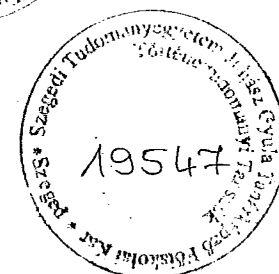
RUSZISZTIKAI KÖNYVEK VI.

Bebesi György

A FEKETESZÁZAK

Az orosz szélsőjobb kialakulása és története a századelőn

MAGYAR RUSZISZTIKAI INTÉZET

Készült az ELTE Ruszisztikai Központ műhelyében
az OTKA támogatásával

Szegedi Tudományegyetem
Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kar
Könyvleltár
Közp. napló 219943/2000......sz
Tel. napló 19547/2000......sz

© Bebesi György, 1999
© Magyar Ruszisztikai Egyesület, 1999

Tartalom

Előszó

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Ruszisztikai Központja mindenekelőtt a hazai történettudományos kutatások bázisa és támogatója. Oroszország, illetve a Szovjetunió XX. századi története különösen érdeklődése középpontjában áll, aminek okaira aligha kell itt kitérnünk. Tudományos jelentőségű kiadványaink sorában bizonyára tekintélyes helyet foglal el Bebesi György *A feketeszázak* című műve. A szerző, aki első komoly lépéseit a történetírás területén tanszékünk keretei között tette meg, mára olyan érett történésszé vált, aki nemzetközi mércével mérve is fontos és tudományosan megalapozott, széleskörű levéltári kutatásokra támaszkodó művel járul hozzá a korábbi évtizedekben erősen elhanyagolt, ám rendkívül érdekes és fontos témakör kutatásához. Az orosz szélsőjobboldal történetének vizsgálatával nemcsak a hazai történetírás egyik fehér foltját igyekszik eltüntetni, hanem a mozgalom szervezeti, szellemi és politikai karakterének bemutatásával napjaink orosz valóságának is árnyaltabb megértését teszi lehetővé.

A könyv eredetileg PhD-disszertáció volt, amelyet a szerző a pécsi Janus Pannonius Egyetemen védett meg teljes sikerrel. A mű jelenlegi formájában is őrzi a szaktudományos kifejtésmód minden sajátosságát. Bebesi György munkája remélhetőleg újabb ösztönzést nyújt a feketeszázak mozgalmának kutatásához és kiindulópontul szolgál e témakör újragondolásához, alapvető kérdéseinek megvitatásához.

Ennek fényében ajánljuk e könyvet tanároknak és diákoknak, szakembereknek és történelem iránt érdeklődőknek egyaránt.

Budapest, 1999. december

Krausz Tamás
sorozatszerkesztő

Bevezetés a feketeszázasság problematikájába és historiográfiájába

A kutatás helyzete és a posztszovjet valóság

A hazai történettudomány kutatási irányai közé az utóbbi évekig nem tartozott az orosz jobboldaliság, és ezen belül is a szélsőjobb századforduló körülre visszanyúló történeti gyökereinek a vizsgálata. A 90-es évek elején a közép-kelet-európai országokban lejátszódó politikai és ideológiai rendszerváltások sora olyan problémakörök létezésére is felhívta a figyelmet, sőt lehetővé tette, kikényszerítette vizsgálatukat, amelyek még említés szintjén sem tartoztak a korábbi történetírás érdeklődési körébe. Ezeknek a változásoknak két markánsan megragadható tudománypolitikai hatását emelhetjük ki: egyrészt ismét szembe kellett nézni sokak által régen elfeledettnek hitt társadalmi jelenségekkel, újjáéledő politikai mozgalmakkal, amelyekről kiderült, hogy korántsem tűntek el a „történelem süllyesztőjében" (neofeketeszázasság, Barkasov nácijai, a Zsirinovszkij-kórtünet stb). Másrészt a kutatás szempontjából kétségkívül szabadabbá vált légkörben megnyíltak korábban évtizedeken keresztül hozzáférhetetlen levéltári fondok, és kutathatóvá váltak olyan témák, amelyekről azelőtt nem nagyon láthatott publikáció napvilágot. Oroszországban a Jelcin nevével fémjelzett polgári restaurációs kísérlet olyan erőket és már-már a történelmi múlt részének gondolt politikai irányzatokat hozott a felszínre, amelyek közül néhány még a hivatásos elemzőket is meglepte.[1] Elsősorban a már említett Zsirinovszkij-jelenség és a *neofeketeszázasság* reinkarnálódása irányította a figyelmet az orosz szélsőjobboldal működésére, a jelenlegi politikai pártok történeti előképeire, hiszen maga az irányzat a hatalmas birodalom történetében nem volt új.

Mi magunk feladatunkul az orosz szélsőjobboldali politikai mozgalmak történetének feldolgozását tűztük ki a századfordulón történt keletkezésüktől az első világháborúig, rövid kitekintéssel feketeszázas tevékenységre a háború alatt, érintve azt a hatást, amit az orosz szélsőjobb játszott az európai totalitariánus rendszerek születésében. Ennek tudományos igényű feltárása – hisszük – képet alkothat nemcsak az orosz történelem ma még ismeretlen szeletéről, hanem hozzájárulhat a fasizmus előtörténetének, és a posztszovjet valóság megértéséhez is.

[1] L. erről: *Rendszerváltás a Szovjetunióban.* MRI. Szovjet Füzetek. IX. sz. Bp. 1993. Szerk. Krausz T. Összeállította: Máté I.

A feketeszázasság mint fogalom keletkezése és értelmezése

Már maga a „feketeszázak" vagy „fekete század(ok)" elnevezés is problematikus, eredete viták tárgyát képezi. Szamuely Tibor, aki a magyar történeti irodalomban először írt a témáról, a feketeszázak-feketeszázasság kifejezést használta, helyesen fordítva le az orosz „csernoszotyija", „csernoszotyenci" kifejezéseket, így a magyar szaknyelvhasználat a megfelelő terminusokat alkalmazza.[2] Mégis, a nyugati szakirodalmat olvasva ott inkább a gyűjtőfogalomként történő használattal találkozunk, vö. az angol „blackhundred" vagy a német „schwarzhundert", tehát inkább feketeszázadnak fordítják és használják, mintha egy speciális katonai alakulatról lenne szó.[3] A jelenség etimológiája ezt is megengedi, ekkor azonban többes számot kell használni: „feketeszázadok". Ellenkező esetben úgy tűnne, mintha a történelem egyetlen „fekete századot" ismert volna, holott tudjuk, hogy 1906–07 fordulóján több ezer szervezetük volt, és létszámuk megközelítette a félmillió főt. A magunk részéről Szamuely fordítását fogadva el helyesnek, a munka során elsősorban ezt az elnevezést alkalmaztuk, és csak időnként, stilisztikai okokból használtuk a másik lehetőséget, illetve az állandó szóismétlések elkerülésére a „szélsőjobb", „ultrakonzervatívok", „jobboldali radikálisok" szinonimákat, vállalva, hogy ezek a fogalmak nem fedik tökéletesen minden esetben a mozgalom valódi tartalmát.

Az elnevezés *eredetének* is többféle magyarázata ismert: egy nyelvészeti – etimológiai – megközelítés szerint az oroszban a színeknek elsődleges jelentésükön túl általában más melléknévi, jelentésük is van: a legközismertebb példa erre Moszkva főterének, a „Vörös tér"-nek az esete, ahol a „krasznij" szó eredeti tartalma „szép", és korántsem vörös, tehát Moszkva főtere – építőinek szándéka szerint – „Szép tér". Hasonlóképpen a fekete alapjelentésű „csornij" melléknévnek is van egy vad, kegyetlen értelemben használt jelentése, ami nem teljesen idegen a magyar gondolkodástól (vö. „sötét lelkű, sötét erők" stb). Ezenkívül a feketeszázas pogrombrigádokat ellenfelei és szenvedő alanyai is ezzel a jelzővel illették, és feltehetőleg ők is a „harci druzsinák" kegyetlenségére, embertelenségére gondoltak. Ebben az értelmezésben tehát a feketeszázas jelző nyilvánvalóan *pejoratív* értelmezés lenne, és a bolsevik, mensevik stb. kortárs szerzők, akik gyakorlati tevékenységük alapján alkottak véleményt a mozgalomról, egyértelműen ebben az értelemben is használták, jószerivel szitokszóként kezelték. Ehhez kapcsolható a kifejezés még mindig nyelvészeti gyökerének, a „cserny", a „mocsok, söpredék" jelentésű szótőnek az értelmezése is, amely egyértelműen utalna a szervezet bázisára és módszereire az első orosz forradalom idején, azaz

[2] Szamuely T.: *A fasizmus orosz gyökerei.* In: *A nemzetiszocializmusról.* Bp. 1964. 72–89. l.

[3] Vö. Laqueur, W.: *Black Hundred. The rise of the extreme right in Russia.* New York, 1993.

egy vad, alantas ösztönű, pogromista szélsőjobboldali, ultrakonzervatív tömegmozgalomra.[4] Ugyanakkor maguknak a feketeszázas szervezeteknek a tagjai egy nemes orosz történelmi tradíció örököseinek tartották magukat.[5] Kljucsevszkijtől tudjuk, hogy a fekete századok a moszkvai állam megmentői voltak a „szmuta", a zavaros időszak korában.[6] Amikor az országnak már nem volt uralkodója, és a trónt a lengyel bitorlók, a „Lzse-Dmitrijek" („Ál" – vagy szó szerint „Hazudós" Dmitrijek) foglalták el, a moszkvai alsóvárosok iparosai és a moszkvai kereskedőcéh tagjai, a „fekete emberek" (csornije ljugyi) katonai századokba szerveződtek, és fellázadtak az idegen uralkodó ellen, a legendás Kuzma Minyin vezetésével. *Ezek voltak a történelem első fekete századai.* Sikeres harcukat látva az orosz nemesség is csatlakozott hozzájuk Dmitrij Pozsarszkij herceggel az élén. A lengyel álcárok elűzése után az 1613-as *Zemszkij Szobor,* az orosz nemesség legfőbb fóruma úgy döntött, hogy ezentúl csak saját soraikból valót fogadnak el uralkodójuknak, így választották meg a trónra Mihail Romanovot, akinek dinasztiája a későbbiekben egészen 1917-ig kormányozta az egyre nagyobbá váló birodalmat.

A feketeszázas *gondolkodásmód* számára ennek a történelmi hagyománynak a következő üzenete volt: az orosz nép az ellenséggel szemben minden körülmények között meg kell, hogy védje államát, akár önszerveződéssel, népfelkeléssel is. Ezt az államot IDEGEN hódítók és trónbitorlók fenyegetik; a nép és a nemesség a pravoszlávia jegyében, a haza védelme érdekében történő összefogása olyan magasztos eszme, amely képes megmenteni a hont a végveszély óráiban; *a cárizmust cár nélkül is meg kell védeni;* az orosz állam törvényes szervei csak hithű pravoszláv bojárt emelhetnek minden oroszok trónjára; ha az állam saját ereje már nem elegendő a külső és belső ellenséggel szemben, akkor az alattvalók erejének kell a szuverenitást helyreállítania.[7]

A feketeszázasságnak volt egy, a szmuta koránál is mélyebb gyökerű történelmi tradíciója: a *druzsina-hagyomány.* Eredetileg a Kijevi Rusz idején a knyáz kíséretében szolgálatot teljesítő bojárokat nevezték belső druzsinának, a fiaikból álló fegyveres kíséretet pedig külső vagy ifjabb druzsinának. Ez a hagyomány tehát az uralkodó életét védelmező fegy-

[4] *Pravije radikali: V poiszkah utracsennogo vremenyi.* In: *Vlaszty i oppozicija.* Moszkva, 1995. Szerk: Zsuravlev. 18. l. A továbbiakban: VIOP.

[5] *Revoljucionyeri szprava. Csernoszotyennije Szojuzi.* In: *Isztorija Polityicseszkih Partyij Rosszii.* Moszkva, 1994. 61. l. Szerk. Zseveljev.

[6] Kljucsevszkij, V.: *Russzkaja Isztorija. Polnij kursz lekcij v trjoh tomah.* Moszkva, 1995. 2. kötet, 163–165. l.

[7] L. erről: Bebesi Gy.: *Az orosz forradalom feketeszázas alternatívája. Ruszisztikai Könyvek* III., Bp. 1998. 107–113.l.

veres közösségre utal, és a feketeszázak ezt elevenítették fel, amikor katonai osztagaikat harci druzsináknak nevezték.[8]

Nem véletlen tehát, hogy a századforduló környékétől jelentkező, és az első orosz forradalom idején gombamód elszaporodó szélsőjobboldali monarchisták büszkén vállalták ezeket a történelmi értékeket, pozitív tradíciónak tekintették feketeszázasságukat. A köznyelv feketeszázaknak nevezett mindenkit, aki az első orosz forradalom pogromjaiban, megtorló akcióiban részt vett, vagy velük kapcsolatban állt, Lenin pl. „feketeszázas cárról", „feketeszázas dumáról" írt.[9] Ily módon differenciálatlanul ebbe a körbe sorolódott az orosz monarchisták szinte minden irányzata, beleértve a nacionalistákat és az oktobristákat is. Ugyanakkor éles különbséget kell tennünk a monarchista politikai szervezetek és az ún. „harci druzsinák" között, amelyek a tényleges terrorcselekményeket elkövették, még abban az esetben is, ha tisztában vagyunk vele, hogy a monarchista szervezetek egyike-másika a háttérből irányította – pénzelte – a rohambrigádokat. Az Orosz Gyűlés, az Orosz Monarchista Párt, az Orosz Nemesség Egyesült Tanácsa stb. politikai szervezetek voltak, amelyek feladatuknak tekintették a korlátlan hatalmú monarcha uralmának fenntartását és ezzel együtt saját privilégiumaik védelmét. Küzdöttek – politikai eszközökkel – az abszolutista rendszer fennmaradásáért.[10] Az első orosz forradalom átlagembere azonban nem velük, hanem a pogromszervezetek – így pl. az Orosz Nép Szövetsége (ONSZ) – harci alakulataival találkozott. 1905 tavaszán, nyarán az Orosz Emberek Szövetsége még csak „rendfenntartó alakulatokat",[11] 1905 őszén a legtöbb feketeszázas szervezetet magába olvasztó ONSZ már „harci druzsinákat" szervezett. Megjegyezzük, ugyanígy hívták katonai alakulataikat a bolsevikok is, teljesen más meggondolásból.[12]

Így jutunk el a feketeszázas kifejezés valódi tartalmához: *az ultramonarchisták az államot és az uralkodót végveszélyben védelmező igaz orosz hazafiaknak, patriótáknak tartották magukat, akik a „fellázadt csőcselékkel" szembeni harc eszközéül – látva a hivatalos hatalom erőinek elégtelenségét – létrehozták saját privát, azonban központilag támogatott irregurális haderejüket,* ha úgy tetszik harci druzsináikat. Mentalitásukat talán Paléologue francia nagy-

[8] A druzsinahagyományról: Font–Szvák–Krausz–Niederhauser: *Oroszország története.* Bp. 1997. 34–36. l. A továbbiakban: OT, valamint: *A megváltó Oroszország. Válogatás szlavofil gondolkodók írásaiból.* Összeállította: Kiss Ilona. Bp. 1992. pl. 29. l., Szergej Filippov és Sz. Bíró Zoltán kísérő jegyzeteivel.

[9] Lenin, V.: *Hadjárat Finnország ellen.* In: *A nacionalizmus elleni harcról.* Bp. 1978. 21. l.

[10] Piszarjenko, I.: *Monarhicseszkije partyii dorevoljucionnoj Rosszii.* In: *Po sztranyicam isztorii otyecsesztva.* Kaluga, 1995. 75–118. l.

[11] Moszkovszkije vedomosztyi, 1905. október 14-i szám.

[12] *Szojuz Russzkogo Naroda.* In: *Polityicseszkaja Isztorija Rosszii v partyijah i licah.* Szerk. Selohajev. Moszkva, 1993. 143. l. A továbbiakban: PIR.

követ jellemezte a legtalálóbban: „ha kell, a cár ellenében is megvédik a cárizmust".[13]

A kortársak részben a hatalom által finanszírozott és az udvari nemesség bizonyos csoportjai által a háttérből vezérelt felfegyverzett pogromista csürhét, rablóbandát láttak bennük, ez tehát a *feketeszázas mozgalom jellegének kettőssége.*

A szélsőjobb szellemi előzményei

Szellemi-ideológiai értelemben az orosz ultraradikalizmus a szlavofil gyökerekből táplálkozott. A *szlavofil szentháromságot* – önkényuralom, pravoszlávia, népiség – lecsupaszították, jelszószerűen használták fel, és az állam iránti hűség szimbólumává tették.[14] A feketeszázasság ontológiájának másik kulcsfontosságú eleme az *antiszemitizmus.* Ez nem tekinthető sajátosan orosz jelenségnek, de a kérdés a Lengyelország harmadik felosztása után létrejött letelepedési övezet, a „zóna" kialakulásával *itt vált aktuálissá.* Nem kerülhető meg a kérdés kapcsán az ortodox klérus szerepe sem. A pravoszlávia hagyományos bezártsága, idegen népekkel és más vallásokkal szembeni ellenségessége, amely egyedüli igaz hitnek tartotta önmagát és amely az egész nyugati kereszténységet eltévelyedésnek, eretnekségnek minősítette, nos ez maximálisan alkalmas volt a hívő tömegek körében a „Krisztus-gyilkosokkal" szembeni vallási antiszemitizmus kialakítására.[15] A német politikai elittel történő XIX. századi együttműködés szellemi hatásaként ez az eredetileg vallási töltetű antiszemitizmus fokozatosan faji jellegűvé alakult át, sőt az orosz titkosrendőrség megrendelésére készült az a német forrásokat is felhasználó gigászi falszifikáció, *A Cion Bölcseinek Jegyzőkönyvei,* amelyet eredetileg a zsidó szabadkőműves páholyok ellen írattak, és amely a zsidó világösszeesküvés, a zsidó világuralmi törekvések teóriáját mélyen belevitte az emberiség jelentős részének (főként a szélsőjobboldali pártok tagjainak) közgondolkodásába.[16] Ez a hírhedt hamisítvány a huszadik század során a politikai-faji antiszemitizmus egyik forrásává vált, „érveinek" a *Mein Kampf*ba épülésével a holokauszt előidézésének egyik közvetett tényezője lett.

[13] Paléologue, M.: *A cárok Oroszországa az első világháború alatt.* Bp. 1982. 367. l.

[14] L. erről: *A megváltó Oroszország* című már említett kötetet, valamint: Bebesi Gy.: *A szlavofilizmus. Az orosz politikai konzervativizmus a XIX. sz. derekán.* IPF. Tudományos közleményei, Szekszárd, 1997. II. kötet, 79–100. l.

[15] Vö: Berki F.: *Az ortodox kereszténység.* Bp. 1984.

[16] Cohn, N.: *Warrant for Genocide. The Mithy of Jewish World-conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion.* New York, 1981. Burcev, V.: *V pogonye za provokatorami. Protokolli Szionszkih Mudrecov.* Moszkva, 1991. Valamint: Bebesi Gy.: *Egy különös dokumentum. A Cion Bölcseinek Jegyzőkönyvei.* IPF. Tudományos közleményei. I. kötet, Szekszárd, 1995. 61–71. l.

Ugyancsak érintenünk kell a kérdés kapcsán a *pogromtradíciót*, amely egészen más, ázsiai eredetre nyúlik vissza. Bár már magát a kifejezést oroszként ismerte meg a világ közvéleménye, a „pusztító tömegroham" előzményei a tatár „haydinak" hagyományokból táplálkoznak, amellyel az orosz népnek 250 esztendőn keresztül volt módja ismerkedni. A lényeget a gromity-pogromity ige jól kifejezi: az ellenség eltiprása, legázolása, irgalom nélküli megsemmisítése.[17] A feketeszázak mind az orosz pogromhagyományokat, mind pedig az ortodox klérus kizárólagosságtudatát, mind az átlag orosz ember idegenellenességét egyesítették magukban, és ezt még megfejelték olyan dokumentumok, iratok terjesztésével, mint a már említett *A Cion Bölcseinek Jegyzőkönyvei*, amely a cári politikai rendőrség boszorkánykonyhájában készült és tovább fűtötte a gyűlölettel teli közhangulatot.

A feketeszázas mozgalmat vezető *nemesi elit* szellemisége valamivel kifinomultabb módon, de szintén elsősorban a szlavofil politikai konzervativizmuson alapult. Ők az önkényuralom, népiség, pravoszlávia formulában gondolkodva saját vezető szerepüket, földbirtokosi érdekeiket, valamint azt az orosz államot védelmezték, amelynek szolgálata már a középkortól kezdve felemelkedésük és megélhetésük legbiztosabb alapját jelentette. A szlavofil szellemi örökség az isteni erővel felruházott abszolút módon uralkodó monarchát jelölte meg a hatalom kizárólagos birtokosaként, és alattvalóit, a jámbor istenfélő, cártisztelő népet a pravoszlávián keresztül egy lelki közösségbe forrasztotta uralkodójával;[18] nos ez kitűnő ideológiát jelentett polgárháborús időszakban a rendcsinálásra, hiszen a képlet adott volt; valamilyen ellenség (külső-belső, vallási, etnikai, esetleg ideológiai) a hatalom és a nép békés harmóniáját megbontotta, tehát a hű alattvalónak egyetlen feladata lehet: azt helyreállítani. A hatalom ellenségképe a fenti formulába könnyen behelyettesíthető volt: forradalmárok, anarchisták, zsidók, diákok; bárki, aki akár erőszakosan, akár békésen a fennálló társadalmi struktúra megváltozását kívánta.[19]

[17] A jelentős hazai és külföldi pogromirodalomból kiemelhető: Kende T.: *Vérvád*. Bp. 1995. 110–116. l. Szerk: Horváth-Kolontári és az Aetas, 1993/2. sz.-ban közölt újonnan feltárt pogromdokumentumok. Ezek a dokumentumok olvashatók ezen kívül: *A zsidók Oroszországban* című kötetben. Bp. 1995. 50–76. l.

[18] A fenti gondolatot legmarkánsabban a klasszikusok közül K. Akszakov fogalmazta meg, koncepcióját később többen, pl. Katkov és Gringmut is átvették az epigonok közül. Vö: Akszakov, K.: *Ob osznovnih nacsalah russzkoj isztorii*. In: *Polnoje szobranyije szocsinyenyij*. Moszkva, 1889. 11–15., 16–23., valamint 25–32. l. Magyarul: *Az orosz történelem alapelveiről* címmel először: *Az orosz történelem egyetemessége és különössége*. ELTE Fejlődéstanulmányok, szerk. Krausz–Szvák. Bp. 1982. 30–38. l., majd kritikai újrafordításban: *Megváltó Oroszország...* 177–186. l. Ez utóbbi változatot vette át a pécsi egyetemi jegyzet: Bebesi Gy.: *A „pétervári Oroszország" története. Válogatott szövegek az újkori orosz történelem tanulmányozásához*. Pécs, 1997. 19–26. l. A továbbiakban: Vál. szöv.

[19] Vö. Gringmut cikke a Moszkovszkije vedomosztyi 1905. október 14-i számában.

Mindezen tényezők együttesen jelentkeztek akkor, amikor 1905 során a cárhű nemesség, a városi kispolgárság és a vidéki konzervatív beállítottságú lakosság jelentős része úgy érezte, hogy a monarchia végveszélybe került. Mivel többpártrendszer nem létezett az 1905 előtti Oroszországban, a hatalom támogatása politikai eszközökkel nem volt lehetséges, az orosz szélsőjobb nem tudott és nem is akart politikai párt formájában fellépni, annál is inkább, mert felfogása szerint *csak egy pártnak van létjogosultsága*, az „igazi orosz emberek pártjának", amelyet a feketeszázas szervezetek képviselnek, velük szemben minden más erő legfeljebb áruló, zendülő stb. lehet.[20] A nevükbe az „orosz" szót kivétel nélkül belefoglaló szélsőjobboldali szervezetek szerint a hazafiság egyetlen megfogható célja az abszolutizmus védelme, a lázadó csőcselék megtörése lehet.[21]

A feketeszázasság historiográfiája

Az alábbiakban – a téma újszerűsége miatt – a feketeszázasság historiográfiájának áttekintésére teszünk kísérletet. Magyarországon néhány – nem elsősorban erre a területre koncentráló – munkától eltekintve a kérdésnek érdemi szakirodalma nincs, de orosz, szovjet, majd napjainkban ismét orosz, Nyugaton pedig angolszász nyelvterületen folytak és folynak e tárgykörben kutatások. Jelen áttekintésben – lévén, hogy dolgozatunk az első kísérlet magyar nyelven a téma átfogó feldolgozására – a feketeszázasság korábbi nyugati és orosz irodalmából a fontosabb műveket, illetve azokat a kérdéseket emeljük ki, amelyek tekintetében jelentős szakmai polémiák alakultak ki.

Magyarországon a már említett Szamuely Tibor fejtette ki elsőként a Gondolattár sorozatban 1964-ben megjelent tanulmánygyűjteményében, hogy szerinte a fasizmus orosz gyökerű jelenség, és azt állította, hogy az első világháború után Európába szétrajzó orosz emigránsok segítették elő elterjedését, és ezzel jelentős mértékben hozzájárultak a totalitariánus rendszerek kialakulásához, sőt a történelem „első fasisztáinak" éppen a feketeszázakat kellene tartanunk.[22] Hosszú szünet után Menyhárt Lajos kandidátusi értekezésében, *Az orosz eszmék a századfordulón* című dolgozatában, és az *Orosz vihar* című könyvében a szélsőjobb szerepét, álláspontját is érintette, ezen kívül Krausz Tamás műveiben találhatók utalások a kérdéskörrel kapcsolatban, amelyek elsősorban a

[20] VIOP. 15. l.

[21] *Obcsesztvo dobrovolnoj tajnoj ohrani carja i blagogyensztvija otyecsesztva. Katorga i sszilka.* Moszkva, 1927. 84–85. l.

[22] Szamuely T.: *A fasizmus orosz gyökerei*. In: *A nemzetiszocializmusról*. Bp. 1964.

téma teoretikus értelmezéséhez járulnak hozzá.[23] A magyar nyelven is kiadott memoárirodalom *Vitte* gróf *Egy kegyvesztett visszaemlékezései*, és Paléologue francia nagykövet *Oroszország a cárok uralma alatt* munkáiból áll, ezen kívül jelen dolgozat szerzőjének az utóbbi néhány évben megjelent néhány tanulmánya és forrásközleménye jelenti a téma „magyar szakirodalmi bázisát".[24]

Természetesen lényegesen jobb az orosz nyelvű anyag tekintetében a helyzet. A forrásanyag első rétegét az 1905–1914 között kiadott röpiratok, brosúrák, újságcikkek, kiáltványok jelentik, példaként említhető erre Szokolovszkij politikai felvilágosító jellegű munkája[25] vagy Breskovszkaja röplapja.[26] Dokumentumgyűjtemények már ekkor is megjelentek, kiemelkedik ezek sorából a mensevik Levickij munkája, aki elsőként fogalmazta meg a feketeszázasságot mint történeti-politikai jelenséget.[27] Ezen túl a helyzet aktuális voltára tekintettel inkább csak a napi politika szintjén szólaltak meg a szerzők, bár levelezéseik, feljegyzéseik fontos információkat tartalmaznak, ezek sorából Nyikolszkij naplóját emelhetjük ki.[28]

A húszas években, egy viszonylag szabadabb légkörben, az eltelt idő letisztult távlatából, időközben hozzáférhetővé vált források alapján született néhány ma is kiváló, szemléletét tekintve persze az uralkodó korszellemnek megfelelő publikáció. Fentiek közül átfogó feldolgozásmódjuk, világos szerkezetük és a gazdag felhasznált tényanyag alapján Viktorov, Brjuszanyin, Zalezsszkij és Zaszlavszkij munkáit emelhetjük ki. Közülük Brjuszanyin a munkás-üzemi problematikával foglalkozott,[29] Csernovszkij az Ideiglenes Kormány Vizsgálóbizottságának Orosz Nép Szövetségére vonatkozó anyagait gyűjtötte össze és rendezte kötetté, amely Viktorov bevezető tanulmányával jelent meg,[30] Zalezsszkij az elsők között vállalkozott összefoglaló munka megjelentetésére a monarchistákról,[31] Zaszlavszkij Zubatovról, Dragomanovról és Sulginról írt monográfiáival került be a téma állandóan idézett szerzői közé.[32] A fenti témakör egy-egy részaspektusát világították meg egyoldalú dogmatizmussal Kagan,[33] Kandidov,[34] Jevgenyev,[35] Kosztomarov[36] és mások, témáik sorában érintve az egyház és a feketeszázak viszonyát, a feketeszázak és a munkásság kérdéskörét vagy a szélsőjobb pogromtevékenységét. Tager elsőként tett kísérletet az orosz szélsőjobb születésének átfogó feldolgozására, 1936-os, „Bejlisz-ügyet" tárgyaló monográfiája a mai napig a legtöbbet forgatott kötetek közé tartozik,[37] ezenkívül még a húszas évek során néhány forráspublikáció is megjelent a tárgykörben. Az egészségesen fejlődő kutatást az 1928-as sztálini fordulat megállította, és a megmerevedő, dogmatikussá váló szellemi életben kizárólag Pokrovszkij, majd letűnése után marxista iskolájának hívei publikálhattak a témáról, a 30-as évek közepétől azonban már ők sem, ekkortól ugyanis már maga a téma vált nemkívánatossá. A sztálini hatalom nem óhajtotta, hogy akár kimondatlanul is, a feldolgozás során szembeszökővé váljanak az orosz szélsőjobb és a sztálini diktatúra törekvései közötti hasonló vonások. Jól jellemzi a helyzetet, hogy míg a húszas évek végén jelenhetett meg feketeszázas dokumentumkötet, az 1934-re tervezett folytatást már betiltották. Ezek után mintegy négy évtizeden keresztül nem tartozott a téma a publikus kutatási irányok közé,[38] csak a hetvenes évek közepétől jelentek meg ismét óvatos írások az orosz nemességről, a monarchistákról, a cári rendszerről, s ezek közül egyik-másik, pl. Davidovics monográfiája néhány oldal erejéig kitért a feketeszázas szervezetekre is.[39] Szpirin nevéhez fűződik az első átfogó kísérlet a nemesi-polgári társadalmi réteg szociális struktúrájának, politikai szervezeteinek és tevékenységének áttekintésére, megállapításainak jelentős részével a jelenlegi orosz kutatók

[23] Menyhárt L.: *Az orosz társadalmi-politikai gondolkodás a századfordulón 1895–1906*. Bp. 1983., valamint: Menyhárt L.: *Az orosz vihar*. Bp. 1984. Krausz T.: *A nacionál-bolsevizmus alapvetése*. Múltunk, 1994. 1–2. sz. 51–81. l. valamint: Krausz T.: *1917 újraértelmezéséhez*. Múltunk, 1992. 2–3. sz. 3–25. l. Ezenkívül: *Zsidók Oroszországban*. Bp. 1995. 33–50. l.

[24] Paléologue, M.: *A cárok Oroszországa az első világháború alatt*. Bp. 1982. Vitte, Sz.: *Egy kegyvesztett visszaemlékezései*. Bp. 1964. Saját közleményeinket itt nem tartjuk szükségesnek felsorolni, arra a könyv végén a bibliográfiában kerül sor.

[25] Szokolovszkij, Sz.: *Revoljucionyeri i Csornaja szotnya*. Kazany, 1906.

[26] Breskovszkaja, E.: *Csornaja Szotnya*. Szpb. é. n.

[27] Levickij, V.: *Pravije Partyii*. Szpb. 1914.

[28] *Dnyevnyik Borisza Nyikolszkogo*. Krasznij Arhiv, 1934. 2. kötet

[29] Brjuszanyin, V.: *Csornaja szotnya na fabrikah i na zavodah Petyerburga v godi reakcii. (Matyeriali po isztorii rabocsego dvizsenyija)* Krasznaja letopisz. Moszkva–Leningrád 1929. 128. sz.

[30] Viktorov, V.: *Vsztupityelnaja sztatyja* (Szojuz russzkogo naroda). Po matyerialam csrezvicsajnoj szledsztvennoj komisszii Vremennogo pravityelsztva. 1917g. Moszkva–Leningrád, 1929. 3–18. l.

[31] Zalezsszkij, V.: *Monarhiszti*. Harkov, 1929.

[32] Zaszlavszkij, D.: *Ricar Csornoj szotnyi V. V. Sulgin*. Leningrád, 1927. (Magunk a könyv megírása során az 1953-as újranyomást használtuk.) Valamint: Zaszlavszkij, D.: *Zubatov i Marija Vilbusevics*. Moszkva, 1924. Valamint: Zaszlavszkij, D.: *Dragomanov* (Iz isztorii ukrainszkogo nacionalizma). Moszkva, é. n.

[33] Kagan, I.: *Pogromi v dnyi szvobodi (oktyabr 1905)*. Moszkva, 1925.

[34] Kandidov, V.: *Kresztom i nagajkoj. Pocsajevszkaja lavra i csernoszotyennoje dvizsenyije*. Moszkva, 1918. Valamint: Kandidov, V.: *Cerkov i 1905 g. Ocserki i matyeriali*. Moszkva, 1930.

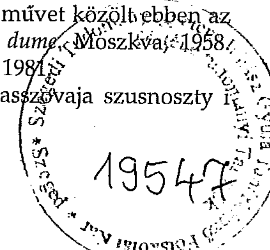
[35] Jevgenyev, A.: *Carszkije Pogromscsiki*. Petrográd, 1919.

[36] Kosztomarov, G.: *Csornaja Szotnya pod flagom religii v 1905-m godu*. Moszkva, 1931.

[37] Tager, A.: *Carszkaja Rosszija i gyelo Bejlisza*. Moszkva, 1936.

[38] A kevés számú kivétel egyike volt A. Avreh, aki 3 jelentős művet közölt ebben az „ínséges" időszakban: *Agrarnij voprosz v III. Goszudarsztvennoj dume*. Moszkva, 1958. *Sztolipin i III. Duma*. Moszkva, 1968. *Carizm i IV. Duma*. Moszkva, 1981.

[39] Davidovics, A.: *Szamogyerzsavije v epohu imperializma*. (Klasszovaja szusnoszty i evoljucija abszoljutyizma v Rosszii.) Moszkva, 1975.

többsége vitába szállt,[40] ebbe a körbe tartozik még Gyakin is.[41] Rajta kívül Komin[42] és Bazsin[43] nevét említhetjük, akik szélesebb körben nem publikált egyetemi előadássorozatukban, illetve kandidátusi értekezésükben foglalkoztak a problémával. A nyolcvanas évek második felétől emelkedik a közlemények-feldolgozások száma, ahogy a peresztrojka által szabadabbá tett légkörben a tudományos változások érezhetően megelőzték a politikaiakat. Figyelmet érdemel ebből a sorból az „Oroszország Nem Proletár Pártjai" sorozat, amely kiváló kisebb tanulmányok gyűjteményéből állt össze, a szerzők között már ott találjuk Koroljovát és Sztyepanovot.[44] A kilencvenes évek elejétől a téma hirtelen „divatba jött", és jelentős számú, több tucatra tehető publikáció került a széles nyilvánosság elé. Ezek között voltak saját kutatási eredményeken nyugvó új szemléletű feldolgozások, például Szolovjové,[45] vagy a téma első számú szaktekintélyévé előlépő Sztyepanové,[46] többségében azonban a tízes és húszas évek dokumentum- és forráskiadványai láttak újból napvilágot, figyelemre méltó ezek sorában II. Miklós *Naplójának*,[47] valamint a leghíresebb ügynök-provokátor, Azef levelezésének közzététele.[48] Az orosz könyvkiadás sajátosságainak megfelelően több szerző egy-egy tanulmányához csatolva közöl dokumentumokat, például Osztrecov politikailag élesen tendenciózus jobboldali munkájában ily módon jelenteti meg elsőként a kilencvenes években a legjelentősebb feketeszázas szervezetnek az Orosz Nép Szövetségének Alapszabályzatát, az elhíresült *Usztav*ot, jellemző módon azonban az első „rontott" változatot, amelyet maguk az alapító atyák is sikerületlennek éreztek és néhány hónapon belül megváltoztattak,[49] Orlova három évvel később pedig csak egy

[40] Szpirin, L.: *Krusenyije pomesicsih i burzsuaznih partyij v Rosszii.* (Nacsalo XX v.–1920 g.) Moszkva, 1977.

[41] Gyakin,V.: *Szamogyerzsavije, burzsuazija i dvorjansztvo v 1907–1912 g.* Leningrád, 1978. Valamint: Uő: *Burzsoazija, dvorjansztvo i carizm v 1911–1914.* Leningrád, 1990.

[42] Komin, V.: *Isztorija pomesicsih, burzsoaznih i melkoburzsoaznih partyij v Rosszii.* Fakultatyivnij kursz lekcii dlja sztugyentov isztoricseszkogo fakultyeta Pedagagicseszkogo Insztyituta Kalinyina. Moszkva, 1970.

[43] Bazsin, A.: *Borba partyii bolsevikov protyiv csernoszotyennogo dvizsenyija v godi pervoj russzkoj revoljucii* (1905–1907). Kandidátusi értekezés, Moszkva, 1989.

[44] *Nyeproletarszkije partyii v trjoh revoljucijah.* Moszkva 1989. Ebben: Koroljeva, N.: *Pomesicsi-monarhicseszkije organyizacii v 1905–1907gg. Obrazovanyije, sztruktura, taktyika.* 101–105. l., valamint Sztyepanov, Sz.: *Programmi csernoszotyennih organyizacij* (1905–1907). 105–111. l.

[45] Szolovjev, B.: *Szamogyerzsavije i dvorjansztvo v 1907–1914 gg.* Leningrád, 1990.

[46] *Dnyevnyiki Imperatora Nyikolaja* II. GARF. Moszkva, 1991. Sacillo szerkesztésében és előszavával.

[47] Sztyepanov, Sz.: *Csornaja szotnya v Rosszii.* Moszkva, 1992.

[48] Azef, E.: *Piszma Azefa.* 1839–1917. Moszkva, 1994.

[49] Osztrecov, V.: *Csornaja szotnya i krasznaja szotnya.* Moszkva, 1991. (A továbbiakban: CSSZKSZ)

kétoldalas programkivonatot közölt jóval tárgyszerűbb munkája végén.[50] A 90-es évek első felében elég nagyszámú volt a kurzusjellegű, brosúraízű kiadványok száma is, ezek többsége említésre nem méltó, a tisztességesebbek közül talán Kozsinov munkája hozható fel.[51] Az újbóli eredeti forráskutatás csak az évtized közepétől indult meg, ennek első eredményei csak 1998 tavaszán láttak napvilágot. Figyelmet érdemelnek Usakov forrásfeltárásai, ezek sorából is kiemelhető Sulgin leveleinek jelenleg folyamatban lévő közzététele.[52] Örvendetesen fejlődött a dokumentumkiadás is, a 90-es évek második felétől már nemcsak a századelő gyűjteményeit jelentették meg újra, hanem eredeti kutatómunka nyomán új forráspublikációk láttak napvilágot. Említést érdemel ezek közül a *Programmi polityicseszkih partyij Rosszii* című kötet, amely végre először teljességében és hiba nélkül közli a századelő politikai pártjainak programjait.[53] Kilóra is számottevő teljesítmény az első századeleji politikai enciklopédiakísérlet, amelynek témánkkal foglalkozó szócikkeit friss, egészséges szemléletet hozva a tárgykör feldolgozásába, Kirjanov, a téma egyik nagyon tehetséges orosz „trónkövetelője" írta.[54] Említést érdemel még a *Polityicseszkaja isztorija v partyijah i licah* című kétkötetes kiadvány, amely először az orosz rendszerváltás óta színvonalas, bár sajnos ellenőrizhetetlen (lábjegyzet nélküli) összefoglalását nyújtja a századelő politikai pártjainak és kiemelkedő személyiségeinek. Ebben ismét a már klasszikusnak számító Sztyepanov írta meg a bennünket érdeklő témákat.[55] Az orosz történelmi szaksajtóban nagyon nehéz feketeszázas publikáció nyomára bukkani, e tekintetben csak a legutóbbi egy-két év hozott változást. A továbbra is vezető szaklapnak számító „Voproszi isztorii" hasábjain az 1997-es 6-os, 7-es és 8-as számban a téma két új reménysége, a már említett Kirjanov és az Orosz Föderáció Levéltárának főmunkatársa, Cshartisvili teszik le a névjegyüket témánkban. Kissé rossz ízt ad ugyan a bemutatkozásnak, hogy egyrészt jól ismert evidenciákat újdonságként közölnek, másrészt a fiatal kutatók rossz gyakorlata szerint azt az elvet követik, hogy le kell rombolni valamely bevett tézist, adott esetben Sztyepanov létszámadatokra vonatkozó nagyon finom és

[50] Orlova, N.: *Polityicseszkije partyii Rosszii. Sztranyici isztorii.* Moszkva, 1994. 76–77. l.

[51] Kozsinov, V.: *Zagadocsnije sztranyici isztorii XX-go veka.* Moszkva, 1994.

[52] Usakov, S.: *Piszma Sulgina.* Kézirat, megjelenés előtt.

[53] *Programmi polityicseszkih partyij Rosszii.* Konyec XIX–XX vv. Moszkva, 1995. Szerk: Selohajev, Zsuravlev, Zeveljev. (Az utóbbi évtizedben valamennyi korszakkal foglalkozó kötet és forráskiadvány vagy külön-külön vagy együtt, de ennek a három történésznek mint szerkesztőnek, valamint Volubejevnek a neve alatt jelent meg.)

[54] *Polityicseszkije Partyii Rosszii. Konyec XIX – pervaja trety XX-go veka.* Moszkva, 1996. Szerk: Selohajev, Volobujev. Szélsőjobb szócikkei: Kirjanov, Ju.

[55] *Polityicseszkaja isztorija v partyijah i licah.* I–II. kötet, Moszkva, 1993–1994. szerk. Selohajev. Szélsőjobb fejezetek: Sztyepanov, Sz.

sokszorosan ellenőrzött – és ellenőrizhető – számításait, és így kell nevet szerezni. Ezen cikkekre éppen provokatív jellegük miatt nem hivatkoztunk a munka során, meg kell várni az általuk indukált tudományos vita eredményét.[56]

A nyugat-európai szakirodalmi bázis első elemeit az emigráns orosz szerzőknek a húszas-harmincas években publikált munkái jelentik, amikor is német, illetve francia nyelven megjelentetik emlékirataikat vagy korábbi, oroszul már megjelent műveik fordításait. Ezek sorában Sulgin önéletírása és zsidókról szóló művei,[57] Puriskevics naplójának első, majd posztumusz kiadása,[58] Markov II. autobiográfiája érdemel említést.[59] A II. világháború után a hidegháborús korszak beköszöntével az angol és amerikai kremlinológiai műhelyek érdeklődésének fókuszába került az orosz jobboldal, és különösen a nácizmussal, illetve a fasizmussal való kapcsolata érdekelte a szerzőket. Források és előtanulmányok hiányában ezek a munkák a téma egy-egy szeletét világították meg, általában sajátos nézőpontból. Így például Rogger[60] és Löwe[61] az antiszemitizmus szempontjából vizsgálta a kérdést, valamint a téma „hozzáférhető" részét dolgozta fel Hosking és Manning az orosz nemesség kapcsán egy nagy ívű monográfiában.[62] Walter Laqueur már 1965-ben megjelentetett egy könyvet *Oroszország és Németország* címmel, azóta is ő a téma legtermékenyebb szerzője, említett könyvének 91-es bővített újrakiadásában az orosz jobboldalt Hitler „felkészítőiként" mutatta be, 1993-ban önálló kötetet jelentetett meg a feketeszázakról.[63] Műve Amerikában és külföldön is erőteljes polémiákat váltott ki, a reflexiók közül megemlíthetjük Melberg írásait, aki Laqueur egész alapkoncepcióját vita tárgyává tette.[64] Az orosz Duma újjáéledésével jelentkezett az érdeklődés a századelő orosz parlamentkísérlete iránt. Ebből a körből színvonalával kiemelkedik Kozbanyenkónak az I. és a II. Állami Duma pártfrakcióiról írt kötete,[65] valamint Gyeminnek az állami dumák működési mechanizmusát és funkcióját elmélyült alapossággal vizsgáló munkája.[66] A parlament szétlövetése a hatalom és ellenzékiség problematikájának átgondolására, a csecsen, abház stb. kérdések a nemzeti kisebbségek helyzete történelmi eredőinek vizsgálatára késztette az orosz historikusokat. Az első téma egy nagy ívű tanulmánykötetben, az utóbbi pedig a tárgykör összes szaktekintélyét felvonultató konferenciaanyagban látott napvilágot.[67] Végül ki kell térnünk arra, hogy jelentős azoknak a munkáknak a száma, amelyek nem az orosz jobboldalkutatás történeti szempontjai szerint, de a téma valamely aspektusával foglalkoznak. Különösen a zsidó pogromoknak létezik markáns irodalmi háttere. Altschuler 1390 művet sorol fel még 1970-ben írt összefoglalójában,[68] amelyek a cári Oroszország, majd a Szovjetunió területén élt zsidókkal foglalkoznak. A teljesség igénye nélkül néhányat – jelen munkánk szempontjából a fontosabbakat – lábjegyzetben megemlítünk ezek közül.[69]

[56] Kirjanov, Ju.: *Pravije i konsztyitucionnije monarhiszti v Rosszii v 1907–1908 gg.* Voproszi isztorii. 1997 6–7.sz. 104–124., illetve 92–117. oldalak. Valamint: Cshartasvili, P.: *Csernoszotyenci v 1917 godu.* Voproszi isztorii. 1997/8. sz. 133–142. l. Jelen könyv szerzőjének véleménye az említett cikkekről részletesebben is kifejtésre került a PTE Szekszárdi Főiskolai Kar Társadalomtudományi Tanszéki Közleményeiben megjelenés alatt álló recenziójában.

[57] Sulgin, V.: *„Sto nam v nyih ne nravitszja..."* Ezt a címet érdemes lefordítani: „Mi az, ami nekünk nem tetszik bennük..." Párizs, 1930. Reprint: Moszkva, 1992. Valamint: Sulgin, V.: *Godi.* Uő.: *Dnyi.* Uő.: *1920.* Moszkva, 1990. A három mű egy kötetben jelent meg.

[58] Puriskevics, V.: *Dnyevnyik.* Harkov, 1919.

[59] Markov, J.: *Vojna tyomnih szil.* Moszkva, 1993. (reprint) Markov II: besszarábiai nemes, a feketeszázasság egyik vezéralakja, pogromszervező, a szélsőjobb parlamenti frakciójának vezetője. Megkülönböztetésképpen a III. Állami Duma hasonló nevű kadet képviselőjétől nevezték a kortársak II-nek, keresztneve Jevgenyij.

[60] Rogger, H.: *Jewish Policies and Right.* New York, 1986.

[61] Lowe, H.: *Antisemitizmus und reakcionare Utopie Russischer Konservativismus in Kampf den Wandel von Staat und Gessellschaft.* Hamburg, 1978.

[62] Hosking–Manning: *What was the United Nobility. (The politics of rural Russia 1905–1914)* Bloomington, 1979.

[63] Laqueur, W.: *Russia and Germany. A century of contact.* Washington, 1965. Valamint: Laqueur, W.: *Black Hundred. The rise of the extreme right in Russia.* New York, 1993. Valamint: Walter Laqueur: *Rosszija i Germanyija. Nasztavnyiki Gitlera. Problemi Vosztocsnoj Jevropi.* Washington – Moszkva 1991. 117. l. Valamint: Uő: *Fascism. Past, present, future.* New York, 1996.

Polemikus kérdések a feketeszázas kutatásban

A vitatott problémák között nagyon nehéz lenne fontossági sorrendet felállítani, mégis első helyen említendő a *pogromok jellegének* megítélése. A szovjet történetírás a pogromokat elsősorban a forradalmi erők szétzúzására irányuló tevékenységként értékelte, és marginalizálta az elszenvedők etnikai hovatartozását. A nyugati történetírás nemzeti-etnikai pogromokról ír, elsősorban zsidó, majd örmény, grúz stb. nemzetiségi

[64] Melberg, O.: *Rational Irrationality? Describing and explanning the extreme right in Russia.* Political culture, 1996. 1–5. l.

[65] Kozbanyenko, V.: *Partyijnije frakcii v I i II Goszudarsztvennih Dumah v Rosszii. 1906–1907.* Moszkva, 1996.

[66] Gyemin, V.: *Goszudarsztvennaja Duma Rosszii (1906–1917). Mehanyizm, funkcirovanyije.* Moszkva, 1996.

[67] *Vlaszty i Oppozicija.* Moszkva, 1995. Szerk: Zsuravlev, Volobujev. *Isztorija nacionalnih, polityicseszkih partyij Rosszii. Matyeriali mezsdunarodnoj konferencii.* Moszkva, 1996. május 21–22. Moszkva, 1997.

[68] Altschuler, M.: *Russian Publications on Jews and Judaism in Soviet Union.* 1917–1967. Jeruzsálem, 1970.

[69] Gyikij, A.: *Jevreji v Rosszii i v SZSZSZR. Isztoricseszkij ocserk.* Novoszibirszk, 1994. Dubnov, S.: *A zsidóság története.* Bp. 1991. Baron, S.: *The Russian Jew under the Tsars and Soviets.* New York, é. n. Gesszen, Ju.: *Isztorija jevrejszkogo rabocsego dvizsenyija v Rosszii.* Leningrád, 1925. Gilbert, M.: *Zsidó történelmi atlasz.* Bp. 1991. Buhbinder, N.: *Isztorija jevrejszkogo rabocsego dvizsenyija v Rosszii.* Leningrád, é. n. Laqueur, W.: *A History of Zionism.* New York, 1972.

pogromokat említ, és a jelenséget idegengyűlöletből, nagyorosz sovinizmusból és természetesen antiszemitizmusból vezeti le. Periferikus jellegűnek tekinti a szociális és gazdasági momentumokat. A mai orosz történetírás már árnyaltabban közelít a kérdéshez, elismeri a pogromok etnikai jellegét, ugyanakkor felhívja a figyelmet a szociális körülményekre, a pogromokban közreműködő szervezetekre, egyes csoportok rivalizálására stb. A külföldi szerzők utóbbi években írt munkái közül Weinberg az odesszai pogromról írt dolgozatával csatlakozott az árnyalt tudományos elemzést végzők köréhez.[70]

További vitakérdés a témával kapcsolatban, hogy a pogromok menynyire voltak *spontán*, illetve *tudatosan* szervezett események, s ki kezdeményezte őket, vajon a hatóságok vagy a „harci csoportok" rovására kell-e őket írni, esetleg mindkettőére, ez utóbbi esetben viszont a kezdeményezés és a felelősség megoszlásának a kérdése a kardinális probléma. Volt olyan feltevés is, hogy valamennyi pogrom különböző, mindegyiket a helyi körülmények valamely konstellációja váltotta ki, és így nem ítélhetők meg azonos jellemzők, egyetemes kategóriák szerint. Ennek ellentmond a pogromok magas száma és lényegét tekintve időbeni egybeesése.

Vita folyik arról, hogy a *hatalomnak* milyen szerepe volt a feketeszázasság létrehozásában. Csupán a kormányzati erők „gründolták" az őket védelmező mozgalmat, avagy a nemesi és a konzervatív népi önszerveződés, a sajátos orosz tradíciók újjáéledéséről van szó, esetleg mindkettőről? A szovjet történetírás – elsősorban a húszas–harmincas években – egyértelműen a politikai rendőrség és a belügy által konstruált féllegális rohamosztagoknak tekintette a feketeszázakat, amit kétségkívül megerősít, hogy egyik-másik forrásunk kifejezetten „rendőrségi banditákról" ír.[71] Már a húszas–harmincas években napvilágra kerültek olyan dokumentumok, amelyek egyes „patrióta társaságok, egyesületek" titkos pénzügyi forrásokból történő finanszírozását bizonyítják. Szintén tény, hogy az orosz rendőrség általában tétlenül szemlélte a pogromot, rosszabb esetben aktívan részt vett bennük. A mai orosz történetírás – nem tagadva a hatalom szerepét a mozgalom létrehozásában, sőt rámutatva az uralkodó személyes felelősségére – árnyaltabban, a spontaneitás, az önszerveződés és az orosz tradíciók és sajátos körülmények figyelembevételével tárgyalja a jelenséget. Rámutatnak, hogy a feketeszázak nem annyira a kormányzat iránt mutattak elkötelezettséget (a cár atyuska imádata ab ovo természetes), hanem az udvar és a nemesi elit legszélsőségesebb, legreakciósabb köreivel álltak kapcsolatban. Érdemes egy mondat erejéig kitérnünk arra a tényre, hogy a II. Állami Duma szélsőjobboldali, ún. „besszarábiai frakciója" a kormányzat ellenzékének (de a cár támogatójának!) számított. A kérdés egyik mai kutatója, Avreh például nem állítja, hogy a feketeszázas rohambrigádok rendőrségi irányítás alatt álltak volna, ugyanis bizonyíthatóan minden szervezet független volt.[72] Bár kaptak központi utasításokat, de azokat nagyon sok esetben nem hajtották végre, amennyiben azok nem egyeztek meg saját elképzeléseikkel, illetve önállóan is kezdeményeztek, ha a helyi körülmények úgy hozták. A mozgalom pszichológiáját tekintve P. Janet nyomán elmondhatjuk, hogy a rohambrigádok tagjai „altiszti lelkülettel" rendelkeztek, akik parancsokat kaptak és parancsokat adtak.[73] A szélsőjobb tagjai féltek a forradalomtól, a felfegyverzett munkásoktól, a fellázadt parasztoktól, a lakosság félt a szélsőjobboldali fegyveres csoportoktól, és félt a karhatalomtól, a rendőrségtől, a félelem pedig agressziót szül. Hozzátehetjük, hogy 1910 után az ellenfelekké váló feketeszázas szervezetek már egymástól is tartottak.

Izgalmas kérdés – amelynek megvitatása segítheti a korábban felvetettek megválaszolását is – a *finanszírozás* problematikája: kik és milyen forrásból pénzelték a feketeszázakat? Rogger álláspontja szerint például a közhiedelemmel ellentétben nem titkos pénzalapokból vagy rendőrségi forrásokból biztosították a szervezetek működési költségeit, hanem tagdíjakból és adományokból.[74] Véleménye szerint a dokumentálható udvari támogatás alig egy százalékát tette ki például az Orosz Nép Szövetsége működési költségeinek. Sztyepanov ezzel szemben rámutatott, hogy a látható, valóban csekély összegű legális támogatás mögött óriási mennyiségű illegális adomány áll, amely ma már feljegyzésekkel, számlákkal, dokumentumokkal igazolható.[75]

Neuralgikus pontja a kérdés kutatásának a feketeszázak *létszámának* megítélése is. Maguk a szélsőjobboldali vezérek, például Puriskevics, hatalmuk csúcsán 1906–1907 fordulóján tízmillióra „becsülték" saját tagságukat, és több mint tízezer nyilvántartott szervezetről írtak.[76] A korabeli és a későbbi szovjet történetírás ellenkező előjellel torzította el a kérdés vizsgálatát, és konszenzusra jutott abban a tekintetben, hogy a feketeszázas mozgalomnak működése zenitjén is csak legfeljebb tíz-húszezer állandó tagja lehetett.[77] Szpirin a bagatellizálás helyett már finomabb

[70] Weinberg, R.: *Workers, Pogroms, and the 1905 Revolution in Odessa*. Stanford, 1987.

[71] Tomszkije gubernszkije vedomosztyi, 1905. november 23-i szám. In: CSSZVR. 72. l.

[72] Avreh, A.: *Carizm i IV. Duma*. 1912–1914. Moszkva, 1981. 226. l.

[73] Az amerikai szerző a fegyveres csoportok tagjainak pszichológiáját jellemző megállapítását idézi: *Pedagógia II*. Bp. 1980. 154. l. Szerk. Szántó Károly.

[74] Rogger, 1986. 289. l.

[75] Sztyepanov, 1992. 99. l.

[76] Puriskevics 1907-ben több mint 800 szervezetről beszélt, Dubrovin 1908 januárjában azt állította, hogy az ONSZ-nek több mint 10 millió tagja van. In: Ljubos, 1925. 19. l., illetve, Szamuely, 1964. 88. l.

[77] Levickij, 1914. 406. l.

metódussal közelített a témához, és a feketeszázas levelezés elemzése kapcsán azt tapasztalta, hogy a központ mintegy 500–600 helyi szervezettel tartott kapcsolatot. Egy-egy ilyen helyi részleg létszáma 100–500 fő között mozgott, így Szpirin az aktív szélsőjobb létszámát 100 000 fő körülire becsülte.[78] Koroljeva 1989-ben a feketeszázak létszámát 200 000-ben határozta meg, leszögezve, hogy csak becslésről lehet szó, ugyanis a feketeszázaknak központilag nyilvántartott adataik nincsenek.[79] Sztyepanov megállapította, hogy Szpirin kutatásai az ONSZ-nek csak az úgynevezett dubrovini szervezetére terjednek ki, amely 1910-ben kivált az Orosz Nép Szövetségéből, továbbá, hogy számításai az 1911–1912-es évek információin alapulnak, ami a feketeszázasság szempontjából határozottan apálynak volt tekinthető. Ő abból indult ki, hogy a mozgalom 1908-ban kezdődött szétválási folyamata során négy, nagyjából azonos erejű részre szakadt, ezért a mozgalom ténylegesen aktív működésének időszakában, 1906–1908 körül körülbelül négyszer annyi szervezetet számlálhatott, mint Szpirin feltételezte, viszont az egyes alszervezetek számát magasabbnak, létszámukat viszont alacsonyabbnak gondolta, így egy 410 000-es szám birtokába jutott, amely további, más irányú kutatásból levezetett eredményekkel – a belügy vonatkozó iratanyagának áttekintése alapján – összecsengőnek tűnt, így a mai napig ez a legelfogadottabb adat a feketeszázasság tényleges létszámára vonatkozóan.[80]

Élénk vita tárgyát képezte és képezi a tagság *szociális összetétele* is. A klasszikus felfogás szerint a tagság zöme a városi lumpenproletárok közül került ki, amit Viktorov megerősített azzal a gondolatmenettel is, hogy az 1905-ös események közvetlen előzményeit végül is a sorozatos parasztfelkelések szolgáltatták, amely vidéken szembefordította a földesurakat és a parasztságot, ezért a mozgalom csak a városi „fekete emberek" köréből töltekezhetett.[81] Zalezsszkij ezzel alapvetően egyetértve arra hívta fel a figyelmet, hogy még véletlenül sem szabad a feketeszázas-monarchista szervezetek tagsága és vidéki rohambrigádjai közé egyenlőségjelet tennünk, azok ugyanis egészen nyilvánvalóan más társadalmi környezetből rekrutálódtak.[82] Ennek a kérdésnek a továbbgondolása felveti az ultrakonzervatív szervezetek és a többi párt *egymáshoz való viszonya* vizsgálatának szükségességét is. Sztyepanov a feketeszázas szervezeteket ugyanolyan mélyen rétegzettnek tekinti, mint magát a társadalmat, csak legfeljebb főváros és vidék vonatkozásásában lát különbséget.[83] Természetesen a mozgalmon belül léteztek értelmiségi és ifjúsági szervezetek is, ezek azonban semmivel sem különböztek sem felépítésükben, sem szervezeti szabályzatukban a többi szervezettől (vö: Akadémista légiók).[84] Ugyanakkor már Bruszjanyin ráirányította a figyelmet arra a tényre, hogy a feketeszázás szervezetek tagsága soraiban a szervezett gyári munkásság nagy létszámban megtalálható. Feltételezése szerint főként az ún. „forró céhek" munkásai és a nagycsaládosok köréből kerültek ki a szélsőjobb munkástagjai.[85] Szintén a szovjet történetírás által képviselt álláspont a kispolgárság nagytömegű részvételének hangsúlyozása a feketeszázas mozgalomban. A társadalom feltörekvő rétegeinek – szakácsok, kalauzok, hivatalnokok stb. szélsőjobboldali tagsága ugyanis nagyon könnyű párhuzamot kínált a náci „házmesterek pártjával". Mindezzel szembenáll, hogy a fenmaradt pártlisták tanúsága szerint feltűnően sok paraszt tagja volt a pártnak; ugyanakkor mai szerzők ezzel kapcsolatban rámutatnak, hogy ezek a listák nagyon sok esetben formálisak, gyakran a rajta szereplő személynek nem is volt tudomása arról, hogy ő valamely feketeszázas szervezet tagja. Hivatalosnak vagy „élő" listának a ténylegesen tagdíjat fizető tagok neveit tartalmazó lajstromot tekinthetjük, ez jelen ismeretünk szerint városi-kispolgári többséget mutat. Egyetlen dolog elöljáróban is bizonyosan állítható: a feketeszázak szociálisan rendkívül sokszínű összetétellel rendelkeztek, és ez nyilvánvaló oka volt a mozgalom 1908-tól kezdődő szétválási folyamatának, illetve későbbi, az 1910-es évek elejétől bekövetkező hanyatlásának.

A tudományos vita következő területe az *Egyesült Nemesség Tanácsa (ENT)* szerepének megítélése. Viktorov kiemelt jelentőséget tulajdonított az ENT-nek, és azt állította, hogy az ONSZ csak a nemesség kinyújtott karjaként működött, és erejét arra használta fel, hogy saját politikai súlyát növelje, nyomást gyakoroljon a társadalomra és a döntéshozókra, elsősorban természetesen magára az uralkodóra.[86] Kitüntető alapossággal vizsgálta az egyesült nemesség szerepét az amerikai Manning, és megállapította, hogy a szervezet teljes joggal valóban folyamatosan a figyelem homlokterében állott.[87] Az ENT ugyanis kapcsolatban állt az

[78] Szpirin, 1977. 167. l.

[79] Koroljeva, 1989. 104. l.

[80] Sztyepanov, Sz.: *Csiszlennoszty i szosztav csernoszotyennih szojuzov i organyizacij.* In: *Polityicseszkije partyii Rosszii v periode revoljucii 1905–1907gg. Kolicsesztvennij analiz.* Moszkva, 1987. 193. l.

[81] Viktorov, 1929. 13. l.

[82] Zalezsszkij, 1929. 28. l.

[83] Sztyepanov, 1987. 196. l.

[84] Maga Puriskevics is nagyon büszke volt arra, hogy az egyetemeken létrejött szélsőjobboldali szervezetek semmiben sem különböznek a többi feketeszázas szövetségtől. In: GARF, F. 102. 1908. D. 237. 1 l.

[85] Bruszjanyin, 1933. 278. l. In: *Isztorija Putyilovszkogo zavoda.* 1801–1917. Moszkva, 1933.

[86] Viktorov, 1929. 7. l.

[87] Hosking–Manning, 1979. 173. l.

udvarral, tárgyalási pozícióban volt, közvetlenül eljuttathatta véleményét a hatalom legfelsőbb köreihez, hatékonyan képviselhette a nemesség érdekeit. Manning következtetése, hogy az ENT olyan átmeneti szervezete az orosz államiságnak, amelyet az 1905-öt követő helyzet termelt ki magából: ekkor ugyanis a nemesség hagyományos intézményei – például a Zemszkij Szobor – már nem működtek, a parlament pedig a földbirtokos elit tagjai számára politikai fórumként, a törvényhozás színtereként elfogadhatatlan volt. A mai orosz történetírás egyes képviselői, például Avreh vagy Szolovjov, Manning helyes részmegállapításait elismerve arra mutatnak rá, hogy az Egyesült Nemesség Tanácsa mindössze tizenkét főből állt, nem ülésezett rendszeresen, törvényes jogosultságai nem voltak, így kapcsolata az udvarral csak informális lehetett, ez befolyását nyilván nagymértékben csökkentette; ugyanakkor túlzott leegyszerűsítés lenne az országos hálózattal, saját pénzeszközökkel és alapszabályzattal, a II. Duma idejétől önálló parlamenti képviselettel rendelkező ONSZ-t pusztán az ENT „szolgájának", politikai nyomásgyakorlása eszközének tekinteni.[88] Tény, hogy a feketeszázas szervezetek prominens vezetői általában tagjai voltak az ENT-nek is. Az is tény, hogy az egyes szervezetek vezetői késhegyig menő politikai vitákat folytattak egymással a Tanács keretei között, és több esetben ők próbálták meg állásfoglalásra bírni a testületet, vagy anyagi javak juttatását követelték. A függés tehát az ENT és a monarchista szervezetek között kölcsönös volt, az érdekérvényesítésért folyamatos kétirányú küzdelem folyt, és elmondható, hogy általában véve az egyes szervezetek olyan mértékben tudták függetleníteni magukat a Tanácstól, amilyen mértékben saját anyagi függetlenségük megteremtésére képesek voltak.

A kérdések kérdése a feketeszázassággal kapcsolatban természetesen az, hogy hogyan ítélhető meg a századelő Oroszországának ez a mozgalma: mennyiben mutat fasisztoid vonásokat, szélsőjobboldalisága, eszközei, módszerei mennyiben emlékeztetnek a későbbi totális diktatúrák, rendszerek gyakorlatára, és milyen konkrét, közvetlen hatással voltak rájuk. A húszas évek szovjet történészei számára a feladat nem tűnt túl nehéznek, mivel ők akkor még csak az olasz fasizmust ismerhették, ezért a nyilvánvalóan korporatív vonások azonossága alapján a feketeszázas mozgalmat egyszerűen fasisztának tartották. Ljubos az ONSZ vezéréről, Puriskevicsről ilyen címmel publikált monográfiát: *Az orosz fasiszta Vlagyimir Puriskevics.*[89] A harmincas évektől a szovjet történetírás is megismerte a nácizmust, ez árnyalta ugyan a képet, de éppen ez volt az a periódus, amikor a tudományban nem a szakmai szempontok játszották a

[88] Avreh, 1981. 239. l.
[89] Ljubos, Sz.: *Russzkij fasiszt Vlagyimir Puriskevics.* Leningrád, 1925.

vezető szerepet, ezért a nácizmus és a feketeszázasság összehasonlítására csak a 70-es évektől nyílott lehetőség. Az ekkor még masszívan marxista szovjet történetírás a dimitrovi definíció szempontjából behatárolt keretek között gondolkodott, amely lényegileg azt sugallta, hogy a fasizmus nem más, mint a társadalom egy meghatározott körének a diktatúrája a kapitalizmus fenntartása érdekében. Mivel a feketeszázak – bár speciális – antikapitalizmusa vitathatatlan volt, a megfogalmazások árnyalódni kezdtek, hiszen a mozgalom így a hivatalos teóriába „nem fért bele". Ebben az időszakban már nyugati szerzők, pl. Roggers is, a marxista történetírástól teljesen függetlenül azt az álláspontot képviselték, hogy a feketeszázak szociális programja, válságkezelő demagógiája, kapitalizmusellenessége nyilvánvalóvá teszi a totalitariánus rendszerektől való különbözőségét.[90] A 90-es évek elején Laqueur visszatért a „fasizmus szálláscsinálói" elmélethez, sőt továbbmenve, a jelenlegi Oroszországban is egy jobboldali katonai diktatúra bekövetkeztét jósolta meg még az évtized első felében, elsősorban a Zsirinovszkij-jelenség elemzése kapcsán.[91] Bár, mint már korábban utaltunk rá, elmélete éles viták tárgyát képezi, néhány fontos jelenségre ráirányította a figyelmet: így például a feketeszázas emigráció történetére és a nácizmus születése körüli konkrét személyi és anyagi szerepvállalására, *A Cion Bölcseinek Jegyzőkönyvei* című falszifikáció szerepére a náci ideológia kialakulásában és a *Mein Kampf* megírásában. Általában véve Laqueur a „modern" antiszemitizmus születésének és XX. századi holokauszttal végződő történetének tisztázásához járult jelentős mértékben hozzá. Mindehhez hozzá kell tennünk, hogy a nácizmus-fasizmus kutatás még napjainkban sem lezárt terület, és a hazai történettudományban is csak a legutóbbi időszakban kristályosodott ki a problémakör korrekt szakmai megközelítése, elsősorban Ormos Mária elméleti munkássága nyomán.[92] A kérdésre saját válaszunkat a könyv záró fejezetében fogalmazzuk meg.

[90] Rogger, H.: 1986. 232. l.
[91] Laqueur, 1993. 7. l.
[92] Ormos–Ince: *Európai fasizmusok.* Bp. 1976, valamint: Ormos M.: *Nácizmus, fasizmus.* Bp. 1987. A fasizmus lényegének, a nácizmustól való különbözőségének tisztázása mellett a professzor az utóbbi időszakban kidolgozta a „boldogságideológiák a XX. században" elméletet is, amelyben éppen arra mutatott rá, hogy ezek a diktatúrák tagjaik számára a felemelkedés, a siker, a boldogság, a hatalom érzését, illetve ennek elérési lehetőségét csillantották meg. Ez nagymértékben segít megérteni, hogy kik és miért lettek tagjai a szélsőjobboldali pártoknak. Vö: Ormos M.: *Történész szemmel. Szakmai interjú Bebesi Györggyel.* Pécs, Sétatér, 1997/3–4. sz. 31–39. l.

A téma megírásának néhány kutatás-módszertani, terminológiai problémája

Mivel a munka elsőként kísérel meg egy a hazai történetírásban feldolgozatlan területet feltárni, a megírás során elsősorban a tényekre, a dokumentumokra, az adatokra, a folyamatok tárgyszerű bemutatására helyeződött a fő hangsúly. Értékelő megállapításokat a munka menete során ott tettünk, ahol ez az anyagból, feldolgozásának logikájából szervesen következett, a témával kapcsolatos összegző megállapításainkat pedig a záró tézisekben fektettük le. Így például nem írtunk „feketeszázas ideológia" fejezetet, hanem az egyes szervezetek történetének feldolgozásánál konkrét dokumentumaik alapján vázoltuk fel a szellemiségüket meghatározó tényezőket. A vitatott kérdésekben ismertetjük saját álláspontunkat, vagy csatlakozunk a szakma valamely irányzatához, amely saját tudományos meggyőződésünkkel, saját kutatási eredményeinkkel is megegyezik, előfordul nem egy esetben azonban, hogy a feltárt forrásanyag alapján valamennyi korábbi szerzőtől eltérő következtetésre jutunk egyes esetekben (pl. a pogromáldozatok száma).

A könyv döntő részben eredeti orosz *forrásbázisra* támaszkodik, amelyeket elsősorban moszkvai és szentpétervári levéltári kutatómunkával, történeti szakkönyvtárak folyóirat-gyűjteményeiben a sajtóanyag összegyűjtésével, illetve a korabeli, tehát a századelő és a 10-es évek megjelent dokumentumai alapján, ezenkívül a szovjet korszak 20-as évei forráskiadványainak, majd a 90-es évek orosz forráspublikációi új eredményeinek a felhasználásával állítottunk össze, egyes kérdéseknél – elsősorban adatszerűségük miatt – felhasználtuk a historiográfiai áttekintésben említett fontosabb, elsősorban orosz, kisebb részben angolszász és magyar munkákat is.

A kutatómunka a Magyar Ruszisztikai Intézet tudományos ösztöndíjasaként a szentpétervári Herzen Intézetben (Insztyitut Gercena), az Orosz Föderáció Állami Levéltárában Moszkvában (GARF), a Moszkvai Történeti Szakkönyvtárban (IPB), a moszkvai Egyetemi Könyvtárban (INION) folyt, a nyugat-európai, elsősorban emigrációban publikált anyag összegyűjtése a bécsi egyetem Délkelet-Európa Intézetében történt. A hazai forrásőrző intézmények közül az ELTE Ruszisztikai Kutatási Központ, a Politikatörténeti Intézet, A Szovjet – majd névváltozás és költözés után – Orosz Kultúra Háza, az Országos Idegennyelvű Könyvtár, valamint a Parlamenti Könyvtár anyagából tudtunk elsősorban szakfolyóirat-anyagot meríteni. Az angol és amerikai művek a Washingtoni Kongresszusi Könyvtár állományából könyvtárközi kölcsönzéssel, a Parlamenti Könyvtárból, a bécsi egyetemről, illetve közvetlen megrendeléssel, ezenkívül 96-tól kezdve internetes letöltéssel kerültek (Laqueur–Melberg-vita) a birtokunkba, ez utóbbi egyúttal a hivatkozás klasszikus szabályaival kapcsolatban új keletű problémát vetett fel.

Terminológiai tekintetben szembekerültünk azzal a gonddal, amellyel valamennyi ruszisztikával foglalkozó kutató küzd, nevezetesen, hogy az orosz történelemnek több olyan intézménye és kategóriája van, amelyeknek a magyar történelemben nincs releváns megfelelőjük. Ezek korrekt fordítása nagyon nehéz, ezért minden vitatható esetben a magyar mellett megadtuk az eredeti oroszt is.[93]

[93] Általában véve azt az elvet követtük, hogy azokban az esetekben, amikor a magyar történeti irodalomban egy jelenségnek már rögzült neve van, akkor azt átvettük abban az esetben is, ha esetleg nem fedi pontosan az orosz eredeti jelentését (rendőrszocializmus). A kevéssé ismert kategóriák esetében az általunk a magyar értelmezhetőség szempontjából legjobbnak gondoltat adtuk meg, akkor is, ha más magyar interpretációja is ismert (Jogrendpárt). Végül az újszerű dolgoknak „ki kellett találnunk" valamely ésszerű megfeleltetést (Vecsernyaja Zarja – Esti Derengés), ebben az esetben mellékeltük az eredetit, vagy rövid lábjegyzetben, kommentárban indokoltunk. Egyes fogalmak esetében ugyanazon kategória alatt nem ugyanazt értjük, mint bevett használata során (obscsina, Zemszkij szobor, druzsina), ezért ezekhez a kategóriákhoz pontos definíciót mellékeltünk. Általában véve elmondhatjuk, hogy a terminológiában *A megváltó Oroszország* című szlavofil gondolkodók írásait kritikai újrafordításban közlő kötet Sz. Bíró Zoltán és Szergej Filippov által összeállított jegyzetapparátusában közölt terminológiai variánsokat és definíciókat vettük át, ez a munka tisztázta legátfogóbban az egyes orosz történelmi kategóriák magyar megfeleltetését (*A megváltó Oroszország. Válogatás szlavofil gondolkodók írásaiból.* Bp. 1992.)

A feketeszázasság szervezeti előzményei

1. A SZENT CSAPAT (Szvjasennaja druzsina)

Előzmények: anarchisták és a cárizmus, a terror genezise
1881-ben egy anarchista diák, Riszakov, a bányászati főiskola hallgatója, a Narodnaja Volja (Népakarat) aktivistája Szenpétervárott egy tankönyvcsomagnak álcázott bombával telibe találta a – Lorisz-Melikov rendőrminiszter figyelmeztetése ellenére – kikocsikázó uralkodót, és „munkáját" társa, Grinyevickij fejezte be, megölve II. Sándort, akit regnálásának minden ellentmondása ellenére mérsékelt reformernek tartottak a kortársak.[1] A cár mégoly óvatos, lassú tempójú, a nemesség folyamatos ellenállásának közegében végrehajtott reformjai egyfajta lehetőséget jelentettek a békés modernizációra, az elkerülhetetlen tőkés gazdasági és társadalmi átalakulás levezénylésére egy olyan országban,

[1] II. Sándor uralkodásának megítéléséről viták folytak és viták folynak a történeti irodalomban: egyrészről ugyanolyan autoriternek tartják, mint elődjét, I. Miklóst, bizonyságul hozva fel az 1863–64-es lengyel felkelés leverését és kegyetlen megtorlását, a kivégzések számának növekedését, másrészről a jobbágyfelszabadítást végrehajtó „felszabadító és reformer" vonásait domborítják ki. A problémára többek között felhívja a figyelmet Kun Miklós Sztyepnyak Kravcsinszkij *Oroszország a cárok uralma alatt* c. monográfiájához írt utószavában, Bp. 1984., 365–434. l., a II. Sándort egyértelműen elítélő álláspontúnak tekinthető a Noszkov szerkesztette *Kratkaja isztorija SZSZSZR* c. kötet, Moszkva, 1976., 220–262. l. A kortársak közül a narodnyikok élesen elítélő véleményt fogalmaztak meg röpiratukban a „reformer cárról": „Mondják meg nekem II. Sándor értékelői, mit adott ő a hűséges alattvalóknak! Leszakított-e akár csak egyetlen garast saját millióiból a haza számára? Tett-e valami jót Oroszországnak az őrült, természetellenes jogával? Egész életében önkényesen uralkodott és önkényesen dühöngött; a gonoszságot személyesen torolta meg. Megfosztotta a földbirtokosokat attól a joguktól, hogy a parasztokat kínozhatják, azok életével rendelkezhetnek, olyan jogokat hagyva maga után, mint az összes orosz kirablása, kínzása és életük feletti döntés. Nem sokkal halála előtt Oroszország felét éhínség sújtotta, az orosz munkások fakérget ettek, százával haltak éhen a sztyeppén, hogy legalább gyerekeiknek egy falat kenyeret juttathassanak. Eközben II. Sándor milliókat juttatott szeretőinek, akikkel ő, a család védelmezője, élő felesége mellett élt. Tízmilliókat költött az úszó palotára, ami mintegy előrejelezte sorsát, elsüllyedve a tengeri hullámokkal való összeütközésben. Emlékezzetek, milyen fesztelenül küldte maga elé a nagylelkű cár janicsárait; mindenhol ott kellett lenniük, ahol veszélyt sejthettek; ők ültek az első kocsikban, megtettek jó néhány végzetes utat, minden másodpercben veszélyeztetve ezzel saját életüket, és mindez nem elég, örömujjongva kellett ezt tenniük, megengedte nekik, hogy érte megnyomorodjanak, megengedte nekik, hogy Iván Szuszanyinokká legyenek, mi is lehet nagyobb egy ekkora dicsőségnél. Mikor az elektromos napokkal világított vonatával elindult, tízezreket hajtottak a vasút őrzésére, emberek százai haltak meg a hidegtől és az éhségtől." In: GARF. F. 1766. Op. 1. D. 1. 11–12. l.

amely „feudalizmus nélküli középkorával", torlódott társadalmi szerkezetének összes ellentmondásával, nem utolsósorban civilizációs elmaradottságával együtt került szembe a korai kapitalizmus és a külföldi tőkebehatolás problematikájával.[2]

Az orosz társadalomban az önkényuralom mellett sokféle politikai erő működött, és mindegyik megadta a maga válaszát az orosz elmaradottság, a társadalmi feszültségek, a torlódott szerkezet ellentmondásaira. Legális politikai játéktér hiányában ezek a válaszok szükségképpen az *illegalitás* körülményei között fogantak, és választhattak, hogy megmaradnak-e a rejtőzködő irodalom szintjén (elsősorban külföldön, hiszen nyilvánosan csak a cenzúrázott kincstári irodalom jelenhetett meg), vagy az aktív cselekvést választják, esetleg összekapcsolják a kettőt. Az aktív cselekvés a demokrácia bármely intézményének már említett hiánya és a hatalom abszolutisztikus jellege miatt szinte kizárólag csak *erőszakos* formában jelentkezhetett.[3]

A *dekabrista*, rendszerváltónak szánt felkelés kudarca és az azt követő kemény megtorlás után a 30-as évek végétől nyílt újabb lehetőség gondolatok nyilvános megfogalmazására a miklósi abszolutista rendőrállam keretei között. Az ötvenes évek elejéig folyt a „nagy vita" a *szlavofilek* és a *zapadnyikok* között Oroszországnak a világban elfoglalt helyéről és fejlődési sajátosságainak meghatározásáról. Minden cenzúra és korlátozás ellenére, talán az utolsó olyan nagy szellemi párbeszéd volt az orosz értelmiség különböző irányzatai között, amely egyáltalán nyilvánosságot kaphatott, még ha csak kis példányszámú orgánumokban is.[4] A zapadnyikok „kihalása", külföldre távozása, és I. Miklós diktatúrájának látványos kudarca, a cár öngyilkossága után az orosz nihilizmus tendenciája kerekedett felül, amely a 70-es, 80-as évekre két erőteljes irányzat

[2] Fenti folyamat közgazdaságilag alapos leírását l.: Berend–Ránki: *Európa gazdasága a XIX. században* Bp. 1987., 509–530.

[3] 1881. március 10-én, tíz nappal II. Sándor meggyilkolása után jelent meg különkiadásban egy levél, amelyet egy liberális narodnyik, a *Russzkoje bogatsztvo* c. folyóirat szerkesztője, N. K. Mihajlovszkij (1842–1904) jegyzett, ebben egyrészről békét ajánl a hatalomnak, amnesztia és a politikai foglyok szabadon bocsátása fejében, másrészről kifejti, hogy az ellenállásnak Oroszországban semmilyen más lehetősége nincsen. „...Ebből a helyzetből csak két kiút lehetséges: vagy a forradalom, amely teljesen elkerülhetetlen, amelyet semmiféle kivégzésekkel nem lehet megakadályozni, vagy a legfelsőbb hatalom önkéntes közeledése a néphez" – írja többek között. In: *Lityeratura Partyii „Narodnaja Volja"*. Moszkva, 1930. 317–318. l.

[4] A téma a magyar történeti irodalomban kellően feldolgozott, bár a szlavofilizmus újraértékelése éppen napjainkban van a hazai és nemzetközi történetírás napirendjén. A hagyományos megközelítésmódra vö: Köves Erzsébet: *Kelet és Nyugat, orosz eszmék I. Miklós korában*. Bp. 1982.; az újabb szemléletű megközelítésre a kitűnő jegyzetekkel ellátott, újrafordított szlavofil írásokat közlő, háttértanulmányokkal kiegészített forráskiadvány: *A megváltó Oroszország. Válogatás szlavofil gondolkodók írásaiból*. Századvég, Bp. 1992. Szerk. és vál.: Kiss Ilona.

közös forrásává vált; a *narodnyikok* és az *eszerek* is innen merítették szellemi municiójukat. Már a 60-as évek elején megalakult egy szervezet *Zemlja i Volja* (Föld és Szabadság) néven, ez azonban még főként teoretikus tevékenységet folytatott, gondolkodásának középpontjában a parasztság önfelszabadításának kérdésköre állott. 1866-ban azonban Karakozov diák rálőtt II. Sándorra, és ezzel a teória helyébe a cselekvés lépett, tette ugyanis példátlan *merénylet- és terrorhullámot* indított el Oroszországban. 1869-ben a fanatikus egyetemi hallgató, Nyecsajev nyíltan forradalmi terrorszervezetet alakított, és ő már nem az uralkodó személye, hanem maga a *rendszer* ellen hirdette meg a harcot. A „harmadik ügyosztály" a mozgalmat többek között a látványos „Nyecsajev-perek"[5] révén felszámolta, ám akadtak más követőik, pl. a szentpétervári Csajkovszkij-kör, amely Bakunyin szellemiségének hatása alatt állt, és a szocializmus egyfajta orosz adaptációját tartotta volna kívánatos politikai berendezkedésnek.[6] Az említett erők egy csoportja 1874-től úgy gondolta, hogy elképzeléseiről a leginkább érintettet, az orosz falu lakosságát is fel kellene világosítania, megkezdődött a *„nép közé járó mozgalom"*. Ők ugyanis az *obscsinát*, a sajátosan orosz falu- és földközösségi rendszert ideális képződménynek tartották, amelynek önigazgató rendszerét, irányító tanácsát, a vecsét, falugyűléseinek az ősi, spontán „népi demokráciáját", viszonylagos gazdasági önállóságát *megfelelőnek gondolták az egész állam működtetésére* is.[7] A narodnyikmozgalom azonban kudarcot

[5] Az első per Sz. G. Nyecsajev (1874–1882), az orosz diákmozgalom egyik vezéregyénisége és az anarchizmus utóbb sokat vitatott személyisége ellen, 1871. július elsején indult meg, a fő vádpont Ivanov diák meggyilkolása volt. A per során 36 embert ítéltek szibériai száműzetésre vagy börtönre, a mozgalomban, illetve a gyilkosságban történő részvételük miatt. Nyecsajevnek sikerült Svájcba szöknie, de a svájci hatóságok elfogták és 1873-ban kiadták: ekkor már egyedül állították az addigra már fogalommá vált fiatalembert bírái elé, és 20 évi kényszermunkára ítélték. Néhány évvel később a börtönben éhen halt.

[6] Bakunyin még anarchista teoretikusként így nyugtatta meg azokat, akik a rombolástól a társadalmat féltették, annak összeomlási veszélyére hívták fel a figyelmet: „Az általános rombolás nem vezet feltétlenül az önpusztításhoz, minthogy a társadalmi szervezet az ösztönös önfenntartás sajátos tartalékaival rendelkezik." Idézi: Kun Miklós Bakunyin *Államiság és anarchia* c. művéhez írt *Államiság és anarchia – legendák nélkül* c. tanulmányában Bp. 1984. 427. l.

[7] *Obscsina* vagy *mir*, az orosz parasztság szociális együttélési formája, amelynek kialakulása már az államalapítás körüli időkre nyúlik vissza. A szerveződésnek északon a mir vagy pogoszty, délen a voloszty elnevezése volt használatos. Nagyobb önállóságra a XV–XVI. század fordulóján tett szert, XVII–XVIII. századi formáját pedig a jobbágyrendszer és a Nagy Péter-i reformok alakították ki. Az obscsinák tárgyalt korszakunkban az európai részen lényegében megőrizték eredeti funkcióikat; a földterület elosztása, a földhaszálat szabályozása, a mezőgazdasági munkák szervezése, az adó- és egyéb terhek megosztása, bíráskodás kisebb ügyekben. Általában a földbirtokostól függetlenül teljesítették állami kötelezettségeiket, ennyiben tehát a mindenkori kormányzatnak is jól jött adminisztratív önállóságuk. Belső irányítási formája a választottak (vibornij) rendszerére

vallott akkor, amikor a parasztokat saját erejükre kívánta rádöbbenteni, avagy az új orosz államot mint „obscsinák szövetségét" lefesteni.[8] Kudarcuk több oka között talán az egyik legfontosabb az volt, hogy megfeledkeztek a parasztokba nevelt fanatikus cárimádatról, amelyet a pravoszláv egyház minden rendelkezésére álló attraktív eszközzel folyamatosan erősített.[9] A mozgalom 1876-ban arra az álláspontra jutott, hogy miután a parasztság nép közé járás során tapasztalt bizalmatlansága, közömbössége és tudatlansága miatt országos méretű forradalmi tömegmozgalom nem bontakoztatható ki, elszánt élharcosoknak kell a *terror* eszközeivel a nép számára megszerezni a szabadságot. 1876-ban létrehozták a második *Zemlja i Volját*, amely már csak nevében volt azonos 60-as évekbeli békésebb elődjével. A szervezet célul tűzte ki az *államot megjelenítő prominens személyiségek* likvidálását, mivel a társadalomra „fojtogatóan nehezedő abszolutista államgépezet" erőszakos széttörésében látták a válság megoldásának első számú lehetőségét. Az anarchisták szellemi vezéralakja, *Bakunyin* így fogalmazta meg az állammal szembeni, mélyről jövő ellenérzéseit: „Népünk mélységesen és szenvedélyesen gyűlöli az államot, gyűlöli valamennyi képviselőjét, bármilyen alakban is jelenjen meg előtte. Nemrég még a nemesek és a hivatalnokok között oszlott meg ez a gyűlölet, s néha egyenesen úgy látszott, hogy az előbbieket a nép még kevésbé szenvedheti, mint az utóbbiakat, noha lényegében egyformán gyűlöli őket. De mióta a jobbágyrendszer megszűnése

épült. A választottak két irányban közvetítettek, egyrészt ők képviselték a közösséget az állam és a földesúr előtt, másrészt a földbirtokos rajtuk keresztül gyakorolta ellenőrző funkcióit. A közösséget érintő ügyeket gyűléseken (szhodkákon) vitatták meg, az ítélet (mirszkij prigovor) kötelező érvényű lett a mir valamennyi tagja számára. A gazdasági és adminisztratív funkció mellett az obscsina fontos szerepet játszott az egyház által szocializált etikai és magatartásnormák elsajátításában, a munkatapasztalatok, vallási és ünnepi szokások megismertetésében és áthagyományozásában.

[8] Bakunyin *Államiság és anarchia* című művében a következő módon vázolta az obscsina helyzetét: „Az állam véglegesen szétzúzta, elrothasztotta a patriarkális alapelveitől már amúgy is megmételyezett orosz obscsinát. Nyomása alatt az obscsinai tisztújításból is csalás lett, a nép által időlegesen megválasztott személyek, az elöljárók, a sztaroszták, a kisbírók, sztarsinák egyfelől a hatalom eszközeivé, másfelől a gazdag kulák-muzsikok megvásárolt szolgáivá váltak. Ilyen körülmények között az igazságosság, az igazság, egyszerűen az emberszeretet utolsó maradványainak is el kellett tűnniük az obscsinákból, amelyeket ráadásul tönkretették az állami adók és kötelességek, és végsőkig elnyomott a fennsőbbség önkénye. Ma igazabb, mint bármikor, hogy az egyetlen kiút az egyén számára az útonállás, az egész nép számára pedig az általános felkelés, a forradalom." In: Bakunyin: *Államiság és anarchia*. Bp. 1984. 274. l.

[9] Bakunyin már idézett művében analizálja a cár és a parasztság közötti viszonyt: „A képzelt cár atya, a nép jótevője és pártfogója tehát magasan, nagyon magasan helyezkedik el, szinte égi messzeségekben; helyét pedig elfoglalja az igazi cár, a kancsuka cár, a tolvaj cár: az állam. Ebből természetes módon következik az a különös tény, hogy népünk istenként megteremt magának egy képzeletbeli, sosemvolt cárt, és ezzel egyidejűleg gyűlöli az államban megvalósuló valóságos cárt." I. m. 273. l.

után a nemesség láthatóan szegényedik, pusztul, *és eredeti alakjához visszatérve, ismét kizárólag hivatalnoki renddé válik* (Kiemelés tőlem – *B. Gy.*), a nép belefoglalja a hivatalnoki renddel szemben érzett általános gyűlöletébe."[10] Így az anarchista mozgalom, amikor elvei valóra váltásához célpontokat keresett, nem válogatott, áldozataik között zemsztvo-elöljárók, egyházi főméltóságok, városi rendőrkapitányok stb. egyaránt megtalálhatóak voltak. Az anarchisták nem feltétlenül az állam azonnali összeomlását várták ettől, hanem sokkalta inkább azt, hogy a hatalmat a terrorral párbeszédre tudják kényszeríteni, és ily módon keresztülvihetőkké válnak elképzeléseik az orosz fejlődés általuk helyesnek vélt további útjáról.[11] 1879-ben a Zemlja i Volja kettévált: egyfelől a *Csornij Peregyel*re (Fekete Újrafelosztás), amelynek tagjai Plehanov, Akszelrod, Zaszulics, Dejcs stb. kifejezetten bakunyinistáknak számítottak, és nem tulajdonítottak az egyéni terrornak különösebb jelentőséget. Később szinte kivétel nélkül marxistákká lettek, és tevékenységük – szóbeli agitációjuk – súlypontja áthelyeződött a munkásszervezetekre.[12] A Zemlja i Volja maradékából egy másik kifejezetten harci csoport szerveződött, a *Narodnaja Volja* (Népakarat), amely következetesen a terror talaján állt, és vezetőinek – Perovszkaja, Zseljabov, Asenbrenner, Pohitonov, Pribiljov, Szuhanov, Pesznyakov, Tyerentyjeva, Tyihonovics stb. elképzelése szerint visszatért a régi, álláspontjuk szerint semmilyen más módszerrel meg nem valósítható anarchista célhoz, a rendszert szimbolizáló cár személyének megöléséhez.[13] Szolovjov sikertelenül kísérelte meg a kitűzött feladatot megvalósítani, ám így is a Népakarat tevékenysége nyomán kibontakozó merénylethullám felülmúlt minden korábbit; többek között Sztyepnyak (Pusztai) Kravcsinszkij ekkor követi el ominózus tettét, 1878. augusztus negyedikén a nyílt utcán szemtanúk jelenlétében meggyilkolja Mezencev tábornokot, a politikai rendőrség vezetőjét, a belügyminiszteri poszt várományosát, elsősorban bosszúból, a börtönben lévő politikai foglyok bántalmazása, kínzatása miatt. 1881. március elsején (az európai naptár szerint tizenharmadikán) a folyamat az uralkodó elleni – ezúttal már sikeres – merényletben, a cár meggyilkolásában tetőzik.[14]

[10] Bakunyin: i. m. 273–274. l.

[11] Vö. a fenti álláspontra Mihajlovszkij már idézett levele, amelyben „népképviseleti választásokat és alkotmányozó nemzetgyűlés összehívását" ajánlja a cárnak, és ünnepélyes fogadkozások közepette kijelenti, hogy a narodnyikok alávetik magukat az ily módon legitimált hatalom rendelkezéseinek. I. m. 318. l.

[12] Vö: Plehanov nyílt levele a Csornij Peregyel szerkesztőségének. In: Bebesi, *Vál. szöv.* 192–195. l.

[13] A Föld és Szabadság társaság kettészakadására l. Vera Figner: *Vihar Oroszország felett* c. visszaemlékezését. Ford. Szekeres László. Bp., 1947. 83–91. l.

[14] Sztyepnyak-Kravcsinszkij később sértetlenül – más anarchistákhoz hasonlóan – Nyugatra menekült, Angliában települt le, és ott kitűnő könyvet írt az orosz önkényuralmi rendszerről. Sztyepnyak-Kravcsinszkij: *Oroszország a cárok uralma alatt.* Bp. 1978.

Az a hatalom, amely szinte kikényszerítette, kipréselte az orosz társadalomból az elkeseredett ellenállásnak ezt a formáját, az anarchizmus ellen létrehozta saját, speciális ellenerőit, amely célzottan az „anarchista-nihilista métely" felszámolását kapta feladatul. Az első ilyen szervezetet még 1826-ban I. Miklós kreálta, a dekabrista lázadás utáni gyors, kissé pánikszerű reakciójában, és az hivatalosan az „Őfelsége kancelláriájának harmadik ügyosztálya" elnevezést kapta, de több mint fél évszázadon keresztül mindenki csak *harmadik ügyosztályként* emlegette, és lényegében a politikai rendőrség szerepét töltötte be. A titkosrendőrségnek egyébként is Nagy Péter óta kitüntetett hagyományai voltak az orosz államhatalom végrehajtó gépezetében. Az ügyosztályt 1880-ban II. Sándor megszüntette, helyét a „Társadalmi biztonság és rend védelmi osztálya", az Ohrannoje otgyelenyije vette át, amely lényegében a tizenhárom kormányzóság politikai rendőrségeinek titkosszolgálati eszközöket is alkalmazó központjává vált. Az *Ohrana* hamar felismerte, hogy a kicsiny, három-öt fős sejtekben jól konspiráltan ténykedő narodovolec csoportok ellen speciális taktikát kell alkalmaznia. Ennek egyik elemeként rendkívül széles körű besúgóhálózatot építettek ki, másrészt törekedtek arra, hogy az egyes anarchista sejtekbe ügynököket építsenek be, és általuk informálódjanak a készülő merényletekről. Ezen kívül a kormányzat – különösen 1877–1880 között – látványos perhullámmal és szigorú ítéletekkel kívánta megtörni a mozgalmat, eredménytelenül.[15] Mindezek ellenére az Ohrana nem mindig tudott hatékony lenni: éppen a kitűnő, az egyes sejteket csak lazán összekötő konspiráció miatt. Néhány csoportot felszámolhatott, egyes személyeket likvidálhatott, de a mozgalom teljes felgöngyölítésével nem boldogult, hogy mennyire nem, azt éppen az abszolutista orosz állam első emberének, a korlátlan hatalommal ren-

[15] A történetírás több nagy pert is számon tart ebből az időszakból. Az ún. „50-ek perét" a pétervári szenátus különbizottsága folytatta le 1877. február 21. és március 14. között. A narodnyik fiatalok közül tizenötöt ítéltek kényszermunkára, kettőt örökös szibériai száműzetésre, a többiek megúszták kisebb börtönbüntetéssel. A vád: államellenes propagandatevékenység volt. Az ún. „193-ak perére" 1877. okt. 18. és 1878. jan. 23. között került sor, a periratokban több mint négyezer előzetesen letartóztatott személy neve szerepelt. Végül is 28 főt ítéltek kényszermunkára, 18 személyt száműztek Szibériába, 30 vádlott kapott viszonylag enyhébb büntetést, a „fennálló rend megdöntésének kísérlete" vádpont alapján. 1880. október 25–30. között került sor a „16 terrorista perére" Pétervárott. A vád: cárgyilkosságra történő előkészületek és egyéb terrorcselekmények. A nagyszámú lebukáshoz és elítéléshez hozzájárult a hivatalosan fővádlottá nyilvánított, valójában beépült provokátor, Okladszkij tevékenysége. A „14-ek pere" a nagy hullám egyik utójátéka volt, 1884-ben került rá sor, a vád továbbra is az uralkodó élete elleni merényletben történő részvétel, valamint az államrend megdöntésére irányuló tevékenység. Nyolc vádlottat ítéltek halálra, végül is azonban csak kettőt végeztek ki.

delkező cárnak a meggyilkolása bizonyította. A merénylet után az anarchisták vezetőinek többsége külföldre menekült (Bakunyin, Kropotkin, Kravcsinszkij stb.), és ott folytatták most már főként teoretikai munkásságukat, szinte valamennyien próbálkoztak saját elméleti folyóirat alapításával. Jól érzékelhető, hogy az orosz társadalom progresszívan gondolkodó és tevékeny része – származásától függetlenül – más lehetőség (mindenekelőtt a *társadalmi érdekartikulációt lehetővé tevő politikai intézményrendszer) hiányában az államhatalmat reprezentáló személyek sorozatos és tudatos likvidálásával lényegében háborút indított az orosz abszolutizmus ellen,* amelynek megfelelő ellenerői válaszoltak a terrorista jellegű fellépésre.

1881 márciusa, II. Sándor meggyilkolása után azonban úgy tűnt, hogy megváltozott a helyzet. A narodnyikok merénylete bumerángeffektust váltott ki, a felháborodott társadalom még azon része is ellenük fordult, amely egyébként nem vallotta az önkényuralom hívének magát. A spontán népi dühkitörések és az állami hecckampány együttesen eredményezték a nagy *1881-es pogromot,* amely a modernkori nagy orosz pogromhullámnak mintegy nyitányát jelentette.[16] A hatalom a tömegek megnyugtatása és a figyelem elterelése érdekében, kihasználva, hogy a narodovolecek vezetői között jó néhány zsidó volt található, kijátszotta az antiszemita kártyát. Az orosz progresszív értelmiség az eddigi csekély vívmányok elvesztésétől rettegett, és nem alaptalanul: a még II. Sándor alatt előkészített ún. Lorisz-Melikov-féle alkotmányt az új uralkodó III. Sándor elnöklete alatt tartott március nyolcadikai minisztertanácson elvetették, mint Pobedonoszcev az ülésen indokolta: „Ilyen szörnyű időben, felség, nem új *szócséplde* felállításáról kell gondolkodni, ahonnan romlást árasztó beszédek hangzanak el, hanem arról, ami elevenbe vág. Cselekedni kell."[17] Ezt a cselekvést választotta az orosz nemesség egy markánsan meghatározott köre, amikor az események ismeretében elégtelennek ítélte a cárizmus erőszakszervezetének teljesítményét, és úgy vélte, hogy az államnak hadat üzenő narodnyikokkal az eddigiektől eltérő módszerekkel kell leszámolni.

A nemesség válasza: a Szent Csapat megalakulása

A cári udvarba a merényletet követően nagyszámú beadvány érkezett, amelyeknek írói mind részvétükről és hűségükről biztosították a cári családot és az új uralkodót.[18] A beadványok között ott volt Sz. J. Vittének, a Déli Vasutak igazgatójának levele is, amelyet nagybátyja, a cári udvarba bejáratos Fagyajev gróf juttatott el a megfelelő kezekbe. Mint a későbbi miniszterelnök emlékirataiban írja, éppen színházban volt feleségével, amikor a gyilkosság híre eljutott hozzá. Hazarohant, és „hirtelen felindulásból" írta meg ominózus tervezetét nagybátyjának.[19] Alapgondolata, hogy a terrorizmus elleni harc jelenlegi formái nem megfelelőek, alapvetően más stratégiára van szükség: „...nálam Kijevben a mozdony- és vagonjavító műhelyben hatalmas kalapács áll: ha vasdarabot fektetünk alá, a vas az ütéstől lemezzé válik; ...és íme egy olyan hatalmas gőzkalapács, mint az állam ereje nem tud megbirkózni az anarchistákkal; pedig az állam ereje nagyobb és hatalmasabb, mint a gőzkalapácsé. Miért van ez így? Azért, mert ha például a kalapács alá mikroszkopikus vasparányt helyezünk el, akárhányszor veretjük is a kalapáccsal, semmiféle kárt nem teszünk benne. Ugyanez a helyzet, amikor az állam egész ereje nem tud megbirkózni az anarchistákkal... Ilyen megfontolások után arra a következtetésre jutottam, hogy *az anarchistákkal saját fegyvereikkel kell fölvenni a harcot* (kiemelés tőlem – *B. Gy.*). Következőleg *titkos társaságot kell szervezni* feltétlenül megbízható férfiakból, akik minden alkalommal, amikor az anarchisták merényletet hajtanak végre, vagy arra előkészületet tesznek (a cár ellen), hasonlóan felelnek nekik. *Ugyanolyan áruló és hitszegő módon le kell őket gyilkolni ...ez az egyetlen mód velük szemben...*"(Kiemelés tőlem – *B. Gy.*).[20] Vitte beadványa jókor jött, és találkozott az udvari nemesség egy befolyásos csoportjának elképzeléseivel. III. Sándor új udvari minisztere gróf Voroncov-Draskov – érzékelve a gyökeresen megváltozott politikai széljárást – hívatta Vittét, és arról tájékoztatta, hogy tervezete alapján, gróf Suvalov vezetésével egy

[16] Az 1881-es délorosz pogromokról l. Horváth Géza: *Az oroszországi zsidó pogromok.* Aetas, 1993/2. 107. l.

[17] Pobedonoszcev beszédének szövege: *Dnyevnyik Pereca.* Moszkva–Leningrád, 1927. 38–40. l.

[18] Nem mindenki gondolkodott persze így. A narodnyikok „Kegyes Sándor" című röplapjukon a kivégzett cárgyilkosokért mondtak nekrológot, és átkozták a cár, II. Sándor emlékét: „A gaztettet végrehajtották; öt szent életű ember, öt cári bíró felment a vérpadra, vértanúhalált haltak. Örök dicsőség a kivégzetteknek! Örök szégyen és átkok az életben maradtakra, a lelketlen akasztóra! A szörnyűség, utálat és a megvetés nemcsak a civilizált világot, hanem Oroszországot is elérte. Genfben minden utcában proklamációkat ragasztottak ki; minden réteg képviselője tiltakozott a középkori kivégzések barbársága ellen. Egész Franciaországban tömeges tüntetés készül a gonoszság ellen. Felakasztottak egy nőt; akasztásra ítéltek egy másikat, aki méhében gyermeket hord. II. Alekszandr Tiberiusz keze nem lett volna képes a nőkre ítéletet hozni: megdermedt volna, III. Alekszandr Caligula gond nélkül aláírta ... a kivégzés részletei kegyetlenek: a részeg hóhér nem felakasztotta áldozatait, hanem a kormány utasítására, az egész főváros szeme láttára kínozta meg őket. Mihajlov kétszer leszakadt, Zseljabovra és Perovszkajára úgy tették rá a hurkot, hogy még vagy húsz percig fuldokoltak." GARF. F. 1766. D. 1. Op. 1. 112. l., 118. l.

[19] Vitte, Sz. J.: *Egy kegyvesztett visszaemlékezései.* Bp. 1964. 51. l. A továbbiakban: Vitte, i. m.

[20] Vitte: i. m. 51–52. l.

titkos társaságot hoztak létre, amelyhez Vitte számára (polgári származása ellenére) mint az „alapötlet szerzője" számára engedélyezik, hogy csatlakozzon. A titkos társaság a Szent Csapat elnevezést találta ki magának. Vittét Suvalov gróf házába vezették, amely feltehetőleg a szervezet központja volt, és föleskették a Bibliára, de a tehetséges gazdaságpolitikus feljegyzéseiben sem a társaság megszervezésének módjáról, sem a többi tagjáról nem volt hajlandó több információt kiadni.[21] A „mikroszkopikus behatolás" gondolatát tehát magáévá tette az orosz nemesség egy bizonyos, feltétlenül prominens személyekből álló csoportja. Elképzelésükben a szabadkőművesség elemei, a középkori nemesi összeesküvő taktika és az ellenfél narodovolecek módszereinek átvétele egyaránt megtalálható volt. Jellemző, hogy még a szellemi szülőatya, Vitte sem tudhatott meg többet a saját tervezete alapján létrehozott társaságról, minthogy a cár első minisztere – gróf Voroncov-Draskov –, a szervezet vezetőjének tűnő Suvalov gróf és feltehetőleg saját nagybátyja, Fagyajev gróf, akinek tudnia kellett a dologról – bizonyára benne vannak. A Társaság többi belépő tagjával hasonlóan jártak el. Éreztették velük, hogy a legbelső udvari körök támogatják a csoportot, és a legmegbízhatóbbnak gondolt emberekből rendeltek föl néhányat, nagyobb városonként, zemsztvónként egyet, akiknek feladatául tették a mozgalom helyi megszervezését. Így a klasszikus összeesküvő taktika szerint a szervezet tagjai – az udvari összekötők kivételével – nem ismerhették egymást, tehát egymás lebukásához sem járulhattak hozzá. Suvalov Vitte „eligazításakor" a velencei szabadkőműveseket nevezte meg mintaként. Az összeesküvő velencei csoportok nemcsak tőrrel, hanem méreggel is harcoltak ellenségeik ellen, és titkos jelekről ismerték föl egymást. A korabeli orosz dokumentumok így jellemzik az összejöveteleiket: „félelmetes eskük és szertartások, koponyák, vadászkések, méreggel töltött poharak, mind a gyűlések teátrális eszközei voltak".[22] Vitte pontosan három évtizeddel az események után írt memoárjában azt közölte, hogy titkosírásban és egyezményes felismerő jelrendszerben állapodtak meg, azonban még ennyi idővel az események után sem merte felfedni, hogy melyek voltak azok.[23] Az Orosz Föderáció Állami Levéltárában ma már azonban hozzáférhető az akkor oly féltve őrzött titok. (A „druzsinnyikok" titkosírását és megfejtő kódját a könyv függelékében közöljük.[24]) Klasszikus titkosírási rendszert használtak, egy betűhálót rajzoltak fel, amelyhez készítettek egy kódolt

[21] Vitte: i. m. 52–53. l.
[22] GARF. F. 1766. Op. 1. D. 1. 10. l.
[23] Vitte: i. m. 52. l.
[24] A titkosírás: a latin betűs kód: GARF. F. 1766. Op. 1. D. 1. 17. l. a cirill betűs kód: GARF. F. 1766. Op. 1. D. 1. 18. l. a rejtjelkulcs: GARF. F. 1766. Op. 1. D. 1. 19. l.

leolvasókulcsot. A kettő egymás nélkül nem ért semmit.[25] A társadalom is csak azt sejtette, hogy befolyásos erők állnak a szervezet mögött, konkrét neveket azonban nagyon kevesen ismertek.[26]

Mindenesetre Vitte 1881 tavaszán azt kapta feladatul, hogy saját területén, tehát Kijevben szervezzen ötfős csoportot feltétlenül szilárd monarchista meggyőződésű emberekből, akiknek ő lesz a „sejtfőnöke", és akikről rajta kívül nem tudhat senki, az egyes akciókra az utasításokat a már megismert pétervári udvari személyek egyikétől vagy a megállapodott jellel érkező futártól kapja.[27] A formális esküt mindenki az uralkodó életének védelmére tette le, de a valódi célokkal – pontosabban az uralkodó élete megvédésének eszközeivel – valamennyien egyaránt tisztában voltak. A Druzsina működésének alapelveit tételesen szabályozták, ez teljes egészében nem maradt fenn, viszont ismeretes egy kivonat belőle, amelyet a „második részleg" számára küldtek: „Kivonat a Szent Druzsina utasításból a második részleg számára.

§ 1. A Szvjasennaja Druzsina célja világosan ki van fejtve a Társaság Alapszabályzatában.

§ 2. Az Sz. D. legfontosabb alapjai:

a) az Sz. D. léte és célja titok minden hozzá nem tartozó számára.

b) a titok elárulása a 4.-ban leírtakat vonja maga után, a testvérek nem ismerhetik személyesen egymást.

[25] GARF. F: 1766. Op. 1. D. 1. 10. l. A konspirációra igen nagy figyelmet fordítottak, mint az alábbi, „Szervező Bizottság" aláírással fennmaradt dokumentum is bizonyítja: „Körlevél. 1. Az óvatosság és a jelentések növekvő száma miatt jelen módon értesítjük a Szent Druzsina testvéreit, hogy a jelentések csak akkor kerülnek átadásra, ha azok Franz Karlovics Holm nevére vannak címezve: Szenpétervár, Nyevszkij proszpekt 9., vagy akkor, ha Alekszej Jegorovics Vojnov nevére: Szentpétervár, Galernaja 38. A kézbesítésről értesítést csak azok kaphatnak, akik feltüntetik számukat és címüket, ugyanúgy, mint a feladás havát és napját. 2. A pénzt és értékeket kérjük Franz Karlovics Holmnak címezni. 3. A jelentéseket dupla borítékban kell feladni, a belső borítékon szerepelnie kell a következőnek: bizalmas, a külsőn pedig: saját kezébe. A bizalmas szónak a boríték ragasztási részén kell ráírva lennie, mint ahogy azt felül mutatjuk. 4. Minden testvér köteles bejelenteni lakcímének megváltozását. Aláírta: Szervező Bizottság."

[26] Néhányat azért sikerült kinyomoznunk. „A 259-es sejthez" a következők tartoztak: „21. M. N. Lilienblum: agitációs jellegű cikkeket ír a zsidókérdés kapcsán. 22. Kogan; 23. Lurje: az ősi zsidó történelem szakértője. 24. Lev Oszipovics Gordon; 25. Goszoje: a zsidók betelepülésének szakértője. 26. Kligman: kiküldött tudósító Kijevben." (A nevük előtt lévő számok a titkos azonosítószámok, a tevékenység megjelölése mintegy indokolta, hogy milyen alapon tartozhatnak a csapathoz.) Vitte memóriazavara feltehetőleg azért nem múlott, mert a társaság tagjai közül a kötet írásakor (1911-ben) még jó néhányan életben voltak, és az első orosz forradalom után amúgy is kegyvesztetté váló Vitte, aki ellen saját egykori szervezetének kései utódai, a feketeszázak több merényletet is megkíséreltek, nem kívánta végleg kihívni maga ellen a sorsot. (Halála után a cári hatóságok a memoár fellelhető példányait lefoglalták.) GARF. F. 1766. Op. 1. D. 1. 10. l.

[27] Vitte: i. m. 53. l.

c) tökéletes és feltétlen engedelmesség kell a magasabb rangú testvérrel és annak utasításaival szemben.

§ 3. Az Sz. D. felépítése:

a) az Sz. D. minden ügyét „Az első vezetők tanácsa" vezeti.

b) Az Sz. D. két részlegből áll:

I. A központi irányításból.

II. A Sejtek Koordinációs Parancsnokságából. (SKP)

a) A sejtek tagjai csak saját vezetőiket és saját águk alacsonyabb rangú tagjait ismerik.

b) Minden jelentést a testvéreken keresztül kell a feljebbvalókhoz eljuttatni. Ezen lehetőség esetleges fennakadása esetében a következő pontban leírtak szerint kell az utasításokat az Sz. D. állomáshelyére eljuttatni.

c) Azok a testvérek, akik nem laknak egy helyen a vezető testvérükkel, egy előre meghatározott címre küldhetik el jelentéseiket. Feltétlenül szerepelnie kell a levélen a feladó pontos címének, a feladás dátumának, a feladó aláírásának, tehát számának, illetve álnevének. A jelentések titkos részét kódolni kell, amiért a testvéreknek kiosztásra kerülnek ezek a kódok. A jelentéseket dupla borítékban kell elhelyezni, a külsőn szerepelnie kell az állomáshely címének, a belsőn az SKP-nek. A vezető testvér hosszabb ideig való távolléte esetén csoportjából egy alacsonyabb rangú testvért kell kinevezni helyére. Rövid távollét esetén a testvérek egyenesen az SKP-hez tartoznak.

d) A sejtek vezető posztjaira a jelöltet a következők jelölik ki: Péterváron az SKP, vidéken pedig a helyi csoportok vezetői.

e) A helyi csoportok vezetőit (Péterváron kívül) az SKP tagjai jelölik.

f) Minden testvérnek utasításokat kell hagynia halála esetére dokumentumainak sorsát illetőleg, hogy azok ne kerülhessenek illetéktelen kezekbe.

§ 4. Az Sz. D. összetétele.

a) A testvérek különböző osztályokba vannak sorolva.

1. fokú testvérek (az SKP tagjai) számuk 1–5 (ide nem bizonyított, de megalapozott következtetések szerint az alapítók tartozhattak: Voroncov-Draskov, Fagyajev, Suvalov, Kokovcov és Kozlov – *B. Gy.*)[28]

2 fokú testvérek (az első részleg tagjai) számuk 6–105

3. fokú testvérek (a második részleg tagjai) számuk 106–110

4. fokú testvérek (a harmadik részleg tagjai) számuk 111–135

5. fokú testvérek (a negyedik részleg tagjai) 136–260

6. fokú testvéreknek hívják a helyi körök vezetőit. Ők 261–845-ig

[28] A következtetés alapja az a „hadüzenet", amelyet a láthatóan nagyon pontos információkkal rendelkező narodovolecek küldtek a titkos nemesi terrorszervezet vezetőinek. GARF. F. 1766. Op. 1. D. 1. 76. l.

használják a számozást. A körök vezetőinek kötelességei közé tartozik az általa vezetett csoport tagjai által végrehajtott feladatok ellenőrzése, az SKP által kiadott utasítások végrehajtása. Ők ellenőrzik a felküldendő jelentéseket, nem teljes pontosság esetén kiegészítő információt kérnek. A körök vezetői szervezeti listákat vezetnek a megállapodott minta szerint. Minden csoportnak saját elnevezése vagy álneve van. A csoportok vezetői számaikat használják aláírásként és hozzáteszik a következő szavakat: ilyen és ilyen csoport vezetője...(név, kód)

§ 6. Eszközök.

Szükség van pénzre, a társaságnak mindenekelőtt működése pénzügyi alapjait kell megteremtenie. Ehhez minden tagnak lehetőségei szerint hozzá kell járulnia."[29]

Egy másik dokumentumból a társaság *szervezeti modelljét* is megismerhetjük, a VI. szintről és a hozzá kapcsolódó alszintek felépítéséről maradtak fenn anyagok.

VI. szint – 221. számtól, ehhez tartozik:

686., 687., 688., 689., 690. számú körzet.

Példaként, a kezdő, 686-os körzethez tartozó sejtek a következők:

6., 7., 8., 9., 10., / 11., 12., 13., 14., 15., / 16., 17., 18., 19., 20, / 21., 22., 23., 24., 25, / 26., 17., 18., 19., 30.[30]

Tehát a VI. szinten a 261-től a 845-ig sorszám alá tartozó testvérek ténykednek, az alájuk tartozó sejtek száma 6-tal kezdődik, és mindegyik „6-os szintű vezető" alatt 5 db 5 fős sejt épül fel, az egyes csoportok élén sejtfőnökök állnak. A leginkább pilótajátékra emlékeztető konspirációs modell kiszámítási képletét a struktúrát tartalmazó dokumentum a következő formulában adja meg:

$\frac{n^{o}=10 \text{ tabor}}{n^{o}=780 \text{ tabor}}$ (a tabor a szerkezetet alkotó csoportok neve)

A kortársak is tökéletesen tisztában voltak vele, hogy a „vaskalapos hazafiak eredendő célja a forradalmárok terrorizálása, filozófiájuk a megtorlás szükségességéről és a lázadás megszüntetéséről szól, s a hazaszeretet, a trón iránti hűség, a cárért való élés, az Ivan-Szuszanyin-mentalitás csak fügefalevél, amely mögé a valós célokat rejtették".[31]

A druzsinával párhuzamosan létrejött egy másik szervezet is, melyet *Önkéntes védelmi szövetségnek* neveztek. Ez a társaság kevésbé titokzatos, de összetételét tekintve legalább olyan bonyolult volt. Voroncov-Draskov és Fagyajev, a Szent Társaság alapítói létrehoztak a szupertitkosnak gondolt nemesi likvidátorcsoport mellé egy láthatóbb, egyszerű

[29] GARF. F. 1766. Op. 1. D. 1. 75., 76., 77., 78. lapok.
[30] GARF. F. 1766. Op. 1. D. 4. 90. l.
[31] GARF. F. 1766. Op. 1. D. 1. 10. l.

emberekből álló, ugyanakkor tagolt felépítéssel rendelkező szervezetet. Ez a csoport nevének megfelelően konkrét védelmi feladatokat látott el az uralkodó személye körül. A cár utazásai alkalmával megszervezték az útvonal biztosítását. A szervezet alacsonyabb származású tagjai keresték a „kis bombákat", a magasabb rangúak az uralkodót közvetlenül védelmezték. Magát a fővárost 60 kerületre osztották, és minden sejt megkapta a maga szeletét folyamatos ellenőrzés céljából. Az egyes kerületek élére vezetőt neveztek ki, aki irányította a kerülethez tartozó önkéntes őrséget.[32] Becslések szerint mintegy 3000 őrrel rendelkezett a szervezet, akik a csinovnyikok, kereskedők, háztulajdonosok, „óhitű mészárosok" köréből rekrutálódtak főként (figyelemre méltó az azonosság a későbbi feketeszázasság bázisával!), de körükben találhatók voltak ügyvédek, orvosok, diákok is.[33]

Úgy tűnt, hogy a politikai széljárás nekik kedvez: III. Sándor április huszonkilencedikei kiáltványa,[34] Csicserin memoranduma,[35] valamint a közéletben ekkorra már meghatározóvá váló Pobedonoszcev megnyilvánulásai egyértelművé tették, hogy a kurzus megváltozik: az új uralkodó nem kívánja követni atyja reformpolitikáját, és visszatér a birodalom kormányzásának hagyományos, nyíltan abszolutista eszközeihez. A szervezkedés gyorsan terjedt a hadsereg körében is, főként a nemesi származású és monarchista érzelmű tisztikar köreiből csatlakoztak sokan a mozgalomhoz. Ez volt az a néhány hónap, amikor mindenki saját szellemi gyermekének vallotta a Szvjasennaja druzsinát, vagy legalábbis szeretett volna a tagjai közé bekerülni. A belső udvari körök támogatását

[32] GARF. F. 1766. Op. 1. Dp. 1. 11. l.

[33] Uo.

[34] „Magunkat nagy szolgálatunknak szentelve, felszólítjuk valamennyi hű alattvalónkat, szolgáljon bennünket, és szolgálja az államot hittel és igaz szívvel, hogy kiirthassuk az ocsmány lázadást, amely szégyent hoz az orosz földre, megerősíthessük a hitet és az erkölcsöt, gyermekeinket jól nevelhessük, kipusztíthassuk az igazságtalanságot és a rablószellemet, biztosíthassuk, hogy rendben és igazságosan működjenek azok az intézmények, amelyeket Oroszországnak jótevője, szeretett atyánk adományozott." *Polnoje szobranyije zakonov* III. gyűjt. 1. kötet, 118. sz. dok. In: *Oroszország a kapitalizmus és az imperializmus korában*. Vál. dok. Bp. 1958.

[35] „...Nincs szükség rá, hogy egy ilyen szerv feltétlenül politikai jogokkal felruházott parlament legyen. *Az ilyenfajta intézmények csak a maguk szilárd alapjain nyugvó, érett társadalomnak jelentenek előnyt, s nekünk egyelőre még nevelődnünk kell.* (Kiemelés tőlem – *B. Gy.*) A politikai szabadság az orosz embernek távoli eszménye lehet; a legparancsolóbb szükség közvetlen kapcsolatot teremteni a kormány és a társadalom között, hogy a bomlasztó elemeket együttes erővel küzdjük le, és rendet teremtsünk Oroszhonban. S ezt a célt elérhetjük, ha a nemesség és a Zemsztvo képviselőinek helyet adunk az államtanácsban" – olvashatjuk a Csicserin-memorandumban, amelyet az előző uralkodó meggyilkolása utáni tervezetkészítési lázban szerzője minden fontosabb helyre, de mindenekelőtt az új cárhoz eljuttatott. In: *K. P. Pobedonoszcev i jego korreszpongyenti*. Moszkva–Leningrád, 1923. I. kötet első fele 117. l.

élvező szervezet, úgy tűnt, különleges privilégiumokat és befolyást tud biztosítani tagjainak, másrészt azonban már megalakulása pillanatától kiváltotta a birodalom legjobban informált szervezetének, az egy évvel korábban alapított Ohranának az ellenszenvét. Egyrészről, mert a cári politikai rendőrség konkurenciát látott benne, másrészről, mert puszta létével demonstrálta a cári rendőrség erőinek elégtelenségét. Szugyejkin kapitány, a pétervári Ohrana főnöke eleinte támogatta mind a társaság működését, mind az Önkéntes Védelmi Szövetséget, majd hamarosan szembefordult velük, s közreműködött a szövetség vezetőjének, Baranovnak (aki az Orosz Nép Szövetsége egyik alapítója lesz!) megbuktatásában.[36] Eközben a Szent Csapat megalakulásáról (amely elvileg szigorúan titkos volt) a külföldi sajtó bombasztikus cikkekben számolt be: a német *Russische Briefe* (Orosz Levelek) című lap a a következőket írja: „Angol és francia lapok azt jelentik, hogy magasabb szentpétervári körökben megvalósult egy olyan ötlet, hogy a legfőbb személy védelme és a fennálló rend fenntartása érdekében egy titkos társaság alakuljon, az ún. *terrorista párt* (kiemelés tőlem – *B. Gy.*), a forradalmi társaságok pl. a Narodnaja Volja mintájára, és úgy hírlik, hogy Szent Druzsinának nevezik magukat. Hazafiságtól vezérelve a hatalomnak gondolatban és tettben ellentmondó személyeket besúgás és gyilkosság által likvidálni fogják. Szentpétervárott az a hír járja, hogy az új szervezet főleg a belső udvari körökből, a hivatalnokok közül és az aranyifjúságból meríti tagságát. Jelenleg úgy tartják, hogy 300 tagot számlálnak, és az alakuló eskü letétele után egy bankár 800 rubelt bocsátott a rendelkezésükre. Szervezetüket ötfős csoportokban építik ki, annak érdekében, hogy minél nehezebb legyen a nyomukra bukkanni, illetve felgöngyölíteni őket."[37] A német lap állításait a *Russzkije vedomosztyi* (Orosz Közlöny) tételesen, kincstári alapállásból cáfolta.[38] Jelentős nyomás nehezedett ebben az időszakban a külföldi független orosz sajtóra is, mert a Druzsina köreiben azt tartották, hogy ezek a „kontrollálatlan orgánumok" nyújtanak teret az anarchista és forradalmi gondolatok kifejtéséhez. A párizsi *Volnije szlova* (Szabad Szavak) című lapban az újság szerkesztőjének, Vaszilij Szidorovszkijnak nyilatkozatot kellett közzétennie arról, „hogy bár az újság fennállásának tíz éve alatt mindig megőrizte szellemi függetlenségét, és meggyőződésének akkor sem habozott hangot adni, ha azok az orosz kormány törekvéseivel ellentétesek voltak, sohasem adott azonban teret forradalmi vagy terrorista uszításnak orgánumában."[39]

[36] GARF. F. 1766. Op. 1. D. 1. 11. l.

[37] GARF. F. 1766. Op. 1. D. 1. 9–10. l.

[38] Uo. 10. l.

[39] GARF. F. 1766. Op. 1. D. 1. 113. l.

Egy Druzsina-akció

A Szvjasennaja druzsina a megalakulását követő politikailag túlhevített légkörben kijelölte azokat a célszemélyeket, akiket likvidálnia kell. Két kört vontak be ebbe: azokat a teoretikusokat, akiket az anarchizmus szellemi szülőatyjainak tartottak: listájukon e tekintetben első helyen Kropotkin herceg szerepelt;[40] célponttá váltak azok a külföldi publicisták is, akik nem éppen hízelgő képet rajzoltak lapjaikban Oroszországról, és így hozzájárultak a nemzetközi közvéleményben élő abszolutizmusellenes hangulat kialakulásához; ebben a körben Rochefort francia demokrata publicista „szerepelt előkelő helyen",[41] valamint megjelölték proskripciós listájukon azokat a már korábban merényletetet elkövetett anarchistákat, akiket nem ért el a cári igazságszolgáltatás keze, sikerült külföldre menekülniük, és úgy ítélték meg, hogy újabb merénylet elkövetése várható a részükről.[42] Ezen a listán annak a Mayer-Hartmannak a neve szerepelt első helyen, aki két évvel korábban anarchista társaival közösen megkísérelte felrobbantani II. Sándor vonatát, majd az eredménytelen merénylet után Párizsba menekült, és olyan információk keringtek róla, hogy „újabb akcióra készül".[43] Mivel Hartman vasúti akcióval próbálkozott, és Vitte vasútigazgató volt, lehet, hogy a külföldön végrehajtandó feladat különleges felelőssége okán, de Vitte kapta mint „alapító atya" a feladatot, hogy utazzon Párizsba, és a már korábban odaküldött Poljanszkij ulánus ezredes – szintén a társaság tagja – segítségével végezzen Hartmannal, amikor Pétervárról az egyezményes jel megérkezik.[44] A Szent Csapat információs rendszere azonban nem jól működött. Poljanszkijt utasították, hogy addig nem tehet semmit, amíg erre parancsot nem kap. Az ulánus ezredes arra gondolt, hogy Vittét a szervezet belső körei „ellenőrzésre" küldték ki, és azt a feladatot kapta, hogy végezzen vele, amennyiben küldetését nem teljesíti. Ezért kétségbeesetten bizonygatta Vittének, hogy ő már kiderítette Hartman párizsi lakhelyét, és fel is bérelt két „apacsot", akiknek verekedést kellett volna kirobbantaniuk a kiszemelt áldozattal, eközben ő végrehajthatta volna a tervet.[45] A harmadik napon Vitte szeme láttára közölte a két felbérelt huligán, hogy már háromszor álltak lesben, és háromszor fújták le az akciót, amennyiben nem kapnak engedélyt a gyilkosságra, az alkalmankénti 100 frank ellenére elállnak a dologtól. Vitte nem értette a szituációt, mindenesetre megnyugtatta Poljanszkijt, hogy nem az ő likvidálására érkezett, és megpróbálta kideríteni, hogy kinek az engedélye késik Pétervárról, illetve miért nem hajtatják végre az eltervezett műveletet. Kiderült, hogy Párizsban tartózkodik már Zografo gróf is, a görögországi orosz nagykövet fia, Voroncov-Draskov udvari miniszter gyermekkori barátja, akinek leánya Orlova-Davidova grófnő, Oroszország egyik leggazdagabb emberének volt a felesége. A Voisin vendéglőben kellő igazolások után mélyen konspirált körülmények között megtartott találkozón kiderült, hogy valóban Zografo nem engedélyezi az akció elvégzését, ezt ugyanis csak akkor teheti, ha jelt kap Pétervárról. Valamiért azonban a pétervári „első szint" megváltoztatta az elhatározását, és vonakodott a parancsot kiadni. Feltehetőleg az elmúlt időszakban megváltozott a belpolitikai közhangulat, lehűltek a cárgyilkosság után felforrósodott kedélyek, és néhány, a szervezethez tartozó tapasztaltabb diplomata talán azt is mérlegelte, hogy egy külföldön végrehajtott politikai gyilkosságnak – amennyiben kiderül, hogy kik követték el – milyen nemzetközi következményei lehetnek. Miután a jel egyre késett, Zografo gróf közölte, hogy a helyzet tisztázására Pétervárról várják Vitgenstein hadsegéd érkezését, akit a Druzsina vezetése az „ügy felszámolásával megbízott".[46] Vitte, aki eleve nem szívesen vett részt az akcióban, s talán már ominózus tanulmányát

[40] A Kropotkinnal való leszámolás gondolata, mint az alábbi levéltári dokumentumrészlet mutatja, burleszkbe fulladt: „Beszélik, hogy az elmúlt évben egy altató hatású szer segítségével el akarták kapni Kropotkint, a forradalmi bizottság vezetőjét, és Oroszországba hozni, az ügy végrehajtásával a Munkások Internacionáléjának volt tagját, egy Mein nevű kémet bízták meg. A tervet nem hajtották végre, mert a Druzsina Baranov révén értesült róla, hogy külföldön semmiféle központi bizottság nincsen, Oroszországban, méghozzá Péterváron kell azt keresni, mert tagjai a Márvány Palotában üléseznek, ahol kis bombáikat tartják. A druzsinnyikoknak nem lett volna ellenére az sem, hogy otthon kapják el őket, de nem tudták, mikor és hogyan. A Márvány Palota idős nevelőnők lakhelyéül szolgált, akik »az üggyel kapcsolatosan gyanún felül állónak bizonyultak«. »Bombákat« nem találtak náluk. Kezdték összeszűrni a levet földmívesekkel és nihilistákkal, álszakállt ragasztottak és bejutottak bűnözőkörökbe. Itt is követte őket a szerencsétlenség, még az elején az egyik legjobb és leggyorsabb druzsinnyik tisztet tévedésből alaposan elverték az őrszobán. Hasonló esetek elkerülése végett felszerelkeztek Szugyejkin kapitány aláírásával ellátott nyomozóigazolványokkal. Ebben sem volt szerencséjük a druzsinnyikoknak. Egyikük véletlenül elővette a városi Dumában a kártyáját, botrány lett belőle, alig tudta megúszni. Mindezek ellenére ez a komédia még napjainkban is folytatódik." GARF. F. 1766. D. 1. Op. 1. 10. l.

[41] Szamuely Tibor: *A nemzetiszocializmus.* Gondolattár, Bp. 1964. 78. l.

[42] Vitte: i. m. 53. l.

[43] Hartman azért nem tudta II. Sándort megölni, mert nem ismerte pontosan az orosz államvasutak működését. Ha a cár utazott, akkor éppen biztonsági okokból mindig két szerelvény haladt együtt, amelyek minden állomáson helyet cseréltek egymással. A terrorista a cár Pétervárról a Krímbe történő utazását kívánta felhasználni az akció végrehajtására, a moszkvai pályaudvartól nem messze Szuhovnyikov néven a feleségét alakító anarchista tettestársával, Perovszkajával házat bérelt, és a töltést dinamittal aláaknázta. Információja szerint a cári vonatnak kellett volna elöl haladnia, a két szerelvény azonban Moszkvában helyet cserélt, és így Hartman a kísérő vonatot robbantotta föl. A merénylet elkövetése után azonnal külföldre menekült, az Oroszországban maradó Perovszkaja másnap Moszkvában értesült róla, hogy tervük meghiúsult, „a halhatatlan cár" életben van. Borovicka, P. V.: *Híres politikai merényletek.* Madách, 1979. 89. l.

[44] Vitte: i. m. 53. l.

[45] Vitte: i. m. 54. l.

[46] Vitte: i. m. 55. l.

is visszavonta volna, összepakolt, és nem várva be a hadsegédet, hazautazott Kijevbe. A merényletet később sem hajtották végre, a Szent Társaság mind külföldön, mind belföldön felfüggesztette akcióit. Ennek oka az volt, hogy a Csapat megalakulása óta eltelt fél évben jelentős mértékben megváltozott Oroszországban a belpolitikai helyzet: nemcsak a kedélyek lecsillapodásáról van szó, hanem arról is, hogy az Ohrana látványos eredményeket ért el az anarchista terrorizmus felszámolásában, és az is nyilvánvalóvá vált, hogy egy gyilkosság esetén a „konkurens szervezet" nyomozna a tettesek után, és mindenkit rendkívül kínosan érintene, ha kiderülne, hogy udvari körökhöz tartozó vagy ahhoz közel álló személyek követnek el anarchista módszerekkel politikai gyilkosságokat. A társaság még akkor sem tudta aktivizálni magát, amikor mintegy fél évvel a megalakítása után merényletet követtek el Cserjovin tábornok ellen, és ezzel egyidejűleg a narodovolecek halálos ítéletet kézbesítettek Ignatyev nagyhercegnek, Pobedonoszcevnek, Kokovcov grófnak, Voroncov-Draskovnak és Kozlov grófnak. Úgy látszik, hogy minden titkolózás ellenére a további ellenállást vállaló anarchisták nagyon pontosan ismerték az ellenük létrehozott illegális állami terrorszervezet vezetőinek névsorát.[47]

Fél év elteltével egyre inkább karrieristák gyülekezőhelyévé vált a „Csapat", sokan udvari kapcsolatokat és különböző előnyöket reméltek a társaságba történő belépéstől, az alapítók közül ugyanakkor többen, látván, hogy mivé válik a szervezet, felfüggesztették tevékenységüket, vagy deklaráltan ki is léptek a szervezetből. Vitte így ír erről memoárjában: „De ekkor már Oroszország-szerte sokféle hír terjedt el arról, hogy létezik egy titkos társaság, ide mindenféle szemét beférkőzött, akik ezen az úton akarnak karriert csinálni."[48] A korabeli sajtóban ez így fogalmazódott meg: „Figyelemre méltó, hogy ez az egész nem udvari csőcselék komoly állást akart szerezni az udvarnál és ezzel beírni nevét a hazai történelem nagy nevei közé."[49]

Vittét személy szerint bosszantotta, hogy kifejezetten rossz hírű egyének is tagjai lettek az ekkor már csak legfeljebb céljaiban titkos társaságnak, például egy Kijev-szerte hírhedt úr, aki „cselédeket és nevelőnőket közvetített".[50] Ezért levelet írt Voroncov-Draskovnak, amelyben közölte, hogy az általa fél évvel azelőtt a nagybátyja révén elküldött levél, amely a társaság megalapításának elvi alapjait jelentette, egy titkos és nemes cél érdekében emelt szót, a Szent Csapat pedig már inkább szégyenteljes, nevetséges intézmény. Ezért a következőt javasolta: mivel a társaság minden tagja esküt tett, így nem hagyhatja ott a szervezetet. Hogy az

[47] GARF. F. 1766. Op. 1. D. 1. 76., 77., 78. l.
[48] Vitte, i. m. 55. l.
[49] GARF. 1766. F. 1. Op. 1. D. 1. 11. l.

eredetileg vállalt célokhoz vissza lehessen térni, és a karrieristáktól megtisztulni, szakítani kell a titkossággal, és a társaság vállalt céljait nyíltan közzétéve, a Druzsina tagjainak névsorát a *Pravityelsztvennyij vesztnyik*ben (a Kormány Értesítőjében) nyilvánosságra kell hozni, ily módon a tagság neve ismertté válik a forradalmárok és anarchisták előtt, ennek következtében nyilvánvalóan célponttá válnak valamennyien, és a két szervezet (az anarchisták és a Druzsina) nyíltan felveheti egymással a küzdelmet. Az is bizonyos, hogy ezt az érdekből csatlakozók nem fogják vállalni, így a szervezetben egy egészséges tisztulási folyamat is lezajlik. Vitte álláspontját igazolta, hogy a szervezet látványos akciókat nem hajtott végre és nem likvidált nagyszámú anarchistát (egyet sem), valamennyi kézzelfogható eredménye abban állt, hogy ügynökeik itt-ott beépültek a narodovolec sejtekbe. Amennyiben azonban az illegalitásban élő ellenállók erre rájöttek, ők kímélet nélkül „hidegre tették" a spiont. Erről tanúskodik egy *A spion meggyilkolása* címmel külföldre juttatott közlemény, amelyben a narodnyikok arról számolnak be, hogy elvtársaik a Don mellett megölték L. Nyikanov kémet. Nyikanov 1881 őszén épült be egy narodovolec szervezetbe (közelebbi adatok nem véletlenül nincsenek megadva!), és rendszeresen informálta a „kormányzat mellett működő" nemesi terrorista társaságot. Vállalva, hogy a gyilkosságot ők követték el, tettük védelmében felhozták, hogy „mi milliók érdekeit védelmezzük a gyilkossággal és a hazugsággal szemben, mi az igazságot védelmezzük, de a kormány elnyomás alatt tartva az orosz népet kiszívja belőle egész erejét, és bennünket, a nép védelmezőit, üldöznek, mint a vadállatokat."[51] Vitte egyébként még csak választ sem kapott az udvartól a nyílt küzdelem vállalását javasló beadványára, igaz, ötletének feltétlenül gyengéje volt, hogy a kormány lapjában történő nyilvános közzététel azt a látszatot keltette volna, mintha a kormányzatnak bármiféle köze is lenne a „szabadkőműves módszerekkel operáló" szervezethez. Miután Vitte reformjavaslatát válasz nélkül hagyták, az alapító kilépett az organizációból, kilépése és levele azonban jól jelezte a Társaság válságát. Magának a Szent Csapatnak is meg voltak számolva a napjai: az Ohrana konkurenciája, a szabadkőművesség és a „népbarátság" vádja, az illegális működés következtében egyre szélesebb körben kavart botrányhullámok, egészen addig, amíg ezeknek a híre az új uralkodóhoz is eljutott, aki a további skandalumok és szóbeszéd megakadályozása céljából majdnem pontosan egy évvel az alapítása után betiltotta a hivatalosan nem is létező szervezetet.

[50] Vitte, i. m. 55. l.
[51] *Ubijsztvo spiona. Proklamacija priszlannaja iz Rosszii.* GARF. F. 1766. Op. 1. D. 4. 118. l.

Vitte, a Szent Csapat és a feketeszázasság

Vittét a történetírás, későbbi politikai tevékenysége okán, mérsékelten konzervatív polgári politikusnak tartja, néhol a liberális jelzőt is olvasni vele kapcsolatban.[52] Őrá elsősorban mint III. Sándor pénzügyminiszterére, a valutareform végrehajtójára, tehát az aranyrubel bevezetőjére, az 1905–1907-es orosz forradalom október 17-i kiáltványát kidolgozó miniszterelnökre, az orosz–japán háborút lezáró portsmouth-i béke megkötőjére, a nagy párizsi hitel felvevőjére gondolunk elsősorban, nemigen merül fel bennünk, hogy az orosz történelem egyik első titkos nemesi társaságának – legalábbis elméletben – szülőatyja, és mintegy fél évig tagja is volt. Vitte, mint memoárjából kitűnik, szívesen megfeledkezett volna életének erről az időszakáról, és rendkívül érdekes, hogy – iratait, feljegyzéseit ismerve – soha semmi kapcsolatot nem látott a feketeszázas mozgalom és saját egykori társasága között. A feketeszázakat gyűlölte, söpredéknek tartotta őket, és ebben a szellemben írt róluk emlékirataiban is.[53]

A Szvjasennaja druzsina egy korai mozaikja az orosz nemesség új típusú szerveződéseinek, de módszerei és elvei miatt mindenképpen önmagán túlmutató jelentősége van, ezért további kutatások tárgyát is képezheti. A Druzsina léte az orosz udvari körök, a nemesség egy markánsan meghatározható részének a cár megölésére adott válasza volt, és ebben az elsők között tette magáévá az illegalitás és a politikai gyilkosság gondolatát. Fontosságát az adja, hogy elsőként jeleníti meg szervezeti formában azt a monarchikus gondolkodásmódot, amely *minden eszközt megengedhetőnek tart az abszolutista állam megvédésére.* A Druzsina még zárt nemesi szervezet, amely fölbomlik, amikor alsóbb néprétegek is megpróbálnak nyilvánvaló érvényesülési szándékkal bekerülni a sorai közé, „népbarátsága" nem több deklarált elvnél. Az új történelmi helyzet majd új válaszokat fog kikényszeríteni a hatalom részéről: a forradalomra, a tömegmozgalmakra már nem lehet nemesi összeesküvő taktikával válaszolni, nyitni kell az alsóbb, de feltétlenül monarchista beállítottságú rétegek felé; az orosz nemesség megteszi azt a bizonyos három lépést, és tömegmozgalmat hoz létre a korlátlan hatalmú uralkodó és persze a saját privilégiumai védelmére. A hatalom ellenségeit ki kell irtani, olvashatjuk kései követőjük, a feketeszázas

[52] Vö: *Az emberiség krónikája.* Officina Nova, Bp. 1991. *A XX. század krónikája.* Officina Nova, Bp. 1994. c. művek az új nagy összefoglalások közül, amelyek hasonló szellemben értékelik Vitte tevékenységét.

[53] Vitte: i. m. 254–255. lapján így ír az „utódmozgalomról": „[a feketeszázak] vezetőinek többsége jöttment politikai kalandor, mocskosak gondolataikban csakúgy, mint érzelmeikben. Nem rendelkeznek egyetlen életképes vagy becsületes politikai eszmével, és minden törekvésük arra irányul, hogy lángra gyújtsák a vad és sötét tömegek alantas szenvedélyeit..."

vezér Markov II. egyik írásában.[54] Az 1905-től kibontakozó szélsőjobboldali mozgalom és a Szent Csapat már azonos vonásokat is mutat, amennyiben mindkét szervezet a társadalom hatalomellenes szélsőséges megnyilvánulásaira reagált. Az anarchisták merényleteire a *válaszmerénylet* tűnt bizonyos nemesi csoportok számára megoldásnak – gondoljunk egy pillanatra az elrettentőnek szánt, és a *törvényesség formai keretei között* tartott perhullám kudarcára. Az első orosz forradalom tömegmozgalmaira és forradalmi fellépésére egy *ellentömegmozgalom* létrehozása tűnt adekvát válasznak az orosz nemesség meghatározó körei számára. Első esetben az állami terror – pontosabban az állam által eltűrt és hallgatólagosan támogatott terror – még csak szűk csoportokra sújtott le, a feketeszázasság esetében az már tömegesen érintette a lakosságot, és ekkor már a hatalom állásfoglalása is sokkal nyíltabb, egyértelműbb volt. Még egy jelentős különbség figyelhető jól meg a két organizáció között: a Szent Csapat kissé operettszervezet volt, látványos külsőségei valódi tartalmat nem takartak, érdemi akciókat nem hajtottak végre, rövid ideig léteztek, és végül saját uralkodójuk tiltotta be őket. A feketeszázak valódi és kegyetlen tevékenységet folytattak, fénykorukban (1906/1907 fordulóján) közel félmillió tagot számláltak, és Oroszország területén 1905 tavaszától egészen 1917-ig működtek, ezalatt merényletek és pogromok egész sorát vitték véghez.[55] A fenti azonosságok és különbségek tehát jól behatárolhatóan jelölik ki a Szent Csapat helyét a feketeszázas mozgalom előzményei között, egyben világosan jelzik a *szervezet* és a *mozgalom* egymással azonos és össze nem vethető vonásait. A Druzsina igazi lényege, *hogy az ellenséget a saját eszközeivel kell elintézni, tehát törvényenkívüliséggel törvényenkívüliséget kell szembeállítani.* Ez a vittei mikroszkopikus behatolás alapgondolata, és ez az a momentum, amely a Szent Csapatot a feketeszázasság egyik elvi előzményévé, szervezeti és módszerbeli előképévé teszi.

[54] A feketeszázas vezér hírhedt kijelentését az általa az abszolutizmus első számú ellenségeinek tekintett zsidókkal kapcsolatban fogalmazta meg. Idézi: Laqueur, W.: *Nasztavnyiki Gitlera. Problemi Vosztocsnyoj Jevropi.* Washington–Moszkva, 1991. 130. l.

[55] Sztyepanov, Sz.: *Csornaja Szotnya v Rosszii.* Moszkva, 1992. 193. l. A továbbiakban: CSSZVR.

2. A RENDŐRSZOCIALIZMUS

Oroszország kapitalizációja és a nagyüzemi munkásság kialakulása

Oroszország tőkés fejlődésének kibontakozása az 1861-es jobbágyfelszabadítást követően kezdődött meg. A krími háborúban – ha katonai értelemben nem is, de – politikai presztízsében súlyos megaláztatást szenvedő birodalom az uralkodó, I. Miklós öngyilkossága után modernizációra volt ítélve. „A vereséget szenvedő abszolutizmus törvénytelenné válik" – fogalmazta meg Kljucsevszkij, a századvég ragyogó történésze.[1] A parasztok felszabadítása, s ezáltal a kapitalista fejlődéshez szükséges szabad munkaerő megteremtése, majd az ipar erőteljes fejlesztése, az infrastruktúra korszerűsítése, a külföldi tőke beengedése olyan kardinális kérdéseket jelentettek, amelyek megoldatlanságuk esetén másodrendű hatalommá fokozták volták volna le az amúgy területileg és népességében hatalmas, a világpolitikában a Szent Szövetség megalakulása óta vezető szerepet játszó birodalmat.

II. Sándor és tanácsadói ezt felismerve a 60-as évek elejétől a 70-es évek közepéig reformsorozattal próbálták az európai normákhoz közelíteni az orosz gazdaságot és társadalmat. A modernizáció a századfordulóra statisztikailag imponáló eredményeket szült. A széntermelés az 1860. évihez viszonyítva 5390%-kal, a nyersvastermelés 874%-kal, a vas- és acéltermelés 1280%-kal nőtt.[2] A nehézipar mellett jelentős fejlődés figyelhető meg a könnyűipari ágazatok területén is: A pamutszövés 1900-ra 1860-hoz képest 1028%-kal, a gyapotfelhasználás 571%-kal, a posztó- és fésűsgyapjú-termelés az előbbieknél valamivel szerényebb mértékben, 261%-kal emelkedett.[3] Az iparosodás az ország bizonyos régióiban volt erős, így például Moszkva és Szentpétervár körzetében, valamint délen – a Donyec-medencében és Bakuban, továbbá az Ural térségében. Az oroszországi iparosításnak kezdettől immanens jellemzője volt a *külföldi tőke* erőteljes jelenléte. A jobbágyfelszabadítást követő 20 évben aránya hatszorosan múlta felül a hazait, mennyisége még a századfordulón is meghaladta az orosz befektetések volumenét.[4] Adatszerűen ez azt jelenti, hogy míg a jobbágyfelszabadítás évében 537 millió rubel idegen tőke volt jelen az orosz gazdaságban, és ennek teljes összege ekkor még a vasútépítésben került beruházásra, a századfordulóra már 4732 millió rubelnyi befektetést tartottak nyilván, amely már a gazdaság valamennyi szektorában, így az iparban, a községi gazdálkodásban és a bankéletben is megjelent.[5] 1900-ban a külföldi befektetők már a bányászatot és a kohóipart részesítették előnyben, amelybe mintegy 344 millió rubelt fektettek.[6] 1900-ban a legjelentősebb tőkeinvesztációval, bár talán meglepő, de Belgium volt jelen az orosz piacon 220 millió rubellel, őt követte Franciaország 210 millióval, s Németország csak minimális mértékben szorult a harmadik helyre 197 millió rubeles befektetésével.[7] (A belga tőkének az ország méreteihez képest túlzott volumenűnek tűnő jelenléte, mint Majoros István kutatásaiból tudjuk, a „belga színekben nyomuló" francia tőkének volt köszönhető.[8]) Az orosz gazdaság egészének növekedése 1883 és 1911 között megközelítette a 30%-ot, ami az erre a periódusra eső 16,5%-os népességnövekedés mellett mintegy 12%-os egy főre jutó termelésbővüléssel járt.[9] Korán megjelentek és gyors ütemben terjedtek el a monopóliumok. 1886-ban már 462 részvénytársaság működött 594 millió rubel jegyzett tőkével, a századforduló előtt számuk elérte a 990-et, és 686 millió rubel vagyon felett rendelkeztek.[10] Dinamikusan nőtt az orosz bankok tőkeállománya is: 1881-ben 749,8 milliónyi takarékbetétet és folyószámlát tartottak nyilván, a századfordulón már több mint egy milliárdnyit.[11] Valamennyi orosz bank jelentős külföldi tőkekapcsolatokkal rendelkezett, és mindegyikük érdekeltségi körébe az orosz ipar valamely meghatározott húzóágazata tartozott.[12] A tőkés fejlődés következtében Oroszország az I. világháború előtti időszakra különböző közgazdasági számítások szerint a világ negyedik ipari és hatodik kereskedelmi hatalmává zárkózott föl.

Az imponáló számok mögött keserű valóság állt, az orosz kapitalizációt annak minden „gyermekbetegsége" végigkísérte, Engels akár itt is írhatta volna *A munkásosztály helyzete Angliában* című emlékezetes, a munkásság életkörülményeit kíméletlen szociológiai alaposággal be-

[1] Idézi: Radzinszkij, E.: *Az utolsó cár. II. Miklós élete és halála.* Bp. 1996. 79. l.

[2] Jakovlev, A.: *Ekonomicseszkije kriziszi v Rosszii.* Moszkva, 1905. 400–401. l. Magyarul: Bebesi: *A Pétervári Oroszország története. Vál. szöv.* 161. l.

[3] Jakovlev, i. m. 397–308. l., illetve Bebesi, *Vál. szöv.* 162. l.

[4] Az arányt kiszámította: Krausz T.: *A cártól a komisszárokig.* Bp. 1987. 20. l.

[5] Bovikin, V.: *Oroszország társadalmi, gazdasági fejlődésének problémái.* Történelmi Szemle 1973/1–2., 35. l.

[6] Bovikin, i. m. 39. l.

[7] Mackay, 1960. 32. l. Idézi: Berend–Ránki: *Európa gazdasága a XIX. században.* Bp. 1987. 576. l. A továbbiakban: EG.

[8] Majoros I.: *Franciaország oroszországi politikája.* (1917–1919) Kandidátusi értekezés, Pécs, 1989. 24. l.

[9] Gregory, 1970. In: EG. 577. l.

[10] Heller, M.: *Az Orosz Birodalom története.* Bp. 1996. 559. l. A továbbiakban: OBT.

[11] Crispin, O.: *Russia* 1860–1914. 1967. 191. l.

[12] L. erről: Hromov, P.: *Ocserki ekonomiki Rosszii perioda monopolisztyicseszkogo kapitalizma.* Moszkva, 1960. 92. l.

mutató művét.[13] Az oroszországi tőkés fejlődés egy rendkívül elmaradott, egyes területein félfeudális vonásokat mutató társadalmi környezetben, mindenfajta európai értelemben vett városi vonást nélkülöző településszerkezeten, képzetlen, az obscsina keretei közül tömegesen városba kerülő paraszti származású munkaerő alkalmazásával ment végbe, s mindezt súlyosbította az említett nagyarányú külföldi tőke jelenléte, amely itt is értelemszerűen gyarmatosító jelleggel működött. „Nálunk nem volt feudalizmus, s ez ránk nézve annál rosszabb",[14] írta Puskin. A lakosságnak még a századfordulón is csak mintegy 13%-a lakott városokban, az export háromnegyedét továbbra is a mezőgazdasági cikkek tették ki.[15] A kibontakozó ipari központok kevés helyre nagy létszámú munkást koncentráltak, az összes munkavállaló 25%-a a néhány nagyipari központban élt, ebből fakad az orosz kapitalizmus másik rendkívül jellemző sajátossága, a *nagyüzemi munkásság* kialakulása.[16] Az iparban keletkező nyereség 8–9%-át realizálta az összes vállalat mintegy 50%-a, míg a nagymonopóliomok termelték ki hozzávetőleg 45%-át.[17] Az ipar szerkezeti megoszlását vizsgálva azt látjuk, hogy az élelmiszeripar 29%-kal, a textilipar 26%-kal, a vas- és fémipar 20%-kal, a kohászat 8,3%-kal, a az olajkitermelés és -feldolgozás 6,4%-kal, a bányászat mintegy 5%-kal részesedett.[18] A kibontakozó monopoltőkés nagyipar mellett a háttérben még mindig jelentős szerepet játszott a hagyományos kusztáripar, amely a maga középkorias kisipari módszereivel nemcsak valós piaci szükségleteket elégített ki, hanem a nagyüzemi termelés bedolgozói hátterét is szolgáltatta. A XIX. század végén még kb. 4 millióan éltek kusztártevékenységből.[19] A hozzávetőleg 23,8 milliónyi munkás a gyáriparban és a bányászatban, kb. 450 000 pedig a vasútnál dolgozott.[20] A városi nagyüzemi munkásság barakklakásokban élt, alulfizetett volt, munkaideje napi 12–16 órát tett ki, a feltűnően nagyarányú női és a

[13] Engels, F.: *A munkásosztály helyzete Angliában*. Bp. 1949.

[14] Idézi: Plehanov, G.: *Ocserki po isztorii russzkoj obscsesztvennoj miszli XIX-go veka*. Petrograd, 1923. 42. l.

[15] OBT. 559. l.

[16] Babuskin, I. az Iszkra 1901 májusában megjelent 4. számban közölt cikkéből idéz visszaemlékezéseiben: „...Nyikolszkojében mintegy 25 000 ember dolgozik két gyárosnál: Vikula és Szavva Morozovnál; Ohrevo egész lakossága 40 000 ember, akik 9 négyzetkilométernyi területre vannak összezsúfolva..." Bp. 1953. 193. l.

[17] Krausz, i. m. 20. l.

[18] Ljascsenko, 1952, in: EG. 569. l.

[19] Tugan-Baranovszkij kusztárkérdéssel kapcsolatos álláspontját idézi: Font–Szvák–Niederhauser–Krausz: *Oroszország története*. Bp. 1997. 430. l. A továbbiakban: OT.

[20] Ljascsenko, P.: *Dokapitalisztyicseszkije formacii*. II. kötet, Moszkva, 1952. 401. l. Magyarul: Szilágyi–Krausz–Sz. Bíró: *Oroszország és a Szovjetunió képes XX. századi kronológiája*. Bp. 1992. 19. l. A továbbiakban: Kron.

gyermekmunka alkalmazását csak a századforduló körül korlátozták.[21] A legjobban kereső pétervári munkások jövedelmének kb. 3/4 részét vitték el az alapvető megélhetési költségek.[22] Falun a nemesi-nagybirtokosi rendszer, bár területi veszteségek árán, de szerkezetileg épen fennmaradt, a faluközösségeket mesterségesen fenntartották, érintetlenül megőrizték a földesurak mir-szervezet feletti felügyeleti jogát is. A társadalom szociálisan fejletlen volt, jelentős maradt az analfabéták aránya, az egészségügyi kultúra minimumai is alig léteztek. A közlekedési helyzet katasztrofális állapotára is a krími háború hívta fel a figyelmet: a 4 verszta/óra sebességgel haladó szekerek 3 hónapnyi sárdagasztás után tudták az utánpótlást eljuttatni a félszigetre, az angol–francia flotta a „világ túlsó végéről" hajón erre 3 hét alatt képes volt. A vasútépítés az 50-es években kezdődött, de az ország 1860-ban mindössze 1600 km-nyi vasútvonallal rendelkezett, gyorsabb ütemű fejlődés csak a 90-es évektől tapasztalható, ekkor az 1891-ig megépült 30 723 kilométernyi pályatestet a századfordulóra 53 234 km-re fejlesztették föl, ami imponáló eredmény, és csökkentette valamelyest az ország elképesztő infrastrukturális elmaradottságát, ám Oroszország a vasútépítés tekintetében a 27 korabeli európai ország közül még mindig csak a 20. helyen állt.[23]

Az oroszországi munkásmozgalom kezdetei

Ez volt az a közeg, amelyben az orosz ipari munkásság mint társadalmi réteg kialakult. A kormányzat csak rendkívül megkésve és nehézkesen reagált azokra a körülményekre, amelyek között az új nagyüzemi munkavállalóknak dolgozniuk kellett. A Vitte vezette pénzügyminisztérium tompítani akarta a munkáskonfliktus élét, és 1895-ös körlevelében felszólította a gyárfelügyelőségek inspektorait, hogy figyelmeztessék a tulajdonosokat „a munkásság hangulatának ápolására".[24] Az első konkrét intézkedést 1897 júniusában hozták, amelyben napi 11,5 órában maximálták a munkaidőt, és intézkedtek a munkaszüneti napok, elsősorban a vallási ünnepek kötelező megtartásáról, illetve korlátozták az éjszakai munkát és a túlórát.[25] 1898-ban a munkabér kérdését a „két fél szabad

[21] Babuskin, I.: „Visszemlékezései"-ben a moszkvai kormányzóságbeli Bogorodszk textilmunkásainak szállásviszonyait a következőképpen jellemzi: „...Zahar Morozov, a gyárosunk egy 800 embert befogadó legényszállást, egy ugyanilyen női szállást és a családosok számára épült bérkaszárnyát tart fenn... Olyan szűken vannak, hogy ilyen zsúfoltságot még a kaszárnyákban vagy kórházakban, de még a börtönökben sem látni. Egy ágy 2 arsin széles (arsin=orosz rőf, kb. 70 cm – *B. Gy.*), középen hosszában egy közönséges deszka választja ketté, két szalmazsák van rajta. Egy-egy helyiségben több mint 100 munkást helyeznek el, az ágyak között alig egy arsin a távolság..." Bp. 1953. 190. l.

[22] Krausz, 1987. 21. l.

[23] Hromov, P.: *Ekonomicseszkoje razvityije Rosszii v XIX–XX. vv.* Moszkva, 1950. 462. l. Magyarul: Bebesi, *Vál. szöv.* 162–163. l.

[24] Lavricsev, V.: *Carizm i rabocsij voprosz v Rosszii 1861–1917*. Moszkva, 1972. 122. l.

[25] Lavricsev, i. m. 126. l.

megállapodására" bízták, amely, egyenlőtlen helyzetű felekről lévén szó, csak meglehetősen farizeus elvi gesztus maradt. A cári abszolutizmus körülményei között a munkásság önszerveződése, legális, valódi érdekvédelme lehetetlen volt. Bármiféle bérkövetelést, sztrájkot, munkabeszüntetést rendőri ügynek tekintettek, és a résztvevőkkel szemben mint bűnözőkkel jártak el. Erre az Ohrana 1881-es létrehozásakor a cár meggyilkolása utáni hangulatban megalkotott, Ignatyev gróf nevével fémjelzett *Rendelet az államrend és a társadalmi nyugalom biztosítását célzó intézkedésekről* című, ideiglenesnek szánt, valójában 1917-ig érvényben hagyott, tulajdonképpen rendkívüli törvény hatalmazta föl a hatóságokat. A gyárosok ezen felül létrehozták 1884-ben saját fegyveres rendészeti szervezeteiket, a *gyárfelügyelőségeket*, Goremikin belügyminiszter 1896-ban pedig külön gyári rendőrség felállítását indítványozta, amelynek segítségével kiterjedt és folyamatos megfigyelés alatt tarthatták volna az ipar és kereskedelem egészét. Az elképzelést csak a belügy-, a pénzügy- és az igazságügyminisztérium állandó rivalizálása akadályozta meg, mert utóbbiak vezetői – Vitte és Muravjov – kifejtették, hogy egy ilyen típusú adminisztratív állami ellenőrzés sérti a vállalkozók szabadságát, és visszafogja tevékenységüket.[26] Ilyen feltételek között a munkásság léthelyzetén változtatni kívánó természetes igénye csak illegálisan jelenhetett meg, hiszen még csak esélyük sem kínálkozott a társadalomba történő békés betagolódásra, mint például angol vagy francia sorstársaiknak. Az illegalitás körülményei között a radikális megoldások kerültek előtérbe, a munkásság fogékonnyá vált a nyugati eredetű ideológiákra, elsősorban a marxizmusra, annak is forradalmi „osztályharcos" változatára. 1883-ban még külföldön, Svájcban, Plehanov Vera Zaszuliccsal és Akszelroddal megalapítja a Munka Felszabadítása nevű szervezetet, amely az első következetesen marxista organizáció. 1895-ben a pétervári munkáskörök egyesülnek a Harci Szövetség a Munkásosztály Felszabadítására csoportban, 1898-ban pedig Minszkben megalakul az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt.[27] Nem hagyta az illegális munkásszervezeteket érintetlenül az orosz történelemben komoly tradíciókkal rendelkező anarchizmus sem, amely kíméletlen terrorista eszközöket alkalmazott az államgépezet lerombolására, és Oroszország jövőjét az obscsinák országos méretű szövetségében látta, módszereik felidézésére talán a reformer uralkodó, II. Sándor meggyilkolása a legszemléletesebb példa. A századforduló környékén létrejöttek a narodnyik anarchista szervezetek munkásbázisú utódai, az eszer szervezetek; a lavrovista Mihajlovszkij még a felvilágosítás és propaganda szükségességét hangsúlyozta, az emigrációból hazatérő Bresko-Breskovszkaja és köre azonban ismét a „harci hagyományok" felújításán kezdett el dolgozni. 1894-ben Népjog néven hoztak létre új szervezetet, 1896-ban Szaratovban, 1897-ben pedig Moszkvában szerveződtek meg az eszer csoportok uniói. A szociálforradalmárok irányzatai is elváltak egymástól, a többség szakítva az anarchista tradíciók parasztközpontú politikájával, a nagyüzemi munkásságra támaszkodva a politikai szabadságjogok és az alkotmányosság kiharcolását tekintette céljának, mint ezt 1898-ban *Feladataink* címmel publikált programtervezetükben ki is fejtették.[28] Maradtak azonban a terrornak is kellő számban hívei, Gersunyi, Glotz és a provokátor Azef 1901-ben megalapították az eszer pártot, amely első feladatának Szipjagin belügyminiszter meggyilkolását tartotta. A szociálforradalmárokkal szemben a többség azonban, úgy tűnt, hogy a szervezettebb, tömeges fellépést kívánó „tudományos szocializmust" teszi magáévá, ennek megfelelően a XX. század hajnalán a két irányzat útjai elváltak egymástól.

A hatalom reagált a munkásszerveződésekre: megerősítette a politikai rendőrséget, különleges törvényi felhatalmazást biztosított az elnyomó apparátus, a felügyelőségek és a kormányzóságok számára. A szociálforradalmárokkal szemben titkosszolgálati eszközöket alkalmaztak, és beépített ügynökeik segítségével felkutatták és jobb esetben letartóztatták, avagy egyszerűen likvidálták a célszemélyt. Nem látták okát azonban 1898-ig a gyári munkásság tömegeire történő különösebb odafigyelésnek, hiszen amennyiben a gyárfelügyelőségek erejét egy-egy megmozdulás elfojtása meghaladta, akkor egész egyszerűen kivezényelték a karhatalmat. A donyecki iparvidék vállalkozói például maguk kérték, hogy a körzetben könnyen bevethető kozák katonai alakulatok állomásozzanak.[29] A bakui iparvidéken lovas csendőrezredek álltak készenlétben, Vlagyimirban pedig a vállalkozók anyagilag hozzájárultak egy helyi kaszárnya építéséhez.[30] A század végére azonban megváltozott a helyzet. A munkásság és vele párhuzamosan a sztrájkok száma rohamosan emelkedett: 1895 és 1899 között összesen 735 sztrájkot jegyeztek föl, amelyből 711 minősült gazdaságinak, 24 pedig politikainak, és több mint 220 000 ember vett részt bennük.[31] Az illegális körök gombamód történő elszaporodása, az egyre tömegesebben terjesztett brosúrák, röpiratok először a birodalmat teljes egészében átfogó, legjobban informált szerve-

[26] Lavricsev, i. m. 143. l.

[27] Vö: OT. 412–413. l., illetve Noszov, N. szerk.: *A Szovjetunió története*. Bp.–Moszkva, 1980. 229–331. l. A továbbiakban: SUT.

[28] L. erről: OT. 413. l.

[29] Ivanov, L.: *Szamogyerzsavije i rabocsij klassz, nyekotorije voproszi polityiki carizma.* Voproszi isztorii, 1968. 6. sz. 38. l.

[30] Vovcsik, A.: *Polityika carizma po rabocsemu voproszu v predrevoljucionnij period*. Lvov, 1964. 279. l.

[31] Sztrumlin, Sz.: *Ocserki ekonomicseszkoj isztorii Rosszii i SZSZSZR*. Moszkva, 1966. 471. l.

zetének, az Ohranának a vezetőit döbbentették rá, hogy a kérdés hagyományos kezelése hosszú távon nem tartható.[32]

Zubatov és a zubatovscsina

Szergej Zubatov moszkvai főkapitány-helyettes 1898 áprilisában nyújtotta be hivatali elöljárójának, Trepov rendőrfőnöknek a később elhíresült, II. Miklósnak címzett beadványtervezetét.[33] Zubatov korábban maga is anarchista volt, ifjúkorában összeütközésbe került a hatóságokkal, aztán belátta, hogy „perspektivikusabb" a hatalom szolgálata. Gyorsan emelkedett a hivatali ranglétrán, dolgozott a különleges ügyosztálynál is, talán egykori múltjának köszönhetően a forradalmi ügyek szakértőjének számított. Ugyanakkor „előélete" során az is nyilvánvalóvá vált számára, hogy a munkáskérdés súlyos társadalmi probléma, amelyet nem elegendő pusztán a „hagyományos" eszközökkel kezelni, mert egy bizonyos pont után már nem lesz kézben tartható. Tervezetében az orosz állam mindenhatóságából, az abszolutizmus alapelveiből és a munkások szociális szükségleteiből indult ki, mindezt egy szlavofil színezetű ideológiába csomagolta. Célja az volt, hogy a munkásság falusi származását kihasználva, felerősítse azokat a népi és vallásos értékeket, amelyek a cár, az állam, a hatalom tiszteletét biztosítják, és ezt minimális szociális engedményekkel, valamint a gyülekezési jog engedélyezésével kiegészítve „kifogja a szelet" a forradalmi mozgalmak vitorlájából. Elképzelése szerint a tömegek ily módon kézben tarthatóak maradnak, indulataik legfeljebb az idegen tőkések ellen irányulnak, azoknak a szociális kedvezményeknek a megadása pedig, amelyekre programjában utalt, előbb-utóbb elkerülhetetlen lenne. A főkapitányhelyettes később a rendőrszocializmus alapdokumentumának tekintett beadványtervezetében kifejtette, hogy ha a munkások elemi követeléseit egy kormányzat nem teljesíti, az tömeges sztrájkokhoz vezet, amelyekkel szemben – ha csak nem akar polgárháborút – az államnak engednie kell. „Csakhogy ezeknek a sikereknek, amelyeket sztrájk útján értek el, igen veszélyes és káros hatásuk van az államra, mert a *munkások politikai nevelésének kezdő iskolái.* (Kiemelés tőlem – *B. Gy.*) ...Na már most, ha a forradalmárok a munkások mindennapi szükségleteit aknázzák ki saját céljaikra, akkor nem tenné-e helyesen a kormány, ha ezen hálás fegyvert kiragadná a forradalmárok kezéből és az egész feladat teljesítését magára vállalná? „...Amíg a forradalmár csak a tiszta szocializmust hirdeti, megbirkózunk vele tisztán elnyomó intézkedésekkel, mihelyt azonban a fennálló törvényes rend

[32] Vö. Vovcsik, i. m.
[33] A rendőrszocializmus témájáról vö: Bebesi Gy.: *A rendőrszocializmus.* Új Dunatáj, 1998/3., valamint: Bebesi Gy.: *Az orosz munkásmozgalom rendőri manipulációja a századelőn.* In: *Nyelv, stílus, irodalom.* Bp., 1998, 55–62. l.

visszaéléseit használja ki céljaira, az elnyomó intézkedések elégtelenek. Hamar ki kell rántani a lába alól a talajt."[34] Zubatov biztos volt benne, ha az átlagmunkás számára törvényes lehetőséget kínálnak, akkor azt az utat fogja választani. „Így a szétforgácsolt tömeg elveszíti azt az erőt, amelyre az agitátor számít."[35] Ugyanakkor ügyelni kell arra is, írta a forradalmi ügyek titkos szakértője, hogy „...a törvényesség ugyanazon elve, amiért a munkás erőszakos eljárását üldözzük, megköveteli, hogy a vállalkozók részéről is megakadályozzunk mindennemű önkényt." A főkapitány-helyettes felhívja a figyelmet, hogy amikor „egész Európa a munkáskérdéssel foglalkozik", az orosz rendőrség sem folytathat „struccpolitikát", már csak azért sem, mert a „forradalmárok most minden figyelmüket az ipari munkásság felé fordítják". Az nem lehet megoldás, hogy a gyárosok egyszerűen elbocsátják a panasztevőket, mert ezzel egyenesen a „forradalmárok karjaiba lökik őket".[36] A rendőrkapitány ugyanakkor világosan látja, hogy az engedélyezendő munkásszervezeteknek hatósági kontroll alatt kell maradniuk, és erre a szerepre legalkalmasabbnak a gyárfelügyelőségeket tartja. Leszögezi, hogy „...szükséges a rendőrség és a gyárfelügyelőségek együttműködése." Úgy véli, hogy nem annyira a gyárfelügyelőségek szorulnak a rendőrség segítségére, hanem éppen ellenkezőleg, a helyi rendészeti szervek tudják a leghatékonyabban ellenőrizni a munkahelyeken létrejövő önsegélyező, önművelő csoportokat, természetesen kiegészítve az Ohrana beépített ügynökeinek közreműködésével.[37]

Az ambiciózus tervezet nem jutott el II. Miklósig, mert bár Trepov rendőrfőnök és Alekszandrovics nagyherceg, Moszkva főkormányzója támogatta, Szipjagin belügyminiszter nem tartotta aktuálisnak a kérdést, és nem terjesztette az uralkodó elé a beadványt. A századfordulóig azonban a munkásszerveződések fokozatosan erősödtek, az illegális körök száma dinamikusan nőtt, a sztrájkfenyegetés egyre erősebbé vált, és most már más tárcák képviselői is felfigyeltek az egyre égetőbbnek tűnő problémára. Bunge, az egykori pénzügyminiszter 1900 első hónapjaiban tervezetet juttatott el a belügyminiszterhez, és ebben a kormányzat által követendő munkáspolitika új elveit vázolta fel.[38] Elképzeléseiben sok Zubatovéval rokon vonás található. Az exminiszter például rámutatott, hogy hamis az a mítosz, mely szerint a gyártulajdonosok és az ipari munkások viszonyát a földesúr-paraszt kapcsolat analógiájára kell elképzelni. Önáltatás, ha egy patriarchális, érdekellentétektől mentes relációban

[34] Zubatov tervezete magyarul: Bebesi, *Vál. szöv.* 164–167. l.
[35] Uo.
[36] Bebesi, *Vál. szöv.* 164–167. l.
[37] Uo.
[38] A Bunge-tervezetet közli: Menyhárt Lajos: *Az orosz vihar.* Dokumentumgyűjtemény. Bp. 1984. 26. l. A továbbiakban: OV.

gondolkodunk, fejtette ki többek között Bunge. A munkaadók és munkavállalók érdekei igenis ellentétesek egymással, éppen úgy, mint Nyugat-Európában, a kormányzat feladata ebben a helyzetben az lehet, hogy tompítsa az ellentéteket, törvényes szabályozás keretei közé szorítsa a problémát, és rávegye a munkaadókat az önmérsékletre, a munkások érdekében bizonyos szociális terhek vállalására. A Bunge-tervezet Szipjagin belügyminiszter eszébe juttatta a két évvel azelőtt íróasztalfiókba süllyesztett Zubatov-féle beadványt, és 1900 szeptemberében hívatta a rendőrkapitányt, hogy fejtse ki részletesen elképzeléseit. Zubatov mindenekelőtt azt hangsúlyozta, hogy a munkásság körében egyre gyorsabbá váló forradalmi erjedést csak úgy lehet megakadályozni, ha ebben a tőkések és a kormány is áldozatokat vállalnak. Így a tőkésektől némi anyagi lemondást, a kormányzat részéről pedig a munkásszerveződések létrejöttének tudomásulvételét igényli a program. Mindezre az abszolutizmus védelme, a monarchia fenntartása miatt van szükség – húzta alá a főhivatalnok, hiszen a munkástömegek nevelése, felvilágosítása s egyúttal hatékony kézbentartása a legális szerveződés keretei között sokkal eredményesebb lehet. Ugyanakkor az engedélyezett szervezetek által kiharcolt kisebb szociális engedmények követendő példaként fognak szolgálni a többi munkás számára is, ezáltal segíteni fognak a tömegek forradalmi mozgalom alóli kivonásában. A főkapitány elsősorban munkáspénztárakra és önsegélyező társaságokra gondolt.[39]

Szipjagin belügyminiszter ezúttal igent mondott a tervekre, a megvalósítást magára Zubatovra bízta. Tehát innen, a századforduló szeptemberétől számíthatjuk a rendőrileg irányított szocializmus tényleges működésének kezdetét. Megkezdődött a szervezőmunka, amelynek során a már működő segélypénztárakra építve kezdték kialakítani az új típusú monarchista jellegű szerveződéseket. Ilyenek először Moszkvában jöttek létre, így pl. a Gépipari Munkások Önsegélyező Társasága 1901-ben, majd ezt követte a Műszeripari Dolgozók Moszkvai Önsegélyező Társasága, ez év folyamán sikerült organizációikat a mechanikai iparágak többségére kiterjeszteni, és a kölcsönös segélyegyleteket a szektorban általánossá tenni, majd az eredményes moszkvai kezdetek után a szervezőmunkát a dél-orosz ipari nagyvárosokban is folytatták, pl. Odesszában sikerült az Ohrana által indukált munkásszervezeteket létrehozniuk.[40] Zubatov nemcsak az illegális forradalmi pártoknak, hanem a legális zsidó munkásszerveződéseknek is alternatíváját kívánta nyújtani, ezért ügynökeivel 1902-ben megszerveztette a Független Zsidó Munkáspártot Minszkben.[41] Ezzel elérte, hogy nemcsak a munkás, ha-

[39] A kihallgatás jegyzőkönyve: OV. 26. l.

[40] Korelin, P.: *Krah igyeologii policejszkogo szocializma v carszkoj Rossszii.* Moszkva, 1973. 112–117. l.

[41] OBT. 588. l.

nem részben a nemzeti mozgalmakat is ellenőrzése alá tudta vonni.[42] A zsidó munkásszervezetekkel kapcsolatban Pleve belügyminiszter a következő iniciatívát adta ki: „A gazdag zsidókat ne kergessétek széjjel, a szegényeket hagyjátok élni!"[43] A zubatovi szervezeteket kétféle módszerrel kívánták bebiztosítani: egyrészről a létrejövő organizációknak el kellett fogadniuk azokat a szervezeti és működési szabályzatokat, amelyeket az Ohrana teoretikusai dolgoztak ki a számukra, és betartásukat a gyárfelügyelőségek ellenőrizték. 1901 májusától pedig a munkásszervezeteket egy, a pénzügyminisztériumban kidolgozott koncepció szerint a választott munkásmegbízottak, afféle városi sztarosztak vezetése alá rendelték. Ezeket a munkások kizárólag a hatóságok és a tulajdonos bizalmát élvező jelöltek közül választhatták meg.[44] Zubatov az anarchista szociálforradalmár szervezeteket is kontroll alá kívánta vonni, ezt azonban az egyre gyakrabban „gyülekezeteknek" nevezett legalizált munkásszervezetekkel szemben csak rendőrségi-titkosszolgálati módszerekkel tudta megoldani. Ügynökanyag a szűkös megélhetési körülmények közepette bőven állt rendelkezésre, valamely harci szervezetbe beépítve sikeressé tette őket annak érdekében, hogy a szervezeti hierarchiában az élre tudjanak kerülni.[45] Az orosz rendőrség – bármennyire hihetetlen – egészen egyszerűen „megengedte" egy-egy beépített ügynökének, hogy likvidáljon egy kormányzósági főtisztviselőt, egyházi elöljárót vagy éppen rendőrtisztet, annak érdekében, hogy társai bizalmát elnyerje. A kiprovokált terrorcselekmények egyrészről jó alkalmat kínáltak a „begyűjtésre", a likvidációra, másrészt egy kellemetlen ellenféltől, hivatali riválistól történő megszabadulásra.[46] Zubatov leghíresebb beszervezése Jevno Azef (Azov)[47] örmény-zsidó származású titkos ügynök volt, akinek

[42] Frumkin, B.: *„Zubatovscsina" i jevrejszkoje rabocseje dvizsenyije.* Moszkva, é. n. 209. l.

[43] Biloje, 1917. január 1-ji szám. 96. l.

[44] Lavricsev,V.: *Carizm i rabocsij voprosz v Rosszii 1861–1917.* Moszkva, 1972. 138–140. l.

[45] Az Ohranába történő ügynökfelvételi kérelmeket közöl Krausz, i. m. 1987. 34–35. l. illetve Bebesi, *Vál. szöv.* 1997, 198–200. l.

[46] L. erről: OBT. 589. l. illetve Krausz T.: 1987. 37–42. l., valamint Bebesi, *Vál. szöv.* 198–200. l.

[47] A mérnök végzettségű provokátor 1892-től dolgozott a titkosrendőrségnek. 1901-ben belépett az eszer pártba és aktívan részt vett tevékenységében, olyannyira, hogy 1903-ra már ő irányította a párt harci szervezetét. Máig tisztázatlan a szerepe Pleve belügyminiszter meggyilkolásában, mindenesetre az akciót végrehajtó Szazonov Azef csoportjához tartozott. Egyértelmű a felelőssége Szergej Alekszandrovics nagyherceg meggyilkolásáért. Mindeközben illegalitásban dolgozó társai közül is többet feladott a rendőrségnek, illetve több jól előkészített merényletet hiúsított meg. Kettősügynök voltát 1908-ban leplezte le Burcev eszer újságíró, akinek Zubatov ellenlábasa, a kegyvesztetté váló Lopuhin rendőrigazgató szolgáltatta az adatokat. Az eszerek halálra ítélték, de az Ohrana külföldre menekítette az ítélet végrehajtása elől, a rendőrfőnököt azonban államtitkok kiadásáért bíróság elé állították és 5 év száműzetésre ítélték. L. erről: Vitte, Sz.: *Egy kegyvesztett visszaemlékezései.* Bp. 1964. 727. l., valamint Krausz, 1987. 37–42. l.

sikerült az eszer harci szervezetek vezetéséig jutnia, de hírhedt provokátorrá vált Malinovszkij is, aki viszont a későbbiek során a bolsevik párt központi vezetőségébe jutott be.[48] A munkásszervezetek kialakításába Zubatov programjával rokonszenvező segítőtársakat is bevont: Ozerov liberális professzor a társadalmi mozgástér, a szabadságjogok szélesedéseként értelmezte a rendőrszocializmust, és szónoki tehetségével több moszkvai szervezet létrehozásában közreműködött. 1901 során előadásokat tartott a moszkvai Népházban és a Történeti Múzeumban olyan témákról, amelyek a munkásság érdeklődésére számot tarthattak; így például a munkássegélypénztárakról, a fogyasztási szövetkezetekről, az önsegélyező egyletekről stb. Ezáltal a mozgalom kapott egyfajta „szabadegyetemi" jelleget, s ez hozzájárult sikeres elterjedéséhez, illetve segített abban, hogy a hallgatók gondolkodását mindig szigorúan vett gazdasági kérdésekkel kössék le.[49] Mivel a zubatovi munkásszervezetek nem tudták rövid idő alatt átfogni a munkásság egészét, sztrájkokra, megmozdulásokra ezután is sor került, ilyen volt például az 1901. márciusi szentpétervári diák- és munkástüntetés, amelyet kozák lovasezredek vertek szét, avagy szintén a fővárosban májusban az „obuhovi ellenállás" néven ismertté vált megmozdulás, ahol a sztrájkolók és a rendőri-katonai alakulatok összecsapása 7 halottat, több tucat sebesültet, 200 letartóztatást és 31 kényszermunka-száműzetés ítéletet jelentett.[50] Mindenesetre a totális ellenőrzés igényével fellépő rendőrség a belügyminisztérium sajtóügyi főigazgatóságának titkos közleménye révén megtiltotta az újságok szerkesztőinek, hogy előzetes cenzori engedély nélkül bármiféle anyagot közöljenek a gyári munkások megmozdulásairól.[51] A zubatovscsina eközben ért el látványos sikereket: néhány esetben jelentős tömegeket tudott megmozgatni. Ilyen volt az 1902. február 19-i moszkvai nagygyűlés, amelyet a monarchista munkások szerveztek a jobbágyfelszabadító II. Sándor cár szobra előtt. A rendőrszocializmus lényegét legtalálóbban az ötlettel szemben kezdettől fogva szkeptikus Vitte fogalmazta meg: „A zubatovscsina gondolata éppen olyan egyszerű, mint amilyen naiv. Ha a forradalmárok, illetve mindenféle szocialista és anarchista szervezetek azért gyakorolnak befolyást a munkásokra, mert pártjukat fogják, és elméleteik jólétet ígérnek, a legegyszerűbb módon kell velük megküzdeni. Ugyanazt kell cselekedni, mint amit a forradalmárok tesznek. *Rendőri úton kell létrehozni munkásszervezeteket* (Kiemelés tőlem – *B. Gy.*), amelyek védelmezik a munkásokat, azaz főként inkább csak hangoztatják a munkások érdekeinek védelmét. Különféle társulatokat,

[48] L. erről: Rozental, I.: *Provokator Roman Malinovszkij.* Moszkva, 1996.
[49] Menyhárt L.: *Az orosz társadalmi politikai gondolkodás a századfordulón.* Bp. 1983. 176. l.
[50] Kron. 20. l.
[51] Uo.

gyűléseket, előadásokat, szentbeszédeket, valamint betegsegélyező és más pénztárakat kell szervezni számukra. A forradalmárok támadják a társadalom jelenlegi szervezetét, mindenekfelett a tőkét, ami csábítólag hat a munkásokra; de minek törődjünk mi a tőkésekkel, a társadalom mai szervezetén nyugvó iparral; a mi számunkra a nyugalom a legfontosabb, az, *hogy fenntartsuk a rendőrállam rendszerét* (Kiemelés tőlem – *B. Gy.*), amely külső nyugalmat biztosít. Természetesen ezek a Zubatovok, Trepovok és hozzájuk hasonlóak nem tudnak eligazodni az anarchista szocializmus eszmekörének lényegében. Feltételezték, hogy ugyanazokkal az eszközökkel, amelyeket ezek alkalmaztak, ennek pontosan az ellenkezőjét is elérhetik."[52] 1902 áprilisában Sztyepan Balmasov egyetemi hallgató agyonlőtte a munkáskérdés megoldásán dolgozó Szipjagin belügyminisztert, mert egy korábbi diáklázadásban történő részvételéért egy évre katonának küldték. Ez volt az eszer párt harci szervezetének első akciója. Az új belügyminiszter, a rendkívül erős egyéniségű Pleve nagyon határozottan magáévá tette a munkásság rendőri ellenőrzésének gondolatát. Első lépésként elrendelte, hogy a munkaadók és a munkavállalók között közvetítő szervezeteket, az úgynevezett üzemi inspekciókat mindenütt a helyi kormányzóknak rendeljék alá, a közvetítést júniustól üzemi sztarosztákra bízták. Egy évvel később a bányászokat és a munkahelyi ellenőrzési felügyelőségeket rendelte közvetlen kormányzósági kontroll alá. Miközben a rendőrség az ellenőrzés szigorítása irányába tolta volna el a rendszert, a pénzügyminisztérium gazdasági megfontolásokból a szociális követelések kielégítésére helyezte volna a hangsúlyt. A minisztériumi hatásköri viták mellett nézeteltérések keletkeztek a mozgalom vezetői között is: Ozerov professzor előadásai ugyan egyre több hallgatót vonzottak (előfordult, hogy 300 fős közönség figyelte a professzor okfejtését[53]), ugyanakkor a liberális beállítottságú egyetemi tanár inkább a mozgalom önkényuralmat korlátozó politikai ellenzék szerepében látott fantáziát, és ennek megfelelően ebbe az irányba kívánta továbbfejleszteni a mozgalmat, Zubatov és környezete az eddig szerzett jogosultságokat is sokallta. Egyes szervezeteknek ugyanis megengedték, hogy munkástanácsok irányítsák őket, s bár kellő számú „megbízható" munkást építettek be előzőleg, miután ezek az emberek rendre kisebbségbe kerültek, egy idő után nem tudták megakadályozni, főként gazdasági krízis idején a sztrájkokat. A falusi mentalitásra támaszkodó valláserkölcsi nevelés alul maradt a mindennapok tragikussá váló szociális-megélhetési gondjaival szemben. 1902 nyarától a mozgalom fokozatosan kezdett kicsúszni létrehozóinak ellenőrzése alól.

Már 1902 májusában sztrájkhullám söpört végig a nagyipari központ-

[52] Vitte, 1964. 230. l.
[53] OV. 26. l.

tokban, különösen erőteljes volt az ellenállás a Nyizsnyij Novgorod melletti Szormovóban, ezek az események ihlették Gorkij: *Az anya* című regényét.[54] Ez év novemberében a doni Rosztovban zajlott le nagyarányú tüntetés és sztrájk, ez volt az első, amelyet nem értelmiségiek vagy diákok, hanem választott munkástanácsok szerveztek.[55] Kosztromában Knyazev, a helyi kormányzó, megrémülve az eseményektől, már május elején azzal a kéréssel fordult Sz. Alekszandrovics nagyherceghez, a moszkvai katonai körzet parancsnokához, hogy küldjön csapatokat a városba, mert „...a munkások között rendkívül elterjedt kormányellenes proklamációk és kiadványok zavargásokat idézhetnek elő, amelyeknek elfojtásához a kosztromai rendőrség kis létszáma folytán csapatok küldése szükséges".[56] A rendőrség 1903 májusától az európai Oroszország 46 kormányzóságában bevezette a járási és a körzeti rendőri hivatalok intézményét, ennek ellenére június–augusztus folyamán újabb sztrájksorozattal kellett az államnak szembenéznie, ezúttal a déli iparvárosokban. A sztrájkhullám június elsején Odesszában kezdődött, és 17-e után terjedt át Ukrajnára és a Kaukázuson túli területekre, ahol több mint 200 000 ember vett részt a megmozdulásokban, csak Bakuban több mint 50 000-en demonstráltak. A követelések elvileg nem lépték túl a rendőrszocializmus kereteit, mert 9 órás munkanapot, béremelést és munkakörülményeik javítását követelték. Ez a zubatovscsinát annál is érzékenyebben érintette, mert ezen a területen jelentős számú csoporttal rendelkezett, s különösen kínos volt, hogy a sztrájkokban nem egy monarchista munkásszervezet is részt vett. Főleg azok a szervezetek „keltek önálló életre", amelyeket munkástanácsok irányítottak, ilyen volt például a Sajevics-féle szervezet Odesszában.[57] Eleinte a politikai rendőrség taktikai okokból egy-egy sztrájk szervezését megengedte, később azonban az események fölötti ellenőrzés kicsúszott a kezéből. Mivel a munkabeszüntetések a fekete-tengeri kikötőket is érintették, M. Alekszandrovics nagyherceg, a Tengerhajózási Igazgatóság vezetője magyarázatot követelt a Kikötők Igazgatóságától. Ekkor derült ki (a nagyherceg számára is), amit a gyárfelügyelőségi jelentésekből a belügy- és pénzügyminisztériumok már hetek óta tudtak, hogy a sztrájkot zubatovista munkásszervezetek kezdeményezték és ehhez megkapták a pétervári kormánykörök „beleegyezését". A mundér becsületének mentése érdekében Pleve kénytelen volt néhány olyan ügynökét elbocsátani, illetve száműzni, akiket előzőleg oly nagy gonddal épített be a monarchista munkásszervezetekbe.[58] Az ilyen típusú információs zavarok nem voltak ritkák az orosz

[54] Gorkij, M.: *Az anya*. Bp. 1980.

[55] Kron. 20. l., illetve SUT. 331. l.

[56] Karavajev, P.: *Október előtt*. Bp. 1953. 14–16. l.

[57] Burcev, V.: *V pogonye za provokatorami*. Moszkva, 1991. 364. l.

[58] 11. Vitte, 1964. 232–233. l.

bürokrácia működésében, és közvetett módon az 1905-ös események kialakulásához is hozzájárultak. A munkások gazdasági érdekvédelme és a cárizmus iránti hűség egyre nehezebben tűnt összeegyeztethetőnek, a *zubatovscsina* nem működött. Pleve belügyminiszter 1903 augusztusában levonta a kialakult helyzetből a konzekvenciát, magához kérette Zubatovot, és felelősségre vonta a munkásszervezetek túlságosan önállósult működése miatt, majd miután nem kapott kielégítő magyarázatot, a rendőrkapitányt azonnali hatállyal menesztette, és Vlagyimirba száműzte.[59] Zubatov nem volt tehetségtelen rendőr, tevékenységét az orosz kriminológia története is számon tartja. Mivel gondolkodó értelmiségiként nyomon követte az európai változásokat, ő volt az első, aki a korszerű bűnüldözési módszereket alkalmazni kezdte Oroszországban. Lefényképeztette az elfogottakat, ujjlenyomat-mintát vett tőlük, felállította a szisztematikus bűnügyi nyilvántartást, új, specializált Ohrana részlegeket állított fel stb. Alapelve volt, hogy „ahol a forradalmár föllépett, ott lennie kell politikai rendőrségnek is... a rendőrségnek érdeklődnie kell az iránt, mivel foglalkozik a forradalmár".[60] Elképzelése a munkásmozgalom kézbentartására nem nélkülözte a gondolati invenciót, nem számolt azonban azzal, hogy a gazdasági krízis feszítő ellentétei nagyobb erőt jelentenek, mint a monarchia hagyományos értékei, s azt sem tudta megakadályozni, hogy az illegális forradalmi sejtek ne éljenek a gyülekezet által kínált legalizációs lehetőséggel.[61] 1917 júliusában még szabadegyetemi előadást tartott és cikket írt az általa kidolgozott rendszerről. Ugyanabban az évben, nem sokkal a bolsevik hatalomátvétel után agyonlőtték.[62]

Gapon és a gaponovscsina

Zubatov bukása után a munkásszervezetek lassú bomlásnak indultak, de a hatalom nem tett le arról, hogy továbbra is a monarchia híveinek táborában tartsa őket. Az új vezető, L. Tyihomirov, szakított a tőkeellenes demagógiával, a gazdasági követelésekkel, és visszatérve a tisztán szlavofil értékekhez, az önkényuralom, pravoszlávia, népiség monarchista szentháromsága jegyében kísérletet tett a munkások egyfajta „városban élő paraszti renddé" történő szervezésére.[63] 1903-ban került a mozgalom

[59] Zubatov elbocsátásában az udvari ellenlobbynak is jelentős szerepe volt, így pl. a pénzügyminiszter Vittének, aki kezdettől nem nézte jó szemmel a zubatovi munkásszervezetek működését, illetve a kapitány rendőrségi riválisának, Lopuhin rendőrigazgatónak. L. erről: Vitte, 1964. 229–233. l., valamint Kron. 22. l.

[60] OBT. 589. l., valamint Bebesi, *Vál. szöv.* 166–167. l.

[61] A zubatovscsina tanulságainak összegzésére az első kísérlet: Biloje, 1918. 3. sz. (március); egy későbbi összegzés már a szovjet érában: Nyevszkij-Buhbinder: *Zubatovscsina*. Krasznaja letopisz, Moszkva, 1922.

[62] Zubatov egyik előadását közli: Biloje, 1917. 6. sz. (június.)

[63] Menyhárt, 1983. 176. l.

vezetői közé G. Gapon pópa is, az Ohrana titkosügynöke, aki szintén a faluról hozott vallásos érzület felerősítésével, a cár és a nép egyház általi egybeforrasztottsága gondolatának képviseletével kívánta a gyári munkástömegek figyelmét elemi napi gondjaikról elterelni.[64] Gapon 1873-ban született egy Poltava környéki faluban, paraszti családban. Egyházi iskolába járt, tanárai tehetségesnek tartották, és a szentpétervári szemináriumra küldték továbbtanulni. Szeminaristaként a városi gyűjtőfogházban vezetett lelki gyakorlatot, itt ismerkedett meg elítélt forradalmárokkal és nézeteikkel. Mivel fanatikus küldetéstudatú pappá vált, tisztelte más emberek fanatizmusát is. A forradalmárokat állandó kontroll alatt tartó Ohrana felfigyelt a pópára és beszervezte. Gapon főbiájává vált, hogy saját értékeit – a vallást, a monarchia tiszteletét, az erkölcsi tartást – összekösse a munkások helyzetének javításával.[65] Elképzeléseinek valóra váltására Zubatov bukása után nyílott lehetősége; az Ozerov által képviselt liberalizmus és a Zubatov által engedélyezett ökonomizmus lekerült a napirendről, az új irányvonalat az *Orosz Gyári Munkások Gyülekezete* képviselte, amely Szentpétervárott alakult meg 1903-ban. Az új szervezetnek tagjai lettek többek között a névai hajógyár, a Putyilov-művek, a viborgi kerületi öntöde, a dohánygyár, a Vasziljevszkij-szigeti ipartelepek munkásai. Az alakuló gyűléseken az orosz hazafiság és a pravoszláv erkölcsök erősítését, valamint a munka- és életkörülmények javítását tűzték ki alapfeladatként. Ezen kívül a belépő munkások ígéreteket kaptak a szinte kivétel nélkül rendőrségi szolgálatban álló szervezőktől, hogy segítséghez jutnak a kultúra ápolásában, így pl. irodalmi esteket szerveznek a számukra, kórusokat állítanak fel a körükből, könyvtárakat hoznak létre, népiskolai tanfolyamokat indítanak, segélypénztárat alapítanak, teázókat, vegyeskereskedéseket nyitnak. Két feltétele volt ugyan a belépésnek: az orosz nemzetiség és az ortodox vallás, de ez ebben a körben természetesnek tűnt. A szervezet *Kopejka* címmel saját népújságot is megjelentetett, ennek szerkesztője az eszer Sztrojev volt, de lényegében Gapon pópa adta ki és ellenőrizte a lapot. A Gyülekezet sajátos szervezeti felépítési rendet követett: élén a Felelős Megbízottak Köre állt, ezt még az első gyülekezetek létrehozói választották. A megbízottak 12 tagú operatív irányítótestületet választottak maguk közül, amely hat értelmiségiből és hat egyházi személyből állt. (Munkásszervezetről van szó! – *B. Gy.*) A megbízottak köre, illetve maga az egész Gyülekezet választotta az elnököt, erre a tisztségre Gapont jelölték, megbízatása három évre szólt. Az új szervezetnek, amely a kudarcot vallott zubatoviakat volt hivatott felváltani, 1904 áprilisára épült ki a teljes szer-

[64] L. erről: Kszenofontov, I.: *Georgij Gapon: Vimiszel i pravda*. Moszkva, 1996.
[65] L. erről: Kszenofontov, i. m., valamint OV. 30. l.

vezeti struktúrája.[66] Ettől fogva Pétervárról kiindulva megkezdődött az országos szervezőmunka, amelynek során az Orosz Gyári Munkások Pétervári Gyülekezete igyekezett az egész birodalmat, annak főbb ipari központjait átfogó munkásszervezetté fejlődni. Az új monarchista munkavállaló szervezet kezdettől kitűnő kapcsolatokat ápolt a hatóságokkal, a kormányzósági vezetőkkel, magát Gapont például személyes barátság fűzte Pétervár rendőrparancsnokához, Fullon tábornokhoz.[67] Mivel a Gyülekezet vezetőinek személyét a hatóságoknak előzetesen jóvá kellett hagyniuk, ezeket a kontaktusokat úgy magyarázták, hogy csakis megbízható kapcsolatok birtokában garantálható a munkások hatékony érdekképviselete. A Gyülekezet „szertartásrendje" mindig az „Isten óvd a cárt" közös eléneklésével kezdődött, majd rövid ima után a tagok előadhatták panaszaikat, amelyeket az egyházi vezetők a lelki gyónásoknak kijáró figyelemmel hallgattak. Különös gondot fordítottak arra, hogy az orvoslást nyert sérelmekről is részletesen és nyilvánosan beszámoljanak. 1904 végére a pétervári Gyülekezet tizenegy szervezete mintegy 10 000 tagot számlált, legfontosabb bázisaik a Putyilov-gyár és a Névai hajóüzem voltak.[68] Eközben a társadalmi békét továbbra sem sikerült megteremteni; a folyamat azzal indult, hogy 1901. február 14-én Bogolepov közoktatási minisztert hivatali szobájában, fogadóóráján egy egykori diákja, Karpovics lelőtte, ezt követte Szipjagin belügyminiszter meggyilkolása Balmasov által, amely, mint láttuk, már eszer harci akció volt, 1904. július 28-án a szintén eszer J. Szazonov bombával megölte Pleve belügyminisztert. Ez az esemény a korábbiaknál súlyosabb konzekvenciákat hordozott magában, ugyanis a rendőrszocializmus számára azt jelentette, hogy kudarcot vallott a terrorista harci szervezetek beépített ügynökökkel történő irányításának és felszámolásának koncepciója, hiszen a szociálforradalmár csoport vezetője a gyilkosság időpontjában az a J. Azef volt,[69] akit éppen Pleve javaslatára építettek a szervezetbe, azért – ahogy az egykori belügyminiszter eligazította emberét – hogy „terrorcselekményeket provokáljunk ki belőletek, aztán eltapossunk".[70] A teória túl jól működött, a konspirációs zavarnak maga a rendszer egyik kiötlője esett áldozatul.

A rendőrszocializmus végjátéka, Gapon alkotmánytervezete

De nem vált be a Tyihomirov és Gapon nevével fémjelzett *gaponovscsina* sem. A mozgalom látványos és tragikus összeomlására 1905. január 9-én mindössze néhány perc alatt került sor, amikor is a cári palotaőrség

[66] OV. 31. l.
[67] Uo. 29. l.
[68] OV. 32. l.
[69] Azef, E.: *Piszma Azefa. 1839–1917*. Moszkva, 1994.
[70] OBT. 589. l.

belelőtt a templomi zászlók alatt közeledő, egyházi dalokat éneklő, a cárnak alázatos hangú petíciót átnyújtani kívánó Gapon pópa által vezetett békés tömegbe. A bukás kezdetei az általános gazdasági válságon túl az orosz–japán háború kedvezőtlenül alakuló eseményeivel és a kemény téllel is összefüggésben voltak. Mivel a rendőrszocializmus „végjátéka" és az első orosz forradalom kirobbanása szoros korrelációt mutat, érdemes az utolsó egy hónap eseményeit részletesebben nyomon követnünk. 1904 decemberében a Putyilov-gyárból elbocsátottak négy munkást, s elterjedt a híre, hogy erre azért került sor, mert valamennyien a Gyülekezet tagjai voltak. December 27-én rendkívüli gyűlés összehívására került sor, amelyen követelték négy társuk visszavételét, valamint a hatalmaskodó műhelyfőnök, Tyetyavkin elbocsátását. Három küldöttséget jelöltek ki, egyet a főváros rendőrfőnökéhez, egyet a gyárfelügyelőséghez, egyet pedig az igazgatóhoz küldtek. Szmirnov gyáros válasza december 30-án érkezett meg, ebben közölte, hogy gazdasági válság idején joga van akár 12 000 munkást is elbocsátani, és emlékeztette a Gyülekezet tagjait az Alapszabályra, amely kimondta, hogy a szervezet képviselői nem avatkoznak a vállalkozók és a munkások viszonyába. Az igazgató reagálása elemi felháborodást váltott ki, és január 2-án újabb nagygyűlés összehívásához vezetett, amelyen már a putyilov-gyáriak mellett a gumimanufaktúra, a névai hajógyár és más üzemek munkásai is részt vettek, közöttük megjelentek olyanok is, akik nem voltak tagjai a Gyülekezetnek. Arhangelszkij újságíró, az egyik delegáció vezetője beszámolt arról, hogy a gyárfelügyelő nem is volt hajlandó hivatalában fogadni őt, „magánemberként" annyit közölt vele, hogy a Gyülekezet vezetői felfújják ezt a jelentéktelen esetet, és ezzel a forradalmárok kezére játszanak. A publicista beszámolója még feszültebbé tette az amúgy is túlfűtött hangulatot, ezt kihasználva a gaponovscsinát fedőszervként használó szociáldemokrata vezetők, mint pl. Selgunov általános sztrájkra szólították fel. Ezt nem fogadták el, sőt Selgunovot és társait kivezették a helyiségből, de a Putyilov-művek dolgozói másnap mégis sztrájkba léptek, „a Gyülekezethez méltó, csendes, méltóságteljes magatartással".[71] Az igazgatóval folytatott újabb eredménytelen tárgyalás után maga Gapon javasolta egy új tervezet elkészítését, amely nemcsak az elbocsátott társakért emelt volna szót, hanem összefoglalta mindazokat a követeléseket, amelyeket a rendőrszocializmus vezetője vállalhatónak tartott, már csak azért is, hogy a szociáldemokrata követelések élét elvegye: így pl. a 8 órás munkanapot, a kötelező túlóráztatás eltörlését, a bérminimum megállapítását, egyúttal a bérek 30%-os emelését, a bírságok mérséklését stb. Gapon felismerte, hogy könnyen elveszítheti a helyzet fölött az uralmat, ha nem áll maga valamilyen követhető programmal a felháborodott

[71] A tárgyalások jegyzőkönyvéből: OV. 35. l.

munkások élére. Szmirnov igazgató azonban január 4-én a leghatározottabban visszautasította a Gapon által vezetett 40 fős delegációt, arra hivatkozva, hogy a 30%-os béremelés nemcsak a részvényeseket, hanem az egész gyárat tönkretenné, így aztán mindenki elveszítené a munkáját.[72] Január 5-én már a szociáldemokrata röplapok határozták meg a tömeghangulatot,[73] bekövetkezett az, ami 1903-ban a délorosz zubatovi munkásszervezetek esetében, hogy az események túlnőttek a rendőrszocializmus keretein. Ebben a helyzetben január 6-án Gapon még egy utolsó kétségbeesett kísérletet tett a mozgalom kézben tartására. Felvetette, hogy forduljanak közvetlenül a cárhoz, ahogy ezt már Zubatov 1902. február 19-én – igaz, egészen más történelmi szituációban, de – sikeresen megtette. Az általa kidolgozott petíció szövegét, amely összefoglalása volt a munkásság szociális követeléseinek, január 7-én a Gyülekezet elfogadta, és megkezdték a felkészülést a 9-i békés felvonulásra. A kiáltvány összefoglaló, és egyben záródokumentuma is a rendőrileg létrehozott és ellenőrzött szocializmusnak.[74] A benne foglaltak jóval túlmutatnak az eredeti célkitűzéseken, érződik rajta a rendkívül feszültté vált konkrét helyzet, de az eszer Sztrojev, a konspirációért „felelős" Rutenberg és a szociáldemokrata Selgunov hatása is. A petíció, amelynek általában csak első sorait szokták idézni, jóval több, mint alázatos hangú panaszgyűjtemény. A munkásság általános helyzetének és szociális követeléseinek felsorolása után a munkáltatók éles bírálata következik. A konkrét problémán túl nyomatékosan szóvá teszik az általános emberi jogok hiányát, az alapvető emberi méltóság megsértését. Súlyos vádakkal illetik a „hivatalnokkormányt, amely a tönk szélére vitte az országot".[75] Felhívja a cár figyelmét a munkásság helyzetének a vallással és a pravoszláv erkölcsökkel össze nem egyeztethető voltára. Fájdalmas, súlyos kritikája mellett konkrét javaslatcsomagot is nyújt: ezek első szakaszában hat pont szerepel, *amelyek felérnek egy nemzeti reformprogrammal*: tartalmazzák a politikai foglyok szabadon bocsátásának, a szólás, gyülekezés és sajtó szabadságának követelését, általános és kötelező népoktatást, miniszteri felelősséget, törvény előtti egyenlőséget, *állam és egyház különválasztásának* (Kiemelés tőlem – *B. Gy.*) polgári követelményét fogalmazzák meg. A második pontban azokat az elképzeléseiket foglalják össze, amelyekkel a „nép szegénysége" megszüntethető. Ezek között a

[72] A tárgyalások jegyzőkönyvei: OV. 33–37. l.

[73] A Selgunov és társai által terjesztett röplap többek között a következőket tartalmazta:„...Ideje már, hogy lerázzuk magunkról a rendőrség és a bürokrácia önkényeskedésének elviselhetetlen jármát! Politikai szabadság kell nekünk, sztrájkszabadság, szervezkedési és gyülekezési szabdság, szabad munkásújságok, népi önkormányzat, demokratikus köztársaság kell nekünk..." In: OV. 37–38. l.

[74] A petíció szövege: Bebesi, *Vál. szöv.* 1997. 167–171. l.

[75] Bebesi, *Vál. szöv.* 168. l.

közvetett adók eltörlése és progresszív adórendszerrel történő felváltása, a földek után fizetendő megváltási díjak megszüntetése, olcsó hitel biztosítása és a háború befejezésének gondolata szerepel. A harmadik fő pontban a munka-tőke ellentéteit kívánják rendezni. Ezek sorában követelik a gyárfelügyelőségek megszüntetését, üzemi munkásbizottságok létrehozásának engedélyezését, fogyasztási és termelőszövetkezetek, valamint munkásszakszervezetek alapításának engedélyezését, nyolcórás munkanapot és fizetett túlórát, megfelelő munkabért és a munkások állami biztosítását szabályozó törvényt, amelynek kidolgozásában munkásképviselők is részt vehetnek. A petíció végére írt, szintén több helyütt idézett „meghalunk itt palotád előtt, innen már nincs hová mennünk és nincs is miért" formula feltehetőleg azért került a kiáltvány végére, mert, mint Gapon leveléből kiderül, a pópa már előző este tudta, hogy a cári palotaőrség tűzparanccsal rendelkezik.[76] A lelkész ennek ellenére úgy gondolta, hogy nincs más lehetősége, mint a kiáltvány tömegtámogatással történő átnyújtása, bízott abban, hogy a katonák jogaikkal nem fognak élni, más módon a forradalmat nem tartotta megakadályozhatónak, ezenkívül saját fanatikus hitének parancsa is ezt követelte. Az már a történelem fintora, hogy pont ezzel a demonstrációval sikerült azt a forradalmat kirobbantani, amelyet a rendszer létrehozói Zubatovtól kezdve Plevén át Gaponig olyannyira el akartak kerülni.

Az ott történtek egyszer és mindenkorra véget vetettek a rendőri manipulációval irányított munkásmozgalomnak Oroszországban. A konzekvenciákat mindenki levonta a maga számára: Lenin ezt a szociáldemokrácia nézőpontjából gyakran idézett, történelmi szállóigévé váló tézisében úgy fogalmazta meg, hogy „a proletariátus forradalmi nevelése egy nap alatt előbbre jutott, mint amennyire a szürke köznapi, eltompult élet hónapjaiban és éveiben eljuthatott volna".[77] A hatalom berkeiben pedig tudomásul vették, hogy bármiféle legális munkásszerveződés végletes veszélyt jelenthet az abszolutizmus számára, ezért az a későbbiekben semmilyen körülmények között nem engedhető meg. Az államnak forradalmi veszélyhelyzetben más társadalmi rétegekből és más társadalmi célpontok ellen kellett a maga tömegbázisát megteremtenie, ez azonban már a *feketeszázas mozgalom* története.

[76] A levelet Gapon 1906. január kilencedikén írta Vittéhez. A levél megírására a külföldre szökött pópa Oroszországba történő hazatérése után került sor, amikor is megkísérelt az akkor miniszterelnöki posztot betöltő politikus környezetéhez csatlakozni. Mivel külföldi tartózkodása alatt az eszerekkel épített ki jó kapcsolatokat, hazatérése után pedig ismét az Ohranának kezdett el dolgozni, egy eszer végrehajtó csoport 1906. március 28-án nyaralójában felakasztotta. Külön érdekesség, hogy a kivégző osztag parancsnoka az a Rutenberg volt, aki korábban a pópa személyes konspirációs tanácsadójának számított. L. erről: Vitte, 1964. 735. l., valamint Menyhárt, 1984. 67. l.

[77] Idézi többek között: Dénes B.: *Egyetemes történelem*. Bp. 1981. 163. l.

A szélsőjobboldali tudatformálás eszközei, a feketeszázasság szellemi előzményei. A Cion Bölcseinek Jegyzőkönyvei

1905 decemberében egy furcsa dokumentum jelent meg Oroszországban egyszerre kétféle változatban is, a szélsőjobb prominens figuráinak kiadásában. A különböző alcímekkel ellátott kötetek a zsidó világ-összeesküvés, a zsidóknak a világhatalom megszerzését célzó aspirációi bemutatását ígérték az olvasónak. Minderre alig egy hónappal az orosz történelem legsúlyosabb pogromhulláma után került sor, abban az időszakban, amikor a szélsőjobboldali szervezetek rohamtempóban építették ki vidéki bázisaikat, és teremtették meg országos hálózatukat. Az írásbeliség feltalálása óta az emberiség iratok milliárdjait termeli, de csak néhány van közöttük, amely jól megfogható hatással van a történelem menetére, népek sorsának alakulására. A *Jegyzőkönyvek* ezek közé tartozik, ugyanis egy hosszú XIX. századi ideológiai-politikai folyamat végén olyan gondolatok öltöttek benne testet, amelyek az egész huszadik század során szemléletformáló erővel alakították a világ közgondolkodását a témáról. Az áldokumentum a cári titkosrendőrség műhelyeiben készült, és alapvetően azért született, hogy a társadalmi kataklizma körülményei között a lakosság számára megjelöljön, megfoghatóvá tegyen egy *belső ellenséget*, és ez ellen fordítsa mindazt a haragot, elkeseredettséget, ami az agrármozgalmak, a sztrájkok és egy vesztes háború légkörében kialakult.

A Jegyzőkönyvek tartalma, a zsidó világösszeesküvés teóriája

A mintegy füzetnyi kiadvány 24 jegyzőkönyvet tartalmaz, a következő címmel: *Szó szerinti feljegyzések a világ zsidó vezetőinek 24 titkos üléséről.*[1] *A Cion Bölcseinek Jegyzőkönyvei* érvelése és tematikája három főbb gondolatkör köré szerveződik: a liberalizmus kritikája, azoknak az eszközöknek és technikáknak a számbavétele, amelyek segítségével a zsidók a világ fölötti uralmat megszerzik, valamint az eljövendő judaista állam működési mechanizmusának vázlata. Ezek a témák nem programpontszerűen kidolgozva, hanem az érvelés során keverten jelennek meg, a

[1] Munkánk során a jegyzőkönyvek 1917-es ún. „teljes" orosz kiadásának 1996-os reprintjét használtuk, amely Gorcsakov herceg előszavával jelent meg. *Szionszkije Protokoli.* Moszkva, 1996. A „füzetnyi" megjelölés az orosz eredeti kiadásban 83, az angolban 100, a magyar változatban 50 oldalt jelent.

szövegben mégis jól elkülöníthetők. Maga a textus a Bölcsek szájával beszél, és sajátos világlátásmódot és világmagyarázatot közvetít.[2] E szerint a politikai szabadság fölösleges eszme, amely csak káoszhoz vezet, a néptömegek a szabadsággal valójában nem tudnak mit kezdeni, az csak anarchiát, zűrzavart kelt körükben. A liberalizmus ezért valamennyi ország életében, amely a politikai szabadság felé tart, romlást, káoszt fog hozni. A tömegek képtelenek az állami élet összefüggéseit helyesen átlátni, képtelenek a helyes döntések meghozatalára, amikor arra szükség van. Korábban a gazdasági hatalom és vele együtt a politikai hatalom az arisztokrácia kezében volt, amely azt a saját érdekei szerint használta fel, ugyanakkor gondoskodott a parasztokról és a munkásokról is, egyértelműen megszabva adott esetben számukra a szükséges lépéseket. De az arisztokrácia már a múlté, és az a kaotikus liberális államrend, amely felváltotta uralmát, a világ legtöbb országában szükségszerűen despotizmusba fog torkollni. Egy társadalomban mindig az erősebb akarat érvényesül, csak az erős képes kormányra kerülni és irányítani az országot, a modern világban ilyen erőnek pedig a (zsidó) *tőke* mutatkozik, amely az *arany* révén gyakorlatilag uralja és irányítja a világot. A világ vezetését végső soron azok kezébe kell adni, akik képesek ezt a hatalmat helyesen felhasználni, és ők a Cion Bölcsek. Ennek érdekében már a *Jegyzőkönyvek* megírása előtt is sok minden történt (írják a *Jegyzőkönyvek*), a feladat azonban még nincs elvégezve. Ahhoz, hogy a Bölcsek átvehessék a világ fölötti irányítást, a nem zsidó államokat először meg kell gyengíteni, meg kell törni. Az ehhez vezető úton eleinte minden országban elégedetlenséget és nyugtalanságot kell kelteni. Szerencsére, ennek természetes eszközéül kínálkozik a liberalizmus. Erőteljes kampányt kell folytatni a liberális eszmék elterjesztése érdekében, hagyni, hogy a különböző szabadelvű intézményekben – pl. a parlamentekben – a gójok csak hadd fecsegjenek. Mindez a Bölcsek közreműködésével segít a teljes tanácstalanság és tájékozatlanság érzetét kelteni az egyszerű nép tudatában. A többpártrendszer léte ugyanebben az irányban hat, a rabbiknak fel kell erősíteniük a véleményeltéréseket, ezzel párhuzamosan befolyásuk alá vonni valamennyi pártot. A népet el kell idegeníteni a saját vezetésétől, például támogatni kell a munkásság követeléseit, de eközben mindent meg kell tenni annak érdekében, hogy életszínvonaluk tovább csökkenjen, elsősorban az élelmiszerárakat kell emelni. Az arisztokráciát a megerősödő földbérlők és új tulajdonosok végleg háttérbe fogják szorítani, így nem lesz ereje, hogy ellentmondjon a nagy változásoknak. A társadalmi-gazdasági zűrzavar végül is a legtöbb államban elnöki rendszer bevezetéséhez fog vezetni. A prezidenciális rendszer lehetőséget ad a Bölcseknek, hogy ezekre a posztokra a saját embereiket ültessék, akiket

[2] Szövegben a kiemelések tőlem – *B. Gy.*

aztán marionettfigurákként tudnak majd mozgatni. A múlt „sötét erőit" hatalmi pozícióba kell juttani, mert így könnyebb ellenőrizni a tevékenységüket. A páholyokkal és a titkos társaságokkal a saját módszereikkel kell elbánni, amennyiben szembeszállnak a változásokkal, fizikailag meg kell semmisíteni őket. A gazdaság kézben tartása érdekében az *ipart néhány gigantikus nagyvállalatba* kell tömöríteni, hogy ezek segítségével alá tudják vetni a gójokat, amennyiben azok a Bölcsek, illetve az általuk bevezetett rend ellen fordulnának. Szükséges az államok közötti kapcsolatokat is lerombolni. A *nemzeti érzés* fontosságát kell hangoztatni addig a pontig, ameddig a nemzetközi kapcsolatok feszültséggel telítetté nem válnak. A fegyveres fenyegetettség érzését fenn kell tartani, ahol lehet, háborúkat kell kirobbantani, minél gyakrabban. Ezeket a háborúkat nem kell engedni valamelyik fél teljes győzelméig, mert az véget vetne a konfliktusnak; a fontos csak az, hogy a háború tovább növelje a gazdasági káoszt. A nem zsidók morális-erkölcsi tartását is meg kell törni. Széles körben propagálni kell az ateizmust, a fényűző életformát, elő kell segíteni az alkoholizmus, a fertőző betegségek és a prostitúció terjesztését. A Bölcsek tudják, hogy amennyiben a nem zsidók felismerik az összeesküvést, nyilván ellen fognak állni, ekkorra azonban már nem lesznek olyan erők a kezükben, amelyekkel hatékonyan védekezhetnének, az új rend mindenféle szembenállás megtörésére képes lesz. A hatalom megszerzésére a Bölcsek az egyszerű tömeget fogják felhasználni, olyan mértékben fokozva elégedetlenségüket, hogy a világ valamennyi országában egy *nagyjából egy időben kirobbantott forradalommal* meg fogják szerezni a hatalmat és kisajátítani a magántulajdont, kivéve természetesen a zsidók tulajdonát. Az új hatalom kormányai egymást fogják váltogatni, állandó lesz a belső hatalmi harc, és mivel ezek az államok rendkívül instabilak, könnyen újabb háborúk robbanhatnak ki. Az ateizmus propagálása révén a papság védtelenné válik, mód nyílik a keresztény vallás megsemmisítésére bármelyik pillanatban. A kormányok presztízse rohamosan csökken, rendszeressé válnak a gyilkosságok, a merényletek. A vezetők csak testőrök gyűrűjében mernek mutatkozni, teljesen elszakadnak országuk tömegeitől. A gazdasági káosz körülményei között ravasz pénzügyi manőverekkel el kell érni, hogy az aranyalapra történő átállással nemzetközivé tett valuta a zsidó világtőke függésébe vonja őket.[3] Ennek érdekében minél nagyobb

[3] Ez a pont, mint majd a későbbi elemzésből is kiderül, az orosz nagytőkének a Vitte pénzügyi reformjaitól való félelmét is kifejezte. Oroszországban az egységes értékmérő szerepét a XIX. században az ezüst töltötte be, az említett tehetséges gazdasági szakember, későbbi miniszterelnök 1897-ben tette aranyalapra a rubelt, amely ennek és a századforduló orosz gazdasági fellendülésének következtében igen jó pénznek számított. A nemzeti tőke azonban tartott a konvertibilitástól, mert úgy vélte, hogy az orosz gazdaság külföldi cégek és bankok függőségébe kerülhet.

államadósságot kell felhalmozni és a gójokat hitelek felvételére kell kényszeríteni. Ilyen körülmények közepette az utolsó kormányok vezetői örömmel fogják a Bölcseknek átadni a hatalmat, akik erre már felkészültek és lefektették a jövő alapjait. Ha pedig terveik idő előtt lelepleződnének, akkor sincs gond: titkos föld alatti vasutakkal kötik össze a világ fővárosait, és egész egyszerűen kormányostul, mindenestül felrobbantják őket.[4] Amennyiben esetleg zsidók állnának ellen az új rend kialakításának, akkor az *antiszemitizmust* kell felhasználni ellenük. A káosz fokozása érdekében követelni kell a személyiség szabadságának a biztosítását, és egyidejűleg hirdetni az osztályharcot. Bár a Bölcsek elvben liberálisok és demokraták, kormányzati elképzeléseiket valójában a hatalomnak való vak engedelmesség jellemzi. Mint írják, műveltséget minden rétegnek csak a számára szükséges mértékben kell juttatni, színvonalasabb képzést csupán a nép szűk vezető rétege számára szükséges biztosítani, a tömeget távol kell tartani a politikától. A megjelenő műveket kíméletlen cenzúra fogja ellenőrizni. A kialakítandó új világrend új kormányának kíméletlenül el kell intéznie azokat, akik szembe mernek szállni vele, ebben hatalmas, a társadalom minden rétegéből toborzott titkosrendőrség fogja segíteni, és minden polgár tiszteletbeli kötelességévé teszi a spionkodást. A politika teljes egészében a Bölcsek ellenőrzése alatt fog állni, minden pártot függőségbe kényszerítenek a legkonzervatívabbtól a szélsőradikálisokig. A nagy cél végleges elérése kb. 100 évig fog tartani, és nyilvánvalóan sok zsidó és nem zsidó életét fogja követelni. A messianizmus századában csak egy vallás marad, és ennek keretében fog az emberiség egyesülni, egy Dávid házából való király uralma alatt, és ez a vallás természetesen a judaizmus lesz. Az Írás szövege világosan kimondja, hogy Isten a zsidókat választotta ki a világ fölötti uralkodásra, ezért ez a hatalom valamennyi korábbitól különbözni fog. Az oktatás során a múlt anarchiáit és bűneit állandóan szembe kell állítani a jelenlegi kormány sikereivel és fel kell vázolni egy ideális jövő ígéretét. Erre a meghatározatlan idejű jövőre kell ígérni a szabadságot, a jelenben viszont a liberalizmus bármiféle formájának véget kell vetni. Másik oldalról a lakosság elégedettsége érdekében biztosítani kell minden réteg számára a magas életszínvonalat. Az adókat a jövedelmekkel arányosan kell kiszabni. A fiatalok származásuktól és tehetségüktől függő nevelést és lehetőségeket fognak kapni, az alkoholizmus éppúgy büntetendő lesz, mint a szabad akarat. Mindebben a népnek vezetőit kell követnie, a törvényeknek érthetőknek és állandóknak kell lenniük.

[4] Erre a tételre nyúlik vissza a jelenlegi orosz szélsőjobb meghatározó szervezetének, a *Pamjaty*nak a metróellenessége: hiszen az állomások mindenütt fontos közhivatalok alatt vannak... „Moszkva, mily sokat mond e szó..." A Pamjaty egyesület 1985. október 4-i ülésének jegyzőkönyvéből. In: Szilágyi Ákos: *Tovább, tovább...!* Bp. 1988. 226–227. l.

Az új világállam vezetői az arra alkalmas zsidók közül választódnak ki, valamennyiüknek tehetséges, munkaszerető, jóakaratú embereknek kell lenniük. Az első számú vezető közvetlenül érintkezhet népével, fogadhat petíciókat, senkinek sem szabad észrevennie, hogy titkosrendőrök hadával van körülvéve. Állandóan a kormány munkájával kell foglalkoznia, semmilyen személyes tulajdonnal nem rendelkezhet. Mindennek következtében az emberek jól érzik majd magukat, szeretni fogják kormányukat, és az általános társadalmi megelégedettség körülményei közepette a Cion hatalma sokáig fennmaradhat. Így lett ez kigondolva a Cion Bölcsei által.

A Jegyzőkönyvek sorsa Oroszországban, az antiszemitizmus felerősödése

Az anyag első oroszországi megjelentetésére 1903. augusztus 28. és szeptember 7. között került sor, a szélsőséges besszarábiai antiszemita, Kruseván lapjában, a *Znamjá*ban (Lobogó). A rövidített, cikksorozat formájában megjelenő közzététel a Szabadkőművesek és Cionista Bölcsek Világszövetsége Üléseinek Jegyzőkönyvei címet viselte, de az alcím utalt a lényegre: A világ zsidók általi elfoglalásának programja.[5] A megjelentetésre alig néhány hónappal a véres kisinyovi pogromok után került sor, mintegy utólagos elméleti igazolást adva az eseményeknek.[6] Hozzá kell tennünk, hogy a pogromok kirobbantásában Kruseván másik lapja, az 1898-ban alapított moldáviai *Besszarabec* (Besszarábiai polgár) komoly szerepet játszott.[7] A pogromhangulat kialakításával párhuzamosan terjeszteni kezdte a *Főrabbi Beszédeit* is, illetve annak egy átdolgozott formáját.[8] Amikor Kruseváint néhány hónappal a vérfürdő után formálisan

[5] Cohn, N.: *Warrant for Genocide. The myth of the jewish world-conspiracy and the protocols of the elders of Zion.* New York, 1981. Oroszul: Moszkva, 1990. Hivatkozásaink lapszámai az orosz változatra vonatkoznak.

[6] Az 1903-as kisinyovi pogrom során mértékadónak tekinthető adatok szerint 45 zsidót öltek meg, több mint 400-at sebesítettek meg, és mintegy 1300 otthont dúltak fel. A gomeli és kisinyovi pogromdokumentumokat a New York-i Bund Archívum anyaga alapján Magyarországon közzétette: Horváth-Kolontári. In: Aetas, 1993/2. 112–120. l.

[7] Az addig meglehetősen békés, orosz viszonylatban virágzó vidéken Kruseván lapjának gyűlölettel teli cikkei nagymértékben elmérgesítették a közhangulatot. 1902 húsvétján – klasszikus pogromszervező idő – Kruseván közölte, hogy az a keresztény fiatalember, akinek a testét egy kútból húzták ki, zsidó rituális gyilkosság áldozata lett. Ekkor még a hisztériakeltés nem jött be, mert hamarosan letartóztatták a hatóságok a valódi tettest. Néhány nappal később azonban Dubosszáriban egy kisfiú meggyilkolása kapcsán a lap újból felelevenítette a vérvádat. Ezt megfejelte azzal az álhírrel, hogy „nyilvánosságra hozták a cári rendeletet, amely engedélyezi a keresztényeknek, hogy három húsvéti napon lemossák a zsidók vérével a megsértett igazságot", és így ez már elegendőnek bizonyult egy pogrom kirobbantásához. *Kon*, 1990. 15. l. Valamint Aetas, idézett szám.

[8] German Gedse *Biarritz* című regényének részletéről van szó, amely a XIX. század második felében terjedt el, és a *Jegyzőkönyvek* egyik előfutárát jelenti.

bíróság elé állították, tanúk jelentkeztek, mint pl. Pronyin, akik azt vallották, hogy a kisinyovi zsinagógában éppen gyülekeztek a rabbik, rátámadtak a békés keresztényekre, akik csak védekeztek. A bírósági tárgyalás ilyen körülmények között bohózatba fulladt. A *Znamjá*ban Kruseván igazi feketeszázas stílusú cikket publikált a pogromot követően, amely lényege szerint üdvözölte azokat a hős patriótákat, akik a pogromokat elkövették és ezáltal a cárt és Szent Oroszországot megvédték.[9] Két évvel később brosúra formájában a *Jegyzőkönyvek* újból megjelentek *Nyomorúságaink gyökere* címmel, az engedélyezési kérelmet 1905. december 9-én nyújtották be a pétervári cenzúrabizottságnak, és szinte azonnal meg is kapták. Kruseván sem 1903-ban, sem 1905-ben nem volt hajlandó elárulni, hogy milyen módon kerültek a *Jegyzőkönyvek* a birtokába, csupán annyit közölt, hogy ez egy francia dokumentum orosz fordítása, a névtelen fordító ezt annyival egészítette ki, hogy a *Jegyzőkönyvek* egy titkos cionista főkancellária irattárából kerültek – nem kis nehézség árán – a birtokába[10] (sic). Theodor Fritsch 1924-ben Lipcsében megjelent Protokoll-kiadásának előszavában így ír az irat származásáról: „Az orosz rendőrség 1901-ben egy zsidó lakásban tartott házkutatás alkalmával nagy mennyiségű héber kéziratot talált. A rendőrség a kéziratot azonnal átadta Sz. Nilus tanárnak, az ismert orientalistának[11] (sic), aki vállalta a fordítást. A kézirat tartalmát az orosz kormány olyan megdöbbentőnek tartotta, hogy jó néhány példányt a külföldi államok rendelkezésére bocsátott, így kapott egyet az angol kormány is. Az angol kormány a kéziratot átadta fordítás-megőrzés végett a brit állami múzeumnak, ahol 1906. augusztus 10-én a lefordított példányt felvezették a könyvtár állományába. Nilus orosz szövegét V. E. Marsden, a *Morning Post* volt szentpétervári tudósítója fordította le angolra."[12] A második megjelentetés G. Butmi nevéhez fűződik, és időben egybeesik a november 8-án bejegyzett Orosz Nép Szövetsége, a legjelentősebb feketeszázas szervezet országos hálózatának kiépítésével, amelyben mind Kruseván, mind a szintén besszarábiai Butmi jelentős szerepet játszottak. 1906 januárjában újból kiadták a brosúrát, amely ezúttal *Az emberi faj ellenségei* cím alatt jelent meg.[13] A hamisság-valódiság kérdésének eldöntéséhez a kötet előszavában Butmi a következőket közli: „A jegyzőkönyvek min-

[9] *Kon*, 1990. 73. l.
[10] *Kon*, 1990. 15. l.
[11] Sz. A. Nilus valódi életrajzi adatait a későbbiekben érintjük.
[12] Theodor Fritsch: *Die zionistichen Protokole*. Leipzig, 1924, előszó. Ebből azért is tartottunk szükségesnek idézni, mert a jelenleg közkézen forgó jegyzőkönyv-változatok a Marsden-féle szövegen alapulnak. Ennek 1948-as amerikai kiadása: *Protocols of the Meetings of the Learned Elders of Zion*. USA, Don-Lohbeck, 1948.
[13] Butmi, G.: *Vragi roda cselovecseszkogo*. Az Orosz Nép Szövetségének kiadása. Szpb. 1906.

den sorából kitűnik az a szemérmetlen öndicséret, az egész emberiség lenézése, és az arcátlanság a cél eléréséhez szükséges eszközök megvalógatásában, vagyis azok a tulajdonságok, amelyek a világon egyedül csak a judeaiaknak tulajdoníthatók."[14] Ez a brosúra ebben az évben még két kiadást, 1907-ben pedig egyet ért meg. Az olcsó tömegterjesztésre szánt változatok mellett a szélsőjobb vezérkara gondolkodott egy reprezentatív kiadványban, amely esetleg magára az uralkodóra is képes lenne hatást gyakorolni, egy ilyen publikáláshoz azonban jóval nehezebb volt olyasvalakit találni, aki ehhez hajlandó a nevét adni. Végül is egy, a saját és a felesége vagyonát francia ruletten eltékozló pszichopatát, üldözési mániában szenvedő besszarábiai kishivatalnokot, Szergej Alekszandrovics Nilust sikerült rávenni a feladatra. Ő ugyanis második felesége révén az Erzsébet nagyhercegnő körül csoportosuló ún. „misztikusokhoz" tartozott (ebből a körből került ki a cári udvar Raszputyin előtti leghíresebb sarlatánja, Philippe), és feltehető, hogy környezete erős nyomást gyakorolt a pszichésen sérült fiatalemberre.[15] Nilus szeretőjével éppen Párizsban tartózkodott, amikor jószágigazgatója közölte vele, hogy tönkrement. Ez gyökeres változást hozott az addig rendkívül bohém ember életében, vezekelni kezdett, járta a kolostorokat, fanatikusan pravoszláv lett, és Szent Oroszország védelmezőjének hirdette magát. Mindez alkalmasnak mutatta őt a feladatra, ám Nilus még ilyen körülmények között is csak úgy volt hajlandó a nevét adni a kiadáshoz, ha az saját alkotásának részeként jelenik meg. Már 1903-ban megjelent egy „műve", *A nagy a kicsiben, avagy az Antikrisztus eljövetele mint közeli politikai lehetőség* című könyv, amely nem annyira történeti, mint inkább pszichiátriai kutatás tárgya lehet elsősorban.[16] A könyvet komolytalansága miatt nem kívánták újból közölni (az első kiadást is felesége pénzelte), azonban azzal a feltétellel, hogy „az Antikrisztus..." ismét megjelenik, Nilus hozzájárult, hogy ennek a könyvnek a részeként jelenjen meg a Cion Bölcsek új, immáron teljesnek gondolt változata.[17] Így az első reprezentatív *Jegyzőkönyv*-kiadás 1905 decemberében a brosúraváltozattal egy időben látott napvilágot,[18] *ez a változat* további három kiadást ért meg *Oroszországban* 1905 és 1917 között (1911, 1912, 1917). Figyelemre méltó, hogy az elsőt a Cárszkoje Szeló-i udvari nyomda (hivatalosan a helyi Vöröskereszt kiadásában), az utolsót *a Szergijevi Szentháromság Főkolostor* nyomtatta, ez

[14] Butmi, 1906. 5. l.
[15] 1921 májusában a Párizsban megjelenő orosz emigráns lapban, a Miljukov szerkesztette *Poszlednyije novosztyi* (Legfrissebb hírek) 11., 12., 13-i számában jelent meg a Nilus-sztori ismertetése, A. du Saila tollából, *Sz. A. Nilus i „Szionszkije protokoli"* címmel. In: Kon, i. m. 45. l.
[16] Laqueur, 1991. 140. l.
[17] Zsevahov, N.: *Szergej Alekszandrovics Nilus*. Novi Szad, 1936. 35. l.
[18] Nilus, Sz.: *Velikoje v malom*. Carszkoje Szelo, 1905.

Közel van, az ajtók előtt címet kapta.[19] A túlfűtött, elkeseredett légkörben, ami Oroszország 1905-ének „forró őszét" jellemezte, a *Jegyzőkönyvek* hatottak. A városokban a falakat ilyesféle plakátok borították el: „Az Isten által felkent egyeduralkodó cár alkotmányra és a parlament bevezetésére irányuló törekvéseit mind a vérszopó zsidók, örmények és lengyelek szítják! Minden gazság, minden gonoszság, minden szerencsétlenség, amely országunkat sújtja, a zsidóktól ered."[20] Lamsdorf gróf külügyminiszter memorandumot állított össze, amelyben azt javasolta, hogy Oroszország, Németország és a Vatikán fogjon össze egy közös akció keretében a zsidók világszövetsége és a franciák ellen, utóbbiak ellen azért, mert a zsidók eszközként használják őket.[21] 1911-ben Markov II. egy, az orosz Állami Dumában elmondott beszédében megfogalmazta a kiirtás gondolatát is a zsidókkal kapcsolatban.[22] Maga Nilus 1913-ban, a *Jegyzőkönyvek* második kiadása után két évvel egy józan pillanatában bevallotta: „Művem először nyolc évvel ezelőtt jelent meg, és sohasem gondoltam, hogy komolyan viszonyulnak hozzá".[23] Ugyanakkor Nilus szilárdan meg volt győződve a *Jegyzőkönyvek* eredetisége felől, idézett megállapítása saját *Nagy a kicsiben...* című munkájára vonatkozik. Ez olyannyira így volt, hogy 1911-ben Nilus egyidejűleg fordult a keleti patriarchához, a Szent Szinódushoz és a római pápához azzal a kéréssel, hogy az Antikrisztussal szemben hívjanak össze egy ökumenikus zsinatot a kereszténység megmentése érdekében.[24] Magát a kéziratot nem tartotta magánál, mert félt, hogy „azt a zsidók ellopják tőle". Du Saila információja szerint a füzetnyi kéziratot 1909 januárjától egy Daniel Bolotov nevű szerzetes, korának ismert portréfestője őrizte Szentpétervárott, a kolostoruktól mintegy félversztányira lévő remetelakban elrejtve.[25] A „mű" megjelenése után az orosz szélsőjobb köreiből többen nehezményezték is, hogy Nilus vallásos rajongása, ostobasága és üldözési mániája lejáratja, hiteltelenné teszi a „zsidó összeesküvés" gondolatát. Mindenesetre az egyház rendkívül sokat tett azért, hogy Nilus munkáját népszerűsítse. 1905 decemberében az első megjelenés alkalmával a moszkvai metropolita körlevelet adott ki, amelyben utasította az egyházközségeket, hogy a templomokban – Moszkvában mind a 386-ban – olvassák

[19] Nilus, Sz. *Bliz jeszty, pri dverjah*. Szergijev poszad, 1917.

[20] Segal, B.: *Die Protokolle der Weisen von Zion*. Berlin, 1924. 214. l. In: Kon, i. m. 75. l.

[21] Lamsdorf memoranduma a szovjet külügyi népbiztosság által publikálásra került több nyelven is, az angol: L. Wolf *Diplomatic History of the Jewish Question* című könyvében jelent meg. London, 1919. 54–62. l.

[22] Tager, A.: *Carszkaja Rosszija i gyelo Bejlisza*. Moszkva, 1934. 54. l.

[23] Zsevahov, N.: *Sz. A. Nilus*. Novi Szad, 1936. 35. l.

[24] Kon, 1991. 55. l.

[25] A. du Saila: Sz. *A. Nilus i „Szionszkije protokoli."* Poszlednyije novosztyi, Párizs, 1921. május 11., 12., 13-i szám. In: Kon, i. m. 55. l.

fel a *Nagy a kicsiben...* című „teológiai munkát".[26] Az orosz állami hatóságok ugyanakkor nem tekintették hitelesnek a művet. Lopuhin rendőrfőnök Sztolipin utasítására megvizsgáltatta a *Jegyzőkönyveket*, és már ekkor bebizonyosodott hamisságuk. Sztolipin erről referált az uralkodónak, aki ezt „mély szomorúsággal vette tudomásul".[27]

1918-ban a *Jegyzőkönyveket* ideológiai fegyverként használó *feketeszázak* délen gyűltek össze, a fehérgárdisták – elsősorban *Kolcsak és Gyenyikin* – által ellenőrzött területen. A feketeszázasság nagy újjászerveződési kísérlete, a Nemzeti Közösségek Szövetsége intenzíven terjesztette a kiadványt, ebben szerepet játszott az első számú szélsőjobboldali vezér, Puriskevics Rosztovban, ahol Gyenyikin tábornok törzskarában szolgált a polgárháború alatt. Saila információi szerint a *Bölcsek* olcsó, brosúraszerű kiadását fehérgárdista katonák, Izmajlov őrmester és Rogyinov főtörzsőrmester terjesztették.[28] Itt a dokumentum megélt még néhány „délorosz" kiadást, majd talaját, közegét vesztette a bolsevik győzelemmel.

A *Jegyzőkönyvek* előzményei és keletkezéstörténete

A *Jegyzőkönyvek* keletkezésének előzményei a XIX. század utolsó harmadában kibontakozó orosz–német politikai-ideológiai együttműködésre nyúlnak vissza. A századvég faji antiszemitizmust valló német gondolkodói – főként Stocker és Aldvart – azt javasolták az akkor még csak vallásos antiszemita orosz „kollégáiknak", hogy a zsidókérdést az arab, a török és a tatárkérdés mintájára kell megoldaniuk.[29] A német jobboldal képviselői – akik monarchista elvbarátaikkal gyakran eredményesebben működtek együtt a politikai spektrum eme oldalán, mint a sokat idézett baloldal – a cári Oroszországban a rend és az erős állam utolsó európai bástyáját látták a terjedő liberalizmus közepette. Sztolipin, Pleve, Szergej nagyherceg a legnagyobb államférfiaknak számítottak a szemükben. Mivel azonban a szlávokat – indoeurópai eredetük ellenére – nem sorolták az árja népek közé, Stocker kénytelen volt egy ideológiai csavarral a „kereszténység felvételével árjává lett népekről" írni, ily módon hidalva át a nézetkülönbséget, és teremtve meg a közös zsidóellenes alapállást.[30]

Az 1882-től, a II. Sándor („zsidók általi") meggyilkolása utáni évtől in-

[26] Kon, 1991. 18. l.

[27] Burcev, V.: *Protokoli szionszkih mudrecov*. Dokazannij podlog. Parizs, 1938. 105–106. l. (Magunk az 1991-es változatlan utánnyomást használtuk, amely Moszkvában jelent meg.)

[28] *Szionszkije protokoli*. (Rogyionov kiadása) Novocserkaszk, 1918.

[29] Laqueur, W.: *Nasztavnyiki Gitlera. Problemi Vosztocsnoj Jevropi*. Washington–Moszkva, 1991. 132. l.

[30] *Manifest an die Regierungen und Voeler der durch das Judentum gefahrdeten chritlichen Staaten laut Beschluss des Internationalen Kongresses zu Dresden*. 1882–1883. Chemnitz, 1883. 4. l. Laqueur, i. m. 133. l.

tenzívebbé váltak az orosz–német politikai és ideológiai kapcsolatok, a drezdai manifesztum kiadása után valóságos *„antiszemita Internacionálé"* jött létre, amely jelentős propagandatevékenységet fejtett ki: brosúrák, könyvek tucatjaival kívánták az orosz és a német lakosság körében nézeteiket terjeszteni, zsidóellenes közhangulatot kialakítani. Ezek a füzetek, kiadványok A *Cion Bölcsek...* előfutárai. Ugyanakkor tudnunk kell, hogy az antiszemita irodalom jelentősnek mondható historiográfiával rendelkezik, és a „modern" korszakát megelőzően is született nem egy mű a tárgykörben. A szerb származású Oszman-bej kapitány 1840 körül jelentetett meg egy munkát a kérdésről, *A világ zsidók általi elfoglalása* címmel.[31] E szerint a zsidó parlamentet Krakkóban hívták össze, azzal a céllal, hogy kijelöljék a kiválasztott nép vezéreit, valamint meghatározzák azokat az eszközöket, amelyek leginkább alkalmasak arra, hogy a zsidóság a földkerekség egésze felett uralkodhasson.[32] Ez az alapötlete A *Cion Bölcseknek* is: létezik egy titkos zsidó világkormány (tagjai a bölcsek, vagyis a rabbik), amely iniciatívákat jelöl ki a világuralom megszerzése érdekében.

Egy középszerű német irodalmár, German Gedse *Biarritz* című regénye tartalmazott egy fejezetet, amely *A prágai zsidótemetőben* alcímet viselte.[33] Itt a szerző kifejtette, hogy a szinhedrion tagjai 100 évente egyszer találkoznak (természetesen éjjel és temetőben), hogy megvitassák a zsidó világuralom tervét és megvalósításának eszközeit. A „szépirodalom" nem nagyon hatott, mert a német antiszemiták nem figyeltek fel a műben rejlő lehetőségre. Amikor azonban Theodor Fritsch, a zsidóellenesség atyja önállóan jelentette meg az említett részletet *A főrabbi beszéde* címmel, immáron széles körben érdeklődés mutatkozott iránta.[34] Az említett mű még ugyanebben az évben Oroszországban is nagy példányszámban megjelent (egyelőre különösebb visszhang nélkül). A *Biarritz* nem egyetlen előfutára volt a jegyzőkönyvnek: orosz oldalról ismeretlen szerző írt a 80-as években *Leleplezések II. Sándor gyilkosainak kapcsolatairól* címmel hírhedtté vált művet, amely a *Jegyzőkönyvek* egyik amerikai kutatójának megállapítása szerint a legérdekesebb azok közül, amelyeket a bolondok házának falain kívül írtak.[35] A szerző tétele szerint Németország zsidó uralom alatt áll, és a sorban most Oroszország következik. Ezzel összefüggésben a keletnémet rabbikról tudnunk kell, hogy ők tulajdonképpen az „ostromló csapatok tisztjei", központjuk Königsberg, és parancsnokuk a helyi rabbi, Bamberger. Az összeesküvést az *Össznépi Zsidó*

[31] Osman-Bej.: *Die Eroberung der Welt durch die Juden.* Wiesbaden, 1875.

[32] Osman-Bej, 1875. 48. l.

[33] Laqueur, 1991. 133. l.

[34] Flugblat: *Die geheimen Ziele des Judesmus.* Drezda, é. n. 47. l. In: Laqueur, i. m. 133. l.

[35] Bern, 1886. Sem a szerző sem a kiadó nem ismert, Laqueur feltételezése szerint egy kikeresztelkedett romániai zsidó, bizonyos Milener adta ki a kötetet. Laqueur, 1991. 134. l.

Szövetség irányítja, feladatuk az orosz határ megnyitása, a behatolás akadálytalanná tétele. Zagyvaság – intézhetnénk el egy kézlegyintéssel, ha 1917 után nem került volna elő Oroszországban a pétervári irattárból *gróf Lamsdorf memoranduma.* Ebben a vezető orosz diplomata kifejtette, hogy egyetért a zsidó összeesküvés teóriájával, valamint azzal is, hogy az 1905-ös lázadást a Rothschildok finanszírozták.[36] Még figyelemreméltóbb azonban ugyanezen a dokumentumon II. Miklós saját kezű feljegyzése, szó szerint idézve: „teljességgel osztom az itt kifejtett véleményt".[37]

Ilyen előzmények után születtek meg maguk a *Jegyzőkönyvek,* vázukat *A főrabbi beszédei* és a „zsidó összeesküvés" teóriája alkották. Első, még kezdetleges változata 1895 februárjában jelent meg *A zsidóság titkai* címmel, amely inkább még csak azt próbálta sugallni, hogy azok a modernizációs reformok, amelyekkel Vitte kívánja az elmaradott orosz agrárállamot korszerű ipari országgá tenni, nem egyebek, mint a titkos zsidó kormány mesterkedései annak érdekében, hogy majdan könnyebben átvehesse az ország fölötti uralmat.[38] Nem lehet a megjelenés időpontjának értelmezésénél a Dreyfus-per összefüggéseit sem figyelmen kívül hagyni, ugyanis ez az öt év – 1894–1899: a vádemeléstől a felmentő ítéletig – nemcsak a francia belpolitikára volt hatással, egész Európa figyelemmel követte az eseményeket. A *Jegyzőkönyvek* kiadásában és végleges formájuk elnyerésében *A zsidóság titkai* feltehetőleg jelentős szerepet játszik.

A megrendelő és a hamisító

Ma már világos, hogy az *áldokumentumok* az orosz titkosrendőrség, az *Ohrana megbízásából készültek.* Ogrejevszkij generális bízta meg Racskovszkij ezredest, a politikai rendőrség külügyi osztályának vezetőjét (későbbi párizsi rezidensét) a dokumentumok elkészítésével.[39] Racskovszkij 1879-től dolgozott a rendőrség kötelékében, amikor is belekeveredett egy merénylet-ügybe, és az Ohrana letartóztatta. Bár csak barátja volt a merénylő rejtegetésével vádolt illetőnek, a kor gyakorlata szerint megkapta az ajánlatot: vagy börtönbe megy, vagy a hatóságoknak dolgozik. Racskovszkij több ezer sorstársához hasonlóan az utóbbit választotta, az ő esetében azonban ez egy rendkívül sikeres karrier kezdetét jelentette. Már 1881-ben részt vett a Szent Csapat szervezésében,[40] 1883-ban már a

[36] L. Wolf: *Diplomatic History of the Jewish Question* című könyvében jelent meg. London, 1919. 54–62. l.

[37] Laqueur, 1991. 135. l.

[38] Ez a szövegváltozat Gyelenszkij herceg közzétételében ismert: Gyelenszkij, Ju.: *Protokoli szionszkih mudrecov.* Berlin, 1923. 137–158. l.

[39] Zavjagin, V.: *Ob isztorii protokolov Szionszkih mudrecov.* Moszkovszkije novosztyi, 1987. augusztus 23-i szám 2. l.

[40] L. az erről szóló önálló fejezetet.

pétervári titkosrendőrség vezetőjének adjutánsa volt, 1884-től lett a párizsi iroda vezetője, ezt a tisztséget 19 éven át töltötte be. Az ő nevéhez fűződik az orosz titkosrendőrség svájci, angliai és németországi hálózatának kiépítése. Racskovszkij volt a cári rendszer titkos szeme, aki felügyeletet gyakorolt a külföldre emigrált orosz forradalmárok fölött, és nemritkán akciókat is hajtott végre ellenük, ezek során messzemenően alkalmazta a provokáció módszerét.[41] Zsidók elleni kampányának szándékáról 1891-es levelében tájékoztatta feletteseit. Ennek első eredménye egy Gehan Préval álnév alatt megjelent munka 1892-ben, amely egyes részleteiben nagyon hasonlít a *Jegyzőkönyvek*hez, nyilvánvalónak tűnik, hogy Racskovszkij hatására vagy utasítására írták. A könyv alapkoncepciója szerint a francia forradalom óta a zsidók lettek az „európai helyzet igazi gazdái", és az európai fővárosok bevétele után már csak „Moszkva erőd" áll ellen nekik. Mindezért szükséges létrehozni, vonja le a szerző a konklúziót, egy francia–orosz ligát a „titkos, sötét és felelőtlen hatalmak" elleni harchoz.[42] *A Cion Bölcseinek Jegyzőkönyvei* felé a következő lépés *A zsidóság titkai* című kiadvány volt, amint az egy emigráns vallomásából ismeretes, bizonyos Julianna Glinka nevű, a „szezon" egy részét Párizsban töltő orosz úrhölgy továbbította mint tanulmányozásra érdemest Ogrejevszkij generálisnak, az Ohrana parancsnokának, személyes jó barátjának. Ugyancsak ő gondoskodott arról, hogy eljusson a könyv Cseverin tábornokhoz, a cár belső testőrségének parancsnokához, akinek feltehetőleg az lett volna a feladata, hogy eljuttassa magához a cárhoz, erre akkor még – nem tudni, pontosan mi okból – nem került sor. Feltehetőleg ez a „mű" ihlette meg az Ohrana első emberét és adott utasítást egy „hasonló", de nyilván alaposabb, átfogóbb munka elkészítésére. Az még ma is viták tárgyát képezi, hogy végül is a *Jegyzőkönyveket* személy szerint ki állította össze. Borisz Nyikolajevszkij és Henry Roland egyaránt azt állítják, hogy egy Oroszországban Ilja Cion, Franciaországban pedig Eli de Cyon néven ismert „közíró" a *Jegyzőkönyvek* összeállítója. Az említett személy a nevével való inkább csak játékos azonosságon túl elméletileg valóban lehetett a *Jegyzőkönyvek* szerzője, mert több, a Vitte kormányt élesen támadó pamflettet írt, ezek között voltak a *Jegyzőkönyvek*hez hasonlóak is. Ami azonban az ő neve alatt lejött, az nem az, amit mi ma *A Cion Bölcseinek Jegyzőkönyveik*ént ismerünk. Elképzelhető, feltehető esetleg, hogy *A zsidóság titkai* az ő műve, de még erre nincs semmi bizonyíték. A tény az, hogy az említett szerzőnek 1892-ben rendes kiadásban megjelent egy könyve *Modern Oroszország* címmel,[43] és ebben határozott szimpátiáját fejezte ki az oroszországi zsidósággal kapcsolatban, egyenlő politikai jogokat és gazdasági lehetőséget követelt a számukra, és elítélte az antiszemitizmust és a pogromokat. Ez felkeltette Racskovszkij érdeklődését, mert feljegyzések vannak arról, hogy Ilja Cion svájci házába 1897-ben betörtek, és nagy tömegű iratot vittek el tőle. Az elrabolt iratok között voltak Jolyvariánsok is (ezek szerepét a *Jegyzőkönyvek* tartalmi részeinél érintjük). A későbbi rekonstrukciók szerint Racskovszkij parancsára történt a dolog, elképzelhető, hogy az ott talált kéziratokból dolgozták ki a végleges szöveget, ez megfejelve azzal, hogy „Cion" (!) bölcseiről van szó, tehát amolyan „racskovszkijos" módszerrel egyúttal leleplezték a szerzőt is, ezzel a cári titkosszolgálat két legyet ütött volna egy csapásra. *Elképzelhető*, hogy így történt, de erre eddig a *Jegyzőkönyvek* kutatói semmi bizonyítékot nem találtak, és akkor még mindig nem világos, hogy a szerzett anyagból a mű megírását végül is kivel végeztették el. A *Jegyzőkönyvek* első megjelentetésének pontos dátuma sem ismert, mert a francia szöveg évszám nélkül jelent meg, az azonban egészen bizonyos, hogy az időzítésben az 1897-es bázeli Első Cionista Világkongresszus döntő szerepet játszott. Kevesen hitték el ugyanis még a kor politikusai közül is, hogy a világ zsidósága valóban az őshaza visszaszerzésére, egy önálló palesztinai állam megteremtésére törekszik: sokkalta inkább mögöttes célokat, összeesküvést, a „kiválasztott nép" világuralmi ambícióit sejtették benne. Az 1917-es kiadás előszavában maga Nilus is úgy nyilatkozik, hogy „ez egy stratégiai terv a világ elfoglalására, amelyet a zsidó nép vezetői dolgoztak ki a szétszóródás hosszú századai alatt – és amelyet T. Herzl terjesztett be – végül is nem más, mint az 1897 augusztusában Bázelben összehívott kongresszus anyaga".[44] Az 1919-es német fordítás kiadója, Gottfried Beck szintén úgy foglalt állást a kötet előszavában, hogy a „Cion Bölcsei" tulajdonképpen a baseli kongresszus küldöttei voltak.

1903-ban Pleve belügyminiszter Racskovszkijt visszarendelte, mert túlságosan a saját szakállára kezdte szervezni az akciókat, kicsúszott a belügy ellenőrzése alól, tőzsdei szenvedélye pedig, amely Párizsban luxuskörülményeket biztosított számára, egyúttal komoly veszélyforrás is volt. A volt külügyi rezidensnek 1905-ben ismét jól kezdtek menni a dolgai, mert a lázadás leverésére teljhatalmat kapó Trepov a rendőri ügyosztály helyettes vezetőjévé nevezte ki, feladata brosúrák, röplapok készítése, a forradalomellenes propaganda lett elsősorban. Személye

[41] 1886-ban ügynökei, köztük később a berni perben fontos szerepe játszó A. Vint, felrobbantották a *Népakarat* egyik nyomdáját Genfben, és a gyanút igyekeztek „áruló" forradalmárokra terelni. 1890-ben Racskovszkij leleplezett egy szervezetet, amely állítása szerint bombákat gyártott Párizsban oroszországi terrorcselekmények elkövetéséhez. Az akció eredményeképpen 63 terroristát tartóztattak le, csak évtizedekkel később derült ki Burcev tanúvallomásából, hogy a bombákat Racskovszkij emberei helyezték el a rezidens személyes parancsára. L. erről. Burcev, V: *V pogonye za provokatorami*. „Protokoli Szionszkih Mudrecov". Dokozannij podlog. Moszkva, 1991.

[42] Gehan-Préval: *Anarchie et nihilisme*. Paris, 1892. 202–207. l. In: Kon, 1990. 68. l.

[43] E. de Cyon: *La Russie contemporaine*. Párizs, 1892. In: Kon, i. m. uo.

[44] Nilus, Sz.: *Bliz jeszty, pri dverjah*. Szergijev poszad, 1917. 88. l.

annyira összefonódott a *Jegyzőkönyvek* történetével, hogy Gottfried von Beck, az első külföldi – német nyelvű – változat kiadója kijelentette, hogy „Racskovszkijt 1911-ben a zsidó bölcsek parancsára gyilkolták meg".[45] Mindenesetre a *Jegyzőkönyvek* elkészítésére parancsot adó személy, illetve az összeállító neve még sok vitát kavart. Újvári Péter a *Magyar zsidó lexikon* 1929-es kiadásban a *Jegyzőkönyveket* Müller von Hanussen „szolgálaton kívüli kapitánynak" tulajdonítja.[46] Újvári verziója szerint a kapitány meghamisított egy régi orosz kémjelentést, amely maga is hamisítvány volt, a sokat emlegetett *Biarritz* című regénynek az ominózus *A prágai zsidó temetőben* című fejezetéről van szó. Ezt kiegészítette Joly már említett dialógusaival, és már készen is volt a mű. A szerző szerint a *Jegyzőkönyveket* Nilus az orosz szabadkőművesség ellen használta fel, Hanussen pedig átfabrikálta a zsidókra. Ennek a változatnak a fordításai terjedtek el mint *Jegyzőkönyvek*. Hanussen előszavában visszatér a bázeli kongresszusra, azt állítván, hogy ott egyidejűleg zajlott egy nyilvános kongresszus a közvélemény megtévesztésére, és ezzel párhuzamosan a Bölcsek titokban kidolgozták és egyeztették a *Jegyzőkönyveket*. Hanussen állításait ténybeli tévedéseivel könnyű cáfolni: Loubet-t a Francia Köztársaság elnökeként említi 1897-ben, holott csak 1899-től nyerte el hivatalát. Említés történik egy olyan iskolareformról, amelyet másfél évvel később hajtottak végre stb. Minden bizonytalanság ellenére úgy tűnik, hogy a századforduló orosz emigrációjával foglalkozó Zavjagin kutatásaiból mégiscsak ismerjük a valódi összeállító nevét is. Radzivill grófnő, aki az 1890-es években élt Párizsban, 1929-ben publikálta memoárjait; ebben azt írta, hogy szalonjában több ízben megfordult egy bizonyos Golovin nevű irodalmár, aki bizalmasan tájékoztatta a grófnőt arról, hogy a párizsi könyvtárban magas rangú felkérésre egy olyan irat összeállításán dolgozik, amelyet a rendőrség a zsidó szabadkőműves páholyok ellen kíván felhasználni.[47] A későbbiek során mutatott is a grófnőnek egy füzetet, amely a *Jegyzőkönyvek* szövegét tartalmazta, sőt azt is elárulta, hogy a megbízás Racskovszkij ezredestől származik.[48] Állítását több dolog is alátámasztani látszik: a *Jegyzőkönyvek* első megjelenésére *Párizsban*, francia nyelven, és a 90-es évek második felében került sor.

A *Jegyzőkönyvek* tartalmi részét F. Graves, a *Times* újságírója fejtette meg 1921-ben, amikor Odesszában, ahol tudósítóként dolgozott, a menekülő fehérgárdistáktól a birtokába került egy példány.[49] Feltűnt neki a hasonlatosság egy általa jól ismert szatírával, *Maurice Joly: Montesquieu és*

[45] Gottfried von Beck: *Die Geheimnisse der Weisen von Zion*. Charlottenburg, 1919.
[46] Újvári P.: *Magyar zsidó lexikon*. Bp. 1929.
[47] Zavjagin, 1987. 2. l.
[48] Uo.
[49] Laqueur, 1991. 135. l.

Machiavelli dialógusa a pokolban cíművel. Ez a pamflet eredetileg 1864-ben jelent meg Genfben, Joly néven publikálták, 25 párbeszédes részt tartalmazott, és nem volt nehéz észrevenni, hogy III. Napóleon despotizmusa ellen íródott, akkoriban oly gyakori illegális politikai röpirat vagy pamflet formában. Teljes címmel először történő publikálás még ugyanebben az évben Brüsszelben jelent meg, a könyv a genfi eredeti adatait tartalmazta.[50] Ebben a zseniális, találó, vitriolos tollal megírt darabban Montesquieu „lelke" azt igyekszik bizonyítani, hogy a liberalizmus felvilágosult eszméi az egészségtelen és igazságtalan despotizmust szülték, míg a vitából győztesként kikerülő *Machiavelli* „lelke" érveket javasolt a demokrácia ellen, azt állítva, hogy a tömegek nem képesek önmaguk irányítására, csak akkor képesek boldogan élni, ha egy erős személy irányítása alatt állnak. A Joly-darabban jól elkülöníthetők a hatalomátvétel előtt álló Napóleon szájába adott mondatok azoktól, amelyeket már a hatalom átvétele után, mint uralkodási koncepciót fogalmazott meg. A szövegnek ez a kettős rétege a *Jegyzőkönyvekből* már hiányzott, ott a kétféle koncepció összekeveredett egymással. A *Jegyzőkönyvek* kutatói összevetették a *Dialógus* és a *Cion Bölcsek* szövegét: a 25 fejezetből 24 részben vagy egészben megegyezik egymással, csak az utolsó fejezetben, a zsidó messiás által létrehozandó állam felrajzolásánál engedett meg magának a szerző némi önállóságot. Ha szemelvények szerint nézzük az ily módon tagolt szöveget, akkor észrevehető, hogy a 160 cikkely kétötöde nyíltan, „egy az egyben", további kilenc fejezet bekezdései részben (legalább fele-háromnegyede az átvétel) egyeznek meg, ezenkívül a szemelvények sorrendje is azonos. A konklúzió egyértelműnek tűnik: a hamisító, mint láttuk, egy Golovin nevű irodalmár nem erőltette meg magát: a Cion Bölcsek szájába Machiavelli mondatait adta.[51]

A Jegyzőkönyvek utóélete

Az irat pályafutása azonban nem fejeződött be: Alfred Rosenberg balti német báró személyesen juttatta el 1919-ben Németországba, és a későbbiek során ő maga fordította le *Hitler* számára. A *Cion Bölcsek* annyira elnyerte Hitler tetszését, hogy az alapolvasmányai közé került, döntő módon hatott a zsidóságról alkotott elképzeléseire, még fő művébe, a

[50] *The Times*, London, 1921. augusztus 16., 17., 18-i számok. A lap beszámol arról is, hogy Joly nem kerülte el a sorsát: 1865-ben, amikor a könyv francia nyelvű példányait be kívánta csempészni Franciaországba, a határon feltartóztatták, a könyvet elkobozták. Még ugyanebben az évben bíróság elé állították, és 15 hónap elzárásra ítélték, a könyvet pedig betiltották. A szerencsétlen jogász végül is 1879-ben öngyilkos lett. In: Kon, i. m. 26. l.
[51] Kon, 1990. 29. l. Hogy a kérdés minden kétséget kizárhasson, Kon említett művének függelékében párhuzamos szerkesztésmóddal lehozta a *Dialógus*, illetve a *Jegyzőkönyvek* (angolra, illetve oroszra fordított) szövegét. Nem kell szakértőnek lenni az azonosság megállapításához.

*Mein Kampf*ba is beépítette, illetve utalt rá.[52] A jegyzőkönyvek eredetisége sohasem érdekelte: a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* és más lapok az iratok hitelességét vitató cikkeit azzal utasította vissza, hogy nem érdekli az eredet kérdése, „oly kiválóan jellemzi a mű a zsidókat".[53] Hiba lenne ugyanakkor azt gondolnunk, hogy csak a protonáci csoportok mutattak fogékonyságot a *Jegyzőkönyvek* iránt: az I. világháború utáni társadalomlélektani állapotban (áldozatok, forradalmak, polgárháborúk, infláció, munkanélküliség stb.) az európai közvélemény jelentős része hajlamos volt az „összeesküvés" teóriájának befogadására. Angliában, Franciaországban, az Egyesült Államokban, sőt Magyarországon is egymást követték a gyors és sikeres kiadások, *a Jegyzőkönyveket* a világ több tucat nyelvére lefordították. Vezető újságok, például a *Deutsche Zeitung* folytatásban közölte a dokumentumot jegyzetekkel ellátva, a német jobboldal és arisztrokrácia pedig élénk kommentárokat küldött a sorozathoz. Angliában is tekintélyes lap, a *Morning Post* közölte először a *Jegyzőkönyveket*, majd hamarosan megszületett a könyvkiadás is. Amerikában Henry Ford tett talán a legtöbbet azért, hogy a *Jegyzőkönyvek* széles körben ismertté váljanak: több mint 100 ezer példányt adtak el kiadásában és közreműködésével, sőt külön újságot alapított, a *Deurborn Independentet*, kifejezetten a *Cion Bölcsek* terjesztése céljából,[54] bár a tárgyilagosság kedvéért meg kell jegyezni, hogy később kijelentette: megingott a bizalma *a Jegyzőkönyvek* hitelességét illetőleg.[55] A legnagyobb sikert arab nyelvterületen érte el a dokumentum, ahol még a harmincas években, sőt a II. világháború után is egymást követték az újabb megjelentetések. A húszas évek második felének nyugodtabb, konszolidáltabb légkörében azonban egyre erőteljesebben merült fel a *Jegyzőkönyvek* hitelességének kérdése.

1933-ban Bernben perbe fogták a svájci fasisztákat, uszító-rágalmazó antiszemita iratok terjesztéséért. Az eljárás során szabályos nyomozás

[52] A könyv szerzője öszevetette a *Mein Kampf* magyar fordítását a *Cion Bölcsek* egy szintén jónak mondható magyar fordításával: az eredmény egy önálló tanulmány megírása lehetne. Kétségkívül megállapítható, hogy a „Führer" ismerte és felhasználta a *Jegyzőkönyveket*. Mivel azonban művének szerkezete és a szerző stílusa is teljesen eltérő, a felhasználás nem szó szerintiségében (bár erre is akad példa), hanem szemléletében, gondolatmenetében vette át a *Cion Bölcsek* megállapításait, pl. amikor arról értekezik, hogy a zsidó tőke milyen módon kívánja a német gazdaságot az irányítása alá vonni.

[53] Szamuely T.: *A nemzetiszocializmus. A német fasizmus orosz gyökerei*. Bp. 1964. 75. l.

[54] A Henry Ford-féle cikksorozat szövegét Magyarországon is közölték a két világháború között: Ford, H.: *A nemzetközi zsidó*. Stádium Kiadó, Bp. é. n.

[55] Laqueur, 1991. 141. l., valamint Újvári: *Magyar zsidó lexikon*, Bp. 1929. Újvári közli Ford bocsánatkérésének szövegét is: „...sajnálom a sok vádaskodást, amely a zsidók erkölcse és becsülete ellen fordult. Ha időben észrevettem volna a vádak általánosító tendenciáját, nyomban megakadályoztam volna terjesztésüket, mert jól ismerem a zsidóság szerepét a civilizációban és az emberiség fejlődésében, szorgalmát és önzetlen érdeklődését a közjó iránt."

folyt az iratok eredetisége tárgyában, és ez a 30-as években komoly érdeklődést keltett az egész világon. A bíróság látókörébe került az Ohrana, ezért orosz emigránsokat is megidéztek a tárgyalásra. Egyikük, Sz. Szvatyikov mensevik szociáldemokrata vallomásából kirajzolódtak a dokumentum elkészíttetésének főbb szálai. Szvatyikov annak idején Párizsban dolgozott, feladata a titkosrendőrség párizsi osztályának megszervezése volt. Egyik munkatársa, egy elzászi francia ügynök, bizonyos A. Vint 1880-ban kapott utasítást Racskovszkijtól a protokollok elkészíttetésére. V. Burcev hasonló tartalmú tanúvallomást tett, szerinte is Racskovszkij szervezte meg a *Jegyzőkönyvek* elkészíttetését és kiadatását. (Más *Jegyzőkönyv*-kutatóktól eltérően nehezen elképzelhetőnek tartjuk, hogy Racskovszkij, aki 1880-ban még csak egy éve dolgozott az orosz rendőrségnek és csak négy évvel később lett a párizsi rezidentúra élére kinevezve, már 1880-ban parancsot adhatott volna a Jegyzőkönyvek elkészítésére. Ez nem jelenti azt, hogy *később* nem tehette meg, a bírósági perben tanúskodók által megjelölt időpont azonban valószerűtlenül korainak tűnik. *B. Gy.*) Meyer bíró ítélőszéke végül is hosszas és alapos vizsgálódás után 1935-ben hozott ítéletében hamisítványnak minősítette a *Jegyzőkönyveket*, betiltotta a terjesztésüket, a vádlottak fellebbezési kérelmét pedig elutasították. Ez az európai joggyakorlat számára egyértelművé tette a „dokumentumok" megítélését.

Kutatói azonban – és nem utolsósorban a mai szélsőjobb – mind a mai napig vitatják keletkezésének körülményeit, megkísérlik tartalmának valamilyenfajta értelmezését. Figyelmet érdemel a mai orosz szélsőjobb vezérének, meghatározó alakjának, a *Pamjaty*ot alapító Vasziljevszkijnek a *Jegyzőkönyvek*kel kapcsolatos interpretációja, mely szerint eredetileg *Theodor Herzl*, a zsidó függetlenség következetes harcosa az ominózus iratot a leendő zsidó államra vonatkozó szabályozásként állította volna össze, ám ellenfele, *A. Ginsberg* már az egész világ fölötti uralom kormányzati elképzeléseiként értékelte a dokumentumokat.[56] Vasziljevszkij értelmezése rámutat, hogy a dokumentumok által jelentett és a náci Németországban Hitler révén megtestesülő veszély ma sem szűnt meg. A nagy közép-kelet-európai változások közepette újjáéledt a szélsőjobb, amely propagandájában – tudatosan, avagy ösztönösen – újból elővesz a *Jegyzőkönyvek* gondolatmenetét, elsősorban a zsidó világ-összeesküvés teóriájáról.

A *Jegyzőkönyvek* önmagukban csak egy kis szeletét jelentik annak a bonyolult társadalmi-gazdasági, világtörténeti folyamatnak, ami a nácizmus kialakulásához és uralomra jutásához vezetett, a náci ideológiában és főként annak antiszemitizmusában azonban olyan fontos komponenst jelentenek, amely jelentősen árnyalja és segíti értelmezésüket.

[56] „Moszkva, mily sokat..." Szilágyi, 1987. 225. l.

A feketeszázak tevékenysége az első orosz forradalom idején

A FEKETESZÁZAS TERROR

Pogromok

A pogrom orosz kifejezés, így ismerte meg a világ, legkorrektebb fordítása „pusztító tömegroham", a gromity, pogromity igéből származik, ami eltiporni, legázolni, elpusztítani, megsemmisíteni stb. jelentésben használatos.[1] Általában a dúlás, pusztítás, mészárlás szinonimájaként használják, bár mint történelmi jelenség, nem orosz eredetű. A történetírás a török-tatár „hajdamak-haydamak" hagyományra vezeti vissza az eredetét, ami eredetileg támad, rabol jelentésben fordul elő. Az orosz nép ezzel először a tatár hódoltság alatt, majd a XVII–XVIII. századi ukrajnai parasztfelkelések és kozáklázadások alkalmával találkozott. A kíméletet nem ismerő, csak saját hetmanjaiknak engedelmeskedő szabadcsapatok a Dnyeper jobb partján a lengyel uralom, a nemesi-vallási elnyomás ellen küzdöttek.[2] Meg kell jegyeznünk, hogy a tömeges pusztítás, a népítélet tradíciója más kultúráktól és népektől sem idegen, elég talán az amerikai lincselés hagyományára utalnunk.

A történettudomány az orosz *pogromtörténetnek* 6 fő állomását tartja számon: 1. Az 1648-as Hmelnyickij-féle kozáklázadás során végrehajtott mészárlások, amelyekre az előbbiekben már utaltunk; 2. az ún. Umani mészárlás, amely Lengyelország első felosztásának előzményei kapcsán robbant ki 1768-ban; 3. az 1881–1884-es délorosz pogromok, amelyek II. Sándor cár 1881-es meggyilkolásának megtorlásaként zajlottak le; 4. az 1903-as szintén délorosz, egy-két városra korlátozódó, gazdasági-szociális töltetű pogromok;[3] 6. az első orosz forradalom során 1905 őszén és 1906 nyarán lezajlott, a forradalmi helyzetre és a zsidóság forradalmi mozgalomban való részvételére reflektáló pogromok – jelen fejezet a könyv témája miatt értelemszerűen ezekkel kíván foglalkozni; 6. és az 1918–1920 között a polgárháború körülményei között lezajló véres pogromok.[4]

[1] Vö. Hadrovics–Gáldi: *Orosz–magyar akadémiai szótár,* II. kötet 113. l.

[2] Vö. Aetas, 1993/2. sz. 110. l. szerk: Horváth Géza–Kolontári Attila.

[3] Vö. *Pogrom v Gomelje.* Bund archives M 67 20/25E ST, New York. Magyarul közli: Horváth–Kolontári, Aetas, 1993/2. sz. 112–116. l.

[4] Vö. Dubnov, S.: *A zsidóság története.* Bp. 1991. pl. 201–203. l. Gesszen, Ju.: *Isztorija Jevrejszkogo Naroda Rosszii.* Leningrad, 1925. pl. 27. l., *Zsidókérdés Kelet- és Közép-Európában.* ELTE Fejlődéstanulmányok 3. kötet. Bp. 1985., Gilbert, M.: *Zsidó atlasz.* Bp. 1991. pl. 72–73. l., *Jevrejszkaja Enciklopedija* 16. kötet, szerk. Katzenelson, Szpv. 1906–13.

A pogromológiai szakirodalom megkülönböztet „száraz" (szuhoj) pogromokat, amikor „csak" rablás és dúlás történik, valamint véres (krovavij) pogromokat, amely erőszakkal, gyilkosságokkal járnak együtt. A pogromok indíttatása alapján beszélhetünk gazdasági (leszámolás a konkurenciával), szociális, vallási, valamint kifejezetten faji-etnikai pogromokról. Utóbbi kettő tárgykörébe elsősorban antiszemita, tehát zsidóellenes fellépések, kisebb részben más idegen – nem orosz – etnikumok, így például örmények, grúzok elleni „tömegroham" értendő, hozzátéve, hogy különösen a kaukázusi népek egymás ellen is hajtottak végre pogromokat (1905 – Sztyepanakert, Susa). Az orosz történelem eme sajátos terrorhullámai közül az időrendben utolsó kettő, az 1905–1906-os, valamint az 1918–1920-as tekinthető különösen súlyosnak,[5] tehát nagy területre kiterjedőnek, nagyszámú résztvevőt mozgósítónak és jelentős áldozatot követelőnek.

Alapvető különbség van más tekintetben is a középkori és a „modern" pogromok között: Ukrajna beolvadásával a haydamak-hagyományok visszaszorultak, a középkori antijudaista, vallási töltetű, általában vérvádon[6] alapuló pogromokat a XIX. század második felétől nyílt politikai antiszemitizmus váltotta fel, amely a cári államgépezet titkosrendőrsége részéről erőteljes támogatást is kapott.[7] A pogromok kirobbanásában bizonyos általános törvényszerűségek is megfigyelhetőek és igazolhatóak, amelyek nagyjában-egészében mind a középkori, mind az újkori „pusztító tömegrohamokat" jellemzik: 1. Mindig szükséges valamilyen társadalmi-politikai krízis, amely az életet kizökkenti a békés hétköznapi ritmusából: Lengyelország felosztása, a cár meggyilkolása, forradalom, polgárháború stb. 2. A kirobbant válság mindig erőszakos jellegű, nem marad békés, tárgyalásos keretek között, véres, kegyetlen motívumokat hordoz magában. 3. Az események alakulása során vagy spontán módon, vagy politikai manipuláció eredményeképpen, de a ha-

[5] L. erről: Guszev-Orenburgszkij, Sz.: *Knyiga o jevrejszkih pogromah na Ukrainye v 1919 g.* h. n., é. n.

[6] A közép- és újkori vérvádperekről a magyar nyelvű szakirodalomban friss áttekintés: Kende Tamás: *Vérvád.* Bp. 1995. A szerző megkísérli a vérvád működésének valamiféle modelljét felrajzolni. Koncepciója szerint előidézésének első oka a tudat alatti félelmek szintje, ehhez járul egy tömegpszichózis, ami általában a keresztény húsvét táján tör elő, hátterét a pestis, a keresztes háborúk stb. adják, valamint a rituális gyilkosságokról szóló áltudományos irodalom. Ehhez járul egy értelmiségi „játékszervező", aki a passzív tömeget a passiójátékok mintájára a fenti körülmények között aktivizálja, és irányt, tartalmat ad az általános pszichózisnak, gyakorlati cselekvéssé változtatja azt. Elméletének első részével, amely az okokat próbálja feltárni, egyetérthetünk, a „játékelmélet" azonban még bizonyításra vár, s feltehetőleg további viták alapját fogja képezni. L. Kende: i. m. 125–128. l.

[7] L. erről: *Az oroszországi zsidó pogromok.* Aetas, 1993/2. 108. l. Szerk: Horváth Géza. A rendőrségi támogatásról lásd a dolgozat *A Cion Bölcseinek Jegyzőkönyveivel* foglalkozó fejezetét.

rag, a düh, a tömegmozgalom iránya az idegenek, a belső ellenség felé terelődik, és pogromokba torkollik.

Az első orosz forradalom idejére, a korábbi sajtókampányok, a rendőrségi hamisítványok és az orosz–német politikai-ideológiai együttműködés eredőjeként már egy kifejezetten faji ellenségkép élt a társadalom szélsőséges beállítottságú köreiben. A többi feltétel is maximálisan adott volt. A cári birodalom az orosz–japán háborúban megalázó vereségek sorát szenvedte el, katonák tömegei véreztek a fronton. Az 1904 őszén kirobbant parasztmozgalmak lángba borították a vidék jelentős részét, főként a déli, délnyugati kormányzóságokat. A városokban sztrájkok és tüntetések követték egymást, az élet tehát kizökkent békés medréből, elszabadultak a nélkülözés, az elnyomatás, az erőszak démonai. Idő kérdése volt, hogy a polgárháború, a társadalmi káosz mikor fordul véres pogromokba. A belügyminisztérium már kezdettől törekedett minden rendelkezésére álló eszközzel arra, hogy a tömegindulatokat egy meghatározott irányba terelje.[8] Ez az 1905. október 17-i manifesztum után lehetett sikeres, amikor is úgy érezték a monarchia, a régi rend, az egyeduralom hívei és privilégiumainak élvezői, hogy győzött a forradalom, a manifesztummal összeomlott a régi világ, a hatalmat az uralkodói rendelkezés a zsidók, a liberálisok, a kozmopoliták, olvasatukban Oroszország ellenségeinek kezébe helyezte, annál is inkább, mert az adott helyzetben az önkényuralomnak bűnbakra volt szüksége.

Az említett manifesztum kidolgozása teljes titokban folyt, ez azonban nem tompította, inkább fokozta a kibocsátása által keltett hatást. Az orosz hatalmi elit tagjait annyira váratlanul érte, hogy többen kétségbe vonták hitelességét, illetve koholmánynak, rémhírterjesztésnek minősítették.[9] Markov II. szerint a manifesztum, „amelyet a rettegés pillanatában adtak ki, csak a cár által felállított csapda volt..."[10] Ez a vélemény, amely egyszerűen kényszerű taktikai fogásnak minősítette az „alkotmányosság" és a „parlamentarizmus" bevezetését Oroszországban, egyúttal annak a szélsőjobboldali vágynak is hangot adott, hogy az események visszafordíthatók, az október előtti állapotok gyorsan restaurálhatók. A 17-i kiáltványt a 21-i amnesztia követte, amely azt jelentette, hogy tömegesen, néhol erőszakkal tárultak ki a börtönök kapui, bűnözők árasztották el az utcákat, a frontról hazatérő csoportokba verődő, megélhetést

[8] Vö. *Organi i vojszka MVD*. Szerk. Voroncov, V. Moszkva, 1996. 30–31. l.

[9] Kokovcov pénzügyminiszter például emlékirataiban leírta, hogy az uralkodói kiáltványról a sajtóból értesült, Voroncov-Draskov kaukázusi főkormányzó az október 17-i parancs rejtjeles megerősítését kérte, az irkutszki kormányzó, Kutajszov rémhírterjesztésnek minősítette azt az információt, miszerint „távirati úton kaptunk egy bizonyos kiáltványt". In: CSSZVR. 49–50. l.

[10] *Trudi pervogo szjezda upolnomocsennih dvorjanszkih obscsesztv*. 2. kiadás, Szpb. 1910. 115. l.

nem találó katonák tömegei is óriási társadalmi feszítőerőt jelentettek. Néhány város vezetősége, nem látván világosan a kialakult helyzetben, saját kezébe vette a teljhatalmat, és „igyekezett kiküszöbölni az állami adminisztráció hibáit" (Kazany, Tomszk stb.). Néhány helyen a helyi kormányzat fellépett a manifesztumot megtárgyalni vagy megvitatni kívánó tömeggel szemben: Taskentben Fedotov főkormányzó kozákokkal oszlatta fel a lakossági képviselők gyűlését.[11] Az események nem magyarázhatók a szír-darjai terület kemény erkölcseivel és szokásaival, ugyanis még a kiáltvány kihirdetésének napján a fővárosban is kozákok vertek szét egy tüntető tömeget a Technológiai Intézetnél. A sebesültek között volt a híres történész, Tarle is.[12] A helyi hatalom tehát tájékozatlanságánál és politikai beállítottságánál fogva *már magának a kiáltványnak a kihirdetése ellen* fellépett. Jekatyerinburgban megverték a helyi újság szerkesztőjét, V. A. Szolovjevet, aki fel kívánta olvasni az összegyűlt tömegnek a cári kiáltvány szövegét.[13] A felforrósodott légkörben a következő összecsapásokra akkor került sor, amikor az előbb-utóbb elkerülhetetlenül ismertté váló manifesztum mellett megkezdődtek a baloldali és liberális tüntetések. Kosztromában a főtéren ünneplő diákokra „sötét tömeg", kocsisok, fuvarosok, mészárosok, terménykereskedők támadtak és verték szét őket, Kurszkban vörös zászló alatt vonuló tömeget kergetett szét egy hasonló elemekből rekrutálódott társaság.[14] Sulgin visszaemlékezéseiből ismerjük, hogy a kijevi monarchisták is ezekben a napokban elsődleges feladatuknak a tömegek utcára vonulásának megakadályozását tartották. Más kérdés, hogy a Kijevljanyin szerkesztőségénél tartott gyűlésből a főszerkesztő Pihno akarata ellenére egy súlyos pogrom bontakozott ki. Maga Sulgin is ekkor ismeri fel, hogy a felheccelt tömeg már nem állítható meg.[15]

Ezek azok a sorsfordító napok, amikor a feketeszázas mozgalom véglegesen kialakul, létrejönnek legfontosabb pártjai és szervezetei, és elnyeri azt a formáját, amelyet több-kevesebb változtatással a monarchia bukásáig megőriz. A mozgalom kialakulásáról írott szellemi és szervezeti előzményekhez szorosan hozzátartozik az októberi napok kegyetlen valósága is. A már hónapok óta tartó politikai sztrájk gúzsba kötötte az országot, a gazdasági kapcsolatok megszakadtak vagy szüneteltek, az áruellátás akadozott, az árak kúsztak felfelé. A sztrájkok pillanatnyi ha-

[11] *Revoljucija 1905–1907. Dokumenti i matyeriali*. Moszkva, 1955. 307. l. A tömegoszlatás eredménye 3 halott és 18 sebesült volt.

[12] E.V. Tarle a többek között magyarul is kiadott, klasszikus értékűnek bizonyult Napóleon-monográfia és a szintén időtálló, bár magyarra nem fordított, a krími háborúról írott munkák szerzője.

[13] Ural, 1905. október 21-i szám. In: CSSZVR. 51. l.

[14] Uo.

[15] Sulgin, V. V.: *Dnyi*. 1920. god. Moszkva, 1989. 86. l.

tásukat tekintve csak rontottak a helyzeten, tovább nehezítették a megélhetési lehetőségeket. Főként azok a rétegek figyelték növekvő gyűlölettel az eseményeket, amelyek egzisztenciája a régi világ hagyományai között volt biztosított: fuvarosok, akik szállítanivaló nélkül maradtak, vendéglősök, akiknek kocsmái esténként üresen tátongtak, kiskereskedők, akik nem jutottak áruhoz, ha igen, rendkívül nehéz volt értékesíteniük, vállalkozók, akik megbízás nélkül maradtak stb. Ez a réteg fogja a feketeszázas mozgalom tömegbázisát alkotni, ők azok, akik nagyon könnyen mozgósíthatók a lázadással, a rendbontással, a rebellióval szemben. De az országos sztrájk hatására radikalizálódtak a korábban alakult jobboldali szervezetek, illetve a monarchisták szélsőséges erői is. Nyikolszkij, az Orosz Gyűlés frontembere még 1905 augusztusában írta Volinszkij püspöknek: „Önszerveződés és önítélkezés; ez az egyetlen, ami a rend és törvény híveinek megmaradt... konzervatívnak lenni jelenleg, másképpen fogalmazva, annyit jelent, mint szélsőségesen radikálisnak lenni, vagy még inkább: forradalmárnak."[16] Az elkeseredett gondolat a feketeszázasság legalapvetőbb lényegét fejezi ki: úgy ítélték meg, hogy forradalmi körülmények között csak *törvényen kívüli eszközökkel lehet megmenteni a rendszert.* Volinszkij világosan értette Nyikolszkijt, mint ezt novemberben írt válasza is mutatja: „...a mentést fegyverrel kell kezdeni... és a forradalom első osztályú művészeinek a meglincselésével."[17]

Nem véletlen, hogy az Orosz Gyűlés egyik alapító atyja és legaktívabb szervezője válság idején a klérus egyik jobboldali nézeteiről ismert képviselőjéhez fordult. A szélsőjobb kereste azokat az eszközöket és értékeket, amelyek mögé a tömegek felsorakoztathatók. A *vallás közössége* és a *trón iránti hűség,* valamint a *nemzeti érzés* feltétlenül ilyeneknek mutatkoztak. Így a szervezkedés első pillanattól kezdve *patrióta, hazafias* vonásokat mutathatott, ezért annak ellenére, hogy lényegében ugyanazt csinálták, mint a lázadók, a forradalmárok, eszközeik és módszereik a legtöbb esetben ugyanúgy nélkülözték a törvényességet, mégis, éppen ezért a hatalom nem lépett fel ellenük, elnézte, sőt sok helyütt egyenesen támogatta tevékenységüket. A *helyi karhatalom* reakciói széles skálán mozogtak: Bakuban Fagyejev főkormányzó a kialakult helyzetre való tekintettel mindenféle csoportosulást betiltott, ám este a házánál megjelent a „fekete tömeg", és követelte, hogy „engedje meg számukra a hazafias demonstrációt". Ebben a helyzetben a kormányzó tiltása már monarchiaellenes lépésnek tűnt volna, ezért Fagyejev kijelentve, hogy a következményekért nem vállalja a felelősséget, engedélyezte a manifesztációt.[18] Több helyütt ellentétes volt a helyi főhatalom képviselőinek állás-

[16] *Matyeriali dlja haraktyerisztyiki kontrevoljucii 1905. goda.* Biloje, 1923. 21. sz. 161. l.
[17] Uo. 164., 168. l.
[18] Baku, 1905. november 1. szám. in: CSSZVR. 52. l.

foglalása: a tulai kormányzó, Oszorgin azt javasolta az ittas, a felvonulás engedélyezését követelő tömegnek, hogy menjenek haza aludni. Helyettese, Hvosztov alkormányzó azonban rokonszenvezett a szélsőjobbal, és engedélyezte a demonstrációt.[19] Minden egyes kormányzóságban és városban eltérő koreográfia szerint alakultak az események, rengeteg függött a helyi kormányzó vagy polgármester személyes véleményétől és bátorságától. Általában a passzív visszavonulás, „a teret engedni az eseményeknek" mentalitás vált uralkodóvá a hadsereg és a karhatalom köreiben az októberi napokban. A pogromokat sok esetben „tüntetéseknek" minősítették, mint pl. Kijevben, ahol Besszonov tábornok nem tartotta feladatának a monarchista „demonstráció" megakadályozását.[20] Az odesszai polgármester válasza pedig bejárta nemcsak Oroszországot, hanem a korabeli világsajtót is, ő ugyanis a következőket közölte a kétségbeesetten hozzá forduló polgároknak arra a kérésére, hogy vessen véget a pogromnak: „Én már semmit nem tehetek, szabadságot akartak, itt van önöknek a zsidó szabadság."[21] Az odesszai közhangulatot egyébként is jellemzi, hogy még a manifesztum kihirdetése utáni napokban is a helyi rendőrök „sztrájkoló főiskolai hallgató" feliratú bábukon gyakorolták a szuronyos keresztüldöfést.[22] Szintén általánosan jellemző volt, hogy a helyi rendőri-katonai alakulatok ugyanúgy feloszlatták a tömeget október 17. után is, mintha a manifesztumot ki sem hirdették volna. Megint más városokban hozzájárultak a feketeszázas tömegek felfegyverzéséhez, mint pl. a Minszki Kormányzóság Resica nevű helységében,[23] és voltak olyan városok, mint pl. Tomszk, ahol aktívan beavatkoztak a pogromisták oldalán.[24] A pogromok kezdeményezése kapcsán nem beszélhetünk országos tendenciáról, az azonban megállapítható, hogy ilyen vagy olyan módon a *kereskedők* játszották a főszerepet a manifesztummal szembeni fellépésben. E. D. Golubev, az ONSZ egyik vezetőségi tagja írta: „Hamarosan a 17-i manifesztum után beszélgetések kezdődtek arról, hogy nekünk, kereskedőknek – én akkoriban hússal foglalkoztam – sokkal jobb lenne a régi módon élni, semmint az új viszonyok között."[25] Tomszkban néhány elbocsátott rendőr és kereskedő titokban megállapodott arról, hogy másnap beöltöznek rendőrnek, és felszólítják a csőcseléket, hogy tartson hazafias demonstrációt, majd utána verje meg a

[19] CSSZVR. 52. l.
[20] CSSZVR. 71. l.
[21] *Kijevszkij i odesszkij pogromi v otcsotah szenatorov Turau i Kuzminszkogo.* Szpb. 1907. 169. l.
[22] CSSZVR. 72. l.
[23] GARF. F. 102. Op. 255. D. 69. 255. l.
[24] *Tomszkije Gubernszkije Vedomosztyi,* 1905. november 23-i szám. In: CSSZVR. 72. l.
[25] *Politicseszkaja isztorija v Rosszii v partyijah i licah.* Moszkva, 1993. 131. l. A továbbiakban: PIR.

zsidókat és az egyetemistákat. Amennyiben jól csinálják, úgy 1 rubel 50 kopektől 4 rubelig terjedő zsold fizetésére vállaltak kötelezettséget. Bár a későbbi hatósági vizsgálat az összeesküvés tényét nem tudta bebizonyítani,[26] a fizetett *provokáció* az országban több helyütt is jelen volt. Ugyanakkor az összecsapások többségét mégiscsak a *spontaneitás*, az ösztönösség vezérelte. A templomok falainál gyülekező, cári zászlók és ikonok alatt vonuló monarchista tömeg szembetalálkozott a vörös zászlókat vivő, „Le a cárral!" kiáltásokat hangoztató forradalmi tömeggel, s a legkisebb provokációra elszabadult a pokol. Közrejátszott az események alakulásában, hogy október 21-én ünnepelte az ország II. Miklós trónra lépésének kilencedik évfordulóját, ami a manifesztumtól függetlenül jelentős monarchista tömegdemonstrációkra adott alkalmat. Az egyház fellépésére a Kazanyi Szűzanya ikonjának ünnepe, október 22. szolgált kitűnő alkalmul. Sztyepanov közli a vjatkai esetet, ahol a templomtól induló, ünneplő vallásos tömeg lépésről lépésre veszítette el a „keresztényi alázatot", és azt követelték a járókelőktől, hogy vegyék le sapkájukat a cár portréja előtt, ha ez nem történt meg, erre tettleg kényszerítették őket.[27]

Mindezek az események azonban, bár több helyütt verekedéssel, provokációval, hangoskodással, randalírozással jártak, még nem jelentettek pogromot. Egyrészt azért, mert II. Miklós október 23-i beszédéig igazából nem volt világos, hogy a cár kézjegyével ellátott és nevében megjelentetett manifesztum mellett tüntetők, vagy a cár személye és a monarchia változatlan fenntartása mellett demonstrálók képviselik-e a törvényt, illetve a hatalom valódi akaratát. Másrészről a helyzet végleges elmérgesedéséhez hozzájárultak a provokációk. Ezek egyrészről nyilvánvalóan rendőri indíttatásúak voltak, mint azt a közölt tomszki eset is mutatja, másrészről azonban az eszer harci csoportok tevékenységét kell megemlítenünk, amelyek több helyütt és több ízben rátámadtak a felvonuló monarchista tömegre. Tifliszben például lövéseket adtak le a vonuló tömegre a helyi gimnázium épületéből,[28] Odesszából a feketeszázas tüntetőkre három bombát dobtak,[29] Belosztokban 1906 nyarán szintén lövéseket adtak le a felvonuló tömegre[30] stb. Az asztrahányi Suher rabbi övéinek szánt figyelmeztetésében minden benne volt: *„Néhányotok részvétele a tüntetésben elpusztíthat mindannyiunkat, az egész zsidó közösségünket, mivel 2-3 szociáldemokrata résztvevő vagy egy vörös zászlót vivő személyében egész zsidó közösségünket látják."*[31] A szélsőjobb természetesen nem mérlegelte, hogy a forradalmárok milyen irányzatot, ideológiát vagy pártállást képviselnek, hanem egységesen zsidó forradalmárokról, anarchistákról, lázadókról beszélt, és ennek megfelelően lépett fel. Akár primer, akár válaszreakciókról volt szó azonban, a feketeszázas csapás mindenütt kegyetlenségével tűnt ki.

[26] *Gyelo o pogrome v gorogye Tomszke v 1905 g.* Tomszk, 1909. 6. l.
[27] *Vjatszkij vesztnyik,* 1905. okt. 27-i szám, in: CSSZVR. 53. l.
[28] *Russzkije vedomosztyi,* 1905. okt. 28-i szám.
[29] Novomirszkij, D. I.: *Anarhicseszkoje dvizsenyije v Odessze.* Moszkva, 1926. 253. l.
[30] CSSZKSZ. 22. l.
[31] *Asztrahanyszkije gubernszkije vedomosztyi,* 1905. november 2-i szám. In: CSSZVR. 60. l.

Maguknak a *feketeszázas pogromoknak a számáról* régi vita folyik a szakirodalomban. Az ismert legmagasabb adat 690.[32] Újabban a jobboldali „szakirodalomban" olyan szélsőséges nézet is felbukkant, hogy 1905-ben Oroszországban nem voltak pogromok. E szerint az álláspont szerint „pogromistának azt lehet nevezni, aki szétveri a népet, annak szokásait és kultúráját, de a jobboldali pártok ilyet soha nem tettek".[33] Mindenekelőtt azokat a szempontokat érdemes tisztázni, amelyek alapján az október 17-ét követő eseményeket a pogrom fogalmába soroljuk, hiszen nyilvánvaló, hogy két tüntető csoport szóváltása még nem tekinthető annak. Ilyen szempont lehet a résztvevők száma, a pogrom célpontja, a hatóságokkal történő együttműködés kérdése, a pogrom okai, illetve ürügyei, azok a jelszavak, amelyek jegyében a pogromok lezajlottak, a támadások módszerei és eszközei, az áldozatok száma, az okozott kár mértéke, az esetleges ellenállás feltérképezése, végül pedig a felelősségre vonás kérdése. Mindezen problémák tekintetében a 90-es évek orosz történetírása óriási forrásfeltáró munkát végzett, adataikat táblázatban mutatjuk be. Elsőként nyilván a pogromok területi, majd településszerkezeti megoszlását kell vizsgálnunk. Sztyepanov mértékadónak tekinthető, e tekintetben a mai napig legátfogóbb és leghitelesebbnek tartott adatai szerint az Orosz Impériumban 1905. október 17. és november 1. között 358 pogrom zajlott le.[34] A pogromok regionális megoszlása:[35]

Oroszország régiói	*A pogromok száma: 358*
Európai Oroszország	339
Szibéria	7
Kaukázus	2
Közép-Ázsia	1
Lengyelország	2

A pogromok településtípusok szerinti megoszlása:[36]

[32] *Jevrejszkaja Enciklopedyija.* Szpb. 1912. 12. kötet. 618. l. A szócikk címe: *Pogromi.*
[33] CSSZKSZ. 6. l.
[34] CSSZVR. 55. l.
[35] Uo.
[36] Uo.

Településtípus	Pogromok száma: 358
Város	108
Mezőváros	70
Falu és tanya	180

A pogromok döntő többsége a zsidó letelepedési övezetben játszódott le, az alábbi kormányzóságok szerinti megoszlásban:[37]

Kormányzóság	Pogromok száma: 292
Csernyigovi	90
Kijevi	45
Jekatyerinoszlavi	29
Poltavai	29
Herszoni	26
Besszarábiai	20

A pogromok leginkább megfogható elsődleges következményei a lerombolt épületek, a betört ablakok, a földúlt otthonok voltak. A „legsűrűbb" 4 nap október 21-től október 24-ig tartott, amikor 158 akciót rekonstruált a történetírás.[38] A lerombolt helyiségek számából a pogromok intenzitására, a részvétel arányaira következtethetünk. Ez alapján a következő szomorú erősorrend állítható fel:[39]

Város neve	Lerombolt, feldúlt helyiségek száma
Odessza	1632
Kijev	kb. 1500 (a rendőrségi adatok szerint 1800)
Doni Rosztov	580
Bogopol és Golta	374
Umany	350
Herszon	330
Jekatyerinoszlav	250
Nyezsin	220
Akkerman	183
Krivoj-Rog	129
Szaratov	117
Városok együttes száma: 11	A táblázatban feltüntetett településeken feldúlt helyiségek száma: 5665
	Összes feldúlt helyiség száma: 10 093

[37] Uo.
[38] CSSZVR. 55. l.
[39] *Kijevszkij i Odesszkij pogromi v otcsotah szenatorov Turau i Kuzminszkogo.* Szpb. 1907. 172. l.

A táblázat alsó sorában kimutatott két adat eltérése abból származik, hogy csak azokat a városokat, településeket tüntettük fel, amelyekben 100 vagy annál több helyiséget leromboltak, feldúltak. Mivel az összes kárt szenvedett építmény száma közel duplája a nagyvárosokban leromboltaknak, ebből az a következtetés adódik, hogy számtalan kis helyi pogrom, helyi „roham" játszódott le az országban. A másik idekívánkozó megjegyzés, hogy a feldúlt helyiségek alatt lakóházak, boltok, üzletek stb. egyaránt értendők.

Szinte a lehetetlenséggel határos feladat az *anyagi kár* felbecsülése. A feladat nehézsége abból adódik, hogy néhány nagyvárosban, ahol jelentős számú pogrom játszódott le, egyáltalán nem készültek kárbecslések (Baku, Akkerman, Kisinyov, Szaratov, Szimferopol, Tiflisz, Tula stb.). Ahol készültek is ilyen felmérések, szakszerű kárfelértékelés nélkül bemondásszerűen vették fel az adatokat, a helyi hatalom a kár bagatellizálásában volt érdekelt. Más esetekben, ahol gazdag zsidó polgárok biztosított otthonokkal rendelkeztek, nyilvánvalóan túlértékelt kárigényeket jelentettek be, bár ezek száma összességében nem volt jelentős. Mindezen tényezők figyelembevételével is egyetérthetünk a korszak orosz kutatójával, amikor azt írja, hogy az országot ilyen mértékű *elemi csapás* még története során nem érte.[40] Számszerűsítve, a fenti hibahatárt növelő tényeket is figyelembe véve az anyagi kár mértékéről a legmagasabb összegű becslés a korabeli sajtóban egy év alatt 52 119 703 rubel; a „forró" októberi két hét alatt 25 641 451 rubel.[41]

Az 1905. őszi pogromokkal kapcsolatban leggyakrabban feltett kérdés az *áldozatok számára* vonatkozik: ezzel kapcsolatban szintén rendkívül eltérő adatok vannak forgalomban. A kortársak 985 halottról és 1442 megcsonkított áldozatról tettek említést.[42] Más adatok 810 halottról és 1770 sebesültről szólnak,[43] a legmagasabb számok 4 ezer halottról és 10 ezer sebesültről tudósítanak.[44] Mivel ez utóbbi adat a marxista–leninista irodalom klasszikusától származik, a hivatalos párttörténetek ezt vették át, és évtizedeken keresztül ezen számokkal dolgoztak. A jelenlegi kutatás kimutatta, hogy Lenin emigrációban írt munkájában csak többszörösen közvetett információra tudott támaszkodni, amelyet nem volt módja

[40] CSSZVR. 55. l.
[41] Juzsnije Vedomosztyi, 1906. november 28-i szám. In: CSSZVR. 55. l.
[42] Uo.
[43] Buhbinder, N. A.: *Isztorija jevrejszkogo rabocsego dvizsenyija v Rosszii.* Leningrád, 1925. 316. l.
[44] Lenin, V. I.: *Doklad o revoljucii 1905 goda. Polnoje szobranyije szocsinyenyij.* 30. kötet, 324. l.

ellenőrizni sem.[45] A 90-es évek orosz kritikai történetírása által hitelesnek tekintett adatok a következők:

Város neve	*Halottak száma*	*Sebesültek száma*
Odessza	618	561
Tomszk	68	86
Jekatyerinoszlav	63	231
Kisinyov	53	87
Minszk	52	100
Baku	51	83
Kijev	47	205
Szimferopol	42	68
Tiflisz	36	66
Tula	22	65
Razgyelnaja vasútállomás	13	27
Vilno	9	27
Szaratov	8	78 súlyos+53 könnyű

A jelenleg legelfogadottabbnak tekintett adatok szerint az októberi pogromok során összesen 1622 ember veszítette életét és 3544 sebesült meg. A táblázatban a nagyvárosok rendőrségi jegyzőkönyvei és a szenátusi vizsgálóbizottságok jelentései alapján 1082 halottat és 1737 sebesültet sikerült regisztrálni. A két adat különbsége: 540, illetve 1807, a vidéki-falusi pogromokból származik. Fel kell hívni a figyelmet arra, hogy ezek az első ízben 1992-ben publikált adatok bármennyire is szakmai közmegegyezés alapját képezik – bekerültek pl. egy 1995-ben kiadott politikatörténeti összefoglaló munkába is[46] –, jelentős hibahatárral rendelkeznek. Így például a sebesültek között általában csak azokat tüntették fel, akik segítségért folyamodtak (ellátásra jelentkeztek a kórházakban), illetve akiket a mentők elszállítottak. A könnyebben sérült, saját lábukon távozni képes sérültek, illetve azok, akiket társaik a helyszínről elvittek, nem szerepelnek a statisztikában, viszont meglehetős pontossággal benne vannak a helyi sajtó jelenlévő, szemtanú értékű beszámolóiban. Mindez szemléltethető a kijevi pogrom példáján: a Turau szenátor vezette vizsgálóbizottság 47 halottat és 205 sebesültet nevezett meg jelentésében.[47] Maga az előterjesztés is utal rá azonban, hogy az adatok nem tekinthetők teljességgel pontosnak, mert „figyelembe kell venni, hogy a halottak és sebesültek nagy részét elvitte a tömeg".[48] A kijevi mentők beszámolója szerint október végéig 222 személyt szállítottak kórházba, 147-en pedig maguk jelentkeztek ellátásra.[49] Mint a tudósításokból a későbbiek során ismertté vált, a 369 sebesültből 21-en belehaltak sérüléseikbe, így a kijevi pogrom ténylegesen becsülhető áldozatainak a száma 68 halott, 301 sebesült.[50] Mindennek ellenére a táblázatban a hivatalos bizottsági adatokat szerepeltettük, mert más városokban (Odessza kivételével) nem áll a kijevihez hasonló korrekciós lehetőség a rendelkezésünkre, de fel kell tételeznünk, hogy a valóság és a bizottsági adatok között legalább ekkora eltérés tapasztalható. Amilyen mértékben meghaladják a mentők és kórházak statisztikái által rekonstruált – még így sem teljes, csak a sajtóban közölt arányok alapján kikövetkeztethető – adatok a szenátusi bizottság adatait, feltehetőleg – óvatos becsléssel – országosan is ilyen eltérés van az utóbb hivatalosan közölt, és a ténylegesen kinyomozható számok között. Ez a 47/68, illetve 205/301-es arány az első esetben 69%-os, a második esetben 68%-os diszkrepanciát mutat a hatóságok publikus információihoz képest. Ezzel a durván 30%-os eltéréssel korrigálva az orosz történetírás 1622 halott és 3544 sebesültről szóló adatait, a valóságot leginkább megközelítő értéknek a 2000–2010 halott, 4600–4610 sebesültről szóló számokat kell tekintenünk. Ez halottak esetében kb. 50%-a, a sérültek esetében kb. 40%-a a korábbi história által elfogadott értékeknek, és mintegy 30%-kal haladja meg a fent említett metódust alkalmazva az orosz történetírás által jelenleg hivatalosnak tekintett adatokat. Ezekre a számításokra nem valamiféle számháború miatt, hanem azért van szükség, hogy a tényleges történeti valósághoz minél közelebb jussunk. Az odesszai adatok igazolják elképzeléseink helyességét. A korabeli sajtó mintegy 800 halottról írt, a szenátusi bizottság jelentése 618 halálos áldozatot regisztrált.[51] A mintegy 30%-nyi eltérés első pillantásra szembeszökő.

Rendkívül érdekes probléma az *áldozatok nemzetiségi hovatartozása* is. Vannak olyan, az utóbbi években megjelent, széles körben ismert munkák, amelyek tagadják a pogromok zsidóellenes jellegét, abból a tényből kiindulva, hogy más nemzetiségűek, sőt maguk az oroszok is érzékeny

[45] Sztyepanov végignyomozta a munkásmozgalom történeti irodalmában elterjedt adat történetét: Lenin Trockij 1909-ben német nyelven kiadott *Rosszija i revoljucija* című művét használta, ebben szerepelt az ominózus adat. Trockij saját információit V. Obnyickijtől vette, aki szintén nem primer forrást, hanem a *Pravo* (Jog) című folyóiratot használta, amely nem közölt helyszíni tudósításokat, csak – karakterénél fogva – másodlagos közléseket, elemzéseket, amelyek nagyon pontatlanok, megbízhatatlanok voltak. Végül is tehát Lenin sokat idézett munkájában a *Pravo* 1905 őszén publikált adatai jelentek meg háromszoros áttétellel. L. erről: Sztyepanov, 1992. 56. l.

[46] *Vlaszty i oppozicija*. Szerk. Zsuravlev. Moszkva, 1995. 18. l. A továbbiakban: VIOP.

[47] *Kijevszkij i odesszkij pogromi...* 48. l.

[48] Uo.

[49] Uo.

[50] Kijevszkoje szlovo, 1905. november 29-i szám. In: CSSZVR. 56. l.

[51] *Kijevszkij i odesszkij pogromi...* 172. l.

veszteségeket szenvedtek az események során.[52] A temetésekről szóló tudósítások, a kórházi jegyzőkönyvek, az elhunytak és sebesültek család- és személyneveiből következtetést lehet levonni az áldozatok nemzetiségi hovatartozását illetően. Tökéletes rekonstrukció itt sem lehetséges, hiszen említettük, hogy a sebesültek, sőt a halottak egy részét elvitte a tömeg, a sérültek egy szintén meghatározhatatlan hányada nem jelentkezett utólagos orvosi gondozásra, hanem otthon, házilagos eszközökkel úgy-ahogy ellátta magát. Másrészt az októberi napok elhantolási iratai sem nyújtanak egyértelmű felvilágosítást arról, hogy az illető „pusztító tömegroham", betegség vagy baleset következtében hunyt-e el. Végül itt van a felvett nevek kérdése: a kikeresztelkedett zsidók gyakran oroszosan hangzó neveket választottak, így ezt csak akkor lehetne tisztázni, ha az egyes áldozatok családfáját legalább a névváltoztatásig nyomon lehetne követni. A zárt zsidó közösségek és a korabeli iratkezelési gyakorlat miatt ez még a források közvetlen közelében élő orosz történészek erejét is meghaladja. Mindezek előrebocsátásával, a kutatás jelenlegi állása szerint az októberi pogromok áldozatainak nemzetiségi hovatartozásáról az alábbi, *önmagukban* megbízható (tehát *legalább* ennyi volt), de az elmondottak miatt korántsem teljes adatok közölhetők:[53]

Az áldozatok nemzetiségi hovatartozása	*Halottak száma*	*Sebesültek száma*
Zsidók	711	1207
Orosz, ukrán és belorusz együtt	428	1246
Örmények	47	51
Grúzok	8	15
Azerbajdzsánok	5	7
Lengyelek	4	6
Lettek	2	1
Németek	1	7
Görögök	1	-
Karaiták	1	-
Moldvák	-	7
Litvánok	-	2
„Kaukázusi népek" együtt	10	53
Kideríthetetlen nemzetiségű	404	932
Összesen:	1622	3534

A korábban már elemzett, a tényleges adatoknál feltehetőleg legalább 30%-kal alacsonyabb hivatalos számok szerint a zsidók az összes halálos

[52] Pl. Kozsinov, V.: *Zagadocsnije sztranyici isztorii XX-go veka. „Csernoszotyenci" i revoljucija*. Moszkva, 1995. 90–125. l.
[53] In: CSSZVR. 57. l.

áldozat 43,83%-át, az együttesen számolt orosz, kisorosz és fehérorosz lakosság 26,38%-át adta. Rajtuk kívül még az örményeknek volt kimutatható veszteségük: 2,89%, a többi a birodalom lakosságának népei körében rendkívül szórtan jelentkezett. Biztosan nem követünk el jelentős hibát, ha a 404 megállapíthatatlan nemzetiségű legalább felét zsidónak tekintjük, mindehhez hozzászámítva a hivatalos statisztika mintegy 30%-os alulbecsültségét, a tévedés különösebb kockázata nélkül kijelenthető, hogy az összes áldozat legalább vagy több mint a fele zsidó volt, ezért az etnikai pogromokat a *célpont* és az *áldozatok aránya* alapján továbbra is nyugodtan nevezhetjük zsidópogromoknak, a jelenlegi orosz történetírás néhány vezető képviselőjének véleményével ellentétben.[54]

A pogromindítékok közül két momentum játszott az eseményekben meghatározó szerepet: az orosz *nemzeti* és az orosz *vallási* érzés megcsúfolása (vagy ezek vélelmezése), különösen idegenek vagy más vallásúak által. Ezek a motívumok az ultrakonzervatív szerzők magyarázataiban is főszerepet játszanak. Sulgin a következőket írta a kijevi pogromról: „A szerencsétlen áldozatok vére, az ösztönös rombolás minden szörnyűsége, amelyet a lakosság tízezrei átéltek, valamennyi szerencsétlenség és elkeseredettség, mely a sokaságot érte, és ami többeket megfosztott nyomorúságos kis hajlékától és utolsó falat kenyerétől – mindez azokat az eszteleneket terheli, akik a bajt előidézték és ilyen *gyalázatosan megsértették a szent orosz hitet*. (Kiemelés tőlem – *B. Gy.*) Ne mondjátok, hogy az orosz nép rab. Ez egy hatalmas és szeretetteli nép. (Írja Sulgin egy pogrom után – *B. Gy.*) Nem érthetitek a hitüket, mint ahogy ők sem értik a tiéteket. Rákényszerítettétek őket, hogy megértsék, mi is az a forradalmi erőszak, és mit jelent a vallásos hit meggyalázása. E sértegetőkkel szembeni gyűlölet öltött testet a zsidópogromokban…"[55]

A korábban vázolt események miatt már amúgy is a tűréshatáron lé-

[54] Maga Sztyepanov, a Moszkvai Egyetem (MGU) professzora, aki 1992-ben kiadott, jelen dolgozatban is többször hivatkozott, rendkívül forrás- és adatgazdag összefoglaló monográfiájának megjelenése óta az amerikai Walter Laqueur mellett a téma első számú szakértőjévé lépett elő, említett művében „nem nevezi igazságosnak" (57. l.) a zsidópogrom kifejezést. A dolog nyitja feltehetőleg könyve megjelenésének időpontjában keresendő. Az 1991 végén lezajlott orosz rendszerváltást követő egy-két év szellemi, társadalmi túlfűtöttségében rendre jelentek meg „kompenzáló" és eddig tiltott, például antiszemita munkák. (A jelenség a magyar rendszerváltást követő időszakból is ismert.) Néhány évvel később az új mechanizmusok bejáratódásának, a szellemi és társadalmi lehiggadásnak időszakában fokozatosan eltűnik a könyv formájába csomagolt szenny a polcokról, és a történésztársadalom is fokozatosan visszavonja vagy revízió alá veszi „rendszerváltó" kijelentéseit. Jelen dolgozathoz Sztyepanov kb. egy tucat munkáját, illetve forrásközléseit, adatait használtuk fel, közülük egyetlenegyben sem ismételte meg 1992-es, eddigi főművének számító monográfiájában tett kijelentését.
[55] Kijevljanyin, 1905. október 19-i szám.

vő tömegben rendkívül gyorsan terjedtek a felgyújtott templomokról, széttépett cári zászlókról, ledöntött uralkodói szobrokról érkező hírek és álhírek. Sulgin memoárjaiban is visszatérő motívum egy gimnazista gúnyosan vigyorgó arca, amint a Kijevi Városi Duma erkélyén a szétvágott cári portrén keresztül kikandikált, és így kiáltozott: „Most én vagyok az uralkodó!”[56] Kijevben elterjedt a Goloszejev-kolostor felgyújtásának híre is, a herszoni tömeget egy pravoszláv gyerek története izgatta fel, akinek a fejébe „a zsidók szöget vertek”, Tulában az a falzifikáció terjedt el, „hogy a szocialisták a cár portréjára lőttek”[57] stb. Természetesen ezeknek a híreknek a 90%-a merő kitaláció, illetve provokáció volt. Az is tény azonban, hogy a „Le az önkényuralommal, le a cárral!” jelszót skandáló, vörös zászlók alatt vonuló baloldali tüntető tömegek nem különösképpen kímélték az egyeduralom szimbólumait. A pogromokat később kivizsgáló bizottságok jelentéseiben mindenütt az áll, hogy a cári hatalom ellen fellépők mindenütt zsidók vagy az adott terület nemzetiségi lakosságához tartozók voltak.[58] Ez tökéletesen igazolta a feketeszázas ideológiát, amely a forradalmat a peremterületek nemzetiségi lakossága oroszellenes lázadásának, illetve a „belső ellenség”, a zsidók anarchista-fegyveres megmozdulásaként kívánta láttatni. Ez a beállítás adott ugyanis alapot az „igazi orosz emberek” honmentő összefogására. A *pogromindítékok* közé sorolható hagyományosan a kereskedők konkurenciával leszámolni kívánó szándéka. Tomszkban az orosz kupleráj tulajdonosai szétverették a Haim Zahir által üzemeltetett nyilvánosházat, nyilvánvalóan nem erkölcsvédelmi megfontolásokból.[59] Mindemellett nem hagyhatjuk figyelmen kívül a cionista irányzatot sem az események mozgatórugóinak feltárásakor. A cionizmusnak, a zsidó polgári-nemzeti mozgalomnak és sajtónak ugyanúgy voltak túlzó, szélsőséges megnyilvánulásai, mint a nemzetté válás fázisában bármely más népnek. A cionisták célja, egy önálló zsidó állam megteremtése úgy lett volna megvalósítható, ha sikerül elérni a zsidó lakosság kitelepülését.[60] A mozgalom néhány vezetője, rosszul értékelve a kialakult helyzetet, provokálta egyes helyeken az orosz, más helyeken a zsidó, megint másutt a mindkét felekezethez tartozó lakosságot, abból a meggondolásból, hogy a fe-

[56] Sulgin, V.: *Dnyi. Zapiszki Sulgina.* Moszkva, 1990-es reprint. 343. l. Sulgin feljegyzéseit részletesen elemzi: Zaszlavszkij, D.: *Ricar Csornoj Szotnyi V .V. Sulgin.* 13. l.

[57] A felsorolt esetek: GARF: F. 102. 1905/2 D. 2000. Cs. 16. 108. l.

[58] Uo. 5. l.

[59] CSSZVR. 76. l.

[60] Vö: Laqueur, W.: *A History of Zionism, from the French Revolution to the Eshtablishment of the State of Israel.* New York, 1972. „Csak az elkeseredett emberekből válnak jó hódítók” – idézi a szerző a cionizmus atyjának, Theodor Herzlnek 1896-ban megjelent alapmunkája egyik gondolatát. 95. l.

szült társadalmi állapotok közepette a kitelepülési programot könnyebben tudják elfogadtatni honfitársaikkal.[61]

A pogromok *szociális jellege* szintén a téma újabban sokat firtatott kérdései közé tartozik. Vannak ugyanis olyan újabb keletű interpretációk, amelyek szerint a spontán feketeszázas tömegrohamok a szegényebb társadalmi rétegek lázadását jelentették a gazdagok ellen, míg a karhatalom és a rendőrség által provokált, illetve támogatott tömegrohamok a forradalmi erők megtörését célozták volna.[62] Nem tagadva az ezen állításban lévő részigazságot, rá kell mutatnunk, hogy az orosz kutatók vizsgálódásai nyomán kiderült, hogy a pusztítás egyaránt elérte a gazdag oroszokat és a szegény zsidókat, tehát rendezőelvként a szociális szempont legfeljebb egy-két helységben működhetett. A Podolszki Kormányzóság Okni nevű falujában a tömeg az orosz tulajdonosok házait is lerombolta, Bakuban feldúlták Ledohovszkij alkormányzó házát is.[63] Az is tény, hogy egyes településeken a hatóságok a gazdagabb zsidók számára védelmet biztosítottak, pl. Kijevben a Lipki negyed jómódú lakói számára; másutt a tehetősebb kereskedők tetemes váltságdíjfizetéssel váltották meg a pogromot.[64] Nem ez volt azonban a jellemző, hanem egy általános antiszemita hisztéria, amely tudatosan a zsidókban kereste a pogromcélpontot, függetlenül azok anyagi helyzetétől. Sulgin beszámolója a pogrom utáni kijevi külvárosról a szétvert szegénység elkeserítő képeit tükrözi: „Szörnyű utca… elcsúfított szánalmas zsidó viskók… az összes ablak kitörve… helyenként még a keretet is kifeszítették… mint a megvakítottak, olyanok ezek a sáros kunyhók. Közöttük, a világtalanok között, tollpihében és sárban ezeknek a házaknak az összes szánalmas, megcsonkított, széttört kacatja…”[65] Szaratovban a vonuló feketeszázas tömeg valóságos nemzetiségvizsgálatot tartott, minden útjukba kerülő házba bezörgettek, és nem fogadták el a lakók bemondását, hanem iratok alapján ellenőrizték, hogy „valóban jó pravoszlávok” laknak-e itt. Ha úgy találták, hogy igen, továbbálltak, ha nem, következett a pogrom.[66] Éppen ezért az október végi napokon szinte minden házon kint volt a

[61] A fentieket bizonyító dokumentumok kerültek elő Nyezsinben, a Csernyigovi Kormányzóság járási székhelyén: 1905. május 11-én letartóztattak 3 zsidó fiatalembert, akik a következő szövegű orosz nyelvű röplapokat terjesztették: „Emberek! Mentsétek meg Oroszországot, magatokat, üssétek a zsidókat, különben ők tesznek benneteket rabjaikká.” Ugyanezen a napon a cionisták héber nyelvű, az „izraelieket” fegyverbe hívó röplapot terjesztettek, ez év októberében pedig „Győzünk, Cion” feliratú zászlók alatt szerveztek demonstrációt. Rosszul megválasztott taktikájuk egyik, de csak egyik összetevőjét jelentette a pogrompszichózisnak. GARF. F. 102. 1905/2. D. 2000. Cs. 16. 108. l.

[62] Vö.: Kozsinov, i. m. pl. 93. l.

[63] In: CSSZVR. 57. l.

[64] Uo. 60. l.

[65] Sulgin, V.: *Dnyi. 1920. god.* 89. l.

[66] GARF. F. 102. 1905/2. D. 2000. Cs. 16. 108. l.

nemzeti zászló, esetleg ikonok és a cári portré. Ezzel már messziről jelezték, hogy az „igazi oroszokhoz" tartoznak. Zsidó polgárok is megpróbálkoztak ezzel, volt, hogy sikerült, volt, hogy nem.[67]

A pogromcélpont kiválasztásának az etnikai szempont mellett erőteljes politikai okai is voltak. Mind a spontán módon szerveződő, mind a hatóságilag-rendőrileg irányított monarchista tömegek elég rosszul tájékozódtak a baloldali és liberális pártok különböző árnyalataiban, és a kérdésben nem is kívántak különösképpen elmélyülni. Általában a „szocialista" fogalmával írták le a nemkívánatos elemeket, a liberalizmus megtestesülését pedig a kadetokon kívül az *értelmiségben* és a *tanulóifjúságban* látták. Miljukov visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy elegendő volt egy intelligenciához tartozásra utaló keménykalap ahhoz, hogy menekülőre kelljen fogni a dolgot.[68] A diákok szinte folyamatos pogromcélpontot jelentettek. Az egyetemi-főiskolai megmozdulásokat szinte mindig forradalmi hullám követte, sok városban a felsőiskolák voltak a szervezkedések központjai. Kosztromában a diákok és tanítónövendékek gyűlését kergette szét pogromista tömeg, Harkovban és Odesszában az egyetemet, Jaroszlavban a líceumot érte „nem provokált" támadás. Nyezsinben a rendőrök a monarchia melletti kiállásra kényszerítették erőszakkal a főiskolásokat.[69] Az már a különlegességek körébe tartozik, hogy Jaroszlavban megtámadták az egyházi szeminárium épületét is a szeminaristák közismerten kormányellenes beállítottsága miatt, az iskola egyik oktatójának (!), Iliodornak a vezetésével.[70] Bár a korábbi történetírás erőteljesen a baloldalra koncentrált, mégsem ismertek egészen pontosan a különböző *forradalmi pártok pogromok során* elszenvedett veszteségei, ezeket ugyanis nem választották széjjel a forradalmi folyamat egészétől, és nem tettek aszerint megkülönböztetést, hogy az illető kozák lovasrohamtól, rendőrsortűztől esett-e el, avagy pogromban lelte halálát. Október 20-a körül ezek a pártok még egyébként sem voltak felkészülve a fegyveres küzdelemre (néhány eszer harci csoportot kivéve, amelyeknek a tevékenysége inkább csak elmérgesítette a helyzetet), erre csak az 1905-ös év decemberében és Moszkvára korlátozódóan került sor. A bolsevik Koszarjev írta visszaemlékezéseiben: „Október 24-én, vagyis amikor a pogrom elérte csúcspontját, szervezetünk teljesen meg volt bénulva."[71] A szociáldemokrata és feketeszázas harci druzsinák összecsapásai elsősorban 1905 végén Moszkvában játszódtak le, és átmenetileg a bolsevikok győzelmét hozták, a cári karhatalom erőteljes beavatkozása azonban eldöntötte a küzdelmet. Már maga a szociáldemokrata kapcsolatokkal történő gyanúsítás is súlyos fellépés alapja lehetett: a Csernyigovi Kormányzóság egyik településén 23 „szocdemgyanús" személynek rombolták le a házát, és tartóztatták le őket, a csoport vezetőjét, Gavrilej tanítót pedig összeverték.[72] A pogromstatisztika szintén jelentős csoportját alkotják a *véletlenszerű* áldozatok, amikor valakinek az összes bűne az volt, hogy egy pogromtömeg útjába került, vagy esetleg nem emelte meg elég gyorsan a sapkáját a cár portréja előtt. Az értelmetlen rombolás sok eset közül is kiemelkedő példája a bakui Örmény Emberbaráti Társaság menhelyének a felgyújtása. Ahogy – nem kis malíciával – a helyi sajtó fogalmazott: „A vak öregemberek és öregasszonyok valószínűleg vakmerő forradalmárok lehettek."[73]

Hogy nézett ki egy pogromra induló tömeg? Miljukov idézett memoárjánál plasztikusabb képet nehezen találunk: „Reggel a Malaja-Nyikitszkaján találkoztam a tömeggel, amely az Ohotnij Rjadtól a Nyikityi kapu felé ment. Ezek az emberek szemellenzős sapkát és hosszú posztókööntöst viseltek, mi őket azokban az időkben vadászsoriaknak (itt ultrareakciós értelemben) hívtuk, ez alatt a nagyon szürke típusú feketeszázas kispolgárt értettük. A tömeg előtt haladó zászlóvivők kezében az uralkodó portréja volt, és még valamilyen képek vagy ikonok, amelyeket nem sikerült pontosan megnéznem. A tömeg valamit kiabált vagy énekelt, de úgy tűnt, nem a himnuszt – és eközben leverték azokról a járókelőkről a sapkát, akiknek nem sikerült időben födetlenné tenni a fejüket. Be kell vallanom, megrémültem értelmiségi keménykalapom miatt, és gyorsan befordultam egy mellékutcába."[74]

Óriási irodalma van az első orosz forradalom korából is, hogy miként zajlott le egy pogrom. A több száz esetből két olyat választottunk ki, amelyek két különböző pogromkoreográfiát testesítenek meg, és különösen nagy felháborodást váltottak ki, emellett többféle interpretációját ismerjük. A második dokumentum pedig magán az eseményen túl a szélsőjobb utólagos értékelését is bemutatja. Az elsőről, a tomszki pogromról az orosz távirati iroda a következő jelentést küldte október 21-én Pétervárra:[75]

[67] Kijevben egy zsidó üzletsoron 26 üzletből 25-öt feldúltak, kivéve a Ljudmer kereskedelmi vállalatot, amelynek igazgatója kitalálta, hogy a kirakatba ikonokat tesz. GARF. F. 102. 1905/2 D. 2000. Cs. 2. 22–23. l. Balti városkában viszont, ahol a helyi zsidó arisztokrácia azt találta ki, hogy maga is ikonok és templomi zászlók alatt fogadja a tömeget, éppen ezzel robbantotta ki a tömeg dühét. „Hogy meritek tisztátalan kezeitekkel a cári portrét tartani" kiáltással rohantak rájuk és kergették szét őket. CSSZVR. 61. l.

[68] Miljukov, P.: *Voszpominanyija*. New York, 1955. T. 1. 313. l.

[69] *Revoljucija 1905–1907 gg. Dokumenti i matyeriali*. Moszkva, 1955. Cs:1. 531. l.

[70] PIR. 343. l.

[71] CSSZVR. 67. l.

[72] GARF. F. 124. Op. 45. D. 1848. 13. l.

[73] *Baku*, 1905. november 11. szám. In: CSSZVR. 52 . l.

[74] Miljukov, i. m. 313. l.

[75] A fenti táviratot két helyütt is közölték: Sztyepnoj, N.: *Tomszkij kosztyor. 1905. god. In: Voszpominanyija*. Moszkva–Lenigrád, 1925. 7. l. Magyarul: Bebesi Gy.: *Vál. szöv.* Pécs, 1997. 209–210. l.

(*kihagyásokkal*) „Október 20-án reggel a tereken gyülekezni kezdtek a vásározók és a munkások, miközben fölöttébb háborogtak azon, hogy a boltok és az elárusítóhelyek zárva vannak, és a sztrájkolók nem veszik föl a munkát. A tömegben egyre többen hangoztatták: »Nem kell nekünk más rendszer! Őseinket is a cár kormányozta, mi sem akarunk másképpen élni!«... Hamarosan megjelentek a nemzeti lobogók, a cár portréjából pedig a tömeg igyekezett megszerezni egy darabot... Amikor két újabb cárképet hoztak, felhangzott a szűnni nem akaró éljenzés, és a tömeg benyomult a templomtérre... Ha valaki nem vette le a sapkáját az uralkodó képe előtt, vagy illetlenül viselkedett, ott helyben megverték. A metropolita háza előtt megálltak, és megkérték, hogy tartson hálaadó istentiszteletet a cárért. Ezalatt a színházban (forradalmi) nagygyűlés kezdődött, amin úgy kb. 3000-en gyűltek össze. Amikor megtudták, hogy a templomtér felől tüntetők közelednek, kirohantak a színházból, és a székesegyháznál eszer forradalmárok egy csoportja revolverlövésekkel fogadta a tömeget. A hazafias tüntetők először megtorpantak, majd rávetették magukat a tömegre... Megkezdődött mindazok kegyetlen ütlegelése, akik a lövéseket leadták. Azok pedig menekültek, amerre láttak. Kb. 600-an, köztük sok nő és gyerek, bemenekültek a Szibériai Vasutak Központi Igazgatóságának épületébe és a színházba. A tüntetők körülvették az épületeket, és követelték, hogy az ott menedéket keresők azonnal jöjjenek ki. Amazok erre lövésekkel válaszoltak. *A katonaság és a rendőrség ekkor még nem volt ott*... (Kiemelés tőlem – B. Gy.) A tüntetők haragja nem hagyott alább, betörték az ablakokat és behatoltak az épületekbe. Mindent leöntöztek petróleummal, és meggyújtották. A színház és a másik épület lángtengerré változott. Az odamenekült tömeg (az időközben megérkezett) katonaság és mintegy 40 000 ember szeme láttára bennégett. Amint egyre újabb és újabb emeletek váltak a lángok martalékává, a bennrekedtek egyre feljebb menekültek, végül kijutottak a tetőre, onnan tovább lőttek a tüntetőkre. Sokan kiugrottak az ablakon, vagy az ereszcsatornán keresztül menekültek, hogy mentsék az életüket, de a tüntetők nem ismertek kegyelmet. A helyszínre érkező tűzoltó alakulatokat nem engedték a tűzhöz, eszeveszetten égettek mindent, a tüntetőket csakúgy, mint az épületeket. A vasútigazgatóság egyébként is a forradalmárok fészkét jelentette, hiszen a vasút alkalmazottai elsőként léptek a forradalmi szervezetbe. Este tizenegy órára beomlott az épületek mennyezete és teteje, csak ekkor engedték munkához látni a tűzoltókat, ők maguk pedig hazaindultak." A tomszki városi rendőrség egy munkatársa így emlékszik: „Nem mozdultunk a telefon mellől. Mindenkit, akit csak el tudtunk érni, kérdésekkel bombáztunk, de nem kaptunk mást, mint ígéreteket. Mindeközben sokakat, akik az ablakon, a tetőkön és az ereszcsatornákon próbáltak elmenekülni, a *katonák – akik a tüntetők oldalára álltak – lelőtték*."[76] (Kiemelés tőlem – B. Gy.) A másik eseményről Sulgin, a feketeszázak első számú teoretikusa így számolt be lapjában, a Kijevljanyinban: „A tegnapi nap, október 19-e rettenetes napja volt a dühödt rombolásnak. Hamar elterjedt a híre az előző napi zászlós felvonulásnak, és annak, hogy a forradalmárok eltávolították a cár képeit a Duma épületéből. Az emberek ezeket a méltatlan cselekedeteket a zsidóknak tulajdonították, mert a forradalmárok soraiban valóban nagyon sok zsidó volt. Így rájuk zúdult az érzelmeiben megalázott tömeg minden gyűlölete. Este a Libedszki körzetben megjelentek az egyszerű emberek felbőszült csoportjai, akik rátámadtak a zsidókra, először sértegetni, majd verni kezdték őket. Amikor besötétedett, megindult a pogrom a Troickij és a Zsitnyij bazárjainál. Az utcán a rossz világítás miatt egyszerűen nem lehetett megakadályozni a zsidó boltok elleni támadást. A Troickij bazár mellett a kozákok és az őrség megjelenése után lövéseket adtak le rájuk a boltokból, mire a katonák szintén lövésekkel válaszoltak. Csak a sötétségnek köszönhető, hogy a lövöldözésnek nem lettek tömeges áldozatai. Később a rendőrség talált három holttestet, köztük a kolbászgyáros Polákét, hogy kik ölték meg őket és milyen körülmények között, azt a mai napig nem tudjuk. Október 19-én reggel a város különböző pontjainál összegyűlt tömeg megkezdte a zsidó boltok szétverését... 10 óra körül (a város) már tökéletes ostromállapot képét mutatta.... a városnak ezen a részén szinte kizárólag zsidó üzletek voltak. Mindegyiket feltörték, az árujukat kiszórták az utcára, és megsemmisítették, egy részüket pedig kifosztották. Feljebb, az *egyszerű emberekből* (Kiemelés tőlem – B. Gy.) álló hatalmas tömeg szinte megtöltötte a Krescsatikot. Az emberek féktelen dühükben kövekkel támadtak a zsidó boltokra... Sokan őrjítő dühvel törték-zúzták az üzletek kiratakait és berendezéseit. Miután egy üzlettel végeztek, rávetették magukat a következőre. A keresztények boltjaira a tulajdonosok kifüggesztették a cár arcképét és a nemzeti lobogót. Ezeket békén hagyta a tömeg... Hatalmas gépeket és autókat is összetörtek. A Carszkaja tér mellett az emberek térdig gázoltak a tollban, a boltokra zúduló tömeg széttépte az üzleti könyveket, számlákat, levelezést. A katonaság és a rendőrség, akik a Krescsatik tér mellett állomásoztak, egyszerűen képtelenek voltak elejét

[76] A tomszki eseményekről azóta a kutatás kiderítette, hogy a tragédia a vasútirányítás épületében történt, a színház üresen égett le. A hivatalos vizsgálat az összeomlott igazgatósági épület romjai alatt 68 halottat talált, azt is elismerte azonban, hogy sem a halottak, sem az elfogottak között (egy kivétellel) nem akadt olyan, aki ellen a forradalmi mozgalomban való részvételéért vádat lehetett volna emelni. Az áldozatok többsége szolgálatot teljesítő, illetve – fizetésnap lévén – az illetményéért bejövő vasutas volt. GARF. F. 102. 1905/2 D. 2561. 31. l.

venni a rablásnak, fosztogatásnak, rombolásnak, hiszen az utcák tömve voltak azokkal, akik csupán csendes szemlélői, nem pedig cselekvő részesei voltak a pogromnak."[77]

Az ösztönös és a tudatos feketeszázasság [78]

A két kivonatosan közölt dokumentum a *városi* pogromok két jellemző típusát mutatja be. Az egyik esetben a már felbőszített tömeget *provokáció* éri, és dühödt tömeggyilkossággá fajul a pogrom, amelyet a vége felé a hadsereg alakulatai is erőteljesen megtámogatnak. Második esetben kifejezetten a zsidók a célpontok, és szinte egy „klasszikus", középkorias fosztogató-romboló roham képe bontakozik ki előttünk, amelyekben a hatóságok első este a pogromtömeg oldalán aktívan beavatkoznak, másnap passzivitást tanúsítanak. A *motivációk* lényegében mindkét esetben azonosak (vörös zászlók, a cár megsértése, sztrájk, zárva tartó boltok stb.), Tomszkban ugyanakkor más a célpont, mások az eszközök, más, sokkal súlyosabb, fájdalmasabb a végeredmény. Kijevben az anyagi kár utólag rehabilitálható, a halottak száma „mindössze" három. Mindkét esetben azonban jól látszik, hogy nem egy előre megszervezett vagy egy központból irányított eseménysor, hanem *spontán, ösztönös* népi dühkitörés zajlott le. A kérdés az, hogy nevezhetjük-e ezeket a pogromokat feketeszázasoknak, hiszen októberben még országos szinten és pártszerűen a később létrejövő szélsőjobboldali szervezetek ezekben az eseményekben nem vettek részt. Harci druzsinák alakultak ugyan egy-két helyen, de tevékenységük zöme is az október–novemberi pogromhullám utáni időszakra datálható. Mégis, kétség sem férhet hozzá, hogy az 1905. őszi pogromokat feketeszázas pogromokként kell aposztrofálnunk. A bevezetőben a feketeszázasság lényegéről írottaknál már kifejtettük, hogy a mozgalom egyik legalapvetőbb eleme a válságidőszakokban a nép felkelése, megmozdulása, és a haza „ellenségeinek" megsemmisítése, akár külső, akár belső ellenségről legyen is szó. A tömegek úgy érzekelték, hogy „szmuta" van, a cárt megalázzák, az állam nem működik, az utcák ateistákkal, zsidókkal, forradalmárokkal vannak tele. Mély monarchista meggyőződésüknél és pravoszláv vallásuknál fogva – mint láttuk – főként azok a rétegek „mozdultak meg", amelyek a társadalom alsó, bár viszonylagosan önálló egzisztenciát képviselő szeletét jelentették – fuvarosok, vendéglősök, boltosok, kiskereskedők és akiknek saját kis bizton-

[77] *Kijevljanyin,* 1905. 290. sz. október 20. Az idézett cikket Sulgin felvette a *Sto nam v nyih nye nravitszja* (Mi az, ami nekünk nem tetszik bennük) című emigrációban, Párizsban 1930-ban megjelent kötetébe. (289–291. l.) Ez volt a magyar fordítás alapja, amelynek teljes szövege megjelent: Bebesi Gy.: *Vál. szöv.* Pécs, 1997. 210–211. l.

[78] Vö.: VIOP. 18–19. l. valamint Bebesi Gy.: *Az orosz forradalom feketeszázas alternatívája.* In: *1917 és ami utána következett.* Ruszisztikai könyvek III. Bp., 1998. Szerk. Krausz T. 107–114. l.

ságot jelentő egzisztenciája egyértelműen a régi rend fennmaradásához kötődik. Másrészről a forradalmi mozgalmak teoretikusai láthatóan alábecsülték azt az iszonyatos társadalmi erőt, amit a pravoszlávia, a cárkultusz, a tradíciók, a birodalmiság és az idegengyűlölet révén a társadalom széles rétegeibe belenevelődött, és úgy tűnt, hogy ezt válságos esetben sikeresen mozgósítani is tudja. Mindezek alapján az 1905 őszén lezajlott, az orosz történelemben példa nélkül álló pogromhullámot az *ösztönös vagy spontán feketeszázasság kategóriájába kell sorolnunk.* A „valódi feketeszázasság", amely alatt a szervezett, pártszerű keretekbe tömörült és tudatosan irányított szélsőjobboldali politikai mozgalmat és programokat, valamint az ultrakonzervatívok dumabeli tevékenységét kell értenünk, a folyamat fejlődésének következő stációja, amely egyrészt az 1905 előtti monarchista szervezeti-ideológiai fejlődésből, valamint 1905 során a forradalomra adott válaszreakciókból alakul ki. Fontos különbség a feketeszázasság két típusa között, hogy ösztönös változatánál a helyi hatóságok – esetenként változó magatartásuktól függetlenül – megakadályozták, eltűrték vagy tevőlegesen támogatták a helyi pogromokat, de az állam generáló szerepet még nem játszott a mozgalomban, hiszen egészen 1905 őszéig meg volt győződve arról, hogy hagyományos eszközei és erőszakszervezetei – mint korábban – elegendőnek fognak bizonyulni egy (ugyan külső katonai vereséggel is súlyosbított) belső válság leküzdésére. A már 1904 őszétől kibontakozó válság, amelyet a január kilencedikei sortűz változtatott forradalmi helyzetté, egyrészről megmutatta a hatalomellenes erők nagyságát, a forradalmi mozgalom pillanatnyi fejlettségi, felkészültségi szintjét, az 1905-ös pogromhullám viszont azt bizonyította be az uralkodó és a hatalom számára, hogy óriási tömegek mozdulnak meg mellette is. Ez vezetett annak a következtetésnek a levonásához, hogy támogatnia, finanszíroznia és szerveznie kell a monarchista tömegmozgalmat, mert a hatalom átmeneti „gyengélkedése" idején ez a fennmaradást, a kontinuitást jelentheti a számára. Így jön létre a feketeszázasság második szakasza, a tudatos, szervezett szélsőjobboldali mozgalom.[79]

Az 1905-ös pogromok jellegének és a feketeszázassághoz való viszonyának elméleti tisztázásán túl meg kell vizsgálnunk a pogromok harmadik, az első kettőtől lényeges vonásaiban eltérő területét, az ún. *vidéki* pogromokat, már csak azért is, mert hivatalos statisztika szerint 180 falusi és tanyasi támadás játszódott le. A pogromisták 83%-a paraszt volt, az okozott kár a mezővárosokkal együtt kb. akkora értéket tett ki, mint a

[79] Vö. Levickij: *Pravije partyii.* Szpb. 1914. *Nacionalnaja pravaja prezsgye i tyeper.* Szerk. Ganelin, Szpb. 1992. Valamint: Bebesi Gy.: *Krajnye Pravije ragyikalnije partyii vo vremja pervoj i vo vtoroj russzkoj revoljucii.* Moszkva, 1998. május 22–23-i nemzetközi forradalom konferencián elhangzott előadás anyaga-megjelenés alatt.

városi akciók során keletkezett összes kár. Ez az arány annál is feltűnőbb, mert falun nem voltak forradalmi tüntetések és monarchista ellentüntetések sem. A forradalmi mozgalom alig rendelkezett falusi bázissal, a vidéki értelmiség is ritka volt, mint a fehér holló. Hiányoztak tehát a városi pogromcélpontok, de voltak más jellegű pogromindítékok. A zavaros körülmények közepette a többnyire erősen eladósodott parasztság[80] az uzsorások, a kereskedők, a boltosok ellen fordult, illetve amennyiben lehetősége volt rá, nemzetiségi alapon szelektált. Hitelezők és adósok, eladók és vásárlók között korábban sem voltak ritkák az éles konfliktusok, főként vásárnapokon, de a „forró októberi" légkörben ezek több esetben súlyos összecsapásokká váltak. Az etnikai rendezőelvet itt is a zsidó vagyon elleni támadások jelentették. Falun, ahol az emberek jobban ismerték egymást, és ahol a magántulajdon a földbirtoklás révén sérthetetlennek számított, kizárólag az állam ellenségeinek tulajdona jöhetett „kisajátításra" szóba. Még így is szinte minden ismert esetben földesúri vagy hatósági „inspiráció" kellett a pogromokhoz. A parasztokat ugyanis a városi értelmiséggel és a monarchistákkal ellentétben nem hozta lázba az október 17-i manifesztum, mert amikor felolvasták nekik, világossá vált, hogy abban nincs szó a földek annyira várt újrafelosztásáról, így, Dolgorukov herceg feljegyzése szerint, az emberek egy vállrándítással vették tudomásul a dokumentumot, és „földesúrinak" nevezték.[81] Ahol megtámadták a zsidó üzleteket, többségében ott sem „városi típusú" gyilkolás és rombolás, hanem az adóslevelek megsemmisítése, élelemszerzés, fosztogatás folyt. Erre is csak olyan szituációkban került sor, mint a csernyigovi falvak esetében, ahol Golicin herceg, a szélsőjobb egyik markáns vezetője szabályosan engedélyt adott parasztjainak a zsidó boltok kifosztására.[82] A hivatali felbujtásból kivették a részüket a falusi hatóságok is. Szintén a sokat szenvedett csernyigovi kormányzóságnak Licsicsi falvában a járási bírák szerveztek pogromot.[83] Az is nemritkán előfordult, hogy a parasztokat felvitték valamely közeli városba a helyi monarchisták megsegítésére – az ilyen akciókat többnyire a falusi elöljáróságok szervezték. Orsa városában vaspálcákkal felfegyverzett parasztok jelentek meg elöljárói utasításra, „mert aki nem megy, annak 30 rubel

[80] A parasztság helyzetéről, eladósodottságának okairól és az első orosz forradalomban tanúsított magatartásáról l. a dolgozat *A feketeszázak és az agrárkérdés* című fejezetét.

[81] Pravo. 1906. 2. sz. 91. l. In: CSSZVR. 56. l.

[82] Sztyepanov felkutatta a Golicin család archívumát, amely tartalmazza a herceg lányának naplóját. Ebben beszámol arról az euforikus hangulatról, amit akkor éltek át, amikor megtudták, hogy a szomszéd faluban a parasztok antiszemita pogromot tartottak: „... a muzsik miatt érzett büszkeség ragadott magával bennünket, akit a zsidók és agitátorok sem tudtak letéríteni az igaz útról... ügyes fiúk, lám mennyire ügyesek! Nesze neked forradalom, itt van neked a monarchista nép!" In: CSSZVR. 80. l.

[83] GARF. F. 124. Op. 65. D. 147. 50. l.

bírságot kell fizetnie."[84] Annyira elterjedt, hogy a hatóságok embereket vesznek fel a zsidók megtámadásához, hogy Kurszkban például az utcán posztoló rendőrnél jelentkeztek felfegyverzett parasztok „munkára", mert ők úgy hallották, hogy embereket vesznek fel tisztes pénzért a zsidó boltok megtámadásához, de nem tudják, hogy hol kell jelentkezni...„[85] A falusi pogromok nemcsak az anyagi kár, hanem az áldozatok tekintetében is mélyen alatta maradtak a városi akcióknak, s mint láttuk, itt a hatóságok nem passzív vagy aktívan bekapcsolódó, hanem kifejezetten felbujtó-kezdeményező szerepet játszottak. Nem tekintjük természetesen falusi pogromnak az olyan eseményeket, amilyent pl. Gyemijevka esetében Sulgin is leírt *Dnyi* (Napok) című művében, amikor is a letelepedési övezeten belüli Kijev melletti kis zsidó falut *a városból induló* pogromsikok (pogromisták, pogromlovagok) pusztították el.[86] A 83%-os paraszti részvételi arány ugyanakkor az események városi karaktere miatt értelmezhetetlennek tűnik, magyarázatára a felelősségre vonás tárgyalásakor térünk ki. Végül nem foglalkozunk a válaszreakciókkal, az *önvédelemmel*, a pogromátvészelő-elhárító taktikákkal, mert ezeket a zsidó martírológia részletesen és alaposan feldolgozta,[87] dolgozatunk vizsgálódási iránya a végrehajtók és elszenvedők – egymástól a folyamat jellege miatt nehezen elválasztható – viszonyában az előbbiek elemzésére irányul.

Mekkora tömeget mozgattak meg a pogromok, hányan vettek részt azokban az akciókban, amelyeket még a bírósági jegyzőkönyvek szóhasználata is „a nem emberi kegyetlenség megnyilvánulásainak" tekintett?[88] Első megállapításunk az lehet, hogy nyilvánvalóan mindenütt erős számbeli fölényben voltak a megtámadottakkal szemben. Az áldozatok néhány ezres számával szemben az elkövetők tízezrei álltak. Bármelyik erről szóló dokumentumot vesszük kézbe, mindenütt „pogromtömegről", „dühös emberek tömegéről", „felháborodott emberek tömegéről" olvashatunk. Ugyanakkor a felelősségre vonás kapcsán felderített bírósági akták száma 1860, ami nyilván nem nyújt alapot a tényleges pogromlét-

[84] *Gyelo o pogrome v Orse.* 70. l. Idézi: Sztyepanov, in: CSSZVR. 80–81. l.

[85] Szeverno-Zapadnoje Szlovo, 1905. november 17. In: CSSZVR. 81. l.

[86] Kijevljanyin 290. sz. október 19. Sulgin később saját szerepét (az események idején altiszt volt egy utász-zászlóaljnál) a *Praporsik Ivanov* (Ivanov Zászlós) című kisregényében rajzolta meg. L. erről: Zaszlavszkij, D.: *Ricar Csornoj Szotnyi V. V. Sulgin.* Leningrád, 1953-as kiadás. 12. l.

[87] Egyetlen, bár tárgyalt korszakunkat időhatárában csak periferikusan érintő adat a téma irodalmának nagyságára: 1970-ben Jeruzsálemben Mordechai Altshuler: *Russian Publications on Jews and Judaism in the Soviet Union 1917–1967* című összeállításában 1399(!) könyvet és folyóiratcikket jelölt meg, amely valamilyen formában a zsidóság orosz-szovjet érabeli történetének tárgyalásával foglalkozik.

[88] CSSZVR. 75. l.

szám megállapításához.[89] Ráadásul ha ezt az adatot összevetjük az áldozatok számának általunk kiszámolt minimum 2000 halott és minimum 4500 sebesültről szóló értékeivel, akkor láthatjuk, hogy az összes bíróság elé állított elkövető száma kb. a negyede az áldozatok legalsó határának. Így tehát a „hivatalos út" egészen biztosan nem lesz alkalmas a tényleges pogromrészvételi létszám meghatározására. Az egyes városokban sem számolta össze senki a résztvevőket, általában „pogromtömegről" írtak (ez annál is nehezebb lett volna, mert mint a kijevi pogromnál láttuk, a bámészkodók-érdeklődők hada keveredett a résztvevőkével), a helyi sajtó mégis közölt hozzávetőleges becsléseket. E szerint Krasznojarszkban kb. 30 000, Tifliszben kb. 25 000, Nyezsinben kb. 5000 fő vett részt a „pusztító tömegrohamban".[90] Jelenleg 108 dokumentált városi pogromot tart számon a „kanonizált" orosz történetírás.[91] Ha feltételezzük, hogy az események jellegéből fakadóan – amelyek erős számbeli túlsúly biztosítását kívánták meg a fölényhez, a biztonságérzethez – akkor a kisebb városokban min. 5000, a nagyobbakban max. 30 000 fős részvétellel számolhatunk (*egyes* esetekben ez nyilván lehetett több vagy esetleg kevesebb is). Ezt finomítva a városok lélekszámával és az okozott kár nagyságával átlag legalább 10 000 résztvevőről beszélhetünk 1905 októberében–novemberében a városi pogromok esetében, ez láthatólag minimum 1 milliós értéket ad (Oroszország lakosságának hivatalos száma 1905-ben Finnország nélkül 144,6 millió)[92] a korábban közölt „néhány százezer fő"-vel szemben. Ebben a becsült adatban még nincs a 70 mezővárosi és 180 falusi-tanyasi pogrom résztvevőinek a száma, ami jóval kisebb mennyiség a halottak elenyészően csekély számából és *az egy pogromra jutó* összehasonlíthatatlanul alacsonyabb kárértékből, valamint a falvak és „poszad"-ok alacsonyabb lélekszámából következtethetőleg is. Voltak olyan falusi megmozdulások, amelyekben csak néhány száz vagy legfeljebb egy-két tucat ember vett részt (pl. a falusi malomból elvitték a zsidók gabonáját).[93] A valódi tömeges falusi agrármozgalom nem a pogromok idején, hanem 1905 tavaszán–nyarán jelentkezett, és a földesurak ellen irányult.[94] Ezek a motívumok még így is több 100 000 fővel erősítik azt a számításunkat, *hogy 1905 őszén az etnikai és politikai pogromokban legalább 1 millió ember vett részt, az*

[89] GARF. F. 124. Op. 45. D. 1835–1926. Op. 65. D. 54–219.
[90] CSSZVR. 75. l.
[91] Uo. 55. l.
[92] Szifman, R.: *Gyinamika csiszlennosztyi naszelenyija Rosszii 1897–1914 gg. Bracsnoszty, rozsdaemoszty, szmertnoszty v Rosszii i v SZSZSZR*. Moszkva, 1977. 88. l.
[93] GARF. F. 124. Op. 65. D. 147. 50. l.
[94] Vö. a dolgozat agrárkérdéssel foglalkozó fejezetének *Parasztmozgalmak 1905 tavaszán* című részével.

összlakosság 0,65–0,75%-a. A résztvevőknek tehát – amennyiben következtetéseink helyesek – csak 0,186%-a került a cári igazságszolgáltatás elé, s általában az események bekövetkezte után több évvel. (Az első eljárásokra 1907-ben, zömükre 1909-ben került sor.)

Kik vettek részt a pogromokban? Erre a kérdésre a történeti-szociológiai indíttatású választ már megadtuk: döntő többségében a városi kispolgárság képviselői. Ha ennél közelebb szeretnénk a tényleges résztvevőkhöz jutni, akkor csak a bíróság elé állítottak összetételét van módunk tanulmányozni, bár az, mint az adatokból kiderült, nem tekinthető túlságosan reprezentatív mintának, mégis segít orientálódni. A felelősségre vonást nagymértékben megnehezítette, hogy – mint Miljukov visszaemlékezéseiben is láttuk – az alsóvárosi tömeg szinte egyenruhaszerűen azonos módon öltözködött, legjellemzőbb vonása a piros szegélyű szemellenzős „kocsis" sapka és a hosszú szürke posztókabát. (Sulgin rendre szürke tömegnek nevezi a pogromistákat.) A kevés számú nő amolyan „kofaforma volt", az 1860 bíróság elé állított pogromistából mindössze 12-en tartoztak a „gyengébbik nemhez".[95] Az életkor szerinti mutatókat összesítve a felelősségre vont résztvevők 90%-a elérte a nagykorúság korabeli orosz törvények szerinti határát – 21 év –, és több mint 50%-uk átlépte a 30. életévét. A pogromisták döntő többsége – 63%-a a bírósági jegyzőkönyvek szerint – középkorú férfi volt, 21 és 40 év között. A pogromisták mindössze 8%-a volt 50 év feletti, a legidősebb bíróság elé állított személy 75 éves volt, a legkegyetlenebb azonban 66 éves: az orsai illetőségű J. F. Bityjukov nyomorék ember volt, aki utólag odabicegett a pogromok helyszínére és mankójával turkált a halottak agyvelejében.[96]

Társadalmi hovatartozás szerint a felelősségre vontak aránya tükrözi eddigi erről szóló ismereteinket. A kiváltságos rendek tagjai közül mindössze 13 személyt ítéltek el, 3 nemest, 5 örökös és 5 egyéni jogú díszpolgárt.[97] Kirívó volt Krivosejn poltavai földbirtokos esete, aki nemcsak felbujtotta a parasztjait, hanem kivont karddal saját maga irányította a pogromot. Ítéletében bűnösnek nyilvánították „krónikus alkoholizmus következtében beteges önkívületi állapotban elkövetett bűntettben".[98] A megállapított társadalmi hovatartozású pogromrésztvevők 99%-a kispolgár vagy paraszt volt. Az 1860 esetből 251-ben minősítették városi polgárnak az elkövetőt, így kapjuk meg a parasztság 83%-os részvételéről szóló adatokat.[99] Ez azonban több okból sem fedi a valóságot: egy-

[95] GARF. F. 124. Op. 45. D. 1835–1926. Op. 65. D. 54–219.
[96] Uo. 104. l.
[97] GARF. F. 124. Op. 65. D. 104. 12. l.
[98] Uo.
[99] CSSZVR. 77. l.

részről mert a ténylegesen becsülhető számú résztvevő közül a felelősségre vontak aránya olyan csekély – mint láttuk, a 0,2%-ot sem éri el –, hogy semmiképpen sem tekinthető országos mintának. Másrészt a városokban letelepedett parasztokat a korabeli törvények továbbra is parasztnak tekintették, Jaroszlavban például négy városi polgárt és kilenc parasztot ítéltek el a pogromért, bár kivétel nélkül a város lakói voltak(!).[100] Mintegy 10%-a az elítélteknek a munkások közül került ki, 14 városban vontak felelősségre ipari alkalmazottakat a pogromokban történő részvételért.[101] A motívumok városonként és üzemenként eltérőek voltak, nem tudunk törvényszerűségeket megfigyelni ebben a vonatkozásban. Az ún. deklasszált elemekhez mindössze hét fő tartozott az elítéltek közül,[102] ami nem jelenti azt, hogy a tényleges arányuk is ekkora lett volna az események során. Krivorozsból[103] és Rosztovból[104] adatok kerültek elő, hogy a rendőrség, illetve a pogromisták szakképzett betörőkkel nyittatták ki a védekezésképpen lezárt házakat. Ezen bűnöző elemek utóbb sehol nem kerültek bíróság elé.

A bíróságok a pogromistákat a büntető törvénykönyv 269. cikkelye alapján vonták felelősségre, amely kimondta, hogy büntetőjogi felelősséggel tartozik az, aki a tömegben történő részvétellel személy elleni erőszakot és vagyonának megsemmisítését vagy ellopását követi el. A törvényt a XIX. század 80-as éveinek elején hozták, éppen az 1881–83-ban lezajlott délorosz pogromok hatására. A századforduló környékére kiderült, hogy nagyszerűen alkalmazható az agrármozgalmak ellen. A bíróság elé állított pogromlovagok és ügyvédjeik védekezése azon alapult, hogy tevékenységük nem lépte túl „a szükséges védekezés kereteit". A rendőrségi jegyzőkönyvek szinte mindenütt a vádlottak verzióját támasztották alá, s közreműködtek abban, hogy rendkívül enyhe ítéletek szülessenek.[105] Ezzel egyidejűleg a jobboldali sajtó is erőteljesen fellépett a vádlottak védelmében: a *Russzkaja zemlja* 1908-as cikkében írja: „Nemdebár Scseglovitov igazságügyminiszter úr és a Duma tagjai nem teszik föl azt a kérdést maguknak, hogy ha nem lennének ezek a vádlottak, akikre a zsidók a pogromista jelzőt aggatták, akkor a lábukat sem tehetnék be a Tauriai Palotába? Nagyon nagyon sokan önök közül

[100] CSSZVR. 77. l.
[101] Taganrogszkij vesztnyik, 1905. október 22-i szám. In: CSSZVR. 77. l.
[102] GARF. F. 102. 1905/2 D. 2000. Cs. 6. 123–125. l.
[103] Uo.
[104] CSSZVR. 77. l.
[105] Az ügyvédek a korabeli sajtó közléseit és a rendőrség jegyzőkönyveit eredményesen használták fel védenceik érdekében, hiszen mint láttuk, valóban a legtöbb pogrom többségét valamiféle provokáció előzte meg. Ilyen eset volt pl. Tifliszben, ahol a gimnázium épületéből tüzet nyitottak a monarchista tömegre, ami az oktatási intézmény elleni pogrom kirobbantó okává vált. Russzkije vedomosztyi, 1905. okt. 28-i szám.

már a nyirkos földben feküdnének. *Tegyék már magukévá végre, hogy ezeknek a vádlottaknak a személyében azt az orosz népet ítélik el, amely fenntartotta az orosz államiságot, és lehetőséget biztosított arra, hogy a Dumában az önök patrióta beszédei elhangozhassanak.* (Kiemelés tőlem – *B. Gy.*) A szégyen pírja jelenjen meg az arcukon, ha önök elhatárolódnak az orosz nép közösségétől, de ideje végre már megismertetni az egész országgal, az egész világgal, hogy nem voltak pogromok, csak szükségszerű önvédelem."[106] Az 1860 ügyet mintegy 25 eljárás keretében folytatták le, a résztvevők döntő többsége megúszta néhány hónapos elzárással. Az átlagbüntetés nyolc hónap volt, a résztvevők több mint a felét erre az időtartamra ítélték. A maximális büntetés a pogrom közben elkövetett gyilkosságokért 10 év kényszermunka volt, ezt azonban nagyon kevés esetben (kb. 50–60) szabta ki a cári bíróság.[107] Még a meghozott ítéleteket is komolytalanná tette azonban, hogy utólag, az ítéletek nagy nehezen történő megszületése után a cár 1860 esetből 1713-ban(!) méltónak találta az elítéltet az uralkodói kegyelemre, mindössze 78 beadványt utasítottak vissza, 147 ügy kimenetele ismeretlen. Valamennyi esetben „a tömeg hatása alatt cselekedett" formulát alkalmazták a felmentő ítéletek indoklásaként.[108] Gyakorlatilag a gyilkosságért kényszermunkára ítéltek kivételével mindenki megkapta a „legmagasabb helyről érkező jóindulatot". A felmentésekben óriási szerepet játszott a szélsőjobboldali beállítottságú Scseglovitov igazságügyminiszter, aki majd a Bejlisz-ügynek is egyik főszereplője lesz. A feketeszázas szervezetek – mind az Orosz Nép Szövetsége, mind pedig a Mihály Arkangyal Népi Szövetsége – óriási lobbizást folytattak az elítéltek felmentése érdekében, és a miniszter maximálisan partner volt ebben. II. Miklós az ő tálalásában és jogértelmezésében találkozott a konkrét ügyekkel, ami természetesen uralkodói és emberi felelősségét nem menti. Az, hogy néhány pogromista mégis kitöltötte a rá kiszabott ítéletnek egy részét, az az orosz bürokrácia lassúságával volt magyarázható. Volt olyan eset, hogy a felmentő ítélet a büntetés letöltése után érkezett meg. Végül is 446-an „leülték" a rájuk kiszabott időtartamot, 348-an mintegy 2/3-át, 210-en kb. a felét, 436-an az egyharmadát töltötték le büntetésüknek, 195 elítélt pogromistának egyáltalán nem kellett börtönbe vonulnia, mert időben érkezett az uralkodói kegyelem.[109]

[106] Russzkaja zemlja, 1908. Szpv. Idézi: CSSZKSZ. 24. l.
[107] *Podanyije carszkogo rezsima. Sztyenograficseszkije otcsoti doproszov i pokazanyij dannih v 1917. g. v Csrezvicsajnoj szledsztvennoj komisszii Vremennogo pravityelsztva.* Moszkva–Leningrád, 1927. 7. kötet. 264. l.
[108] VIOP. 21. l.
[109] CSSZVR. 82. l.

Harci druzsinák

A feketeszázasság különleges területét jelentik a harci druzsinák, a szélsőjobb félkatonai-féllegális akciócsoportjai. Az angolszász kutatók egy része, elsősorban W. Laqueur pogromista-antiszemita fellépésük, hatalompártoló, ám mégis a törvény keretei közül kilépő tevékenységük, alapvetően terrorista, rohamcsapat jellegük miatt őket tartotta a történelem első fasisztoid alakulatainak.[110] A harci druzsinák az önkényuralom ellenfeleinek megtörését, egyes esetekben egyenesen likvidációját, a forradalmárok megbüntetését, az eszer és bolsevik harci csoportok megsemmisítését tűzték ki célul maguk elé.

A feketeszázas szervezetek és a harci druzsinák között bonyolult kapcsolat állt fenn. Egyes helyeken a monarchista politikai szervezetként működő szélsőjobboldali szövetségeknek egyáltalán nem is voltak harci alakulataik, amennyiben az adott városban ténykedett ilyen, nem tartottak kapcsolatot vele.[111] Másutt párhuzamosan működött fegyveres csoport és politikai szervezet, azonban a harcosoknak (bojeviki) megvolt a saját szuverén vezetésük, amely legfeljebb pénzügyi támogatásra tartott igényt és nemritkán fegyverekre.[112] Ismét másutt a helyi feketeszázas szövetségek szervezték meg és irányították saját alakulataikként a druzsinákat.[113]

Úgyszintén nincs *direkt* összefüggés a pogromok és a harci druzsinák között. A hírhedt októberi pogromokban százezrek vettek részt, a druzsinnyikok száma viszont, mint alább bizonyítani fogjuk, nem haladta meg a néhány ezer főt. Természetesen voltak olyan helységek, ahol a bojevikok szervezték vagy hajtották végre a pogromot, és az is joggal feltételezhető, hogy az októberi tömeg tagjai közül néhányan a druzsinák tagjai közé léptek. A két jelenség azonban egészen más tőről ered: a cári manifesztumot követő elszabadult indulatok inkább egy össznépi lincshangulatot tükröztek, a harci druzsinák a nagyvárosokban sajátos céllal szerveződtek, és tevékenységük lényege nem a tömegesség, hanem az egyeduralom számára legveszélyesebb elemek és szervezetek megsemmisítése volt.

[110] Laqueur, W.: *Black Hundred. The rise of extreme right in Russia.* New York, 1994. pl. 20. l.

[111] 1905 decemberéig sem a pétervári, sem a moszkvai feketeszázasságnak nem volt saját fegyveres ereje. Éppen a decemberi moszkvai fegyveres felkelés, illetve a január 9-i sortűz egyéves évfordulója generálta az igényt a létrehozásukra.

[112] Többek között Tulából, Jelizavetgradból, Kosztomorából, Gomelből, Pétervárról érkeztek az ONSZ Főtanácsához fegyver és pénz iránti kérelmek. *Revoljucija, 1905–1907. Dokumenti i matyeriali.* 307. l.

[113] Például Szentpétervárott Juszkevics-Kraszovszkij szervezte meg a harci alakulatokat, Moszkvában a Monarchista Párt égisze alatt jöttek létre, Jekatyerinoszlavban az ONSZ helyi részlege szervezte meg a lázadás fegyveres megtörésére létrehozott fegyveres csoportokat. Vö. PIR. 143. l.

Az első ismert felhívás szélsőjobboldali „őrző-védő" fegyveres alakulatok megszervezésére 1905 júniusában Tambovban jelent meg, amikor az egyre tömegesebbé váló sztrájkok és parasztmozgalmak aktivizálták a monarchia híveit. „Felszólítunk minden orosz embert, hogy fegyverkezzen fel, ki mivel tud, és abban a percben, amikor felhangzik a kiáltás a lázadás leverésére, bátran lépjen fel fegyverrel a kezében."[114]

1906–1907 során feketeszázas harci druzsinák jöttek létre Arhangelszkben, Asztrahanyban, Vologdában, Gomelben, Odesszában, Jekatyerinoszlavban, Kijevben, Kisinyovban, Tifliszben (Tbiliszi), Moszkvában és Jaroszlavban.[115] A megalakulás módjának nem ismert semmiféle receptje vagy sablonja. Egyes helyeken a felhívásokat publikáló szélsőjobboldali orgánumok köré szerveződtek a „monarchia megmentői", másutt a helyi feketeszázas részlegek hozták létre őket, megint másutt a rendőrség nyújtott segítséget a megalakuláshoz, végül voltak olyan városok, ahol egy ambiciózus helyi monarchista – többnyire kocsmáros, kereskedő, fuvarozó – vállalta magára a szervezés munkáját.

A harci közösségek és a feketeszázas szervezetek többségének *szociális összetétele* eltérő volt. Ez részben magyarázható azzal, hogy míg az egyes szélsőjobboldali szervezetek vidéki részlegei szinte minden településen működtek, addig harci alakulatok kizárólag a nagyobb *városokban* jöttek létre, valószínűleg azonban jóval erőteljesebben determináló elem volt a tevékenység terrorista jellege. Jelentős csoportját alkották a druzsinnyikoknak az aranyifjak, az arisztokrácia elkényeztetett, privilégiumokkal védett, kalandvágyó, törvényi korlátokat nemigen ismerő gyermekei. Moszkvában a kiváltságos tanintézetek hallgatóinak jelentős része, például a Katkov líceum hallgatói, csatlakoztak a szerveződő harci alakulatokhoz.[116] Rajtuk kívül elsősorban gimnazisták és a népi iskolák fiataljai léptek be a druzsinákba. Jelentős rétegét alkották a harci közösségeknek a bűnöző, deklasszált, büntetett előéletű elemek, alvilági kapcsolataik révén általában az ő feladatuk volt a fegyverek megszerzése.[117] Volt olyan druzsina, amely őrcsapatként szerveződött meg, de a kortársak egyszerűen csak rablóbandának tartották.[118] Szívesen befogadták más pártok dezertőreit is.[119] Külön csoportot alkottak azok a munkanélkülivé vált gyári-üzemi elemek, akik léthelyzetük javítását, jövedelmet, esetleg munkahelyet reméltek a bojevikokhoz történő csat-

[114] GARF. F. 102. 1905. D. 999. Cs. 39. T. 1. 20. l.

[115] CSSZVR. 143. l.

[116] Uo. 144. l.

[117] Uo. 145. l.

[118] GARF. F. 116. Op. 1. D. 427. 15. l.

[119] Uo. F. 1467. Op. 1. D. 862. 109. l.

lakozástól. Végül voltak a zsoldosok, akik egész egyszerűen vérdíjért harcoltak.[120]

A harci druzsinák országosan összesített *számát* és a bennük részt vevő aktív tagok *lélekszámát* rendkívül nehéz még csak megbecsülni is. Ügyvitelt nem vezettek, nyilvántartást nem készítettek, nyilvános feljegyzés vagy fotó alig készült róluk, ezeken is gyakran álnevek vagy diákegyenruhás tanintézeti fiatalok szerepelnek. Mivel tevékenységük súlyosan sértette – legalábbis elvileg – a fennálló állam törvényeit, ezért tagjaikat óvták a publicitástól. *Egyes* druzsinákról és azok taglétszámairól azonban vannak adataink. A legnagyobbnak tartott harci szervezet, az odesszai druzsina 6 századot számlált, az egyes századokba körülbelül 50-60 ember tartozott, így lélekszámuk a „csúcson", 1906/1907 fordulóján sem haladta meg a 300 főt.[121] Ennek arányában a más városokban tevékenykedő bojevik csoportok létszámát 50–150 főre becsülhetjük. Segít a létszám meghatározásában a megrendelt fegyverek mennyisége. Pétervárott a rendőrség 100 pisztolyt bocsátott a feketeszázas harci druzsinák rendelkezésére. A jelizavetgradi szervezet 20 puska és 1532 töltény kiadására kért engedélyt. (Az ügylet meghiúsult.) Dubrovintól, az ONSZ elnökétől Davidov, a gomeli szervezet vezetője „35 revolvert és 100 finn kést szeretett volna kapni".[122] A kosztromai szervezet Borisz Nyikolszkijhoz, az Orosz Gyűlés befolyásos emberéhez fordult „50, a kormány által elkobzott revolver igénylése tárgyában".[123] Tulában a helyi alkormányzó, Hvosztov rendelkezése alapján 600 magnum rendszerű forgópisztoly került kiutalásra a helyi feketeszázas szervezet számára. Az igényelt és juttatott fegyverek száma azonban nem ad teljes képet, mert a harci druzsinák más beszerzési forrásokkal is rendelkeztek: így vásároltak az alvilágtól, illetve hozattak külföldről,[124] néhány esetben pedig egészen egyszerűen loptak, például a lőterekről.[125] Szintén érdekes lehet az ekkor kiadott fegyverviselési engedélyek száma, mert a rend-

[120] Általában havi 10-15 rubelt juttattak, és többnyire élelemben. Más szervezetek készpénzben fizettek, cserébe csekélyebb, 3–5 rubel körüli összeget. Voltak olyan druzsinák, ahol rendszeres volt a juttatás, voltak olyanok, ahol az akciók után fizettek. Jellemző módon Odesszában, mihelyt a helyzet normalizálódásával csökkent a helyi feketeszázas szervezet kormányzói támogatása, azonnal „felszívódtak" a zsoldosok is. Vö.: CSSZVR. 145. l.

[121] Uo. 144. l.

[122] GARF. F. 116. Op. 1. D. 291. 44. l.

[123] Uo. F. 588. Op. 1. D. 95. 4. l. Idézi: Sztyepanov, 1992. 146. l.

[124] Juszkevics-Kraszkovszkij Pétervár és Helsinki között többször is megfordult, minden alkalommal jelentős fegyverszállítmányt hozott a fővárosi druzsina számára. Vö. CSSZVR. 146. l.

[125] Uo. A feketeszázak gépfegyvereket, gránátokat és dinamitot tulajdonítottak el nagy előszeretettel, nehéz dolguk nem volt, mert a lőtérparancsnokok számos esetben szándékosan felügyelet nélkül hagyták ezeket a harci eszközöket.

kívüli állapot miatt kizárólag a szélsőjobb kéréseit elégítették ki. 1906. januári adatok szerint a fővárosban 120, Odesszában két év alatt pedig 686 engedélyt adtak ki. A péterváriakat kivétel nélkül, az odesszaiak közül kb. 300-at az ONSZ számára állították ki.[126] Összességében tehát a nagy tévedés kockázata nélkül azt állíthatjuk, hogy a harci druzsinák taglétszáma a feketeszázas mozgalom csúcsán is legfeljebb néhány ezer volt, nem haladta meg az összlétszám (410 000) 1-2%-át.

A *belépésnek* egy ilyen típusú szervezetbe nem voltak merev formai követelményei, valamiféle középkorias miszticizmus figyelhető meg a fennmaradt dokumentumokon. A pétervári bojevikok két koponyát ábrázoló papíron írták alá a csatlakozási eskü szövegét. A gomeliek belépési nyilatkozata véres kezet ábrázoló íven állt. Ügyvitel hiányában a belső folyamatokról legfeljebb egy-egy bizonylat maradt fenn.[127]

Az egyes szervezetek *harckészültsége* igen eltérő volt. Egyes alakulatok felkészültsége megközelítette a reguláris csapatok szintjét. Asztrahanyban egyenruhát vezettek be, fehér, szögletes kaukázusi kucsmát és kék övet. Odesszában a helyi druzsina saját lőtérrel, lovardával rendelkezett, és a hivatalos orosz hadsereg tisztjei képezték ki őket. Nem volt azonban mindenütt ilyen fokú a szervezettség, voltak városok, ahol a bojevikok dorongokat, gumibotokat használtak csak akcióik alkalmával.[128] Felfegyverzettségi szintjük nem volt korszerűnek mondható, többnyire elavult pisztolyok alkották, de még így is felette álltak a forradalmár ellenfelek felszereltségi szintjének. Akció közben a druzsinnyikok általában maszkírozták magukat, kedvelt eszközük volt az álbajusz és az álszakáll. Maga Dubrovin, de a druzsinatagok többsége is bevetés és őrjárat közben mindig páncélmellényt viselt, ami szintén jelentős előnyt jelentett számukra az ezzel nem rendelkező szociálforradalmárokkal és szociáldemokratákkal szemben.

A druzsinák *felépítését és működését* semmi sem szabályozta, ez vagy a tagok belátásától és egyezségétől függött, vagy a helyi feketeszázas részleg határozta meg. Az 1906 augusztusában Odesszában megalakult „Fehér Gárda" a kozák hadszervezési elvek átvételére és alkalmazására törekedett. Élén a kinevezett atamán állt, a századok élére atamánok, az alegységekére pedig kapitányok kerültek. A szervezetet minden lát-

[126] GARF. F. 102. 1905. D. 999. CS. 39. 5. l.

[127] GARF. F. 102. 1905. D. 999. Cs. 39. 108. l. A bizonylaton a következő szöveg olvasható: „Igazolom, hogy a jó magatartású és a munkában mindig kitűnő V. M. Zemljanszkij valóban a 4. Gonosz Század (4-ja Zlobnaja Szotnya) tagja, amely az SZRN odesszai harci druzsinája. Fentieket aláírással és pecséttel igazolom. Jermak, a 4. Gonosz Század kinevezett atamánja."

[128] Roznatovszkij, az ONSZ tulai részlegének elnöke írta: Mi nem szerveztünk harci druzsinát, „de volt 150 emberünk, akik botokkal és revolverekkel voltak felfegyverezve." GARF. F. 1467. Op. 1. D. 852. 15. l.

szólagos önállósága dacára az ONSZ helyi elnökének irányítása alá rendelték, és hangzatos elnevezése ellenére csak az Orosz Nép Szövetsége druzsinájának hívták.[129] Pétervárott a közösség alegységei a jobboldali befolyás alatt álló helyi üzemekre támaszkodtak, így a Narvai üzemre vagy a Putyilov-gyárra, a rendőrszocializmus tanai által „előkészített" munkássejtekre építették működésüket. Más szervezetekkel ellentétben ez volt az egyetlen az országban, amely az egész városra kiterjesztette működését. Moszkvában is létrejöttek harci szélsőjobboldali szervezetek, itt a „templomi zászlósok" szervezésében és a Monarchista Párt égisze alatt. A Forradalommal Szembeni Aktív Harc Társasága moszkvai fiókjának megnyílása után a feketeszázasság új és agresszív harci druzsinával gyarapodott, amelyet ráadásul a helyi főhatalom képviselői is támogattak.[130]

A harci druzsinák elsődleges *célja* a forradalmi folyamat megtörése volt, amit különböző eszközökkel, elsősorban azonban a rendőrséggel történő együttműködés révén kívántak elérni. Előfordult, hogy információkat szereztek egy készülő akcióról, és ezeket megosztották a hatóságokkal, de volt olyan eset is, hogy közös fegyveres fellépéssel számoltak fel egy forradalmi rajtaütést.[131] A druzsinák sajátos provokációs ügynökhálózatot építettek ki, amelynek természetesen egyrészről az információgyűjtés, másrészről azonban olyan provokációk elkövetése volt a célja, amelyek úgymond lépéskényszerbe hozzák a rendőrséget. Más alkalmakkor az Ohrana-ügynökök taktikáját követve meggondolatlan akciókba kívánták belehajszolni azt a csoportot, amelybe beépültek.[132] Az utcai botránykeltés, verekedés szintén az eszköztárukhoz tartozott. Különösen a vörös szín hatott rájuk a spanyol bikaviadalok „torróihoz" hasonló módon; több helyütt olvashatunk arról, hogy ha valakin a „forró napokban" vöröset láttak, azt letépték róla, vagy szétvagdosták az öltözetét.[133] Nem mindenki úszta meg ennyivel. 1905. november 16-án az Ivanovo-voznyeszenszki vasútállomáson a zsandárok letartóztattak két nőt a feketeszázasok előzetes értesítése alapján. Közülük az egyik,

[129] CSSZVR. 144. l.
[130] CSSZVR. 143. l.
[131] Az ún. gatcsinai esetnél 1906. augusztus 28-án a csendőrök a vasútirányítással közösen 15 fegyverest szállítottak le a vonatról. Kiderült, hogy a Forradalommal Szembeni Aktív Harc Társaságának tagjai, akik forradalmárokra vadásznak, és olyan információ birtokában vannak, hogy a terroristák meg akarják támadni a vonatot. Két nap múlva egy különvonattal a rendőrséggel közösen megközelítették a támadás feltételezett helyszínét, ahol valóban egy forradalmi rajtaütést sikerült meghiúsítaniuk. Az információ azért volt ennyire biztos, mert a rajtaütést Grigorjev, az Ohrana és az ONSZ közös ügynöke szervezte provokációs céllal. A dolog szépséghibája volt, hogy ütközet közben a provokátort saját társai lőtték le. GARF. F. 102. 1905. D. 999. Cs. 101. 11. l.
[132] L. az előző lábjegyzetet.
[133] CSSZVR. 149. l.

Genkina, a bolsevik párt tagja volt, és egy fegyveres szállítmányt kívánt eljuttatni Ivanovóba. A bebörtönzött nőket a helyi harci druzsina erőszakkal kiszabadította, majd az utcán agyonverték Genkinát.[134] A feketeszázasság sokat idézett 102-es levéltári fondjában fennmaradt Vitte Odesszában élő húgának levele, amelyben arról számol be befolyásos politikus testvérének, hogy „a városban a feketeszázak szinte naponta megölnek valakit".[135] Szintén feladatkörüknek tartották a szó szerint vett őrjáratozást is. 1906. január 9-én, a pétervári sortűz első évfordulóján több mint 700 fegyveres feketeszázas őrizte az előkelőségek palotáit és a vendéglőket.[136] Szintén „biztosították a nyugalmat" az I. Állami Duma megnyitásának napján is, mert tartottak attól, hogy amikor majd „a nem megfelelő összetételű", választások útján felhatalmazást kapott testület összeül, akkor majd ismét forradalmi hullám veszi kezdetét a fővárosban. Az állig felfegyverzett ONSZ druzsinák elsősorban a Téli Palota környékét biztosították.[137] Az 1905. decemberi moszkvai fegyveres felkelés során összecsaptak a bolsevikok hasonló elnevezésű harci szervezeteivel, de gyengének bizonyultak, és a legtöbb üzemben vereséget szenvedtek, néhány főkolomposukat a szociáldemokrata munkások ki is végezték.[138] A harci druzsinák nemcsak leszámoltak az egyeduralom ellenségeivel, hanem mint az előző példa is mutatja, időnként maguk is súlyos veszteségeket szenvedtek, még 1907-ben is 24 monarchistát öltek meg baloldali beállítottságú munkások a különböző összecsapások során.[139] A bakui részleget kevés híján teljesen megsemmisítették, mert a székházukat 27 kg zselatinos nitroglicerinnel aknázták alá eszer maximalisták, menekülésüket annak köszönhették, hogy a robbanás pillanatában nem tartózkodtak az épületben.[140] Így tehát a druzsinnyikok valóban harcosoknak, bojevikoknak érezhették magukat, mert a fegyveres akciók során komoly kockázatot kellett vállalniuk. Általában azokban a városokban tombolt az első forradalom alatt a feketeszázas szervezetek és harci druzsináik terrorja, amelyeknek helyi vezetése és karhatalma melléjük állt. Ilyen városok voltak például Tiflisz, Jaroszlav, Odessza.[141] Vitte beszámol memoárjában arról, hogy a leváltott rendőrigazgató, Lopuhin vallomásából kiderült, hogy a gomeli pogromot egy ottani

[134] GARF. 102. F. 124. 1906. Op. 44. D. 963. Cs. 1. 2. l.
[135] GARF. F. 102. Op. 265. D. 111. 62. l.
[136] CSSZVR. 146. l.
[137] CSSZVR. 146. l.
[138] *Sztoletyije. 1855–1957.* Leningrád, 1957. 38. l. Magyarul: Bebesi: *Vál. szöv.* 222–223. l.
[139] CSSZVR. 148. l.
[140] Uo.
[141] Odesszában Konovnyicin, a helyi részleg elnöke a város tényleges urának számított a forró napokban. Minden este már erősen illuminált állapotban kiadta druzsinnyikjainak a jelszót: „Üssétek, gyerekek, a zsidókat! Hurrá, volt a válasz." Sztyepanov, 1992. 149. l.

csendőrtiszt, Podgoricsanyi szervezte, és a rendőrség épületében Komisszarov törzskapitány irányításával illegális, antiszemita röplapokat előállító nyomda működött, amelynek létrehozására még Pleve belügyminisztersége idején került sor. Az említett ügyekben a miniszterelnök vizsgálatot indított, ám cári beavatkozásra az érintetteknek nem esett bántódásuk, sőt soron kívül előre is léptek a hivatali ranglétrán.[142]

Szerepet játszottak a druzsinnyikok és irányítóik a forradalmárok elleni bírósági ítéletek meghozatalakor is. Miután a válságos időszak a II. Duma feloszlatásával az önkényuralom hívei számára véget ért, ez egyúttal az *önbíráskodás* kényszerű befejezését is jelentette számukra. Tüntetésekkel, táviratokkal, a bírákra gyakorolt nyomással kívánták a minél súlyosabb ítéleteket elérni. Bűnösnek tartották a bírákat és az ügyészeket is, amennyiben nem született kellően elrettentő ítélet. Bulacel, aki a feketeszázasságon belül is a jobbszárnyon helyezkedett el, megfogalmazta a „főbűnösök", az „elnéző férfiak", Scseglovitov igazságügyminiszter és Sztolipin miniszterelnök megbüntetésének szükségességét is.[143] S bár javaslatával magára maradt, Dubrovin, az ONSZ elnökének vezetésével a Főtanács egész proskripciós listát[144] állított össze az önkényuralom ellenfeleiről.[145]

Politikai gyilkosságok és gyilkossági kísérletek

A június harmadikai fordulat beköszöntével a feketeszázasság feladata is megváltozott. A forradalom apályával a tömeges terror, a látványos fellépések szükségtelenné váltak, ez már a hatalom számára is inkább csak kényelmetlenséget jelentett. Másrészt az erőteljesen módosított választójogi törvény és a hatékonyan befolyásolt választások révén a szélsőjobbnak jelentős pozíciókat sikerült szereznie a legális politikai erőtérben is, ezért fő kérdéssé a dumabeli politizálás vált. Az *erőszakról* és az erőszak alkalmazásáról azonban továbbra sem mondtak le, az új helyzetben a druzsinák és az őket irányító feketeszázas szövetségek egészen speciális „célokat" jelöltek ki a maguk számára: az egyeduralomra nézve legveszélyesebbnek ítélt személyek likvidálását. Nyikolszkij így fogalmazta meg még 1906. májusi levelében a megváltozott koncepciót: „A feketeszázak tömeges terrorja nem szabad, hogy ezeket a jelentéktelen embereket („apró állatkákat" – „meljuzgi") pusztítsa el nyílt pogrommal, hanem titokban kell megsemmisíteni a főkolomposokat, és nem egyszerűen a »szemet szemért, fogat fogért elv alapján,« hanem pontosan a

[142] Vitte, Sz.: *Egy kegyvesztett visszaemlékezései.* Bp. 1964. 459–461. l.
[143] GARF. F. 1467. Op. 1. D. 599. 6. l.
[144] Az ókori Rómában a polgárháború során a i. e. 82-ben a fővárosba bevonuló optimatapárti Sulla halállistát állított össze néppárti politikai ellenfeleiről, akiknek likvidálásáért vérdíjat fizetett.
[145] GARF. F. 1467. Op. 1. D. 599. 5. l.

társadalmi vezetőket kell elintézni, ahogy én már nemegyszer elmondtam Dubaszovnak (generális, Moszkva katonai parancsnoka – *B. Gy.*), hogy Moszkvát és Szentpétervárt meg kellene tisztítani a képviselőktől."[146] Egy másik, néhány nappal később kelt levelében ezt a gondolatot így fogalmazza meg: „Higgyék el, hogy ha mindegyikük megsemmisítése helyett... [a forradalmárok mozgalmára] egy tucat főkolompos likvidálásával válaszolunk, akkor az egész terror egy szempillantás alatt megszűnik. Az egésznek a lényege abban áll, hogy válaszokat nem a forradalom ágyútöltelékei (pusecsnoje mjaszo) számára kell adnunk, hanem a főkolomposaik számára."[147] A fenti gondolatok jegyében összeállított dubrovini listán szerepelt Miljukov, Sztolipin, Scseglovitov, Hippiusz, a szemjonovi gyár igazgatója, Vitte, valamint kadet párti dumaképviselők és még sokan mások.

A politikai gyilkosságok sorát Herzensteinnek, az I. Állami Duma kadet párti képviselőjének megölése nyitotta meg még a forradalom alatt, az I. Állami Duma feloszlatása után 10 nappal, az eredeti elképzelések szerint őt még nagyon sokaknak kellett volna követniük. A feketeszázasok figyelmét a még 1888-ban kikeresztelkedett, zsidó származású liberális képviselő az I. Dumában az agrárkérdés tárgyában elmondott éles hangvételű beszédeivel hívta fel magára. A nagybirtok felosztására vonatkozó kadet javaslat húsba vágóan érintette a zömében nemesi birtokosok irányítása alatt álló szélsőjobbot, amely ráadásul az I. Dumában még képviselettel sem rendelkezett. Bár a mai napig nem ismert, hogy likvidálására ki adott parancsot, annyi azonban bizonyos, hogy egy olyan kivégzőosztag hajtotta végre a feladatot, amely közvetlenül az ONSZ Főtanácsa alá volt rendelve, így az utasításnak a legfelső körből kellett érkeznie.[148] Az akció végrehajtásával a pétervári druzsina vezetője, Juszkevics-Kraszovszkij lett megbízva, különítménye a Forradalom Gyorsan Mozgó Harci Druzsinája elnevezést viselte, amelyet feltehetőleg ők adtak saját maguknak.[149] Az akció végrehajtására Tyieroki várost szemelték ki, amelynek fürdőhelyén a politikus a duma feloszlatása után pihent. A döntésben nyilván szerepet játszott a fővároson kívüliség, hiszen így kisebb nyilvánosság mellett lehetett a merényletet végrehajtani. A szállodába érkező különítményesek belügyi iratokkal igazolták magukat, ez és még más tényezők is a rendőrség közvetett részvételére utalnak. A volt képviselőt sétájáról hazatérve lánya és felesége társaságában két pisztolylövéssel gyilkolták meg, a közelről leadott pontos találatok azonnali halált okoztak. Az akció történetének feldolgozása

[146] GARF. F. 508. Op. 3. D. 33. 1. l.
[147] Uo.
[148] PIR. 143. l.
[149] Uo.

során Sztyepanov rábukkant Polovnyovnak, a merénylet egyik végrehajtójának visszaemlékezéseire, amelyben a szerző leírja, hogy a gyilkosság éjszakáján az ONSZ Főtanácsa teljes létszámban ülésezett, pontosabban italozott, és önfeledt örömmel ünnepelték a liberális politikus meggyilkolását.[150] Még furcsább volt, hogy a moszkvai feketeszázas pogromújság, a *Vecse* már egy órával a gyilkosság megtörténte után utcára került számában harsány főcímben közölte: „Meggyilkolták Herzensteint!"[151] Nyilvánvaló volt, hogy a feketeszázak valamennyi fontosabb vezetője és sajtójának szerkesztője tudott a készülő akcióról. A „kommandó" tagjait jól megfizették. A busás honoráriumot elitták, fennmaradt az egyik druzsina tag, Laricskin feljegyzése, aki idézte a kocsmáros megjegyzését arról, hogy „bárcsak mostanában még egy ilyen fontos embert el kellene távolítaniuk az uraknak, mert ő akkor a bevételből kőházat építene".[152] A rendőrség közreműködésére több tényező is utal. Herzenstein szállodájában a végrehajtók titkosügynök igazolvánnyal jelentkeztek be, és ezt el is fogadták tőlük, pedig közismert volt, hogy az MVD nem látja el ügynökeit igazolvánnyal. Polovnyov visszaemlékezéseiben közli, hogy kb. másfél héttel a gyilkosság elkövetése után őt és egy másik kommandóst, Rudzikot berendelte a titkosrendőrség főnöke, Geraszimov. A kihallgatás így folyt: – Ugye nem maga követte el Herzenstein meggyilkolását? – Nem. – No hát akkor ehhez tartsa magát, és ne beszéljen sehol róla.[153] Valójában a feketeszázakkal konspiráló rendőrfőnök arról kívánt meggyőződni, hogy a gyilkosok tartják a szájukat. A következő áldozat a kegyvesztetté váló volt miniszterelnök, Sz. J. Vitte lett volna. Ő több okból is a feketeszázak első számú célpontjai közé tartozott. Egyrészről nem tudták neki megbocsátani az október 17-i manifesztumot, amelyről közismert volt, hogy ő fogalmazott, és ő vette rá a cárt az aláírására, ez a dokumentum pedig pro forma véget vetett az önkényuralomnak és az országot alkotmányos monarchiává nyilvánította. Másrészről Vitte, amíg kormányon volt, nagyon határozottan fellépett a törvényes keretek betartásáért (ez nem jelenti azt, hogy a decemberi moszkvai fegyveres felkelés leverésére, amely kormányzati szempontból szintén a törvényes rend megbontásának számított, nem adott egyértelmű és nagyon határozott parancsot), végül közismert volt a szélsőjobbról alkotott élesen elítélő véleménye. A Herzenstein-gyilkosság váratlanul nagy felháborodást keltő visszhangja arra késztette a feketeszázakat, hogy az „idegenkezűség" elvét alkalmazzák, azaz a volt kormányfőt úgy öljék meg, hogy abból még politikai tőkét is kovácsolhassanak. Az ügy végrehajtásával egy A. E. Kazancev nevű volt kovácsmestert bízták meg, aki pénzért besúgói feladatokat látott el, és ebből egészen jól megélt, meggyőződéses monarchista volt és a moszkvai harci szervezet tagja. Még gyári munkás korából kapcsolata volt az ottani eszer sejttel. Ezt kihasználva politikailag tájékozatlan munkásokból, illetve olyanokból, akiket Vitte alatt valamilyen sérelem ért, végrehajtócsoportot szervezett. Így a merényletet formálisan eszer-maximalisták követték volna el, ami nyilvánvalóan országos felháborodáshoz és rendőrségi intézkedések kiprovokálásához vezetett volna.[154] Az akcióban, jelentőségére való tekintettel maga a Főtanács is közreműködött, A. J. Pruszakovnak később az ügyben tett tanúvallomása szerint Dubrovin személyesen vállalta el, hogy Vitte házának alaprajzát megszerzi.[155] A merényletkísérlet azonban ezúttal visszafelé sült el: a kályhafűtők észrevették a kéménybe rejtett pokolgépet, és az eleinte szkeptikus rendőrségi szakértők megállapították, hogy nagy teljesítményű robbanószerkezetről van szó. Az országon valóban a felháborodás hulláma söpört végig, csak éppen ellenkező előjelű, mint azt az akció kitervelői szerették volna. Maga a *Russzkoje znamja* ismerte be néhány nappal a merényletkísérlet után kiadott számában: „Nincs mit tenni – sikerült házi eszközökkel felmelegíteni Oroszország nagy reformátorának elhaló hírnevét."[156] A következő merénylet azonban sikeres volt. Kazancev, még „eszer szerepkörében" megfenyegette Fjodorovot, hogy a feladatot sikertelenül teljesítőket kizárják a pártból, ezért a Vitte elleni kudarcot csak úgy teheti jóvá, ha likvidál egy árulót, aki pénzt lopott a párt kasszájából. 1907. március 14-én Fjodorov az utcán négyszer közvetlen közelről arcul lőtte az „árulót", hogy a párt iránti hűségét bebizonyítsa. Másnap a sajtóból tudta meg, hogy a Duma egyik volt küldöttét, a *Russzkije vedomosztyi* szerkesztőjét, Iolloszt ölte meg. A kadet párt tagjait és a liberális lapok szerkesztőit a feketeszázak már korábban óriási pszichológiai nyomásnak tették ki. Rendszeresen fekete kereszttel megjelölt névtelen leveleket küldtek nekik, néha pedig a dorogomilovi temető alaprajzát, ahová már be volt rajzolva a sírhelyük. Az Iollosz-gyilkosság feketeszázas volta egy percig nem lehetett kétséges, ez rettegést váltott ki a liberalizmus erőiben, mert úgy tűnt, hogy a szélsőjobb fenyegetéseit be is váltja. A merényletet a *Vecse* című pogromújság szerkesztősége előtt hajtották végre, amely egyúttal az ONSZ moszkvai harci druzsinájának a Népi Védelemnek (Narodnaja

[150] GARF. F. 1467. Op. 1. D. 598. 6. l. In: CSSZVR. 153. l.
[151] CSSZVR. 154. l.
[152] CSSZVR. 153. l.
[153] GARF. F. 1467. Op. 1. D. 862. 15. l.

[154] A csoport tagjai: Sz. Sz. Petrov, a pétervári szovjet egyik delegáltja, akit a Vitte kormány alatt tartóztattak le, V. D. Fjodorov, aki meg volt győződve, hogy Vitte adott parancsot a pétervári szovjet likvidálására, és egy A. Sz. Sztyepanov nevű férfiszabó, aki saját bevallása szerint „nem tudott jól eligazodni a pártok feladataiban". GARF. F. 1467. Op. 1. D. 862. 86–87. l.
[155] GARF. F. 1467. Op. 1. D. 862. 86–87. l.
[156] *Russzkoje znamja*. 1907. február 4-i szám.

Ohrana) is székháza volt. A *Vecse* szerkesztője ugyanaz a V. V. Olovennyikov volt, aki lapjában már egy órával a Herzenstein-gyilkosság után közölte annak tényét. A gyilkosságok azonban egy időre abbamaradtak, mert az eszer harci csoport felismerte, hogy Kazancev személyében áruló provokátor férkőzött be soraiba. Fjodorov is így fogalmazott: „Akkor én megértettem, hogy a maximalisták helyett a feketeszázaknak dolgoztam."[157] Az eszerek az áruló likvidálása mellett döntöttek, a döntést két becsapott munkás, Fjodorov és Petrov hajtotta végre 1907. május 27-én.[158] Ráadásul a két szerencsétlen, politikailag tájékozatlan eszer a párt kérésére a sajtóban közzétette a gyilkosság valódi történetét annak összes körülményeivel együtt. A botrány óriásira dagadt, a feketeszázas proskripciós lista további kiszemeltjeinek likvidálását fel kellett függeszteni. Mindezzel persze a gyilkosságok nem értek véget, 1908. március harmadikán a jekatyerinoszlavi feketeszázak Dubrovin ösztönzésére megölték az I. Állami Duma volt képviselőjét, a zsidó származású orvost, a trudovik frakció egykori tagját, Karavejevet, elsősorban – Herzensteinhez hasonlóan – agrárkérdésben képviselt álláspontja, másodsorban zsidó volta, harmadsorban a jekatyerinoszlavi helyi konfliktusok miatt. 1909-től azonban megindultak a felelősségre vonások, és a mozgalom több részre szakadásával, majd meggyengülésével párhuzamosan ez a politikai gyilkosságok, mint a társadalmi konfliktusok megoldási eszközének az eltűnéséhez vezetett. 1911–13 között a Bejlisz-ügyben a feketeszázasság már csak egy számára kedvező bírói ítéletet próbált kicsikarni, nem utolsósorban tevékenysége utólagos igazolásául – mint ismeretes sikertelenül –, az 1916-os Raszputyin-gyilkosság pedig egészen speciális körülmények között történt, és egyúttal már a mozgalom „hattyúdalát" jelentette.

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy a harci druzsinák aránylag kevés helyen jöttek létre, s tagjaik száma a feketeszázasság egészéhez képest rendkívül csekély volt. Elsősorban *karhatalom-kiegészítő* funkciót láttak el, tevékenységük ott vált jelentősebbé, ahol a helyi hatóságok egyértelműen támogatták őket. Kezdettől fogva törvényen kívül álltak és törvénytelen cselekedeteket hajtottak végre, ezért létezésüket a feketeszázas politikai csoportok lehetőség szerint megkísérelték elkonspirálni. A június harmadikai monarchiában ilyen típusú harci szervezeteknek már nem lehetett szerepük.

A politikai gyilkosságok sem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, sőt Vitte és Iollosz esetében az akciók a gondos, „jezsuita módra" történő tervezés ellenére visszafelé sültek el, és több kárt okoztak a feketeszázasságnak, mint amennyi hasznot hajtottak. Az egyéni merényleteknél az ONSZ Főtanácsa, amely maga is közvetlenül érintett volt több esetben is, abból az alapelvből indult ki, hogy a forradalmi mozgalommal szembeni harcban – amely az eszer maximalisták révén maga is alkalmaz merényleteket – minden eszköz megengedett. Az 1909-től meginduló perek azonban megmutatták, hogy bűncselekményért – egy alkotmányos útra lépni kívánó monarchia esetében – annak politikai motívumától függetlenül felelni kell.

[157] GARF. F. 124. Op. 65. D. 30. 15. l.

[158] Kazancev áruló volta oly módon nyert bizonyítást, hogy a lakásában lévő egyik fiókból előkerült az ONSZ halállistája. Az árulót bombakészítés közben azzal a tőrrel ölték meg, amelyet éppen tőle kaptak a következő akció végrehajtásához. GARF. F. 124. Op. 65. D. 30. 17. l., valamint 20–21.

Feketeszázas szervezetek, politikai és választási programjaik

1. AZ OROSZ GYŰLÉS (Russzkoje szobranyije)

A szervezet megalakulása és működése

A nemesi monarchista szervezet 1900 februárjában alakult, létrehozói a pétervári hivatalnoki és tisztikar, valamint a konzervatív intelligencia és a pravoszláv egyház vezetőinek köréből kerültek ki.[1] A szervezet alapszabályát 1901. január 26-án hagyta jóvá az eleinte vonakodó belügyminisztérium akkori irányítójának, V. K. Plevének a helyettese, P. N. Durnovo.[2] A szervezet létrehozása válasz volt a századforduló gombamód szaporodó forradalmi- és agrármegmozdulásaira és a társadalom felső rétegeinek „kozmopolitizmusára".[3] 120 fő alapította, közülük kerülnek ki a később létrehozott jobboldali szervezetek élharcosai.

A társaság irányító tanácsa 18 főből állt: a regényírással is foglalkozó Golicin herceg, Sahovszkij herceg, Aprakszin gróf, Kurakin herceg, Kaskarov földbirtokos, Szerafim püspök, Komarov, a szövetség első újságjának a *Szvet*nek (Fény) a szerkesztője, Bulacel publicista, aki írásaival gyakran kivívta a liberális sajtó haragját, a *Russzkij grazsdanyin* (Orosz Polgár) szerkesztője, B. Nyikolszkij professzor, a mélyen nacionalista Velicsko, a moldáviai kisnemes, belügyi hivatalnok Puriskevics, Mordvinov generális, Varlamov színész, a dekabrista unoka Volkonszkij herceg, valamint a publicista-író Engelhardt.[4] Közülük többen a korabeli tudományos-művészeti élet meghatározó személyiségei voltak, így például Lihacsev, az orosz történelem doktora, a birodalmi nyilvános könyvtár igazgatója, a jogtudós-irodalmár egyetemi tanár Borisz Nyikolszkij, a művész Bogdanov-Belszukij, Ilovajszkij stb. A tagság soraiban hadmérnökök, vezető hivatalnokok, orvosok (Dubrovin), a felső- és középfokú tanintézetek képviselői, valamint a klérus és a tehetősebb kereskedőréteg képviselői is megtalálhatók voltak. Első elnökének a Gyűlés Golicin herceget választotta, őt 1906. október 10-től Sahovszkij herceg követte a szervezet élén. 1907. október 9-től Lobanov-Rosztovszkij, 1913-tól Peskov, 1914-től Gejden, 1915-től Aprakszin és 1916 végétől az 1917 februárjában bekövetkező bukásig Beljavszkij töltötte be a Gyűlés elnöki posztját.[5] A szervezet alapszabályát Volkonszkij herceg, Zolotarjev tábornok, Szuvorin, a *Novoje vremja* (Új Idő) című lap kiadója, az író Engelhardt, Puriskevics és a viborgi kormányzó, Mjaszojedov fogalmazták.[6] Alapszabályukban nyomatékosan hangsúlyozták, hogy „céljuk részt venni a társadalmi tudat felvilágosításában és megerősítésében, és az orosz nép sajátosságainak, az alkotó ősi kezdeteknek a hétköznapi életbe történő bevezetésében".[7] Ez a szellemi alapvetés határozta meg a szervezet tevékenységét az alakulása utáni első időszakban: az orosz és a szláv népi élet múltjának és jelenének tanulmányozása. Ahogy az alapszabály más helyütt fogalmaz: „Megismertetni az emberekkel mindazt, amit az oroszok a kultúra, a tudomány és a művészet terén alkottak."[8] Ezenkívül az orosz nyelv szépségének és helyességének megőrzését, a háztáji gazdálkodás formáinak bemutatását, az orosz-szláv kölcsönösség témakörének tanulmányozását tartották kiemelt jelentőségűnek.[9] Fokozatosan nyitottak részlegeket azokban a helységekben, ahol elfogadták a szlavofil szentháromságot mint állami alapértéket. 1903-ban Harkovban Vjazigin történészprofesszor útmutatása alapján nyílott meg első részlegük, amely kiadta a *Mirnij trud* (Békés Munka) című lapot, és nagyszámú népszerűsítő brosúrát közölt az *Amit minden orosz embernek feltétlenül tudnia kell* című sorozatban. Alapszabályzatuk erős szlavofil hatást tükrözve leszögezte: „A menekülést a nemzeti erényben kell keresni. Nekünk nem szükséges a Nyugat vontatókötelén tovább vonszolódnunk."[10] 1904-ben részlegeik nyíltak Kijevben, Kazanyban, Permben, Vilnóban, Varsóban, Orenburgban, Poltavában és másutt, összesen 15 helyen, elsősorban az egyetemi központokban. *Ezek a részlegek lettek a később alakult jobboldali pártok szervezeti központjai.* A legnagyobb részlegek Poltavában és Varsóban jöttek létre, ezeknek a június harmadikai monar-

[1] *Szpiszok cslenov Russzkogo szobranyija sz prilozsenyijem isztoricseszkogo ocserka szobranyija.* Szpb. 1906. 1. l.

[2] Vö. Davidovics: *Szamogyerzsavije v epohu imperializma.* Moszkva, 1975. 71. l. Pleve vonakodása abból fakadt, hogy eleinte azt vélelmezte, hogy az Orosz Gyűléssel egy „Beszedi" vagy „Oszvobozsgyenyije" típusú szervezet jön létre, az OGy védelmező, szlavofil szellemiségű monarchista karaktere azonban hamarosan meggyőzte, hogy nem követett el hibát a működés engedélyezésével, sőt nem sokkal meggyilkolása előtt tiszteletbeli tagja lett a Gyűlésnek. L. még erről: CSSZVR. 33. l.

[3] *Szpiszok cslenov...* 1. l.

[4] CSSZKSZ. 7. l.

[5] *Polityicseszkije partyii Rosszii. Konyec XIX – pervaja trety XX-go veka.* Moszkva, 1996. 535. l. A továbbiakban: PPR.

[6] PPR. 535. l.

[7] *Isztoricseszkij ocserk Russzkogo szobranyija.* Szpb. 1906. 1. l., valamint: GARF. F. Dp. 00. 1906. g. Op. 5. D. 186. 26–27. l.

[8] *Dnyevnyik Borisza Nyikolszkogo. Krasznij Arhiv,* 1934. 2. kötet, 87–88. l.

[9] *Szpiszok cslenov...*1–2. l.

[10] *Prazdnyik russzkogo szamoszoznanyija.* Harkov, 1903. 28. l. Idézi: Sztyepanov, Sz.: *Programmi csernoszotyennih organyizacij (1905–1907).* In: *Nyeproletarszkije partyii Rosszii...* 106. l.

chia idejére 700-800 főben stabilizálódott a tagságuk.[11] 1904 végére Nyikolszkij tevékenységének eredményeképpen a pétervári egyetemen létrejött az első monarchista társulás, az Orosz Egyetemisták Köre (Kruzsok russzkih sztugyentov), erre a bázisra épült, ekkor alapozódott meg a későbbi akadémista légió, a *diák-feketeszázasság* is. A tagság a működés első három évében 120 főről 1800-ra gyarapodott, és a kezdeti 15 város után már 110 helységben működtek részlegeik.[12] A Gyűlés magját alkotó pétervári szervezetnek ismert a szociális összetétele is (a közölt adatok mintegy 1800 főre vonatkoznak, valamint meg kell jegyezni, hogy a hivatalnoki és tisztikarnál feltüntetett értékek gyakorlatilag kivétel nélkül örökletes és címzetes nemeseket jelentenek):[13]

Társadalmi réteg	*Százalékos arány*
Hivatalnoki kar	33,1%
Tisztikar	22,3%
Orvosok, mérnökök, szabad foglalkozású értelmiségiek	18,3%
Kereskedők, vállalkozók	6,3%
Papság	3%
Földbirtokosok	2,6%
Ismeretlen foglalkozású	14,4%
Paraszt	2 fő (!)

A deklarált elveknek megfelelően az OGY az első időszakban nemesi irodalmi-művészeti klubként működött, amelynek célja az volt, hogy az általa képviselt erőteljesen szlavofil és nacionalista töltetű népiséget, gondolatvilágot közvetítse a széles nagyközönség felé, emellett különös figyelmet szentelt az alkoholizmus elleni harcnak. A parasztságnak azt tanácsolták, hogy „kerüljön közelebb a nemességhez, mert egyedül az képes megérteni a szükségleteiket, és tanácsot adni a dolgaikhoz, tennivalóikhoz".[14] Legaktívabb részlegük a B. Pelikan által vezetett odesszai volt. Ő adta ki a *Russzkaja beszeda* (Orosz Társalgás) és a *Recs* (Beszéd) című monarchista lapokat. Ez utóbbi első számától kezdve felvette a harcot a „zsidó szabadkőművességgel", és annak ellenére, hogy jelentős összegű állami támogatást kapott, igen gyakran élesen hatalomellenes

[11] Koroljeva, N.: *Pomesicsije-monarhicseszkije organyizacii v 1905–1907 gg. Obrazovanyije, sztruktura, taktyika*. In: *Nyeproletarszkije partyii Rosszii v trjoh revoljucijah*. Moszkva, 1989. 102. l.

[12] PPR. 535. l.

[13] Piszarjenko, I.: *Monarhicseszkije partyii i organyizacii dorevoljucionnoj Rosszii*. In: *Po sztranyicam isztorii otyecsesztva*. Kaluga, 1995. 78. l.

[14] *Pahar*, 1903. 2. sz. 23. l. In: *Nyeproletarszkije partyii Rosszii*. Moszkva, 1989. 103. l.

írásokat közölt, amelyeknek nem egy ízben adminisztratív következményei is voltak.[15] 1903-ban az OGY már hetilapok és folyóiratok széles országos hálózatával rendelkezik: ezek közül legjelentősebb az ez év februárjától megjelenő *Izvesztyija russzkogo szobranyija* (az Orosz Gyűlés Hírei) című hetilap, amely a szervezet első számú központi orgánuma lett megalapításától megszűnéséig. Az újság több ízben is leszögezte: „Csak az önkényuralom hozza meg az össztársadalmi elégedettséget a társadalom valamennyi rétege és osztálya számára."[16] Első szerkesztője Voszkreszenszkij, majd őt követte Krisev, aztán 1907-től Sahovszkij, 1909-től Danyilov, 1910-től Obleuhov – 1916-ig. Ezen kívül a *Szelszkij vesztnyik* (Vidéki Hírek), a *Pahar* (Földműves) – utóbbi kettő Sarapov szerkesztésében –, a *Rusz Pravoszlavnaja i szamogyerzsavnaja* (Pravoszláv és Egyeduralmi Oroszország) Kazanyban, a *Russzkij lisztok* (Orosz Lap) és a *Russzkaja recs* (Orosz Beszéd) Odesszában, valamint a már említett *Mirnij trud* Harkovban alkották azt a széles körű sajtóhálózatot, amely hozzásegítette a szervezetet eredetileg vállalt céljainak, a kulturális ismeretterjesztésnek és felvilágosításnak minél szélesebb körben történő műveléséhez. 1903-ig a szervezet a fentieken kívül különösebb politikai célt nem tűzött maga elé. A Gyűlés zenei esteket szervezett, ahol orosz szerzők darabjait, illetve orosz népzenét játszottak, történelmi előadásokat tartott és irodalmi felolvasóesteket rendezett, kiállításokat szervezett, ahol a népi művészet darabjait mutatták be. Emellett tudományos és ismeretterjesztő célú utazásokat szerveztek, tanulmányozták az orosz népviseleteket és szokásokat. A Gyűlés 1904 őszétől bekapcsolódott az ország politikai életébe, ami eddigi tevékenységének formáját és tartalmát is megváltoztatta. 1904. december 31-én, Szvjatopolk-Mirszkij belügyminisztersége idején, amikor már jól érzékelhetőek voltak a társadalmi válság tünetei, az OGY küldöttséget menesztett az uralkodóhoz, amelynek vezetője Golicin herceg, tagjai Leontyev és Aprakszin voltak.[17] A delegáció legalattvalóibb megnyilvánulásában szükségesnek tartotta deklarálni: „Az Orosz Gyűlés azokban a napokban született, amikor az orosz emberek elengedhetetlenül szükségesnek tartották, hogy kinyilvánítsák a békés munka szükségességét és lelki szembenállásukat azokkal a folyamatokkal, amelyek idegenek hazánk társadalmi rendszerétől. Az OGY-ben valamennyi lélekben egyesült valóban orosz ember tudja, hogy a mi Oroszországunk ereje az egyház és a nép oszthatatlanságában van. Oroszország hatalma a lélek megerősödésében rejlik."[18] A cár fogadta a küldöttséget és tovább-

[15] Pl. a támogatás megvonásával vagy bírósági perrel történő fenyegetőzés. Szpirin, L.: *Krusenyije pomesicsih is burzsuaznih partyij v Rosszii*. Moszkva, 1975. 157. l.

[16] Izvesztyija Russzkogo szobranyija. 1906. 10. sz. 13. l.

[17] Szpirin, i. m. 158. l.

[18] CSSZKSZ. 9. l.

bi fejlődést kívánt számukra. Az Orosz Gyűlés a feketeszázas politikusok közül jó néhánynak az előiskolája volt, akik aztán 1905 végén kiléptek a szervezetből, és önálló, új jobboldali pártokat hoztak létre (Puriskevics, Rozgyevics, Kruseván, Dubrovin). Ekkoriban bővült a szervezet tagsága más, alsóbb társadalmi rétegekhez tartozó elemekkel, például vendéglősökkel, mészárosokkal, udvarosokkal is. 1905 nyarán a forradalmi helyzet éleződésével a Gyűlés újabb küldöttséget menesztett az uralkodóhoz. Azt javasolták, hogy az uralkodó a liberálisokkal folytatott küzdelemben pozíciói megerősítésére sürgősséggel hívja össze a Zemszkij szobort.[19]

Választási és politikai program

1905 novemberében publikálták a szövetség választási felhívását a kiírt dumaválasztásokkal kapcsolatosan, amely a párt programját is tartalmazta.[20] Ez már jelentős politikai fordulat volt azokhoz az első reagálásokhoz képest, ahogy a Gyűlés vezetői az alkotmányosság bevezetésének hírét fogadták. Borisz Nyikolszkij még az év elején ezt írta: „Maga a cár a nép képviselője és felelős érte Isten előtt. A parlament bevezetése valamennyi történelmi értékünk és tradíciónk szétverése. Veszélyesebb és szélsőségesebb lépést, mint a parlament létrehozása, elképzelni sem lehet."[21] A felhívás szerint az állam irányítása legfőbb kritériumának az Orosz Gyűlés a „nép javát tartotta".[22] Elméletileg a régi szlavofil teória szerint a program a „cár és a nép egységének" elvi alapján állt. Az OGY tagjai úgy vélekedtek, hogy az október 17-i manifesztum nem változtatta meg az egyeduralmi rendszert Oroszországban, de módosította annak működési rendjét és feltételeit. Leszögezték, hogy az orosz nép és az egyház számára káros politikáért nem az uralkodó, hanem a kormány viseli a felelősséget. Kétségbe vonták az Állami Dumának azt a jogát, hogy az Orosz Birodalom alaptörvényeit megváltoztassa, ugyanakkor lehetségesnek tartották a törvényjavaslatok előterjesztését és megvitatását, tevékeny részvételt a hatalom gyakorlásában. Szilárdan ragaszkodtak ahhoz, hogy az önkényuralom legfőbb támasza az egyház kell, hogy maradjon, a vallási-állampolgári közösségeknek kell a társadalom alapjait képezniük. Általában véve üdvözölték a cári manifesztumban biztosított szabadságot, de a tételes egyéni szabadságjogok kinyilvánítását nem tartották szükségesnek. Úgy gondolták, hogy mind a hatalomnak,

[19] Zalezsszkij, V.: *Monarhiszti.* Harkov, 1929. 13. l.

[20] *Szbornyik programm polityicseszkih partyij v Rosszii.* Szpb. 1906. 51–55. l. Valamint: *Programma Russzkogo szobranyija izbiratyeljam v Goszudarsztvennuju dumu.* In: *Rosszijszkije partyii, szojuzi i ligi. Szbornyik programm.* Összeállította: Ivanovics, V., Szpb. 1906. 129–130. l.

[21] CSSZKSZ. 14. l.

[22] *Szbornyik programm*... 51. l.

mind az állampolgároknak óriási lesz a felelősségük az uralkodó által adományozott demokratikus normák és elvek betartásában. A nemzetiségi kérdés megoldását annak függvényében képzelték el, hogy az *egyes nemzeti csoportok mennyire felkészültek az orosz nép és az állam szolgálatára.* Az ezzel kapcsolatban megfogalmazott külön pont – a 9-es – megvilágította a Gyűlés álláspontját a zsidókérdésben is. Az említett cikkelyben nyomatékkal hangsúlyozták a zsidóknak a keresztény népekkel szembeni ellenségességét, és „világuralmi törekvéseit",[23] éppen ezért a zsidókkal kapcsolatban szükségesnek tartották volna rendkívüli intézkedések és törvények bevezetését. A nemzeti autonómiatörekvéseket kategorikusan elutasították, Oroszország egységének és oszthatatlanságának politikai dogmája mellett téve hitet. Egyedüli államnyelvnek az oroszt tekintették, és kijelentették, hogy törekedni kell arra, hogy az élet minden területén általánosan használt egyedüli nyelv legyen. Az állam katonai felkészültségével kapcsolatban leszögezték, hogy annak mind a tengeren, mind a szárazföldön készen kell állnia a birodalom határainak védelmére, és alkalmasnak kell lennie a külső ellenség távoltartása mellett a belső rend fenntartására is. A program gazdasági része elsősorban az agrárkérdésre koncentrált, leszögezve, hogy Oroszország agrárország, éppen ezért a fő feladatot a földművelés kultúrájának emelésében látta, különösen a „tősgyökeres orosz centrum" övezetében. Az iparban óvtak a külföldi tőkétől és piacoktól való függőségtől, az orosz vállalkozások életre hívásának támogatását és elterjesztését látták fő feladatnak.

Az OGY jelszavai és ideológiai orientációja kivívták II. Miklós elismerését, aki 1905. december 31-én újból fogadta a szervezet küldöttségét, amelyet ezúttal Nyikolszkij vezetett. A találkozás során mindkét fél kinyilvánította szándékát a további együttműködésre és egymás kölcsönös támogatására.[24] Gringmut a *Moszkovszkije vedomosztyi*ba azt írta az Orosz Gyűlésről, hogy „tevékenysége éles disszonanciának hangzik a progresszivista koncertben".[25] 1905 során a forradalmi események hatására az OGY eszmeiségét valló monarchista szervezetek bontottak zászlót és fejezték ki azonosulásukat a Gyűlés programjával. Ezek sorában jött létre a Moszkvai Patrióták Ligája, a moldáviai földbirtokos pogromszervező Kruseván vezetésével a Besszarábiai Patrióták Ligája, valamint a Nacionalisták Társasága Kijevben és Odesszában, az Orosz Vecse Vilnóban, valamint Minyin és Pozsarszkij Pártja Nyizsnyij-Novgorodban.[26] A forradalmi események természetesen aktivizálták az OGY

[23] *Programmi polityicseszkih partyij Rosszii. Konyec XIX-XX vv.* Moszkva, 1995. 420–424. l. Az idézett pont: 422. l. A továbbiakban: PPPR.

[24] Vesztnyik Russzkogo szobranyija, Szpb. 1906. november 3-i szám. 4–5. l.

[25] CSSZKSZ. 9. l

[26] Uo. 10. l.

tevékenységét is. A jobboldali szervezetek *egységesítésének* gondolata az 1905. február 18-i uralkodói leirat után merült fel, kezdeményezője az OGY moszkvai részlege, az ún. Moszkvai Kör, illetve annak seremetyevi csoportja volt.[27] Ennek eredményeképpen jött létre Moszkvában 1905. április elsején az Orosz Emberek Szövetsége (Szojuz russzkih ljugyej). Ugyanott tavasszal megalakult az Orosz Monarchista Párt (Russzkaja monarhicseszkaja partyija), az ősz folyamán pedig a legjelentősebb feketeszázas szervezet formálódott meg Szentpéterváron, az Orosz Nép Szövetsége (Szojuz russzkogo naroda), amelynek épp az OGY egykori politikusai álltak az élére. (Az egyes pártok közötti különbözőségeket az adott szervezet történeténél érintjük.) Az ONSZ egyik legtevékenyebb tagja, Szokolov 1905-ben egyetemista volt: „az októberi Szmuta idején az Oroszország Újjászületésének Szövetsége szervezet munkájában vettem részt, a kör a felsőfokú tanintézetek olyan professzoraiból és hallgatóiból állt, akik a szlavofil szentháromságot vallották".[28] Széles körben terjesztették az országban a monarchista szervezet röplapjait, brosúráit, amelyek demonstrációkra, az önkényuralom melletti aktív kiállásra hívtak fel, például a Gyűlés harkovi részlege 1905 végén, 1906 első felében több mint 200 000 példányban adott ki agitatív szóróanyagokat.[29] 1906 januárjától jelentette meg a szervezet új lapját, a *Vesztnyik russzkogo szobranyijá*t (az Orosz Gyűlés Közlönye). A szervezet új körülmények közötti feladatait az 1906. január 22-i közgyűlés fogalmazta meg, amely foglalkozott az Oroszország különböző végein élő lakosságnak az OGY választási programja köré történő tömörítésével, valamint azzal, hogy a választási felhívások és programok a megfelelő időben és elegendő példányszámban valamennyi szükséges helyre jussanak el.[30] A Gyűlés folyóiratának január 27-i száma közölte, hogy az OGY és az ONSZ választási együttműködést kötöttek az előbbi választási programja alapján a sikeres választások érdekében, és felkértek minden hasonló gondolkodású állampolgárt, aki támogatja őket, hogy a szövetség lapban közzétett címére adják meg nevüket és pontos adataikat.[31] 1906. február 8–12. között az Orosz Gyűlés útmutatása alapján tartották meg Moszkvában a monarchisták első kongresszusát, amely nyíltan és nagyon határozottan kimondta, hogy támogatja az uralkodó „vaskezű politikáját".[32] Ez év

[27] Koroljeva, i. m. 102. l.
[28] CSSZKSZ. 8. l.
[29] *Nyeproletarszkije Partyii Rosszii. Urok Isztorii*. Moszkva, 1984. 112. l.
[30] Vesztnyik Russzkogo szobranyija, Szpb. 1906. január 27-i szám. 2. l. Ugyanezen a gyűlésen választották a Tanács tagjává óriási szavazattöbbséggel Nyikolszkijt és Harlamovot Zolotarjev és Mordvinov helyére, illetve regisztrálták, hogy a Gyűlés létszáma az adott hónapban 66 új taggal bővült. Uo.
[31] Uo. 1. l.
[32] GARF. F. 102. DP. 00. D. 186. 1. l.

február 21-én újból felhívással fordultak az „orosz emberekhez", ebben kifejezték azt a meggyőződésüket, hogy az október 17-i manifesztum nem változtatta meg alapvetően Oroszország társadalmi berendezkedését és korábban vallott alapértékeit.[33] Vezető orgánumuk ugyanezen száma közölte a szervezet február 16-i állásfoglalását is, amely idézte II. Miklósnak az Orosz Gyűlés látogatásakor mondott szavait: „Egyeduralmam olyan marad, amilyen régen volt."[34] Az eredményes választások érdekében sorra léptek szövetségre a különböző jobboldali szervezetekkel; így például a *Vesztnyik* 1906. március 17-i száma bejelentette, hogy előzetes választási együttműködést kötöttek a Népi Centrum Orosz Pártjával.[35] Olyan eset is előfordult, hogy a Gyűlés a választás során opponálta valamely más jobboldali szervezettel történő együttműködést, egészen addig, amíg az OGY választási programját el nem fogadta. Hasonlóra került sor 1906. március 23-án, amikor a szervezet leiratot küldött az odesszai részlegnek, amelyben nemtetszését fejezte ki a Jogrendpárttal történő helyi együttműködés miatt, az említett párt ugyanis nem tette magáévá a Gyűlés programját.[36] A szervezet tagsága 1906-ra elérte a 2300 főt, ebből 1800 a fővárosban, mintegy 500 pedig a különböző vidéki részlegekben ténykedett.[37] Az Orosz Gyűlés támogatta az Orosz Nép Szövetségének, mint aktív monarchista, a forradalomellenes szervezetnek a megalakítását, annál is inkább, mert bázisát bővíteni kellett, sőt mint utaltunk rá, a szervezet egyes meghatározó tagjai – pl. Puriskevics, Dubrovin, Nyikolszkij, Bulacel stb. az ONSZ-nek is alapító tagjai lettek. A két párt között eleinte szívélyes volt a kapcsolat, az OGY felajánlotta az ONSZ-nek pétervári helyiségei használatát. 1906. szeptember 22-én a szervezet orgánuma hálás hangú nyílt levélben fordult Sztolipinhoz, a minisztertanács elnökéhez, amelyben kifejezte megelégedettségét a rend és nyugalom helyreállításával kapcsolatban, valamint felajánlotta további segítségét a kormányzat számára.[38] A lap egy héttel későbbi számában pedig felhívással fordult valamennyi azonos gondolkodású szervezethez, szövetséghez, körhöz, párthoz és az egész orosz néphez: ebben indokolták az I. Állami Duma szétkergetésének elkerülhetetlenségét, és a II. Duma-választásokkal kapcsolatban további együttműködésre szólították fel.[39] Az Orosz Gyűlés tagjai részt vettek a monarchisták ugyanebben az évben tartott II. Szentpétervári, és a III. Kijevi Kongresszusán is. Ettől az évtől részlegeik nevüknek megtartásá-

[33] *Vesztnyik Russzkogo szobranyija*, Szpb. 1906. március 3-i szám. 1. l.
[34] Uo. 3–4. l.
[35] *Vesztnyik Russzkogo szobranyija*, Szpb. 1907. 8. sz. március 17. 2. l.
[36] GARF. F. 588. Op. 1. D. 1243. 32. l.
[37] Koroljeva i. m. 101. l.
[38] *Vesztnyik Russzkogo szobranyija*, Szpb. 1906. 19. sz. szept. 22. 2–3. l.
[39] Uo. 20. sz. szept. 29. 1–2. l.

val lényegében beleolvadtak az Orosz Nép Szövetségébe. A szervezet létszáma 1906-ban 4500 fő körül lehetett. 1907-ben tartották a Monarchisták IV. Összoroszországi Kongresszusát Moszkvában, amelyen 130 szervezet mintegy 900 küldötte vett részt, ekkor volt a szélsőjobboldali mozgalom a csúcsponton. Itt jelentették be látványos, teátrális körülmények közepette az Orosz Gyűlés és az Orosz Nép Szövetségnek egyesülését.[40] Az irányító testületek a kooperáció időszakában is folyamatosan működtek (ez tette lehetővé a későbbi gyors kiválást). Az OGY rendszeresen tartott közgyűléseket a tagság, és elnökségi üléseket az irányító Tanács számára – 1908-ban például 5 közgyűlés és 22 tanácsülés zajlott le.[41] 1911-től elváltak útjai az ONSZ-től, és ebben, akárcsak a csatlakozásban, Nyikolszkij játszott főszerepet. Híres legendája a mozgalomnak, hogy 1911-ben Markov II. és Nyikolszkij „feketepénzek" elosztása feletti vitája verekedéssé fajult, és a szövetség nőtagjainak kellett szétválasztaniuk őket.[42] A polémia az újbóli szervezeti különválás után békésebb körülmények között, de továbbra is éles hangnemben folytatódott a sajtó hasábjain. A nagy feketeszázas skizmák idején a Gyűlés az egyetlen volt a pocsajevi papságon kívül, amely az obnovlenistákkal[43] szemben a dubrovinistákat[44] támogatta, és ebben a kontextusban fellépett a III. Állami Duma és az Államtanács Markov II. irányítása alatt álló jobboldali „megújító" frakciójával szemben.[45] (Ebben nyilvánvalóan Nyikolszkij és Markov II. legendás ellenszenve is közrejátszott.) Hasonlóan ellenséges viszony alakult ki a szintén egykori OGY-tagnak, az azóta már az ONSZ-t is megjárt hírhedt vezéralakjának, Puriskevicsnek a Mihály Arkangyal Népi Szövetsége elnevezésű pártjával is. Az OGY nem vált önálló politikai párttá sem az első forradalomban, sem a június harmadikai

[40] Az aktus az Uszpenszkij-székesegyházban tartott istentisztelettel kezdődött, majd beszédek hangzottak el az önkényuralom fenntartása és az orosz állam történelmi szerepének megőrzése mellett. Ezután Minyin és Pozsarszkij emlékművéhez, az orosz állam 1612-es megmentőinek állított szoborhoz vonult az ünneplő tömeg, majd az Orosz Monarchista Párt templomi zászlóját hozták be a térre, amelyet saját kézjegyükkel láttak el az „istenfélő" polgárok, ezután következett a két nagy monarchista párt egyesülésének bejelentése, amelyet általános üdvrivalgás kísért. Vö. CSSZKSZ. 32. l.

[41] Uo.

[42] Ljubos, V.: *Russzkij fasiszt V. M. Puriskevics.* Leningrád, 1925. 32. l.

[43] Obnovlenista, vagy megújító, a szélsőjobboldali mozgalomnak a június harmadikai monarchiához alkalmazkodó és ennek érdekében az Orosz Nép Szövetsége programját és vezetőségének összetételét megújítani kívánó irányzata, vezetőjük, illetve székházuk helye alapján nevezik még őket markovistáknak, illetve baszkovistáknak is.

[44] Dubrovinista, avagy politikailag ortodox szélsőjobboldali, aki nem enged az 1905-ös programból, és nem kívánja elfogadni a forradalom leverése után létrejött június harmadikai monarchiát. Elnevezésüket a pártelnök Dubrovin után kapták.

[45] A feketeszázas szkizmák során létrejövő ellentétekről és elnevezésekről, ezek pontos értelmezéséről a Mihály Arkangyal Népi Szövetsége, illetve mindkét Orosz Nép Szövetségének bemutatása kapcsán a későbbiekben részletesen írunk.

monarchiában, ahol ismét *kulturális funkciója* erősödött föl, 1907-ben például az OGY gimnáziumot nyitott Pétervárott az „orosz szülők gyerekei számára". Fennmaradtak adatok, amelyek a társaság aktivitását tanúsítják: 1908-ban 49 előadást tartottak, valamint egy koncertet, és színpadra állították az *Ilja Muromec* című darabot. Az előadásokat 4600 tag és 2300 vendég látogatta, többségük ingyenesen. A továbbiakat a következő oldalon látható alábbi táblázat szemlélteti:[46]

Az Orosz Gyűlés által szervezett előadások száma	*A bemutatás éve*	*Látogatók a tagság köréből*	*Vendégek*
49	1908	4600	2300
32	1909	2700	1100
35	1910	3000	1900
24	1911	21 000	1100
25	1912	1900	1000
21	1913	1300	800
24	1914	1200	500
28	1915	1200	1400
22	1916	1100	300

Vannak információk a legérdekesebb rendezvényekről is: 1904-ben hallgathatta meg a tagság a *Tyutcsev és költészete* című Borodkin-előadást, „Homjakov nézetei Oroszország hivatásáról" elnevezésűt Vasziljev prezentálásában, Nyikolszkij „Pobedonoszcev irodalmi tevékenységéről" című politikailag is aktuális okfejtését, a „Távol-Kelet eseményeiről" Klado fellépését, ugyanő adta elő a „Japán tengeri haditervei"-ről szóló anyagot stb. 1908-ban állították színpadra Litvinov darabját, a *Megtorlást.*[47] Ugyanebben az évben csatlakoztak „A jobboldali Sajtó Szövetségéhez" és megkezdték a „terroristák által meggyilkolt" hazafiak és államférfiak névsorának, valamint a róluk szóló rövid portréknak az összeállítását. A munka ötlete Puriskevics agyában született meg, aki úgy döntött, hogy össze kell állítani az *Orosz Fájdalom Könyvét*, a munkát az új feketeszázas szervezete, a Mihály Arkangyal Népi Szövetsége (MASZ) koordinálta, és elkészülte után ők jelentették is meg.[48] Az OGY által összeállított anyagok e mű számára készültek.

Az 1914. január 26-án a vidéki szervezetekkel közösen tartott, soros monarchista kongresszuson Moszkvában olyan határozatot fogadtak el,

[46] PPR. 535. l.

[47] PPR. 536. l.

[48] Sulgin,V. V.: *Sto nam v nyih ne nravitszja.* Moszkva, 1992. 264. l. A kötet az 1930-as párizsi kiadás reprintje.

hogy „vissza kell térni a nyugodt akadémiai munka korábban járt útjára".[49] Elutasították, hogy részt vegyenek a pártok politikai életében, és úgy döntöttek, hogy vissza kell térni az eredeti alapelvekhez. Ugyanakkor az Orosz Gyűlés karakterét és programját tekintve az első világháború alatt is természetesen jobboldali, önmagát pártként definiáló szervezet maradt. Az érdeklődés tevékenységük iránt 1914-től, mint Rimszkij-Korszakov is megjegyezte, nagymértékben esett, volt olyan közgyűlése a szövetségnek, amelyen mindössze 32 fő vett részt.[50] A háborús körülmények új elemeket hoztak a szervezet életébe, például segélyszervezetet hoztak létre, amely gyűjtött a háborúban elesettek családtagjainak. A Carszkoje Szelóban megnyitott tábori kórházuk mintegy 100 elsősegélynyújtó helyet látott el kötözőszerrel és fehérneművel.[51]

A többi feketeszázas szervezettől eltérően az Orosz Gyűlés 1917 februárja után is folytatta működését, továbbra is kulturális missziót töltött be, előadásokat szervezett, brosúrákat adott ki, sajtójának egy része is fennmaradt. Tekintettel az izzóvá váló politikai légkörre, ekkor megjelentetett kiadványaik jelentős része bigottan monarchista, illetve antiszemita beállítottságú volt. Ez döntő módon határozta meg viszonyukat az 1917 októbere után felálló új hatalomhoz, amely nem a korábbi konszolidált, bár tendenciózus kultúraközvetítő szerepét, hanem február és október közötti tevékenységét vizsgálta elsősorban, és ez vezetett végleges betiltásukhoz 1917 őszén.

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy az első forradalom két „forró évét", valamint az említett 1917-es időszakot leszámítva, az Orosz Gyűlés a nemesség politikai vitaklubja maradt, a konszolidált monarchistákat gyűjtötte maga köré, komolyan vette nemzeti népnevelő-felvilágosító funkcióját. Válságidőszakokban azonban egyértelműen állást foglalt a szélsőjobb mellett, történetének egy bizonyos periódusában össze is olvadt vele. A szélsőjobb vezetőinek politikai iskolájaként, szervezetileg pedig a szélsőjobb országos és egyetemi hálózatának megteremtőjeként működött.

[49] PPR. 536. l.
[50] PPR. 536. l.
[51] Uo.

2. AZ OROSZ EMBEREK SZÖVETSÉGE

A moszkvai nemesség szervezete az önkényuralom védelmében

Az uralkodó február 18-i manifesztuma, amely szerint Buligin vezetésével alkotmány-előkészítő testület jön létre,[52] valamint a monarchista sajtó február 24-i kétségbeesett felhívása[53] után egyre-másra hozták létre a különböző egyeduralom-védelmi szélsőjobboldali szervezeteket. Ezek sorában a legelsők között alakult meg az Orosz Gyűlés Moszkvában működő ún. Seremetyevi Köréből az Orosz Emberek Szövetsége (Szojuz russzkih ljugyej, OESZ) 1905 márciusában Moszkvában.[54] Megalakítói az orosz nemesség és klérus köréből kerültek ki, így Anasztazij érsek, a történész Ilovajszkij, a *Kreml* című lap kiadója és szerkesztője, egyben az ötkötetes *Oroszország története* című munka szerzője, gróf Gudovics, a publicista Sarapov, Scserbatov herceg, Gagarin herceg, Golicin herceg, Tucskov és Uruszov nemesek, Petrov-Szolovjovo földbirtokos, és talán legaktívabb alapító atyái voltak az új organizációnak a Seremetyev hercegi fivérek, Pavel és Pjotr.[55] A 48 tagú alapító testületből 31-en tartoztak az örökletes nemességhez, négyen képviselték a klérust, két tiszteletbeli polgár és két paraszt tartozott az „alapító atyákhoz".[56] A nemesi monarchista szervezet első feladatának tartotta, hogy fellépjen a nemesi jellegű Zemszkij szobor (Nemesi Gyűlés) összehívásáért. 1905. április 14-én kibocsátott felhívásuk leszögezte, hogy az első feladat „törekedni arra, hogy helyesen teljesítsék a cári akaratot, és késlekedés nélkül ki kell vá-

[52] Az uralkodó utasítására ezen a napon tartotta első ülését Alekszandr Buligin, a február harmadikán kinevezett belügyminiszter vezetésével az a bizottság, amelynek az Állami Duma mint törvényhozó szerv (parlament) összehívására vonatkozó szabályozást elő kellett készítenie. Vezetőjéről később ezt buligini tanácsnak, az általa kidolgozott tervezetet pedig a buligini duma tervezetének hívták.

[53] A Moszkovszkije vedomosztyi 1905. február 24-i számában megjelent egy felhívás, amelyet a feketeszázasság alapító felhívásának tekintünk. Fogalmazója nem ismert, feltehető, hogy Gringmut, az újság szerkesztője írta, aki már az év elejétől erőteljesen szorgalmazta lapjában a monarchista erők összefogását. Tartalma: „Eljött az idő! Ébredjetek! A cár szólít benneteket!... A zendülők, az árulók, a tébolyodottak ellen... Jöjjetek és ismerjétek meg egymást! Tömörüljetek a pravoszláv egyház, az egyeduralkodó cár és az orosz nép nevében, és ellenségeitek nem tudnak erőt venni rajtatok!..." In: MV. említett szám, magyarul: Bebesi: *Vál. szöv.* 206. l.

[54] PPR. 576. l.

[55] CSSZKSZ. 17. l.

[56] CSSZVR. 11. l.

lasztani az uralkodó számára a valóban alkalmas orosz embereket".[57] 1905. október 14-i, a *Moszkovszkoje vedomosztyi* hasábjain közzétett felhívásukban az „orosz emberekhez" fordultak, azt kérve tőlük, hogy *az egyházközségeken belül szervezzék meg a rend népi druzsináit a lázadókkal szembeni harcra*[58] (Kiemelés tőlem – *B. Gy*). Az OESZ vezetői ugyan teljeskörűen az orosz nagyhatalmi sovinizmus és a korlátlan önkényuralom elvi alapján álltak, ugyanakkor megnyilvánulásaik és dokumentumaik eléggé éles kritikát tartalmaztak a hivatalban lévő kormány címére is. Álláspontjuk szerint a hivatalnokkormány kisajátította magának a cári hatalom előjogait, így elválasztotta az uralkodót a néptől. A szlavofil gondolkodás szerint a nép és a cár „szemtől szembeni" egységét helyre kell állítani, az uralkodónak a nép bizalmát vissza kell szereznie.[59] Az Állami Duma összehívását olyan értelemben, mint a nyugat-európai parlamentek, elképzelhetetlennek tartották. Véleményük szerint a politikai pártok mindig csak saját egoista céljaikat követik, ahogy megfogalmazták: *„Az ilyen többpártrendszerű parlamentekben mindig azé a hatalom, akinek kevesebb lelkiismerete, több pénze, és minél nagyobb arcátlansága van."*[60] (Kiemelés tőlem – *B. Gy.*) Az orosz társadalom tekintetében azon a véleményen voltak, hogy az intelligencia és a hivatalnokréteg Oroszországban zsidókból áll, vagy megtollasodott és megvásárolt emberekből; a bankok és a kereskedelem túlnyomó része is a zsidók tulajdonában van. Ettől az „elzsidósodott" társadalmi elittől indult a forradalmi izgatás. Ezek a nézetek, bár az Orosz Emberek vezetői fogalmazták meg őket, a jobboldali pártokat általában véve is jellemezték. Az OESZ szervezeti és működési rendjét az *Alapszabály*, az *Usztav* tartalmazta, amelyet 1906-ban nyilvános kiadással publikussá tettek.[61] A szövetség ülésein a zsidók helyzete folyamatosan napirenden volt. Az OESZ vezetői különösen aggasztónak találták a „társadalmi élet minden szférájában történő megerősödésüket".[62] Tudatosítani kívánták a lakosság széles tömegeiben, hogy az olyan kifejezések, mint értelmiségi, kulturális, demokrata, köztársasági, forradalmár stb. tulajdonképpen zsidókat vagy a zsidókhoz kapcsolódó tevékenységet jelölnek, részei a zsidó propagandának. El kívánták érni (nem sikertelenül), hogy már ezeknek a szavaknak a puszta csengése is

[57] Idézi: Piszarjenko, I.: *Monarhicseszkije partyii i organyizacii dorevoljucionnoj Rosszii.* 82. l. In: *Po sztranyicam isztorii otyecsesztva.* Kaluga, 1995.

[58] Moszkovszkije vedomosztyi, 1905. október 14-szám.

[59] CSSZKSZ. 17. l.

[60] Uo.

[61] *Usztav Szojuza russzkih ljugyej.* Szpb. 1906. A szervezet felépítésére és működésére vonatkozó előírások részletes ismertetésétől *ezúttal* eltekintünk – a szélsőjobboldali szervezetek belső szabályozása ugyanis lényegében ugyanarra a rugóra járt –, azt a legjelentősebb, az Orosz Nép Szövetsége esetében kívánjuk bemutatni.

[62] CSSZVSZ. 18. l.

ellenszenvet váltson ki a lakosságból, még azelőtt, mielőtt esetleg pontos tartalmukkal tisztába jönnének.

Az orosz néphez és a szlavofil népiséghez való viszonyt az OESZ programjának 3. bekezdése tartalmazta, ez a cikkely később változtatás nélkül átkerült az Orosz Nép Szövetsége programjába is.[63] „Az orosz népet mint a hatalmas és erős állam megalapítóját és földjei összegyűjtőjét illeti meg a főszerep az orosz állam felépítésében. Ez nem jog és nem privilégium, nem a hatalom szerkezetén alapuló hegemónia, hanem Oroszország békés hivatása és súlyos történelmi kötelezettsége. Ennek értelmében:

1. A Szövetség elengedhetetlennek tartja: a hazafiság felkeltését, amelyhez határozottan részt kell venni a helyi közösségek életében és erőfeszítéseiben;

2. Az egész orosz népet plébániai közösségekbe kell szervezni, hogy a templom élete és az emberek élete megbonthatatlan egész legyen.

3. Minden nép szabadon gyakorolhatja a maga vallását. A pravoszlávia előjogainak csak azon missziós tevékenység szabadságában kell kifejeződniük, amely egyúttal más népek javát is szolgálja.

4. Katonai diktatúra bevezetése.[64]"

A zsidókkal kapcsolatban a Szövetség alapító tagja, Sarapov a *Russzkoje gyelo*ban (Orosz Ügy) úgy foglalt állást, hogy „a zsidók örök és kibékíthetetlen ellenségei az önkényuralomnak és Oroszországnak, és erőfeszítéseiket az orosz nép alávetése érdekében fejtik ki".[65] Az OESZ programjában ez a kérdés még egyértelműbb megfogalmazást kapott: „Mi örömmel üdvözöltük volna a testvériséget és az egyenjogúságot a zsidókkal, ha az egész világ története a maga megkérdőjelezhetetlen tényeivel nem azt mutatná, hogy Izrael népe egész idő alatt önálló, az állam életében és más népek közé történő beékeltségében is olyan népnek tűnt, amely a maga kizárólagos jogának tartja a világ fölötti uralmat, és ebből következőleg értelemszerűen ellenséges minden olyan más néppel szemben, amelyet az ő saját nemzeti közössége szempontjából csak mint kizsákmányolása tárgyát tekinti, mindezen törekvései antinacionális indulatok kialakulásához vezetnek."[66]

A párt teljes szervezeti kiépítettsége 1905 őszére alakult ki, amikorra körülbelül 20 önálló szövetséget tudtak létrehozni. A legjelentősebb, legtöbb tagot tömörítők ezek közül a jekatyerinoszlavi, a kijevi, az odesszai,

[63] *Usztav Obscsesztva pod nazvanyijem Szojuza russzkogo naroda.* 5. p. In. CSSZKSZ. 41. l. Magyarul: Bebesi, *Vál. szöv.* 214–215. l.

[64] *Russzkije partyii, szojuzi i ligi. Szbornyik program.* Szpb. 1906. 53–54. l.

[65] Idézi: CSSZKSZ. 18. l.

[66] Uo.

a mogiljovi, a kozlovi, a kolomnai és a tambovi voltak.[67] Az együttműködés az alapítószervezet és a helyi részlegek között meglehetősen laza volt, ennek fórumaiul leginkább a monarchista kongresszusok szolgáltak. A szövetség nemesi jellege kezdettől egyértelmű volt, mivel azonban az egész orosz nép szervezeteként kívántak fellépni, az egyes szervezetek vezetőségébe beválasztottak az „alacsonyabb" társadalmi rétegekből is 2–2 főt (főként kereskedőket és parasztokat).

A szervezet sajtóját Mescserszkij herceg *Grazsdanyin* (Állampolgár) című lapja, Sarapov *Russzkoje gyelo* (Orosz Ügy) elnevezésű orgánuma, Ilovajszkij már említett *Kreml* című folyóirata reperezentálták, de megjelentek alkalmi és időszaki kiadványaik is, mint pl. a *Vremennyik Szojuza russzkih ljugyej* (az Orosz Emberek Szövetségének Évkönyve).

Az OESZ bekapcsolódott a nagy „uralkodójárások" sorába, amikor is a cár elé járuló delegációk hűségükről és támogatásukról biztosították a birodalom első emberét. A legfontosabbra ezek sorában 1905. december elsején került sor, amikor az uralkodó fogadta a szövetség Scserbatovból (elnök), Bartyenyevből, Bobrovból, Oznabisinból, valamint néhány válogatott parasztból (Larionov, Bogacsev stb.) álló delegációját.[68] A nagyon modoros, protokolláris szöveg megfelelt az alkalomnak. „Hatalmas uralkodó, a te ragyogó akaratod értünk, tősgyökeres orosz emberekért van" – indítják a hűségnyilatkozatot a delegátusok. A későbbiek során a szóvivő Scserbatov kifejti, hogy Oroszország ellenségei elrettentéssel és erővel maguk alá kívánják gyűrni az egyeduralmat, és elegük van az állam és önkényuralom elleni támadásokból. Javasolják, hogy hívja össze haladéktalanul Moszkvában „a Föld (az Ország) Nagy Gyűlését", ahol az igazi orosz nép meg fogja adni az uralkodónak azt a támogatást, ami ahhoz szükséges, hogy véget vessen a zűrzavarnak, és segíteni fog abban, hogy az uralkodó az 1903. február 26-i manifesztumot végrehajthassa.[69] Az uralkodó higgyen abban, hogy az ő hűséges parasztságát Oroszország ellenségeinek semmiféle rágalmai nem fogják megingatni. Ezután néhány vallási-teológiai indíttatású kijelentés következik az orosz nép lelki közösségéről, majd kérik újólag az uralkodót, hogy „ilyen körülmények között gyűjtse trónja köré" az orosz föld legjobbjait, hogy

[67] PPR. 576. l.

[68] *Pravije partyii. Dokumenti i matyeriali 1905–1910 gg. Vszepoddanyejsij adresz Szojuza russzkih ljugyej.* 1 Gyekabrja, 1905 g. Moszkva, 1998. 82. l. A továbbiakban: PPDM.

[69] Ez a sokat emlegetett intézkedés vallási türelmet ígért, a parasztságra vonatkozó törvények áttekintését, az obscsinából történő kiválás megkönnyítését, az obscsinatagok kölcsönös kezesség intézménye alóli felszabadítását. A munkásság felé azzal az ígérettel fordult, hogy amennyiben „szmuta" nem zavarja meg a termelés normális menetét, „akkor mód nyílik a nép jólétének emelésére". Vö. PPDM. 639. l.

segítséget és tanácsot adhassanak a számára. Bonyolult pravoszláv rítusú áldáskéréssel zárul az audiencia.[70]

Az Orosz Emberek Szövetségének politikai programját talán legtömörebben 1905. novemberi felhívásukban publikálták. Elöljáróban leszögezték, hogy Oroszország és az önkényuralom egymástól elválaszthatatlan fogalmak, és elítélik azokat a törekvéseket, „amelyek az utóbbi időben az állami berendezkedést megváltoztatni kívánják".[71] Az Állami Duma-választásokkal kapcsolatban leszögezték, hogy azok idegenek az „orosz nép történelmi tradícióitól" és idegenek az orosz nép, elsősorban az orosz parasztság „erkölcsiségétől". Kijelentették, hogy az augusztus 6-i és az október 17-i manifesztum nem jelentik a cár iránti hűség feloldását, nem jelentik az állammal szembeni kötelezettségek megszűnését. A „modern szmuta" megoldását a „lelkében is orosz", valódi nemzeti értelmiségtől várták, akik felvilágosult módon gondolkodva, a parasztság analfabetizmusának felszámolásában közreműködve, az egykori nagy szlavofil elődök, a Kirejevszkijek, Homjakov, az Akszakovok és Szamarin nyomdokaiba lépve hozzájárulnak a nép felemelkedéséhez, öntudatra ébresztéséhez. A forradalmárokkal szemben, akik mesterséges eszközökkel és erővel szét kívánják rombolni Oroszország történelmi rendjét, mindenképpen fel kell lépni, és ezt az OESZ első számú feladatának tartja. Az egyházzal kapcsolatban radikális reform bevezetésének a szükségességét hirdették meg. Megfogalmazták az egyház és állam különválasztásának gondolatát, és az egyháznak a Szent Szinódus bürokratikus kontrollja alóli felszabadításának az igényét. A program élesen bírálta a Vitte nevével fémjelzett orosz gazdasági rendszert is, elsősorban a pénzügyi szisztémát, az aranyalapra helyezett rubelt. Olyan „papíralapú" belső valuta bevezetését szorgalmazták, amely „független a nemzetközi pénzpiac ingadozásaitól".[72] A gazdaság állami tervezését és irányítását elengedhetetlennek tartották, ebből a célból egy, a korábbi Államtanácshoz hasonló ún. Népgazdasági Tanács felállítását látták volna célszerűnek. Az agrárkérdéssel kapcsolatban a klasszikus nemesi álláspontot képviselték, amely a hitelfeltételek javításával, a terméshozamok növelésével, a művelési módszerek intenzifikálásával, valamint az áttelepülési politika szorgalmazásával kívánta a kérdést rendezni, természetesen a nemesi birtok érintetlenül hagyása mellett. A szövetség kifejezte reményét, hogy a valódi orosz emberek a trón biztos támaszai maradnak, és felszólította azokat, akik a felhívás tartalmával egyet-

[70] PPDM. 82–83. l.

[71] GARF. F. 116. Op. 1. D. 618. 2. l.

[72] Piszarjenko, I.: *Monarhicseszkije partyii i organyizacii dorevoljucionnoj Rosszii.* 85. l.

értenek, hogy létesítsenek élő kapcsolatot az OESZ központjával a további együttműködés érdekében...[73]

1905 novemberétől az Orosz Emberek Szövetsége szoros kooperációt alakított ki az Orosz Nép Szövetségével, egyes részlegeik be is olvadtak, és a továbbiakban mint az ONSZ helyi szervezetei működtek tovább. Maga a párt azonban teljes körűen a szuverenitását 1907 májusáig nem adta föl, és az ONSZ keretei között, nevét megtartva, bizonyos belső autonómiával tovább működött. 1906 tavaszától szélesedett a tömegbázisa, enyhült zárt arisztokrata jellege, és mind a moszkvai, mind a vidéki szervezetekbe jelentős számban léptek be a konzervatív értelmiség, az ifjúság és a kispolgárság képviselői.

Az ONSZ szétesése után nem szervezték újjá önálló pártként magukat, hanem egyes részlegeik a dubrovini, míg mások a markovi irányzatot, megint mások a Puriskevics nevével fémjelzett Mihály Arkangyal Szövetséget támogatták, és szervezeteik a későbbiekben ezen pártok mögött sorakoztak föl. Az OESZ-nek jelentős gyengesége volt más szervezetekkel szemben, hogy markáns saját vezetősége nem volt, a nemesi alapító atyák hol ehhez, hol ahhoz az irányzathoz csapódtak. Mindezekért az OESZ története *mint önálló szervezeté* ténylegesen csak 1905 márciusa és 1907 tavasza között vizsgálható, a rájuk vonatkozó többi információt az Orosz Nép Szövetségének, illetve az abból kivált szervezeteknek a története adja meg.

1905 decemberében felhívással fordultak a küszöbönálló választásokkal kapcsolatban az üzemi és a gyári munkássághoz is. Patetikus bevezető után, amelyben arról szóltak, hogy már két éve sújtja a baj és a szerencsétlenség a szegény szülőföldet, amely miatt „rengeteg könnyet hullatott és rengeteget szenvedett az orosz nép", megnevezik a problémák okozóit, azokat, akik visszaélve a helyzettel, a japán háború nehézségeivel röplapokat terjesztenek, megtagadják Istent és uszítják az orosz népet.[74] A közel 8 oldalas maratoni felhívásban a későbbiekben arról biztosítják a munkásokat, hogy a cár atyuska és a kormányzat nem feledkezett meg róluk, ők se feledkezzenek meg alattvalói kötelezettségeikről a baj óráiban. Elítélték azokat a baloldali elveket, amelyek arra hívták fel a munkások figyelmét, hogy nagyon sokak munkájából nagyon kevesen gyarapodnak. „Aki így beszél, az nem érti a gyári-üzemi munka lényegét", írják, majd egy nagyon sajátos közgazdasági fejtegetés következik az

[73] Uo. A dokumentumban közölték, hogy a szervezet irányító központja, a kancellária Moszkvában, a Dimitrovka utcában, a Katkov-házban van, ahol minden nap 10–12 között várják a velük egyetértő pravoszláv orosz embereket.

[74] *PPDM. Obrasenyije Szojuza russzkih ljugyej k zavodszkim i fabricsnim rabocsim, po povodu predsztojascsih viborov v Goszudarsztvennuju dumu.* (Gyekabr, 1905 g.) Moszkva, 1908. 86. l.

árképzésről és a termékek áráról.[75] A 8 órás munkanap követelésével kapcsolatban leszögezik, hogy a paraszt is többet dolgozik a földeken, és Angliában, Franciaországban, Németországban, Belgiumban és Svájcban, valamint Amerikában sem dolgoznak az üzemekben kevesebbet mint 9, 10, 11 órát. Végül is ennek a követelésnek a megvalósulása – e gondolatmenet szerint – a munkások mintegy 40–42%-os jövedelemcsökkenéséhez vezetne.[76] Ha azonban az orosz munkáltatók a 8 órás munkanapért fizetnének ki annyi bért, mint Nyugaton a 10–11 óráért, akkor a külföldi termékek annyival olcsóbbá válnának, mint a hazaiak, hogy az itthoniakat senki nem vásárolná meg – folytatódik a nevelő célzatú közgazdasági fejtegetés. Mindezen túl felhívják a gyári munkásság figyelmét a hagyományos értékek tiszteletben tartásának fontosságára, arra, hogy Istenbe és a cárba vetett hitüket a gyári munka körülményei között sem veszíthetik el.[77] Az országban tomboló szörnyűségekkel szemben pedig a munkásságnak is fel kell vennie a küzdelmet, fejezi ki óhaját a felhívás megszövegezője. A közelgő Duma-választásokkal kapcsolatban úgy foglalnak állást, hogy ilyen fórum csak a szocialistáknak, a forradalmároknak kedvezne, akik a szmutát, a bajt az országra hozták és ezt a lehetőséget is egészen biztosan csak gonosz eszméik terjesztésére használnák föl. Bár a cárnak „kényelmes lenne egy ilyen jogot adományozni a népnek", és „ezzel lehetne felelőséggel és komolyan élni",[78] de egészen biztos, hogy az ország ellenségei ezekkel a jogosultságokkal visszaélnének. Éppen azért kell a józanul gondolkodó orosz embereknek minél több olyan képviselőt a Dumába választaniuk, akik az ország hű fiai, és nem felejtik el az alapvető orosz értékeket.[79] Végül felhívják a hithű orosz munkásság figyelmét azokra a „műveletlen" munkás társaikra, akiket megfertőzött a forradalom propagandája. Meggyőződésük, zárul a hosszúra nyúlt „politikai hegyi beszéd", hogy amennyiben a munkásság a fentieket figyelembe veszi, akkor véget lehet vetni a sztrájkoknak és a munkabeszüntetéseknek, és a munka normális menetének helyreállítása javítani fogja a munkásság életkörülményeit is.[80] Végül emlékeztetik a munkavállalókat arra a nagy felelősségre, amelyet a politikai jogok „adományozása" jelent a számukra, és az Úrtól vett idézettel zárnak: „akinek sokat adnak, attól sokat is vesznek el."[81] Más helyütt az OESZ dokumentumai arra hívják fel a figyelmet, hogy „a munkáskérdést hiba lenne önmagában értelmezni, mert a városok gyári és üzemi

[75] Uo. 87. l.

[76] PPDM. 88. l.

[77] PPDM. 89. l.

[78] Uo. 90. l.

[79] Uo. 91. l.

[80] Uo. 92. l.

[81] Uo.

munkásságának többsége faluról jött, másrészt az életkörülményei és keresete lényegesen jobb, mint falusi sorstársaié, ezért problémáját csak komplexen a parasztsággal együtt szabad kezelni és megoldást keresni rá".[82]

Az Orosz Emberek Szövetsége a társadalom meggyőzése érdekében széles körű propagandát fejtett ki. 1906. január elsején kibocsátott röplapjuk *Önkényuralom vagy alkotmány* címmel került az utcára.[83] A történetfilozófiai indíttatású vitairat abból a tényből indul ki, hogy 1613. február 21-én az Orosz Nép Földjeinek Gyűlése teljességgel Mihail Fjodorovics Romanov kezébe tette le a hatalmat, ezért ettől az időponttól fogva az egyeduralkodó cár az országban a hatalom egyedüli forrása. A cár és a nép közösségének tényét közös hitük, a pravoszlávia mutatja, amely mintegy lelkileg összeforrasztja az uralkodót az Ő alattvalóival. Kifejtik, hogy vannak olyan nyugati országok, amelyekben az uralkodó hatalmát valamely népképviseleti jellegű választott testület korlátozza, az ilyen típusú rendszereket, szemben az orosszal, alkotmányos monarchiáknak nevezik – közli a röplap. Az ilyen esetekben *fennáll azonban a veszély, hogy a képviselők sohasem az egész nép akaratát fogják figyelembe venni, hanem azoknak a pártoknak és a mögöttük álló csoportoknak az érdekeit, amelyek őket beválasztották* (Kiemelés tőlem – *B. Gy.*) a képviseleti intézménybe. Így várhatóan az orosz parlament majd a pártok harcának színterévé fog válni, vetíti előre a röpirat, amely semmiképpen sem szolgálhatja az orosz nép egészének érdekeit. A cárnak azonban, aki a nép lelkiismeretének a megszemélyesítője, a magán- és a pártérdekek fölött kell állnia. A röpirat szerkesztőinek „mély meggyőződése szerint" a jelenlegi felfordulás gyökerei abban keresendők, hogy az intelligencia elválasztotta a népet az uralkodótól, és tanácsadói gyengítették a cár orosz népről szóló valódi ismereteit. Az értelmiség és a bürokrácia felelős azért, mert nem képviselték világosan az orosz föld lakosságának szempontjait az udvarnál és a kormányzatban, hanem helyette saját személyes karrierjükkel voltak elfoglalva. Az 1905. augusztus 6-i, valamint az október 17-i cári manifesztumot mindezekért csak az 1903. február 26-i manifesztum folytatásaként lehet értelmezni, amelyben az uralkodó felkérte minisztereit, valamint egyszerű embereket, hogy tanácsaikkal segítsenek neki abban, hogy az országban meg lehessen előzni a zűrzavart. Az október 17-i legmagasabb uralkodói manifesztumot csak olyan erőknek áll érdekükben olyan módon értelmezni, mintha az az alkotmányosság és a parlamentáris rendszer bevezetéséről szólna, akik az államhatalmat a saját kezükbe kívánják ragadni.[84]

[82] *Partyii, szojuzi i ligi. Szbornyik program*. Szpb. 1906. 59. l.
[83] PPDM. *Lisztovka Szojuza ruszkih ljugyej*. 11. janvarja, 1906. g. Moszkva, 1998. 108. l.
[84] PPDM. 109–110. l.

Az OESZ részt vett a monarchista szövetségek kongresszusainak munkájában is. 1906. február 8-án tartották az Orosz Emberek Első Összorosz Kongresszusát, ahol az uralkodó viszonttáviratait olvasták fel, amelyeket az őt támogató szövetségeknek küldött. A részt vevő szervezetek, mint például az Orosz Gyűlés, az Orosz Nép Szövetsége, az Orosz Emberek Szövetsége, valamint ezek vidéki részlegei választávirataikban biztosították az uralkodót feltétlen támogatásukról és hűségükről, illetve az október 17-i manifesztummal kapcsolatban megismételték azt a korábban sokat hangoztatott, és most már együttesen is kifejezett álláspontjukat, hogy nem tekintik úgy, mintha ez az alkotmányos kormányzás bevezetését jelentené Oroszországban, a cárnak tett hűségesküjüket továbbra is érvényesnek tartják, és a Duma meggyőződésük szerint, „semmiképpen sem vezethet formális törvényhozói tevékenységével az orosz állam valódi alaptörvényeinek megváltoztatásához".[85] Nagyjából hasonló koreográfia szerint zajlott le a 1906. április 9-i II. Összorosz Kongresszus is, amely elsősorban a táviratok ismertetésével, illetve a formális hűségnyilatkozatok megfogalmazásával telt. Újdonság talán csak egy sajátos kérés volt legalattvalóibb beadványuk végén, amelyben arra kérték az uralkodót, hogy mielőtt a „nemzetközi tőke elfoglalná Oroszország teljes gazdaságát és természeti erőforrásait, adjon lehetőséget az orosz iparnak és az orosz munkásoknak, hogy a dicsőséges kezdetekhez visszatérve szolgálhassák az uralkodó és a nép javát.[86]

1906. július 21-én, más radikálisan jobboldali szervezetekhez hasonlóan, felhívást bocsátottak ki, amelyben az I. Állami Duma feloszlatásának körülményeit elemzik.[87] Megállapították, hogy az uralkodó lépése elkerülhetetlen volt, mert a trudovik küldöttek kizárólag a földkérdést állították a duma működésének középpontjába, amelynek általuk elképzelt megoldása szétrombolta volna az orosz tulajdon- és birtokszerkezetet, „egyébként is a földnélküliség és a kevés földűség problémáját csak az uralkodó képes megoldani".[88] Most az állam eszközeivel rendelkező kormányzaton a sor, hogy a problémát megoldja.

Az OESZ Moszkvában, de a birodalom egész területén is elsősorban nézetei elterjesztését, valamint az önkényuralom és az állam ellenségei erejének megtörését tartotta fő feladatának. Szervezettsége más jobboldali pártokhoz hasonlóan a déli kormányzóságokban volt erős, ahol a vegyes nemzetiségű lakosság miatt a népesség orosz része fogékonyabb volt a nagyhatalmi propagandára, a sovinizmusra, valamint ott, ahol jelentős orosz nemesi latifundiumok terültek el.[89] Ennek érdekében gyű-

[85] *Gyejanyija pervih dvuh Vszerosszijszkih szjezdov Russzkih ljugyej*. Szpb. 1906. 1–2. l.
[86] Uo. 27–28. l.
[87] PPDM. 175–176. l.
[88] Uo.
[89] Koroljeva, N.: i. m. 102 . l.

léseket szerveztek, ahol álláspontjukat népszerűsítették, előadásokat tartottak az orosz történelem dicső pillanatairól, és felléptek a népet megrontó alkoholizmus ellen. Előadásaikon hangsúlyozták a nemesség jelentőségét, de kitértek a parasztság, a kereskedők és a városi polgárok problémáira is. Hangsúlyos ügynek tartották a földkérdést, amelynek megoldását, mint láttuk, a nemesi érdekek primátusát szem előtt tartva képzelték el. Eszméik elterjesztése érdekében, kihasználva a kormányzat pénzügyi és nyomdai támogatását, elképesztő mennyiségű brosúrát és röplapot bocsátottak ki, ezek egy része nemcsak a párt saját nézeteivel foglalkozott, hanem ún. vitairat volt. Ezekben az ellenfél szociáldemokraták röplapjainak hatását igyekeztek neutralizálni, elmagyarázták például, hogy mit jelentenek a röplapokon található ilyen kifejezések, mint „progresszió, liberalizmus, forradalom, szocializmus" stb. Jól mutatja az érvelési metódust egy 1906 elején Harkovban kiadott brosúra: „Valamennyien tudjuk, hogy Oroszországban nagyszámú újságot adnak ki, amelyek liberálisoknak és alkotmányos demokratáknak nevezik magukat. Ezek a nemesi rend szétverését sugalmazzák az orosz embereknek, kölcsönös gyűlöletet és belviszályt szítanak, felébresztik az orosz sötétséget és testvérgyilkosságot, ellenségeskedést, felkelést szítanak a cár, a hatalom, az egyház ellen; szétrombolják a hitet, a családot, a házasságot. Ezek a lapok adósak a szolgálattal, a hűséggel, a katonai tisztességgel, a szülőföld iránti szeretettel, az orosz népiséggel, az uralkodónak tett esküvel. Az ő irodalmuk nem egyszerűen szükségtelen az orosz emberek számára, hanem a legerősebb lelki méreg, amely szétveri az értelmet, a szívet, az akaratot, az orosz emberek erkölcsiségét és jellemét, és *következetesen szétveri az orosz társadalmat, annak valamennyi szervezetét és az orosz állam valamennyi intézményét".*[90] (Kiemelés tőlem – *B. Gy*) Egy másik brosúra a következőket írja, tartalmában az előbb idézettekhez jól kapcsolhatóan: „Lehetséges-e vajon *másoknak* az orosz népről, az orosz pártról, az orosz államról beszélniük? Hiszen (a liberális sajtó szerint) ez „retrográd", ez a „máshitűek elnyomása", ez „tiszta patriotizmus", ez „feketeszázasság".[91]

Az OESZ 1906 során még megőrizte viszonylagos önállóságát, illetve helyi szervezeteire bízta, hogy továbbra is az alapító központ vagy az Orosz Nép Szövetsége keretében kívánnak-e tevékenykedni. A tényleges és teljes egybeolvadás 1907 májusában következett be, amikor az OESZ önálló kancelláriája megszűnt, és formálisan is az ONSZ alszervezeteként, abba beolvadva folytatták tevékenységüket. A szervezet rangját az adta, hogy az Orosz Emberek II. Összorosz Kongresszusán Scserbatov herceget választották elnökül, így továbbra is legmagasabb

[90] *Bjulleteny Szojuza russzkih ljugyej.* Harkov, 1906.
[91] *Brosjura Szojuza russzkih ljugyej.* Szpv, 1906.

szinten jelen maradtak az alapító atyák a gyűjtőpártként fellépő ONSZ-ben, valamint a nemesi koordinációs testületeken belül, a hétköznapokban pedig mint ideológiai centrum próbáltak immáron az új párton belül meghatározó szerepben maradni. Az ONSZ szétesése után, mint korábban említettük, a párt nem szerveződött újjá, hanem valamely új irányzathoz csatlakozott és annak részeként működött tovább. Az OESZ *mint párt* története 1907 májusában véget ért.

[92] PPR. 529. l.
[93] Uo.

3. AZ OROSZ MONARCHISTA PÁRT[1]

A keménykezű rendteremtés arisztokratikus szervezete

Az Orosz Monarchista Párt (Russzkaja monarchicseszkaja partyija) 1905. április végén alakult Moszkvában, a jobboldali sajtó április 27-én tudósította a közvéleményt az új szélsőjobboldali párt létrejöttéről, amely egyike volt a monarchisták forradalom során létrehozott szélsőséges irányzatú organizációinak.[2] A szervezet a konzervatív *Moszkovszkije vedomosztyi* (Moszkvai Közlöny) című lap köré szerveződve jött létre, amelynek szerkesztője, V. A. Gringmut már az év elejétől intenzíven szorgalmazta a jobboldali párt megalakítását. Mint a lap március másodikai számában írta: „Az ország erőit szétforgácsoló forradalmi mozgalommal szemben elengedhetetlen egy egységes erős monarchista pártot létrehozni, egy *általános összorosz druzsinát* a cár trónja köré."[3] (Kiemelés tőlem – *B. Gy.*) Létrehozása után a *Moszkovszkije vedomosztyi* főszerkesztője lett az OMP Központi Irodájának elnöke.[4] Rajta kívül Dolgorukov herceg, Rozen báró, Genyika földbirtokos és talán meglepő módon, de az egykori „narodovolec" népi anarchista Tyihomirov, akinek pálfordulása olyan eredményes volt, hogy Gringmut halála után ő vehette át az MV szerkesztését.[5] Az új radikális párt aktívan hozzálátott vidéki szervezetei kiépítéséhez. Az MV már az alakulása után néhány nappal, április 24-én közölte, hogy Moszkván kívül több más vidéki városban sikerült létrehozni a Monarchista Párt helyi szerveit.[6] 1906 elejére mintegy 60 helyen alakultak részlegek, amelyeknek – állításuk szerint – 10 000

[1] A feketeszázas szervezetek áttekintésekor kiemelt jelentőséget tulajdonítunk az egyes pártok politikai, valamint választási programjainak. Ez a logika az Orosz Monarchista Párt esetében nem működik, mert a párt nem indult a választásokon (kivéve a IV. Duma-választásokat, azon is sikertelenül), így választási programot ezúttal nincs módunkban elemezni.

[2] Koroljeva, N.: *Pomescsicsje-monarhicseszkije organyizacii v 1905–1907 gg. Obrazovanyije, sztruktura, taktyika.* In: *Nyeproletarszkije partyii Rosszii. Urok isztorii.* Moszkva, 1989. 102. l.

[3] Moszkovszkije vedomosztyi, 1906. március 2-i szám.

[4] A lap és a párt szoros kapcsolatát mutatja, hogy a Központi Iroda abban a Sztrasztnij bulváron lévő házban működött, ahol az újság szerkesztősége és nyomdája is volt. Vö. CSSZKSZ. 13. l.

[5] Piszarjenko, I.: *Monarhicseszkije partyii i organyizacii dorevoljucionnoj Rosszii.* 101. l.

[6] Moszkovszkije vedomosztyi, 1905. április 24-i szám.

tagja volt.[7] A szokásosan túlzó adatok helyett a jelenlegi kutatások azt mutatják, hogy az OMP-nek a legjobb esetben is legfeljebb néhány ezer tagja lehetett.[8] Az Alapszabály szerint a szervezet tagjává válhatott bármely alattvaló korra, nemre, rangra való tekintet nélkül, amennyiben orosz nemzetiségű és pravoszláv vallású volt. A dokumentum lehetővé tette a kollektív tagságot is, taxatíve kizárta ugyanakkor a zsidókat.[9] A pártba történő belépéshez írásos nyilatkozatot kellett kitölteni, amelyben deklarálni kellett „a párt programjával történő teljes körű egyetértést és a felkészültséget arra, hogy a belépő teljes erővel részt vesz a program megvalósításában".[10] A párt szervezeti kiépítése során az OMP világossá tette azt is, hogy „számára nem annyira a tagok száma, mint a tagság együtt gondolkodása a fontos", ezért kilátásba helyezte a kizárást bármely olyan tevékenységért, amely az Alapszabálynak ellentmond.[11] Működésének első időszakában a párt a deklarált elvek ellenére szigorúan zárt *nemesi jellegű* szervezet maradt. Elsődleges feladatuknak tekintették, hogy „véget vessenek a belső Szmutának" az országban, ennek érdekében „minden törvényes eszközt megengedhetőnek tartottak".[12] A *Moszkovszkije vedomosztyi* 1906. július 9-i írása, a *Két diktatúra* ezzel kapcsolatban önmagán túlmutató tanulságokat hordoz, és értékelését a jobboldali pártok érvényesnek tekintették az 1917 utáni helyzetben is: „*A kormányzat előtt két út áll: az egyik: késlekedés nélkül irgalmatlanul eltiporja a forradalmat, vagy... de a második útba még belegondolni is szörnyű! ...Most valamennyi út a diktatúrához vezet. A diktatúra semmiképpen sem kerülhető meg. Most az a kérdés, hogy milyen diktatúra emelkedik föl Oroszországban.*"[13] Nem tartották kizártnak és szükségtelennek a reformot az ország életében, de azon az állásponton voltak, hogy a változások nem szolgálhatják az ország és a nép javát, ha a forradalmi mozgalom nyomása alatt történnek. Ezért azt javasolták, hogy a reformok bevezetését el kell halasztani addig, ameddig a legfelsőbb hatalom nem tudja stabilizálni az ország helyzetét, belső állapotát. A forradalmi helyzet „megoldásának" idejére *katonai diktatúra* bevezetésének szükségességét hangoztatták, ahogy a *Moszkovszkije vedomosztyi* írta: „A moszkvaiaknak most már nemcsak reménye, de követelése is a (katonai diktatúra) bevezetése."[14] Ezzel egy-

[7] *Programmi polityicseszkih partyij Rosszii, konyec XIX.–nacsalo XX.vv.* Moszkva, 1995. 424. l. A továbbiakban: PPPR.

[8] L. erről: Szpirin, L.: *Krusenyije burzsuaznih i polityicseszkih partyij Rosszii.* Moszkva, 1977. 167. l., valamint: *Nyeproletarszkije partyii. Urok isztorii.* Moszkva, 1984. 111. l.

[9] *Polityicseszkije partyii. Szbornyik programm szuscsesztvujuscsih v Rosszii polityicseszkih partyij.* Moszkva, 1906. 123–124. l.

[10] *Russzkaja monarhicseszkaja partyija.* Moszkva, 1905. 12. l.

[11] Uo.

[12] PPPR. 424. l.

[13] Moszkovszkije vedomosztyi, 1906. július 9-i szám.

[14] Moszkovszkije vedomosztyi, 1906. október 15-i szám.

idejűleg a korlátlan egyeduralom intézményeinek a megőrzéséért lépett fel, és elképzelhetetlennek tartotta a népképviselet bármely formájának bevezetését. Az OMP úgy tartotta, hogy az ország érdekei és tradíciói erős állami hatalmat kívánnak meg. Ez csak úgy képzelhető el, ha a cár hatalmát semmilyen alkotmányos vagy egyéb intézmény nem korlátozza. Álláspontjuk szerint sem az Állami Duma, sem az Államtanács nem rendelkezhet törvényhozó funkcióval. „A Monarchista Párt a leghatározottabb módon elutasítja a választott intézmények bármely formáját, amelyek magukban hordozzák a népképviselet, a »nép haragja«, a »nép véleménye« veszélyét."[15] Ez a tézis volt az, ami az Orosz Monarchista Pártot leginkább megkülönböztette nemcsak más politikai pártoktól, de más jobboldali szervezetektől is, tehát az *alkotmányosság bármely formájának kategorikus elutasítása.* Ezzel párhuzamosan elvetették a klasszikus szlavofil tant, mely szerint „a népnek szabad a vélemény, a cárnak a hatalom". Világosan megfogalmazta ezt az álláspontot az MV 1905. február 5-i száma: „Az MV az elmúlt 40 év folyamán mindig is szóvá tette a kormányzati politika gyengeségét, a forradalmi követelésekkel szembeni sajnálatos erőtlenségét, amelyek nem a forradalmi követelések csökkenését, éppen ellenkezőleg: tartós erősödésüket eredményezték. Éppen ezért semmiféle követelés nem teremthet precedenst arra, hogy a nép érdekeit és véleményét bármely intézményesített formában kifejezze."[16] Egyedüli tanácsadó testületként az Államtanácsot tartották szoros kivételként elfogadhatónak, „ahová azonban csak kizárólag az uralkodó által megnevezett, személye iránt hűséges alattvalók kerülhetnek, akik a monarcha véleménye szerint az orosz nép körében tett különleges szolgálataikkal tűnnek ki".[17] Leszögezték ugyanakkor, „hogy ennek a testületnek a tagjai sem korlátozhatják az uralkodót határozataikkal".[18]

A párt életének legfontosabb testülete a közgyűlés volt, amelyet évente kétszer hívtak össze, valóságosan azonban az alapító tagokból álló tanácsban dőltek el az érdemi kérdések. (Ez 1905-ben 235 tagból állt, 1913-ban 60-ból.)[19] A tanács 10 tagú Irányítást (Pravlenyije) választott saját soraiból, közülük került ki az elnök, aki teljes körű titkári és pénztárosi felhatalmazással rendelkezett. Gyűléseiket többnyire a Történeti Múzeum, illetve az egyházmegye épületében tartották. Az összejövetelek rituális forgatókönyv szerint zajlottak: először imádsággal, majd egyházi dalokkal indult a szertartás, amelyet hazafias beszédek követtek. Ezután valamely biblikus szöveg alapján történő elmélkedés következett, majd imát mondtak azoknak „az apáknak és fiúknak" a lelki üdvéért, „akik a forradalmárok Browningjaitól estek el".[20] Ekkor döntöttek az uralkodónak küldendő táviratok, feliratok kérdésében is. 1905 őszétől a Történeti Múzeum épületében felolvasóesteket szerveztek a munkások számára hittanból, orosz történelemből és irodalomból, valamint orosz művészetből, földrajzból, politikai gazdaságtanból. 1905-ben 92 előadásra, 1907-ben már 316-ra került sor.[21] A szervezet központja fennállásától megszűnéséig Moszkvában működött, a hetilap *Moszkovszkije vedomosztyin* kívül a *Patriot* (Hazafi) című lap, valamint a *Russzkij vesztnyik* (Orosz Hírnök) című folyóirat közvetítette a moszkvai monarchisták szellemiségét, illetve nem sokkal a bukás előtt, 1916 végén kísérleteztek új orgánum megjelentetésével, amelyből azonban már csak két szám jött ki. (Ez volt a *Korennyik* – Tősgyökeres Polgár). A sajtón kívül százezres példányszámban jelentettek meg brosúrákat, amelyek a napi politikai kérdések jobboldali szempontú értelmezését nyújtották, egyúttal monarchista propagandát terjesztettek.

Az OMP deklarálta az Orosz Birodalom egységét és oszthatatlanságát. Az ország felvirágzásának és boldogulásának zálogát a pravoszlávia minél szélesebb körű elterjesztésében látták. Külpolitikai tekintetben az orosz–japán háború győzelemig történő végigharcolása mellett tettek hitet, ellenezték bármiféle Japánnak teendő engedményt, és élesen elítélték a portsmouth-i békét, illetve annak megkötőjét, Sz. J. Vittét, akit megvádoltak azzal is, hogy „túlságosan függ a nemzetközi zsidó tőkétől".[22] A forradalom során több ízben is bírálták a hatalom gyenge kezűségét, és a lázadással való alkudozás nélküli leszámolást kívánták a kormányzattól, itt is főként a reformer miniszterelnök „határozatlansága" volt szálka a szemükben. A párt teljes szervezettségi szintjét 1906 februárjára érte el. Az e hónap 26-án tartott második közgyűlésen, amely Gringmut elnökletével zajlott le, beszámoltak a február 8–11-ig tartó Első Összorosz Kongresszusról, a február 6-án az uralkodónak küldött legalattvalóibb táviratukról, amelyben a közelgő húsvét alkalmából jókívánságaikat fejezték ki, áttekintették helyi részlegeik helyzetét, különös tekintettel a kijevi és odesszai alszervezetekre, a II. Dumaválasztásokkal kapcsolatban pedig azt az álláspontot fogalmazták meg, hogy abban önállóan nem kívánnak részt venni, de nem zárkóznak el attól, hogy egyes kerületekben a jelöltjeik más monarchista pártok kandidátusaival közösen induljanak. Döntöttek a tagsági díj kérdésében is, amelyet évi 50 kopekben állapítottak meg.[23] Az ülés egyik legfontosabb bejelentése a Mo-

[15] Moszkovszkije vedomosztyi, 1906. május 18-i szám.
[16] Moszkovszkije vedomosztyi, 1905. február 5-i szám.
[17] Uo. május 18-i szám.
[18] Uo.
[19] PPR. 529. l.

[20] CSSZKSZ. 16. l.
[21] CSSZKSZ. 16. l.
[22] Levickij, V.: *Pravije partyii.* Szpv. 1914. 376. l.
[23] Vesztnyik Russzkogo szobranyija, 1906. március 3. 6. sz. 3–4. l.

narchista Párt és az Orosz Nép Szövetségének február 18-án, a sajtóban már közzétett egyesülése volt, amelyet a tagság egyhangúlag tudomásul vett.[24] 1906. július 6-án Gringmut a párt nevében hálás hangú táviratot küldött az uralkodónak a duma feloszlatása alkalmából, kifejezte legalattvalóibb örömét a cári döntéssel kapcsolatban, és tolmácsolta szervezetének azt a készségét, hogy a haza és az uralkodó javát szolgálják a továbbiakban, így a II. Állami Dumaválasztásokkal kapcsolatos küzdelemben is.[25] 1906. augusztus 8-án a Monarchista Párt közgyűlése határozatot fogadott el, amelyet legalattvalóibb módon az uralkodónak címeztek. Ebben megerősítik hálájuk kifejezését a duma feloszlatásával kapcsolatosan hozott imperátori döntésért, éles szavakkal bírálják a lázadó értelmiséget, valamint azokat az oktatási intézményeket, amelyek a forradalom bázisaivá váltak. Erőteljesen szóvá teszik, hogy a kormányzattal szemben álló erők jelentős befolyást szereztek a sajtóban és a közélet más területein. Vádolják az intelligenciát, mert a japán háború sikertelenségekor, az állam számára veszélyes pillanatban fordultak saját hazájuk ellen. Kifejezték abbéli mély meggyőződésüket, hogy az Államtanácsnak a továbbiakban az uralkodó bizalmát élvező emberekből kell állnia. A határozat végén ismételten megerősítették, hogy az uralkodó a törvények fölött áll, és az állami ügyek eldöntésekor teljes körűen az ő akaratának kell érvényesülnie.[26]

Az OMP *programja* – amelyet 1906. október 15-én publikálták először, véglegesen pedig csak 1909-ben erősítettek meg[27] – hangsúlyozta, hogy a pravoszláv egyháznak a lelki élet vezetőjének kell maradnia, az egyházban van az ország erkölcsiségének és megerősödésének záloga, az egyház pedig az egyeduralom fennmaradásának egyik legfontosabb tényezője.[28] Elismerték a birodalom valamennyi népének a szabad kulturális fejlődéshez való jogát, ugyanakkor hangsúlyozták orosz nemzeti iskolák és orosz nemzeti politikai szervezetek alapításának szükségességét. Az állam irányításában való részvételt az uralkodó akaratából tartották lehetségesnek, adomány, érdem és az „orosz emberek iránti odaadás függvényében".[29] Fontosnak ítélték az orosz nép hagyományos társadalmi szerkezetének megőrzését. A regionális gazdasági és társadalmi élet szabad fejlesztését fogalmazták meg, amelyet sem helyi, sem kormányzati bürokrácia nem korlátozhat. Az állami szolgálatról szólva leszögezték, hogy annak magasra értékeltnek és tisztességesnek kell lennie; a cár szolgáinak, akár világi, akár egyházi emberek legyenek, szigorúan és maradéktalanul be kell tölteni hivatásukat az uralkodó és a haza előtt. Említésre érdemes lehet, hogy a párt programjában az egyházra vonatkozó passzusok megelőzik a társadalom nemesi-rendi jellegének megőrzésére vonatkozó szakaszokat. Az orosz iskolarendszer feladatának az ifjúság erkölcsi-nemzeti nevelését, valamint a valódi tudomány komoly szolgálatát tartották. A rend és a békés, hagyományos élet megőrzését mind a falvakban, mind a városokban elengedhetetlennek vélték. A gazdasággal kapcsolatban, tekintettel az orosz–japán háború által diktált egyoldalú ipari érdekekre, a nem hadi ágazatok fejlesztésének szükségességét is megfogalmazták a jólét érdekében, mind az állami, mind a magánszektorban. Az OMP programjában szó esett a társadalom egyes rétegeiről is, legalábbis az általánosságok szintjén. A stabilitás zálogául természetesen a nemesség és a klérus társadalmi pozícióinak megőrzését tartották, de a szlavofil eszmeiségnek megfelelően a parasztságot is a társadalom tartópillérei közé sorolták. Kinyilvánították elérendő céljaik egyikeként a munkásság és a parasztság materiális és lelki javairól történő gondoskodást is. A munkástörvényhozással kapcsolatban ugyanakkor a program nem tartalmazott javaslatokat. A parasztság tekintetében a párt és programja szigorúan a magántulajdon és az örökölött jogosultságok elvi talaján állt, és ellenezte a nemesi birtok bármiféle, akár kárpótlással, akár anélkül történő felosztását a parasztság körében. A földművelők helyzetének javítására saját telkei hatékonyabb művelését ajánlották. A kevés földűség kérdésének megoldására a túlnépesedett központi területekről a birodalom távol-keleti részébe történő áttelepülést javasolták.

1907-ben, a pártalapító Gringmut halála után a helyzet gyökeresen megváltozott, a párt nemcsak formailag, hanem ténylegesen is elvesztette önállóságát, és időlegesen az Orosz Nép Szövetsége egyik részlegévé vált. Mivel 1907–1908 során a párt látványosan meggyengült, taglétszáma csökkent, vezetői úgy döntöttek, hogy az újbóli önállóság útjára lépnek. 1909 májusában az OMP ismét kivált az ONSZ-ből, majd ezzel egyidejűleg ismét elfogadta és megerősítette saját *Alapító Nyilatkozat*át és *Alapszabály*át.[30] A párt élére I. I. Vosztorgov esperes, az Orosz Nép Szövetsége Főtanácsának egykori tagja került. 1911-ben változott a párt el-

[24] Uo.
[25] GARF. F. 601. Op. 1. D. 1061. 82. l.
[26] PPDM. 179–181. l.
[27] PPR. 428. l.
[28] A klérus szerepének ennyire erőteljes hangsúlyozásában szerepe lehetett Gringmut személyiségének is. V. A. Gringmut eloroszosodott német családból származott, és eléggé későn vette föl a pravoszláv vallást, valamint az orosz állampolgárságot. A megtértek mértéktelen bizonyítási vágya volt benne, és nyilvánvalóan motiválta az a tény is, hogy a cárevicsnek, Nyikolaj Alekszandrovicsnak a nevelője, tanulmányi igazgatója volt, e megbízatásában is különös hangsúlyt fektetett a vallásos nevelésre. Magát a Monarchista Pártot a Kronstadti Szent Johanna oltalma alá helyezte. Vö. CSKSZ. 16. l. CSSZVR. 41. l.

[29] CSSZVR. 41. l.
[30] *Usztav obscsesztva pod nazvanyijem „Russzkij monarhicseszkij szojuz"*. Moszkva, 1911.

nevezése, Orosz Monarchista Pártról Orosz Monarchista Szövetségre (Russzkij monarhicseszkij szojuz, OMSZ) módosult. Az új *Alapszabályt* és *Programot* 1911. január 17-én fogadták el.[31] A szövetség eredeti szellemiségéhez hűen azon kevés szervezetek egyike volt, amely nem törekedett a duma munkájában való részvételre. Akárcsak 1905-ben, az új alapszabály sem tartotta elfogadhatónak bármiféle választott alkotmányos intézmény működését, amely az uralkodó cár döntési hatalmát bármiféle módon korlátozhatja. Vosztorgovot V. V. Tomilin követte az elnöki poszton 1913 novemberétől 1914 augusztusáig, az ő utóda és egyben a szervezet utolsó vezetője 1914 augusztustól 1917 februárjáig Sz. A. Kelcev volt.[32] A háború előtti utolsó békeévben Moszkvában 9 részlegük működött, név szerint is ismert a Marinszki, a Danyilovszki, és a Butirszki. Ezenkívül 5 munkásrészleget sikerült szervezniük és a moszkvai kormányzóság járásaiban még további 60-at.[33] Országos szinten főként a Volhíniai, a Kijevi és a Sztavropoli Kormányzóságokban, illetve kormányzósági városokban működtek erős részlegeik. A volhíniai Zsitomirban adták ki a *Volinszkaja zsizny* (Volhíniai Élet) című lapot, Kijevben a *Zakon i pravda* (Törvény és Igazság) elnevezésűt. A szervezet működése során erőteljes volt a propagandisztikus jelleg, ez megnyilvánult abban, hogy nagyszámú buletint, röplapot stb. jelentetett meg. Több ízben fordultak az uralkodóhoz különböző javaslatokkal, beadványokkal, kérelmekkel, ezt tartották egyrészről a dolgok természetes elintézési módjának, másrészről ily módon kívánták alattvalói odaadásukat demonstrálni. Az újjáalakult párt a feketeszázas schismák idején a Markov II. által vezetett obnovlenista Orosz Nép Szövetségét támogatta a dubrovinistákkal szemben.

A IV. Állami Dumaválasztásokra a párt feladta korábbi alkotmányos intézményektől elzárkózó álláspontját, és indult a referendumon, bejutási kísérlete azonban sikertelen maradt. A kudarc kapcsán a tagság egy része – mintegy 1000 fő – kifejezte éles nemtetszését, az irányító szervekkel szembeni elégedetlenségét, ezáltal a vezetőség és a tagság között alapvető taktikai és politikai konfliktus keletkezett. Ez 1913-ra a Szövetség szakadásához vezetett, a munkásrészlegek V. G. Orlov vezetésével „átigazoltak" a Mihály Arkangyal Népi Szövetségéhez.[34] Az első világháború alatt koncepciójuk a háború győztes befejezéséig történő kitartás volt. Az OMP iniciatívái szerint a gringmuti iskola alapelveit követve a háború alatt létrehoztak néhány Józanság Társaságát, amelyek egyrészről az alkoholizmus elleni tényleges harcra, másrészről a forradalmasodó utcával szembeni nemzeti szellemű iskolai nevelés támogatására jöttek létre. Gyűjtöttek egy Orosz Házra, amely Gringmut nevét viselte volna, és ott könyvtárat, könyvesboltot, térképészetet rendeztek volna be, a terv azonban nem valósult meg.[35] Munka nélküli tagjaik számára a háború általános jótékonykodási hulláma közepette műhelyeket nyitottak, hogy foglalkoztatásukat megoldják és jövedelemhez juttassák őket. Más monarchista szervezetekhez hasonlóan 1917 februárjáig működtek, amikor az Ideiglenes Kormány rendeletileg felszámolta őket.

[31] Uo.
[32] PPR. 529. l.
[33] Uo.
[34] PPR. 529. l.

[35] Uo.

4. AZ OROSZ NÉP SZÖVETSÉGE

A szervezet megalakulása

1905. október 17-én megjelent a cár aláírásával a Vitte által fogalmazott, később oly sokat emlegetett manifesztum, amely Oroszországot de jure alkotmányos monarchiává nyilvánította, és kiírta a parlamenti választásokat.[1] A cári kiáltvány ténye óriási örömet váltott ki a lakosság széles rétegei körében, tömegdemonstrációkat tartottak a vidéki városokban, ezek több helyütt szobordöntögetésekkel, a cár portréinak megsemmisítésével, állam- és uralkodóellenes jelszavak skandálásával jártak együtt. Az euforikus öröm legalább ilyen mértékű, de ellenkező előjelű indulatot váltott ki a monarchisták táborából, akik az eseményeket úgy értékelték, hogy a cárt sarokba szorították, és a zsidók, a kozmopolita értelmiség és a megtévesztett munkások tobzódnak az utcákon, nyilvánosan megalázva az orosz államiság évezredes értékeit és szimbólumait. Ilyen hangulatban született meg az *Orosz Nép Szövetsége* 1905. október végén Szentpétervárott, alapszabályzatukat november 8-án jegyezték be, ekkor tartotta a szervezet első nyilvános ülését is.[2] A pártalapítással a pétervári radikálisok megvárták a manifesztumot, mert hivatalosan a pártszerű szerveződéseknek csak ez a törvény biztosított legalitást. Létrehozói – Puriskevics besszarábiai kisnemes, belügyi hivatalnok, Dubrovin, egykori katonai sebészorvos, a gazdag pétervári zsidó családok magándoktora, Baranov, a főváros egyik leggazdagabb halkereskedője, és Trisatnij, ügyvéd – harmadik vonalbeli értelmiségek voltak. Első nyilvános fellépésüket 1905. november 20-án a Mihajlov Manézsban tartották, újságuknak, a *Russzkoje znamjá*nak első száma november 28-án jött ki.[3] A szövetség a korábban alakult főként nemesi irányítású és arisztokratikus karakterű szervezetekkel ellentétben alakulása első pillanatától nyíltan felvállalta népiségét, nyitott a tömegek felé, rohamtempóban építette ki vidéki hálózatát, és a korábban alakított jobboldali szervezeteket beolvasztó gyűjtőpárttá vált. Mint legjelentősebb feketeszázas szervezet, alakulása pillanatától hangsúlyozta azokat a történelmi gyökereket, amelyek a párt identitástudatát adták. Ezek a középkori eredetű, a „szmuta" idejére visszanyúló tradíciók, amikor a haza védelmére felkelt nép mentette meg az orosz államot a lengyel trónbitorlóktól. Éppen ezért vezetői mindig kiemelték, hogy amikor a fekete századról esik szó, akkor azon tulajdonképpen magát az egyszerű orosz népet kell érteni. Önmagukat az igazi oroszok vagy *patrióták* pártjának tartották. Bár minden pártszimbólummal rendelkeztek, tagadták, hogy hagyományos értelemben vett politikai párt lennének, saját megfogalmazásukban „valamennyi igazi orosz egyesülésének" tartották magukat. Létrejöttük első pillanatától fogva élvezték az udvar és a belügyminisztérium szimpátiáját, és ami talán ennél is fontosabb, pénzügyi támogatását. Az uralkodó 1905. december 23-án fogadta először a szövetség delegációját, meleg szeretettel köszöntötte a küldötteket, akik az uralkodót a szövetség tiszteletbeli tagjává választották[4] (!). II. Miklós a következő beszéddel fordult a delegátusokhoz: „Egyesüljetek, orosz emberek! Számítok rátok! Hiszem, hogy segítségetekkel nekem és az orosz népnek megadatik Oroszország ellenségeinek a legyőzése… A hatalomban a felelősséget kizárólag Isten előtt viselem. Legyetek hálásak valamennyi orosz embernek, aki csatlakozott az Orosz Nép Szövetségéhez."[5] A szövetséghez tartozás nem szabad választás kérdése volt a szélsőjobb szemében, hanem kötelessége minden hű alattvalónak. Bármely más pártban való tagságot – még az oktobristában is – államellenes bűncselekménynek tartottak, ennek ellenére az október 17-i manifesztumnak mindenképpen meg kellett felelniük, hiszen ez legalizálta a politikai pártosodást. A többi politikai erőhöz viszonyítva, amely megjelent a korlátozott orosz parlamentarizmus keretei között, megállapíthatjuk, hogy a megalakulással más pártokhoz képest késlekedtek, kevesebb taggal rendelkeztek, és 1917 februárjában az elsők között oszlottak fel.

Az alapítók így jellemezték a szövetség alapítását: „Harcba kezdett két orvos, hat kereskedő, két-három idősebb írónő, és sok más egyszerű orosz ember – munkások, boltosok, polgárok, parasztok – és kész."[6] Az ONSZ számíthatott arra a konzervatív intelligenciára, amely megszervezte az OGy-t, és ezáltal nyíltan szembefordult a többi értelmiségi kozmopolitizmusával, a nyugat-európai társadalmi gondolkodás elveivel és a különböző szocialista teóriákkal, ezenkívül létrehozta a patrióta társaságok, patrióta szövetségek, patrióta ligák országos hálózatát, amely szervezeti értelemben is a szövetség kiindulási pontjának számított. 1905-től már az OGy is aktívan politizált, a megváltozott helyzetben világossá vált, hogy tevékenységét nem korlátozhatja pusztán a kulturális

[1] A kiáltvány szövege: Bebesi, *Vál. szöv.* Pécs, 1997. 207–209. l.

[2] Piszarjenko, I.: *Monarhicseszkije partyii i organyizacii dorevoljucionnoj Rosszii.* In: *Po sztranyicam isztorii otyecsesztva.* Kaluga, 1995. 87. l.

[3] Piszarjenko, I.: *Polityicseszkije partyii Rosszii v nacsale XX-go veka.* Kaluga, 1993. 20. l.

[4] Moszkovszkije vedomosztyi, 1906. 12. sz.

[5] Uo.

[6] PIR. 130. l.

felvilágosításra.[7] Megalakulásában az Orosz Gyűlésen kívül az ONSZ-t megelőzte az OESZ és az OMP is, mindkettő Moszkvában jött létre, nem várván meg a politikai pártosodás legalizálását, annál is kevésbé, mert céljuk éppen ennek a megakadályozása volt. Tevékenységük hatásfokát azonban gyengítette zárt, nemesi arisztokratikus jellegük, ami már eleve kizárta, hogy a választásokon komoly politikai sikereket érjenek el. A pétervári egyetem magántanára, Nyikolszkij és a kutató Ruskin ugyanazzal a kérdéssel szembesültek, amikor az ellenforradalom teoretikus kimunkálásán dolgoztak: mit lehet szembeállítani a forradalmi propagandával? Nyilvánvalóan fel kell adni az arisztokratikus szellemi bezártságot, és az utca embere számára érthető nyelven beszélni. Az utolsó lökést a tömegpárttá alakuláshoz a narodovolecek kései utódjainak, az eszereknek a terrorja, és az „Önkéntes Népi Őrség" pétervári látogatása adta.[8]

Az ONSZ *programját* 1905 novemberében dolgozták ki, alapvonásaiban az Orosz Gyűlés 1901-es tervezetét követte,[9] a részletes program az *Alapvetés* (Osznovopolozsenyije) 1906. január végén jelent meg, ez tartalmazta a szövetség választási alapelveit is.[10] Ezt a programot azonban rosszul sikerültnek érezték, és újat dolgoztak ki helyette, amelyet 1906. augusztus 7-én regisztráltak, és a Szövetség részlegei meghatalmazottainak kongresszusa fogadta el szeptember másodikán. Ez jelentős mértékben átfogalmazta a szövetség céljait és feladatait.[11] Végül az utolsó, sorrendben 4. programként a IV. Monarchista Kongresszus határozatát fogadták el, amelyet 1907. április 26.–május 1. között tartottak Moszkvában, és amely valamennyi monarchista szervezet számára politikai nyilatkozatot jelentett.[12] Mindkét alapvetés már a kezdet kezdetén hangoztatta a szélsőjobboldali szervezetek egyesítésének szükségességét. Megalakulásuk után rövid időn belül az ONSZ-be olvadt a „Templomi Zászlóvivők Társasága", a „Forradalom és Anarchia elleni Aktív Harc Társasága", a „Fehér Lobogó Szövetség" stb.[13] Törekvéseik eleinte nem találtak egyértelműen támogató fogadtatásra a többi szervezet részéről, például az OGy tagjai közül többen elégedetlenkedtek, mondván, „hogy minden *szemétbe* (Kiemelés tőlem – *B. Gy.*) belekerülnek".[14] „Én mindig mondtam – emlékszik Nyikolszkij, az Orosz Gyűlés egyik alapító atyja és legeredményesebb szervezője –, hogy először is mi magunk nem vagyunk hajlandóak szürke közönséget gyűjteni, nekünk nem szükséges másokat zavarnunk, ráadásul nem vagyunk kötelesek másokkal együttműködni."[15] Az ONSZ elnöke, Dubrovin korábban részt vett az OGy munkájában is, ezen a szervezeten belül azonban szinte még észrevétlen volt, politikai aktivitása a forradalom kirobbanásakor nőtt meg hirtelen. Az ONSZ vezetőségét P. Majkov, a költő fia, a Trisatnij fivérek (egyikük mérnök, a másikuk ügyvéd), a szintén jogi végzettségű Bulacel, Markov II. besszarábiai kisnemes, Kruseván laptulajdonos, az 1903-as délorosz pogromok szervezője, Butmi, a cionizmus és szabadkőművesség szakértője, a vallásfilozófus érsek Antonij, a jogász és irodalmár Nyikolszkij, aki már az OGy megszületésében és elterjesztésében is jelentős szerepet játszott, Andrejev, Csekalov, Oborin és mások alkották.[16]

Bázisuk jelentős részét alkották a kereskedők. E. D. Golubjev visszaemlékezéseiben olvashatjuk: „Hamarosan a 17-i manifesztum után beszélgetések kezdődtek arról, hogy nekünk, kereskedőknek – én akkoriban hússal foglalkoztam – sokkal jobb lenne a régi módon élni, semmint az új viszonyok között."[17] A szövetség pénztárosa a nagybani halkereskedő Baranov lett, a későbbiekben felváltotta őt egy gazdag kereskedőnő Polubojarina, rajtuk kívül a szövetség képviselői közé került a Vásárcsar-

[7] Az Orosz Gyűlés tevékenységéről l. részletesen a könyv ezzel foglalkozó részét.

[8] Az Önkéntes Népi Őrség (Dobrovolcseszkaja narodnaja ohrana) 1881-ben a Szent Csapattal egy időben született, míg azonban az utóbbi szervezet Szentpétervárott szerveződött meg, addig a népi őrség Katkov és Pobedonoszcev eképzelései alapján Moszkvában jött létre. A druzsina egyévnyi viharos működés után megszűnt, a népi őrség azonban egészen a Romanov-ház bukásáig fennmaradt, lényegében udvari protokollszervezetként működött. 1913-tól, a dinasztia uralkodásának 300 éves évfordulójától kezdve folyamatossá tette addig alkalomszerű tevékenységét. A rendőrségi javaslatok alapján feltétlenül megbízható emberekből tizedeket, századokat, ezredeket szerveztek, akiknek feladata az uralkodó életének védelme volt. Legjelentősebb az általuk létrehozott alakulatok közül a *Templomi Zászlóvivők Társasága* (Obscsesztvo horugvenoszcev), amely tisztéből is fakadóan a leglátványosabban működött a korai monarchista szervezetek közül. 1905 októberében a zászlóvivők tíztagú küldöttsége kereste fel Trepov megbízásából a pétervári monarchistákat, a tárgyalásokon a rend megteremtésének lehetőségeiről, a cárizmushoz hű erők összefogásáról volt szó. Fellépésük jól dokumentált módon járult hozzá ahhoz az elhatározáshoz, hogy a pétervári jobboldalnak tömegpártot kell alapítania. Vö. GARF. F. 102. 1905. D. 1750. 16. l., valamint: *Dnyevnyik Imperatora Nyikolaja II.* CGAOR. Moszkva, 1991. 221. l.

[9] Az első Usztav-változaton még mind ideológiailag, mind strukturálisan rendkívül érződött, hogy az ONSZ alapítótagjainak előiskolája az Orosz Gyűlés volt. A 14 fontosabb programpont közül hetet szó szerint az OGy programjából vettek át, ez persze jelentette egyúttal annak a kifejeződését is, hogy a szélsőjobbnak alapvetően azonos politikai célokat kell követnie. A két program összevetésére: *Programmi polityicseszkih partyij Rosszii.* Moszkva, 1905. Szerk: Krivenykij, Taraszova. 446. l. Az Ogy programja: 420–424. l., az ONSZ programja: uo. 440–454. l. A dokumentumgyűjtemény a továbbiakban: PPPR.

[10] *Usztav i Osznovopolozsenyije Russzkogo naroda.* Moszkva, 1906. Valamint: Csernovszkij, A.: *Szojuz russzkogo naroda: po matyerialam Csrezvicsajnoj szledsztvennoj komisszii Vremennogo pravityelsztva 1917. g.* Moszkva–Leningrád, 1929. 413. l. A továbbiakban: Po matyerialam…

[11] *Usztav Obscsesztva pod nazvanyijem „Szojuza russzkogo naroda".* Szpb. é. n. Valamint: Po matyerialam… 413. l.

[12] Po matyerialam… 414. l.

[13] PIR. 131. l.

[14] Uo.

[15] PIR. 131. l.

[16] Po matyerialam… 35. l.

[17] PIR. 131. l.

nok Tanácsának képviselője, P. Szurin és néhány más, első osztályhoz tartozó kereskedő. Bázisuk többi része többségében parasztokból, kisebb részben kézművesekből és kiskereskedőkből, vendéglősökből, fuvarosokból, műhelytulajdonosokból és mesterlegényekből, valamint bérmunkásokból állt. „Papírforma" szerint, ami nem felelt meg a valóságnak, a tagság nagy része falusi volt, a legjelentősebb vidéki szervezetek létszáma elérte a 600-700 főt is.[18] Az egyes szervezetek élén a gazdag kereskedőkön kívül a földbirtokosok, a konzervatív intelligencia és az állami alkalmazóttak képviselői álltak, valamint a klérus egyes tagjai. A szövetség már alakulása pillanatától igyekezett megnyerni a hadsereg és a tisztikar rokonszenvét, 1905 novemberében a hadsereghez intézett felhívásukban biztosították a „hazájukért vérüket hullató hős orosz katonákat", hogy nem értenek egyet a sajtó becsmérlő, a tiszteket és katonákat sértegető, megvető magatartásával, amellyel az orosz–japán háború híreit fogadják, sőt kifejezték azon meggyőződésüket, hogy a hadseregre nagy szükség lesz a lázadás leverése érdekében.[19] Nem egészen egy évvel később, 1906. október elején a „Dicsőséges kozáksághoz" intéztek felhívást, amelyben a nemes tradíciókra utalva kijelentették, hogy „Oroszország nagy részének földjét a dicső kozákok vére öntözi". A felhívás az ONSZ háláját fejezi ki a kozákságnak a lázadás leverésében nyújtott szerepéért, mint írják, „hogy az Önök hazáért tett jósága és felmérhetetlen szolgálatainak emléke soha nem fog kihunyni a haza hívő fiainak szívében".[20]

Az ONSZ korábbi *struktúrája* elveszítette a jelentőségét az 1906-os változásokkal, hiszen egy kis városi organizációból nagy létszámú országos szervezet lett, végleges szerkezete azonban csak 1907-re alakult ki. Az ONSZ-t támogatta a *klérus*, de nem egyöntetűen és nem a főpapság. Például a volhíniai érsek, Antonij, a tomszki Makarij, a szaratovi Hermogen valamennyien lelkes szélsőjobboldaliak voltak, de mint testület a Szent Szinódus óvatos volt, tartózkodóan viselkedett. A szövetség első dokumentuma még majdnem szó szerint azonos volt az OGy alapítóiratával, ezt egészítették ki és dolgozták át, amely 1906-ban lépett érvénybe immáron nemcsak az ONSZ, hanem valamennyi megmaradt monarchista szervezet számára.[21]

Politikai program[22]

Valamennyi szélsőjobboldali programnak, így az ONSZ-ének is, sarkköve a *nemzetiségi* problematika volt. Az Orosz Birodalomban mindig is

[18] Rogyina, 1992. 2. sz. 21. l.
[19] Russzkoje znamja, 1905. november 27. 1. évf. 1. sz.
[20] GARF. F. 116. Op. 2. D. 1. 665. l.
[21] *Usztav i osznovopolozsenyije Szojuza russzkogo naroda.* Moszkva, 1906. Valamint: *Usztav obscsesztva pod nazvanyijem „Szojuza russzkogo naroda".* Szpb. é. n.
[22] PPPR. 440–445. l.

izzottak az etnikai konfliktusok, amelyek az ország egyes részein nemzetiségi pártok megalakulásához vezettek, a peremvidék szeparatizmusa viszont válaszreakciókat váltott ki a többségi lakosság részéről.[23] Mivel az orosz liberális és polgári pártok ezt a fajta nemzeti képviseletet nem vállalták fel, a feketeszázak, felismerve a lehetőséget, benyomultak ebbe a politikai résbe. Az ultrakonzervatívok államfelfogása nagyhatalmi és kszenofób volt. A XIX. század végén az oroszok a lakosság kevesebb mint felét alkották, a régiók fejlődése és nemzeti öntudatra ébredése a kapitalista fejlődés körülményei között új helyzetet szült. Az egységes központosított állam eszméjén felnőtt orosz lakosság nem tudott mit kezdeni ezekkel az új típusú folyamatokkal. Egyszerűen lázadásnak bélyegezték az önrendelkezésért folytatott küzdelmet, az ezt támogató pártokat pedig árulónak, így a felhívások az orosz nép védelmére az idegen veszély ellen komoly visszhangot tudtak kiváltani. Külön ellentmondás, hogy a nemzetiségi területek lakosságának sok esetben magasabb volt az életszínvonala, mint az uralkodó nemzetnek. Puriskevics ezt még az akkermani zemsztvo elöljáróság tagjaként Besszarábiában így fogalmazta meg: „Az idetelepült idegeneknek ez az egész tömege zárt idegen magot alkot, amely mind a mai napig elkülönül a peremvidéknek attól az orosz lakosságától, amelynek gazdasági felemelésére betelepítették."[24] Az idegenek iránti ellenérzés az orosz nép történelmében mélyen gyökeredző immanens sajátosság. A nagy reformok sok áldozattal jártak, és azokat mindig valami külső hatásnak tulajdonították, ez a mássággal szembeni bizalmatlanság és ellenséges érzület összekapcsolta a parasztságot és a szlavofil gondolkodású-műveltségű értelmiséget. Érdekes módon a *külpolitikában* óvatosak maradtak, nem léptek fel a balkáni hegemóniáért vagy az össz-szláv (pán) eszméért, mert világosan látták, hogy egy háborús konfliktus újabb forradalmi helyzet kialakulásához vezethet. Belpolitikai radikalizmusuk tehát csak első pillantásra meglepő külpolitikai visszafogottsággal párosult. Államfelfogásuk lényegét az „egységes és oszthatatlan orosz állam eszméje" határozta meg, programjukban az „ősök vérével meghódított földek"-ről írtak, világos üzenetet tartalmazott a nem orosz lakosság számára programjuk azon kitétele, amelyben határozottan leszögezték, hogy „Oroszország az oroszoké".[25] *Államelképzeléseikben* szlavofil hatásra az államot egy egységes organizmusnak képzelték el, amelynek közös akarata és céljai lehetnek csak, az idegen testet, a betegséget viszont ki kell vágni belőle. Az *Alapvetés* (Osznovopolozsenyije) ellenezte az *államberendezkedés* bármiféle alkot-

[23] A nemzetiségi politikai pártok megalakulásáról és törekvéseikről: *Isztorija nacionalnih polityicseszkih partyiij v Rosszii.* Moszkva, 1997. Szerk.: Zeveljev-Selohajev.
[24] PIR. 322. l.
[25] PPPR. 444. l.

mányos vagy parlamentáris jellegű megváltoztatását. Ezzel az ősi orosz „együttlét" (szobornoszty) intézményeit állították szembe, a Zemszkij szobor (Országos Gyűlés) összehívása mellett foglaltak állást. 1906 során a dumaválasztásokkal ez a pont elvesztette gyakorlati jelentőségét, ugyanakkor a feketeszázak mindig hangsúlyozták, hogy az Állami Dumát és az Államtanácsot nem tekintik parlamentáris intézménynek. Programjuk első pontja kinyilvánította, hogy „az Orosz Nép Szövetségének határozott célja az orosz nemzeti öntudat erősítése, minden rendű és rangú orosz ember tartós és szilárd egyesítése a közös munkában, drága hazánk, az egy és oszthatatlan Oroszország javára".[26] Ebből az alapállásból következőleg az ukránokat és a beloruszokat a kulturális és nyelvi különbözőségek ellenére az orosz nép szerves részének tekintették, s ennek természetes velejárójaként nyilvánvalónak tartották, hogy megilletik őket az uralkodó nemzet jogai is. Nyelvüket mindössze az orosz dialektusaként értelmezték, kultúrájukat pedig orosznak, némi helyi sajátosságokkal.[27] Az ukrán önállósági törekvéseket figyelmen kívül hagyták, sőt biztosak voltak benne, hogy a feketeszázas propaganda Ukrajnában és Belorussziában mint nemzetiségi vidékeken rendkívül hatásos lesz. Az orosz lakosság számára komplex gazdasági és politikai privilégiumok igényét fogalmazták meg. Ezek sorában kizárólagos jogot a birodalom peremvidékére történő kitelepülésre és a lakatlan területek benépesítésére, a kincstári földek bérleti jogának megszerzésére, monopóliumot a Kaukázuson túli területek, Lengyelország, Finnország, a Baltikum, valamint Közép-Ázsia természeti kincseinek kiaknázására. Követelték ezen kívül, hogy csak az oroszoknak legyen joguk az állami szolgálat vállalására, így ebből következőleg az állami hivatalok betöltésére – különös tekintettel a tanári és az ügyvédi pályára –, valamint a gazdasági vállalkozói tevékenységre. A peremvidéken az oroszoknak előjogokkal kell rendelkezniük. A nem orosz népeket barátiakra és ellenségesekre osztották föl, a szétválasztás alapja az egyes népek nemzeti és forradalmi mozgalmakban történő részvétele volt. Mindennek ellenére az 1906 szeptemberében elfogadott választási programban már elálltak az orosz nép kizárólagos privilégiumainak követelésétől, és kihangsúlyozták, hogy az Impérium valamennyi népének, kivéve a zsidókat, azonos jogokkal kell rendelkezniük. A valóság állandóan posztulátumuk megváltoztatására kényszerítette őket. Pontosítani kellett az igazi (valódi) orosz megnevezést, amelyről kiderült, hogy nem nemzetiséget jelent, hanem politikai meggyőződést. Akik programjukkal nem értettek egyet, azokat zsidóskodóknak nevezték.

[26] CSSZKSZ. 48. l. Magyarul: Bebesi: *Vál. szöv.* 214. l. Valamint: *Po matyerialam...* 411. l.
[27] *Po matyerialam...* 412. l.

Programjukban leszögezték, hogy az állam működtetésének, „építésének" és irányításának joga egyedül az oroszokat illeti meg. A kormányzatnak kizárólagosan orosznak és pravoszlávnak kell lennie. A pravoszláv vallás és az orosz nyelv minden alattvaló számára kötelező kell hogy legyen, az oktatás és az iskoláztatás (orosz) nemzeti elvekre kell hogy épüljön.[28] Az alapfokú oktatást teljességgel a klérus vezetése alá kívánták rendelni. Hasonlóképpen megfogalmazták, hogy az oktatói kar kizárólag orosz nemzetiségű és pravoszláv vallású legyen, tanárképzők csak Moszkvában, az ország szívében működjenek, semmiképpen sem a „kozmopolita Péterváron". A modern gyarmatbirodalmakkal ellentétben nem voltak éles különbségek a periféria és az anyaország között, a szövetség azonban ezt szerette volna mesterséges úton elérni, az uralkodó nemzet privilégiumainak rögzítésével. A tősgyökeres orosz terület határait kiterjesztették az ukrán, belorusz földekre, a Holmszki Kormányzóságra, Észak-Kaukázusra, a Kaukázusra, a Középső-Volga-vidékre, a peremvidékhez sorolt baltikumi tartományokra – ezek sorában Lengyelországra –, valamint Közép-Ázsiára és a Kaukázuson túli területekre.

Programjuknak voltak *államvédelmi jellegű*, a forradalom leverésével és a lázadás eltiprásával kapcsolatos elemei is. Ezek sorába tartozott a duma haladéktalan szétkergetésének követelése, a forradalmi és nemzeti felszabadító mozgalmak elfojtásának igénye, új választási törvény késlekedés nélküli kidolgozása, a különböző állami intézmények és hivatalok ellenőrzése teljes hatáskörrel felruházott kormányzók, illetve generálisok által, az egyes helységekben a katonai szükségállapot bevezetése, a katonai rögtönítélő bíráskodás kihirdetése, olyan törvény elfogadása, amely büntetendőnek minősíti a forradalmi tevékenységet. A zsidókkal kapcsolatban a forradalmi mozgalomban történő részvételükért valamennyi általuk lakott helységre és a népesség egészére kiterjedő (lényegében tehát kollektív) büntetés gondolatát, a „zsidó, a kaukázusi és a lengyel harci druzsinák szétverését", az ONSZ harci druzsináinak legalizálását, az állami hivatalnokok számára az illegális pártokban, valamint a választott intézmények munkájában történő részvétel megtiltását fogalmazták meg.[29]

Az ONSZ programjai *elvben* tartalmazták más népek, szokások és kultúrák tiszteletben tartását. Különösen az ország belsejében élő ősi telepeseket ismerték el magukkal egyenrangúnak, amennyiben azok elfogadták az orosz impérium egységét (elsősorban a Volga-vidéki németekről van szó) . Az „oszd meg és uralkodj" elvét alkalmazták akkor, amikor kijelentették, hogy az egyes törzsi (értsd: etnikai) problémák megoldása

[28] Uo.
[29] Levickij, V.: *Pravije partyii.* Szpv. 1914. 423. l.

attól függ, hogy milyen mértékben tudnak és hajlandóak segíteni az orosz népnek és Oroszországnak Az államot a patrióták úgy képzelték el, mint egy ostromlott várat. Már első programtervükben kimondták, hogy résen kell lenni az olyan alattvalókkal szemben, mint a finnek, az örmények, a lengyelek, a lettek stb.

Különösen éles volt ez a kérdés a *zsidók* vonatkozásában, ugyanis az ONSZ az egyedüli párt volt, amely nyíltan beszélt az *antiszemitizmusról*. Már 1905 novemberében kelt felhívásukban is hangsúlyozták, hogy mekkora veszélyt jelent az orosz állam számára, ha az október 17-i manifesztum által teremtett lehetőséggel élve a zsidók bekerülnek az I. Állami Dumába, mert ezáltal teret kapnak az orosz néppel ellenséges gyűlölködő magatartásuk megmutatására és a forradalmi mozgalom nyílt támogatására.[30] Véleményük szerint a zsidók bebizonyították, hogy különböznek minden más néptől. Ennek gyökerét vallási, politikai, közgazdasági okokra vezették vissza. A zsidók története nemcsak azt bizonyítja szerintük, hogy kiválasztott nép, hanem azt is, hogy elátkozott.[31] A keleti kereszténység már azelőtt lesújtó véleményt alkotott a zsidókról, hogy ténylegesen kapcsolatba került volna velük, meg volt győződve arról, hogy a zsidók eltökélt ellenfelei a kereszténységnek.[32] A „Poszpolita recs" (Lengyel állam) felbomlása után az európai zsidóságnak kb. a fele került az Orosz Birodalom keretei közé.[33] Lélekszámuk a birodalmon belül az összlakosságnak csak mintegy 5%-át tette ki, de a pénzügyi-kereskedelmi szférában jelentős volt az arányuk, és ez az arány átlag 10 évente megduplázódott. A zsidók az orosz kapitalizmus mobil és sikeres részét alkották.[34] Az uzsorás ügyletek, a határokon túl élőkkel fenntartott kapcsolat fokozta a bizalmatlanságot velük szemben. Ez a kép a letelepedési övezetre jellemző elsősorban, ezen kívül mesterségesen visszaszorították őket, a korlátozó törvényeket folyamatosan hozták a XIX. század során.[35] Az ONSZ programjaiban és különböző dokumentumaiban részletesen foglalkozott a zsidókérdéssel. Ezekben fogalmazódtak meg először azok az *antiszemita* elemek, elvek is, valóságos antiszemita hitvallás, amelyre oly sokat hivatkoztak a későbbiekben a szélsőjobb tagjai. Hangsúlyozták, hogy a zsidók olyan etnikai közösséget alkotnak, amelynek célja a világuralom megszerzése. Kijelentették, hogy a forradalom

[30] PPDM. 81. l.

[31] PIR. 135. l.

[32] *Po matyerialam...* 247. l.

[33] Gilbert, M.: *Zsidó történelmi atlasz.* Bp. 1991. 71. l.

[34] Juhnyova, N.: *Jevreji Petyerburga i gubernyija – etnograficseszkije isszledovanyija.* Lenigrád, 1989. Pl. 23–24. l.

[35] L. erről: Bebesi Gy.: *A pétervári zsidók.* In: *Zsidók Oroszországban.* Ruszisztikai Könyvek I. Bp. 1995. 27. l. Szerk. Krausz–Szilágyi.

Oroszországban kizárólag a zsidók műve, és zsidó pénzen történt. Az alkotmányos jogokat a zsidók tekintetében korlátozni kívánták, pl. fenn akarták tartani a letelepedési övezetet, követelték, hogy a zsidókat tekintsék külföldieknek, de a külföldieket megillető jogok nélkül. Programjukban ígéretet tettek arra, hogy a zsidókat megfosztják valamennyi állami és polgári joguktól, valamint gazdasági „előjogaiktól".[36] Követelték, hogy tiltsák meg a zsidóknak, hogy olyan iskolába járjanak, ahol a keresztények gyerekei tanulnak, ezzel egyidejűleg követelték, hogy tiltsák meg számukra saját iskolák alapítását. A zsidósággal kapcsolatos politikájuk végcélja az emigrációba kényszerítés volt. A cionizmust olyan alapon támogatták, hogy elősegítette volna a zsidó lakosság Palesztinába történő költözését és ott saját állam alapítását, és ez nem követelt volna anyagi áldozatot az orosz lakosságtól.[37] Mindez nem eredményezte a hivatalos kapcsolatok felvételét és fenntartását a cionista szervezetekkel. A szövetség választási programja,[38] amit a III. Duma referendum előtt dolgozott ki, továbbmenve az eredeti program megfogalmazásain egyfajta antiszemita manifesztummá vált, és rendkívül súlyos fenyegetéseket tartalmazott. „Az orosz nép egy nap alatt meg tudná semmisíteni a zsidók bűnös óhajait", írták, ezenkívül javasolták a zsidók jogainak további korlátozását. Követelték a zsidó tartományok „szigorú megfigyelését", annak megtiltását, hogy a zsidók felsőfokú képzettséget szerezhessenek, valamint állami és társadalmi szolgálatba lépésük megakadályozását, választójoguktól történő megfosztásukat, az orvosi tevékenység, az ügyvédi praxis és az újságírás megtiltását. A feketeszázas sajtó még durvábban fogalmazott. „A zsidókat olyan körülmények közé kell kényszeríteni, hogy fokozatosan kihaljanak."[39] Az antiszemita és antinacionalista elvekhez képes csak másodlagosnak tartották a vagyoni és a társadalmi különbségeket.

Az *agrárproblematikát* a nemesi érdekek megőrzésével vélték kezelhetőnek, azaz további földosztást vagy bármilyen, a nemesi birtok terhére történő további elidegenítést nem tartottak elképzelhetőnek. A parasztság helyzetének javítását a művelési kultúra színvonalának emelésével, az agrártechnika javításával, az eddig ugaron álló földek művelés alá vonásával, az adóterhek ésszerűsítésével képzelték el, sokat vártak a szibériai áttelepülési politika felújításától is. Elképzeléseik között szerepelt az állami földek eladásának lehetősége, földműves hitelek nyújtása,

[36] Levickij, V.: *Pravije partyii.* Szpv. 1914. 423. l.

[37] *Polityicseszkije partyii Rosszii. (Pervaja csetverty XX. v.)* Szpravocsnyik. Brjanszk, 1993. 17. l.

[38] A Szövetség III. Állami Duma választásokra kidolgozott programja és taktikája: Puriskevics, V.: *Nakanunye.* (Polityicseszkije partyii v Rosszii pered 3-ej Dumoj.) Harkov, 1907.

[39] PIR. 136. l.

sőt az obscsina megszüntetését is lehetségesnek tartották. Természetesen mindezt annak érdekében, hogy a nemesi birtok kisajátításának igénye ne merüljön föl.

Ideológiai alapállásukat tükröző dokumentumaik kinyilvánították, hogy az orosz nép élete összefonódik az *egyházzal*, vagyis csak őket illeti meg a prédikálás szabadságának a joga. Ezzel a tézissel a szélsőjobb az egyház uralkodó helyzete mellett foglalt állást, mert a klérusban – teljes joggal – a hatalom stabil támaszát látták, ezért a katolicizmus, amely a peremvidék lakosságának a vallása volt, veszélyesebb tartalmat hordozott a számukra, mint a lojális muzulmán lakosság hite. Tisztában voltak azzal is, hogy az egyházat nem tudják az államapparátus részévé tenni. Programjukból ki is hagyták ezt a részt, bár a papokat továbbra is sajátos hivatalnokoknak tekintették, mintegy csinovnyikoknak reverendában.

A szövetség monarchista szellemisége a dumában partnerekre talált a konzervatívok, a nacionalisták sőt a mérsékelt liberálisok között is. A politikai szövetség kritériuma a korlátlan egyeduralom elismerése volt – tehát a pártpaletta az októbristákig terjedt. Az *állami dumára* ruházott törvényhozó jogkörrel nem béikültek meg. Alapvetően abból a tézisből indultak ki, hogy az október 17-i manifesztum nem az egyeduralom feladásáról szól, azt alapjaiban nem változtatta meg. Hangsúlyozták, hogy az abszolút hatalmú uralkodó csak Isten előtt felelős, nem pedig az alattvalói előtt. Alapvetésükben nyomatékosították azt is, hogy: „Bár az I. Pétertől kezdve uralkodó orosz cárok egyeduralkodóknak nevezték magukat, ez azonban nem orosz–pravoszláv egyeduralom volt, hanem sokkal közelebb állott a nyugat-európai abszolutizmusok uralmi rendszeréhez."[40] Ezen meggyőződésüket 1905. november 11-i keltezésű röplapjukban országosan is terjesztették.[41] A monarchista rend megőrzésével párhuzamosan élesen kritizálták a bürokráciát, nem szívesen nevezték abszolutizmusnak az önkényuralmat, mert ezt nyugatiasnak tartották, a modern bürokráciát pedig Péter által behozottnak, Oroszországtól idegennek. A szlavofil felfogást vallották a cár és a nép Péter által szétszakított egységéről, és ennek visszaállítását 200 év után esedékesnek tartották. Bár emlegették, hogy a cárt támogatták a druzsinák, a bojár dumák, a népgyűlések, tanításaik azonban atavisztikusak maradtak, nem hangolták őket össze napjaik történéseivel, a fennálló viszonyokkal. Feladatuknak tartották a történelmi rend megőrzését, ugyanakkor programjuk tartalmazott kapitalista elemeket is, így például a magántulajdont szentnek és sérthetetlennek tartották, elismerték a vállalkozás szabadságát. Politikai programjuk lényegét tekintve egy lassított, kapitalista fejlődési modellt tükrözött, így a polgárságnak meghagyták a gazdasági

[40] PPR. 576. l., valamint: PPPR. 441. l.

[41] GARF. F. 1741. 13 409. sz.

felemelkedés lehetőségét a nemesség politikai jelentőségének hangsúlyozása, megőrzése mellett. Nemzeti és antiszemita beállítottságuknak megfelelően segítséget ígértek az orosz tőkének a külföldi vállalkozókkal folytatott harcban, többek között olcsó hitelt és más protekcionista intézkedéseket. A bankok kérdésében a hazai pénzintézetek támogatását preferálták a „zsidó bankokkal" szemben.

Munkáskérdésben elfoglalt álláspontjuk a munka feltételeinek rendezését és a munkanap lehetséges megrövidítését tartalmazta.[42] Ennek keretében elsősorban a munkakörülmények javítására, a balesetbiztosítás és a társadalombiztosítás bizonyos elemeinek a bevezetésére gondoltak. A munkáskérdéssel összekapcsolva említették meg a kozákok támogatásának problematikáját is, amelynek megoldása érdekében javasolták, hogy a kormányzat nyújtson külön pénzügyi támogatást a számukra, és biztosítson előjogokat részükre a rendőri és egyéb állami hivatalok betöltésénél.[43] A legnagyobb feketeszázas munkásszervezet a Putyilov-gyárban működött, ami azért is érdekes, mert a bolsevikok is ebben az üzemben rendelkeztek a legjelentősebb befolyással. Az e tárgyban végzett kutatások azt mutatják, hogy a baloldaliak az ún. „hideg műhelyekben", a szélsőjobboldaliak a „forró céhek"-hez tartozó üzemekben tudtak jelentős befolyást elérni. Ennek legvalószínűbb oka, hogy a kohóknál, az öntödékben képzett emberekre volt szükség, akik relatíve igen jól kerestek (80–100 rubel között havonta), így nem állt érdekükben a gyakori sztrájk és munkabeszüntetés, mert ez jelentős jövedelemtől fosztotta meg őket.[44] Komoly szervezettséget tudtak még időszakosan elérni Odesszában a kikötői munkások körében, ennek létszáma a csúcson 1300 fő körül lehetett.[45] Programjukban szerepelt még az a kitétel is, hogy az Összorosz Bank nyújtson hitelt a munkásrészlegek és társaságok számára.[46]

[42] E tekintetben a program szöges ellentétben állt az arisztokratikus karakterű OESZ programjával, amely, mint vázoltuk, részletes „közgazdasági" érveket tartalmazott a munkanap szükséges hossza mellett. Az ONSZ azonban csak úgy tudott tömegpárttá válni, ha az egyes társadalmi rétegeknek ígért is valamit. *Obrascsenyije Szojuza russzkih ljugyej k zavodszkim i fabricsnim rabocsim, po povodu predsztojascsih viborov v Goszudarsztvennuju dumu.* (Gyekabr, 1905 g.) PPDM. Moszkva, 1908. 86., 87., 88. l.

[43] Feltétlen említést érdemel, hogy a feketeszázas szervezetnek, jelenlegi erre vonatkozó ismereteink szerint, 0,5–2%-nyi munkás tagja volt fennállása során. L. erről: Koroljeva, N.: *Pomesicsi-monarhicseszkije organyizacii v 1905–1907 gg. Obrazovanyije, sztruktura, taktyika.* In: *Nyeproletarszkije partyii Rosszii. Urok isztorii.* Moszkva, 1989. 103. l.

[44] Rogyina. 1992. 2. sz. 21. l. Valamint: *Isztorija polityicseszkih partyij Rosszii.* Moszkva, 1992. 75. l.

[45] Levickij, V.: *Pravije partyii.* Szpv. 1914. 409. l.

[46] Szpirin, L.: *Krusenyije pomesicsih is burzsuaznih partyij v Rosszii.* Moszkva, 1977. 161. l.

Szervezeti[47] értelemben leszögezték, hogy a szövetség tagja kizárólag született orosz ember lehet (ezzel többek között a kikeresztelkedett zsidókat zárták ki). A belépés a Szövetség Tanácsánál történő szóbeli vagy írásbeli jelentkezéssel volt lehetséges, ezzel együtt esküt kellett tenni, hogy más olyan (titkos) szervezetbe nem lépnek be, amelynek céljai nem egyeztethetők össze az ONSZ célkitűzéseivel. A kilépés lehetséges volt egyszerű bejelentéssel, indoklást nem kellett mellékelni hozzá, viszont feltétlenül írásban tájékoztatni kellett róla a Tanácsot. Szigorúan szabályozták a nem tősgyökeres oroszok és nem oroszok felvételi lehetőségeit (itt elsősorban a muzulmánokra és a katolikus németekre gondoltak), ehhez a Tanácsnak és az Alapítótagok Gyűlésének határozata volt szükséges, mégpedig az elnök részvételével és támogató szavazatával, valamint legalább hat tanácstag és az alapítótagok felének jelenlétében. Leszögezték ezzel egyidejűleg, hogy tisztséget a szövetségben akár meghívással, akár választással csak pravoszlávok viselhetnek (ők lehetnek ó- és újhitűek egyaránt) és taxatíve kizárták a tagság lehetőségéből a zsidókat. A tagdíjjal kapcsolatban évi 50 kopejkás díj fizetését írták elő, és közölték, hogy „az ezen felüli befizetéseket adományként kezelik".[48] Azon adományozók, akik 50 rubelnél nagyobb összeget juttattak a szövetségnek, külön elismerő oklevelet kaptak, és nevüket közzétette a *Russzkoje znamja* című újság. A „vagyonnal nem rendelkező" tagokat mentesítették a tagdíjfizetés alól. A pénz nem játszott jelentéktelen szerepet a szövetség életében, amit az a pont is mutat, mely szerint aki 1000 rubelt vagy azt meghaladó összeget juttat a szervezetnek, tiszteletbeli taggá válik, sőt a Tanács határozata alapján bekerülhet az Alapító Tagok Tanácsába, ezáltal ugyanolyan jogosultságokra tesz szert, mint a tényleges alapítók. A nőkkel kapcsolatban kikötötte, hogy nem lehetnek alapítók, de tagok igen.

[47] A szövetség szervezeti és működési rendjét, felépítését, a tagdíjfizetés módját stb. az eredeti Alapszabály, az *Usztav* tartalmazta, ezen a későbbi politikai és választási programmódosulások nem változtattak. Az *Usztav* először 1906-ban került publikálásra, a *Rossziszkije partyii, szojuzi i ligi. Szbornyik programm, usztavov i szpravocsnih szvegyenyij o rosszijszkih politicseszkih partyijah, vszerosszijszkih i professzionalnih szojuzah i vszerosszijszkih ligah* című összeállításban, Szentpétervárott 1906-ban, összeállítója Ivanovics, V. volt. Az ONSZ Alapszabálya a 118–119. oldalakon volt olvasható. Az *Usztav* első teljes újraközlése Osztrecov, V. nevéhez kötődik, aki 1991-ben napvilágot látott meglehetősen szélsőjobboldali hangvételű kötete végén teljes egészében megjelentette az említett dokumentumot – (korábban még archívumokban sem volt hozzáférhető) *Usztav Obscsesztva, pod nazvanyijem „Szojuz Russzkogo Naroda"* – címmel, a *Csornaja szotnya, krasznaja szotnya* című kötetben. (Moszkva, 1991. 41–48. l.) A 90-es években történt még egy közlés, amely Orlova, V. nevéhez fűződik, aki azonban csak egy erősen szűkített változatot jelentetett meg munkájának függelékében belőle. Orlova,V.: *Programma Szojuza russzkogo naroda*. In: Orlova: *Polityicseszkije partyii Rosszii. Sztranyici isztorii*. Moszkva, 1994. 76–77. l.

[48] Bebesi, *Vál. szöv.* 217. l.

A szervezetet a szövetség *Főtanácsa irányítja*, amely Pétervárott ülésezik. A Főtanács 12 tagból áll, a tagokat a Tanács és a Szövetség Alapítóinak Egyesült Gyűlése (a továbbiakban: Egyesült Gyűlés) választja. Az Egyesült Gyűlés a munka jobb elosztása érdekében további 18 póttagot választ, akik a Főtanács tagjainak távollétében teljes joggal vehetnek részt annak ülésein. A Főtanácsot elnök irányítja (Dubrovin), feladatait az Egyesült Gyűlés és a Szövetség Tanácsa közösen állapítják meg. Az elnök két társelnököt (vagy helyettest, az oroszban a „zam" – „zamesztyityel" kifejezés mindkét értelemben használatos) választ (V. Puriskevics és A. Trisatnij), akik távollétében az elnöki feladatokat látják el, megbízásuk három évre szól. A továbbiakban az alapító okirat szövegébe olyan passzusokat iktattak be, amelyek az eddigi, társadalmi szervezetek és politikai pártok esetében megszokottnak, demokratikusnak mondható struktúrával és szervezeti renddel szemben az alapítótagok privilégiumait olyan módon „bebetonozták", hogy az gyakorlatilag a korábbi pontokat értelmetlenné tette. Így a 19. pont alatt a 3. bekezdésben az *Usztav* leszögezte, hogy „a Szövetség első elnökének, mint a Szövetség megalapítójának tiszte örökös, és csakis saját elhatározásából mondhat le tanácstagi és elnöki posztjáról, de az Egyesült Gyűlésnek ez esetben is tagja marad"[49] (Dubrovin ezt 1910-ben tette meg először). Az Egyesült Gyűlés üléseit az elnök hívja össze, a szövetség pecsétjét az elnök őrzi, szavazategyenlőség esetén az ő szavazata dönt stb. Az ONSZ szervezeti szabályaiból a *monarchisták azon alapvető dilemmája érződik, hogy egy megrögzötten hierarchikus és autoriter gondolkodásmód mellett egy alapvetően demokratikus pártot kellett volna létrehozniuk.* Valójában Dubrovin és bizalmasai döntöttek mindenben, lényegében kívül álltak bármiféle ellenőrzésen, a többiek gyakran panaszkodtak is amiatt, hogy csak statiszta szerepet töltenek be, és a vezetőség tagjai a határozatokat szűk körben maguk között fogadják el.[50]

Az *Usztav* részletesen szabályozta a *vidéki szervezetek* működésének rendjét is. A program tartalmazta, hogy „a szövetség tevékenysége a birodalom egész területére kiterjed".[51] Leszögezték, hogy jogukban áll kormányzóságonként, városonként, járásonként, falvanként, egyházközségenként helyi szervezeteket létrehozni. A szervezési jog elvileg a Szövetség bármely tagját megillette, ehhez azonban előzetesen a Főtanács írásos hozzájárulását kellett kérniük. A mozgalom centralizált jellegét azzal kívánták biztosítani, hogy egyértelműen rögzítették; minden helyi szervezet a Szövetség Főtanácsának van alárendelve, és minden év március 1-jéig köteles beszámolót küldeni a számára. A helyi részlegek működé-

[49] Bebesi, *Vál. szöv.* 218. l.

[50] PIR. 139. l.

[51] Bebesi, *Vál. szöv.* 220. l.

sének metódusára a pétervári központét határozták meg követendő példaként. Kötelezték a vidéki részlegeket arra, hogy minden évben bevételük bizonyos százalékát (ez a mérték évente változott, sőt legtöbb esetben a helyi szervek kértek pénzügyi segélyt a központtól) fizessék be a szövetség központi pénztárába. „Ez fedezi a szövetség kiadásait, a szervezet továbbépítésének költségeit, a helyi szervek kiadásait, a sajtó működésének és a tagok kiküldetésének költségeit."[52] A 6. számú Megjegyzésben a pétervári központ fenntartotta magának a jogot a vidéki szervezetek pénzügyi helyzetének, dokumentumainak, könyveinek és minden egyéb iratának ellenőrzésére.[53] Ezeket a feladatokat írásos megbízással rendelkező tanácstagok végezhették. Az országos hálózat kiépítésének jelentőségével a szövetség nagyon is tisztában volt, mint azt több dokumentuma is bizonyítja. Kruseván aláírásával 1906 májusában felhívást bocsátottak ki, amely az ONSZ új vidéki részlegeinek megalapítására szólított fel. A patetikus hangvételű szöveg felidézi a szövetség megalakulásának pillanatait, az első nyilvános fellépés hangulatát a Mihajlov Manézsban, és a jól bevált metódus szerint érzelmi húrokon játszik: „amikor felcsendült a himnusz hangja"... „amikor az alapító elnök, Dubrovin professzor a szónoki emelvényre lépett..." stb. Emlékeztet a szervezés sikereire, arra, hogy nem sokkal az alapítás után már 4000 tagjuk volt Pétervárott, felhívja a figyelmet a szmutában rejlő veszélyre. Végkövetkeztetése, hogy addig él Oroszország, ameddig ilyen lelkületű emberek vannak – tehát a példa adott: követni kell országosan.[54] Hogy milyen módon kövessék a vidéki orosz emberek a pétervári orosz központ példáját, arra az Orosz Nép Szervezetei számára előírt munkaprogram nyújtott útmutatást, amely Trisatnij aláírásával 1906. október harmadika körül ment ki a vidéki szervezetekhez. *Ez az egész feketeszázasság egyik legfontosabb dokumentuma,* belőle érthetjük meg a szélsőjobb szerveződésének alapelveit, az elnevezés katonai jellegének okát, működésének metódusát stb.[55]

Bevezetőjében a program leszögezi, hogy az 1905 októberében alakult szervezet létszáma olyan mértékben megnőtt és tevékenysége olyan mértékben kiszélesedett, hogy a Szövetség tagjaival az egyéni kapcsolattartás már lehetetlenné vált. „Erre való tekintettel feltétlenül szükséges, hogy a szövetség tagjai megszerveződjenek sajátságos céljuk érdekében, hiszen ők nem véletlenül összeverődött emberek tömegét jelentik. El kell érni, hogy a szövetség tagjai csoportokban egyesüljenek a következő módon: tízen tizedekbe, százan századokba, ezren ezredekbe kell szerveződjenek, az élükön tizedesekkel, századosokkal, ezredesekkel.

[52] Uo.
[53] Uo.
[54] PPDM. 163–165. l.
[55] GARF. F.116. Op.1. D1. 1. l.

Az ilyen módon megszerveződött alakulatokkal a Szövetség tanácsa teljes értékű kapcsolatot tart. ... Feltétlenül szükséges hangsúlyozni, *hogy ez a szerveződés kizárólag békés céllal jön létre,* annak érdekében, hogy a folyamatos kapcsolattartás és irányítás lehetségessé váljon. Ebben az esetben a szövetség valóban úgy érezheti majd magát, mint az orosz emberek nagy családja... Ez a szervezeti forma természetesen segíteni fogja a választásokra történő felkészülést is."[56] *Az egyes szervezeteket a következő módon kell létrehozni: 1. Fel kell írni hét embert a szövetség tagjai közül, akik egy utcában laknak, lehetőleg minél közelebb egymáshoz, ebből a hét emberből hat alkot egy tizedet, egyet pedig megválasztanak tizedessé. (...)*

6. Amikor egy város kerületének valamennyi tagja ilyen módon tizedekbe szerveződött, akkor az egymáshoz közel élő hét tizedes egy megnevezett napon összegyűlik a szövetség helyiségében vagy egy magánlakásban, és maguk közül századost választanak. (A századossá választott tizedes helyett saját szervezetének tagjai újat választanak.) (...) 8. A századosok maguk közül ugyanolyan módon választanak ezredest, amilyen módon ők lettek megválasztva, az ezredessé lett százados helyett saját tizedesei újat választanak. (...) 10. Amennyiben a szervezet létszáma a későbbiekben tovább növekszik, az új tagokat regisztrálás után ugyanilyen módon kell megszervezni, és az újonnan felvetteknek csatlakozniuk kell a korábban alakult tizedekhez, századokhoz, ezredekhez. 11. Ha az egy szervezetbe felvettek száma eléri a tizenkettőt, akkor ketté kell válniuk és új tizedet létrehozva kell megszerveződniük, és meg kell választaniuk a saját tizedesüket. 12. A századok ilyen módon minimum hét, maximum tizenegy tizedből állhatnak. (Fekete század! – *B. Gy.*) *13. Amikor a századok létszáma eléri a tizenkettőt, ketté válnak és két külön századot hoznak létre a korábban leírtak szerint. Az ily módon létrejött ezredeknek, századoknak, tizedeknek szükséges tudatosítaniuk, hogy ők nem valamiféle elöljáróságot, főnökséget jelentenek, hanem csak a tanács utasításai közvetítésének és elterjesztésének eszközei.* Aláírás: az ONSZ társelnöke: A. Trisatnij.[57] Ez a dokumentum véget vet az olyan típusú találgatásoknak, hogy hány főből állt egy fekete század. Minimális esetben tehát 6x7+1-ből, azaz 43 emberből, maximum 11x11+1-ből, azaz 123-ból. 43 fő alatt tehát nem szerveződhetett fekete század, és 123 fő felett sem, mert akkor érvénybe lépett az osztódási szabály. Nyilván az esetek többségében valahol a kettő között volt a tényleges létszám, hiszen a tizedek között lehettek akár 7, akár 11 főből állóak, és egy század állhatott 7 vagy akár 11 tizedből is, innentől kezdve a kérdés matematikaivá válik. Ennek ellenére elvégeztük a számítást ezredekre is: minimum 7 század, azaz 7x43+1=302 fő, tehát alig több mint 300 tagból álló „fekete ezredekről" is beszélhetünk, a maximum pedig 11x123+1=1254 fő körül lehetett a

[56] Uo.
[57] GARF. F: 116. Op. 1. D. 1. 1. l. A felsorolás kimaradt pontjaiban a szervezési alapelvek megértése szempontjából számunkra másodlagos részletek szerepelnek.

pétervári központ elképzelései szerint. Ez a dokumentum eldönt egy másik sokszor feltett kérdést is, hogy tudniillik a feketeszázas szervezetek bármennyire is katonainak tűnő alakulatokba rendeződtek, ezeket békés céllal hozták létre: valódi hatáskörrel, fegyverrel nem rendelkeztek, szervezettségük a pétervári központ akaratérvényesítésének eszköze volt. Így többek között nyilvánvalóvá válik az is, hogy a harci druzsinák és a fekete századok két különböző dolgot jelentenek, amelyek két külön tőről fakadnak. Emellett az is látható, hogy a fekete századokat mint szervezeti egységeket semmilyen körülmények között nem lehet direkt összefüggésbe hozni a pogromokkal, hiszen a létrehozásukat elrendelő dokumentum a második pogromhullám lezárulása után született. (!) Mindez nem zárja ki természetesen azt, hogy az egyes *egyének,* akik később a feketeszázas organizációknak szervezetszerűleg is tagjaivá váltak, ne vettek volna részt a pogromokban, ezt a problémát az ösztönös és a tudatos feketeszázasság kérdésének szentelt fejezetben tárgyaljuk részletesebben.

Külön passzusok rendelkeztek a szövetség életében kulcsszerepet játszó *pénzeszközökről.* Az V. pont 29-es alpontjában leszögezték, hogy a szövetség bevételei tagdíjakból, önkéntes adományokból, a szövetség által rendezett estélyek, koncertek, előadások, felolvasóestek bevételeiből, valamint a már említett helyi szervezetek befizetéseiből állnak.[58] A zárópasszusok az ellenőrzés és számadás rendjéről, a szövetség működésének egyéb szabályairól rendelkeztek. Közölték, hogy a szervezet hivatalos lapja a *Russzkoje znamja,* végül megerősítették, hogy azok a pontok, amelyek az alapítótagok jogait tartják fenn, a későbbiek során semmilyen módon, például többségi szavazással sem változtathatók meg.[59]

A szélsőjobboldali *szervezetek közötti* legátfogóbb koordinációs és tanácskozási fórumok a *Monarchista Kongresszusok* voltak, amelyek határozatai nem voltak kötelezőek a szövetségre nézve, mivel más szervezetek is részt vettek benne. A kongresszusokon éles konkurenciaharc folyt, az ONSZ eleinte átengedte helyét és befolyását a korábban alakított és tekintélyes arisztokraták által vezetett OMP-nek. A fővárosi szövetség azonban a cári udvar támogatásával gyorsan előretört és biztosította befolyását. Az I. Monarchista Kongresszuson 1906. február 8–12. között az elnökség tagjainak a számát 35-re emelték, és ebben már az ONSZ vezérkara jelentős pozíciókat foglalt el. A III. Monarchista Kongresszusra a Szövetség vezető szerepe egyértelművé vált, és ezt a közös szélsőjobboldali platform kialakítása kapcsán nyomatékosan ki is hangsúlyozták, miszerint „leginkább célszerűnek tűnik az együttműködésre az ONSZ programja, amelyet megismerés céljából szükséges minden azonosan gondolkodó szervezet körében elterjeszteni, annak reményében, hogy azok e program alapján egyesülnek".[60] Az említett kongresszus egy koordinációs tanácsot állított fel, az „Orosz Nép Legfőbb Irányítását" amelynek tagja lett az ONSZ részéről Dubrovin, az OGy részéről Sahovszkij, az OMP képviseletében pedig Vosztorgov esperes. A többi vidéki feketeszázas szervezetet vagy elnyomták, vagy magukba olvasztották. A szövetség vezetése alatt végül is egyesült a mozgalom, a csatlakozott szervezetek dönthettek arról, hogy megtartsák-e a nevüket, korábbi belső szabályzataikat, avagy autonómiájukat teljesen feladva alszervezetként beolvadnak az ONSZ-be.[61] A fúzió folyamata a IV. Monarchista Kongresszusra – amelyet 1907. április 26. és május 1. között tartottak Moszkvában – lényegében lezárult, a létszámbeli megerősödés mellett ez egyúttal szervezeti meggyengülést is hozott magával, a sokféle becsatlakozó szervezet ugyanis alaktalanná, nehezen irányíthatóvá, laza fegyelművé tette az ONSZ-t. A szövetség vidéki részlegeinek elnökei számára rendezett kongresszuson 1907. július 17–19. között megalkották a feketeszázas koalíció és a szövetség új szervezeti felosztását, amelynek lényege szerint az irányítás beolvadt az ONSZ Főtanácsába. Néhány szervezet ún. speciális feladatot látott el, illetve a városi és kormányzósági részlegekben fiókszervezetként működött, amely a társadalom egy meghatározott rétege megnyerését tűzte ki célul, ilyen volt például „Az Ifjúság Hazafias Társasága" (Patriotyicseszkij szojuz mologyozsi). Az „Orosz Munkások Szövetsége" (Szojuz russzkih rabocsih), az „Orosz Nők Társasága" (Obscsesztvo russzkih zsenscsin), valamint a Dvuhglavij orjol (Kétfejű Sas).[62] Ezeket a szervezeteket „csatlakozottaknak" (primknuvssije) tartották. A vidékkel való kapcsolat miatt időnként *regionális konferenciákat* tartottak. A magán-összejövetelek (amelyekre a hivatalos fórumok összehívásánál gyakrabban került sor) és a vidéki konferenciák határozatai a központi kongresszusra nem voltak kötelező érvényűek. A szövetség

[58] PPDM. 221. l.

[59] Ezen kitételnek és az *Usztav* első szövegváltozatának külön története van. Baranov, pétervári kereskedőnek, a szövetség egyik létrehozójának feljegyzéseiben olvasható, hogy az alapítók Dubrovin lakásán gyűltek össze, és ott szűk baráti körben „kitaláltunk egy olyan szervezetet, amely a pravoszlávia, a korlátlan önkényuralom és az orosz népiség elvi alapján állott, és elneveztük *Orosz Nép Szövetségének.* Kidolgoztuk az alapszabályát, és eldöntöttük, hogy újságját *Orosz Lobogó*nak fogjuk nevezni." Mivel Baranov hal-nagykereskedő volt az alapítók közül az egyik legjelentősebb „szponzor", ez a tény és az alapítás körülményei magyarázzák a létrehozók különleges privilégiumainak fenntartását, és azt is segít megérteni, hogy ezt a változatot a következő évben miért tekintették a választási kudarc és a későbbi belpolitikai események ismeretében sikerületlennek. In: *Po matyerialam* 35. l., valamint: PPPR. 445. l.

[60] PPR. 577. l.

[61] *Nase otyecsesztvo.* Cs. 1. Moszkva, 1991. 230. l. Az említett kötet így fogalmaz: „Ez egy laza szervezet volt félig független vidéki részlegekkel."

[62] CSSZKSZ. 26. l.

végleges szervezeti formáját 1907-re érte el, amikor a vidéki részlegeket felosztották kormányzóságiakra, városiakra és járásiakra. A legalsó egységek a falvakban alszervezetekként működtek, néhányan közülük druzsinának nevezték saját magukat. A kormányzósági szervezetek felépítése a pétervári központét másolta le, ugyanúgy a Főtanács irányította, és ugyanúgy voltak tényleges és jelölt tagjai. A vezetők különös figyelmet fordítottak tevékenységük érzelmi oldalára. A monarchista gyűlések, rendezvények nem észérveikkel kívánták meggyőzni a hallgatóságot, példaként említhetjük erre a feketeszázak első nyilvános fellépését a Mihajlov Manézsban, ahol az elnök Dubrovin csekély hallgatóság (mintegy 1000 fő) előtt elmondott, észérveket alig tartalmazó, viszont szónokilag hatásos beszéde óriási sikert aratott.[63]

A *szimbólumokra* viszont nagy figyelmet fordítottak. A Sárkányölő Szent György- (Georgij Pobedonoszcev) embléma, jelvény készülhetett vasból, ezüstből vagy akár aranyból, a minőség már a szövetséghez való odaadás fokát is jelezte. A pártba történő belépéskor mindenki megkapta a maga külön jelvényét (a feketeszázasokat erről lehetett a legbiztosabban felismerni), de ezért külön fizetni kellett. Ezenkívül minden részlegnek megvolt a saját zászlaja, amely általában az orosz állam színeit viselte és arannyal hímzett volt, díszítése Szt. Györgyöt és a szervezet nevét tartalmazta legtöbbször. A szövetség részlegei talán a *pártszervező munkában* szokatlan módon – de mindenütt törekedtek teázók nyitására. Azt tartották, hogy a teázók kitűnően alkalmasak találkahelynek, ugyanakkor agitációs központok is. A *feketeszázas* eszmék időszaki *sajtó*kiadványok sokaságában jelentek meg. A hivatalos orgánum a *Russzkoje znamja* (Orosz Lobogó) volt, amelyet Szuvorin szerkesztett. Ezenkívül a *Novoje vremja* (Új Idő), *Moszkovszkoje vecse* (Moszkvai Népgyűlés) Olovennyikov szerkesztésében, Pétervárott a *Zemscsina* (Polgár), Asztrahányban a *Russzkaja pravda* (Orosz Igazság); Krasznojarszkban a *Szuszanyin*, Nyikoljevben a *Russzkij bogatir* (az Orosz Vitéz), az odesszai *Rodnaja recs* (Az Anyanyelv Beszéde), a rosztovi *Sztjaga* (Zászló), a jaroszlavi *Narod* (Nép), a kisinyovi *Drug* (Barát), a szimferopoli *Nabat* (Riadó v. Vészharang) stb. alkották többek között a feketeszázas sajtó igen széles kínálatát.[64] A példányszám nem volt nagy, 1–35 000 között mozgott.[65]

A *finanszírozás* a belügyminisztérium titkos pénzügyi alapjából történt, ami többek között azért volt érdekes, mert pl. a *Russzkoje znamja* kormányzati pénzből tartotta fenn magát, ugyanakkor éles hatalomellenes kirohanásokat is közölt.[66] Egyik forrásunk szerint 1905 májusában

[63] CSSZKSZ. 34. l.
[64] PPR. 576. l.
[65] CSSZKSZ. 32. l.
[66] Uo.

és júniusában a belügy konspirációs célokra elkülönített pénzalapjából 2500 rubelt kapott az ONSZ a fővárosban öt darab „teázó-olvasó" megnyitására, és 5000 rubelt arra, hogy az ehhez szükséges helységeket megvásárolja, ezáltal a feketeszázas propagandának bázist és fórumot biztosítson.[67] Az 50 kopejkás tagdíjak a szervezet működésének költségeit nyilvánvalóan nem fedezték. Találhatók adatok arra is, hogy költségvetésükhöz a belügyminisztérium (MVD – Minyisztyersztvo vnutrennih gyel) udvari fondjából történő átutalások is hozzájárultak.[68] A Vitte-memoár utal arra, hogy maga a cárné, bizalmasa, Putatyin herceg útján szintén titkos pénzügyi támogatást nyújtott,[69] ezenkívül befolyásos patrónusaik voltak a gazdag bojárság és a pétervári kereskedők köréből, közülük is első helyen említhető meg Polubojarina, aki hatalmas vagyonát gyakorlatilag teljes egészében az ONSZ-nek adományozta. A támogatás egyik módja volt az is, hogy szélsőjobboldali vezetőknek csillagászati összeget jelentő állami állásokat kínáltak, amellyel közvetett formában végül is a szervezeteket is finanszírozták. Példa lehet erre Puriskevics, akinek hivatalosan és láthatóan évi 1800 aranyrubel jövedelme volt, amit a III. Duma tagjaként, a sajtó irányításával megbízott csinovnyik (cenzor) tiszteletdíjaként vehetett fel.[70] Mindezen töredékes információk ellenére a támogatás pontos mértéke nem ismert. 1913–1915 között az MVD sajtóosztályának költségvetéséből félmillió rubelt különítettek el a feketeszázas sajtó finanszírozására, ez nagyságrendileg segít képet alkotni az állami támogatás mértékéről.[71] Az Orosz Föderáció levéltárában fennmaradt a Nyikolszkij-fondban egy részletes lista, amely alapján nyomon követhető, hogy a megszerzett pénzügyi támogatást milyen célokra fordították, melyik szervezetnek, milyen preferenciák alapján mennyit juttattak belőle.[72] A terjedelmes lista egy részét a függelékben közöljük. Éles vita folyt már tárgyalt korszakunkban is a szövetség *létszámáról*, ők 300 000 emberről beszéltek, politikai ellenfeleik 20–25 000-et tartottak elképzelhetőnek. A helyi hatalom adataival megegyezően az ONSZ-nek 1907-ben 2124 helyi szervezete volt 66 kormányzóságban és kerületben. Maga a szövetség körülbelül 350 000 tagot számlált, az összes többi mintegy 600 000-et.[73] Ezek a számok a csúcsot jelentik. Később a létszám jelentősen csökkent, különösen a háború előtti években. A tagság feltételei eltértek a más pártokban megszokottól: még a regisztrált és tagsági díjat

[67] In: PPR. 491. l.
[68] PPR. 576. l.
[69] Vitte, Sz.: *Egy kegyvesztett visszaemlékezései.* Bp. 1964. 349. l.
[70] Ljubos, Sz.: *Russzkij fasiszt V. M. Puriskevics.* Leningrád, 1925. 36. l. A továbbiakban: RFP.
[71] PPR. 576. l.
[72] GARF. F. 588. 1906. Op. 3. D. 25. (A teljes anyag.)
[73] PIR. 141. l.

fizető tagok többsége is teljesen passzív volt.[74] Vidéken kollektív tagsággal is lehetett találkozni a mezőgazdasági népesség körében, ezenkívül a forradalmak leverése után karrieristák tömege lepte el a pártot.

A feketeszázasság országos *elterjedtségével* kapcsolatban felfigyelhetünk arra, hogy a tagságban feltűnően magas volt a beloruszok, ukránok és moldávok aránya.[75] A szövetség elterjedése az európai kormányzóságokban 1907-re fejeződött be, óriási szerepet játszott ebben a pocsajevi kolostor szerzetespapsága.[76] Ezen területek lakossága védelmet látott az ONSZ-ben a lengyel birtokosok elnyomásával, a zsidó kereskedők manipulációival szemben, vagy a zsidó iparosok konkurenciája ellen. A legnagyobb létszámú szervezetek ebből következőleg a volhíniai és a besszarábiai kormányzóságokban jöttek létre, jelentős volt a szervezettség a Kaukázusban és a Kaukázuson túl, valamint a soknemzetiségű Volga-vidéken. Már a korábbi kutatások is felfigyeltek rá, hogy a tagság többsége – 57,6% – a zsidó letelepedési övezet kormányzóságaiban ténykedett, a legaktívabb elemek az oroszok mellett az ukránok közül kerültek ki.[77] Az antiszemita jelszavaknak ezen a vidéken értelemszerűen erős visszhangjuk volt. Nem tudtak ugyanakkor jelentős hatást kifejteni a színorosz kormányzóságok lakosságára, mert ők nem érzékelték az etnikai konfliktust. Bázisuk fő tömegeit az áttelepült és kevés földű parasztok adták a nyugati kormányzóságokban. Bár a szövetség a nemesi birtokot sérthetetlennek tartotta, az agitátorok arra hegyezték ki a szélsőjobboldali propagandát, hogy az idegeneknek nincs joguk Oroszországban földet birtokolni. A feketeszázak törekedtek arra, hogy az iparvidéken és a munkáskerületekben is megerősödjenek. Részleget nyitottak a Putyilov-gyárban Pétervárott, a jaroszlavi textilüzemekben, Jekatyerinoszlav iparvállalatainál. Az odesszai részleg olyan szállítóbrigádokat szervezett, amelyben csak az ONSZ tagjai vettek részt. Az adminisztrációnak és az Orosz Kereskedelmi Hajótársaságnak köszönhetően monopolizálták a kikötői munkát.[78]

A *tagság* szociológiai *szerkezetével* kapcsolatban figyelemre méltó vonása az ONSZ-nek, hogy soraiban valamennyi társadalmi réteg megtalálható volt. A Főtanácsban, a kormányzósági részlegek vezetőségében

[74] Az ONSZ regisztrációja igen akkurátus volt, minden új tagot pontosan iktattak, és évente a tagság újraregisztrálását is elvégezték. A szövetséghez tartozást megtestesítő szimbólumon túl tanúsítványt is kiállítottak a tagok számára. A látszólag pontos tagnyilvántartás ellenére ma is viták tárgya a feketeszázasság tényleges létszáma, ennek okaira a későbbiekben részletesen kitérünk.

[75] PIR. 141. l.

[76] Kiszeljov–Korelin–Selohajev: *Polityicseszkije partyii v Rosszii v 1905–1907 gg. Razmescsenyije.* (Kolicsesztvennij analiz.) Isztorija SZSZSZR. 1990. 4. sz. 76. l.

[77] *Isztorija SZSZSZR*, 1990. 4. sz. 78. l.

[78] *Rogyina*, 1992. 2. sz. 21. l.

és a járási alszervezetek elnökségeiben sok volt a nemes, 1906/07-ben csatlakozott a szakmai értelmiség és a hivatalnokréteg, őket követték a nagy földbirtokosok. Mivel gyakorlatilag valóban az orosz társadalom valamennyi rétegéből tudtak tagokat toborozni, ez súlyos belső ellentmondásokat is szült.

Az ONSZ társadalmi *cselekvése* abból a tényből következett, hogy a forradalom elleni harcra alapították, létrehozói ugyanis szilárdan meg voltak arról győződve, hogy a lázadással durva erőt kell szembeállítani. Az adminisztráció, a kormányzat határozott cselekvését követelték, és felléptek bármiféle engedmény ellen. Főellenségüknek Vittét tartották, aki szerintük rákényszerítette II. Miklóst a manifesztum aláírására és az egyeduralomról történő lemondásra. Vitte utódait, Goremikint és Sztolipint is fenntartással fogadták – de nem valamennyien, voltak olyan képviselőik, például Sulgin, aki Sztolipin egyik legbiztosabb támaszává vált az Állami Dumában. Gyakorlati tevékenységük miatt kezdték el nevüket a kortársak az elnevezés történelmi eredete helyett a „cserny" – mocsok, söpredék – kifejezésből levezetni. Tüntetéseket vertek szét és átadták a rendőrségnek a gyanús személyek névsorát. Legkevesebb tíz kormányzósági és városi részlegben szerveztek *harci druzsinákat.*[79] Ezt nem tartalmazta az alapszabályzat, működésüket semmiféle direktíva nem rögzítette, már maga a létezésük is törvényellenes volt. A konspirációval nem sokat törődve gyakorlatilag nyíltan vásároltak fegyvereket és hoztak létre nagy raktárokat, arzenálokat. Összecsaptak az eszer terroristákkal és a szociáldemokrata harci druzsinákkal a munkásnegyedekben. Harci metódusuk a forradalmi terror metódusát követte, de ezt teljesen eltérő bázissal, koncepció és fegyelem nélkül hajtották végre, hiszen harci szervezeteik tele voltak lecsúszott elemekkel, sőt bűnözőkkel is. Alkalmazásuk tekintetében megoszlott a Főtanács véleménye, voltak azonban a vezetőségnek olyan tagjai – elsősorban Bulacel és Majkov –, akik ragaszkodtak a forradalom fegyverrel történő erőszakos megtöréséhez, így a terrorista módszerek alkalmazásához is.[80] Az ONSZ elnökének, Dubrovinnak 1905. december 9-én Carszkoje Szelóba küldött táviratában megfogalmazódik az a gondolat, hogy a „forradalmárok terrorjától elgyötört és szenvedő orosz nép" tömörül az Orosz Nép Szövetségébe, és hogy az orosz nép ellenségeinek felszabadítása (ez utalás a dumaválasztásokra – *B. Gy.*) komoly veszélynek teszi ki az orosz lakosságot.[81] Mindezzel burkoltan és utólag indokolta a pogromok létjogosultságát, illetve a harci druzsinák létrehozásának szükségességét is, amelyeket or-

[79] PIR. 143. l.

[80] *Szbornyik matyerialov k isztorii russzkoj revoljucii.* Szpv. 1906. 42. l. Valamint: Szpirin, L.: *Krusenyije pomesicsih i burzsuaznih partyij.* Moszkva, 1977. 171. l.

[81] GARF. F. 588. Op. 1. D. 1265. 5. l.

szágos szinten Juszkevics-Kraszovszkij szervezett és koordinált Pétervárról, legjelentősebb közülük az odesszai „Belaja Gvargyija" (Fehér Gárda) volt, amely mintegy 300–500 taggal rendelkezett.[82] A fővárosi Bolsevizmussal Szembeni Aktív Harc Társasága szintén önálló fegyveres erővel bírt.[83] Emellett sem az ONSZ szervezeteit – sem a harci druzsináit – közvetlenül kimutatható direkt kapcsolat nem köti össze az 1905 októbere és 1906 eleje, majd az 1906 nyarán újból kibontakozó *pogromhullámmal*. Ezek ugyanis spontán és/vagy a helyi hatóságok által szervezett, támogatott akciók voltak, az már egy másik ténykérdés, hogy a pogromista tömeg egy részéből merítette később az ONSZ a saját tagságát. Mint szervezet ugyanakkor az ONSZ az 1905-ös pogromhullám vége felé alakult meg (november 8-án, a pogromok november 10 körül csitultak el, de legintenzívebb szakaszuk október végén volt, a manifesztum kihirdetése után). A feketeszázasságot pedig formailag katonai – de deklaráltan békés célú – alakulatokká szervező dokumentum 1906. október 3. után került kibocsátásra, amikor már az 1906. nyári pogromhullám is véget ért (amelyet az I. Állami Duma feloszlatása provokált ki). Így tehát *azt mondhatjuk, hogy 1905–1906 során volt szélsőjobboldali terror, voltak – feketeszázas szellemiségű – pogromok, de azok nem köthetők konkrétan egy szervezet működéséhez, hiszen országos tömegjelenségről volt szó.* Oroszország mintegy 150 városában dühöngött a „pusztító tömegroham", többek között Moszkvában, Kosztromában, Tulában, Voronyezsben, Odesszában, Harkovban, Kijevben. A dolgozat más részében részletesen elemzett adatok szerint megöltek mintegy 3,5–4 ezer embert és körülbelül 10 ezret megsebesítettek, az anyagi kár 10 millió rubeles nagyságrendben volt mérhető.[84] Mindezek mellett legveszélyesebbnek a feketeszázak nem a látható forradalmárokat, hanem a parlamenti liberális tábort tartották, a kadetokat. Éppen azért a II. Állami Duma időszakától nem a tömeges terrort preferálták, hanem az állam számára legveszélyesebbnek ítélt politikai ellenségeket igyekeztek kiiktatni.[85] Ezekben az akciókban vállalt egyértelmű felelősségük nem képezi vita tárgyát a szakirodalomban.[86] A forradalom

[82] *Szbornyik matyerialov...* 42. l.

[83] Uo. A feketeszázas harci druzsinákról és a feketeszázas politikai gyilkosságokról l. részletesebben a *Feketeszázas terror* című fejezetet.

[84] *Polityicseszkije partyii Rosszii.* (*Pervaja csetverty XX-go v.*) Szpravocsnyik. Brjanszk, 1993. 14. l.

[85] Az Ideiglenes Kormány vizsgálóbizottságának anyagában található olyan dokumentum is, amely arra utal, hogy az ONSZ egyes vezetői valóságos proskripciós listákat állítottak össze a hatalom likvidálandó ellenfeleiről, és ezen eredetileg több száz név szerepelt. In: *Po matyerialam Csrezvicsajnoj szledsztvennoj komisszii...* 33. l.

[86] Kivéve egy-egy olyan 90-es évek elején megjelent, az orosz rendszerváltás felbolydultságát kihasználó szélsőjobboldali szellemiségű munkát, mint Osztrecov egyébként igen adatgazdag kötete, aki az eszer terror tömeges áldozatait állítja szembe „ezzel a néhány feketeszázas gyilkossággal", és mennyiségi mutatók alapján mond erkölcsi értékítéletet. CSSZKSZ pl. 23–24. l.

után csökkentették a terrorcselekmények számát és megszüntették a harci druzsináikat, bár egy-egy gyilkosságra a későbbiekben is sor került. (A feketeszázas terror során részletesen bemutatandó esetekről van szó, mint a Herzenstein-, a Karavajev-gyilkosságok.) Saját felfogásukban ezeknek a cselekményeknek az elkövetésére „az állam megmentése" adott erkölcsi alapot.

A terrorral párhuzamosan a legális *parlamenti* lehetőségeket is ki kívánták használni. A feketeszázas ideológia szerint a parlament nem képviseli a nép valódi érdekeit, azt az orosz valóságtól idegen, nyugat-európai intézménynek tartották. 1905/06-ban a XVII. századi nemesi gyűlések mintájára a Zemszkij Szobor összehívását szorgalmazták, néhány prominens vezetőjük pedig bojkottálta mind a dumát, mind pedig a dumaválasztásokat. Ugyanakkor maga a párt viszonya a népképviseleti intézményekhez rendkívül ambivalens, ellentmondásos. Minden teoretikus szembenállás ellenére ugyanis, a párt kezdettől részt vett *a választási kampányokban* már az I. Dumától kezdve. Az 1906. február 18-án kibocsátott választási felhívásuk tartalmazta, hogy a választások beköszöntével összegyűlnek azok az emberek, akik képesek meghallani az ONSZ hangját, hiszen „csak azok az oroszok lesznek képesek szilárdan állni az I. Dumában", akik képesek cselekedni a következő alapelvekért: 1. Az állam uralkodó pravoszláv hitéért; 2. A cár korlátlan hatalmáért; 3. Az orosz nép idegenekkel szembeni előjogaiért; 4. A hatalmas és oszthatatlan orosz állam eszményéért; 5. Az állami orosz nyelvért; 6. A földbirtokos parasztságért; 7. Az orosz kereskedelem és ipar idegen árukkal szembeni előnyéért. A felhívás vége nyomatékosan leszögezte, hogy „Oroszország az oroszoké".[87] Képviselőjelöltjeik névsorát 1905. március 14. és április 5. között megjelentetett felhívásukban tették közzé, ahol 20 választókerületben állított kandidátusaik nevét, származását, foglalkozását, lakóhelyét, valamint választási lapon szereplő sorszámát közölték.[88] Első alkalommal még súlyos választási vereséget szenvedtek, egyetlen képviselőt sem sikerült az orosz parlament falai közé bejuttatniuk. Elhibázott választási taktikájuk szerint elhatárolták magukat azoktól a monarchista pártoktól is, amelyek nem vallották a korlátlan egyeduralom teóriáját.[89] A II. Monarchista Kongresszus e tekintetben a következő alapelveket fogalmazta meg: „Baráti együttműködés és egyesülés csak azon pártokkal lehet, amelyek alapelvként elfogadják a hitért, a cárért és a hazáért jelszót, és elfogadják a következő helyzetet:

[87] GARF. F. 588. Op. 1. D. 1265. 1. l.

[88] PPDM. 143–144. l.

[89] *Platforma Szojuza russzkogo naroda po viboram v I. Goszudarsztvennuju dumu.* In: PPPR. 446–448. l.

1. Az október 17-i manifesztum nem jelentette az alkotmány bevezetését és a korlátlan cári egyeduralom teljes erejében fennmaradt;
2. Oroszország egységes és oszthatatlan egészet képez az egyeduralkodó cár hatalma alatt;
3. Semmilyen elnevezés alatt nem engedhető meg alkotmányozó nemzetgyűlés összehívása."[90]

Ezekből az alapelvekből kiindulva a Főtanács megtiltotta a helyi szervezeteknek a kapcsolatfelvételt az októbristákkal és a Jogrendpárttal. Ennek köszönhetően az első választásokon a választók alig 9%-ának a bizalmát nyerték el összesen a négy kúriában. Amikor a választási eredmények kiderültek, a kormányzósági nemesek meghatalmazottainak I. Kongresszusán megalapított Egyesült Nemesség Tanácsa 1906 májusában leszögezte: „az I. Duma nem képes kifejezni az orosz nép valódi meggyőződését".[91] A szélsőjobb ettől kezdve óriási erőfeszítéseket tett a duma lejáratása, majd feloszlatása érdekében, az I. Duma szétkergetését 1906 júniusában pedig forrón üdvözölte, az aktust saját politikai győzelmeként állította be. „A duma szétkergetésével egyidejűleg – írta Konovnyicin, az odesszai részleg vezetője – az uralkodónak a lázadás megfékezésére diktátort kell megneveznie, aki teljes körű felhatalmazással rendelkezik, hogy a lázadást gyökerében elfojtsa".[92] Dubrovin más szélsőjobboldali szervezetekhez hasonlóan lelkesült hangú táviratot küldött az uralkodónak, „amelyben leírhatatlan örömét fejezte ki azzal kapcsolatban, hogy az uralkodó felszámolta a forradalmi lázadás Tauriai Palotában székelő fészkét".[93] Ezzel párhuzamosan körlevelet bocsátott ki az ONSZ, amelyben szintén más jobboldali szervezetekhez hasonlóan igyekeztek a közvélemény számára megmagyarázni, hogy a „cár bátyuska miért kergette szét a dumát".[94] Magyarázatuk legfeljebb annyiban tért el más ultramonarchista szövetségekétől, hogy mindennél hosszabban és részletesebben fejtegették azokat az okokat, amelyek az orosz történelem első parlamentkísérletének negligálásához vezettek. Mintegy öt oldalas eszmefuttatásukban hét pontban foglalták össze az Orosz Monarchista Párt, az Orosz Gyűlés és más szélsőjobboldali szervezetek eszköztárából már jól ismert érveket. Szembeszökő az a különbség is, hogy például az OESZ, az OMP törekedett történetfilozófiai, gondolati érveket felsorakoztatni, az ONSZ mint „népi szervezet" argumentumainak primitívségével és érzelmekre, nem értelemre történő hangszereltségével tűnik ki. „A képviselők egyszer sem fohászkodtak Istenhez", „azt állították, hogy ők jobbak a többi orosz embernél", „csak fecsegtek a nép szeretetéről, valójában azonban nem szerették az orosz népet" stb.[95] A Zemszkij Szobor összehívását javasolták ismételten, amely mint közismert, csak tanácsadó testületként működhetett volna történelmi tradíciói alapján. Nem mindenki üdvözölte azonban ilyen örömmel az I. Állami Duma feloszlatását sem külföldön, sem belföldön, de a szélsőjobb ezt a reagálást is rendkívül rossz néven vette. Zsavaronkov aláírásával az ONSZ egyik részlege 1906. október 2-án tiltakozó táviratot juttatott el a belügyminisztériumhoz a tárgyban, hogy egy angol delegáció az országba érkezett a szétkergetett duma tagjait üdvözölni, és ezt ők az orosz nép súlyos megsértésének tartják, ezért a legnagyobb tisztelettel kérik az uralkodó őfelségét, hogy ne tűrje el ezt a sértést.[96] 1906 szeptemberében Trisatnij aláírásával kiment körlevelükben leszögezték, hogy az „ONSZ nem valamiféle választási párt, feladatai ennél szélesebbek, céljai magasztosabbak, és gyökerei ennél összehasonlíthatatlanul mélyebbek".[97] Sőt, a feltételezésekkel ellenkezőleg: „a Szövetség ellensége az országban bármiféle pártosodásnak. Az ONSZ értékei a kötelesség, a hit és a haza, és ezeket következetesen képviseli mind szóban, mind írásban és magára nézve kötelezőnek tartja, elfogadja és betartja az orosz állam alaptörvényét. Az Orosz Nép Szövetségéhez való tartozást bármely alattvaló büszkén és nyíltan felvállalhatja."[98] A II. Dumaválasztásokon, tanulva az első tapasztalataiból, bár szavakban most is határozottan a korlátlan egyeduralom híveinek vallották magukat, a gyakorlatban azonban együttműködtek a Jogrendpárttal és az októbristákkal, a legtöbb helyen közös jelölteket állítottak,[99] sőt közös választási felhívásokat is kibocsátottak.[100] Választási taktikájuk kidolgozása során kétféle koncepciót is megvitattak: az egyik az Orosz Gyűlés és az Orosz Nép Szövetsége Főtanácsainak egyesített ülésén fogalmazódott meg 1906. január 14-én: „Úgy véljük, hogy ha egyszer (valamely választókörzetben) nem lehet garantálni a saját sikerünket, akkor helyesebb, ha a jobboldal a semlegesekhez (értsd: a független képviselőkhöz és az októbristákhoz – *B.Gy.*) közelít."[101] A másik álláspontot Puriskevics képviselte az Egyesült Nemesség második kongresszusán: „Ott, ahol erőtlenek vagyunk, ne a kadetok

[90] PPR. 577–578. l.
[91] PIR. 144. l.
[92] PPR. 577. l.
[93] GARF. F. 601. Op. 1. D. 1061. 40. l.
[94] GARF. F: 601. Op. 2. D. 1. 698. l.

[95] Uo.
[96] GARF. F. 1467. Op. 1. D. 853. 70. l.
[97] GARF. F .102. DP. 00. 1905. D. 999. Cs. 39. T. 1. 231. l.
[98] GARF. uo.
[99] II. Állami Dumaválasztásokra készített programjuk, amely az *Orosz Népnek* címet viselte, II. Miklós október 23-i üzenetének felidézésével kezdődött, amelyre az ONSZ fennállásának egész ideje alatt rendkívül büszke volt. Szövegét a Moszkovszkije vedomosztyi cikke alapján a fejezet elején közöltük.
[100] PPDM. 294–296. l.
[101] In: PIR. 324. l.

– Oroszország legszörnyűségesebb ellenségei – jussanak be, hanem inkább maradjanak többségben a szélsőbalosok, akiknek túlsúlya úgyis a Duma feloszlatásához vezet."[102] Eközben táviratokkal ostromolták a kormányzati intézményeket annak érdekében, hogy a rendőrség hatékonyabban lépjen fel a forradalmi propaganda terjesztőivel szemben, s ezáltal természetesen a jobboldal választási esélyeit növelje.[103] Végül is a rokon szellemiségű pártokkal történő kooperáció gondolata került előtérbe, és így az összes voks kb. 25%-át szerezték meg, ami a jobboldalnak 30 képviselői helyet jelentett, ebből kilencen vallották a szélsőjobbhoz tartozónak magukat, valamennyien, kivétel nélkül Besszarábiából kerültek be (a kortársak választási csalást gyanítottak esetükben).[104] Ez kevés volt az önálló frakcióalakításhoz, de a szélsőjobb erejét nem képviselőik létszáma, hanem fellépéseik éles visszhangot kiváltó extremitása adta.[105] Parlamenti képviselőik vezéralakjai: Puriskevics, Kruseván és Markov II. voltak.[106] Viszonylagos sikereik ellenére jobbnak tartották volna a 3/4 részben forradalmárokból álló duma feloszlatását, veszélyesnek tartották a népképviselettel való állami szinten történő kísérletezést. A *Vecsernaja zarja* (Esti Derengés) c. lapban Kruseván a következőképpen fejtette ki álláspontjukat: „...Úgy vélem, hogy a kadetok és a baloldaliak arra törekszenek, hogy két-három hónappal húzzák az időt ... és közben forradalmasítani akarják az országot. Véleményem szerint az én feladatom az, hogy ebben őket megzavarjam. Ha már a dumának mindenképpen fel kell oszlania, akkor legyen minél előbb feloszlatva..."[107] Minimális programként a választási törvény megváltoztatását képzelték el, amely megszabadította volna a dumát a radikális elemektől, és a peremvidék lakosságát képviselő nemzetiségi pártoktól.[108] Mivel elképzeléseik Sztolipin törekvéseivel egybeestek, mind a dumán belülről, mind a dumán kívül jelentős erőfeszítéseket tettek a népképviselet újjáválasztott intézményének a felszámolása érdekében. Egyrészről táviratokkal

[102] Uo.

[103] Példa az említettekre a Trisatnij aláírásával 1906. október 7-én keltezett levél, amely számon kéri a miniszterelnöktől, hogy a rendőrség miért tanúsít passzivitást a forradalmi eszmék és dokumentumok terjesztőivel szemben akkor, amikor az ONSZ képviselőivel szemben egyes helységekben felléptek. GARF. F. 102.Dp. 00. 1905. D. 999. Cs. 39. T. 1. 272–273. l.

[104] RFP. 14. l.

[105] *Nase otyecsesztvo.* Moszkva, 1991. 136. l.

[106] PIR. 144. l. Valamint: Kozbanyenko, V.: *Partyijnije frakcii v I. i II. Goszudarsztvennih Dumah v Rosszii. 1906–1907.* Moszkva, 1996. 79–113. l.

[107] Kruseván cikkéből a közölt részletet idézi: RFP. 10. l.

[108] A Duma nemzetiségi pártjai kérdésköréhez: Volubejev, O.: *K voproszu o klasszifikacii nacionalnih partyij.* In: *Isztorija nacionalnih partyij Rosszii.* Moszkva, 1997. 285–290. l. A II. Állami Dumába 76 nemzetiségi képviselő került be, közülük 46 a „Polszkoje kolo"-hoz tartozott, 30-an pedig a muzulmán frakcióhoz.

bombázták a Carszkoje Szeló-i udvart, a miniszterelnököt és a belügyminisztert a duma feloszlatását követelve,[109] másrészről sűrű időközönként delegációkat küldtek az uralkodóhoz, amelyeknek tagjai feltétlen hűségükről és az Állami Duma szükségtelenségéről biztosították a cárt. Ilyen előzmények után 1907. június 3., a sztolipini államcsíny napja, a II. Állami Duma feloszlatása igazi ünnep volt a feketeszázasság számára. Saját szerepük kiemelésére a *Russzkoje znamja* június elején a következőket írta: „Vajon szét merte volna kergetni bárki is az I. és a II. Dumát, ha a monarchista szövetségek elkeseredett kiáltásai nem értették volna meg az orosz miniszterekkel, hogy az orosz nép nemcsak hogy nem ítéli el a lázadók szétkergetését, de a kormányzat lábaihoz is borul érte."[110] II. Miklós június 4-én ezt táviratozta hálából: „A szövetség a hatalom megbízható támasza, amely mindenki számára mindenben a törvény és a rend példáját szolgáltatja."[111]

Skizmák

A III. Duma idején a feketeszázasság *két irányzatra szakadt*; az egyik mint elkerülhetetlen realitást tudomásul vette a szó és sajtó bizonyos fokú szabadságát, amely már megengedhetőnek tűnt a levert forradalom utáni belpolitikai helyzetben. Ez az irányzat megbékélt az „alkotmányos" intézményekkel, visszafordíthatatlannak tartotta a bekövetkezett eseményeket, bár folyamatosan hangoztatták a választójogi törvény újabb megváltoztatásának szükségességét az igazi orosz elemek javára. A dumadelegátusok főként ezen irányzat küldötteiből kerültek ki.[112] (A kiváltságos rétegek javára megváltoztatott választójogi törvény a monarchista pártoknak is kedvezett, a III. Állami Dumába már 140 delegáltat tudtak bejuttatni, többségüket a nemesi kuriából. Ezen túl is a meghatalmazottak 25%-a és a főként nyugati kormányzóságbeli parasztoknak a 25%-a is a jobboldalra adta a voksait.[113] A legközelebb a feketeszázakhoz a szélsőjobboldali frakció állt, amelynek létszáma 49 és 53 fő között mozgott, gyakorlatilag a párt parlamenti képviseletének volt tekinthető.)[114]

[109] Példa lehet az említett jelenségre Dubrovin 1907. április 28-i távirata az uralkodóhoz, amelyen az ONSZ április 23-i szimferopoli értekezletére hivatkozva közli II. Miklóssal, hogy az orosz nép szeretete és vallásos érzülete, valamint a helyi hatalom viszonyulása az uralkodóhoz nem változott, erre a cár a későbbiekben is számíthat. GARF. F. 102. Dp. 00. 1905. D. 999. Cs. 39. T. 2. 390. l.

[110] PIR. 145. l.

[111] Uo.

[112] A konszolidációhoz alkalmazkodó irányzat is több részre szakadt, ennek azonban nem elvi, hanem személyi okai voltak, először ugyanis Puriskevics vált ki még 1908-ban az akkor még egységes ONSZ-ből, és alapította meg saját szervezetét, a Mihály Arkangyal Orosz Népi Szövetségét. Erről részletesebben a feketeszázas szervezetekkel foglalkozó rész Mihály Arkangyal Szövetsége című fejezetében írunk.

[113] PIR. 146. l.

[114] Kozbanyenko: *Partyijnije frakcii...* 79–80. l.

A frakció vezetői, Vjazigin professzor, az OGy egykori alapítója, valamint Konovnyicin, Markov II., a frakció vezetője, Govoruho-Otrok, az Államtanács tagja, Rimszkij-Korszakov, a Főtanács tagja, Szokolov stb. harcot kezdtek Dubrovin híveivel. A tét a párt megújítása volt, mind politikai programjában, mind pedig vezetőségének személyi összetételében, innen származik ezen irányzat *obnovlenista* (megújító) elnevezése. Az alkalmat ehhez a feketeszázas gyilkosságok és pogromok elkövetői bírósági felelősségre vonásának 1909 nyarán történő megkezdése jelentette, mert ez teremtett olyan légkört a pártban, hogy a belső ellenzék felléphetett a tisztújítás és a programmódosítás igényével. Dubrovin követői ragaszkodtak az 1905-ben megfogalmazott elvekhez, elutasították az alkotmányos intézmények és a népképviselet bármely formáját, és ragaszkodtak a korlátlan egyeduralom helyreállításához. Az akkor még *dubrovinista* többségű ONSZ 1907. októberi jaroszlavi értekezlete megfogalmazta, hogy „világosan és egyenesen fell kell tenni a kérdést a működő oroszországi kormányzat formájáról".[115] „Fordított forradalom" koncepciójuk miatt gyakran nevezték őket *jobboldali forradalmároknak*, bár programjuk és nézeteik alapján inkább ultrakonzervatívnak voltak minősíthetők.[116] Erőből léptek fel azok elnyomásáért, akik nem értettek egyet jelszavaikkal, politikai téziseikkel. A törvény számukra nem sokat jelentett, a jogi intézményeket a forradalmárok eszközeinek tartották. Bonyolult volt az ONSZ *hatalomhoz való viszonya*. II. Miklós többször kijelentette, hogy elismeri és értékeli a tevékenységüket, és megmentette a büntetéstől az ONSZ harci szervezeteinek jó néhány tagját, amikor elítélték volna őket a forradalom alatt elkövetett terrorcselekményekért. Udvari emberek ugyanakkor gyakran figyelmeztették az ONSZ vezetőit, hogy ne hozzák az uralkodót és önmagukat sem lehetetlen helyzetbe teljesíthetetlen követelések hangoztatásával.[117] A dubrovini ONSZ ugyanis nem hagyott fel az alkotmányos intézmények feloszlatásának követelésével és az október 17-i manifesztum visszavonásának igényével. Az obnovlenisták megtalálták azt a szűk mezsgyét, amely elveik és a hatalommal való együttműködés között húzódott, a dubrovinisták azonban kemény polémiát folytattak a hatalommal. 1906/07-ben Sztolipint még hősnek tartották, aki újságjaik címoldalán szerepelt. Amikor azonban a stabil dumatöbbség érdekében a miniszterelnök elkezdett lavírozni a különböző politikai erők között, elsősorban az oktobristák irányába, akkor a dubrovini irányzat azonnal szembefordult vele.

[115] PPR. 578. l.

[116] A kutatás jelenlegi állása szerint a „jobboldali forradalom" kifejezést először Vitte írta le még 1905-ben, a feketeszázasság születésekor, később elhíresült memoárjában több helyütt is használja a „jobboldali forradalmárok" minősítést velük kapcsolatban. Vitte, Sz.: *Egy kegyvesztett...* Bp. 1964. Pl. 433. l., 602. l.

[117] PIR. 146. l.

Az agrárkérdésben az *obnovlenisták* felismerték, hogy a parasztság földigényének valamilyen módon történő kielégítése nélkül a probléma megoldása elképzelhetetlen, ezért azt az obscsina rovására képzelték el. Az egykoron oly fontos szlavofil és orosz értéknek tartott obscsinák szétveréséből ki lehet elégíteni a vállalkozásra képes parasztság földigényét, és ezzel egyidejűleg stabil középosztálybeli bázist lehet teremteni a rendszernek. Markov II. megfogalmazásában: „Az obscsina egy állatnak tűnik, és ezzel az állattal harcolni kell."[118] A *dubrovinisták* ezzel szemben az obscsina szétverését Oroszország bűnös feldarabolásának ítélték, véleményük szerint ugyanis, mint a befolyásuk alatt álló *Russzkoje znamja* írta: „a nyugat-európai szocializmus egyetlen ellensúlyául csak a mi mir-szervezetünk tud szolgálni."[119] A dubrovinisták ezzel összefüggésben rámutattak, hogy elképzelhető, hogy a sztolipini földreform tömegbázist teremt a hatalom számára, de ugyanakkor felhívták a figyelmet arra, hogy a tanyareform a „proletariátus nagy gyára lesz".[120] vagyis nemcsak a középosztálybeli tulajdonosok, hanem az agrárnincstelenek tömegeit is termelni fogja, ez pedig egészen nyilvánvaló, vonták le a következtetést, hogy melyik párt bázisát fogja gyarapítani.

A két irányzat közötti küzdelem eredményeképpen 1908/09 fordulóján Dubrovin ellenfeleinek irányítása alá kerültek a főbb vezető testületek. Sikerült elérniük a Főtanács összetételének megváltoztatását, megváltoztatni a dumába delegáltak számát, eltávolítani a vezetésből a számukra ellenszenves régi vezetőségi tagokat, megújították az Államtanácsban és egyéb tanácsadó testületekben résztvevők névsorát is, valamint a taktikai alapelveken is változtatni kívántak. A belső ellentétek végül is szakadáshoz vezettek. 1910 nyarán Dubrovin demonstratív módon lemondott az elnöki posztról, és híveit felszólította, hogy szálljanak szembe az obnovlencekkel.[121] A pozíciók, a kormányzati pénzek és a sajtó fölötti ellenőrzés megszerzésére irányuló küzdelem során a *Russzkoje znamja* maradt a *dubrovinistáké*, a *Zemscsina* az obnovlenistáké lett (Markov II. szerkesztette a lapot), valamint ők szerezték meg az *Russzkoje znamjá*ból kivált *Vesztnyik Szojuza russzkogo narodát* (az Orosz Nép Hírnöke) is, mindez kemény, kölcsönösen vádaskodó és gyűlölködő, egymás ellen folytatott kampánnyal járt együtt.[122] Néhány folyóirat meg tudta őrizni korábbi irányultságát, és igyekezett egyenlő távolságot tartani a két irányzattól – ilyen volt pl. Ilovajszkij *Kremlje*, néhány azonban profilt váltott vagy új szerkesztőt kapott. Olovennyikov szerkesztésében jött ki 1908-tól mind a *Kolokol*, mind a *Vecse*, Basmakov szerkesztette a

[118] PIR. 147. l.

[119] Uo.

[120] Uo.

[121] PIR. 147. l.

[122] PPR. 576. l.

Csornij szokol (Fekete Sólyom) és *Narodnij golosz* (Népi Hang) című folyóiratokat. A *Russzkoje gyelo* továbbra is Sarapov szerkesztésében jött ki, de ebbe az érdekeltségi körbe tartozott a *Majak* című hetilap, a *Moszkovszkij lisztok* (Moszkvai Lap), valamint a *Russzkij vesztnyik* című folyóirat és a *Moszkovszkije vedomosztyi* című újság is. Odesszában továbbra is megjelent Pelikán *Russzkaja recs* című lapja, és Konovnyicin *Za carja i za rogyinu* (a Cárért és a Hazáért) elnevezésű újságja. Rendkívül széles körben ismertek és népszerűek voltak a pocsajevi kolostorban szerkesztett és nyomtatott *Pocsajevszkije lisztki* (Pocsajevi Lapok). Kijevben Pihno, Jozefovics, Szavenko és Sulgin szerkesztették a *Kijevljanyint* (Kijevi Polgár), Pétervárott látott napvilágot a *Vecse* és a *Cerkov*, a *Duseszpaszityelnije cstenyija* (Lélekmentő Olvasmányok) és a lelkész Ioan Krondstatszkij *Kormcsij* (Vezér) című orgánuma.[123] Kazanyban, Jelcében, Kisinyovban, Jaroszlavban, Vilnóban, Szamarában továbbra is megjelentek a helyi jobboldali lapok, amelyek vagy a markovista (obnovlenista), vagy a dubrovinista irányzathoz csatlakoztak a szétválás idején. Az obnovlenisták kijelentették, hogy a régi ONSZ-vezetés a forradalmat megelőző idők bürokratikus rendszeréhez kíván visszatérni, amelynek az orosz–japán háború tragédiája vetett véget. A dubrovinisták azzal vádolták ellenfeleiket, hogy a kormányzathoz húznak, és feladják az eredeti célokat, az önkényuralmi állam helyreállítását. A szakítás az 1911. november 24-től december 1-jéig tartó monarchista kongresszuson vált véglegessé, ahol két egymással párhuzamosan működő, eredeti elnevezését megtartó ONSZ született.[124] Bár Dubrovint hívei megválasztották újból az elnöki tisztségre, a markovisták most már végleg különváltak, és pozícióik erősítésére 1912 májusában egyesültek a Mihály Arkangyal Szövetséggel.[125] A versenytársak kemény harcot vívtak a vidéki szervezetek fölötti ellenőrzési jog megszerzéséért. Ennek eredménye az lett, hogy a helyi részlegek többsége a központhoz hasonlóan konkurens csoportokra szakadt. A folyamatot 1912 augusztusa zárta le, amikor megalakult az Összorosz Dubrovini Orosz Nép Szövetsége (Vszerosszijszkij-dubrovinszkij szojuz russzkogo naroda). Ehhez a szervezethez csatlakoztak az ismertebb képviselők közül Bork, Zsedinov, Polubojarina, Pokrovszkij, Szobolevszkij.[126] A kétéves belső küzdelem a legtöbb szélsőjobboldali szervezet teljes dezorganizációját hozta magával. A központi vezetőség tagjai diszkreditálódtak a vidéki egyszerű tagság szemében. Maguk a vezetőségi tagok mutatták meg, hogy a mozgalom válságban van, ráadásul a konszolidáció kézzelfogható eredményei ellentétben álltak a június harmadikai monarchia állandó bírálatával.

[123] CSSZKSZ. 32. l.
[124] PIR. 149. l.
[125] *Nyeproletarszkije partyii Rosszii. Urok isztorii.* Moszkva, 1984. 184. l.
[126] PPR. 579. l.

5. A MIHÁLY ARKANGYAL OROSZ NÉPI SZÖVETSÉGE

Puriskevics önálló szélsőjobboldali szervezete

A Mihály Arkangyal Orosz Népi Szövetsége – Összorosz Monarchista Párt –, röviden Mihály Arkangyal Szövetség (MASZ) elnevezése egyszerre utal a gonosszal szemben védelmező népies szentre és a Romanov-dinasztia első uralkodójának, az 1613-as Zemszkij Szoboron megválasztott Mihail Fjodorovicsnak a nevére.[1] Az 1908-tól 1917-ig működő szervezet az Orosz Nép Szövetsége első krízisének eredményeképpen született meg. A MASZ Legfőbb Testülete 1908. március 11. körül kelt felhívásában fordult az orosz néphez, bejelentve az új párt megalapítását, egyúttal beszámolt tevékenysége első lépéseiről is.[2] Az 1907. június harmadika után kialakuló, Sztolipin nevével fémjelzett konszolidáció válaszút elé állította az ultramonarchistákat, hiszen az erősen szűkített és korlátozott választójog alapján összeülő III. Állami Dumában már markáns képviselettel rendelkeztek, az ország állapota konszolidálódott, a sztolipini gazdasági program eredményeképpen az orosz–japán háború és az 1905–1907-es forradalom nyomai a hétköznapokból többnyire eltűntek. Ilyen körülmények között a szélsőjobbnak is módosítani kellett (volna) politikai koncepcióját és azt a félparlamentarizmus és a politikai-gazdasági stabilizáció követelményeihez igazítani. Az ONSZ dubrovini vezetése erre nem volt hajlandó, fenntartották az új körülmények között egyre atavisztikusabbnak tűnő követeléseiket, mely szerint az uralkodónak az október 17-i manifesztumot meg kell tagadnia, likvidálni kell az Állami Dumát, meg kell szüntetni a választott és népképviseleti intézmények által folytatott törvényalkotó tevékenységet, be kell tiltani a polgári-liberális pártokat stb. A politikai különbözőségek mellett az ONSZ vezetését egyre élesedő személyi ellentétek is megosztották. Ezek az ellentétek két tőről fakadtak: egyrészről az ONSZ vezetését olyan emberek alkották – elsősorban Dubrovinról és Puriskevicsről van szó –, akik a kizárólagos vezető szerepet maguknak vindikálták a párton belül.

[1] CSSZVR. 175. l. Valamint: *Programma Russzkogo narodnogo szojuza imenyi Mihaila Arhangela. (1908.g.)* In: PPPR. 456. l.
[2] GARF. F. 116. Op. 2. D. 78.

Az ONSZ alapító elnöke Dubrovin volt, mellette társelnökként Trisatnij és Puriskevics ténykedett, orosz fogalmak szerint azonban a társelnökség inkább helyettességet jelent, így elsősorban az ambiciózus besszarábiai vezető és belügyi hivatalnok V. M. Puriskevics érezte másodhegedűs szerepkörbe szorítva magát. A másik konfliktusforrás a kormányzati anyagi támogatás, a „feketepénzek" elosztása fölötti vita volt. Jelentős támogatásban részesült ugyanis a szervezet a belügyminisztériumi titkos pénzalapokból, valamint az udvar katonai parancsnoksága elkülönített fondjából. Puriskevics, aki korábban belügyi hivatalnoki tisztségében a „különleges ügyek szakértőjeként" dolgozott, kapcsolatait és tehetségét pénzszerzésre használta föl, amelynek jelentős része azonban nem került az ONSZ pénztárába. Valójában a mai napig nem ismert, hogy mennyi pénz áramlott át a kezén. Egyik forrásunk közöl egy epizódot, amely a nagyságrendet jól érzékelteti: „Dubrovin és Puriskevics 70 000 rubel »segélyt« kaptak Sztolipintől, amelyből az ONSZ következő ülésszakán mintegy 15–20 ezret felosztottak a tagság között a rászorulók támogatásának céljára, a többivel azonban nem számoltak el. Ezt mindenki tudta, mindenki kritizálta és természetesen mindenki elégedetlen maradt..."[3] 1907 novemberében az ONSZ vezetői még közös nyilatkozatot bocsátottak ki, amelyben hangsúlyozták, hogy „...bármennyire durvák is a szövetség vezetőinek egymással való kapcsolatai, azok nem lehetnek hatással a szövetség ügyeire".[4] Ennek ellenére egy „sötét pénzek" elosztásával kapcsolatos botrány után már 1907 decemberében kizárták Puriskevicset a pártból, ő azonban maga köré gyűjtötte bizalmi embereit, s 1908 februárjában követőivel együtt ellenzéki csoportként lépett fel a II. Monarchista Kongresszuson. Az Egyesült Nemesség II. Kongresszusán az alábbiakat terjesztette elő: „Demokratizálódnunk kell, csak akkor tudunk győzni, ha megtartjuk kötődésünket a földhöz és megőrizzük az emberekkel, a néppel való szoros kapcsolatot."[5] Álláspontjuk a június harmadikai körülményekhez történő alkalmazkodásra azonban nem volt megfelelő, kisebbségbe szorultak, kialakult azonban egy olyan ellenzéki mag Puriskevics körül, amely alkalmassá vált egy saját párt létrehozására.[6] Ebből a tömörülésből szervezte meg 1908-ban a MASZ-t, amelynek most már abszolút egyszemélyi vezetője volt, és új szervezete segítségével megkísérelte ellenőrzése alá vonni a korábban az ONSZ által irányított kormányzósági és vidéki szervezeteket. A MASZ 1913. évi közgyűlésén 160 jelentősebb vidéki részleget tartottak számon – nem tekintve a

[3] PIR. 323. l.
[4] PIR: 327. l.
[5] In: PIR. 324. l.
[6] Piszarjenko, I.: *Monarhicseszkije partyii i organyizacii dorevoljucionnoj Rosszii.* In: *Po sztranyicam isztorii otyecsesztva.* Kaluga, 1995. 98. l.

néhány fős kis falusiakat –, és beszámoltak arról, hogy abban az évben sikerült 30 új alszervezetet létrehozniuk.[7] A megalakult új párt vezetéséhez tartozott még Vosztorgov esperes, akit nem sokkal Puriskevics után zártak ki az ONSZ-ből. A szervezés-alapítás körüli időszakban Vosztorgov látta el az elnöki tisztet, majd néhány hónap után átvette tőle Puriskevics, aki egészen 1914 februárjáig töltötte be ezt a pozíciót. A MASZ vezetéséhez a szélsőjobb legradikálisabb, legmarkánsabb figurái csatlakoztak, ilyen volt a harkovi részleg vezetője, a harkovi egyetem tanára, a II. Duma jobboldali frakciójának vezetője, Vjazigin, az odesszai részleg vezetője és a helyi radikális sajtó szerkesztője és kiadója, Pelikan stb.[8] A szövetség legfelsőbb irányító szerve a kongresszusokon, illetve gyűléseken három évre választott Legfőbb Testület 14 tagból állt, székhelye Péterváron volt, jelentősebb részlegeit a korábbi ONSZ-alszervezetek hozzájuk csatlakozó csoportjaiból Moszkvában, Odesszában, Kijevben és a Volga-vidék városaiban sikerült megszerveznie. A Legfőbb Testületnek tagjai lettek az ismertebb feketeszázas személyiségek közül Baranov, Bukszgevgyen, Butmi, Vologyimerov, Vasziljev, Zsdanov, Karcov, Obleuhov, Obleuhova, Prokofjev, Rosefor gróf, Szkvorcov, Szurin, Secskov, tagságra jelöltek (gyakorlatilag póttagok) voltak Balickij, Bobrov, Zlotnyikov, Juszkevics-Kraszovszkij, Kusnir-Kusnirjev, Orlov.[9]

A MASZ *Alapszabálya* rögzítette, hogy bármely rendű és rangú orosz ember tagja lehet, amennyiben elfogadja a szövetség célkitűzéseit. Nem tősgyökeres oroszok csak korlátozott számban és egyhangú határozattal, de felvehetők voltak a szövetségbe, és ekkor megillette őket a tagsággal járó valamennyi jog. A program az ONSZ programjához hasonlóan nem tett különbséget nagyoroszok, kisoroszok és fehéroroszok között. Szintén az *Alapszabály*ban nyilvánították ki, „hogy a szövetség feltétlenül szükségesnek tartja, hogy részt vegyen a nép felvilágosításában annak érdekében, hogy kifejlessze benne az öntudatos politikai életet".[10] Ennek értelmében felolvasóesteket rendeztek, gyűléseket szerveztek, előadásokat tartottak, iskolákat alapítottak annak érdekében, hogy az orosz nemzeti eszményt és a pravoszláv erkölcsöt legyen fórumuk terjeszteni.

A MASZ *összetétele* némileg eltért az ONSZ-étől, kevesebben voltak soraiban az ún. „alsóbb rétegekből" és lényegesen többen a klérus köreiből. Egyik legjellemzőbb vidéki szervezete, ahol ez a tendencia jól nyomon követhető, a vlagyivosztoki volt. A részleg elnöke a helyi székesegyház lelkésze volt, helyettese ugyanazon székesegyház diakónusa, a

[7] PPR. 532. l.
[8] *Polityicseszkije partyii Rosszii. (Pervaja csetverty XX. v.)* Szpravocsnyik. Brjanszk, 1993. 21. l.
[9] PPR. 532. l.
[10] Uo.

titkári tisztet egy kántor, a kincstárnokét egy kereskedő töltötte be. Tagjai között kilenc egyházi szolgálatban állót, egy kereskedőt, egy tanárt, egy kispolgárt és három gazdag parasztot találhatunk.[11] A Szövetség összesített taglétszáma 1908-ban, az alapítás évében, amely egyúttal a csúcsot is jelentette számukra, maximum 20 000 fő körül lehetett.[12] A MASZ valamennyi tagja, a „szojuznyikok" vagy szövetségiek egyedi jelet kaptak a pártba történő belépéskor, ez többnyire valamely szentet ábrázoló ezüstjelvény vagy medalion volt, ez mutatta a párthoz való tartozásukat, egyben kifejezte politikai kötődéseiket is.[13]

A MASZ *finanszírozása* ugyanolyan módon történt, mint korábban az ONSZ esetében; egyrészről tagsági hozzájárulásokból, valamint jelentős összegű kormányzati támogatásból, utóbbi annak volt köszönhető, hogy a Dubrovin vezetése alatt álló Orosz Nép Szövetségével ellentétben az új szélsőjobboldali párt hajlandónak mutatkozott a június harmadikai fordulattal megteremtett konszolidáció eredményeit, valamint a korlátozott jogkörű alkotmányos intézmények működését mint elkerülhetetlen realitást tudomásul venni. A támogatás pontos mértéke ugyanúgy nem ismert annak nem publikus jellege miatt, mint az ONSZ esetében, vannak azonban feltételezések, amelyek szerint az adminisztráció a pénzeszközöket egyre inkább az őt támogató pártok finanszírozására csoportosította át.[14] Töredékes adatokból következtetni lehet ennek a támogatásnak a mértékére. 1912 májusától szeptemberig a MASZ Legfőbb Testülete (Glavnaja Palata)[15] 19 506 rubelt vett fel, személy szerint Puriskevicsnek a belügyminisztérium adatai szerint 40 500 rubelt utaltak át 1906–1916 között.[16]

A Mihály Arkangyal Szövetségének 1909-ben publikált *programja* nagymértékben megegyezett az Orosz Nép Szövetségének programjával (ugyanolyan módon, ahogy az ONSZ programjának ősforrása az Orosz Gyűlés programja volt). Az elvi állásfoglalásoknak azon része, amelyek az egyház uralkodó szerepének megőrzését, a nemesi földbirtok sérthetetlenségét, a hatalom egyeduralmi jellegének megtartását, valamint nacionalista, nagyhatalmi és antiszemita elveket tartalmaztak, a forradalommal és a liberális sajtóval való harc szükségességét fogalmazták meg, változatlanul maradtak (l. ezeket az ONSZ programjánál részletesen).

[11] Szpirin, L.: *Krusenyije pomesicsih i burzsuaznih partyij v Rosszii*. Moszkva, 1977. 185. l.
[12] *Nyeproletarszkije partyii. Urok isztorii*. Moszkva, 1984. 146. l. A továbbiakban: NPR.
[13] PPPR. 455. l.
[14] PPR. 577. l.
[15] A „palata" kifejezést nem lehet pontosan magyarítani, kamarát, házat, kórtermet stb. is jelent, bármelyik jelentésének a felhasználása a MASZ vezető testületének megnevezéseként azonban a magyarban más értelmet nyerne (főház, főkamara stb.). Így a valósághoz legközelebb állónak a „Legfőbb Testület" kifejezést találtuk.
[16] *Polityicseszkije partyii Rosszii...* Brjanszk, 1993. 21–22. l.

De lényegesen különbözött az elődszervezet programjától a következő pont: „A Mihály Arkangyal Szövetség elismeri az Állami Duma feltétlen szükségességét, ugyanakkor fenntartja álláspontját a tekintetben, hogy feleslegesnek tartja a zsidók választójogát, és korlátozná a kaukázusi és lengyelországi választói jogosultságokat is."[17] A MASZ Alapszabálya 1908. március 11-én került hivatalosan elfogadásra. A végleges változatban a szervezet alapvető ultramonarchista beállítottságának megfelelően nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a főhatalomnak Oroszországban elsődlegesen továbbra is önkényuralmi jellegűnek kell maradnia. Azt is szükségesnek tartották külön kiemelni, hogy „az 1905. október 17-i manifesztumnak azt az értelmezését, amely szerint semmiféle törvény nem rendelkezik valódi erővel a duma egyetértése nélkül, meg kellene fordítani, azaz a duma egyetértése számára kell a törvény erejét biztosítani"[18] (s ehhez nyilvánvalóan csak az uralkodónak van joga). A duma a MASZ felfogásában olyan testület volt, amely a cár és a nép közötti kapcsolatok folyamatos létezését biztosíthatja, tanácsaival elősegítheti az állam hatékonyabb kormányzását. 1908. november 3-án a MASZ más szélsőjobboldali szervezetekhez hasonlóan táviratban fejezte ki háláját az uralkodónak azért, mert „véget vetett a szmutának", érzékeltette, hogy a Mihály Arkangyal Szövetség mélyen hisz a kizárólagosan uralkodó cár szolgálatában, és felkérte e legkegyelmesebb uralkodót, hogy a továbbiakban is „hasonló mértékkel" lépjen fel a lázadás és a rendbontás ellen.[19]

A Szövetség *gyűlésein* vitatták meg az aktuális napi problémákat, első helyen az agitációs irodalom kérdését és terjesztésének problematikáját. 1908 során tartott gyűléseiken terítékre kerültek pl. a „kinematográf lehetőségei", az Első Orosz Munkás Gazdasági Szövetség működésének tapasztalatai, megtárgyalták a szállítómunkások petícióját. Ez év szeptemberében került napirendre Puriskevics előterjesztésében a pétervári éhezők és szegények számára biztosítandó minimum 2000 ingyenebéd kérdése; az anyagi hozzájárulás kérdése a szövetség ügyeihez, valamint a pénz összegyűjtésének metodikája.[20] 1913-ban a megvitatandó kérdések között szerepeltek az Obleuhov házaspár által szerkesztett *Monarchista katekizmus* kiadásának feladatai, illetve Puriskevics *Orosz fájdalom könyvének* (Knyiga russzkoj szkorbi) munkálatai.[21] A szövetség által kiadott művek egy részéhez pénzért, más részéhez ingyenesen lehetett hozzájutni annak függvényében, hogy mennyi támogatást kapott a kiadáshoz

[17] CSSZVR. 195. l. Valamint: PPPR. 437–440. l.
[18] *Russzkij narodnij szojuz imenyi Mihaila Arhangela. Programma i Usztav*. Szpb. 1909. 5. l.
[19] GARF. F. 102. DP. 00. 1908. D. 458. 2. l.
[20] Kolokol, Szpb., 1908. szeptember 30-i szám. 778. sz. 1. l.
[21] Ez a téma a MASZ napirendjén az 1908. szeptember 24-i ülés óta folyamatosan jelen volt, a húszkötetesre tervezett mű aktuális példányai ugyanis mindig adtak témát. In: Kolokol, Szpb. 1908. szept. 24. 774. sz. 1. l.

a szervezet. A MASZ széles körű országos levelezést folytatott. 1913 során pl. 5,6 ezer levelet kaptak, ezenkívül Puriskevics külön 1,5 ezret, kiküldtek 2,3 ezret. A szövetség költségvetése ebben az évben mintegy 75-80 ezer rubelt tett ki, ez megfelelt a „sokéves átlagnak".[22] A párt minden évben egyszer, november 8-án Mihály Arkangyal napján nagyszabású közös istentisztelettel egybekötött országos gyűlést tartott „valamely régi orosz városban". Ezek a szertartások a szervezet egységének fenntartását szolgálták, itt ismertették meg a tagságot a Legfőbb Testület határozataival és itt számoltak be az éves tevékenységről is.[23]

A szövetség egyes politikai és napi kérdésekben elfoglalt álláspontját elsősorban *sajtóorgánumai* révén közvetítette, ezek közül fontos volt az obnovlenisták szellemileg nagyon közel álló *Zemscsinája*, valamint a *Szvet*, a *Russzkoje Cstenyije* és a *Kolokol*, továbbá a *Prjamoj puty*. A sajtó mellett könyvkiadással is foglalkoztak, a korábban már említett művek mellett kiadták többek között *A Romanov-ház trónralépése* (Vocarenyije Doma Romanovih), valamint a *Zsidóktól meggyötörten* (Umucsenyije ot zsidov) című munkákat.

A szövetség az *agrárkérdésben* lényegében a sztolipini reformot támogatta.[24] Álláspontjuk lényege az volt, hogy a nemesi tulajdonnak paraszti kézbe kerülése nem kiutat jelentene, hanem összeomlást hozna. Többek között azért, mert a parasztok elveszítenék a nemesi földek bérletének jogát, amely az egyik legfőbb megélhetési forrásukat jelenti. Kimutatták, hogy a bérelt földből, illetve a nemesi birtokon végzett bérmunkából a parasztnak sokkal nagyobb jövedelme van, mint saját földjének terméséből.[25] (Ennek további okaira azonban már nem tértek ki.) Mivel intenzív agitációjukat nem hangolták össze Sztolipin törekvéseivel, ezért a parasztok körében nem tudták azokat túl nagy hatásfokkal képviselni, az agrárkérdés végig a szélsőjobb egyik gyenge pontja maradt.

A kapitalizmussal a MASZ a többi jobboldali ultraradikális szervezetnél konzekvensebben állt szemben, a lénai sortűzzel igazolva látta saját álláspontját, felismerte, más szervezeteknél korábban, hogy a *munkásság* az orosz társadalom olyan önálló szerveződésre képes erejét jelenti, amellyel minden körülmények között számolni kell. Megkísérelték saját tömegbázisukat megteremteni a munkásság körében, *feketeszázas szakszervezeteket*, sőt vállalkozásokat próbáltak meg létrehozni az egyes vállalatoknál és gyárakban. Legsikeresebb ezek közül a moszkvai vasúti műhelyben létrehozott jobboldali munkás-érdekképviselet volt, de törekedtek vidéki munkásszervezetek létrehozására is. A Legfőbb Testület

[22] PPR. 532. l.
[23] PPR. 533. l.
[24] NPR. 182. l.
[25] Az agrárproblematikát l. részletesen: *A feketeszázak és az agrárkérdés* című fejezetben.

1908. október 21. és 29. között kelt információs levelében a zaporozsjei Kamenszkoje Orosz Munkásszövetségének vezetőjéhez, M. Mjaszojedovhoz fordult, a vidéki szervezet egyik korábbi beadványával kapcsolatban. Közölték, hogy a helyi munkásszövetség támogatására vonatkozó kérést a Legfőbb Testület ülése elé terjesztik, kérik azonban a vezetőket, hogy közöljék a munkások pontos adatait, annak érdekében, hogy a helyi munkások a monarchia szilárd támaszai lehessenek. Ily módon a MASZ fel tudja mérni számukat, képzettségüket stb., és ezeket felhasználva a leghasznosabban tud az Orosz Állam érdekében ténykedni.[26] Maga Puriskevics ezzel egyidejűleg Orosz Gazdasági Szövetség létrehozásán dolgozott; 1909. február 26-i információs közleményében a MASZ elnöke felkérte azokat a gazdasági társaságokat, amelyek a szövetség köré kívánnak tömörülni, valamint azokat az iparosokat, kereskedőket, kézműveseket, akik fontosnak érzik, hogy az a társadalmi réteg, amelyhez tartoznak, fennmaradjon, az együttműködés kialakítása és az Alapszabályzat kidolgozása érdekében keressék fel a MASZ központját, lehetőleg személy szerint Puriskevics urat.[27] A nagy erőfeszítéssel létrehozott szervezet azonban megalapítása után néhány hónappal szétesett.[28] Sokkal életképesebbek voltak a vidéki tagság társadalmi rétegződéstől függetlenül létrehozott szervezetei számára alapított, hitellehetőséget is nyújtó önkéntes pénztárak, az orosz kereskedelem és ipar fejlesztésére alapított bankjuk, kis fogyasztói boltjaik és étkezdéik.

A Mihály Arkangyal Szövetség fontosnak tartotta az *egyetemeken* történő pozíciószerzést is mind a diákság, mind pedig a professzori kar körében. Az Orosz Gyűlésben Borisz Nyikolszkij már jelentős ilyen jellegű tapasztalatokkal rendelkezett, hiszen az OGY első 15 vidéki részlege a nagy egyetemi központokban jött létre. Puriskevics ezt a struktúrát kihasználva kezdte el saját diákszervezetét kiépíteni, amelyet leggyakrabban az Akadémista légió néven emlegetnek. Az induláshoz a segítséget 1908 szeptemberének eseményei adták: Pétervárott a sztrájkhullám elérte már az egyetemeket is, a műszaki főiskola monarchista érzelmű hallgatóinak egy csoportja elhatározta, hogy fellép annak érdekében, hogy a tanév a normális menetrend szerint megkezdődhessen, a sztrájk ne bénítsa le az universitasokat. Elhatározták, hogy létrehozzák a A Sztrájk Elleni Aktív Harc Társaságát, amelynek működéséhez – elsősorban a sztrájktöréshez – anyagi segítséget Puriskevicstől és Zamiszlavszkijtól kértek, akiknek támogatásával létrejött a szervezet. A társaság egyúttal azt is megvitatta, hogy milyen szervezeti és teoretikus szempontok szerint szerveződhetne egy diáklégió. A szövetség 1908.

[26] GARF. 102. 1908. D. 237. 6. l.
[27] GARF. uo. 18. l.
[28] NPR. 182. l.

október 18. táján kelt információs levelében tájékoztatta a tagságot arról, hogy az Akadémista Hallgatók Szövetségének Tanácsától felhívás érkezett a számukra, amelyben a jobboldali diákok tájékoztatják őket arról, hogy az egyetemen egy a forradalmi mozgolódással szembenálló diákcsoport alakult: „Az iskola a tudományért van" jelszóval. Az a véleményük, hogy az említett hallgatók, akik nyilván szemben állnak baloldali érzelmű diáktársaikon kívül a professzori kar jelentős részével is, megnyerhetőek lennének a jobboldal számára.[29] Válaszlevelében a Szövetség Legfőbb Testülete információt kér azokról a hallgatókról, akik valamilyen speciális képzettséggel rendelkeznek (pl. elektromechanikusok), tájékoztatja a diákokat, hogy milyen munkalehetőséget tud kínálni a számukra, illetve hová fordulhatnak kéréseikkel, észrevételeikkel. Ezen túl közlik azokat a szervezési elveket, amelyeket minden diákcsoportnak követnie kell, és amely azokra is érvényes, akiket a későbbiek során szerveznek be a szövetségbe. E szerint létre kell hozni a Szövetség Alapszabályzatát (Usztav); meg kell alkotni a kölcsönös segélypénztár szabályzatát; ki kell dolgozni a pénztár instrukciós rendszerét, illetve munkairodát kell létrehozni. Ezen elvek alapján szervezhetők és működtethetők az említett diákokból szervezett szövetségek.[30] A létrejött akadémista szövetség Tudomány és Haza néven jegyeztette be magát, hamarosan a pétervári „első fecskét" újabbak követték országszerte, 1908 és 1913 között 22 ilyen szélsőjobboldali diákszervezet alakult.[31] A „központi klub" továbbra is Pétervárott maradt, említést érdemel még a Kijevben és Odesszában alapított A Felsőoktatási Intézmények Akadémiai Életének Együttműködési Társasága, ezek gyakorlatilag a MASZ diákszervezeteiként működtek. 1914-től Puriskevics lett az elnöke a népi művelődés Összorosz Filareti Társaságának.[32]

A *belpolitikában* a MASZ a tízes évek elejétől kibontakozó *obnovlenista-dubrovinista* küzdelemben a megújítókat támogatta, egyetértve azon felfogásukkal, hogy az 1905. október 17. előtti állapotok nem restaurálhatóak. Ezzel szemben a Dubrovin nevével fémjelzett igazhitű jobboldal, a „valódi monarchisták" az önkényuralom eredeti formájának visszaállítását tartották volna az Orosz Birodalom számára üdvözítő megoldásnak.[33] A más jobboldali pártokkal történő kapcsolattartást megkönnyítette, hogy a laza szervezeti felépítés miatt egyvalaki több jobboldali szervezetnek is tagja lehetett egyidejűleg. 1912 májusában az obnov-

[29] GARF, F. 102. 1908. D. 237. 1. l. valamint: Kolokol, Szpb. 1908. október 18-i szám. (l. n.)
[30] GARF. uo., valamint: Kolokol. uo.
[31] CSSZVR. 199. l.
[32] A Filareti társaság formula Filaret metropolita nevére, az ortodox egyház neves, népművelésben úttörő szerepet játszó személyiségére utal, akit a szélsőjobb rendkívüli módon tisztelt. Vö. CSSZVR. 199. l.
[33] PPR. 532. l.

lenisták kongresszusán a 231 jelenlévő szervezetnek mintegy egyötöde – 42 – a MASZ valamelyik részlegét képviselte.[34] Az is a monarchista kapcsolattartást segítette elő, hogy a MASZ néhány prominens vezetője – Puriskevics, Vjazigin, Obrazcov, Secskov, stb. – delegátusai voltak a II. Állami Dumától a IV-ig valamennyi törvényalkotó testületnek, és ezekben közös jobboldali frakció működött.

Puriskevics egyébként – akivel kapcsolatban a szakirodalom már tisztázta, hogy nem vett részt a harci druzsinák szervezésében, sem a politikai gyilkosságok előkészítésében (ezeket kollégái végezték, illetve egy alkalommal, Raszputyin esetében viszont Puriskevics maga tervezett meg és hajtott végre egy politikai indíttatású gyilkosságot) – magát a *terrort* elviekben elítélte, legalábbis amikor az orosz rendőrök, kormányzósági és hivatali vezetők ellen irányult. Sulgin, a feketeszázak „szürke kardinálisa", a *Kijevljanyin* című lap szerkesztője megemlíti egyik cikkében, hogy Puriskevics elkészítette az *Orosz fájdalom könyvét*, amelyben a hatalomért életüket áldozó közhivatalnokok névsorát gyűjtötte össze, saját közlése szerint „könyvtárnyi anyag alapján", és ebben az áldozatok számát 20 000-re becsülte.[35] A több kötetből álló sorozat 1908–14 között jelent meg, immáron Puriskevics új szervezetének, a Mihály Arkangyal Népi Szövetségének kiadásában.[36]

Más szélsőjobboldali szervetekhez képest a MASZ viszonylag erőteljes *külpolitikai* aktivitást fejtett ki. Gyakran kritizálták a kormányzat angol és francia orientációját, nem tartották jónak a kapcsolatok leépítését Németországgal. Egy német parlamenti delegáció 1912. januári látogatása kapcsán Puriskevics a MASZ elnökeként táviratot küldött a külügyminisztériumba, amelyben követelte, hogy „ne engedjék meg régi kapcsolataink megromlását Németországgal, amelyben a Szövetség a monarchista elvek szilárd támaszát látja az elkövetkezendő forradalmi hullám tengerében".[37] A világháború kitörése után a MASZ elnöksége is beállt az anglofil táborba, amelynek legkézzelfoghatóbb jele volt, hogy kizárták a szövetségből egyik legszélsőségesebb tagjukat, Bulacelt azért a véleményéért, hogy II. Vilmos nem felel a német hadsereg által elkövetett háborús borzalmakért, azért a háborút kirobbantó Nagy-Britannia a felelős.[38] A MASZ tagjai aktívan részt vettek az orosz hadsereg háborús

[34] PPR. 533. l.
[35] Sulgin V.V.: *Sto nam v nyih nye nravitszja. Ob antiszemityizme v Rosszii*. Párizs, 1930. 320. l. 12. sz. jegyzet.
[36] PPR. 491. l.
[37] *Isztoricseszkije zapiszki*. Moszkva, 1965. 50. l. (Mindemellett azt is meg kell jegyezni, hogy maga Puriskevics anglofil beállítottságú volt a tízes évek szinte divatos germanofilizmusával szemben és emiatt vezetőtársaival többször komoly konfliktusba került, már csak azért is, mert az orosz elit tekintélyes része német származású volt.)
[38] PPR. 532. l.

tevékenységében. Puriskevics lemondott az elnöki posztról, hogy a „közös nemzeti érdekért" tudjon tevékenykedni, helyét Obleuhov foglalta el, aki egészen 1916 decemberéig látta el ezt a feladatot. 1915 második felében élte át a szövetség következő soros válságát, amikor is az Orlov irányítása alatt álló Patrióta-Hazafias részleg engedélyezte, hogy a szervezetnek más származásúak és más vallásúak is tagjai legyenek (tehát beengedték a külföldieket és a zsidókat). A MASZ Legfőbb Testületének Puriskevics elnökletével tartott ülése kizárta a szervezetből Orlovot és részlegét. A MASZ vezető személyiségei nem vettek részt a nemesi szervezetek meghatalmazottainak koordinációs munkájában, mert azt tartották, hogy háborús körülmények között csak olyan tanácskozásoknak van értelmük, amelyek a hadsereg ellátásának javításával, a háború sikeres megvívásának lehetőségével foglalkoznak. A katonai helyzet rosszabbra fordulásával a szövetség kemény belső diktatúra bevezetését követelte a hátországi rend és a front szükségleteinek biztosítása érdekében, a jelentkező forradalmi erők eltaposását és a háború győzelemig történő végigharcolását tekintette feladatának. A háborús káosz, a katonai hozzáértés hiánya, a kormány tehetetlen magatartása késztette Puriskevicset 1916. november 19-én a frontról visszatérve az Állami Dumában híres beszéde elmondására, amelyben már utalt a „trón körül szerveződő sötét erőkre".[39] A beszéd felhívta a parlament fontosságára a figyelmet, óriási sikert aratott a liberálisok és a baloldal körében, a szélsőjobb azonban magánakciónak, „Puriskevics forradalmi fellépésének" tekintette az ügyet, következménye a jobboldali frakcióból történő kizárás lett. 1917. február 8-án a nemesi meghatalmazottak szervezeteinek közös ülésén az elnökség Markov II. nyomására a MASZ kizárása mellett döntött. Orlov visszaemlékezései szerint a vidéki részlegek ekkor már két éve valóságosan nem is működtek.[40] A Mihály Arkangyal Szövetség utolsó érdemi fellépése 1916. december 4-i ülése volt, ahol megvitatták a hadiözvegyek és árvák helyzetét, valamint értékelték a Puriskevics kizárása után előállt helyzetet. A rendőrség 1916 végén számba vette a még működő jobboldali szervezeteket és tagságukat, és a MASZ-szal kapcsolatban a következő adatokat rögzítette: ekkor az „arkangyaloknak" már csak Jekatyerinoszlavban, Irkutszkban, Kijevben, Nyizsnij-Novgorodban, Odesszában, a Doni Rosztovban, Rjazanyban, Szamarában, Szmolenszkben, Harkovban, Jaltában és még néhány kisebb városban működött részlege. Az egyes szervezeteknek ekkor már csak 20–100 fő közötti tagságuk volt(!).

Alig egy hónappal a dumában elmondott híres és egyben utolsó beszéde után, 1916. december 17-én a MASZ elnöke tevékenyen részt vett a „cárizmus rossz szellemének", Raszputyinnak a likvidálásában, de természetesen ezzel a cárizmust már nem menthette meg.[41] 1917 februárjában a többi szélsőjobboldali szervezethez hasonlóan a MASZ tevékenysége is jogi értelemben megszakadt.[42]

[39] PIR. 336. l.

[40] PPR. 533. l.

[41] *Isztorija polityicseszkih partyij Rosszii.* Moszkva, 1994. 85. l.

[42] Puriskevics február utáni tevékenységével a *Kitekintés* című zárófejezetben foglalkozunk.

6. KISEBB, MÉRSÉKELTEBB ÉS KOORDINÁCIÓS JELLEGŰ SZERVEZETEK

Földbirtokosok Összorosz Szövetsége
A nemesi agrár-érdekvédelem pártja

A Földbirtokosok Összorosz Szövetsége (Vszerosszijszkij Szojuz Zemlevlagyelcev, FÖSZ) a konzervatív monarchista beállítottságú nemesség politikai szövetsége volt, amely kisebb-nagyobb megszakításokkal 1905 és 1918 között működött. A szövetség megalakítását a szaratovi nemesek kezdeményezték 1905. szeptember 14-én a kormányzósági nemesek gyűlésén.[43] Itt vitatták meg az Atkarból való Pavlov földbirtokos előterjesztését egy nemesi szövetség létrehozásával kapcsolatban. „A szövetség célja – mint azt a *Russzkoje szlovo* szeptember 19-i száma közölte –, hogy biztosítsa a nemesség dominanciáját a helyi és az állami igazgatásban, valamint az önigazgatásban."[44] A szövetség kidolgozta munkatervét és alapszabályát, ezzel együtt kifejezte azt a reményét, hogy „Oroszország valamennyi földbirtokosa meg fogja érteni, hogy vállvetve egyesíteniük kell erőiket az országban eluralkodó forradalmi agrárrendbontások és zavargások ellen."[45]

1905. november végén tartotta Moszkvában a szervezet első intézményesített gyűlését, ahol 227 nemesi küldött vett részt 33 kormányzóságból. A szövetség kongresszusa határozatot hozott arról, hogy „helyre kell állítani a rendet falun, az államhatalom eszközeinek haladéktalan igénybevételével".[46] A gyűlés állást foglalt az október 17-i manifesztummal kapcsolatban is, és azt oly módon értékelte, hogy az hozzájárult a parasztok nemesellenes fellépéséhez. A kongresszus megerősítette az új szervezet alapszabályát, amelyben markánsan megfogalmazták, hogy „a szövetség olyan személyek egyesülése, akik elfogadják a magántulajdont az állami élet alapjaként, s határozottan követelik a földmagántulajdon védelmét".[47] A szövetség tagja lehetett bármely földtulajdonnal

[43] Piszarjenko, L.: *Monarhicseszkije partyii i organyizacii dorevoljucionnoj Rosszii. In: Po sztranyicam isztorii otyecsesztva*. Kaluga, 1995. 109. l.
[44] Russzkoje Szlovo, 1905. szept. 29-i szám. In: Szpirin, L.: *Krusenyije pomesicsih i burzsuaznih partyij v Rosszii*. Moszkva, 1977. 162. l.
[45] Uo.
[46] *Polityicseszkje Partyii Rosszii.* (Pervaja trety XX.v.) Szpravocsnyik. Brjanszk, 1993. 37. l.
[47] Baszmanov–Guszev–Poluskina: *Szotrudnyicsesztvo i borba*. Moszkva, 1988. 31. l.

rendelkező személy, sőt olyan is, aki nem volt birtokos, de azonosult a szervezet célkitűzéseivel. A megalkotott szervezet legfőbb fóruma a szövetség helyi részlegei meghatalmazottainak összorosz kongresszusa, a kongresszusok közötti időszakban egy 40 főből álló Központi Tanács irányítja a munkát. A Központi Tanácsba tekintélyes földbirtokosokat választottak, pl. Csemadurovot, Pavlovot, Oznobisint, a járásokban és a kormányzóságokban pedig irányítási központokat hoztak létre.[48]

1905. december elsején a szövetség táviratban fordult az uralkodóhoz, amelyben kérte, „hogy menessze a Vitte-féle liberális kormányt".[49] December másodikán a belügyminisztériumba küldtek feljegyzést, amelyben egy komplex intézkedéscsomagot fogalmaztak meg annak érdekében, hogy „a törvényesség és a rend Oroszországban helyreállítható legyen".[50] Szintén ebben a dokumentumban fogalmazódott meg a katonai szükségállapot bevezetésének igénye, a vidéki rendőrség létszámának emelésére vonatkozó követelés, a nemesi birtok katonai erővel történő védelmének gondolata. Határozottan tiltakoztak a paraszti földek nemesi birtokból történő kiegészítésének gondolata ellen, mert azt tartották, hogy „az csak még nagyobb szmutát hoz a falura".[51] A FÖSZ a nemesi birtok megőrzésének és megerősítésének nagyon határozott politikáját képviselte mind dokumentumaiban, mind gyakorlati cselekvésében.

1906 februárjában tartották a Földbirtokosok Összorosz Szövetségének II. kongresszusát, szintén Moszkvában. A kongresszus határozatában kinyilvánította, hogy mindazok a földtulajdonosok, akiket az államhatalom nem védett meg a rendzavarás és a rombolás ellen, állami kártérítésre legyenek jogosultak. Az agrármozgalom okait elemezve úgy foglaltak állást, hogy annak oka nem a kevés földűségben, hanem a paraszti művelési kultúra technikai elmaradottságában keresendő.[52]

1906 májusában a FÖSZ képviselői részt vettek a nemesi társaságok meghatalmazottainak munkájában Moszkvában, és itt vezető képviselői alapító tagként csatlakoztak az egyesült nemességhez, néhányukat, pl. Pavlovot a legfőbb irányító szervbe, az Állandó Tanácsba is beválasztották. Ezután már csak az új nemesi koordinációs testület keretein belül ténykedtek, önálló kongresszusokat már nem tartottak, az első orosz forradalom után pedig lényegében elhalt a szervezet. 1911-ben az Egyesült Nemesség hatodik kongresszusán Pavlov javaslatára bizottságot hoztak létre „a nemesség gazdasági egyesítése" érdekében. A VIII. nemesi kongresszuson 1912-ben ismét felmerült egy földbirtokos szövetség tervezetének a kidolgozása. Az Egyesült Nemesség Állandó Tanácsa 1913-ban

[48] Szpirin, i. m. 340. l.
[49] GARF. F. 102. Op. 5. D. 999. Cs. 28. (1905. g.) 10. l.
[50] GARF. Uo.
[51] GARF. Uo.
[52] Zalezsszkij, V.: *Monarhiszti*. Harkov, 1929. 51. l.

jóváhagyta a tervezetet, mint indoklásában kifejtette, „azzal a céllal, hogy hatékonyabban képviselje a nemesi érdekeket, hogy javítsa a gazdaság és az ipar hatékonyságát, biztosítson jobb feltételeket a mezőgazdasági termékek értékesítéséhez, és segítsen olcsó hitelhez juttatni a földműveseket".[53] A szövetség tagjai lehetnek a földtulajdonosok valamennyi társadalmi rétegből, amennyiben földjükből legalább évi 100 rubel jövedelemmel rendelkeznek. Külföldi alattvalók és zsidók akkor sem lehetnek tagjai a szövetségnek, amennyiben egyébként a fenti két kritériumot kielégítették.[54] Az ígéretes és eleinte sokak által támogatott projekthez azonban a nemesség csak nagyon vontatottan csatlakozott, ezért létrehozásának a terve végül is meghiúsult.

A Földbirtokosok Szövetségének *újjászervezésére* 1916 novemberében mégis sor került az alábbi elnevezéssel: Földtulajdonnal Rendelkezők Összorosz Szövetsége (Vszerosszijszkij Szojuz Zemelnih Szobsztvennyikov, FRÖSZ) . Erre a front élelmiszer-szükségleteinek biztosítása, valamint a háború alatt egyre bizonytalanabbá váló hátországban a nemesi birtok védelme miatt volt szükség. A szervezet Balasov nagybirtokos javaslatára született meg. Az alapítók kivétel nélkül nagy latifundiumokkal rendelkező előkelőségek voltak, így pl. Obolenszkij herceg, Scserbatov gróf, Orlov-Gyenyiszov gróf, Krivosejn nagybirtokos. Az ideiglenes vezetőség élére az alapításban nagy érdemeket szerzett Balasovot választották.[55] Az 1916. november 16-án megerősített *Alapszabályzat* tartalmazta, hogy a szervezet a földtulajdonosok egyesítését tekinti céljának, annak érdekében, hogy földbirtokosi érdekeiket, valamint az orosz mezőgazdaság szempontjait hatékonyabban képviseljék.[56] A program más tekintetben sem tartalmazott lényeges eltérést a régi, 1906-os Alapító nyilatkozattól.

A februári forradalom után 1917 májusában Moszkvában újból gyűlést tartott a FRÖSZ, amelyen 31 kormányzóság több mint 300 delegátusa vett részt. A szervezet célkitűzései az új körülmények között sem változtak: a magántulajdon védelméért és a földbirtok megőrzéséért küzdöttek. A forradalom hatása annyiban érződött, hogy az új program már nem tartotta kizártnak a nemesi birtok egy-egy darabjának „megfelelő áron" történő értékesítését. Kiszélesítette az Usztav a tagság lehetséges körét is: most már valamennyi földtulajdonnal rendelkező, sőt földbérlő, jövedelemtől függően a FRÖSZ tagja lehetett, amennyiben egyetértett céljaival.[57] 1917. július 1–8-ig tartotta a Földtulajdonosok I.

[53] *Usztav Szojuza Zemlevlagyelcev*. Projekt. Szpb. 1913. 1. l.
[54] Uo. 3. l.
[55] *Bolsaja szovjetszkaja enciklopegyija*. Moszkva, 1976. 24. kötet. 1. könyv. 790. l.
[56] Uo.
[57] *Usztav Vszerosszijszkogo Szjezda Zemelnih Szobsztvennyikov*. Moszkva, 1917. 1–2. l.

Összorosz Kongresszusát a szervezet Moszkvában, ezen több mint 400 delegátus vett részt. A kongresszuson a monarchista nagybirtokos Meller-Zakomelszkij báró elnökölt Pétervárról, az elnökségbe a megszüntetett Államtanács egykori tagjait választották, így Kindjakovot Szaratovból, Melsikovot Kazanyból, Rajevszkijt Tulából.[58] A fennálló feszült körülményekre való tekintettel a tanácskozás elsősorban a paraszti földszerzés és ezzel összefüggésben a nemesi elidegenítés lehetőségeinek bővítése irányába mozdult el, különös tekintettel a juttatott és bérelt földekre, valamint a különböző részesbérletekre, „figyelembe véve a parasztság fokozódó elégedetlenségét", de természetesen a föld adásvételét csak napi piaci értéken tartották elképzelhetőnek.[59] A kongresszus megválasztotta a főbb irányítószerveket: a Főtanács 30 emberből állt, köztük az ország legnagyobb birtokosaival, így Dimitrjukovval, Szvecsinnel, Kropotkin herceggel, Uvarov gróffal, valamint Krivosejnnel, a Sztolipin-kormány egykori földművelésügyi miniszterével. A Főtanács elnöke a nagybirtokos Lvov lett. Júliusban a szervezet 300 járásban és 40 kormányzóságban részlegenként átlagosan mintegy 50 tagot mondhatott a magáénak.[60]

A kongresszus után az elnökség azzal a kéréssel fordult az ideiglenes kormányhoz, hogy biztosítson katonai erőt a vidéken egyre jobban elharapódzó agrármegmozdulások elfojtásához, biztosítsa a nemesi birtok védelmét, és likvidálja a különböző paraszti földigénylő bizottságokat.

Az 1917-es októberi forradalom után a FRÖSZ *földalatti* monarchista szervezetté vált, amelyet Krivosejn irányított, vezetőségéhez tartozott az államtanács egykori tagja, Gurko, a korábbi belügyminiszter-helyettes Uruszov, a nemes Jersov és mások. 1918 márciusában a szövetség csatlakozott a szovjetellenes orientációjú Jobboldali Centrumhoz. A szervezet tagjai aktív kapcsolatot tartottak a fehérgárdista mozgalommal, különösen annak két központjával, a „Nemzetivel," és a „Taktikaival". Mint földalatti ellenforradalmi szervezet együtt bukott az Önkéntes Hadsereg polgárháborús vereségével 1920-ban.[61]

A Jogrend Párt és az Alkotmányos Monarchista Jogszövetség Párt a konzervativizmus és a szélsőjobb határmezsgyéjén

A Jogrend Párt (Partyija pravovogo porjadka, JP) Pétervárott jött létre 1905. október közepén, mérsékelten konzervatív, liberális elemeket is tartalmazó politikai beállítottsága a polgári erők jobb szélére helyezte, így hidat jelentett a liberális kadet erők és a reakciós monarchista szerve-

[58] Piszarjenko, i. m. 112. l.
[59] Moszkovszkije vedomosztyi, 1917. július 19-i szám.
[60] Szpirin, i. m. 258–259. l.
[61] Bolsaja szovjetszkaja enciklopegyija 790. l.

zetek között. Ez a közvetítő szerepe jól érvényesült az I. Állami Duma-választások előtt, különösen a vidéki szervezetekben. Míg maga a párt a jobboldal* döntésének következményeképpen nem lépett hivatalosan kapcsolatra pl. az ONSZ*-szel, addig több vidéki szervezet közös választási jelölteket állított a helyi reakció képviselőivel, sőt egyes helyeken választási blokkot hoztak létre. A JP más szervezetei az októbristákhoz közeledtek, akik talán legközelebb álltak szellemi és politikai értelemben a programjukhoz, és néhány településen – Pétervárott, Vologdában, Szamarában, Sztaraja Russzban, valamint több más helyen – kinyilvánították, hogy egyesülnek az Október 17. Szövetséggel. A JP egyébként megalakulása után 17 kerületben és kormányzóságban volt képes saját helyi szervezetet létrehozni.[62] Lényegesen magasabb az ilyen típusú szervezetek száma, ha a hasonló elnevezésű és programú, de önállóan alakult helyi pártokat is ide soroljuk. Így pl. a Poltavai Jogrend Pártot, az Odesszai Jogrend Pártját, a Jogrend és az Október 17-i Manifesztum Társaságát Kolomnában és még sok más helyen.

A párt *működését* a pétervári Központi Bizottság irányította, amelynek élén örökös tiszteletbeli elnökként a gazdag háztulajdonos Taraszov ténykedett. A főbb irányítási funkciókat egy ügyvezető elnökségként értelmezhető bizottság látta el, amelynek kezdetben az ügyvéd von Egert, később a nagybirtokos Scserbatov, az Egyesült Nemesség Tanácsának tagja töltötte be az elnöki tisztét. Kortárs ellenfeleik éppen úgy, mint mai kutatóik, kihasználva a párt nevében rejlő orosz szójáték-lehetőséget gyakran nevezték a JP-t a „Felsőbbrendű Hivatalnokok Pártjának".[63] Ez kétségkívül megfelelt a valóságnak annyiban, hogy a párt első számú vezetői az állami szolgálatban álló pétervári és helyi nemesség köréből kerültek ki. Így pl. a tanácsos Lavrov, a titkos tanácsos-szenátor gróf Tisenhausen, a kamarás Jakuncsikov stb. Ezenkívül a fővárosi „cenzúra-értelmiség" tagjai, pl. Lizsin, Bobriscsev-Puskin, Voejkov professzor, a kiadó Percov, valamint a nagypolgárság tagjai – Altuhov, több aukciós-ház igazgatója, a gyártulajdonos Belouszov, Visszendorf, a Kereskedők és Iparosok Kongresszusa elnökségének a tagja és mások.[64] A helyi szervezetekben a nemesség és a helyi hivatalok rangos képviselőin kívül fontos szerepet játszottak még a lelkészek is.

A JP *programja* alkotmányos monarchistának minősítette önmagát, amelybe azonban egész sor tradicionális, mérsékelten konzervatív kö-

[62] PPPR. 418. l.

[63] A párt orosz neve – Partyija pravovogo porjadka – „három pés" orosz rövidítésre ad lehetőséget, azaz PPP. A velük kapcsolatban említett kissé pejoratív névből kettő ugyanezen betűvel kezdődik, azaz „Partyija prevoszhogyityelnih csinovnyikov" (Felsőbbrendű Csinovnyikok Pártja), ily módon utal a gúnynév a hivatalos eredetire.

[64] PPPR. 402. l.

vetelés is megfogalmazásra került. Az *Usztav* bevezető sorai elismerik az uralkodó Imperátort az orosz állam fejének, és leszögezik Oroszország egységét és oszthatatlanságát. Intézményi tekintetben megfogalmazták a kétkamarás parlament szükségességét (az uralkodó általi korlátozásának témáját megkerülték), a politikai szabadság bevezetését, a polgárok egyenjogúsítását, a helyi önkormányzatok jogainak kiszélesítését, a bírósági ítélkezés demokratizálását stb.[65] Az egyházat érintve leszögezték, hogy annak megfelelő eszközökkel kell rendelkeznie ahhoz, hogy a pravoszláv lelkiséget terjeszteni tudja, és ezáltal az embereket jobbá tegye. A hadsereggel kapcsolatban szükségesnek tartották, hogy a katonai iskolák mindenki számára nyitva álljanak, megfogalmazták a szolgálati idő csökkentésének szükségességét, valamint az orosz–japán háború tanulságaira hivatkozva gyökeres reformot tartottak elkerülhetetlennek mind a haditengerészetnél, mind pedig a szárazföldi erők tekintetében. Az oktatást érintve megfontolásra érdemesnek tartották, hogy az állami iskolák széles körű társadalmi ellenőrzés alá kerüljenek. A nevelés meghatározó értékei közé sorolták az akarat fejlesztését, a munkakészség kialakítását, az erkölcsök erősítését, a hazaszeretetet és az ifjúság fizikai nevelését. Kinyilvánították, hogy a kiadott diplomáknak elért teljesítményt kell tükrözniük, nem biztosíthatnak állami és egyéb különleges előjogokat. A mérsékelt követeléseket igen radikális álláspont váltotta fel a paraszt- és a munkáskérdésben, a párt nagypolgári jellegének megfelelően. Az agrárkérdésben nem zárta ki a paraszti földek kiegészítésének a lehetőségét, a magántulajdon növelését, de azt elsősorban az állami földek rovására képzelték el, és „megfelelő áron". A munkástörvényhozás keretében szabadságot követelt a különböző munkavállalói szervezetek és uniók számára, sőt némi megszorítással a sztrájk, a munkabeszüntetés lehetőségét is törvényesíthetőnek gondolta. A program ezenkívül tartalmazott egyes szakaszaiban különböző speciális felvetéseket is. Így pl. az állami gazdaságot érintve a költségvetés helyzetének áttekintését és megerősítését szorgalmazták, valamint azt, hogy legyenek nyilvánosak és ellenőrizhetők a bevételek, illetve az abból finanszírozott kiadások. A népgazdaság tekintetében a kereskedelmi és ipari kisvállalkozások számára külön hitelalap felállítását követelték, a belső közlekedés, elsősorban a vízi utak és kikötők fejlesztését szorgalmazták.[66]

A Jogrend Párt *gyakorlati tettei* során egyáltalán nem törődött azzal, hogy megkülönböztesse magát a feketeszázas pártoktól, hiszen alapfeladatuknak ők is a forradalommal szembeni fellépést tartották, amely véleményük szerint lehetetlenné tette az ország számára bármiféle alkot-

[65] *Programma Pravovogo Porjadka (1905. g.)* In: PPPR. 403–413. l., valamint: GARF. F. 892. Op. 1. D. 55. 10–17. l.

[66] GARF. F. 892. Op. 1. D. 55. 10–17. l.

mányos rend kialakítását. Szintén megkülönböztette a Jogrend Pártot a hasonló szellemi tőről fogantaktól, hogy a városokban aktívan fellépett a szocialista agitáció terjesztése ellen. Erre a feladatra a JP külön szervezetet is létrehozott, az Alkotmányos Monarchista Munkáspártot (Konsztyitucionno-monarhicseszkaja rabocsaja partyija), amelyet a karhatalom sztrájktörő funkciókra használt fel az 1905. őszi tömeges munkabeszüntetések idején.[67] Ebben és más területeken is *éles ellentmondás figyelhető meg a párt viszonylag liberális programja és keményen monarchista ízű gyakorlati politizálása között, ez adja a JP legfőbb sajátosságát.*

A Jogrend Párt „rendre és törvényességre" törő propagandája nem aratott túl nagy sikert a társadalom széles rétegei körében, a többség úgy értékelte, hogy egy olyan párttal áll szemben, amely néhány tetszetős elv megfogalmazása mellett *önkéntes rendőri* feladatokat vállal magára a forradalommal szemben. Ez a felállás a vezetőség összetételét tekintve nem is lehet meglepő, hiszen gyárosokból állt, akiknek üzemeiben leállt a munka, ezenkívül cenzúraértelmiségből és magasan kvalifikált állami hivatalnokokból, akiknek a rend fenntartása lételemük, munkájuk velejárója volt. Mivel tényleges cselekvése diszkreditálta a pártot a társadalom szemében, ezért sorra kudarcot vallottak munkás- és parasztszövetségek létrehozására irányuló kísérleteik is. Legtöbb szervezetük már 1906 során szétesett, ugyanakkor tevékenységüket a hatalom felső régióiban igen magasra értékelték, az volt udvari körökben a vélemény róluk, hogy „kétségtelen szolgálatot tettek a hazának".[68]

Már 1906 kezdetén világosan kitűnt, hogy a JP céljainak döntő többsége egybeesik a cári kormányzat célkitűzéseivel, ezért tagjainak egy része, akik komolyan vették az eredeti programban leírtakat, kiváltak a pártból és új szervezetet hoztak létre. Ez lett az *Alkotmányos Monarchista Jogszövetség* (Konsztyitucionno-monarhicseszkij pravovoj szojuz, AMJ), amelynek alakuló ülésére 1906. február közepén került sor Pétervárott.[69] Hamarosan publikálta új programját, amely megőrizte kötődését a JP korábbi *Alapvetés*éhez, de erőteljesen sürgette az együttműködést más alkotmányos monarchista pártokkal, elsősorban az Október 17. Szövetséggel (októbristák).[70] Néhány árnyalattal tért csak el az egyes konkrét kérdések tekintetében az elődpárt véleményétől, így pl. az ítélkezés kérdésben helyi és alsóbb szinten választott bíróság működését tartotta szükségesnek, az iskolák mellett markánsabban hangsúlyozta a népművelés szerepét, és elmaradt a bevezetőből az uralkodó dicsőítését megfogalmazó indító passzus.[71]

[67] PPPR. 402. l.
[68] GARF. F. 102. DP. 00. 1905. Op. 245. D. 351. 48. l.
[69] *Szlovo*, 1906. február 19-i szám. In: PPPR. 418. l.
[70] PPR. 418. l.
[71] *Rosszijszkije partyii, szojuzi i ligi. Szbornyik program, usztavov i szpravocsnih szvegyenyij o rosszijszkih polityicseszkih partyijah.* Szpb. 1906. 130–133. l.

Már a kezdet kezdetén látszott, hogy az új politikai formáció nem lesz hosszú életű, és a feltételezések beigazolódtak; az AMJ már a két duma (az I., illetve a II.) közötti időszakban felbomlott, tagjainak egy része visszatért a Jogrend Pártba, többségük azonban az októbristákhoz csatlakozott. A JP mintegy egy évvel élte túl a belőle kiszakadt pártot. Az első forradalom lezárulása után nemsokkal a Jogrend Párt is véglegesen eltűnt az orosz politikai palettáról. Az AMJ-hez hasonlóan tagjainak egy része az Október 17. Szövetségben folytatta munkáját, egy másik jelentős része azonban a szélsőjobboldali szervezetekben, elsősorban az Orosz Gyűlésben és az Orosz Nép Szövetségében politizált tovább.

Az OGy 1907. január 10-i ülésén tűzte napirendjére a Jogrend Párttal való egyesülés kérdését.[72] Mivel a Gyűlés ekkoriban már az Egyesült Orosz Nép Szövetsége részeként politizált, a probléma lényegében a JP monarchista szervezetekbe történő beolvadása volt. A tanácskozáson olyan döntés született, amely szerint a Jogrend Párt a továbbiakban része lesz a jobboldali együttműködésnek, ám helyi részlegei megtarthatják eddigi alapszabályzatukat, sőt ha kívánják, nevüket is, a következő dumaválasztásokon azonban mindenképpen közös jelölteket indítanak, akik a monarchista pártok választási platformját magukra nézve kötelezőnek ismerik el.[73] Az elfogadott határozatnak megfelelően 1907 januárjában az ONSZ, az OGy és a JP már közös választási felhívást bocsátott ki a küszöbönálló II. Állami Duma referendummal kapcsolatban. Ebben már minden tekintetben egységesen a szokásos ultramonarchista követelések fogalmazódtak meg, nyomatékosan kiemelve például a felhívásban, hogy számukra „fontosabbak az orosz lakosság, semmint a zsidók érdekei".[74] A kiáltvány felszólította a választópolgárokat, hogy ne adják voksukat Oroszország ellenségeire, hanem azokra „az erős szívű és tiszta eszű valódi orosz emberekre, akik bármely körülmények között képesek gondoskodni Oroszország érdekeiről, az orosz történelem által kijelölt úton haladnak, mélyen meg vannak győződve arról, hogy csak a cárnak a néppel való egysége hoz az ország számára megnyugvást, világos és dicsőséges jövőt".[75]

Az Egyesült Nemesség (Állandó) Tanácsa
Az arisztokrácia politikai koordinációs fóruma

Az Egyesült Nemesség (Állandó) Tanácsa – folyamatosan működő szervezete a Nemesi Társaságok Egyesülése Meghatalmazottai Kongresszu-

[72] *Vesztnyik Szojuza Russzkogo Szobranyija.* 1907. 2. sz. 2–4. l.
[73] Uo.
[74] PPDM. 294–296. l.
[75] PPDM. 296. l.

sának, egy össztársadalmi nemesi szervezetnek, amely 1906 májusától 1917 februárjáig működött. Több olyan jobboldali sajtóorgánum volt, amely világosan tükrözte a tanács egyes kérdésekben elfoglalt álláspontját, így többek között a *Novoje vremja* (Új Idő), a *Moszkovszkije vedomosztyi*. Időszakonként megjelentették a kongresszusok anyagait, amelyek 1906–1916-ig tartó periódusát már a tanács fennállása alatt gyűjteményes kötetbe foglalták.[76] A hatalmas nemesi párt *megszervezésének* gondolata a szélsőjobboldali szervezetek köréből indult ki, megalakulásakor elsősorban az Orosz Gyűlésre, az Orosz Nép Szövetségére, a Moszkvai Nemesek Körére, valamint az Orosz Emberek Szövetségére támaszkodott. Az OESZ küldöttsége 1905. június 21-én kereste fel a cárt Seremetyev herceggel, Nariskin gróffal és Bobrinszkij gróffal az élén. A delegáció kifejtette az uralkodónak véleményét az egyeduralom feltétlen szükségességéről, a népképviseleti intézmények felesleges voltáról és értelmetlenségéről, valamint egy összorosz nemesi szervezet létrehozásának szükségességéről. A cár támogatásáról és egyetértéséről biztosította a moszkvai nemesi küldöttséget.[77]

A *szervezőmunka* első konkrét lépéseire vidéki kormányzóságokban, a tamboviban és a kurszkiban került sor 1906. január 12–17. között, amikor is az adott területek nemesei megalakították saját szövetségüket, és felhívással fordultak a többi kormányzósághoz, amelyben javasolták példájuk követését. A felhívás alapján néhány hónapon belül 27 kormányzóság hozta létre a maga nemesi szövetségeit.[78] 1906 áprilisában Moszkvában megkezdte működését az előkészítő bizottság, amelynek feladata volt, hogy lehetővé tegye a nemesi társaságok meghatalmazottainak első összorosz kongressusát. Az első időszakban a szervezőmunkában még liberális beállítottságú nemesek is részt vettek, így pl. Trubeckoj herceg, Gudovics gróf, de az előkészítés hamarosan a reakciósok kezébe csúszott át, Bobrinszkijéba, Nariskinéba és Golovinéba.[79]

Az *első kongresszusra* ilyen előzmények után 1906. május–júniusában került sor Péterváron, és ezen 29 európai kormányzóság 122 küldötte vett részt.[80] A cárnak küldött üzenet talán egyik legjellemzőbb mondata ez volt: „Uralkodó, a dolgos földbirtokos nemesség nem dobja el saját fészkét, és végig kitartva folytatni fogja a forradalommal szembeni harcot."[81]

A kongresszus a meghatalmazottak közül három évre szóló megbízással megválasztotta az *Egyesült Nemesség Tanácsát* (ENT) , amely székhelyét a moszkvai eredetű alapítási kezdeményezés ellenére Pétervárra helyezte. A tanács elnökéül Bobrinszkij grófot választották, aki 1912-ig töltötte be ezt a funkciót. Maga a tanács az elnökön kívül két társelnökből és 12 elnökségi tagból állt. Rajtuk kívül közvetlen szavazati joggal vehettek részt mindazon kormányzóságok nemességének képviselői, akik csatlakoztak a mozgalomhoz.[82] A kongresszuson elfogadott alapszabálynak megfelelően kinyilvánították, hogy az Egyesült Nemesség Tanácsa a nemesi társaságok meghatalmazottai kongresszusának végrehajtó szerve, rendkívül széles körű felhatalmazással rendelkezik, beleértve a kormányzathoz és az uralkodóhoz fordulás jogát is. A tagság a nemesi meghatalmazottak kongresszusában kollektív, minden kormányzóság, amely tagja a szervezetnek, a kongresszusok előtt kormányzósági gyűléseken választja ki azokat, akik az adott régió nemességét képviselik (10 év alatt a szervezet 12 kongresszust tartott). A konferenciákon minden kormányzóság egy szavazattal rendelkezett, és a nemesi tagságon kívül gyakran részt vettek a kongresszuson a kormányzósági vezetők, valamint az Államtanács és az Állami Duma tagjai. A 10 nyugati kormányzóság vezetői közvetlen szavazati joggal vehettek részt a legfőbb fórum munkájában.[83]

A kezdet kezdetétől működött az Egyesült Nemesség Tanácsában ellenőrző bizottság. A végleges *szervezeti struktúrát* az 1910-es VI. Összorosz Nemesi Kongreszuson sikerült kialakítani, ahol a következő bizottságokat hozták létre: gazdaságit, Golicin herceg vezetésével, igazságügyit, Diszterlo báró irányítása alatt, népművelésit Pancsulidzevvel az élén, „a zsidókérdéssel foglalkozót" Govoruho-Otrok direkciójával, a nyugati kormányzóságok ügyeivel foglalkozót Uruszov herceg elnöklete alatt, és a „nemesség kérdéseivel foglalkozót" Sztrukov irányítása alá rendelve. Az állandó testületeken kívül rendkívüli bizottságokat is létrehoztak: „a lázadás veszteségeinek felmérésére" Nariskin vezetésével, és egy sajtóügyi bizottságot 1912-ben Georgijevszkij irányítása alatt.[84]

Az ENT *programjának* legfontosabb alapvonása a monarchia megőrzése és megerősítése volt. Ebben az összefüggésben az Állami Dumát a cár alá rendelt törvényi tanácsadó szervnek tekintették. Gazdasági platformjuk a nemesség számára további kedvezményeket kért az adózásban és az ítélkezésben, annak érdekében, hogy helyi pozícióit és földjét meg tudja őrizni, továbbá kérték a kormányzattól az 1905–1907-es forradalom során elszenvedett veszteségeik megtérítését. Az agrárkérdéssel kapcsolatban legfontosabbnak szintén a nemesi földmagántulajdon megőrzését látták, a parasztok földadásvételének megkönnyítésére egy

[76] *Polityicseszkije partyii Rosszii. (Pervaja csetverty XX.v.)* Szpravocsnyik. Brjanszk, 1993. 31. l.

[77] CSSZKSZ. 13. l.

[78] *Polityicseszkije partyii*... 31. l.

[79] Zalezsszkij, V.: *Monarhiszti.* Harkov, 1929. 53. l.

[80] Levickij, V.: *Pravije partyii.* Szpv. 1914. 389. l.

[81] CSSZKSZ. 13. l.

[82] *Politicseszkije partyii*... 34. l.

[83] Uo. 33. l.

[84] *Nase otyecsesztvo. Opit polityicseszkoj isztorii.* Moszkva, 1994. 228–229. l.

társadalmi alap létrehozását javasolták, amely pénzhez juttatja a parasztokat és jövedelemhez a nemeseket. Javasolták, hogy vezessenek be további könnyítéseket a parasztok obscsinából való kiválásával és tanyára történő költözésével kapcsolatban, és továbbra is hangoztatták a valamennyi jobboldali párt által többször is megfogalmazott gondolatot, a földhiány enyhítésére a „szabad keleti földekre" történő áttelepítés koncepcióját. Programjuknak ez a része arról tanúskodik, hogy alapvonásaiban elfogadták a sztolipini agrárkoncepciót. Ugyanakkor nem támogatták feltétel nélkül éppen a korlátozatlan szibériai áttelepüléseket, mert ennek kimunkálatlan tömeges jellegében társadalmi veszélyforrást láttak. Markov II. a kurszki nemesek kormányzósági gyűlésén úgy fogalmazott, hogy „tőlünk csak a demokratikus érzelmű parasztok költöznek át Szibériába, és nehogy a közeljövőben úgy leváljanak az anyaországról, mint az az Amerikai Egyesült Államok esetében történt".[85] A mezőgazdaság felemelése legjobb módjának „egy olcsó, hozzáférhető nemesi hitelalap" létrehozását tartották, amely szolgálataival kizárólag az oroszok rendelkezésére áll. Ezzel kapcsolatban szükségesnek tartották kiemelni, hogy az Oroszországban működő bankok és földhitelintézetek „idegenek" kezén vannak, akik ellenségei a nemesi földtulajdonlásnak. A kormányzatot felkérték arra, hogy az állam anyagi lehetőségeinek függvényében vegyen részt a helyi utak kiépítésében, és nyújtson a nemesség számára vasúti kedvezményeket a mezőgazdasági termények könnyebb szállítása érdekében.[86]

Az Egyesült Nemesség Tanácsa fellépett az alap- és a középfokú oktatás egészségesebbé tétele érdekében, leszögezték, hogy az oktatásnak nemzeti szellemben kell folynia, az ifjúságot a hit, a haza és a trón iránti hűségre kell nevelni, valamint meg kell semmisíteni mindazokat az előjogokat és kedvezményeket, amelyek a felsőfokú tanintézményekben történő diploma megszerzéséhez kötődnek.[87]

Az ENT rendkívül jelentős ideológiai hatást gyakorolt az ONSZ-re, olyannyira, hogy egyes szakaszok az Egyesült Nemesség programjából gyakorlatilag változtatás nélkül átkerültek az Orosz Nép Szövetsége dokumentumaiba. A két szervezetnek több közös vezetője volt, így pl. Markov II., Puriskevics és mások, akik mind az Egyesült Nemesség Tanácsának, mind az Orosz Nép Szövetségének alapító és irányító személyiségei voltak.[88] A két szervezet egymáshoz való viszonyáról, fontosságáról vita folyik a szakirodalomban. Az egyik álláspont szerint a valódi

[85] *Nase otyecsesztvo. Opit polityicseszkoj isztorii.* Moszkva, 1994. 343. l.
[86] *Politicseszkije partyii...* 32. l.
[87] Uo.
[88] *Szojuz russzkogo naroda po matyerialam Csrezvicsajnoj szledsztvennoj komisszii Vremennogo pravityelsztva.* Moszkva, 1917 g. 7. l.

belpolitikai hatalmi tényező az ENT volt, amely csak mintegy „ostorként" használta az ONSZ-t, annak radikalizmusát, extremista fellépéseit. A másik álláspont szerint a nagyobb és jelentősebb szervezet az Orosz Nép Szövetsége volt, programja és vezetői kulcsszerepet játszottak az ENT-ben is, és a nemesi koordinációt csak a minél nagyobb országos hatás és szervezettség érdekében, valamint az udvarral történő kapcsolatok ápolása céljából tartották fenn. Magunk nem kívánjuk eldönteni a polémiát, de úgy gondoljuk, hogy mint mindig mindenben, az igazság most is valahol középen van. A két szervezet között bonyolult, mélyen tagolt kapcsolat volt, míg az ONSZ elsősorban azonban politikai pártként működött (bármennyire tagadták is ezt hivatalosan), addig az ENT a kormányzósági nemesi testületeknek egy országos koordinációs és érdekvédelmi fóruma volt, amely folyamatosan ülésező tanácsa, az ENT révén aktívan politizált is, természetesen elkötelezett monarchista szellemben. A politikai paletta ugyanazon oldalán más és más funkciót töltöttek be, ezek között a funkciók között időnként voltak átfedések, időnként keresztezték egymás szándékait, az esetek döntő többségében azonban *az egyik szervezet tevékenysége kiegészítette és felerősítette a másikét, kölcsönösen szükségük volt egymásra.* Bòbrinszkij grófon, Nariskinon és Nyejhardt bárón keresztül mindkét szervezet jó udvari kapcsolatokat épített ki, amelyek fontosak voltak számukra a kormányzati és uralkodói támogatás megszerzéséhez. A támogatásban nemcsak az ENT és az ONSZ részesült, hanem a jobboldali dumafrakciók, valamint az államtanács jobboldali képviselői is. Erre a pénzügyi és erkölcsi támogatásra építve II. Miklós hatalmának támaszaiként és politikai tanácsadóiként állították be saját tevékenységüket.[89] A két szervezet támogatását az udvar igénybe vette például az I. és a II. Állami Duma szétkergetésekor, utóbbi esetben a június harmadikai államcsíny végrehajtásához is, valamint a katonai rögtönítélő törvényszékek bevezetésekor.[90] Amikor a dumában szóvá tették a statáriális bíróságok működését, a szélsőjobb egyik parlamenti vezéralakja, a feketeszázak „szürke kardinálisa", Sulgin felszólalásában így reagált: „...A harc nem életre, hanem halálra folyik, s a katonai ítélkezés ugyanolyan fegyvere a politikai küzdelemnek, mint a másik oldalról a terror."[91]

1909 elejétől a jobboldali nemesség úgy tekintett az ENT-re, mint az Állami Duma alternatívájára, amely módot nyújt számára a közszereplésre, érdekeik érvényesítésére, ami által az ország politikai centrumába kerülhetnek. A II. Állami Duma időszakától alakult ki a jobboldalnak és különösen a szélsőjobbnak az a politikai taktikája, hogy az Államtanács-

[89] *Polityicseszkije Partyii...* 32. l.
[90] Zalezsszkij, V.: *Monarhiszti.* Harkov, 1929. 58. l.
[91] In: Zaszlavszkij, D.: *Ricar Csornoj szotnyi V. V. Sulgin.* Leningrád, 1953-as kiadás. 21. l.

ba bejuttatva saját képviselőit, ott összefogva az agrárnemességgel és az ENT vezetőivel, kihasználva az államtanácsnak a dumával szembeni vétójogát, olyan helyzetet alakítanak ki, amely révén kényszeríteni tudják a kormányzatot a nemesi érdekeket szolgáló lépések megtételére, sőt nyomást tudnak gyakorolni rá a folyó ügyekben is.[92] A két szervezet legprominensebb vezetőit sikerült az államtanács tagjaivá választatni, így Behtyerejevet, Olszufjevet, Nyejhardtot, Nariskint stb.[93]

Az 1911-es februári kongresszustól kezdve az ENT nagy figyelmet fordított a gazdasági kérdésekre, a nemesi gazdálkodás erősítésére, feltételeinek javítására, szeme előtt a jól működő porosz junker nagybirtok képe lebegett. Történtek kísérletek a német gazdálkodási modell bizonyos elemeinek oroszországi átvételére és meghonosítására is, megjegyezzük, hogy ez volt többek között az az ok, amely miatt az orosz nemesség oly nehezen fogadta el a Németországgal való háború gondolatát. Az első világháború éveiben az ENT pozíciói meggyengültek. Néhányan közülük a Progresszív Blokkhoz csatlakoztak, néhányan a Raszputyin nevével fémjelzett udvari kamarillához csapódtak, megint mások megkísérelték új életre kelteni az első orosz forradalom éveiben alapított szervezeteiket.[94] 1917 februárjában az Egyesült Nemesség Tanácsa más monarchista szervezetekhez hasonlóan beszüntette működését.

[92] Levickij, V.: *Pravije partyii.* Szpv. 1914. 430. l.
[93] Uo.
[94] *Polityicseszkije Partyii...* 33. l.

A feketeszázasság és az agrárkérdés

AZ AGRÁRKÉRDÉS ÉS A JOBBOLDAL AZ ELSŐ OROSZ FORRADALOMBAN

Parasztmozgalmak 1905-ben

Az agrárkérdés a XIX–XX. századi orosz történelem alapproblémái közé tartozott. III. Péter 1761-ben felszabadította a nemességet, és ettől az időponttól kezdődően változó intenzitással ugyan, de a jobbágyfelszabadítás ügye 100 éven keresztül folyamatosan napirenden volt. I. Sándor már komoly reformokkal próbálkozott e tárgyban, amelyek végül is csekély részeredményeket hoztak,[1] még a „rendőrállamot" kiépítő I. Miklós is külön reformbizottságot működtetett a megoldási javaslatok kidolgozása érdekében.[2] Az 1861. évi, a nemesség határozott oppozíciója mellett végrehajtott jobbágyreform azonban újabb súlyos ellentmondásokat szült, és elégedetlenné tette a társadalom mindkét érintett rétegét.[3]

[1] 1801-ben Mordvinov tengernagy angliai tapasztalatai alapján olyan előterjesztést nyújtott be az uralkodónak, amely rádöbbentette volna a nemeseket arra, hogy a jobbágymunka alkalmazása gazdaságtalan és ésszerűtlen, ily módon maguk a földesurak hajtották volna végre jobbágyaik felszabadítását, és mondtak volna le előjogaikról. Törvényerőre emelt javaslata szerint a kereskedők, a polgárok és az állami parasztok szabadon birtokolhatnak ingatlant, egészséges versenyt teremtve ezzel a nagybirtok számára, megmutatva a feudális módszereket alkalmazó nemességnek a bérmunkát használó „farmok" magasabbrendűségét. Rumjancev gróf 1803-ban elfogadott tervezete szerint lehetőséget kell biztosítani a földbirtokosok és a parasztság számára, hogy szabad egyezség keretében megállapodhassanak a föld megváltásáról. A két fél akaratának találkozása esetén a nemesség pénzhez jutna, a parasztság pedig kérhetné felvételét valamely másik rendbe, vagy átkerülhetne a „szabad földművelők" frissen megalkotott kategóriájába. A magyar 1840-es önkéntes örökváltságról szóló törvényhez hasonló rendelkezés alapján I. Sándor korában 47 153 család, I. Miklós uralkodása alatt 67 149 család volt képes önerőből kikerülni a feudális terhek alól. Vö. Heller, M.: *Az Orosz Birodalom története.* Bp. 1966. 403. l. A továbbiakban: OBT. Az I. Sándor-i és a magyar önkéntes örökváltság hasonló elemei az orosz agrártörténészek érdeklődését is felkeltették. L. erről: Kosztyusko, I.: *Agrarnije reformi v Avsztrii, Prusszii i Rosszii.* (Szravnyityelnyij ocserk) Moszkva, 1994.

[2] I. Miklós is működtetett egy ügyosztályt, az ötös számút, Kiszeljov tábornok vezetésével, azzal a cári direktívával, hogy a földesúri birtoklásnak érintetlenül kell maradnia. Ilyen előfeltétel mellett a bizottság az állami és a magánföldesúri fennhatóság alatt álló parasztok egyenjogúsításának tervezetéig jutott csak el. L. erről: OBT. 457–458. l.

[3] A reform abból az alapelvből indult ki, hogy a jobbágyot szabadnak nyilvánította, és automatikusan tulajdonául írta házát és körülötte lévő telkét, az obscsina osztásföldjének megvásárlására pedig lehetőséget biztosított. Záró rendelkezéseiben gondoskodott az obscsina további fennmaradásáról, illetve arról, hogy a formálisan szabaddá és jelentős részükben tulajdonossá váló parasztoknak a mirrel szemben kötelezettségeik fennmaradjanak, és csak ezek megváltása után hagyhassák el a falut. L. erről: Trojnyickij, A.: *Kreposztnoje naszelenyije Rosszii 10-j narodnoj perepiszi.* Szentpétervár, 1861. 51–61. l.

A befejezetlen agrárátalakulás anomáliáiból származó feszültségek a századforduló környékére már tömeges parasztlázadásokhoz vezettek,[4] amelyek intenzitását jól mutatja, hogy az állam sok esetben csak katonai erő alkalmazásával volt képes elfojtani ezeket.[5] Az obscsina, az orosz faluközösség érintetlenül és megbonthatatlanul fennmaradt, az első orosz forradalom idején a birodalom 125 milliós lakosságából 97 millió-nyian még mindig az agrárszektorban éltek. A kibontakozó tőkés ipari fejlődés képtelen volt felszívni az agrárnincstelenek egyre növekvő tömegét, az állam a modernizációs agrárexportkényszer miatt túladóztatta a mezőgazdaságot, vidéken egyre nőtt a megélhetést biztosítani már nem képes töredék telkek aránya. A századelő a városi munkásság sztrájkjai mellett lázongó vidékkel, elégedetlen nemességgel, 1904-től egy vesztésre álló Oroszország által kezdeményezett háborúval köszöntött a birodalomra.

1905 télutóján és tavaszán a paraszti forrongás országos méreteket öltött. Az európai járások mintegy egyhetedében folyamatos megmozdulások voltak, mint ezt többek között Baljasznij oreli kormányzónak a kurszki zavargásokról a rendőrség számára írt jelentése is tanúsítja.[6] „...A kurszki kormányzóságban a parasztok 30 szekér szénát elvittek a Mejendorf birtokról. Ez idő szerint ha lassan is, de folyik a rendőrség létszámának emelése; a katonaság hiánya a kormányzóságban súlyos következményekkel járhat... Katonaságra igen nagy szükség van. A kurszki kormányzóságban február 8. óta egymást követik a fosztogatások; a telefondrót elszakítva... a dibovicki majort, amely Szevszki-Vityicstől nyolcversztányira van, a szó szoros értelmében kirabolták, a helyi hatóságok elmenekültek."[7] A kormányzóságok vezetőinek kétségbeesett jelentései hatására Ridzejevszkij rendőrfőnök belügyminiszter-helyettes elégtelennek érezve a rendelkezésére álló erőket, együttműködést kért Szaharov hadügyminisztertől az „Oroszország belső kormányzóságaiban várható parasztzavargások elfojtása céljából".[8] Javaslatának lényege szerint „repülő katonai osztagokat" kellene felállítani, amelyek gyorsan bevethetők lennének az ország bármely pontján, mivel „katonaság közreműködése nélkül a zavargásoknak nemcsak az elfojtása, de azok megelőzése is meghaladja a rendőrség erejét".[9] A rendőrfőnök levele az első jel arra, hogy a hatalom erői elégtelenek, szükséges lenne mobil központi katonai erőre a helyi hatóságok megtámogatására, ezért a „repülő katonai osztagokat" a feketeszázas rohambrigádok *előképeinek* tekinthetjük, hiszen ugyanazt a funkciót töltötték be, de még nem spontán, illetve informálisan szervezett, hanem reguláris katonai erőkből álltak. Eközben a parasztmozgalom tovább terebélyesedett, a sajtó pedig nagy teret szentelt az eseményeknek: a *Vperjod* (Előre) című bolsevik újság levelezője március tizedikei tudósításában a többi között ezt írta: „...A mozgalom mint láva hömpölyög tovább... Elindul egy hangadó csoport, útközben csatlakoznak hozzá a falusiak, elviszik az uradalmakról, ami csak kell nekik, és mennek tovább..."[10] Andrejevszkij voronyezsi kormányzó Buligin belügyminiszterhez küldött áprilisi jelentésében úgy ítéli meg, hogy a lázadások továbbterjedésének az az egyszerű oka, hogy a parasztok tudomást szereznek a más kormányzóságokban, elsősorban az orjoli, a kurszki és a csernyigoviban lezajlott megmozdulásokról. A jelentés végén pedig kéri, hogy a további várhatóan hasonló események megakadályozása érdekében „...Nagyméltóságod járjon közbe, hogy a kormányzóság központi területeire egy újabb lovasezredet vezényeljenek".[11] A kormányzó előérzetei beteljesedtek, 1905 nyarán már a tavaszinál szervezettebb és nagyobb területre kiterjedő megmozdulások söpörtek végig az országon, lángra lobbant a határvidék, fokozódott a városi sztrájkok, munkásmegmozdulások száma is. Ezzel párhuzamosan az „államrend és társadalom védelme" hangzatos elnevezéssel létrehozott, lényegében rendkívüli felhatalmazással rendelkező pétervári főkormányzói hivatalt betöltő Trepov tábornok a katonai erő kíméletlen alkalmazásával ért el sikereket, éppen a vidéki mozgalmak pacifikálása területén. „Most mindenütt házkutatást tartanak a parasztoknál. Elveszik tőlük az elvitt gabonát, és visszaadatják velük az uradalmaknak. Tömérdek a megvesszőzés. Teljes erővel folyik a leszámolás a parasztokkal, *de ugyanakkor hagyják, hogy a mozgalom tovább harapódzzék.* (Kiemelés tőlem – *B. Gy.*) Csak a cári birtokokat őrzik fokozottan, és rendőr nem mutatkozik másképp, mint 50 katona kíséretében... A parasztok ott, ahol a

[4] A sztrájkok száma a századfordulótól ugrott meg, 1900–1904 között összesen 1030 megmozdulást regisztráltak, amelyeknek mintegy a fele az agrárszektorban zajlott le. Forrás: Sztrumlin, Sz.: *Ocserki ekonomicseszkoj isztorii Rosszii i SZSZSZR.* Moszkva, 1966. 471. l.

[5] A századforduló megmozdulásainak súlypontja Poltava és Tambov kormányzóságokban volt, amelyekben 1898-ban 36, 1901-ben 155, 1902-ben 365, 1903-ban 322 alkalommal kellett katonaságot bevetni a megmozdulások elfojtására. A fenti akciók során a kormányzat 295 lovasszázadot, 300 gyalogoszászlóaljat, sőt 1902-ben a forrongások csúcspontján még tüzérséget is bevetett. A feketeföldi kormányzóságokban 75 közül 68-ban voltak kisebb-nagyobb megmozdulások, amelyek során 54 birtokot dúltak fel. Vö. Stone: *Europe transformed.* 224. l. Idézi: Kennedy, P.: *A nagyhatalmak tündöklése és bukása.* Bp. 1992. 225. l. A továbbiakban: NTB.

[6] *Revoljucija 1905–1907 gg. v Rosszii. Dokumenti i matyeriali.* 398. sz. dok. Moszkva, 1955. A továbbiakban: Dok. Mat.

[7] Dok. mat. Moszkva, 1955. 398. sz. dok.

[8] Uo. 405. sz. dok. Cs: „b."

[9] Dok. mat. 405. sz. dok. Cs: „b."

[10] Uo. 405. sz. dok. Cs: „c."

[11] A dokumentumot közli: Menyhárt Lajos: *Az orosz vihar.* Bp. 1984. 178–180. l. A továbbiakban: OV.

nyomozás és a leszámolás folyik, csüggedtek, jóllehet mindenütt szívvel-lélekkel pusztítottak és romboltak."[12] Az idézett cikk rávilágít a hatóságok ellentmondásos fellépésére; egyrészről erőteljes megtorlást folytatnak, másrészről őrizetlenül hagyják a nemesi birtokokat, mintha csak felkínálnák őket a dühödt tömegek számára. A legérdekesebb a rendőrség magatartása, amely – mint több dokumentumból is láttuk – „katonai védelmet kér", ugyanakkor a háttérben marad, nem lép fel igazán aktívan a népharag ellen. Az Ohrana politikai boszorkánykonyhájában ekkor már lényegében készen állt az a taktika, amely a megmozdulások irányát a nemesség helyett valamely más társadalmi csoport felé kívánta terelni. A nemzeti ellentétek egész története során áthatották az orosz birodalmat, a hatalom nem először játszotta ki az ősi római „divide et impera" kártyáját. Kitűnően ki tudta használni, hogy a fellázadt határvidék a Lengyel Királyságot, a balti kormányzóságokat, Ukrajnát, Szibériát, a Kaukázust, Finnországot és Közép-Ázsiát jelentette, így a forrongásokat a közvélemény felé *oroszellenességként* lehetett megjeleníteni. Augusztusban lezajlottak – a rendőrség csendes asszisztálása mellett – az ekkor még csak inkább fosztogató és spontán jellegű első zsidópogromok, és súlyos, mind örmény, mind azeri oldalról komoly áldozatokat követelő mészárlásokra került sor Bakuban és Susában. Októberre az ország az általános politikai sztrájk állapotába került, a vasutas munkamegtagadás már az ország közlekedésének megbénulásával fenyegetett. A hatalomnak, amely korábban az engedmények és a kemény kéz kombinációjával próbálkozott,[13] döntenie kellett: egyrészről Trepov főkormányzó egyértelmű katonai parancsot adott a forradalom könyörtelen katonai elnyomására,[14] másrészről október 17-én az uralkodó kihirdette a Vitte által fogalmazott manifesztumot, amely az országot de jure alkotmányos monarchiává nyilvánította, és elvben lehetővé tette a többpártrendszerű parlamenti (duma) választásokat.[15] A forrongó ország egyik része üdvözölte és döntő politikai áttörésnek tekintette a cári kiáltványt (polgárság, értelmiségiek, egyetemisták egy része), más társadalmi csoportok pedig megengedhetetlen engedménynek tartották (földbirtokos nemesség, kereskedők). Témánk szempontjából ezúttal azonban az a fontos, hogy a falu dühe, elégedetlensége október végétől a „bajkeverő idegenek" ellen irányult, s mint részletesen kifejtettük, október 20. és

[12] In: Dok. mat. 405. sz. dok. Cs: „3."

[13] Trepov az erő alkalmazása mellett a társadalom befolyással rendelkező csoportjainak megnyerésére is törekedett, így például 1905 májusában hozzájárult az egyetemi autonómia helyreállításához. Elhibázott taktikai lépésével azt érte el, hogy az egyetemek a forradalmi szervezkedés központjaivá válhattak.

[14] Dok. Mat. 284. sz. dok.

[15] A manifesztum szövegét magyar nyelven közli: OV. 223–224. l., illetve Bebesi, *Vál. szöv.* 1997. 207–208. l.

november eleje között az orosz történelem legnagyobb pogromhulláma söpört végig a birodalom területén. Az eddig csak nemesi birtokokat fosztogató parasztok az egyház és a rendőrség közös fellépésére megtalálták a „valódi" ellenséget, a nemzetiségi vidéken a lázadó idegenekben, orosz területen pedig a „befurakodott" idegenekben, a zsidókban. Ugyanakkor nem szűntek meg falun az állam- és földesúrellenes megmozdulások sem, csak más területekre tevődött át a súlypontjuk: ezúttal a szaratovi, a tambovi, a voronyezsi, a penzai, a harkovi, a poltavai kormányzóságokban, a folyamatosan forrongó kormányzóságok közül pedig a csernyigoviban törtek ki valóságos népfelkelések, amelyek elfojtásához mindenütt erőteljes katonai fellépésre volt szükség.[16] Trepov főkormányzó uralkodóhoz írt jelentésében elismerte, hogy Oroszország középső és déli területein jelentős falusi megmozdulások vannak, azonban úgy ítélte meg, hogy ezek pusztán agrár jellegűek, kormányellenes pártok szítják őket (az Összoroszországi Parasztszövetség és a Szociálforradalmárok Pártjának Parasztszövetsége), akik azzal keltenek izgalmat a parasztság körében, hogy a manifesztumot (az október 17-ei cári kiáltványról van szó – *B. Gy.*) úgy értelmezik, hogy az feljogosítja a parasztokat a nemesi földek birtokbavételére. Jelentésében a főkormányzó 19 kormányzóságot említ, ahol november folyamán sem csillapodtak le a kedélyek.[17] A decemberi moszkvai fegyveres felkelés, illetve annak vérbe fojtása nyomán azonban megváltozott a belpolitikai helyzet, a forradalom kifulladt, most már a dumaválasztások és az új orosz parlamentben képviselendő taktika került előtérbe a legtöbb politikai erő részéről, a hangsúly az erőszakról az érvekre helyeződött át.

A jobboldali monarchista álláspont az agrárkérdésben

A márciusi választásokra történő felkészülés során az egyes politikai csoportok nyilvánosan kifejtették Oroszország válságának megoldásáról szóló elképzeléseiket, ekkor kezdett körvonalazódni a jobboldal agrárkoncepciója is.[18] A monarchisták más politikai erőkhöz hasonlóan világosan látták, hogy a belpolitikai helyzet egyik legsúlyosabb tényezője a parasztkérdés megoldatlansága. Ezt annál is könnyebb volt felismerniük, mert tucatnyi neves vezető oligarchának dúlták fel a birtokát az 1905-ös események során, főként azokét, akiknek latifundumai a szaratovi, csernyigovi és tambovi kormányzóságokban terültek el; így például *Gromovának, Voroncova-Draskova grófnőnek, Sztolipinnek, Rimaverának, Lippertnek, Csernyikinnek, Usakovnak, Suvalovnak, Toropnyinnak, Pirszkij-*

[16] Dok. mat. II. rész, 820. sz. dok.

[17] Dok. mat. 16. sz. dok.

[18] *Agrarnije programmi raznih polityicseszkih partyij.* In: *Voproszi mezsevanyija i zemleusztrojsztva.* 4. kötet. Moszkva, 1906.

nek.[19] Ezek az események nyilvánvalóan közrejátszottak abban, hogy alapkoncepciójukká „a tulajdon sérthetetlenségét", azaz a kialakult földbirtokviszonyok megváltoztathatatlanságát tették.[20] A nemesség úgy ítélte meg, hogy a lázongásoknak véget kell vetni, és további területek elvesztését már nem tudná elviselni, az már az egész osztály létalapjait ingatná meg. A monarchistáknak nem csak az I. Állami Duma trudovik küldötteinek követeléseivel és a vidéki tömegmozgalmakkal, hanem a kadet párt földkiegészítési, úgynevezett kompenzációs javaslatával is fel kellett venniük a küzdelmet. A konzervatívok a parlamentben, a szélsőjobb ekkor még a dumán kívül küzdött bármiféle újabb földosztás megvalósítása ellen. Érvelésük alapeleme volt, hogy a nagybirtokrendszer megszüntetése nemcsak a nemesek, hanem Oroszország érdekeit is sértené. Ha az ország csak parasztgazdaságokból állna, akkor az a mezőgazdaság egészét az alacsony hatásfokkal működő egykori jobbágytelkek nívójára süllyesztené le – fejtették ki szakértőik.[21] Alapfeltételezésként abból indultak ki, hogy a nagybirtok ab ovo fejlettebb a paraszti kisüzemnél. Felhívták a figyelmet arra, hogy a nagybirtok szétverése fenyegetné az ország exportérdekeit és a városok élelmiszer-ellátását is. Számítások láttak napvilágot, hogy amennyiben akár csak a kadet-terv szerinti mennyiségű föld, tehát körülbelül 33 millió gyeszjatyina[22] (a továbbiakban gyesz.) paraszti kézbe kerülne, az 250–300 millió pud gabonaveszteséget jelentene évente. Nyilvánvalónak tekintették, hogy a nagybirtok feleslege jelenti Oroszország számára az élelmezési biztonságot.[23] A nagybirtok munka-, jövedelem- és bérleti lehetőséget biztosít a parasztság számára – állították, igyekezve álláspontjukat a parasztság érdekében állónak feltüntetni. Erre egyrészről a monarchia bázisának megőrzése miatt, másrészt saját feketeszázas szervezeteik tagságának megtartása miatt volt szükség, hiszen az alapvető érdekellentét elfedésére argumentációt kellett találni. A parasztság meggyőzésére felhozták más helyütt, hogy a nagybirtok termelése az ipar nyersanyagigényét is hivatott kielégíteni, ez pedig felvevőpiacot teremt a paraszti gazdaságok számára is, a termékek biztos értékesítésének lehetősége pedig bevételüket, vásárlóerejüket növeli.[24] A földművelők problémáinak orvoslására a mezőgazdasági hitelviszonyok javítását, a tagosítás következetes végrehajtását egy általános földrendezési bizottság felügyelete mellett, új, a parasztok terheit mérséklő adórendszer bevezetését és a földbérleti viszonyok újraszabályozását tartották szükségesnek és lehetségesnek.[25]

[19] Dok. mat. II. kötet., 820. sz. dok.
[20] *Zemelnij voprosz.* Szentpétervár, 1906. 4. l.
[21] Szaltikov, A.: *Golodnaja szmerty.* Szpv. 1906. III. fejezetben kifejtett gondolatok.
[22] Korabeli orosz területmérték, 1,0925 ha.
[23] Gurko, V.: *Otrivocsnyije miszli po agrarnoj programme.* Szpv. 1906. 14–17. l.
[24] Uo.

A monarchista agrárszakértők és politikusok e kérdés tekintetében túlléptek a szlavofil ideológiai korlátokon – amely még a 70-es, 80-as években is ragaszkodott az obscsina fenntartásához[26] – és erőteljesen követelték a falusi földközösségi rendszer felszámolását, a parasztot telke saját tulajdonosává kívánták tenni, mert felismerték, hogy ez növelné érdekeltségét és ezzel együtt feltehetőleg a művelés intenzitását is.[27] Komoly gondolat húzódott meg a koncepcióváltás mögött, hiszen ily módon a *polgári tulajdon szentségét* a nemesek kiterjesztették volna egyrészt saját feudális eredetű birtokaikra, másrészt garantálták volna a tulajdonossá vált parasztok jogbiztonságát, így egy *tulajdonosi érdekközösség* létrehozását képzelték el, amely alapvetően érdekelt a hatalom és a kialakult viszonyok fenntartásában. Hasonló elgondolások vezették Sztolipint is a földreform meghozatalakor, mint ezt később kifejtjük. Más tekintetben a túlnépesedés miatti földhiány megoldására a sűrűbben lakott területekről történő széttelepítést, illetve a Szibéria-politika felújítását, vagy legalábbis az Uralon túlra költözést ajánlották.[28] Jermolov egykori földművelésügyi miniszter könyvében amellett, hogy összegezte a monarchista argumentációt, tovább is ment: bizonyos helyeken elképzelhetőnek tartotta a paraszti földek növelését, elsősorban ott, ahol 1861-ben a parasztok túl kevés földet kaptak és csak extenzív módszerekkel tudtak gazdálkodni. Leszögezte ugyanakkor, hogy azokon a helyeken, ahol a parasztok lázongtak, semmiféleképpen nem szabad földet osztani. A juttatandó földek birtokbavételének tekintetében az 1861-es megváltási feltételeket tekintette mérvadónak. Művében kritika alá vette a többi politikai párt agrárprogramját. A baloldali – eszer és szociáldemokrata – elképzeléseket azzal utasította el, hogy az semmiféleképpen nem fog hatni a parasztságra, mert az magántulajdont kíván, a közös művelés és társas tulajdon pedig nem más, mint utópia. A kadet párt körül csoportosuló liberális színezetű tervezeteknek a paraszti művelés elmaradottságát taglaló, intenzívebbé tételét sürgető javaslataival egyetértett, ugyanakkor elutasította a nagybirtok maximalizálását és az ily módon felszabaduló földek kisajátítását célzó elgondolásokat. A többi centrum, illetve mérsékelten jobboldali beállítottságú politikai erő (Október 17.

[25] Frolov, Sz.: *K agrarnomu voproszu.* Szpv. 1906. 8. l.
[26] Koseljov 1875-ben, Kavelin pedig az 1880-as évek elején még mindig az obscsina fenntartása mellett érveltek. Kifejtették, hogy az ősi orosz intézményt, amely a kölcsönös kezesség révén biztosítja az állami adók és jövedelmek behajtását, meg kell őrizni, a parasztok helyzetén Koseljov szerint a fejadók és megváltási díjak csökkentésével, Kavelin koncepciója alapján a vetésforgóra és a korszerűbb gépek használatára történő, kormányzati segítséggel megvalósuló átállással kell javítani.
[27] Frolov, Sz.: *K agrarnomu voproszu.* Szpv. 1906. 46. l.
[28] Szaltikov, A.: *Golodnaja szmerty.* Szpv. 1906. 119. l.

Szövetség, Jogrend Párt, Haladó Iparosok Pártja) programját reálisnak, saját elképzeléseihez közel állónak nevezte, elsősorban azért, mert a paraszti föld növelését csak a végső esetben és a legszükségesebb mértékben támogatták, akkor is csak méltányos kártérítés mellett.[29]

A feketeszázas szervezetek *dokumentumaikban* a könyv korábbi részeiben ismertetteken túl nem tértek ki a probléma részletes elemzésére, és ez (ezúttal) nem volt véletlen. *1905 egyik legnagyobb kihívása volt a szélsőjobb vezetői számára, hogy hogyan tartsák meg ekkor még paraszti többségű szervezeteik tagságát és földbirtokaikat – egyidejűleg.* Ennek megfelelően az ONSZ alapszabályában mindössze a III/10. pont alatt „a birodalom községeiben felállítandó parasztbankok" tervezetéről olvashatunk, amelyek részei lennének az ONSZ „Összorosz Bankjának".[30] A parasztbank felállításának célját a következőképpen határozta meg az alapszabály: „A bankok alapításának célja kizárólag az orosz ipar és kereskedelem felvirágoztatása, a parasztok olcsó hitelekkel történő ellátása, annak lehetővé tétele, hogy a bank segítségével termékeiket önállóan, közvetítők nélkül a lehető legmagasabb áron adhassák el. A bankok alapszabályát az ONSZ pétervári főtanácsa dolgozza ki."[31] *Testületi* szinten is csak rendkívül sporadikusan merült föl a kérdés: az Orosz Emberek 1906-os kongresszusa kategorikusan leszögezte, hogy „...az agrárkérdés miatt kialakult zavargásoknak semmi közük nincs a helyenként kialakult földhiányhoz".[32] Gurkónak, az Egyesült Nemesség Tanácsa (ENT) ügyintézőjének véleménye szerint „valójában a nagybirtok földjeinek termőképessége közel kétszerese a paraszti birtokokénak".[33] Előbbieken túl csak az ENT májusi I. kongresszusán elfogadott határozat foglalkozott részletesen az agrárkérdéssel. A feketeszázas szervezetek abban a sajátos helyzetben voltak, hogy az I. Duma idején a parlamenten kívül rekedtek, ezért elsősorban brosúrákban, füzetekben terjesztették álláspontjukat. A gyakorlatban a duma falain kívül a paraszti tagság indulatainak más társadalmi, etnikai, vallási csoportok felé történő terelésével tudtak „szelepet nyitni" egy súlyos társadalmi válság közepette, valamint érdekeik hatékonyabb képviseletére a kormányzósági nemesi testületek meghatalmazottainak első kongresszusán létrehozták a már korábban említett Egyesült Nemesség Tanácsát, amely legfőbb feladatának az önkényuralom védelmét és a *nagybirtok érintetlen megőrzését* tartotta. A tanács vezetői között ott találjuk a feketeszázasok prominens képviselőit, így Bobrinszkij grófot, Puriskevicset, Olszujev grófot és másokat. Mivel

[29] Jermolov, Sz.: *Nas zemelnij voprosz.* Szpv. 1906.
[30] CSSZKSZ. 43. l. Magyarul: Bebesi: *Vál. szöv.* 214–222. l.
[31] Uo.
[32] Russzkoje znamja, 1906. 99. szám.
[33] Gurko, V.: *Otrivocsnije miszli po kresztjanszkomu voproszu.* Szpv. 1906. 13. l.

érdekeik az agrárkérdés tekintetében teljességgel megegyeztek a földbirtokos monarchisták érdekeivel, argumentációjukban a mérsékelten konzervatív, sőt – a vita ellenére – a jobboldali kadet[34] szakértők nézeteit vették át, azonosultak velük és hangoztatták azokat. Szaltikov gróf 1906-os munkájában bizonyítani kívánta, hogy „a felhasznált föld területének növekedése nem maradt el a földművelő lakosság számának növekedésétől, sőt a kiegészítő földosztás támogatóinak állításaival szemben a földterület növekedése másfélszer nagyobb volt, mint a lakosság számszerű növekedése."[35] Az újabb nemesi földek kisajátításának értelmetlenségére Szaltikov felhozta, hogy ez esetben is „a parasztok csak kevesebb mint fél gyeszjatyina földet kapnának (!), amit 5–7 év alatt emésztene föl a népszaporulat".[36] Pesztrzseckij professzor ezt alátámasztandó kifejtette, hogy a paraszti birtok területe Oroszországban kétszerese a németnek és megközelíti az amerikai farmerbirtok nagyságát.[37] Ha a parasztok tulajdonába újabb földek kerülnének, akkor teljesen magától értetődő, hogy azokra is kiterjesztenék az általuk megszokott növénytermesztési módszereket, hármas forgót és sekélyszántást...[38] – fejtette ki Goremikin, a jobboldal egyik vezető szakértője, Vitte utóda a miniszterelnöki székben. A már említett Pesztrzseckij egy másik művében kiszámította, hogy ha a parasztok kezébe kerülne akár csak annyi föld, amennyit az I. Dumában a kadetok javasolnak – tehát mintegy 33 millió gyeszjatyinányi – akkor az évente 250–300 millió pud gabona veszteséget jelentene.[39] Ez azzal járna, hogy Oroszországnak le kellene mondania az exportról, vagyis a külföldről származó bevételekről – vonta le a következtetést. A megoldás – a professzor a jobboldal körében általánosan elfogadott véleménye szerint – nem a földek újrafelosztásában, hanem a földművelés kultúrájának emelésében rejlik. Számszerűsítette, hogy amennyiben a területeik több mint egyharmadát műveletlenül hagyó parasztgazdaságok áttérnének a korszerű vetésforgóra, az tekintettel arra, hogy földjeik 37-38 százaléka – körülbelül 46 millió gyesz. – ugaron áll, akkor az mintegy 25-30 millió gyeszjatyinának megfelelő földosztással érne fel, feltételezve, hogy ebben az esetben a parlagon hagyott földek arányát 2–6%-ra, tehát az angol–német modellnek megfelelő szintre lehetne leszorítani.[40] Levetszkij ezzel kapcsolatban arra hívta föl

[34] Ilyen volt például Pesztrzseckij professzor, akinek könyvére és nézeteire előszeretettel hivatkoztak.
[35] Szaltikov, A.: *Golodnaja szmerty nad firmoj dopolnyityelnogo nagyela.* Szpv. 1906. 13. l.
[36] Uo.
[37] Pesztrzseckij, D.: *Opit agrarnoj programi.* Szpv. 1906. 5. l.
[38] Goremikin, M.: *Agrarnij voprosz.* Szpv. 1906. 56. l.
[39] Pesztrzseckij, D.: *Piscsevoje dovolsztvije kresztjany i prinugyityelnoje otcsuzsgyenyije.* Szpv. 1906. 41. l.
[40] Uo.

a figyelmet, hogy semmi ok nincs feltételezni azt, hogy ha a parasztok jelentős újabb területek birtokába jutnak, akkor művelési kultúrájuk egyik pillanatról a másikra megváltozik. Kiszámította, hogy a termésátlagok várható csökkenése következtében Oroszország nemhogy exportálni nem tudna, hanem valószínűleg jelentős mennyiségű gabonabehozatalra szorulna.[41] A jobboldali szerzők önigazoló érvelése nem nélkülözött minden szakmai alapot. A 70-es évek szovjet agrártörténészeinek számítása szerint a nemesi latifundiumok terméshozamai rizsből például 12, őszi búzából 7, tavaszi búzából 6 pudnyival haladták meg 1905 előtt a paraszti birtokok termelését. Összvolumenében a gabonakultúrák terméshozama közötti különbség 12%-ot tett ki.[42] A „csúsztatás" a századeleji monarchista érvelésben ott érhető tetten, hogy annak a valamivel több mint másfél ezer birtoknak az eredményeit, amelyek valóban korszerű agrárgazdaságokként dolgoztak, kivetítették *valamennyi* nagybirtok terméshozamainak egészére, és így kapták meg az imponáló fölényt mutató adatokat. Ugyanakkor kétségtelen, hogy annak ellenére, hogy a nagybirtok területének a zömét továbbra is a parasztok művelték, általában jobb eredményeket tudott felmutatni, mint a paraszti telkek többsége. Ennek oka, hogy a parasztok a különböző ledolgozásos, felesbérleti, illetve bérmunka-lehetőségekkel a legtöbb esetben jobb jövedelemhez jutottak, mint saját szétszórtan fekvő, nehezen megközelíthető (éppen ezért gyakran ugaron hagyott) földjeiknek a művelésével, ezért ésszerű döntéssel favorizálták a latifundiumon végzendő munkát. Ezzel persze a nemesség is tökéletesen tisztában volt: a már idézett Jermolov kiszámította, hogy egy gyeszjatyina területen termelt gabona ára mintegy 9 rubel 35 kopejka, amelyből a parasztnak befektetései figyelembevételével 3,92 rubel a nettó nyeresége, egy gyeszjatyina földesúri birtok megműveléséért ugyanakkor 17 rubel tiszta jövedelemhez jut.[43] A másik ok, hogy az 1861-et követő tagosításoknál a jobb földek zömét a birtokosok igyekeztek megtartani, és az osztásföldet a silányabbakból mérték ki. Ezek után nem lehet meglepő, hogy a jobb termőképességű talaj jobb eredményeket hoz, még akkor is, ha ugyanolyan módszerekkel, esetleg ugyanazok művelik. A másik probléma, hogy ahogyan nem lehet általában véve nemesi birtokról beszélni, ugyanúgy a paraszti gazdaságok sem voltak egyformák. A vállalkozó, telkét gyarapítani képes gazdaparasztság egészen másképp gazdálkodott, mint a létfenntartásáért töredék telken küzdő sorstársa. Mindenesetre 1905 előtt az

[41] Levetszkij, F.: *K resenyiju agrarnogo voprosza*. In: *Agrarnij voprosz*. Moszkva, 1907. 2. kötet. 239. l.

[42] Dubrovszkij, Sz.: *Szelszkoje hozjajsztvo i kresztyjansztvo Rosszii v periogye imperializma*. Moszkva, 1973. 218. l.

[43] Jermolov, A.: *Nas zemelnij voprosz*. Szpv. 1906. 55. l.

orosz nemesség teljesen természetes megoldásnak tartotta földjei bérletben történő műveltetését: a statisztika szerint Oroszország európai kormányzóságainak 21%-ában gazdálkodott mindössze önállóan a földbirtokos, 32%-uk részben, 47%-uk teljes egészében bérbe adta területét a parasztoknak.[44] Ezt a tényt 1906 agrárvitája során a jobboldal a paraszti földigények megalapozatlanságának bizonyítására kívánta felhasználni. Goremikin kifejtette, hogyha valamennyi magántulajdonú földet – beleértve az egyházi, korona-, kolostori és kincstári birtokot – felosztanák a parasztok között, akkor családonként mintegy 5,1 gyesz. jutna.[45] Ez azonban nem jelentene tényleges művelésiterület-növekedést, hiszen a parasztok óriási mennyiségű földet – ennek mértékét 19,5 és 49,8 millió gyeszjatyina közé teszik, beleértve az erdőket is – bérelnek a földbirtokosoktól.[46] Így tulajdonképpen nem történne más, mint hogy a művelésük alatt álló földek *jogi minősége* (Kiemelés tőlem – *B. Gy.*) változna meg. Igaz, az újonnan szerzett földek után a jelenleg művelésük alatt állókkal ellentétben nem kellene bérleti díjat fizetniük, viszont a kapott új területeket meg kellene vásárolniuk.[47] Azt már Pesztrzseckij professzor számolta ki, hogy a nemesség számára ebben az esetben háromévi bérleti díjnál nem kisebb összeg lehetne a vásárlás tárgyalási alapja.[48] A szakértő, más jobboldali teoretikusokkal egyetemben teljesen figyelmen kívül hagyta, hogy a paraszti törekvések és mozgalmak nem új terhek vállalásáért, hanem éppen régebbi kötelezettségeiktől történő megszabadulásukért, fizetési terheik likvidálásáért indultak.

Agrárvita az I. Állami Dumában. Az Egyesült Nemesség Tanácsának állásfoglalása

Míg a parlament falain kívül heves szellemi párviadal zajlott a társadalom egyes csoportjai agrárérdekeinek érvényesítéséért, a dumában az ülések alaphangját a testület válaszfelirata adta meg, amely II. Miklós megnyitó beszédére reagálva leszögezte, „...hogy a falusi lakosság nyomorának megvilágítása és a megfelelő törvényes intézkedések elfogadása az Állami Duma legfőbb feladatát képezi. Az ország lakosságának legnagyobb számú része, a dolgozó parasztság türelmetlenül várja erős földéhségének kielégítését... [a kérdés megoldására] fel kell használnia a

[44] *Matyerii viszocsajsije utverzsgyenoj 16 nojabrja 1901. g. Komisszii po iszledovanyiju voprosza o dvizsenyii sz 1861 g. po 1900 g.* Szpv, I. rész, 302–307. l.

[45] Goremikin, M.: *Agrarnij voprosz*. Szpv. 1906. 56. l.

[46] Uo. A becslések alsó határa a szakszerűen eljáró Kokovcov-bizottság jelentéséből származik, a másik végletet 1905-ös vélekedések alapján közölte Goremikin.

[47] Pesztrzseckij, D.: *Piscsevoje dovolsztvije kresztjany i prinugyityelnoje otcsuzsgyenyije*. Szpv. 1906. 57. l.

[48] Uo.

kincstári, cári, kolostori... és kötelező kisajátítással a magánbirtok földjét is."[49] Az orosz parlament megnyílásának másnapján, április 28-án megalakult a parasztküldöttekből a trudovik frakció, Alagyin, Anyikin és Bondarjev vezetésével, programjuk földosztást és általános választójogot tartalmazott.[50] Mindez előrevetítette, hogy a parasztság nem lesz hajlandó engedni követeléseiből, ezért a szélsőjobb felerősítette a dumának a lejáratására folytatott akcióit, tehette, parlamenten kívüli pártként nem sok vesztenivalója volt. A parlamentben a konzervatívok részéről a megnyitás alkalmából Potocki gróf mérsékelt álláspontot fogalmazott meg, hangsúlyozta a parasztok helyzete javításának szükségességét, de egy országos méretű földosztást értelmetlennek tartott volna, megismételte a sokat hangoztatott konzervatív érvet, hogy a nagybirtok felszámolása a parasztság munkavállalási esélyeit, így jövedelemszerzési lehetőségeit rontja.[51] Már Menyhárt Lajos rámutatott 1983-ban, hogy ez a farizeus gondolat szándékosan nem számol azzal a ténnyel, hogy amennyiben a parasztságnak kellő mennyiségű és minőségű föld állna a rendelkezésére, akkor nem szorulna rá a más földjeinek műveléséből származó jövedelemre.[52] Goremikin miniszterelnök május 13-i beszéde eloszlatta az I. Dumához és az agrárkérdés gyors megoldásához fűzött reményeket. A kormányfő egyebek mellett kifejtette: „...ennek a kérdésnek az Állami Duma által javasolt megoldása semmilyen körülmények között sem engedhető meg. Az államhatalom nem teheti meg, hogy elismeri egyesek földtulajdonjogát, ugyanakkor másokat megfoszt ettől a jogtól."[53]A parasztkérdés megoldását a földművelők egyenjogúsításában, az osztásföldre vonatkozó tulajdonosi korlátozások feloldásában, a „földhiánnyal küszködők földbirtokának a növelésére" a szabad kincstári földek, valamint az önként felkínált nagybirtok Parasztbank által közvetített megvásárlási lehetőségében látta.[54] Anyikin, a trudovik frakció vezetője elutasította Goremikin érvelését, és az „orosz föld lakossága" nevében arra hivatkozott, hogy a parasztság jogos követeléseit, a földet és a szabadságot törvényesen biztosítani kell. Leszögezte, hogy a parasztság nem spekulatív céllal követel földet, hanem azért, hogy legyen hol dolgoznia, végül felhívta a figyelmet, hogy a parasztkérdés elodázása újabb forradalmi hullámba taszíthatja az orszá-

[49] *Tronnaja recs Goszudarja Imperatora.* Szpv. 1906. 8. l.
[50] Vö. Krausz–Szilágyi–Sz. Bíró: *Oroszország és a Szovjetunió XX. századi képes történeti kronológiája. 1900–1901.* Bp. 1992. 32. l. A későbbiekben: Kron.
[51] *Tronnaja recs...* 82. l.
[52] Menyhárt Lajos: *Az orosz társadalmi politikai gondolkodás a századfordulón.* 1895–1906. Bp. 1983. 160. l. A továbbiakban: OTPG.
[53] *Zaszedanyije Goszudarsztvennoj Dumi 13 maja 1906 goda.* Szpv. 1906. 10–15. l.
[54] Uo.

got.[55] Képviselőtársa, Ogorodnyikov nagyon határozottan kijelentette, hogy „...addig, amíg nem érvényesül a magánbirtok kisajátításának elve, addig nem oldódik meg a földkérdés".[56] A konzervatívok válaszaikban védelmükbe vették a miniszterelnöki expozét, illetve a publikációikban napvilágot látott és korábban idézett érveket ismételgették, így például a paraszti földvásárlások lehetővé tételét, az áttelepülési politika felújítását stb. Új elemet talán egyedül Gurko vitt a vitába, aki azt bizonygatta, hogy a nagybirtok felszámolásával az ipar és a városi vásárlóerő is válságba jutna, ez pedig növelné a falura visszamenekülők, végső soron az újabb földigénylők számát.[57] A trudovikok május 24-én előterjesztették saját elképzelésüket, amely a „104-ek tervezete" néven vált ismertté, és bizonyos pontjain megismételte, másutt azonban radikálisan meghaladta a korábban benyújtott kadet „42-ek" tervezetét.[58] A parasztküldöttek ebben a programban össznépi tulajdonnak nyilvánítva a földet nagyon határozottan kiálltak a földosztás gondolata mellett, és helyileg választott demokratikus önkormányzati szervekre kívánták bízni a földreform végrehajtását. A törvényjavaslat az agrárálláspontok végleges polarizálódásához vezetett, és rendkívül feszültté tette a hatalom és a duma viszonyát. Mivel rendszeresen érkeztek az orosz fővárosba a vidéki megmozdulások újabb elszaporodásáról szóló hírek, a kormány, hogy lecsillapítsa a közhangulatot, június 20-án új javaslattal állt elő, amely egyértelműen konzervatív nemesi szemléletet tükrözött, annál is inkább, mert főbb érvei az Egyesült Nemesség Tanácsa egy hónappal korábban elfogadott határozatát visszhangozták. Az *ENT állásfoglalásának* első pontja amellett, hogy elismerte, hogy a parasztság kezén összességében kevesebb föld van, mint 1861-ben, úgy ítélte meg, hogy a nemesi birtokon történő bérleti és munkavállalási lehetőségek ezt tökéletesen ellensúlyozzák. Elutasították azt a trudovik álláspontot, mely szerint a parasztok egzisztenciális boldogulása a tulajdonukban lévő föld nagyságával lenne összefüggésben, véleményük szerint az obscsina felszámolása, a tagosítás, a szabad áttelepülési lehetőségek biztosítása jelenti a kivezető utat az agrárválságból. Határozatuk 2. pontja a jól ismert nemesi érveket ismételte meg, amelyek a nagybirtokot a mezőgazdasági korszerűsítés letéteményeseinek, a nemzetgazdaság oszlopainak és a parasztok jövedelemforrásának tekintette. A harmadik pontban hangoztatták, hogy a nemesség mint társadalmi réteg az államhatalom alappillére, ráadásul a helyi intézmények irányításával és felügyeletével vidé-

[55] *Sztyenograficseszkije otcsoti Goszudarsztvennoj Dumi.* Szesszija I. 328. l. Szpv. 1906. A továbbiakban: GD.
[56] GD. 341. l.
[57] Uo. 523. l.
[58] Uo. 560–564. l.

ken is ők biztosítják a rendet. Ezt követően a kadet és trudovik törvényprojektek káros voltának taglalása következett, majd a 12. pontban előkerült a jól bevált szlavofil érv a „parasztság és nemesség évszázados egységéről". A tervezet néhány utolsó pontja megoldási javaslatokat is tartalmazott, ezek között azonban a korábbiakhoz képest nem volt új elem (olcsó hitel, parcellavásárlási lehetőségek az állami földből, áttelepítések felújítása, obscsina megszüntetése).[59] Miután a kormányjavaslat semmi olyat nem foglalt magába, ami az ENT tervezetében ne szerepelt volna, hamar világossá vált, hogy az agrárkérdésben egymásnak feszülő ellentét antagonisztikus, az a duma keretei között nem oldható föl. Június végén a helyzet kilátástalanságát látva Sztolipin belügyminiszter Trepov tábornok közreműködésével megkísérelt egy kadet és oktobrista politikusokból álló többségi kormányt, az úgynevezett „bizalom kabinetjét" létrehozni, amely mérsékelt polgári követeléseket tett magáévá, és ezek valóra váltásával képzelte el a forradalmi folyamat lezárását, illetve a tőkés-tulajdonosi érdekek érvényesítését. Programjuknak az alapvető polgári szabadságjogok biztosítása, valamint a halálbüntetés eltörlése mellett legfontosabb pontja volt a földkérdés rendezése. Miután elképzeléseiket a cár elutasította, Goremikin miniszterelnök lemondott, és még ugyanezen a napon a trudovik frakció kiáltványt tett közzé a földkérdés mielőbbi megoldásának szükségességéről. Ez már kellő alapot szolgáltatott az udvari köröknek arra, hogy elérjék a duma feloszlatását, ezzel párhuzamosan II. Miklós újabb választások kiírásáról és az egykori grodnoi, majd szaratovi kormányzó, Sztolipin miniszterelnöki kinevezéséről rendelkezett. A szétkergetett trudovik és kadet képviselők a Viborgi Manifesztumban megkísérelték polgári engedetlenségre, „passzív ellenállásra" felszólítani a lakosságot – eredménytelenül. Az új kormányfő azonban már tisztában volt vele, hogy a krízist a parasztkérdés megoldása nélkül nem tudja rendezni, ezért a későbbiek során ezt állította politikai programja középpontjába. Az I. Állami Duma tehát nem válthatta be az agrárválság megoldásához fűzött reményeket, amint ezt az újjáéledő vidéki megmozdulások is jelezték. Az amerikai mintájú korszerű farmergazdaság – amelynek létrehozásában elvileg szinte mindenki, a századfordulón még a szociáldemokrata szerzők egy része is egyetértett[60] – elérhetetlen álom maradt, s nemcsak a földrajzi-történeti különbözőségek miatt.

A feketeszázak falusi tömegbázisa

A szélsőjobb alapvető problémája volt 1905 őszétől, hogy vidéki tagságát és nemesi-földbirtokosi érdekeit hogyan tudná egyidejűleg megőrizni.

[59] *Zapiszka Szovjeta objegyinyonnih dvorjanszkih obsesztv*. Szpv. 1907. 32–41. l.

[60] Trockij, D.: *1905*. In: *Az orosz történelem egyetemessége és különössége*. Bp. 1982. Szerk. Krausz–Szvák. 265. l. a továbbiakban: OTEK.

A könyv más fejezeteiben részletesen kifejtettük az alantas ösztönök kijátszásának, a tömegindulat, az „igazi oroszok" nem oroszok, vagyis más társadalmi, etnikai, vallási csoportok ellen fordításának taktikáját, amely azonban csak a pogromok tobzódása idején jelentett rövid ideig megoldást.[61] Az 1906-os dumán belüli és kívüli monarchista érvrendszerre adott paraszti válasz, valamint a trudovik küldöttek magatartásából és javaslataiból azonban az is világossá vált, hogy a szlavofil érvek a nemesség és parasztság egységéről, a nagybirtok paraszti megélhetést biztosító szerepéről intakt módon hagyták a parasztképviselőket, akik a földbirtokosok helyett *saját* jól felfogott érdekeiket képviselték. Mindennek ellenére Sztyepanov adatai szerint 1906-ban a paraszti megbízottak 25,5%-a, a vidéki választók 28%-a feketeszázasnak vallotta magát, az 51 európai kormányzóságban pedig a paraszti választópolgárok 42,29%-a tartotta valamely jobboldali párthoz tartozónak magát.[62] Az I. Duma feloszlatása után a korábbiaknál sürgetőbben merült föl új taktika kidolgozása a papíron százezres nagyságrendű falusi tömegbázis megtartására és lehetőség szerinti bővítésére. Ebben először jól bevált szövetségesükre, az ortodox *klérusra* s különösen a pocsajevi szerzetespapságra támaszkodtak. Vitalij archimandrita és Iliodor szerzetespap műveletlen, buzgón vallásos parasztok tízezreit tudta a hagyományos egyházi érvekkel és módszerekkel az ONSZ tagjai közé léptetni, de az egész kolostor látványos eredményeket tudott felmutatni a feketeszázasság elterjesztésében.[63] A pocsajevi szövetségben 1906–1907-ben 1115 falusi alapszervezetet tartottak nyilván, a besszarábiai kormányzóságok területén 178 vidéki alapszervezet működött.[64] Sikereik még a volhíniai földbirtokos Sulgin elismerését is kivívták, aki meleg szavakkal szólt Vitalijról, az „önzetlen aszkéta emberről".[65] A pocsajevi kolostor nyomdájában készült a feketeszázas röpiratok, brosúrák többsége, a szerzetesek aktívan részt vettek terjesztésükben is. A II. Duma-választások idején a papság egyféle villámhárítónak, érdekellentét-tompítónak a szerepét játszotta a földesurak és a parasztok között. A feketeszázas alapszervezetek vezetője a legtöbb faluban maga a helyi lelkész volt. Mindez azon-

[61] L. erről a dolgozat *Feketeszázas terror, pogromok* című részét.

[62] CSSZVR. 244. l. Sztyepanov maga is érzi, hogy az adat túlzott lehet, ezért megjegyzi, hogy bár nem teljesen jogosan, de a közölt arányba az oktobristákat is beleszámították. Mégis, az orosz történésszel egyetértve azért érdemes közölni a fenti százalékokat, mert az oktobristáknak számottevő vidéki bázisuk nem volt, így lényeges mértékben az nem torzíthatta el a statisztikát.

[63] A klérus módszereiről, illetve a Pocsajevszkaja Lavrának a feketeszázasság elterjesztésében játszott szerepéről a *Feketeszázak a két forradalom között* című fejezet *Az Iliodor-jelenség* című részében írunk részletesebben.

[64] CSZSVR. 242. l.

[65] Sulgin,V.: *Dnyi*. Szpv., 1920. 241. l.

ban kevés volt ahhoz, hogy létszámában a feketeszázasság az ország legnagyobb szerveződése maradhasson. A *nemzetiségi ellentétek* a nyugati és általában véve az idegenek lakta területeken jól kijátszható ütőkártyát jelentettek a „valódi orosz" szervezők számára, ezt bizonyítja, hogy a helyi druzsinák többsége 1905–1907 során a nyugati és délnyugati területen jött létre. Ebben van némi önellentmondás, mert első pillantásra kevéssé tűnik valószerűnek, hogy a nagyorosz nemzeti sovinizmussal operáló szélsőjobboldali agitátorok nagy hatást tettek volna az ukrán, belorusz vagy besszarábiai parasztokra. Erre konkrét példát is ismerünk, amikor az ONSZ egyik szervezője jelentette, hogy egy moldáviai faluban működik helyi alapszervezetük, van is „szojuz" zászlójuk, azonban a leghatározottabban elhatárolják magukat a pétervári *orosz* (Kiemelés tőlem – *B. Gy.*) ONSZ-től.[66] Azonban az esetek többségében nem ez volt a jellemző, a nacionalizmus a földigény ideológiai alapjává vált: az „Oroszországot az oroszoknak" jelszó a helyi parasztság olvasatában azt jelentette, hogy igényt tarthatnak például a lengyel pánok vagy a moldáv nemesek birtokaira, s ez nemcsak a vidék orosz parasztjai számára volt vonzó lehetőség. Ezzel párhuzamosan az antiszemitizmus kijátszása a folyamatosan készenlétben tartott lehetőségek közé tartozott. Mindezeken túl, a feketeszázas vidéki szervezők alkalmaztak időnként egészen „speciális" módszereket is. Ezek egyik típusa volt, amikor az illető falusi lakosnak egyszerűen *nem volt tudomása* arról, hogy ő valamely feketeszázas szervezet tagja, a neve azonban a pétervári központ nyilvántartásaiban ott szerepelt.[67] Ilyen esetekben vallási ünnepeken, vásárok-búcsúk alkalmával jelvényeket osztogattak, amiért cserébe aláírást kértek. A parasztok a kapott medál szimbólumértékével nemigen törődtek, kötődést, kötelezettséget ez számukra nem jelentett, és az ingyen ezüstért bármit szívesen aláírtak.[68] A másik változat alkalmával utólag igyekeztek megtudni a pogromok résztvevőinek a nevét, és a *résztvevőt tagnak* tekintették, pedig a többség „közreműködése" nyilvánvalóan adott szituációban és csak egy alkalomra szólt. Voltak esetek, amikor a helyi szojuz alapítását maga a földesúr kezdeményezte, s gyakran *erőszakkal*, a hatóságok segítségének igénybevételével kényszerítette a bir-

[66] Az eset a Besszarábiai Kormányzóság Vodluj-Vodi falujában történt, ahol Georgij Csolak atya közölte az ONSZ képviselőjével: „én a maguk *orosz szervezetei* (kiemelés tőlem – *B. Gy.*) közül egyet sem ismerek el, és nem is fogom hirdetni a híveimnek, hogy lépjenek be..." GARF. F. 116. OP. 1. D. 77. 4. l.

[67] A Szmolenszki Kormányzóság újságja közölte, hogy Mamoska nevű faluban megalakult az ONSZ helyi szervezete. Az újságíró kérdésére, hogy ez azt jelenti-e, hogy ők ezzel a régi rendszer fennmaradását akarják, a parasztok azt válaszolták, hogy ők ugyan nem, csupán azért a medálért írtak alá, amit itt osztanak (egy ezüst Szent György-jelvényről volt szó – *B. Gy.*), In: Szmolenszkij vesztnyik, 1907. júl. 7-i szám. In: CSSZVR. 241. l.

[68] In: CSSZVR. 241. l.

tok lakosságát a szövetségbe történő belépésre.[69] A szojuz agitátorai gyakran maguk is műveletlen, egyszerű emberek voltak, és a klérushoz hasonlóan a falusi lakosság szervilitását, hatalomtiszteletét, vallásosságát, cár atyuskához való hűségét használták ki. Buturlinovkában például a helyi szervező, egy iskolázatlan parasztasszony a következő kérdéseket tette föl: „Kell neked a cár? Pravoszláv vagy? Oroszországot szereted? Ha igen – írj alá! Ha nem – akár mehetsz a rendőrfőnökhöz is!"[70] Megint más esetekben a helyi ONSZ-szervezetek befolyásos kapcsolatokkal rendelkezőknek igyekeztek feltűnni, akik a helyi közigazgatás korruptságát kihasználva az adótól a bírságon keresztül mindent képesek elintézni.[71] Mindezek a módszerek az alapvető érdekellentéteket csak ideig-óráig voltak képesek elfedni, a paraszt-földesúr konfliktus, így ezzel együtt a feketeszázas vezetőréteg és a vidéki tagság érdekellentéte a II. Duma-választások, majd a parlamenti munka során óhatatlanul a felszínre került.

A sztolipini földreform

Az I. Állami Duma szétkergetése lehetőséget biztosított a Sztolipin-kabinet számára, hogy az agrárkérdést saját elképzelései, tehát a *nemesi érdekek* szerint kezelje. A miniszterelnök személyes meggyőződése volt, hogy „amíg a paraszt szegény, nincs személyi földtulajdona, amíg erőszakkal az obscsina szorításában tartják, addig rab marad, és semmilyen írott törvény nem biztosít számára szabadságot".[72] Ezért az 1893-ban megkezdett kormányzati politikát folytatta, amely ettől az évtől előírta, hogy az obscsinák csak 12 évente oszthatják fel földjeiket. 1903. március 12-én eltörölték a faluközösségek kölcsönös kezességének intézményét, Sztolipin ezt 1906. augusztus 27-én általánosan kiterjesztette a birodalom valamennyi földművesére. Ugyanebben a rendeletben lehetővé tette a kincstári földek megvásárlását egy erre a célra létrehozott földalapból a parasztok számára, amelyet helyi földrendező bizottságok bonyolítottak le, az ügyleteket pedig a Paraszti Földbank finanszírozta. 1906 őszén ismét kiújultak a pogromok, ebben a légkörben a kormányzat elsősorban *jogi jellegű*, közérzetjavító intézkedésekkel kívánta orvosolni a helyzetet. Az ősz folyamán hozott rendeletek lehetővé tették, hogy a parasztok rendi hovatartozástól függetlenül állami szolgálatba lépjenek,

[69] Sztyepanov közöl egy esettanulmányt, amikor a fenti módszerekkel kényszerítették a harkovi járás Szenykov nevű falucskájának lakóit, hogy egytől egyig belépjenek az ONSZ-be. In: CSSZVR. 240. l.

[70] GARF. F. 102. D. 999. CS. 39. T. 2. 513–515. l.

[71] Az Orlovszki Kormányzóság Kurakino nevű falujában történt egy zsarolási ügy, amikor is a helyi feketeszázas szervezet tagjai azzal zsarolták meg adósaikat, hogy amennyiben nem fizetnek, feljelentik őket a rendőrségen, és kiutasíttatják őket a faluból. GARF. F. 102. D. 238. 5. l.

[72] *Ubijsztvo Sztolipina*. New York, 1984. Idézi: OBT. 603. l.

tovább tanuljanak, lakóhelyet változtassanak, továbbá mentesültek néhány feudális jellegű szolgáltatás alól. Eltörölték a még fennálló családjogi korlátozásokat, elrendelték, hogy a zemsztvo-testületbe ezután a parasztok önállóan delegálhatják képviselőiket, megerősítették az 1905. november harmadikai törvényt, amely kimondta az osztásföldre vonatkozó kötöttségek megszüntetését. Az intézkedéssorozat legfontosabb eleme a *november kilencedikei reform* volt, amelyet az előbbiekben említett rendelet továbbfejlesztésének tekintettek. Ez lehetővé tette a paraszt számára, hogy kilépjen az obscsinából, és addig művelt földjének szabad tulajdonosa legyen. Magukat a faluközösségeket két csoportba osztották: amelyekben a föld újrafelosztására még sor kerül, és olyanokra, amelyekben már nem. Előbbiben a parasztok korábbi telkeiknek automatikusan tulajdonosaivá váltak, utóbbiban a családfőknek kellett kérelmezniük a különválás engedélyezését. Az egykori osztásföldet terhelő törlesztéseket eltörölték, a föld teher- és kötelezettségmentesen került művelője birtokába. A mir jogot kapott, hogy többségi határozattal feloszlassa önmagát, és területét egyéni birtokokká alakítsa át. Ott, ahol a családfők legalább egyötöde kérte, ott az obscsina fenntartása mellett is általános tagosítást kellett végrehajtani. A kivitt telket kötelezően egy tagban kellett kiadni, amennyiben tulajdonosa a faluban maradt, úgy ennek a rétegnek az elnevezése otrubnyik[73] lett. Amennyiben a gazda úgy döntött, hogy kiköltözik a neki juttatott földre, a tanyára, akkor hutornyiknak,[74] tanyásgazdának hívták. Hogy megakadályozzák túl sok föld egy kézben történő fölhalmozódását, az elvileg lehetővé váló szabad földadásvétel nagyságát 25 gyeszjatyinában korlátozták.[75] A rendeletet a II. Duma feloszlatása miatt nem cikkelyezhette be, azt csak a III. Duma emelte törvényerőre 1910-ben, II. Miklós pedig pedig ezen év június 14-én szentesítette,[76] a folyamat lezárásaképpen 1911 májusában kiadott törvény pedig a paraszti osztásföldet egyéni tulajdonnak ismerte el.

A sztolipini agrárreform az arisztokrácia érdekei szerint rendezte az agrárkérdést, sikerült *elkerülnie*, hogy a mintegy 130 000 nemesi birtok kötelező szétosztására sor kerüljön. A terjeszkedni és vásárolni képes parasztság földigényét az obscsina rovására valósította meg, igaz, feladta ezzel az orosz történelem egyik legősibb intézményét, annak összes előnyével és hátrányával együtt. A központi földekből mindössze a kincstári birtok egy részének megvásárlási lehetőségét biztosította, érintetlenül hagyva a magán- mellett a koronabirtokot is. Ugyanakkor intézkedései első ízben vezették be az *agrár-magántulajdon* fogalmát az orosz törvénykezésben, és a privát tulajdonosi rendszer, a felszabadított földforgalom, a kedvező hitellehetőségek kétségkívül szolgálták az agrármodernizációt, elősegítették egy erőteljes tulajdonosi-paraszti réteg kialakulását, amely politikai értelemben feltétlenül a monarchia támaszának számított, gazdaságilag pedig az agrárszektor fejlődése egyik letéteményesének volt tekinthető. A november 9-ei lehetőséggel élve a reformot követő évtizedben különböző adatok szerint 1,6–2,5 millió parasztgazdaság,[77] egyes becslések szerint az összes gazdaság 19, mások szerint 24%-a vált ki,[78] mintegy 12 millió gyesz. földet téve egyéni birtokká. Az új, erős gazdaparaszti réteg 1916-ban a paraszti földek 22–38%-át, az összes agrárterület több mint 10%-át ellenőrizte.[79] A reform megvalósításában fontos szerepet játszott a Paraszti Földbank, amely 1906–1915 között mintegy 4 millió gyesz. föld elidegenítéséhez járult hozzá (ebből 3,25 milliót hutorként és otrubként) kedvező hitellehetőség biztosításával.[80] Maguk a nemesek is jelentős területtől váltak meg, főként még 1906–1907 bizonytalan körülményei között. Az egyéni érdekeltségen és a korszerű módszerek – pl. gépesítés – elterjesztésén alapuló agrártőkés viszonyok kibontakozását adatokkal jól alátámasztható gazdasági konjunktúra követte, amely csak az első világháború alatt tört meg.[81] A reform értékelésekor Gerschenkron felhívja az állami szerepvállalás adott viszonyok közötti szükségességére a figyelmet, mivel az orosz birodalom nem rendelkezett olyan gazdaságon belül felhalmozódó forrásokkal, amelyekből Anglia

[73] Az otrub=külön telek kifejezésből származik az új gazdaparaszti réteg elnevezése.

[74] A hutor=tanya elnevezésből ered a különélést választó másik gazdaparaszti réteg neve.

[75] A rendelet szövege: *Polnoje szobranyije zakonov Rosszijszkoj imperii XXVI.k.* Szpv. 1909. 970–974. l. Magyarul: Bebesi, *Vál. szöv.* 175–176. l.

[76] *Polnoje szobranyije zakonov Rosszijszkoj imperii XXX. k.* 1910. Szpv. 756–753. l. Magyarul: Bebesi, *Vál. szöv.* 176–178. l.

[77] Az 1,6 milliós adatot Krausz T. közli az OT. 444. oldalán, ez a szakirodalomban ismert alsó határ, a 2,5 milliós adat Berend–Ránkinál található az EGT 528. oldalán, alapja Dubrovszkij 1963-as számításai. A két szélsőérték között is különböző szerzők különböző számokat adnak meg, ami az orosz statisztika állapotát ismerve nem lehet meglepő.

[78] A 19%-os érték Ciepielewskinél olvasható: *A Szovjetunió gazdaságtörténete*, Bp. 1977. 29. oldalán (a továbbiakban SUGT), a 25%-os adatot a Berend–Ránki szerzőpáros közli az *Európa gazdasága a XIX. században* 528. lapján, (a továbbiakban EG.) Dubrovszkij 1963-as számításai alapján.

[79] SUGT. 29. l.

[80] A bank 20%-os előleg mellett hosszú lejáratú, kedvező kamatú hitelt nyújtott a parasztgazdaságok számára, amit elősegített, hogy a reform az 1893-as jelzálogtörvényt hatályon kívül helyezte, így a kölcsönnyújtás után azonnal jelzáloggal terhelte meg az immáron magántulajdonná vált telket.

[81] A dinamikus változások főleg az ipari növények termelésében mutatkoztak, nőtt a cukorrépa, a burgonya, a zöldségfélék és a takarmánynövények termesztése, a gabonatermelés 1912-ben 186%-kal haladta meg a reform bevezetésének időszakát, a burgonyatermelés átlagban 6–7-szer, a cukorrépa hétszeresen múlta felül az 1860-as évek termelési volumenét. Ugyanakkor Krausz felhívja a figyelmet, hogy annak ellenére, hogy a századelőre Oroszország valóban jelentős gabonaexportőrré vált, 1912-ben egy főre 442 kg búza jutott, míg Amerikában 786, Kanadában pedig 2000 kg. Mindez a fejlődés relativitására hívja fel a figyelmet, illetve arra, hogy a cári birodalom még mindig elég távol volt a nyugati világ fejlődési centrumától. In: SUGT. 29–30. l., illetve OT. 439. l.

vagy Franciaország a saját modernizációját finanszírozta.[82] Ezt elismerve, részben ezzel polemizálva Berend T. megjegyzi, hogy a féloldalas növekedés erőteljesen megsarcolta azt a szektort, amelyből beruházási forrásai származhatnak, ezzel saját maga teremtette meg önnön fejlődésének belső fékjét.[83] Krausz az új magyar nyelvű nagymonográfiában a konzervatív érdekek által vezérelt agrárátalakulás árnyoldalaira irányítja a figyelmet, kiemelve az agrárpauperizáció jelenségét, illetve az obscsina felbomlásából származó súlyos társadalmi következményeket.[84]

Kétségtelen, hogy mint minden nagy társadalmi átalakulásnak, a nyertesek mellett voltak vesztesei is. Az egyéni tulajdonra való áttérés nem egyidejűleg és nem egyenletesen játszódott le, a fejlettebb körzetekben gyorsabban, az ipari központoktól távolabbi régiókban lassabban ment végbe, s az átalakulás csak 1910-től gyorsult föl. A reform természetes eredménye volt a parasztság erőteljes további differenciálódása, sőt pauperizációja. 1913-ban becslések szerint mintegy 13 millió parasztgazdaság, az össz-gazdaságok kb. 65%-a szegényparaszti jellegű volt.[85] Krausz becslése szerint az obscsinát elhagyók fele nem tulajdonos, hanem földönfutó, pauper lett.[86] A töredék telküket eladó nincstelenek számát a demográfiai hullám is növelte, s bár az ipar kapacitása ezekben az években jelentősen nőtt, mégis csak mintegy egyharmadát volt képes fölszívni az újkori gazdasági szektorok közötti népvándorlásnak.[87] Segített a népességfölösleg levezetésében a Szibéria-politika felújítása, amely az orosz nemesség és a Sztolipin-kormány elképzeléseinek egyik sarokpontja volt. Ennek keretében mintegy 3-3,5 millió embert telepítettek át állami segítséggel és a Paraszti Földbank aktív közreműködése mellett az Uralon túlra.[88] Az obscsina is aktív „utóvédharcokat" folytatott. A faluközösségi rendszer, amely egyúttal „adóközösségként"[89] is működött, garanciát jelentett a hatalom számára a törlesztések megfizetésére, keretei között könnyebb volt nyilvántartani az adózókat, ezért sok helyütt a helyi bürokrácia akadályozta a mir szervezet felbomlasztását. Az a mintegy 110 ezer faluközösség, amely megérte 1917-et, az összföldek 75–80%-át ellenőrizte.[90]

[82] Gerschenkron, A.: *A gazdasági elmaradottság – történelmi távlatból*. Tanulmányok. Bp. 1984. 53. l.
[83] EG. 529. l.
[84] OT. 439–443. l.
[85] SUGT. 29. l.
[86] OT. 443. l.
[87] OT. 443. l.
[88] OBT. 601. l., OT. 443. l.
[89] Krausz, OT. 440. l.
[90] OT. 440, 443. l.

Monarchisták és parasztok a II. és III. Állami Dumában

Az 1907-es II. Állami Duma-választások kampánya január, február hónapokban zajlott, az I. Duma feloszlatása utáni politikai légkörben szabad agitációt csak a jobboldali pártok fejthettek ki. A választásokra történő felkészülés során kiéleződött a feketeszázas szervezetek tagságának és nemesi elitjének viszonya. A jobboldal abban volt érdekelt, hogy a parasztküldöttekkel minél jobb együttműködést alakítson ki, másrészről saját szervezeteinek tagjai közül olyanokat juttasson a dumába, akik hajlandók a monarchista álláspontot képviselni. Mindezzel a duma balratolódását, a nemesség számára előnytelen földtörvény meghozatalát kívánták megakadályozni. Sztyepanov már idézett adatai szerint a paraszti megbízottak egynegyedét, a választók mintegy 30%-át sorolhatták a feketeszázas szervezetek tagjai közé, az összes paraszti választó kb. 40%-a valamely jobboldali párttal rokonszenvezett.[91] A kooperáció kérdése az I. Állami Duma idején még nem merült fel, mert ebbe a testületbe a szélsőjobb még nem tudott képviselőket küldeni. Annyit sikerült csak elérnie, hogy azokból a kormányzóságokból, ahol a feketeszázasság a legerősebb volt – így a volhíniai, minszki, besszarábiai területekről –, csak „mérsékelt", a trudovik frakció radikális földosztási programjától elhatárolódó parasztdelegátusok kerüljenek be, számszerűleg mindössze öten.[92] A II. Duma-választásokra történő felkészülés során a nyilvánvaló ellentétek a felszínre törtek. Vita alakult ki a mandátumok elosztása tekintetében, de a képviselendő követutasítások kérdésében is. A volhíniai körzetben, ahol a szélsőjobb aránylag jó választási eredményt ért el, a parasztok a képviselői helyek többségét maguknak követelték. Elképzeléseik szerint a 14 elnyert mandátumból két szavazatot adtak volna mindössze az orosz földbirtokosoknak, kettőt a klérusnak, egyet a cseheknek, egyet a németeknek (nemzetiségi területről van szó!), a többi nyolc helyet fenntartották volna saját maguk számára.[93] A kiéleződő konfliktusban, hogy a jelentős paraszti többségű szervezetek bizalmát megtartsák, a klérus lépett föl közvetítőként, azzal, hogy lemondott egyik mandátumáról a földbirtokosok javára. A volhíniai nemesek eredeti elképzelése hat voks lett volna, ez később öt szavazatra módosult. Végül meg kellett elégedniük három mandátummal, a parasztság ugyanis nem sok kompromisszumkészséget mutatott.[94] A monarchisták befolyása alatt álló nyolc déli és délnyugati kormányzóságból 21 jobboldali beállítottságú küldöttet sikerült az orosz parlament falai közé bejuttatniuk, akik kivétel nélkül az ONSZ pocsajevi alapszervezetének a

[91] CSSZVR. 244. l.
[92] CSSZVR. 244. l.
[93] Pocsajevszkije izvesztyija, 1907. február 13-i szám.
[94] Uo.

tagjai voltak.[95] A választási módszerek nem voltak elegánsak, ám annál célravezetőbbek: a korabeli sajtó beszámolója szerint századonként, katonai fegyelemben, levett sapkával vonultatták tagjaikat a szavazóhelyiségekhez a feketeszázak, valamennyi választó mellén ott virított a szövetség ezüst Szent György-jelvénye[96]. Ezek után a voks már nem lehetett kétséges. Ugyanakkor nem lehetett ilyen „katonásan" megoldani a követutasítások kérdését. Az önmagukat konzervatívnak, jobboldalinak és monarchistának tartó parasztküldöttek számára a *Pocsajevszkaja Lavrában* nyomtatott instrukciók egyidejűleg voltak monarchista és nemességellenes beállítottságúak. „Meg kell kérni a cárt, hogy segítsen nekünk a földhiány megoldásában... A földbirtokosok ne hivatkozhassanak a múltra. Ahol megsértették a parasztok érdekeit, vagy elvették azokat a földeket, amelyeket a felszabadító cár juttatott nekik, ott a földesurak adjanak vissza minden földet. A továbbiakban törekedjetek arra a dumában, hogy ne a gazdagok, hanem a szegények kapjanak földet... Ahol sokan vannak a parasztok és nincsen eladó föld, kérjétek meg az uralkodót, vásárolja meg Ő a nemesek földjét."[97] Az utasítás a szerzetespapságnak a többféle érdek közé szorult helyzetét is mutatja. A cár iránti hűség, a nép szolgálata és a nemesi elit gazdasági, politikai érdekeinek a védelme nagyon nehezen tűnt összeegyeztethetőnek, és hosszabb távon nem is lehetett sikeres. A választások idején még különböző eszközökkel el lehetett érni a monarchisták számára megfelelő beállítottságú parasztküldöttek kiválasztását, ugyanakkor a dumában az érdemi munka megkezdése után azt kellett tapasztalniuk, hogy a fenti követutasítás szellemében tevékenykedő delegáltak a duma balszárnya felé sodródtak, és hamarosan felhagytak a jobboldali képviselőcsoport támogatásával. Pedig a bekerült parasztküldöttekre hatalmas nyomást gyakoroltak: megválasztásuk után a volhíniai delegáltakat Iliodor szerzetespap és Antonij érsek kísérték ki a vasútállomásra, és látványos külsőségek között búcsúztatták őket, az érsek valamennyiük nyakába egy keresztet akasztott. Megérkezésük után a feketeszázasság „alapító atyjához", Dubrovinhoz vezették őket, és igyekeztek függőséget kialakítani, például oly módon, hogy a jobboldali parasztképviselőket eleinte a pétervári ONSZ helyiségeiben szállásolták el.[98] Mindez azonban együttesen is kevésnek bizonyult, és a február 20-án összeülő II. Állami Dumában az első konfliktus hamar bekövetkezett. Márciusban Jevlogij püspök, a lublini és szedlecki kormányzóság orosz lakosságának képviselője egy felszólalásában élesen rátámadt a lengyel földbirtokosokra. Emlékirataiban maga

[95] Pocsajevszkije izvesztyija, 1907. február 13-i szám.
[96] Recs, 1907 okt. 22-i szám.
[97] Pocsajevszkije izvesztyija, 1907. február 16-i szám.
[98] Pocsajevszkije izvesztyija, 1907. február 13-i szám.

írja le, hogy nagy meglepetésére a csekély létszámú szélsőjobb tagjai kérdőre vonták felszólalása miatt: „Ön a magántulajdon ellen lép föl, Ön rossz monarchista, Ön *baloldali* (kiemelés tőlem – *B. Gy.*)... úgy gondoltuk, ön a mi támaszunk...".[99] Egyikük teljesen világossá tette az ultrakonzervatív álláspontot: „egy lengyel földbirtokos közelebb áll hozzám, mint egy orosz paraszt" – közölte.[100] A frakcióvezető Puriskevics véleménye jól jellemezte nemcsak a szélsőjobbot és nemcsak Puriskevics személyiségét, hanem azt is, hogy minek tekintették valójában az egyházat: „bátyuska, maga tényleg hisz abban, amit mond?" idézi fel a feketeszázas vezér kérdését Jevlogij püspök.[101] A szerző memoárjában maga vonja le a következtetetést: a jobboldal nemhogy nem támogatja önzetlenül az egyházat, hanem csak a nép engedelmességre bírásának eszközét látja benne.[102] Az együttműködés kérdése azonban ekkor még nem éleződött ki, mert a még az elsőnél is radikálisabb és rövidebb életű „népharag dumáját" Sztolipin 1907. június harmadikán feloszlatta. Az orosz parlament megteremtési kísérleteinek sorában a harmadik 1907. november elsején ült össze, és egyetlen volt, amelyiknek sikerült ötéves mandátumát kitöltenie, 1912. június 9-ig.[103] Kihasználva a választójogi törvény módosítását, a feketeszázak a falvak felső, kulák rétegére támaszkodtak, sőt politikai ellenfeleik véleménye szerint kereskedőket és kispolgárokat juttattak be a dumába parasztküldöttként.[104] A földhiányos nyugati kormányzóságok küldöttei azonban minden pszichológiai és politikai nyomás ellenére valóban a közép- és szegényparasztság érdekeit képviselték, bár a klérus erős befolyása alatt állottak.[105] A földbirtokosok és monarchista parasztok vitáinak középpontjában az 1906. november 9-i reform, annak végrehajtása, illetve az obscsina intézményének további sorsa állott. A „Tisztelt Ház" csak 1908 novemberében, tehát mindegy két évvel az agrárreformot lehetővé tevő sztolipini rendelet után tudta napirendre tűzni a problémát, és meglepő módon olyan éles polémia

[99] Jevlogij: *Puty mojej zsiznyi.* Szpv. é. n. 184. l.
[100] Uo.
[101] Uo.
[102] Uo.
[103] Kozbanyenko.V.: *Partyijnije frakcii v I i II Goszudarsztvennih Dumah v Rosszii. 1906–1907.* Moszkva, 1996. 79–80. l.
[104] A kadet Singarjev a következőket írta a monarchista „parasztokról": ..„a kaukázusi orosz lakosság képviselőjének, Tyimoskinnak üvegraktára van és kereskedik, a besszarábiai Gulkin »földműves« párizsi lapokat járat... Andrejcsuk 4 gyeszjatyinás birtoka mellé vásárolt egy 25 gyeszjatyinását, emellett rendszeresen kincstári megbízásokat kap...." In: Avreh, A.: *Agrarnij voprosz v III-ej Dume.* Moszkva, 1958. 61. l.
[105] A feketeszázas sajtó diffamálólag nyilatkozott azokról a parasztküldöttekről, akik nem monarchista beállítottságúak voltak: Vojceljuk képviselőről például ezt írta a Recs: „Milyen meggyőződése lehetne? Amit a pap mond neki, azt teszi, mert sokkal jobban érdekli a mennybe, semmint az Állami Dumába történő bejutás." Recs, 1907. október 19-i szám.

alakult ki, mintha nem egy évekkel ezelőtt eldöntött kérdésről nyitottak volna vitát. A korabeli sajtótudósítások leírják, hogy az agrárkérdés napirendre kerülésekor mintegy 200 beadványt nyújtottak be a küldöttek, az elnöklő Homjakovnak az iratok átvételének idejére 15 perc szünetet kellett elrendelnie. Az indítványok összeszámolásakor kiderült, hogy 207-en kívánnak a kérdéshez hozzászólni, az előterjesztéseket követő vitákkal együtt összesen mintegy félezer beszéd hangzott el agrárügyben a parlamentben. A feketeszázas szónokok nagyon határozottan bírálták a faluközösség intézményét. Markov II például így érvelt: „Az ezerszer elátkozott faluközösség miatt nincstelenedett el oly szörnyen és oly megsemmisítően a mi orosz népünk. Amíg a paraszt egyedül van, csodálatos, jólelkű, együttérző, de ha tömegbe csoportosulnak össze, és *írástudó emberek vodkával itatják le őket* (kiemelés tőlem – *B.Gy.*), akkor vadállatokká válnak, a vadállatokkal pedig harcolni kell".[106] Az idézett gondolat azért is figyelemre méltó, mert az említett tömeglélektani effektust maguk a feketeszázak használták ki 1905–1906-ban, nem egy ízben a pogromok szervezésekor. Az ENT elnöke, Bobrinszkij gróf kijelentette: „Nekem úgy tűnik, hogy az obscsina védelmezői valójában csak utolsó útjára kísérték a faluközösséget."[107] A szélsőjobb állásfoglalását egyértelműen determinálta, hogy az obscsinák szétverésével nem a nemesi birtok rovására valósult meg a parasztság földigényének kielégítése, másrészről úgy ítélték meg, hogy a faluközösségből kiváló, földeket összevásárló új paraszti réteg politikájuk megbízható támasza lesz. Menysikov a kulákságot „gazdáknak", „az orosz föld összegyűjtőinek", „kis Iván Kalitáknak" nevezte. „A kulákok a *paraszti lét ellenségei* (kiemelés tőlem – *B. Gy.*), de egyáltalán nem paraziták. Ellenkezőleg, ők a leginkább önálló, tevékeny, munkaszerető, vállalkozó kedvű gazdák, kemények, mint az összeszorított ököl."[108] Mitrofan püspök egészen odáig ment, hogy az önállóan gazdálkodó parasztokat a „nyugati életforma" letéteményeseinek tekintette: „Parasztjaink új, nyugat-európai mintára épülő létformája, miszerint tartósan letelepednek saját különálló földdarabjaikon, hasznos jelenség."[109] Megosztottabb volt a szélsőjobb a szegényparasztság tekintetében. Míg Markov II a dumában a rá jellemző kategorizmussal közölte, hogy „fel is út, le is út, akár el is mehetnek",[110] mások arról igyekeztek meggyőzni a parasztságot, hogy tulajdonképpen jobban járnak, ha béresnek szegődnek, mintha saját gazdaságot vezetnének.[111] Néhány évvel később azonban a feketeszázas sajtó álláspontja

[106] GD. Szoziv 3. Szesszija 2. Cs. 2. 932. l.
[107] Uo.
[108] Novoje Vremja, 1908. 6. sz. In: CSSZVR. 246. l.
[109] GD. Szoziv 3. Szesszija 2. Cs. 1. 200. l.
[110] Uo. 925. l.
[111] Novoje Vremja, idézett szám.

– elsősorban a dubrovini irányzaté – alapjaiban változott meg ebben a kérdésben, a *Russzkoje znamja* például arról cikkezett, hogy néhány izgága ember, akik „tanyára mennek", az egész közösség romlását vonják maguk után".[112] Kemény „pengeváltásra" került sor a földhiány kérdésében is. Markov II kijelentette, hogy „nem érti, hogy a parasztok miféle földhiányról beszélnek, hiszen láthatólag nem tudják megfelelően felhasználni a munkájukat".[113] Danyiljuk képviselő felhívta a monarchisták figyelmét arra, hogy súlyosan tévednek, ha azt gondolják, hogy a november kilencedikei ukáz törvényerőre emelésével megoldódik a parasztság helyzete. „Uraim, nem elégítjük ki ezzel a törvénnyel a parasztokat. Szenteljenek figyelmet a föld nélküliekre és a kevés földdel rendelkezőkre is."[114] A honatya ismertette, hogy néz ki egy átlag volhíniai paraszttelek: egy-, fél-, esetleg harmadgyeszjatyinányi területen élnek és gazdálkodnak 5–7 fős családok.[115] Ehhez csatlakozva képviselőtársa, Andrejcsuk leszögezte: „nem állíthatjuk, hogy ha elfogadtatjuk a november kilencedikei törvényt, akkor ezzel rendeződik az agrárkérdés".[116] A földműves képviselők kétségbeesésükben olyan érveket is felhoztak, amelyekről már a korábbiakban láttuk, hogy nem feleltek meg a valóságnak. Geraszimov azt állította, hogy a parasztok morzsányi telkein és a nagybirtokokon teljesen egyforma a termés.[117] Abban viszont már a lényegre tapintott a parasztképviselő, amikor Markov II felvetésére, hogy miért nem fejlesztik a parasztok földműves kultúrájukat, így reagált: „mi értelme van egy-két gyeszjatyinás földön a fejlesztésnek?"[118] Az is tény, hogy a parasztképviselők közömbösen reagáltak más, földterületeik növelését célzó javaslatra. Nyikityin delegátus például elutasította a Parasztbank segítségével történő kedvezményes földvásárlás ötletét: „...ezek a bankok... csak a gazdagoknak segítenek, akiknek földjük van, a szegényeknek még kölcsönt sem adnak."[119] Legalább ilyen bizalmatlansággal fogadták az áttelepülési politika felújítására vonatkozó javaslatokat is. 1909. március 14-én az Áttelepülési Főbizottság költségvetési

[112] Russzkoje znamja, 1913. augusztus 18-i szám. Az említett cikket közölte: *Dokumenti i matyeriali po isztorii Belorusszii.* Moszkva, 1943. III. kötet, 831. dok. 663–664. l. A közölt esetben a klimovicseszki járás hotyimi körzetének Markovka nevű falujában egy Ivan Petuskov nevű gazda oly módon kívánta földjét a közösből kivenni, hogy az elzárta volna a falutól a vizet. Kérelmét ennek ellenére a helyi hatóságok támogatták, és amikor Petruskov és a falubeliek között összetűzésre került sor, a rendőrség a tömegbe lőtt, 11 embert letartóztattak.
[113] GD. Szoziv 3. Szesszija. 1. 930. l.
[114] Uo. 1250. l.
[115] Uo.
[116] GD. Szoziv 3. Szesszija. 1. 930. l.
[117] Uo. 1250. l.
[118] Uo.
[119] Uo. 1246. l.

vitájának ülésén a jobboldali Volkov előterjesztette a kormányzati koncepció lényegét: „Az áttelepítési mozgalom oka alapjában véve a parasztság nehéz anyagi helyzetében rejlik. Oroszország egyes ismert területeinek nagy népsűrűsége okozta, hogy ott nagy százalékban találhatók föld nélküli vagy kevés földdel rendelkező parasztok. A lakosságnak ez a része, a mezőgazdasági kultúra, valamint a kézmű- és a gyáripar alacsony fejlettségi foka következtében a koldusok sorsával határos helyzetbe került, sem betevő falatjuk, sem munkájuk nincs. Ez van az egyik oldalon. A másik oldalon – Szibériában – végeláthatatlan művelésre alkalmas szabad földek munkáskezekre várnak. Ezekre a földekre figyelt föl a kormány is, meg a lakosság is: az áttelepülési politika célja ilyenformán gazdasági cél lett; megtalálni a kiutat a nehéz gazdasági helyzetben élő föld nélküli vagy kevés földdel rendelkező parasztok számára."[120] Danyiljuk képviselő a következőképpen reagált a javaslatra: „Azt tanácsolják nekünk, hogy költözzünk el Szibériába, de már megbocsássanak, uraim, költözni csak az tud, akinek van pénze, miből költöznének el éhes és fázó parasztjaink, mikor egyetlen kopejkájuk sincs?... Hogy útközben éhen haljanak?"[121]

A jobboldali parasztképviselők a különböző kormányzati javaslatokkal szemben elkészítették a saját önálló tervezetüket, amelyet eredetileg 47-en, majd 48-an, végleges benyújtásra került formáját pedig 42-en írták alá, és ezt némi csínnyel sikerült a duma elé terjeszteniük. 1908. november 12-én, miközben a képviselők többsége ebédelni ment, a T. Ház mindössze 5 szavazatnyi többséggel, de elfogadta a projekt napirendre tűzését.[122] Az önálló akciót a monarchista sajtó rendkívüli ellenszenvvel kommentálta: „A jobboldali parasztok úgy okoskodtak, hogy a pánok nem akarják a földjeiket átadni, ezért rendezetlen tömegként rohantak a forradalmárok seregének erősítésére."[123] A benyújtott javaslat lényege a „fölösleges földek" elidegenítése, majd a kevés földű paraszti birtokok közötti szétosztása, valamint a nemesi birtokra kivetett progresszív adó volt. Mindezt minél kevesebb nemesi föld igénybevétele mellett, vételár fizetése fejében tartották elképzelhetőnek.[124] A parasztdelegátusok felkérték a klérust, hogy a nyomaték kedvéért csatlakozzon ehhez a nagyon mérsékelt javaslathoz. A kérés komoly zavart okozott a

[120] GD. Szoziv 3. Szesszija 2. T. 1. Cs. 2. 1909. 455. l.
[121] Uo. 1346. l. Hogy Danyiljuk képviselő véleménye a szibériai áttelepülésről nem nélkülözött minden valóságalapot, azt Karavajev naplója is bizonyítja, amely egy száműzetés kapcsán bemutatja azt a szibériai útvonalat, annak minden borzalmával együtt, amelyen keresztül az áttelepítések is történtek. Karavajev, P.: *Október előtt*. Bp. 1953., pl. 149–151. l.
[122] Szvet, 1908. november 14-i szám.
[123] Uo.
[124] Recs, 1908. március 7-i szám.

papság körében. A már idézett Jevlogij püspök szerint nincs értelme elidegenítésről beszélni, mert azt a kormányzat úgysem fogja elfogadni. Vele szemben a szintén jobboldali Gepeckij pópa elvileg nem tartotta kizártnak akár az erőszakos elidegenítést sem. A papság végül is nem írta alá a dokumentumot, de kínos pozícióját jól érzékeltették Jevlogij sorai: „Az agrárkérdés olyan helyzetbe hozta az egyházat, hogy jobb lenne, ha nem is lenne a dumában".[125] Vjazigin, a szélsőjobboldali frakció vezetője a *Szvet* című lap hasábjain nyílt levélben fordult a parasztképviselőkhöz, és azt hangsúlyozta, hogy a progresszív adó kivetése anyagilag tönkretenné a nemességet.[126] A *Vecse* című orgánum úgy értékelte a kialakult helyzetet, hogy a parasztok „a kadetok uszályába" kerültek.[127] A tervezet végül is a Földbizottsághoz került, ahol szép csendesen eltűnt az iratok tengerében, érdemi megvitatására soha nem került sor. A parasztküldöttek meghátrálásában a dumán kívüli események is közrejátszottak: a reformok mellett a kormányzat gyakran kötött „Sztolipin nyakkendőket",[128] világossá téve, hogy alkudozni egy bizonyos pontig hajlandó, onnantól a nyers, brutális hatalmi erőt érvényesíti a szembeszegülők megtörésére.

Mindez azonban már a szakítás kezdeteit jelentette. A falusi küldöttekkel ellentétben a Sztolipin-kormány agrárpolitikáját a konzervatív körök sikertörténetként értékelték: a feketeszázakkal szimpatizáló reakciós beállítottságú Szazonov, a korszak külügyminisztere szerint: „Sztolipin intézkedései... köztük földreformja... begyógyította Oroszország sebét, az orosz parasztoknak széles lehetőséget adott égető gazdasági és kulturális szükségleteik kielégítésére, amellett, hogy véget vetett a szocialisták agitációjának is sokmilliós parasztságunk között, a magántulajdon elvén alapuló rég várt földosztással kapcsolatban".[129]

A magukra maradt parasztok nem tudták megakadályozni, hogy 1910. június 14-én a duma az 1906-os rendeletet lényegében változatlan formában törvényerőre emelje, ezért megkezdték átülésüket a nacionalistákhoz, vagy valamely más, mérsékelten jobboldali frakcióba. Nyílt kenyértörésre a nyugati kormányzóságokban már 1910-ben tervezett zemsztvoreform kapcsán került sor. A javaslat többek között cenzus-

[125] *Recs*, 1908. március 7-i szám.
[126] *Szvet*, idézett szám.
[127] *Vecse*, 1908. 150.szám. In: CSSZVR. 249. l.
[128] A „Sztolipin nyakkendők" akasztófákat jelentettek, ahová a halálbüntetés visszaállítása után főként parasztokat kötöttek fel vidéken. Tolsztoj *Nem tudok hallgatni* című írásában megrázó erővel számol be egy herszoni kivégzésről, ahol 20 parasztot akasztottak fel, mert loptak a földesúr birtokáról. A nagy orosz író keserű cinizmussal elmélkedik a sajtó „helyreigazító" közleményéről, amely szerint „csak" 12 parasztot kötöttek fel. Tolsztoj, L.: *Nem tudok hallgatni*. Bp, é. n. pl. 3–7. l.
[129] Szazanov, D.: *Végzetes évek*. Bp. 1928. 391. l.

csökkentést irányzott elő, ami lehetővé tette volna e területek parasztjai számára, hogy a helyi gyűlésekbe nagyobb számban delegáljanak képviselőket. Az Államtanács azonban éppen jobboldali tagjai nyomására elutasította a duma által már elfogadott tervezetet, mint Sulgin nagyon világosan rámutatott, éppen a cenzuscsökkentési javaslata miatt, hiszen a nemesek nem kívánták a parasztokat a zemsztvókban több vokshoz juttatni, nem kívánták a helyi közigazgatást demokratizálni.[130] A parasztküldöttek a korábbi konfliktusok után nyílt provokációnak tekintették a tervezet elutasítását, és ultimátumot nyújtottak be a földbirtokosoknak: „...Ha péntekig (1911. március 11.) a jobboldali frakció nem ítéli el az Államtanács jobboldali csoportjának tevékenységét, úgy a parasztok el fogják hagyni nemesi vezetőiket, hiszen ezzel (is) a frakció azt bizonyítja, hogy nem kíván kiállni a parasztok érdekeiért."[131] A végső figyelmeztetés hatástalan maradt, ezért 1911. március 18-ig hat parasztküldött ténylegesen elhagyta a frakciót. A szakítást a szélsőjobb maga is szükségszerűnek érezte, mint azt a földművesküldöttek távozása után kiadott frakciónyilatkozat is hangsúlyozta.[132] Maga Puriskevics is elismerte az Orosz Gyűlésben tartott beszédében, hogy *nem váltak be azok az elképzelések, hogy a feketeszázak a parasztság körében híveket nyerjenek maguknak.*[133] (Kiemelés tőlem – *B. Gy.*) Ez egyben a feketeszázas parasztpolitika sommázatának is tekinthető. A kapcsolatok nem csak a dumában fagytak be teljesen. 1908-tól több lépcsőben fokozatosan skizmák zajlottak le a feketeszázasságon belül, ami több, egymással is rivalizáló szervezetté alakította a már korábban sem egységes mozgalmat. Ráadásul a tagság összetétele is erőteljesen változott, 1910-től megjelentek az obnovlencek (vagy magyarosan: obnovlenisták), akik eltérő irányvonalat képviseltek a földkérdésben. Az Orosz Emberek II. Kongresszusán éles összeütközésre került sor a földbirtokosok és a parasztok között az egyháznak fizetendő adók kapcsán. A szövetség vezetőinek adóemelési javaslatára a parasztok az egyházi birtok kevés földű falusi közösségek közötti szétosztásának alternatívájával válaszoltak,[134] ami megdöbbentette a feketeszázas vezetőséget, hiszen világosan jelezte, hogy a paraszti követelések most már mindenfajta ideológiai nyomás és vallásosság ellenére kategorikusan a földművesek gazdasági-szociális érdekeit képviselik. Markov II nagyon határozottan kijelentette, hogy nem eshet szó sem egyházi, sem

[130] Szvet, 1911. március 10-i szám.
[131] Golosz Moszkvi, 1911. március 20-i szám. In: CSSZVR. 249. l.
[132] A frakciónyilatkozat szövegét közli: Zemscsina, 1911. március 20-i szám. A nyilatkozat többek között hangsúlyozza: „...az, hogy a fent említett 6 fő elhagyta a frakciót, az csak hosszadalmas tevékenységük egyenes következménye, megmutatták vele... hogy közelebb álltak a baloldalhoz, mint a jobbhoz."
[133] Zemscsina, 1912 február 12-i szám.
[134] Pravda, 1912. május 24-i szám.

földesúri földek felosztásáról, erre 20 kerület parasztdelegátusai elhagyták a kongresszust, majd távozásuk okáról közleményt fogalmaztak meg. Ebben többek között hangsúlyozták: „...az ülés vezetőinek törekvései, nézetei a monarchista parasztságot illetően szemben állnak az orosz parasztság érdekeivel... igényeink és kívánságaink őket nem érdeklik, így figyelmen kívül hagyják azokat...".[135] A parasztpárti obnovlencek számának az emelkedésével gyakorlatilag mindennaposak lettek a fentihez hasonló összetűzések. A küldöttek gyakran obstruálták vezetőik megnyilvánulásait, vagy egyszerűen elhagyták az ülést, 1912-től pedig gyakorlatilag megszakadt a kapcsolat a vidéki tagság és a pétervári legfelsőbb vezetés között, ez azonban már nem (csak) parasztkérdés, hanem a feketeszázasság általános hanyatlásának problematikája volt. A falusi lakosság helyzetével érdemben 1910-től csak egyetlen feketeszázas szervezet, a dubrovini Orosz Nép Szövetsége foglalkozott.

A dubrovini irányzat falusi tevékenysége a tízes évek első felében, a feketeszázasság szembekerülése a hatalommal

A feketeszázas szervezetek szakításának az agrárkérdés nem jelentette primer okát, de természetesen közrejátszott benne. A sztolipini agrárpolitikával elégedett, a IV. Állami Duma keretei között biztos pozíciókat szerző jobboldal a nemesi birtok megőrzésével, valamint egy erős kulákréteg kialakításával a maga részéről a földkérdést lezártnak tekintette, ha tett is erőfeszítéseket, azok csak az 1906. november 9. után kialakult status quo fenntartását szolgálták. Más volt a helyzet az 1910–12 közötti pártharcok során újbóli „osztódással létrejött", eredeti elnevezését megtartó Orosz Nép Szövetségével, amelyet vezetője után dubrovininak hívtak. Ez volt az egyetlen olyan szervezet, amelynek nem földbirtokos állt az élén (Dubrovin polgári származású és orvosi végzettségű volt), bizonyos karitatív érzékenységet mutatott, és némi hezitálás után szövetséget kötve a „népi-radikális" pocsajevi papsággal, fölvállalta a politikai képviselet nélkül maradt szegényparasztság, a föld nélküliek, az obscsinákban maradók érdekeit. A változás nem azonnal történt, hiszen az gyökeres szembefordulást jelentett a feketeszázasság „birtokmegőrző-obscsinabomlasztó" agrár alapelveivel. Egyrészről nyilván a tagság folyamatos nyomása, másrészről a tízes évek elejére megváltozott agrárhelyzet, a vezető – Dubrovin – személye, a kormánypolitikával szembeni általános elégedetlenség és nem utolsósorban a többi szélsőjobboldali szervezettel történő szembefordulás együttesen eredményezhették a dubrovinisták agrárkoncepciójának módosulását. Egyes feketeszázas orgánumok már korábban is védelmükbe vették az obscsinákat, „Orosz-

[135] Groza, 1912. május 20. In: CSSZVR. 252. l.

ország szétbomlasztásaként"[136] értelmezve lerombolásukat. A *Russzkoje znamja* leszögezte: „A nyugat-európai szocializmus ellensúlyozására az egyetlen lehetőség az obscsinákban rejlik."[137] A Dubrovin köré csoportosuló jobboldali erők felismerték, hogy nem lehet kizárólagos szempont a gazdaparaszti réteg létrehozása, mert az nyilvánvalóan új és erős bázist jelent a hatalomnak, de a földönfutók tömegei legalább ilyen intenzitással táplálják a forradalmi erők táborát. „A nép felfogásában a cár nem lehet a kulákok cárja"[138] – írta a már idézett folyóirat. Egy másik elkötelezetten monarchista orgánum leszögezte, hogy lehet, hogy az októbristák és a kadetok megtapsolják a földreformot, mert a kistulajdonosokra akarnak támaszkodni, de ugyanakkor figyelmen kívül hagyják azt a kérdést, hogy „Vajon melyik párthoz fog a 90 millió föld nélküli csatlakozni?"[139] *A falusi reform a dubrovinisták felfogása szerint a proletariátus gyára lesz.* Éppen ezért, most már véglegesen szakítva a hivatalos jobboldali állásponttal, felismerve, hogy gyakorlatilag egyedüli szervezetként maradtak falun, 1911. novemberi kongresszusukon politikai programként fogalmazták meg: „...az obscsinának mint a falusi élet alapjainak megőrzését".[140] Ezzel a kongresszusi határozattal az ONSZ gyakorlatilag az „obscsinnyik-otrubnyik" konfliktusban a hatóságok által hivatalosan és néhol erővel támogatott „kiválókkal", elkülönülőkkel szemben az obscsinatagok patrónusának szerepét vállalta fel. A pocsajevi papság, amelynek állásfoglalása a feketeszázas mozgalom szempontjából soha nem volt közömbös, igyekezett az egyes irányzatok közötti vitáktól távol tartani magát, gyakorlatilag azonban a dubrovinistákkal működött együtt. Hogy a kisbirtokosok földvásárlásait megkönnyítsék, létrehoztak egy önálló földhitelalapot, a „Pocsajevo-volhíniai népi kreditet", ezt Vitalij archimandrita járta ki a pénzügyminisztériumban, összege 50 000 rubel volt.[141] A pocsajevi papság szociális jóindulata gyakran éppen ellenkező eredménnyel járt, mint azt a pópák szerették volna. A szerzetesek például érzékelték a Szibériába áttelepülők nehézségeit, ezért, hogy az eltávozók földjeinek megvásárlását megkönnyítsék, külön alapot hoztak létre; ezzel akaratlanul is elősegítették a sztolipini agrárpolitika megvalósulását, hiszen egyrészről ösztönözték az elvándorlást, másrészről a vásárlásokkal növelték az otrubnyikok számát. A lehetőséggel élő volhíniaiak egy év alatt több mint 10 000 gyeszjatyina földet tudtak vásárolni. Ez a kormányzóság összes szegényparasztjának gondját természetesen

[136] Russzkoje znamja, 1913. augusztus 13.
[137] Russzkoje znamja, december 5.
[138] Russzkoje znamja, 1908. december 10.
[139] Sztaroje Vecse, 1911. augusztus 11. In: CSSZVR. 253. l.
[140] GARF. F. 116. D. 1. 143. l.
[141] Pravda, 1912. május 29.

nem oldotta meg, ráadásul még a szövetség tagjai közül sem mindenki juthatott hozzá a 8% kamattal terhelt hitelhez.[142]

A feketeszázasság „alapértékeihez" visszatérve a dubrovinisták felismerték, hogy befolyásukat, egyetlen falun maradó jobboldali szervezetként, csak szociálisan érzékeny politikával tudják megőrizni. E gondolat jegyében fogyasztási szövetkezeti hálózatot kívántak létrehozni vidéken, egyrészről, hogy az olcsó beszerzési lehetőség biztosításával a parasztok életkörülményeit javítsák, másrészt, hogy kiszorítsák a spekulánsokat, az uzsoratőkét. A rendszer úgy működött, hogy a pocsajevi részlegnél mód volt bizonyos élelmiszerek, így pl. só, hal, liszt, cukor stb. felíratására (itt gyűjtötték össze az alszervezetek igényeit), amely aztán a lehető legalacsonyabb áron beszerezte a megrendelt árut, és azt közvetlenül az ONSZ fogyasztói boltjaiba szállította, ahol a szövetség tagjai megvásárolhatták. A tervezett hálózat csak a déli kormányzóságokban épült ki, hogy pontosan hány „üzlete" volt a szövetségnek, az nem ismert, ezek az elosztóhelyek ugyanis szabályos könyvelést nem vezettek, és hivatalosan nem tartották őket nyilván. Sztyepanov a *Russzkoje znamja* egyik írása alapján a kijevi kormányzóság 1914-es adatait közli, e szerint 62 dubrovini ONSZ-részlegben 21 ilyen típusú boltot nyitottak.[143] A szojuznyikok szándékai szerint ezek a boltok egyúttal fékezték volna az obscsinák szétesését, enyhítettek volna a falvak szociális feszültségein, és persze nem meghazudtolva jobboldaliságukat, „ki kívánták húzni a talajt a zsidó tőke lába alól".[144] Bázisul a szövetség tagjain kívül a legszegényebb obscsinnyikokra támaszkodhattak, hiszen ők voltak leginkább rászorulva valamiféle külső támogatásra. Mint az ONSZ besszarábiai képviselője írta azonban Dubrovinnak, a szojuznyikok számára az 50 kopejkás évi tagdíj kifizetése is nagyon komoly gondot okozott.[145] A dubrovinisták ilyen irányú tevékenysége többfelől is erőteljes kritikát kapott, és helyileg is éles feszültséget szült. Egyrészről a többi feketeszázas szervezet féltékenyen figyelte a szojuznyikok falusi térnyerését,[146] másrészről lépten-nyomon ütköztek a vidéki takarékpénztári és helyhatósági érdekekkel. A besszarábiai kormányzóság Oliskani nevű helységében például a levélkézbesítés joga a helyi takarékpénztáré volt, amiért magas tarifát számoltak fel. A szojuznyikok ezzel szemben felajánlották az ingyenes kiszállítást, ám elutasították őket.[147] Oroszországban az első világháború előestéjén mintegy 13 000 hiteltársaság, 10 000

[142] Uo.
[143] Russzkoje znamja, 1914. január 24. In: CSSZVR. 254. l.
[144] Uo.
[145] GARF. F. 16. Op. 1. D. 309. 71. l.
[146] Ugyanebben a fondban olvasható, hogy a rivális ONSZ utasítást adott egyik részlegének, hogy kövesse nyomon a dubrovinista fogyasztási szövetkezetek működését, és számoljon be arról a Főtanácsnak.
[147] Uo.

fogyasztási szövetkezet működött,[148] amelyek természetesen védték az új „piacidegen" szereplőkkel szemben eddig kivívott pozíciójukat. A már említett helységben négyosztályos iskola alapításán gondolkodtak a helyi alapszervezet képviselői, ezúttal azonban a hatóságok közönyébe ütköztek.[149] Ezek a konfliktusok már előrevetítették a hatalommal való szembekerülés korábban elképzelhetetlen problematikáját. Az is tény, hogy gyakran a szövetség nem volt képes olyan típusú segítséget nyújtani, amilyent tagjai elvártak volna tőle. A falusi alapszervezeteknek gyakran lett volna 3–5 rubeles áthidaló kölcsönökre szükségük, amíg a mezei munkákért járó bérüket megkapják, a dubrovinisták azonban ekkor már nem tartoztak a hatalom kedvenc gyermekei közé, így általában nem tudtak segíteni.[150] Egy másik alkalommal birtokvásárláshoz szerettek volna jelentős kölcsönt kapni az alapszervezetek, hogy megvehessenek egy 13 falu által korábban csak bérelt területet Sztrudza román knyjáztól, annak érdekében, hogy ezentúl ne kelljen a magas bérleti díjat fizetniük.[151] Az ONSZ ez esetben is tehetetlen volt.

A hatalom által kreált feketeszázasság egyik „hajtása", a dubrovinizmus, nem tudta elkerülni, hogy a hatalom ellenfelévé váljon, mihelyt valóban az orosz falvak szociálisan rászorult lakosságának valódi problémáival kényszerült foglalkozni. A paraszti földéhség kielégítésére anyagi eszközök hiányában ugyanis felvetették – különösen nemzetiségi területen – *a nagybirtok szétosztásának ötletét*, ezzel egy radikális trudovik gondolathoz jutottak, amely miatt 1906-ban feloszlatták az I. Dumát. A mozgalom ismét csak a pocsajevi területeken volt különösen erős, ahol jelentős lengyel nagybirtokok terültek el.[152] Más alkalommal drága nagybirtokbérletek helyett olcsó díjú földeket ígértek a szegényparasztok számára, a feltétel természetesen a szojuzba történő belépés volt.[153] A pocsajevi részlegnek ez a többi politikai erő által demagógiának minősített tevékenysége már 1910 előtt is folyt, a további konfliktusok megakadályozására a szinódus a pocsajevi alapszervezetet 1909-ben feloszlatta.[154] Ekkor azonban már késő volt, a helyi nagybirtokellenes mozgalom a központi keretek megszűnése után is tovább folyt, majd 1910 után betagolódott a dubrovini ONSZ tevékenységébe. A lengyel pánok birtokai elleni „helyi kis háborúk" után már csak egy lépés volt az orosz nagybirtok kiigénylése, hiszen a mozgalom tagjai felismerték, hogy a tulajdonos nemzetiségén túl a latifundiumok semmi másban nem különböznek egymástól. A szojuz és a helyi földbirtokosok kiéleződött viszonyához a

148 Gyihtyar, G.: *Vnutrennyaja torgovlja dorevoljucionnoj Rosszii.* Moszkva, 1960. 153. l.
149 GARF. F. 16. D. 74.
150 Uo.
151 GARF. F. 16. D. 56. 3. l.
152 GARF. F. 102. D. 1914. 136. l.
153 Pravda, 1902. május 5.
154 CSSZVR. 257. l.

pocsajevi sajtó is hozzájárult; egy 1911-es rendőrségi jelentés beszámolt arról, hogy a *Pocsajevszkije izvesztyija* című újság cikkeiben ellenszenvet szított a földbirtokosokkal szemben, ami azt eredményezte, hogy kiéleződött a viszony az ONSZ és a földbirtokosok között a délnyugati területeken.[155] Egyes nemesek feljelentést tettek, hogy az ONSZ helyi részlegei rablótámadást szerveznek birtokaik ellen, mások arról számoltak be, hogy a parasztok megtagadták az adófizetést.[156] 1913-ban már olyan jelentést kapott a rendőrség vezetője „A kijevi kormányzóság parasztjai között folytatott feketeszázas agitációról", amelyet bármelyik baloldali szervezet büszkén felvállalhatott volna: „...a baszilkovszki járásban az ONSZ-tagok között kihirdetésre került, hogy a szojuztagoknak jogukban áll részt követelniük a földesurak földjeiből, büntetlenül használhatják a birtokosok erdeit,... jogukban áll nem fizetni adót. A szedlecki járásban a szövetség tagjai olyan eszméket hirdetnek, amely szerint a parasztok birtokba vehetik a nemesek földjeit, maguk oldhatják meg felmerülő közérdekű ügyeiket és problémáikat... A fent említett propagandisták tevékenységének eredményeképpen a falusi lakosság azt a helytelen következtetést vonta le, hogy *az ONSZ a földbirtokosokkal és a helyi hatóságokkal szemben álló tisztán paraszti szervezet.*"[157] (Kiemelés tőlem – *B. Gy.*) Az egyre nyugtalanabbá váló belügyminisztérium közölte a szinódus miniszteri hatáskörű vezetőjével, Szablerrel: „...a parasztok a kormány agrárpolitikáját kritizálva és *ellenzékbe helyezkedve a helyi hatóságokkal szemben* (kiemelés tőlem – *B. Gy.*) arról kezdtek el beszélni, hogy az egész orosz földet el kell venni az idegenektől, és a parasztok között kell felosztani... A rendellenes jelenség okainak kivizsgálásakor kiderült, hogy az elégedetlenségek ott kezdődnek, ahol pocsajevi ONSZ szervezetek működnek".[158] A dubrovini főtanács ekkoriban azonban már nem sok befolyást volt képes gyakorolni jórészt önállósult vidéki részlegeire. A jelentésből viszont az derült ki, hogy a rendőrség az első világháború kitörését közvetlenül megelőző időszakban már egyenlőségjelet tett a dubrovinisták és a pocsajevisták közé, másrészt, hogy ugyanolyan „gyanús elemként" figyelték őket és készítettek jelentéseket a tevékenységükről, mint a baloldali forradalmárokéról. A konfliktusok leginkább a podoliai kormányzóságban éleződtek ki, ahol szintén rendkívül aktív pocsajevi részleg működött. A *Kijevszkaja miszl* információi szerint egyes falvakban a taglétszám elérte a 600–700 főt is.[159] A toborzásban a jól bevált feketeszázas módszereket alkalmazták: gyűléseiken szojuzzászlókat és jelvényeket osztogattak, azzal hitegetve a lakosságot, hogy csak

155 GARF. F. 102. D. 1914. 136. l.
156 GARF. F. 102. D. 1914. 136. l.
157 GARF. F. 102. D. 1914. 136. l.
158 Avreh, A.: *Carizm i IV. Duma. 1912–1914 gg.* 234. l.
159 Kijevszkaja miszl, 1904. április 20. In: CSSZVR. 259. l.

az fog mentesülni a zemsztvo adófizetése alól, és az vehet részt a lengyel pánok birtokainak közelgő szétosztásában, aki rendelkezik a kis ezüst Szent György-jelvénnyel. A falusiak mint valami modernkori bűnbocsátó cédulákat vásárolták a feketeszázas szimbólumokat, és tódultak az ONSZ-be.[160] Ugyanennek a kormányzóságnak az olgopolszki járásában a parasztok a legnagyobb dologidőben megtagadták a munkát, és egyrubeles napidíjat követeltek a földesúrtól.[161] 1914-ben már összecsapásra is sor került a karhatalom és az említett járás szövetségi tagjai között, a helyzet lassan 1905 tavaszát idézte.[162] A további összecsapásoknak az I. világháború kitörése vetett véget, bár még 1915-ből is fennmaradt olyan rendőri jelentés, ami arról tudósít, hogy a doni területen, Dimitrijevkában a szojuznyikok a változatosság kedvéért az otrubnyikok földjeit kívánták erőszakkal elfoglalni, ezért rendőri fellépésre volt szükség, hogy a két tábor „ne változtassa csatatérré a falut".[163] *Ekkor már a rendőrségnek szilárd meggyőződése volt, hogy az ONSZ paraszti részlegei nem a hatalom támaszai, hanem ellenkezőleg: potenciális veszélyforrások.* Az első világháború a parasztok tömeges behívásával és az erőszakos rekvirálásokkal gyökeresen új helyzetet teremtett az orosz faluban.[164] A zaszlavszkiji rekvirálóbizottság elnökének 1915. október 15-ei jelentéséből kiderül, hogy az obscsinnyik-otrubnyik és a paraszt-nemes ellentétek jelentéktelenné váltak, hiszen a parasztoknak a katonai szolgálattal, illetve az őket az éhhalál szélére juttató, erőszakosan kisajátító hatóságokkal szemben kellett elemi létfeltételeiket megvédeniük. Mint az említett dokumentum írja: „...vannak esetek, amikor a lakosság ellenállást tanúsít a takarmányt rekviráló katonai alakulatokkal szemben, a besztaji körzetben például a kapuk előtt vasvillával fogadták őket... voltak esetek, hogy az embereket meg kellett kötözni. Most még rosszabb lesz, ha a lakosság értesül, hogy egész téli takarmányát elveszik."[165] Ami a feketeszázas agrárpolitikát illeti, nyilvánvalóvá vált, hogy a duma-szakítás után egyetlen életképes vidéki szervezetének módosított mezőgazdasági koncepciójában is látványos kudarcot vallott. A mozgalom végeredményben éppen oda futott ki – miközben fellépett a parasztok gazdasági szempontjainak érvényesítése és szociális helyzetük javítása érdekében –, hogy *erőszakosan szembekerült éppen azzal a hatalommal, ami ellen magát az egész feketeszázasságot létrehozták.* A hatóságok 1913 körül már nemhogy támasznak, de a falu legnagyobb politikai veszélyforrásának tartották a feketeszázas mozgalmat.

[160] Uo.
[161] Recs, 1912. április 22-i szám.
[162] GARF. F. 1464. D. 851. 41. l.
[163] GARF. F. 10. D. 167. 161. l.
[164] *Dokumenti i matyeriali po isztorii Belorusszii.* Moszkva, 1953, III. kötet, 847. l.
[165] Uo.

Feketeszázak a két forradalom között

A szélsőjobb beilleszkedése és beilleszkedési képtelensége a június harmadikai monarchiába

1907. június harmadika után, a II. Állami Duma puccsszerű feloszlatását követően az ebben aktívan közreműködő szélsőjobb válaszút elé került. 1905 telétől, a feketeszázasság megszületésétől kezdve az volt ugyanis az alaphelyzet, hogy az orosz jobboldali radikálisok bármely eszközt igénybe véve, a törvény kereteit figyelmen kívül hagyva küzdhettek a szerintük helyes államrend fenntartásáért, az orosz monarchista történeti tradíciók megőrzéséért, a „társadalmi nyugalom" megteremtéséért. Az udvar és a kormányzat szívesen fogadta a megroggyant cári államgépezetet megerősítő, kisegítő szerepüket, kapóra jött neki – ezt el is ismerte és több fórumon nyilvánosan kifejezte –, hogy a forradalommal szemben kibontakozó radikális monarchista tömegmozgalom („forradalom jobbról", vagy a forradalom elleni forradalom, tehát ellenforradalom) jelentős segítséget nyújtott számára a társadalmi eszkaláció körülményei között a fennmaradáshoz.[1]

1907 nyarára azonban a forradalmi helyzet véget ért, egy monarchia nem tud folyamatosan polgárháborús állapotok között létezni és működni, szükségessé vált a rend és a törvényesség helyreállítása, a konszolidáció az élet minden területén. Ez minden területen egyúttal azt is jelentette, hogy most már a fennálló rendszerrel való szolidaritás okán sem lehetett kilépni a törvényesség keretei közül, s egy gyilkosságot például, bármely politikai motivációból követték is el, gyilkosságnak kellett tekinteni. (Ez a konszolidációs gondolat hozza majd magával 1909 nyarától a feketeszázas pogromscsikok és gyilkosok bíróság előtti felelősségre vonását, amely az enyhe ítéletektől és a cári amnesztiáktól függetlenül mutatta a törvényesség helyreállításának szándékát.)[2] A június harmadikai monarchia már nem bírta el azokat az extremista megnyilvánulásokat, amelyek egy forradalmi helyzetben esetleg érdekből el-

[1] Ilyen hálás uralkodói megnyilvánulás volt például II. Miklósnak az ONSZ delegációja előtt mondott beszéde 1906-ban, amelyben az uralkodó nyíltan közölte, hogy számít a „patriótákra" Oroszország ellenségeinek legyőzésében. In: Moszkovszkije vedomosztyi. 1906. 12. sz.
[2] A bírósági felelősségre vonásokról l. részletesen *A feketeszázas terror* című fejezetet.

viselt jelenségek lehettek. Mindezekért a szélsőjobb is *válaszút* elé került; egyrészről tudomásul kellett vennie, hogy „a világ már nem lesz olyan, mint régen volt". Másrészről meg kellett barátkozniuk azzal a számukra elfogadhatatlannak tűnő gondolattal, hogy Oroszországban folyamatosan és legálisan működhetnek önző, szűk csoportérdekeket képviselő politikai pártok. Egy ideig még reménykedtek abban, hogy az uralkodó visszavonja az ország alkotmányos átalakítására lehetőséget adó október 17-i manifesztumot, és visszatér az 1905 előtti állapotokhoz, ebbéli várakozásaikban azonban hamarosan csalódniuk kellett.[3] A legnagyobb szélsőjobboldali szervezet, az ONSZ mindig is azt tartotta, hogy ő maga nem politikai párt, hanem valamennyi orosz hazafi, patrióta tömörülése az uralkodó trónja körül, egy „nagy össznépi druzsina".[4] Mivel az volt az álláspontjuk, hogy az egész nép akaratát kifejezik, ezért szükségtelennek, sőt törvénytelennek tartották más politikai pártok működését (egypártrendszer). A szélsőjobb meg volt arról is győződve, hogy „a forradalom gerincét még nem törték el", és továbbra is szükségesek kemény eszközök az államellenes tömegmozgalmakkal szemben. Itt a feketeszázasság egy újabb paradoxonnal szembesült: amíg forradalmi helyzet volt az országban, szolgálataikra a felsőbb körök igényt tartottak, maga II. Miklós is szívesen viselte zubbonyán a Sárkányölő Szent György-jelvényt. A stabilizáció mindenkinek érdeke volt, és éppen ez a stabilizáció tette feleslegessé azokat az erőket, amelyek a káosz időszakában oly fontosnak érezhették magukat. A jobboldali radikalizmus alapkérdése tehát az volt, hogy el tudják-e fogadni a visszavonhatatlanul megváltozott új körülményeket, be tudnak-e illeszkedni ezek keretei közé, avagy nem, amennyiben azonban „testidegenné" válnak az új szisztémában, az a mozgalom feleslegessé válását, ad abszurdum megszűnését eredményezheti.

Az *alkalmazkodást* megkönnyítette a módosított választójogi törvény, amely mesterséges eszközökkel biztosította a sorrendben immáron harmadik Állami Dumában a konzervatív elemek túlsúlyát. A szélsőjobb a II. Állami Duma működése során folyamatosan követelte a választójogi törvény érdekei szerinti módosítását, kívánságát Sztolipin miniszterelnök az államcsíny után teljesítette.[5] A módosított jogszabály öt kúriára osztotta a választókat, a felosztás vagyoni cenzus és társadalmi hovatartozás szerint történt: így létrehozták a földbirtokosok, az első osztályú városi választók, a második osztályú városi választók, parasztok, illetve kozákok és munkások választási kúriáját.[6] A II. Duma feloszlatása után

[3] GARF. F. 1467. Op. 1. D. 853. 30. l.

[4] Gringmut, V.: In: Moszkovszkije vedomosztyi, 1906. március 2-i szám.

[5] *Isztorija Rosszii. 1861–1917.* Moszkva, 1996. 263. l.

[6] Vö. Kron. 34. l.

azonnal kitűzték a módosított választójogi törvény alapján megtartandó harmadikat, és november elsejére már az új törvényhozó testület összehívását is, így tehát a június harmadikai fordulat nem jelentette a parlamentarizmus végét, csupán annak erőteljes korlátozását, a hatalmi ágak – az államfő-monarcha, a törvényhozás és a kormányzati végrehajtás – új, az orosz tradícióknak jobban megfelelő erősorrendjének kialakítását. Az új rendszerben a földbirtokosok[7] és a nagypolgárság választotta az összes elektor kétharmadát, a munkásság és a parasztság a korábbiakhoz képest csupán feleannyi képviselőt juttathatott az orosz parlamentbe, jelentősen csökkentették a nemzetiségi képviselők számát is.[8] Emellett az Államtanácsot tulajdonképpen felsőházzá változtatták, és vétójogot biztosítottak számára az alsóházzá lefokozott duma döntéseivel kapcsolatban. II. Miklós igyekezett minél többet visszavenni a korábbi kedvezményekből, mert mint sajnálkozva megjegyezte, „többet engedett három esztendő alatt, mint a Romanov-ház 300 év alatt".[9] 1906. augusztus 19-én bevezették a katonai rögtönítélő törvényszékek működését, olyan esetekben történő eljárásra, „amelyekben a bűntény annyira nyilvánvaló, hogy vizsgálatot sem igényel".[10] Sztolipin nevét leggyakrabban ezzel a „véres" törvénnyel kapcsolatban szokták idézni, ami nagyon is megfelelt a jobboldali sajtóban nagy hangerővel követelt katonai szükségállapot, illetve katonai diktatúra egyik elemének.[11]

Mindezen a szélsőjobb szempontjából kívánatos változások ellenére is a feketeszázak *ellenségesen* álltak szemben a sztolipini rendszerrel. A stabilizáció ugyanis elkerülhetetlenül *reformokkal* járt együtt, s amennyire meleg méltatással fogadta a feketeszázasság a katonai törvényszékekkel kapcsolatos szigorításokat, a választójog szűkítését, olyan ellenszenvvel viseltetett azok iránt a mérsékelt és óvatos lépések iránt, amelyekkel a kormányzat az ország égető problémáit kívánta rendezni, a konszolidáció gazdasági és társadalmi feltételeit megteremteni. A sztolipini reformok sorában egyetlen méreteiben és hatásában jelentős intézkedés az *agrárreform* volt, ez is a szélsőjobb szája íze és koncepciója szerint ment végbe, a mezőgazdaság mindenképpen rendezést igénylő helyzetét gya-

[7] A bennünket témánk szempontjából leginkább érdeklő földbirtokosok az összlakosság 0,2%-át tették ki, és az összes elektor 51%-át választották. Vö: *Jogtörténet.* Bp. 1994. 457. l. Szerk. Hajdú Lajos.

[8] Lengyelország képviselete 37-ről 14-re csökkent, a kaukázusi 29-ről 10-re, Szibéria és a Távol-Kelet képviseletét 22 fő helyett 15 látta el a továbbiakban. Közép-Ázsia, Kazahsztán és Jakutföld elveszítette képviseleti lehetőségét, korábban a három terület együttesen 24 delegátus részvételére kapott lehetőséget. In: Gyemin, V.: *Goszudarsztvennaja duma Rosszii (1906–1917). Mehanyizm, funkcionyirovanyija.* Moszkva, 1996. 14. l.

[9] CSSZVR. 164. l.

[10] Heller, M.: *Az Orosz Birodalom története.* Bp. 1996. 597. l. A továbbiakban: OBT.

[11] Gringmut az MV számaiban több ízben is szorgalmazta katonai diktatúra haladéktalan bevezetését, pl.: Moszkovszkije vedomosztyi, 1906. július 9-i szám.

korlatilag az obscsina és nem a nemesi birtok rovására valósította meg.[12] A többi reform még konzervatív szemmel nézve is igen enyhe volt: a helyi önkormányzati rendszer újjászervezése, a világi bíráskodás helyreállítása, az egyik vallásról a másikra történő áttérés feltételeinek enyhítése, a vegyes házasságokról szóló törvényi szabályozás egyszerűsítése, nos ezek nem tekinthetők forradalmi mértékű változásoknak, legtöbb esetben csak arról volt szó, hogy a kormányzat újból életbe léptetett néhány olyan reformot, amelyek II. Sándor korában már bevezetésre kerültek, vagy legalábbis tervbe voltak véve, a reakciós politikai fordulat azonban a 80-as években visszavonta őket. A szélsőjobb *azért fordult szembe a „mérsékelt" és a körülményekhez alkalmazkodni kívánó kormányzattal, mert saját érdekei és ideológiája szempontjából a felülről bevezetett reformok éppen olyan károsak voltak, mint az alulról jövő forradalom által kicsikart változások.*

Ebben a helyzetben a szélsőjobbnak két kérdésben kellett döntést hoznia saját további szerepével kapcsolatban: *milyen pozíciót foglaljon el a legális politikai erőtérben,* a III. Állami Dumában, és hogyan folytassa tevékenységét a féllegális szférában, *a duma falain kívül.*

A szélsőjobb és a III. Állami Duma

A szélsőjobbnak döntenie kellett, hogy politikai értelemben a Sztolipin nevével fémjelzett új politikai irányvonal[13] mellé állnak-e, avagy ellenzéki pozíciót foglalnak el a dumában, valamint, hogy a politikai közszereplés kérdésében mennyire kell önállóan fellépniük, illetve szempontjaik érvényesítéséhez mennyire találhatnak politikai szövetségest a többi parlamenti párt soraiban. Puriskevics koncepcióját a III. Duma-választások előtt önálló kötetben jelentette meg Harkovban 1907-ben.[14] Ebben az orosz politikai paletta pártjainak körképszerű elemzését nyújtva, a jobboldal fő ellenségeként a megváltozott helyzetben a kadetokat jelölte meg. Az is az új idők szavát jelezte, hogy a III. Dumában – néhány kardinális kérdés kivételével – Puriskevics már az októbristákkal történő együttműködést is lehetségesnek tartotta. Ugyanebben a testületben szorgalmazta az amuri vasútvonal megépítését, mert úgy vélte, hogy ez elősegíti a parasztság keleti területekre történő átköltözését, ezáltal a jobboldal agrárkoncepciójának megvalósítását. A feketeszázasság történetében egyre nagyobb szerepre kezdett szert tenni a nemesség koordinációs fóruma, az Egyesült Nemesség Állandó Tanácsa (ENT), amelyben valamennyi jobboldali szervezet képviseltette magát, így fontos politikaformáló erővé lépett elő 1906 tavaszától kezdve.[15] A sztolipini belpolitikai rendszerbe betagolódni kívánó szélsőjobbos vezetők, pl. Puriskevics felismerték ennek a jelentőségét, és nem korlátozták tevékenységüket az Orosz Gyűlésre és az Orosz Nép Szövetségére, hanem részt vettek a Nemesi Társaságok Meghatalmazottainak munkájában is, amely 1906 májusától működött. A kongresszusok közötti időszakban az ENT koordinálta a földesúri szervezetek működését, és ennek Puriskevics kezdettől aktív tagja volt. Nagyon pontosan tisztában volt a szervezet politikai súlyával, tudta, hogy a forradalom elleni harcban nem elegendő csak magukra a feketeszázas szövetségekre támaszkodni. Felismerte a stílus- és lépésváltás szükségességét is, ezen meggyőződésének hangot adva, az Egyesült Nemesség II. kongresszusán az alábbiakat terjesztette elő: „Demokratizálódnunk kell, csak akkor tudunk győzni, ha megtartjuk kötődésünket a földhöz, és megőrizzük az emberekkel, a néppel való szoros kapcsolatot."[16]

A tömegekhez való viszony nem képezte közmegegyezés tárgyát a szélsőjobb köreiben, a követendő taktikáról, önmaguk jövendő helymeghatározásáról éles politikai viták folytak. Vosztorgov esperes, az ONSZ moszkvai vezetője Sztolipin személyes kérésére találkozott Gucskovval, az októbristák vezérével, és ígéretet tett arra, hogy a III. Dumában a választások után létrehozzák a jobboldali-októbrista kormánypárti blokkot. Vosztorgovot ígérete megtételére az hatalmazta fel, hogy 1907 júniusában Moszkvában a monarchista pártok vidéki részlegei kormányzósági elöljáróinak értekezletén javaslatot fogadtak el az Október 17. Szövetséggel történő koalíciókötésről.[17] Az ajánlat azonban az ONSZ Főtanácsával történő egyeztetés nélkül hangzott el, a II. Monarchista Kongresszus még csak tárgyalni sem volt hajlandó a kérdésről.[18] Hogy a további „félreértéseket" megakadályozzák, határozatot fogadtak el arról,

[12] L. erről részletesen *A feketeszázak és az agrárkérdés* című fejezetet.

[13] Sztolipin mindössze 44 éves volt akkor, amikor a Vitte lemondását követő két és fél hónap Goremikin nevével fémjelzett kormányzati tehetetlenkedése után miniszterelnöki megbízását megkapta. A kormányfő ősi orosz nemesi családból származott, így Vittével ellentétben a pétervári arisztokrácia elfogadta maga közül valónak, másrészt azonban nagyon fiatal volt, és nem járta végig a szokásos udvari szamárlétrát. A pétervári egyetem matematika-fizika szakán végzett, és mezőgazdasági témából védte meg disszertációját. Először a belügyminisztériumban helyezkedett el, majd 13 éven keresztül nemesi elöljáróként és békebíróként dolgozott Kovnóban (ma Kaunas). 1902-ben lett Grodno, egy évvel később pedig Szaratov kormányzója, és igen jó képességekről tett tanúbizonyságot a forradalom éveiben, hamar sikerült lecsillapítania a rábízott vidéket. Ezzel hívta fel magára a figyelmet, és először a Goremikin-kormány belügyminisztere, majd elődje menesztése után, ahogy egykor az ország legfiatalabb kormányzója, úgy – belügyi tárcája megtartása mellett – legfiatalabb miniszterelnöke lett. Vö. OBT. 596. l., valamint: *Sztolipin. Zsizny i szmerty. Szbornyik.* Szaratov, 1997. A továbbiakban: Sztolipin.

[14] Puriskevics, V.: *Nakanunye.* Harkov, 1907.

[15] A fórum részletes történetét l. a *Feketeszázas szervezetek* című fejezetben.

[16] In: PIR. 324. l.

[17] CSSZVR. 166. l.

[18] Russzkoje znamja, 1907. július 29-i szám.

hogy nem lépnek koalícióra az alkotmányos pártokkal, a vidéki részlegeket pedig felszólították, hogy csak olyan körleveleknek engedelmeskedjenek, amelyeken rajta van a Főtanács jóváhagyása.[19] Az együttműködés kérdését először a III. Duma-választásokra történő felkészülés vetette fel: elviekben ebben is a Főtanács alkotmányos pártokkal való együttműködést kizáró határozata, a gyakorlatban azonban a helyi alszervezetek belátása döntött. Ott, ahol pozícióikat nem érezték kellőképpen erősnek, ott különösebb habozás nélkül választási szövetségre léptek az októbristákkal, sőt a Jogrend Párttal is.[20]

A választási eredmények a nemzetiségi kérdés kiéleződése, a forradalom hanyatlása és a már említett, erőteljesen megváltoztatott választási törvény miatt az első két dumaválasztásnál összehasonlíthatatlanul jobb eredményt hoztak a jobboldal számára. A konkrét eredményeket illetően többféle szám van forgalomban, a korabeli sajtó 168 főről írt, a dumatájékoztatón 155 monarchistát említettek, maguk a feketeszázak 140 képviselőt tartottak maguk közül valónak.[21] Az eltérés abból fakad, hogy voltak „pártonkívül" indult jobboldali képviselők, esetükben kérdéses volt, hogy melyik dumafrakcióhoz csatlakoznak. Ezenkívül a helyzet menetközben is változott, mint Sztyepanov leírja, két jobboldali küldött a választások alatt elhunyt, egynek pedig megsemmisítették a mandátumát.[22] Mindezzel együtt is a kutatás mai adatai mást mutatnak. Gyemin 1996-ban az *Oroszország Politikai Enciklopédiája* (ROSSZPEN) sorozatban az állami dumákról írt mértékadónak tekintett kötetében a következő helyzetet vázolja fel: az oktobristák 154 delegátust, a kadetok 54 küldöttet, a mérsékelt jobboldaliak 70 delegátust, a szélsőjobb 51 küldöttet, a progresszivisták 28-at, a szociáldemokraták 19 főt, a trudovikok 14 főt, a nemzetiségi pártok 26 főt – ebből a Polszkoje kolo (Lengyel Kör) 11-et, a muzulmán csoport 8-at, a lengyel–litván–belorusz csoport 7 delegátust tudott a megváltoztatott választási feltételek közepette a dumába juttatni.[23] Az ONSZ összesen 32 tagot volt képes beválasztatni a jobboldal, a mérsékelt jobboldal és a nemzetiségi pártok színeiben, az összes többi jobboldali párt 42-t. (A III. Duma kezdetekor pártonkívüli nem volt.)[24] Így a jobboldal és a mérsékelt jobb együttes létszáma is legfeljebb 121 fő lehetett, ez kiegészülhetett a nemzetiségi pártok egy-két képviselőjével, ám nem minden peremvidéki képviselő volt radikális, és a mérsékeltek közül sem csatlakozott valamennyi honatya a

[19] Uo.

[20] *Pravije partyii. Dokumenti i matyeriali.* Moszkva, 1998. 294–296. l. A továbbiakban PPDM.

[21] Golosz Moszkvi, 1907. november 1-jei szám. In: CSSZVR. 167. l.

[22] CSSZVR. 167. l.

[23] Gyemin, i. m. 40. l.

[24] Uo.

jobboldali frakcióhoz, ezért a 140-es adat erősen kétséges, reálisabb 120 fő körüli frakcióról beszélni.

A *szélsőjobb dumába kerülésének választókerületi megoszlásáról* a következő ismereteink vannak: a kaukázusi és a kaukázuson túli területek egyetlen, orosz lakosságot képviselő politikusa feketeszázas volt; hasonló volt a helyzet a vilnói kormányzóságban is; jelentősnek számító jobboldali képviselőkontingest a szélsőjobb legerősebb bázisterületének számító nyugati kormányzóságok tudtak a dumába juttatni. Százszázalékos sikert értek el a besszarábiai, a volhíniai, a minszki és a podóliai kormányzóságokban, és mindössze egy-egy mandátumot veszítettek a vityebszki, a grodnói és a mogiljovi választókerületekben.[25] A legtöbb közös jelöltet végül is az októbristákkal indították, Harkovban pl. 3 saját jelölt mellett 7 októbrista indulását támogatták. A Volga-vidéken megosztott volt a kép, voltak olyan kormányzóságok, ahonnan sikerült néhány képviselőt bejuttatni, így pl. az asztrahanyiból, a szimbirszkiből és a tamboviból, de egyetlen jelöltjük sem jutott be a nyizsnij-novgorodiból, a kazanyiból és a jaroszlaviból.[26] Általában véve levonható a következtetés, hogy a vegyes lakosságú területeken termékeny talajra hullott a feketeszázas soviniszta propaganda, de a színorosz területek lakossága nem érezte a nemzetiségi konfliktust, ezért ott a szélsőjobb sikere is elenyésző volt. Egyetlen olyan kormányzóság volt, ahol a homogén orosz lakosság ellenére a feketeszázasság teljes választási győzelmet aratott: a kurszki. Az ipari központokban és a nagyvárosokban azonban nem tudták megfordítani az uralkodó politikai hangulatot, ezeken a helyeken rendre vereséget szenvedtek. A választási sikerek első számú tényezője a földbirtokos kúriák megnövelt szerepe, és azok jobbratolódása volt. A korabeli sajtó szerint az I. Állami Duma-választásokon a földbirtokos kúriának még csak 32%-a szavazott a jobboldalra, a másodikon 48%, a harmadikon már 60%.[27] A dumába jutott jobboldali képviselők között is magas volt a földbirtokosok aránya, 40 főt regisztrál a szakirodalom, közülük 12-en kormányzósági és járási vezető állásokat töltöttek be. Kiemelkedő képviselői között ott találjuk Puriskevicset, aki a besszarábiai kormányzóság akkermani járásából jutott be a földbirtokos kúria színeiben,[28] Sulgint, a szélsőjobb első számú teoretikusát, aki a kijevi kormányzóság

[25] CSSZVR. 167. l.

[26] Uo.

[27] Tovaris, 1907. 385. sz. In: CSSZVR. 168. l.

[28] Ljubos, Sz.: *Russzkij fasiszt Vlagyimir Puriskevics.* Leningrád, 1925. 14. l. A továbbiakban: RFP. 14. l. A szerző, Ljubos utal arra, hogy a kortársak, így pl. a korabeli sajtó, választási csalást emlegettek, azonban senki nem volt olyan helyzetben, hogy ezt bizonyítani tudta volna.

osztrogi járásából került be,[29] valamint az Egyesült Nemesség Tanácsa elnökét, Bobrinszkij grófot. Mindhárman tagjai voltak a II. Állami Dumának is.

A többi választási kúriából már korántsem sikerült ilyen jó eredményekkel bekerülniük. Az első osztályú városi szavazók voksainak csak mintegy 14%-át, a másodosztályúakénak pedig csak mintegy 10%-át szerezte meg a jobboldal. Megsemmisítő volt a vereség a nagyvárosokban, Moszkvában pl. csak a voksok 7,6%-át sikerült elnyerniük. A munkás- és kozákkúriában gyakorlatilag eredménytelen volt a részvételük, a parasztiban lényegesen sikeresebbek voltak, az összes szavazat kb. 26%-át sikerült begyűjteniük.[30] A parasztság voksait többnyire földbirtokosok és a klérus képviselői kapták meg. 31 jobboldali meggyőződésű egyházi személy került a dumába, akik a papság magasabb régióit reprezentálták, mint az I. és a II. Duma egyházi küldöttei, itt inkább püspökök, érsekek, esperesek töltötték be a mandátumokat „az urak, lakájok, pópák" dumájában. A szélsőjobbot reprezentáló legismertebb egyházi személyek Jevlogij és Mitrofan püspökök, valamint Antonij érsek voltak.[31]

Mindezek ellenére a szélsőjobb nem volt megelégedve a III. Duma összetételével sem. Igaz ugyan, hogy a baloldaliak és a liberálisok elveszítették korábbi képviselőhelyeik háromnegyedét, és az ultramonarchisták is minden korábbinál jobb eredményt tudtak elérni, nem sikerült azonban teljesen kitölteni a szociáldemokraták és a kadetok visszaesésével keletkező űrt, abba leginkább a szintén jelentős számú képviselőt bejuttató októbristák nyomultak be. Ezt pedig azért tartották nagyon veszélyesnek, mert egyértelmű volt, hogy az októbristák támogatják a kormányzatot, ezért a hatalom *ezt a dumát már nem fogja feloszlatni*. Világossá vált, hogy a kormányzat tartósan arra kíván berendezkedni, hogy együttműködik a törvényhozás egy erősen korlátozott formájával, ezért az 1905. október 17-e előtti állapotok helyreállításához fűződő remények éppúgy szertefoszlottak, mint a markánsan jobboldali duma létrehozását dédelgető illúziók. Ez utóbbi esetben ugyanis el lehetett volna tolni

[29] Sulgin, V.: *Dnyi*. Moszkva, 1989. Sulgin már idős korában, vlagyimiri tartózkodása idején így vall közéleti szereplése kezdeteiről: „Semmilyen különleges indíttatásom nem volt, hogy politizálásra adjam a fejem. Falun szerettem volna élni. Gazdálkodni és írni a *Voronyeckij kalandjai* című regényemet. Nem kellett volna még a helyi zemsztvóban sem szerepet vállalnom. A tűzbiztonsági ügyek gondnokának jelöltek, ez kedvemre való volt, mert így vágtathattam kedvenc Vászkámon oda, ahol éppen tűz ütött ki, és felvettem a jegyzőkönyvet. Ez felgyorsította a biztosítási összegekhez történő hozzájutást, ami rendkívül fontos volt a károsultaknak. Ennél tágabb és jelentősebb munkásságra nem is gondoltam, nem készültem az összorosz tüzet eloltani. Nem születtem viszálykodásra és küzdelemre, de az élet mást rendelt nekem..." Sulgin kötetéből idéz: Zsukov, D.: *Zsizny i knyigi Sulgina*. Moszkva, 1989. 17. l.

[30] CSSZVR. 169. l.

[31] Uo.

a duma működését valamiféle Zemszkij Szobor-féle tanácskozó testület irányába, 1907. novemberi összetételében azonban erre semmiképpen sem gondolhattak.

Választások utáni taktikájuk ezért az októbrista szárny gyors felbomlasztására, illetve az októbrista képviselőknek a jobboldal padsoraiba történő átültetésére irányult. A valóság azonban ismét nem a feketeszázas elképzelések szerint alakult. Rögtön a duma november elsejei megnyitása után eltűnt néhány csoport, így az Orosz Határvidéki Szövetség, a Monarchista Frakció, a Népi Pravoszláv Csoport. A jobboldal centruma Dubrovin egykori harcostársa, G. Schmidt körül kezd kikristályosodni, aki azonban már nem tartozott az ONSZ belső köreihez, ez megakadályozta volna, hogy a szélsőjobb mozgassa a frakció szálait. Kis politikai manipulációval sikerült Schmidtet olyan helyzetbe hozni, hogy lemondjon mandátumáról, így a veszély elhárult.[32] Mint kiderült, mind az Államtanács jobboldali csoportjának, mind a kormányzatnak a törekvései arra irányulnak, hogy jobboldali képviselőkből és az októbristákból erős kormányzati blokkot hozzanak létre. Az októbristák egy része a kadetokkal, más részük a szélsőjobbal kötendő szövetség híve volt. Végül is a tárgyalások megkezdődtek a két nagy jobboldali erő között a következő alapelvek alapján: a mérsékelt konzervatívok javaslatára megegyeztek az Állami Alaptörvények feltétel nélküli elismerésében, cserébe a szélsőjobb elfogadtatta, hogy a parlamentben a cár megszólítása „felséges uram", a továbbiakban közösen irányozták elő a duma elnökségének összetételét, az elnöki posztra az októbrista Homjakov személyében egyeztek meg. A duma megnyitása utáni első néhány hét azonban a gyakorlatban bizonyította be, hogy a két párt között lényegi politikai különbségek vannak, és az együttműködés már november közepére felbomlott.[33] A szétválás után két önálló frakció alakult, a mérsékelt jobboldalhoz 89–95 képviselő csatlakozott, a szélsőjobb 49–53 tagot számlált. A létszám és a két frakció közötti arányok ülésszakról ülésszakra változtak. 1908-ban a mérsékeltek közül kivált egy 18 fős nacionalista képviselőcsoport, amely 1909-ban újraegyesült frakciójával.

A szélsőjobboldali frakció bár kisebb létszámú volt, de a feketeszázasság-

[32] A jobboldali sajtó váratlanul Schmidt tengerésztiszt előéletéről kezdett el cikkezni, akit Kronstadt aknazártervezetének angoloknak történő átadásában lepleztek le, és ennek alátámasztására egy 750 rubelről szóló elismervényt is leközöltek a lapok. Természetesen a „kabátlopási ügybe" csöppent egykori katona hiába bizonygatta, hogy tisztességes úton került a pénz birtokába, és soha nem követett el semmit, erkölcsi hitelét elveszítette és képviselői posztjáról távoznia kellett. Vö. CSSZVR. 171–172. l.

[33] Sztyepanov frappáns megjegyzése szerint az októbristákat kellemetlen helyzetbe hozta a szélsőjobb középkoriasan lihegő despotizmust dicsőítő kórusa, a szélsőjobbot az októbristák jogról és törvényről, az önkényuralom határairól szóló fejtegetései irritálták. Vö: Sztyepanov, i. m. 172. l.

gal való összefonódása révén voltak tömegkapcsolatai, az Egyesült Nemesség Tanácsában vállalt szerepe miatt pedig befolyásos támogatói és háttérszervezetei. Ezért képviselőinek kisebb létszáma ellenére nagyobb hatást tudott gyakorolni a belpolitika menetére, mint a tömegkapcsolatokkal és „hátországgal" nem rendelkező mérsékelt jobb. A mérsékelt frakciót a besszarábiai Centrum Párt elnöke, a földbirtokos Krupenszkij, a szélsőjobbot Dorrer gróf, a kurszki nemesség vezére irányította, a nacionalisták Uruszov herceg köré tömörültek. Az egyes frakciók szociális összetételét az alábbi táblázat szemlélteti:[34]

Társadalmi réteg	*Szélsőjobboldali frakció*	*Mérsékelt jobboldal*
Földbirtokos	14	26
Egyházi személy	18	13
Értelmiség	8	7
Hivatalnok	3	7
Kereskedő-vállalkozó	–	valamennyi bekerült dumatag, pontos számuk nem ismert
Paraszt	9	28

A két frakció gyakorlati működése között az volt az alapvető különbség, hogy az Október 17. Szövetségből kialakuló jobboldali mérsékeltek (pravije umerennije) nem folytattak kormányellenes kampányt, tartózkodtak az éles kritikai megnyilvánulásoktól. A szélsőjobb (krajnye pravije) ugyan mély tisztelettel viszonyult az uralkodó személyéhez, de hevesen bírálta a kormányt, ideológiájának megfelelően határozottan elválasztotta egymástól a cárt és az állami adminisztrációt.

A szélsőjobb parlamenti vezérei

Vaszilij Vitaljevics Sulgin képviselői pályafutása annak köszönhető, hogy szülőföldjének lengyel lakosai a podolszki, a kijevi és a volhíniai kormányzóságokból saját jelöltjüket kívánták bejuttatni a dumába. Az orosz nemesek a Kijevljanyin körül egyesültek, a lapalapító fia, a remek publicista, képzett jogász kitűnő ellenjelöltnek tűnt. Sulgin kampánya az osztrogi járásban eredményes volt, és hogy személye jó választás, azt már a bekerülése utáni első parlamenti megnyilvánulása is bizonyította: jelentős figyelmet keltett halk, nyugodt, gúnyosan érvelő stílusával, amely szokatlan volt a dumában. Mondandójának politikai tartalma alapján automatikusan és azonnal besorolták a szélsőjobbhoz.[35] Egyéniségével és érveivel hamarosan sikerült elérnie, hogy a konzervatívok leggyűlöltebb figurájává váljon, jobban utálták, mint Puriskevicset, Markov II-t vagy bárkit az orosz parlamentben. Társait tulajdonképpen nagyszájú huligánoknak, kormányügynöknek tartották, éppen ezért nem is vették túl komolyan őket. A hideg, cinikus Sulgin, aki kíméletlen őszinteséggel támadta politikai ellenfeleit, elviselhetetlennek tűnt. „Azt mondom önöknek, hogy a forradalom Oroszországban gyáva, és én megvetem ezért..." – mondta már első parlamenti felszólalása alkalmával.[36] Feketeszázas társaihoz hasonlóan belülről rombolta a II. Állami Dumát,[37] Sztolipin pedig az udvarnál fejtett ki óriási nyomást a denunciálása érdekében. Álláspontja kíméletlen volt a forradalmi terrorral szemben. Amikor a dumában szóvá tették a rögtönítélő katonai törvényszékek működését, Sulgin felszólalásban így reagált: „...A harc nem életre, hanem halálra folyik, s a katonai ítélkezés ugyanolyan fegyvere a politikai küzdelemnek, mint másik oldalról a terror."[38] Cinikusan provokatív viselkedésével néha túllőtt a célon. A rigai börtönből kitört anarchisták ügyét tárgyalta az orosz parlament, a bíróság ugyanis tömeges halálos ítéleteket hozott, és a képviselők egy része kegyelemért folyamodott. Sulgin a szószéken megnyerő mosollyal fordult baloldali képviselőtársaihoz: „Uraim, nincs véletlenül valakinek a zsebében a bombája?"[39] Ez volt az első alkalom, amikor kivezettették az ülésteremből.

Nem kevésbé karakterisztikus személyiségévé vált az Állami Dumának Puriskevics is: a duma titkára, Cselnakov a következőket jegyezte fel Vlagyimir Mitrofanovics parlamenti ténykedéséről: „A pulpituson Puriskevics tombol. Elég tűrhetően, talpraesetten, de arcátlanul beszél, szellemeskedik, pimaszkodik, időnként homéroszi kacajra ragadtatja a hallgatóságot. Mindent összevetve Puriskevics veszélyes ember, távolról sem olyan jelentéktelen, mint ahogy azt egyesek vélik."[40] Amikor a politikai gyilkosságok kérdését tűzte a duma napirendre, Puriskevics kért szót. A tribünre felérve izgatottan közölte: „Most kaptam egy táviratot Zlatousztból, amelyben értesítenek arról, hogy megölték az ONSZ helyi

[34] Forrás: CSSZVR. 173. l.

[35] Sulgin első parlamenti felszólalásának a következő sommázatát adja Zaszlavszkij, D.: „Átkozta a forradalmat, hódolt a cárnak, fenyegetőzött a pogrommal és becsmérelte a demokráciát." *Ricar Csornoj szotnyi V. V. Sulgin*. Leningrád, 1925. 19. l.

[36] Híres kijelentését mindkét életrajzírója idézi: Zaszlavszkij, D.: i. m. 20. l., valamint: Zsukov, i. m. 16. l.

[37] Sulgin feltáró őszinteséggel vall ezekről az évekről *Godi* című memoárkötetében. Ebben beszámol elképesztő szerencséjéről: amikor március másodikán, alig 10 nappal a duma megnyitása után leszakadt az ülésterem mennyezete, a 12 méterről alázúduló épületszerkezet mind a jobb, mind a baloldalt halálra zúzta volna, csak a „centrum" menekült volna meg. Hihetetlen módon a baleset pillanatában senki sem tartózkodott az auditóriumban. Sulgin: *Godi*. Moszkva, 1979. reprint. 54. l.

[38] In: Zaszlavszkij, i. m. 21. l.

[39] Ezt a botránnyá vált fellépését szintén mindkét életrajzírója nyomatékkal említi, de érdekes módon ő maga egyetlen kötetében sem tesz említést róla. Vö. Zsukov, i. m. 20. l., Zaszlavszkij, i. m. 23. l.

[40] GARF. F. 102. Op. 265. D. 184. 97. l.

elnökét, a családjuk egy falat kenyér nélkül maradt (*nevetés balról, kiáltozás jobbról: nevessetek csak, ez elég nagy szégyen!*). Olyan pártok nem tartozhatnak az Állami Dumához, mint magasabb törvényalkotó testülethez, akik nem hagyják abba a nevetést, amikor mély emberi kérdéseket tekintünk át. (*Zaj*) Elnök: Rendreutasítom önt! Puriskevics: Én utasítom rendre a dumát."[41] Az agrárkérdés tárgyalása kapcsán Vlagyimir Mitrofanovics a következőket ajánlotta nyomatékkal képviselőtársai figyelmébe: „Ideje, hogy elfelejtsük Pugacsovot és Sztyenka Razint, akiknek eszméit még ma is sokan dédelgetik lelkükben... A mi feladatunk az, hogy ne kínozzuk a népet, ne vigyük rossz útra a tömeget, *ezt a nagy gyereket* (kiemelés tőlem – *B.Gy.*), akinek odaígérünk egy darab földet, aztán amikor nem kapja azt meg, akkor öl és rabol."[42] 1907. június elsején Puriskevics a parlament szószékén követelte, hogy az „összeesküvés" résztvevőit adják át a hadbíróságnak, s 24 órán belül akasszák fel őket.

A miniszterelnök ekkor már nem rendelkezett az októbristák támogatásával, a kadetok jelentéktelen ellenzéki párttá zsugorodtak össze, igazi bázisát a „dél-nyugati koalíció" alkotta, amely a szélsőjobbon kívül a mérsékelt jobb és a nacionalista frakciókat foglalta magába. Az ország zsidók és más nemzetiségek által lakott déli területein megteremthető volt az orosz nacionalista összefogás, nem véletlen, hogy a jobboldal képviselői kevés kivétellel e területek kormányzóságaiból kerültek ki. Sulgin 1908. február 18-tól a jobboldali frakciók irodájának tagjaként koordinálta a monarchisták parlamenti tevékenységét. Nemcsak az országos törvényalkotó testületben, hanem a kijevi önkormányzatban is dolgozott. Míg parlamenti magatartását a polgári és ellenzéki erőkkel szembeni éles fellépés, addig helyi tevékenységét a „higgadt gazda" magatartása jellemezte. Beszédeiben és cikkeiben *ideológiát gyártott* a sztolipinizmushoz,[43] tulajdonképpeni feladata az amúgy is gyenge ellenzék politikai sakkban tartása volt.

A már képviselői gyakorlattal rendelkező radikálisok egy része belát-

[41] A dumaülésszak jegyzőkönyve: in. PIR. 325. l.

[42] PIR. 326. l.

[43] A sztolipini agrárreform támogatásaképpen 1908-ban a hagyományos nemesi nagybirtokrendszer mellett érvelt: „A nagybirtokrendszer – és erről nem beszélnek, erre nem gondolnak a kadetok – a társadalmi tevékenység legkulturáltabb, legfejlettebb, legfüggetlenebb rendszere. Természetes ezért, hogy a vezető szerep az új rendszerben is a nagybirtokosokat illeti. A nagybirtok az orosz föld sója. Ezért, ha nem akarjuk, hogy egész Oroszország szürke romokká változzon, amelyben a szürke paraszton kívül nem lesz semmi (Sulgin a „szürke kardinális" – *B. Gy.*), akkor erőnk, tevékenységünk nagy részét ott kell kifejtenünk, ahol birtokoljuk a földet... azért létezünk, hogy példánkkal világosságot vigyünk a sötétbe. Ezt a hatalmas kolosszust, Oroszországot előre kell vinnünk, mert vagy felemeljük kulturálisan mi, földbirtokosok, vagy senki." 1908-as parlamenti beszédét idézi: Zaszlavszkij, 1953. 28. l.

ta, hogy a duma tartós intézménye lesz Oroszország belpolitikai életének, ezért az a fajta hisztérikus politikai szembenállás, amely az I. és a II. Állami Duma idején jellemezte a szélsőjobb tevékenységét, a továbbiakban sokáig már nem tartható. Ennek a csoportnak a vezetője, Puriskevics ezt a következőképpen fogalmazta meg: „az Állami Duma feltétlenül szükséges, nélküle Oroszország létezése elképzelhetetlen."[44] A besszarábiai kisnemes követőiből – Andrejevből, Voronkovból és másokból – platformot szervezett és a II. Monarchista Kongresszuson megkísérelt fellépni a szélsőjobb politikai irányvonalának megváltoztatásáért. Rendkívül károsnak tartotta ugyanis az ONSZ Főtanácsának és a többi feketeszázas szervezetnek a kemény szembenállását a mérsékelt jobbal és az októbristákkal, és tarthatatlannak ítélte, hogy a szélsőjobb még mindig nem ismeri el az Állami Dumát, mint létező realitást. A kongresszuson azonban Puriskevics és követői kisebbségben maradtak, sőt az ONSZ elnöksége éles ellentámadásba ment át, többek között követelték az ONSZ pénzügyi helyzetének felülvizsgálatát, közismert volt, hogy ezért Puriskevics a felelős.[45] Ezek után Puriskevicset és néhány követőjét kizárták az ONSZ-ből, ő azonban vele tartó híveivel új pártot hozott létre és parlamenti mandátumát is megtartotta, így született meg a Mihály Arkangyal Orosz Népi Szövetsége (MASZ).[46] Az új szervezet programja már tartalmazta azokat a kompromisszumokat, amelyek a beilleszkedés érdekében elkerülhetetlenek voltak,[47] egyúttal létrejöttével megindult a feketeszázas skizmák sorozata.

Az extremista szárny szembekerülése a hatalommal

1909 tavaszán már érződtek a reformok hatásai, ezért a dubrovinista szárny éles kabinetellenes kampányba kezdett, elsősorban a kormányzat „alkotmányos vonalvezetését" bírálta. Úgy érezték, hogy elegendő politikai tőkével rendelkeznek ahhoz, hogy a Sztolipin-adminisztráció lemondását elérjék, és helyébe jobboldali miniszterekből álló kormány kinevezésére bírják rá az uralkodót. 1909 márciusában Jaroszlavban az extremisták külön kongresszust tartottak, amelyre sem a mérsékeltek, sem a MASZ képviselőit nem hívták meg. A konferencián világosan kiderült, hogy a jobboldal radikális szárnya nem kíván lemondani a terro-

[44] CSSZVR. 195. l.

[45] Dubrovin felszólalásában a következőket mondotta: „Egyes személyek, akik a Főtanács és az Egyesített Gyűlés felhatalmazása nélkül önállóan cselekszenek, lábbal tiporják az említett két szervezet tagjainak jogait". *Dubrovin lényegében a párt demokratikus működését kérte számon, ami azért volt furcsa, mert maga a párt a demokrácia felszámolására szerveződött.* GARF. F. 1284. Op. 187. D. 237. 137. l.

[46] L. erről részletesen: a *Feketeszázas szervezetek* című részben a 4. számú, Mihály Arkangyal Szövetséggel foglalkozó fejezetet.

[47] *Russzkij narodnij szojuz imenyi Mihaila Arhangela. Programma i usztav.* Szpb. 1909. 5. l.

-rista módszerekről, előterjesztésében szerepelt pl. a „háború esetére és a lázadások leverésére az ONSZ tagjaiból toborzandó önkéntes druzsina felállításának tervezete".[48] Hamarosan úgy tűnt, hogy térnyerésük nem irrealitás, egy hónappal később beütött ugyanis az *első kormányválság*. A dolog – mint a történelemben annyiszor, valamely később óriási horderejűvé váló ügyben – egy rutinfeladat megoldásából robbant ki: a kabinet a tengerészeti vezérkar státusának szabályozásáról nyújtott be törvénytervezetet a parlamentnek, amit annak rendje és módja szerint mind az alsóházként működő duma, mind a felsőházként működő államtanács elfogadott és jóváhagyásra az uralkodó elé terjesztett. A törvénynek ebben a stádiumában a szélsőjobb felvetette, hogy a haditengerészet kérdései szorosan véve nem tartoznak a duma mint törvényalkotó testület hatáskörébe, abban csak a hadsereg főparancsnoki tisztét is betöltő uralkodónak van joga dönteni. Nyilvánvaló volt, hogy adott esetben nem maga az ügy volt fontos, hanem a duma hatáskörének megkérdőjelezése. Az oktobristák, a liberálisok és a mérsékelt jobb is egyaránt ragaszkodtak ahhoz, hogy a törvény eredeti formájában kerüljön elfogadásra, *a kérdés az alkotmányosság szakítópróbájává vált*. II. Miklós, akit még hívei sem intellektuális erejéért tiszteltek, elfogadta a szélsőjobb érvelését, és nem írta alá a törvényjavaslatot, ezzel figyelmen kívül hagyta miniszterelnökének érvelését is. Sztolipin benyújtotta lemondását, a cár azonban nem fogadta azt el, egyúttal felhívta az első miniszter figyelmét, hogy „ne járjon el úgy, mintha Angliában vagy Franciaországban lenne".[49] Ezek után Sztolipin úgy döntött, hogy a helyén marad, s bár az oktobrista és liberális sajtó meghátrálásként értékelte Sztolipin viselkedését, valószínű, hogy a kormányzat első emberének nehéz döntése mögött az a szándék állt, hogy befejezze refomjait, és a pragmatikus belpolitikai rendszert a továbbiakban is fenn akarta tartani. A miniszterelnök kompromisszumkészségébe a mérsékelt jobboldallal és az oktobristákkal, sőt a nacionalistákkal fenntartott jó viszony nemcsak hogy „belefért", hanem politikájának fő támaszaivá kívánta tenni őket. Semmilyen szín alatt nem kívánt azonban lepaktálni a szélsőjobbal, másrészről az uralkodó sem kívánta feltehetőleg felvállalni egy *nyíltan* konzervatív politikus kormányrúd mellé állítását.

Sztolipin hivatalban maradása után kidolgozta a megfelelő ellenlépéseket, és a szélsőjobbnak adandó *válasz* nem késett. A monarchisták óriási erudícióval készültek megünnepelni a poltavai győzelem 200. évfordulóját, elterjedt ugyanakkor, hogy az ünnepséget feketeszázas nagygyűléssé kívánják változtatni, és ezen erőteljes soviniszta hangulatkeltés mellett határozatot próbálnak meg majd elfogadtatni arról, hogy fordul-

[48] Russzkoje znamja, 1909. március 15-i szám.
[49] CSSZVR. 177. l.

janak az uralkodóhoz a reformok eltörlése érdekében.[50] A poltavai kormányzó kétségbeesett hangú levélben fordult a miniszterelnökhöz a tárgyban, hogy június 29-én engedélyezze-e a rendezvényt.[51] A kormányzat a monarchista kongresszus betiltása mellett döntött, egyúttal korlátozta a megemlékezési ünnepségen részt vevő feketeszázas szervezetek számát. *Ez volt az első alkalom, hogy a kabinet betiltott egy szélsőjobboldali rendezvényt.* A következő csapás sem sokat váratott magára. A kadet párt képviselői és jogászai biztosak voltak benne, hogy előbb-utóbb sikerül valakit találniuk a feketeszázas druzsinákba felvett aljanépség közül, aki elmondja a Herzenstein-gyilkosság valódi történetét. A kormányzat számára a legjobb időpontban került napvilágra Zorin és Lavrov vallomása „a zsidók elnökének megöléséről".[52] Scseglovitov igazságügyminiszter nyomozást rendelt el az ügyben, s bár a szokásos eltussoló mechanizmusok most is szinte azonnal beindultak, a nyomozásnak mégis nagyon kellemetlen következménye lett: kiderült, hogy a parancsot a tett végrehajtására maga az ONSZ Főtanácsa adta ki.[53] A legnagyobb harci druzsina vezetője, Juszkevics-Kraszovszkij értesítette is a belügyminisztériumot, hogy „elhagyta a fővárost, mert nem kívánja az egész Főtanácsot a vádlottak padján látni" (!).[54] Végül is egy Sz. Alekszandrov nevű jelentéktelen harmadik vonalbeli végrehajtót tettek meg bűnbakká, és öt hónapra ítéltek el. Az ONSZ azonban nem úszta meg ennyivel, a közvélemény, amely a sajtóból nyomon követhette az események alakulását (miközben Herzenstein házából turistaközpontot csináltak), világosan értette, hogy nem a valódi bűnösöket ítélték el. Végül is egy áruló vallomásából feltárult a valódi történet. Pruszakov, az ONSZ Főtanácsának póttagja volt, majd kilépett a tanácsból, szembefordult korábbi eszményeivel, és írt egy gúnyos pamfletet *Bubrovin doktor és társasága* címen. Az utalások teljesen egyértelműek voltak, a történet Dubrovinról és az Orosz Nép Szövetségéről szólt. A nyomozás időszakában Pruszakov elrejtőzött, és megkísérelte zsarolni a Főtanácsot, azt követelte, hogy valahol délen vegyenek neki egy birtokot, különben elmegy, és mindent elmond a rendőrségen.[55] Dubrovin és környezete nem vette komolyan a zsarolót, így Pruszakov kitálalt a hatóságoknak. Vallomásából kiderült, hogy mind Herzenstein meggyilkolására, mind a Vitte elleni merényletre közvetlenül a Dubrovin elnöklete alatt működő Főtanács adta ki a parancsot. Kiderült továbbá, hogy az ONSZ Főtanácsának két szárnya van, egy nyil-

[50] GARF. F. 102. 1909. D. 178. 194. l.
[51] GARF. F. 102. 1909. D. 178. 194. l.
[52] A feketeszázas politikai gyilkosságokról l. *A feketeszázas terror* című fejezetet.
[53] GARF. F. 588. Op. 1. D. 122. 6. l.
[54] CSSZVR. 179. l.
[55] GARF. F. 1467. Op. 1. D. 863. 30. l.

vános és egy titkos. A nyilvános a Dubrovin nevével fémjelzett 12 fős „látható", és a titkos, amelyik elítéli az elnök és környezete cselekedeteit.[56] A vallomás kapóra jött, Sztolipin döntött, elrendelték a feketeszázas vezetők letartóztatását.

A bírósági eljárás során figyelembe kellett venni, hogy a gyilkosságot Teriokiben, egy finn kisvárosban követték el, mivel a vonatkozó törvények szerint ott kellett a bűnösöket felelősségre vonni, ahol tettüket elkövették. Ez felvetette a *finnkérdést* az orosz parlamentben. Finnország autonómiája, civilizált belső viszonyai, dinamikus fejlődése már régóta vörös posztó volt szemükben, most pedig nyilvánvalóvá vált, hogy a finn bíróság a tettet nem hazafias megértéssel fogja kezelni. Ezért a botrányban nem érintett feketeszázas vezetők *finnellenes kampányt* indítottak a dumában, annak érdekében, hogy a finn igazságszolgáltatást diszkreditálják és elérjék, hogy a tárgyalás lefolytatására Oroszországban kerüljön sor. A dumában a szélsőjobb nem kompromittálódott vezetőinek felháborodott felszólalásai egymást követték: Puriskevics számára rémálom volt Finnország autonómiája, különösen annak további bővítése, mert az volt a véleménye, hogy a kormányzat bármely nemzetiségek felé tett gesztusa, bármely szabadságjog adományozása olyan mértékben megnöveli az adott népesség „étvágyát", hogy utóbb a kormányzat még az addigi engedményeket is kénytelen visszavenni. Ahogy egyik, e tárgyban elmondott parlamenti felszólalásában fogalmazott: „Különös, furcsa, hogy egy hős nép, egy győzedelmes nép, az a nép, amely ekkora területeket tudhat magáénak, szóval ennek a népnek a közvetlen közelében egy rovar van, amely fojtogatja őt."[57] Egy másik felszólalásban azt a gondolatot fogalmazta meg, hogy „a finn nagyhercegséget az Orosz Birodalom ugyanolyan részévé kell tenni, mint a Kazanyi Birodalmat vagy az Asztrahányi Kánságot… s úgy vélem, ez meg is fog történni".[58] Harcostársa, Markov II sem maradt ki a filippikákból: „Világossá kell tenni, hogy egy nagyhatalom számára, amely a saját fővárosától 26 versztányira ellenséget lát, nem marad más hátra, mint hadat üzenni és meghódítani ellenségét."[59] Finnország régóta irritálta a szélsőjobbot, mert a szeparatizmus iskolapéldájának tartották, és az is közismert volt, hogy az illegális forradalmi csoportoknak a finn területek jelentették a hátországot. A finn határok mögül terroristák és fegyver szivárgott be az orosz területekre. A III. Dumában a szélsőjobb vezetői által elmondott éles kirohanásokat Puriskevics új szervezete és a rendelkezésre álló sajtóorgánumok jóvoltából országosan, magas példányszámban terjesztették, hogy ezzel hozzájáruljanak a „nemzeti öntudat erősödéséhez". Minden erőfeszítés ellenére azonban a kormányzat átadta az illetékes finn bíróságnak az ügyet, és az a terhelő, illetve beismerő tanúvallomások alapján a szervezet egy tagjára, Polovnyovra 6 év börtönt mért 1909 májusában, majd meghallgatta az ONSZ vezérkarából Majkovot, Szokolovot és másokat. Ez volt az az időszak, amikor magát Dubrovint, az ONSZ elnökét is közvetlen veszély fenyegette, a „monarchia megmentőjének" el kellett menekülnie egy finn kisváros bíróságának felelősségre vonása elől![60] A szélsőjobb megvádolt tagjai egyébként kitűnő ügyvédekkel rendelkeztek, vezetőjük, Bulacel maga is egyike volt a feketeszázasság legprominensebb képviselőinek. A tárgyalások alatt az ultrák tüntetést szerveztek a bíróság épülete körül, skandalumot csináltak a tárgyalás alatt maguk az orosz ügyvédek (Bulacel például revolverrel hadonászott a tárgyalóteremben és a finn bírót fenyegette),[61] mindezzel azt kívánták elérni, hogy II. Miklós megelégelve az egyre jobban elfajuló ügyet, orosz bíróság hatáskörébe utalja a feketeszázas vezetők perét. Bár intenzív konzultáció folyt ez ügyben a Carszkoje Szelo-i udvar és a kabinet között, a tárgyalásokat ott fejezték be, ahol elkezdték, a feketeszázas vezetők – közöttük a druzsinák fő szervezője, Juszkevics-Kraszovszkij – 6 év börtönt kaptak.[62] Amit az uralkodó nem tett meg a tárgyalások alatt, azt szinte azonnal megtette az ítélethirdetés után: az elítélteket kegyelemben részesítette.[63] Mindezeket a politikai csatározásokat a szélsőjobb Finnország autonómiájának korlátozására kívánta felhasználni. Az elítéltekkel szemben gyakorolt cári kegyet és a megváltozott politikai közhangulatot érzékelő Sztolipin alig fél évvel később törvényjavaslatot terjesztett be a dumában a „Finnországot érintő törvények és határozatok kiadásának rendjéről". A törvényjavaslatot a jobboldali radikális frakció teljes egészében támogatta, és az elfogadásra is került. Puriskevics híres felkiáltásainak egyikére ekkor került sor: „Vége Finnországnak!" – sivította éles fejhangján a feketeszázasság vezére.[64] A másik hírhedt ügyben,

[56] Pruszakov vallomása és színdarabja könyv formában is megjelent, és a felfokozott érdeklődés miatt nagy sikert aratott. Pruszakov, A.: *Doktor Bubrovin i jego kompanyija.* Szpb. 1909., valamint: Uő: *Kto ubil Gercensteina.* Szpb. é. n.

[57] In: PIR. 330. l.

[58] G. D. Szesszija 1. Cs. 3. 370. l. Szpb. 1909–1910.

[59] G. D. 700. l.

[60] Az ONSZ alapító elnöke Jaltában rejtőzött el, ahol a polgármester-generális Dumbadze, aki maga is meggyőződéses feketeszázas volt, személyes védelmébe vette, Dubrovin itt vészelte át a felelősségre vonás nehéz időszakát. GARF. F. 1467. Op. 1. D. 862. 95. l.

[61] CSSZVR. 183. l.

[62] Uo.

[63] *Podanyije carszkogo rezsima.* Moszkva–Leningrád, 1927. 264. l.

[64] CSSZVR. 184. l. Nem az első és nem az utolsó eset volt ez Vlagyimir Mitrofanovics politikai pályafutásában: amikor a kormány a Lengyel Kormányzóság területéből adminisztratív úton leválasztotta a Holmszki Kormányzóságot, a feketeszázas sajtó örömünnepet ült, és az aktust az „igazi orosz emberek" győzelmeként állította be. Puriskevics, aki soha nem rejtette véka alá érzelmeit, így kiáltott fel a Tauriai Palotában a duma nyilvános ülésén: „Vége Lengyelországnak!" PIR. 331. l.

a Vitte elleni merényletnél már ismét a régi eltussoló gépezet lépett működésbe: Vitte hiába fordult utódjához, Sztolipinhoz, hiába vált a gyilkos szándék a kelletlenül elrendelt nyomozás során egyértelművé, a tettesek nem kerültek elő, pedig később ebben az esetben is nyilvánvalóvá vált, hogy a parancs kiadása az ONSZ Főtanácsa köréből érkezett.[65] Miután a cár személyesen vizsgálta felül a nyomozati iratokat, és „mindent rendben lévőnek talált", az ügyet le kellett zárni.

1909-től Sztolipin törekedett arra, hogy reformjai és kormányzati törekvései mögé erős parlamenti többséget szervezzen. 1909. október 1-jén a *Volga* nevű szaratovi szélsőjobboldali lapnak adott interjújában mondta el később sokat idézett szavait a reformok szükségességéről és a béke 20 esztendejéről.[66] Egyúttal itt alig burkolt ajánlatot tett a nacionalistáknak és a mérsékelt konzervatívoknak egy kormánypárt létrehozására, ezzel megpróbálta az ONSZ vidéki részlegeit a dubrovini vezetéssel szembefordítani. A megszólítottak értették az ajánlatot, a mérsékelt jobb és a nacionalisták között már tavasz óta folyó frakció-újraegyesítési tárgyalások felgyorsultak, és az év végére sikerült létrehozni az új parlamenti tömörülést az ifjabb Balasov[67] vezetésével. A nacionalisták parlamenten kívül is megpróbálták tömegkapcsolataikat erősíteni, mert a pártnak eddig ez volt a gyenge pontja, bár Menysikov publicista vezetésével létezett és működött egy nacionalista párt. 1909 májusában felmerült az Összoroszországi Nemzeti Szövetség létrehozásának gondolata, amely a parlamenti frakció hátországát jelenthette volna. A szélsőjobb világosan látta, hogy konkurens szervezet készülődik, amely szintén a monarchistákat kívánja tömöríteni. Szerencséjükre a Nemzeti Szövetség sem volt egységes, Durnovo ügyvéd nevével fémjelzett irányzata nézeteit tekintve közelebb állt a feketeszázassághoz, semmint a nevében mérsékelt politikai erőkhöz, ez lelassította az egyesülés folyamatát, azonban nem tudta azt megállítani. 1910. január 31-én a szövetség elnökségi tagja, Uruszov herceg a frakció és a párt egyesülési folyamatát befejezettnek nyilvánította. 1910 februárjában megnyitották a Nemzeti

[65] Vitte emlékirataiban idéz Sztolipinnak küldött leveléből, ebben többek között azt írja: „...az élete elleni kétszeri merénylet fő és valódi bűnösei nem azért nem jelennek meg a bíróság előtt, mert nem tudták őket megtalálni, hanem mert a kormányzati szervek nem kívánták őket megtalálni és elítélni." Vitte, Sz.: *Egy kegyvesztett visszaemlékezései.* Bp. 1964. 659–660. l.

[66] „Adjanak nekem 20 évet, és én átformálom Oroszországot"! – mondta többek között híres interjújában. Idézi sok mással egyetemben: Thiery, E. francia közgazdász: *Rosszija v 1914 g. Ekonomicseszkij obzor.* Paris, 1986. 33. l. Nagyszabású reformprogramjának csak első lépéseit tudta megvalósítani meggyilkolása miatt, a többi reform írásban már kidolgozott koncepcióját csak 1956-ban publikálták először. Zenkovszkij, A.: *Pravda o Sztolipine.* New York, 1956. 73–119. l.

[67] Balasovot édesapjától, az Államtanács tekintélyes jobboldali tagjától megkülönböztetésképpen nevezték ifjabbnak, a család Oroszország legvagyonosabbjai közé tartozott.

Klubot, amely szinte megalakulása pillanatában jelentős kormányzati támogatásban részesült. A szélsőjobb szempontjából „konkurens" monarchista szervezet vezetésében mérsékelt jobboldali személyek – Balasov, Krupenszkij és Jevlogij püspök vettek részt, programjuk mérsékelten monarchista és nacioanalista elveknek a keveréke volt. Így pl. elismerték és szükségesnek tartották Oroszországban a képviseleti intézmények szilárdságát, ugyanakkor követelték, hogy biztosítsák az orosz nemzet uralmát a Birodalom határain belül. Néhány liberálisnak tűnő gondolat is helyet kapott programjukban, így pl. nem ellenezték a határvidék gazdasági autonómiáját, megfogalmazták a vallásszabadság gondolatát a pravoszláv egyház privilégiumainak megőrzése mellett stb. Az ígéretes kezdeteket a későbbiekben nem követték a pártszervező munka sikerei, az alapítókongresszuson még 230 fő vett részt, 1910 során azonban mindössze négy vidéki osztályt sikerült nyitniuk, azokat is 30–60 fő közötti létszámmal.[68] Az év folyamán világossá vált, hogy a Nemzeti Szövetség a dumában a szavazások alkalmával képes támogatni a kormányt, de nem tud országos tömegpárttá válni.

A feketeszázasság skizmái, az obnovlenista–dubrovinista küzdelem

Jelentkezett egy másik konfliktusforrás is a szélsőjobbon belül, tisztázni kellett volna a *frakció és a párt viszonyát.* A dubrovini vezetés igényt tartott volna a frakció rendszeres ellenőrzésére, vonalvezetésének meghatározására. A párt megújítását szorgalmazók azonban éppen a frakció vezetésében tömörültek, és ellenálltak a Főtanács részéről rájuk nehezedő nyomásnak. Segített ebben, hogy néhányan közülük, mint Markov II, Vjazigin, jóval nagyobb „mozgalmi múltat" tudtak felmutatni, mint az ONSZ elnöke, népszerűbbek voltak, és legalábbis a hatalom és a közvélemény szemében még erkölcsi hitelüket sem veszítették el. Dubrovin nem volt nemesi származású, nem voltak kapcsolatai a nyugati kormányzóságok nemességével, amely a szélsőjobb vidéki bázisának legfőbb erejét alkotta. Így sokkal inkább a frakció befolyásolta a Főtanács működését, semmint fordítva. Dubrovin helyzetét azonban véglegesen a Herzenstein-ügy kipattanása ásta alá. Amikor a bírósági felelősségre vonás elől kényszerből el kellett hagynia a fővárost, a mérsékelt szárny Konovnyicin grófot állította a helyébe, aki visszafogottságáról és kompromisszumkészségéről volt híres, személye nyilvánvalóan az átmenet előkészítésére szolgált. Amikor a finnországi bírósági procedúra véget ért, és Dubrovin visszamerészkedett Szentpétervárra, már csak a tiszteletbeli elnök posztját ajánlották fel számára.[69] A mozgalom megújítói, az *obnovlenisták,* úgy tűnt, győzelmet arattak, és a realista szárny átvette a

[68] Novoje Vremja, 1910. október 7-i szám. In: CSSZVR. 186. l.

[69] GARF. F. 1467. Op. 1. D. 862. 95. l.

szövetség és a frakció vezetését. Dubrovinnak azonban még elég sok híve maradt az ONSZ keretein belül, különösen fontos volt ezek közül Polubojarina, aki gyakorlatilag, mint korábban említettük, teljes vagyonát a szövetségnek adományozta.[70] Mivel a szervezet anyagi stabilitása rendkívül fontos volt, ezért egyfajta patthelyzet alakult ki az ONSZ vezetésén belül vívott hatalmi harcban. A következő ütközési pont a MASZ-szal való viszony volt. A tagság konzervatívabb része, így pl. az említett pénztáros asszony ellenezték a Puriskevics szervezetével való kapcsolatfelvételt és együttműködést (hiszen annak idején az ONSZ-ből lettek kizárva), ám a Főtanács többsége mégis a kooperáció mellett döntött. Az 1910 februárjában kötött egyezmény szerint a MASZ és az ONSZ a továbbiakban együttműködik az állami jelentőségű kérdésekben; az egyik szövetségből kizártakat a másik nem veszi át; a vidéki szervezeteket olyan értelemben utasítják, hogy a továbbiakban békésen, párhuzamosan működjenek egymás mellett, amennyiben mégsem így történik, akkor a Főtanács, illetve a Legfőbb Testület vizsgálóbizottságot küld a helyszínre.[71] Hogy a két szervezet hatékonyabban tudjon működni, projektet készítettek arról, hogy a kis létszámú vidéki osztályokat összevonják egy-egy nagyobba. Az ONSZ két szárnya közötti konfliktus az egyezmény elfogadása, illetve elutasítása mentén kristályosodott ki. A Dubrovin-hívek, így pl. Bork, Drozd-Bonjacsevszkij, Nagyezsgyin élesen a tervezet elfogadása ellen foglaltak állást, az obnovlenisták azonban szükségesnek tartották a sztolipini rendszerbe már beilleszkedett pártokkal történő együttműködés kiépítését, hiszen ez nyilvánvalóan az ONSZ-t is hozzásegíthette volna a betagolódáshoz. A küzdelem során a megújítók a Dubrovin-híveket – mivel nem tudták őket álláspontjuk megváltoztatására késztetni – sorra zárták ki a Főtanácsból. A hatalmi harcban az extremista szárny felhasználta, hogy a párt sajtója, a *Russzkoje znamja* még a kezén volt, és ebben kampányt indított az obnovlencek ellen. Ez felvetette a sajtó fölötti ellenőrzés megszerzésének kérdését, a Főtanácsnak a Zemscsina című folyóiratot sikerült megszereznie, majd kiadatta a *Vesztnyik Szojuza russzkogo narodát*, így próbált publicisztikai ellensúlyt képezni a dubrovinista sajtófölénnyel szemben. A vesztésre álló Dubrovin 1910. június 10-én bejelentette, hogy kilép a tanácsból, lemond elnöki címéről. Bejelentése aktivizálta a hozzá hű vidéki részlegeket, akik táviratokkal kezdték el bombázni a pétervári központot, és szolidaritásukról biztosították a lemondott elnököt.[72] A két irányzat közötti küzdelem most már nyílt országos harccá vált. Mindkét irányzat

[70] A derék kereskedő özvegyasszonyt a korabeli rossznyelvek szerint ebben, politikai motívumok mellett, a Dubrovinhoz fűződő személyes intim kapcsolata is motiválta.
[71] Moszkovszkije vedomosztyi, 1910. március 24-i szám.
[72] Russzkoje znamja, 1910. június 11-i szám.

minél több vidéki osztályt, üzemi részleget, illetve városi szervezetet kívánt a maga oldalára állítani. Az ortodox vonal híveinek sikerült megtartaniuk a Putyilov-gyári tagságot, maguk mellé állítani a pocsajevi papságot, a feketeföldi vidék és a déli kormányzóságok zömének helyi szélsőjobboldali szervezetei azonban a megújult, Konovnyicin és Markov II nevével fémjelzett Főtanács mellett tették le a voksot. Olyan város is volt, ahol a helyi részleg kettévált, és egyik fele a továbbiakban az obnovlenistákat, a másik a dubrovinistákat támogatta. Ilyen volt például a nyizsegorodi osztály, ahol az abból kivált Beloje znamja csoport az új Főtanácsot támogatta, míg a georgijevi osztály Dubrovin mögé sorakozott föl.[73] A vidéki részlegek egy része a konfliktus nyomán működésképtelenné vált, vagy fel kellett oszlatni. A baszkovista[74] Scsekin például bezáratta az ONSZ novorosszijszki kikötőosztályát, Gomelben, Nyikolajevben és másutt maguk mondták ki feloszlásukat a helyi szervezetek.[75]

A szélsőjobb két vezető irányzata közötti küzdelem a *többi monarchista pártot* sem hagyta érintetlenül. Sokat idézett története a mozgalomnak, hogy az Orosz Gyűlés egykori alapítótagja, Nyikolszkij, akinek már korábban is voltak éles pénzügyi vitái Markov II-vel, a megújítók vezetőjével, ököllel támadt ellenfelére, miközben hívei a „le a sztolipinistákkal, le az obonovlenistákkal" kiáltásokat hallatták.[76] Bár Markov II fizikai erejéről volt híres,[77] s végül is a Gyűlés hölgytagjai a verekedők közé álltak, így sérültje nem lett az ügynek, az eset nagyon megrázta a tagságot és az OGy elnökségét. Nyikolszkijt kizárták az Orosz Gyűlésből, az elnökség lemondott, maga a párt pedig csatlakozott a megújulási folyamathoz.[78] A dubrovinisták 1911 őszén megkísérelték ellentámadásba átmenni. November 21–december 1. között kongresszust hívtak össze Moszkvában 164, a régi vezetéshez hű maradt részleg képviseletében.[79] Ezen megszűntnek nyilvánították az immáron csak baszkovistákból álló Főtanácsot, és ezzel összefüggésben újraválasztották a szövetség elnökét és vezetőségét. Tiszteletbeli és tényleges elnökké Dubrovint tették meg, he-

[73] CSSZVR. 191. l.
[74] Az elnevezés annak az utcának a nevéből származik, ahová az ONSZ Főtanácsa a megújulás után átköltözött: „baszkovci", vagy vezetőjük, Markov II neve után markovisták, „markovci".
[75] CSSZVR. 191. l.
[76] Uo. 169. l.
[77] Erről pétervári körökben legendák keringtek. Markov beceneve Nagy Péterrel való hasonlósága miatt a „bronzlovas" (Mednij Vszadnyik – a nagy cár pétervári bronzszobra) volt, és erejéről, illetve gáláns kalandjairól szívesen pletykáltak a pétervári szalonokban. Leghíresebb esete, amikor egy hölgy nem nyitotta ki előtte a kastélya bejáratát, fejjel törte be a tölgyfa kaput. Vö. RFP. 32. l.
[78] CSSZVR. 191. l.
[79] GARF. F. 116. Op. 2. D. 1. 68–85. l.

lyettesei hű fegyverhordozói, Polubojarina és Szobolevszkij lettek.[80] Az újjáválasztott Főtanács tagjai a reakció leghírhedtebb képviselői lettek: Bork, Zsegyinov, Nagyezsgyin, Nyikolszkij, Pokrovszkij. A vezetésben a vidéki osztályok képviselői tíz helyet kaptak, ezeket is olyan prominens figurák töltötték be, mint Kacaurov Jaroszlavból, Davidov Gomelből (ezt a szervezetet akarták „szélsőségessége" miatt az obnovlenisták megszüntetni!), Roznatovszkij Tulából, valamint tiszteletbeli taggá választották a pocsajevi kolostor vezetőjét, Vitalij archimandritát, és Tyihanovics-Szavickijt, a „nagy druzsinaszervezőt" Asztrahányból.[81] A dubrovinista kongresszus után természetesen mindkét Főtanács önmagát tartotta legitimnek, 1912 májusában a markovisták is összehívták saját ellenkongresszusukat. Ők olyan módon kívántak létezésüknek, erejüknek nyomatékot adni, hogy a kongresszus időpontját úgy időzítették, hogy az egybeessen az „Orosz Emberek" V. kongresszusával.[82] A két értekezlet közösen tartotta üléseit, ezzel is kifejezésre juttatva, hogy *a monarchista szervezetek az ONSZ megújuló irányzatát támogatják.*[83] 1912 augusztusára a szakítás véglegessé vált, Dubrovin hívei hivatalosan is különváltak a mozgalomtól, és új szervezetet hoztak létre, az Összorosz Dubrovini Népi Szövetséget.[84] A pártalapításnak erősen „személyi kultusz" íze volt, hiszen az új szövetséget még élő emberről nevezték el, ráadásul Dubrovint a megalakuláskor egyszerre ruházták fel az örökös, a tiszteletbeli és a tényleges elnöki titulusokkal.[85] A dubrovinisták önálló párttá szerveződése után a markovisták is rendezték soraikat. Konovnyicin helyett Markov II maga vette át a párt irányítását. A két önálló párttá alakult szélsőjobboldali szervezet között nem zárult le a küzdelem a tömegtámogatás és a vidéki pozíciók megszerzéséért. A kongresszusokon az obnovlenisták tudtak több részleget maguk mellé állítani: pl. a már említett 1912. májusi értekezleten 231 feketeszázas osztály képviseltette magát, míg az 1911. májusi dubrovinista találkozón csak 164 szervezet képviselőit tudták felvonultatni.[86] A dolog árnyalásához hozzátartozik azonban, hogy az obnovlenista kongresszuson nemcsak saját szervezetük, hanem más, velük szimpatizáló monarchista pártok, pl. a MASZ delegátusai is részt vettek, 42 osztály képviselte őket.[87] A szélsőjobboldal legerősebb, az első forradalom idején még más pártokat önmagába integrálni képes szervezetének belső válsága és több részre szakadása idején

[80] Uo.
[81] Uo.
[82] Vesztnyik Szojuza russzkogo naroda, 1912. 99. sz. 2–3. l.
[83] Uo. 100. sz. 2–3. l.
[84] GARF. F. 116. Op. 2. D. 1. 19–26. l.
[85] Uo. 19. l.
[86] GARF. F. 116. Op. 2. D. 1. 68–85. l.
[87] GARF. F. 116. Op. 2. D. 1. 68–85. l.

a többi monarchista szervezet ismét kivált az ONSZ-ből, és megkísérelte 1906–1907-ben félbehagyott tevékenységét önállóan folytatni. Ezek a szervezetek azonban időközben már elvesztették bázisukat, tartásukat, és bár nevüket újból felvéve ismét működni kezdtek, sem az Orosz Gyűlés, sem az Orosz Monarchista Párt, sem a „Templomi Zászlóvivők Társasága" komoly erőt már nem képviselt, a politika alakulásába érdemben már nem voltak képes beleszólni, ráadásul az újjáalakult szervezetek egymással is rivalizáltak. A szembenállás fő kérdése kezdetektől az alkotmányos berendezkedéshez való viszonyulás volt. Bár Oroszországnak alig volt néhány alkotmányosnak mondható vagy demokratikus működéssel „gyanúsítható" intézménye, a radikális konzervatívok kemény magja ezeket sem volt képes elviselni, élesen szembenállt mindennel, ami nem volt beilleszthető az abszolutizmus keretei közé. A két párt egymás ellen folytatott *sajtóhadjárata* során ezzel kapcsolatban rágalomözönt zúdított a másik félre: az obnovlenisták tiltakoztak a harci druzsinák illegális fenntartása ellen, interpellálták a Herzenstein-ügy kapcsán, és rámutattak, hogy a dubrovinisták azt a Nagy Péter korából eredő legrosszabb abszolutizmust sírják vissza, amely az első orosz forradalom kitöréséhez és a japánoktól elszenvedett katasztrofális vereséghez vezetett.[88] Ezzel szemben a dubrovinisták azt vágták az obnovlenisták fejéhez, hogy megfertőzte őket a nyugat-európai parlamentarizmus szelleme, valamint hogy a népuralom elvét vezették be a lakossági-rendi képviselet formájában.[89]

A dumához való viszony a két irányzat – 1912-től már nyugodtan mondható, hogy két mozgalom – valódi vízválasztójának bizonyult. Nem szabad abba a hibába esnünk, hogy a szélsőjobb kompromisszumkészebb, realistább irányzatát az alkotmányosság bajnokaiként tüntessük fel. A feketeszázak ezen vonulatának is megvolt a maga különvéleménye a dumáról, pl. a MASZ megfogalmazta, hogy célszerű lenne a zsidókat választójoguktól megfosztani, a lengyel és a kaukázusi küldöttek pedig csak a határvidéket érintő kérdésekben szavazzanak.[90] Szüntelenül hangoztatták, hogy még a III. Duma-belinél is szűkebb választójogot kellene életbe léptetni, emellett ugyanúgy nacionalista és birodalmi elveket képviseltek. Volt azonban egy döntő különbség, amit Markov, Puriskevics és több obnovlenista vezető is megfogalmazott: „...az Állami Duma szükséges intézmény, enélkül Oroszország nem létezhet".[91] Miután a III. Állami Dumának, ellentétben az első kettővel, sikerült kitöltenie a teljes man-

[88] Pl. Vesztnyik Szojuza russzkogo naroda, 1910. augusztus 6-i, június 4-i számok.
[89] GARF. F. 116. Op. 1. D. 16. 1–3. l.
[90] GARF. F. 116. Op. 2. D. 1. 678. l.
[91] Elhangzott pl. a kurszki nemesek ONSZ részlegének gyűlésén 1910 augusztusában. In: Kurszkaja Bil, 1917. augusztus 17-i szám. Idézi: CSSZVR. 195. l.

dátumát, 1907. november 1–1912. június 9-ig, a sajátságos orosz félparlamenthez való viszony kulcskérdéssé vált a IV. Állami Duma-választások előtt. Az obnovlenista irányzatú szélsőjobb úgy érezte, hogy itt az ideje összekötni az államhatalmat és a feketeszázas pártokat, és a IV. Duma-választások után elérni, hogy a szélsőjobb lényegében kormányzati pozícióból politizáljon, mint azt Pelikan, az odesszai részleg elnöke megfogalmazta: „Nálunk Oroszországban láthatóan megszilárdult a képviseleti rendszer, és a kormányzatnak szükséges rendelkeznie egy elnöki rendszerrel és mindenekelőtt kezében tartania a választások ügyét."[92]

A kormányzat „kézben tartotta" a választások ügyét, és 1912-ben egy, a jobboldal számára minden korábbinál kedvezőbb összetételű duma kezdhette meg a munkáját. A 422 képviselőből 96 októbrista, 65 pedig obnovlenista volt, így szemben az 59 kadettel, a 48 progresszivistával, a 14 szociáldemokratával és a 10 trudovikkal, a jobboldal kényelmes fölénynyel rendelkezett.[93] A dubrovinisták nem indultak a választásokon, így dumabeli képviseletüket teljes mértékben elveszítették, teljesen szembefordultak most már mind az októbristákkal, mind a markovistákkal. *A szélsőjobb véglegesen különvált.* Dumába került realista szárnya megkezdte közeledését a másik jobboldali párthoz, az októbristákhoz, mint Puriskevics ezt megfogalmazta: „...feladatunk a törvényhozó munka pillanataiban – a jelentős erőt képviselő Október 17. Párttal végzendő közös, egyesített munka feladata."[94] Az októbristák mellett újból felmerült, hogy az immáron megújhodott és más összetételű jobboldalnak fel kellene ismét vennie a kapcsolatot a nacionalista párttal. Már az 1912. májusi kongresszus felvetette a Nemzeti Szövetséggel való együttműködés, sőt politikai blokkba szerveződés gondolatát, de itt a kooperációt hátráltatta, hogy a nacionalisták és az oktobristák versenyben voltak egymással a kormánypárt pozíciójáért.

A duma falain kívül – a szélsőjobb társadalmi kapcsolatai

A diák-feketeszázasság

A szélsőjobb már a forradalom idején építkezni kezdett a társadalom különböző rétegeiben a minél mélyebb beágyazottság, a minél erőteljesebb tömegkapcsolatok és szervezeti háttér megteremtése érdekében. Már Nyikolszkij megkezdte az egyetemisták szervezését az első forradalom alatt,[95] ezt folytatta Puriskevics új szervezetén, a MASZ-on keresztül.[96] Elsősorban az egyébként apolitikus társadalmi rétegeket kívánták megcélozni, másrészről jól látták meg, hogy az 1905/07-es események idején az egyetemek a forradalom fellegvárainak és az ellenzéki értelmiségi gondolkodás központjainak számítottak, ezért, akár csak 1905-ben, egy társadalmi válsághelyzet során hatalomellenes, forradalmi fellépés bázisaivá válhatnak (a hatalom taktikai hibáiból kifolyólag is[97]). Mindezekért szerette volna az universitasok falain belül a jobboldal a saját bázisát kialakítani, az egyetemi közhangulatot megváltoztatni. Szervezőmunkáját olyan intézményekben indította el, ahol a hallgatóság vegyes összetételű volt. Puriskevics a „szakácsok gyerekeit"[98] kívánta megnyerni maga és mozgalma számára, jó okkal tételezve fel, hogy az üres zsebű, a hatalom felső köreihez törleszkedő, alacsony sorból származó hallgatók egy része korrumpálható, megnyerhető az „ügy"-nek. Elképzelése szerint az egyetemekből, a „tudomány templomaiból" monarchista politikai klubot kell csinálni. Ezek az ambíciók alig jártak eredménnyel. A Kétfejű sas típusú ifjúsági szervezetek nagyon kevés helyen terjedtek el, ilyen volt Jekatyerinoszlav és Kijev, és ott is csak alacsony taglétszámmal. Odesszában a középiskolások körében jártak nagyobb sikerrel, az ifjúság egy meghatározott része az antiszemita propagandára mutatkozott nagyon fogékonynak. A diák-feketeszázasság 1907 októberétől vált a mozgalom szerves részévé, amikor is az ONSZ diákrészlegét megnyitották a pétervári egyetemen.[99] A szojuznyik fiatalok nem voltak népszerűek az iskolákban, az egyetemi szenátus megtagadta a diák ONSZ-szervezet hivatalos elismerését.[100] 1908 októberében azonban tálcán kínálkozott az alkalom: a bányászati és politechnikai főiskola, valamint a pétervári egyetem hallgatói azzal a kéréssel fordultak Zamiszlavszkijhoz és Puriskevicshez, hogy nyújtsanak segítséget számukra egy „sztrájk elleni aktív harc társaságának" létrehozásában. A MASZ vezetői azt tanácsolták, hogy a fiatalok ne lépjenek be az ONSZ-be, hanem alakítsanak a duma és az Államtanács jobboldali frakciójával közösen szövetséget. A gyűlésre a MASZ helyiségében sor is került, és valóban megalapították egy Akadémiai Szövetséget, amely magáénak vallva a szélsőjobboldali elveket, rögzítette, hogy csatlakozni fog a jobboldali propagandához, s különböző kiadványokat fognak a diákság körében terjeszteni. A szövetség a Tudomány és Haza elnevezést választotta magának, és rövidesen

[92] *Po matyerialam...* 251. l.

[93] Gyemin, V.: *Goszudarsztvennaja Duma Rosszii (1906–1917). Mehanyizm, funkcionyirovanyija.* Moszkva, 1996. 37–41. l.

[94] G. D. Sz. 1. Cs. 1. 385. l. Szpb. 1909–1910.

[95] PPR. 535. l.

[96] GARF, F. 102. 1908. D. 237. 1. l.

[97] A teljhatalommal rendelkező Trepov éppen 1905 májusában állította helyre az addig felfüggesztett egyetemi autonómiát, abban a reményben, hogy lépésével megnyeri magának az egyetemi tanulóifjúságot. Ehelyett legalitást biztosított a forradalmi szervezkedések számára.

[98] RFP. 30. l. Vö.: náci párt: „házmesterek pártja". (Ezzel természetesen nem állítjuk, hogy az akadémista légiók és a náci párt között egyenlőségjel tehető, pusztán társadalmi bázisuk részleges azonosságára szeretnénk felhívni a figyelmet.)

[99] GARF. F. 102. 1908. D. 7. 157. l.

[100] Uo.

kidolgozta Alapszabályát is.[101] 1908–1913 között 22 akadémiai testületet alapítottak, Pétervárott működött a közös klubjuk, jelentősebb vidéki részlegeik Kijevben és Odesszában nyíltak.[102] A diákszervezetek közötti kapcsolat fenntartására és a koordináció céljára külön együttműködési fórumot alapítottak. A létszám még most sem volt magas, de már jelentősebb, mint a forradalom alatti években. 1910-ben a fővárosi testületek 468 diákot egyesítettek. Maga Puriskevics rendkívül büszke volt arra, hogy az akadémisták „ugyanolyan feketeszázasok", mint a többi szervezet.[103] Ezen társaságok tagjai számára a MASZ különböző fekete pénzek átcsoportosításával jövedelmet és különböző kiváltságokat biztosított. A klubokban mondvacsinált állásokat hozott létre – elnök, pénztáros, titkár stb. –, az ezeket betöltő „fehérgalléros" hallgatók jelentős jövedelemhez jutottak. Általuk alakította ki a MASZ a „diák opricsnyikok" rendszerét, amelyen keresztül egyrészt hatalmas mennyiségű piszkos pénzt tudott tisztára mosni, másrészről jelentős befolyást gyakorolt az egyetemi élet egészére.[104] Maga Miljukov is azt nyilatkozta róluk 1911-ben, hogy legfeljebb ha 330-an lehetnek, a többiek szocdemek és kadetok, akik „átmentek a pénz miatt".[105] Egy bolsevik lap 1911-ben úgy értesült, hogy egy diák akadémista kb. 35%-kal él jobban, mint egy átlagos diáktársa. Puriskevics elengedhetetlennek tartotta az egyetemi hallgatók számának általános csökkentését, mint megfogalmazta: „Meg kell akadályoznunk minden olyan alak bejutását (az egyetemekre – *B. Gy.*), akiknek semmilyen erkölcsi és szakmai alapjuk nincs ahhoz, hogy megszerezzék a végzettséget."[106] A „fehérgalléros" hallgatók privilégiumai közé tartozott többek között a fegyverviselés, s belőlük is megalakultak a feketeszázak helyi rohambrigádjai, az *akadémista légiók*. Ezek a diákokból álló harci csoportok maguk is pogromokat hajtottak végre, illetve terrorizáltak más meggyőződésű hallgatókat és professzorokat. Ennek legkirívóbb esete volt, amikor egy odesszai pogrom során megölték Iglickij nevű diáktársukat.[107]

Az egyetemi kérdés 1910-ben lángolt fel újból, kiváltó oka az I. Állami Duma elnökének, Muromcev professzornak a temetése, majd hamarosan Tolsztoj halálhíre volt. A diákok sztrájkba léptek, szolidaritási bizottságokat hoztak létre, és erőteljesen felléptek a kormányzattal szemben. Egyetemi autonómiát, a diákok szervezkedési jogainak elismerését, az előadások szabadságát követelték többek között. Az önmagát már stabilnak érző sztolipini rendszer nem sokat tétovázott, hanem igen gyorsan, erőből fellépett az egyetemek ellen. A tömeges tisztogatások során csak a moszkvai egyetemről több mint 1000 diákot zártak ki, volt, ahol letartóztatták az egész szolidaritási bizottságot.[108] A rendteremtésben a kormányzat számított az akadémista szövetségek együttműködésére, a dumában pedig a jobboldal támogatására. Mindkét helyről érkezett is segítség, az akadémisták határozottan felléptek a nézeteikkel egyet nem értő diáktársaik és professzoraik ellen. Az ENT éppen ülésező kongresszusa határozatban fejezte ki elismerését az akadémista diákok helytállása iránt, a parlamentben pedig Puriskevics kirohanásai támogatták meg a kormányt. A MASZ elnöke az 1910-es diákmegmozdulásokkal kapcsolatban még önmagához képest is hallatlanul éles hangvételű beszédeket mondott a dumában. Felszólalásainak lényege abban a megállapításban összegezhető, hogy az orosz iskolákban a második forradalom előkészítése folyik. A MASZ elnöke interpellációjában a sztrájkoló diákok nyolc év börtönre történő elítélésére szólított fel. 1910 márciusában három egymást követő napon felszólalt e tárgykörben, és akkora botrányt váltott ki, hogy hét képviselőt ki kellett vezettetni felszólalása alatt, hogy azt be tudja fejezni.[109] Még a szélsőjobboldali frakció is olyan határozatot hozott, hogy az újabb skandallumok elkerülése érdekében cenzúrázni fogja Puriskevics beszédeit, és felkérték, hogy az egyetemi kérdéshez ne szóljon többször hozzá.[110]

Átmeneti enyhülés után 1911 telén a diákzavargások ismét kiújultak. Az akadémista vezetőket személyesen fogadta Sztolipin, és biztosította őket, hogy az egyetemeket nem fogja bezáratni, és aki tanulni kíván, annak számára folyamatosan biztosítják az oktatás lehetőségét. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a diák-feketeszázak az 1911-es hullám idején a sztrájktörők szerepét játszották. Ennek végrehajtása úgy nézett ki, hogy a jobboldali hallgatók csoportokba verődtek és folyamatosan látogatták az előadásokat, mivel azonban nagyon kevesen voltak, ezért gyakran a mérnök hallgatók figyelték a bölcsészeti előadásokat, vagy filoszok körmölték a matematikai képleteket – csak egy számított: az egyetem működjön. 1911 tavaszára kemény kormányzati eszközökkel sikerült véget vetni igen a diákzavargásoknak, a jobboldali, sőt még a kadetsajtó egy része is ünnepelte az akadémistákat: „...a diák akadémisták nélkül nem lett volna a kormány abban az állapotban, hogy bármire is

[101] Az Alapokmány lényegét tekintve a következőket tartalmazta: „Nem követve semmilyen politikai célt, a szövetség maga elé feladatául tűzi ki: a) az egyetem akadémiai életében azon elvek megvalósítását, amelyekkel az egyetem a tudományt szolgálja (politika tagadása, tudományos körökben való részvétel stb.) b) a Szentpétervári Egyetem orosz diákságának támogatását..." GARF, F. 102. 1908. D. 237. 1. l.

[102] CSSZVR. 199. l.

[103] In: PIR. 322. l.

[104] RFP. 30. l.

[105] Utro Rosszii, 1911. március 24-i szám. In: CSSZVR. 199. l.

[106] In: PIR. 333. l.

[107] RFP. 31. l.

[108] CSSZVR. 200. l.

[109] PIR. 333. l.

[110] Uo.

vállalkozzon (az egyetemi lázadás letörésével kapcsolatban)" – írta a *Recs*.[111] Az akkor már a szélsőjobbot szinte egyedül képviselő *Russzkoje znamja*, beállítottságának megfelelően, jóval élesebben értékelte az eseményeket: „A diákok gyalázatos viselkedése, ahogy azt már tapasztalatból ismerjük, egy új belső polgárháború kezdetét jelentik. ... a zavargások nem akadémiai, hanem forradalmi talajon játszódtak le."[112]

A szélsőjobb az 1907–1910 közötti időszakban nemcsak az egyetemeket, hanem a *társadalom minél szélesebb rétegét* megkísérelte ideológiai kontrollja alá vonni. Ennek a folyamatnak is kulcsszereplője volt Puriskevics, aki a III. Állami Duma sajtóügyekkel megbízott tisztségviselőjeként – ténylegesen cenzoraként –, valamint a Mihály Arkangyal Szövetség elnökeként hivatalos és társadalmi tisztségeit, valamint az összes rendelkezésre álló pénzeszközt felhasználta a vázolt cél elérésére. Magának Puriskevicsnek hivatalosan és láthatóan évi 1800 aranyrubel jövedelme volt, amit a III. Duma tagjaként, a sajtó irányításával megbízott csinovnyik (cenzor) tiszteletdíjaként vehetett fel.[113] Az Egyesült Nemesség Állandó Tanácsa sajtóbizottságot hozott létre, amelynek Puriskevics állt az élén. Feladata volt – némi oroszos szójátékkal – „nyomás alatt tartani a sajtót".[114] E minőségében a feketeszázas vezér ars poeticája a következő volt: „Nem tudunk más módon harcolni, csak úgy, ha föltesszük a szájkosarat azon urak szájára, akik nem kívánnak engedelmeskedni a józan ész hangjának, az értelem hangjának."[115] Már csak azért is, jelentette ki egy másik alkalommal, mert „...nálunk a sajtó teljes egészében a zsidók kezébe került, akik ennek segítségével kívánják elérni végső céljukat, az államcsínyt".[116] Mint „kultúrpolitikusnak" e téren különösen emlékezetes marad az a szereplése, amikor a rá jellemző heves kirohanásokkal elérte Oscar Wilde *Salome* című darabjának betiltását Szentpétervárott akkor, amikor az már a legszigorúbb cári cenzúra szűrőjén keresztülment, s közvetlen bemutatás előtt állott.[117] Puriskevics mint cenzor vádja a műalkotással szemben: a darab istenkáromlás. Persze V. Mitrofanovics ravasz politikus és még ravaszabb taktikus volt: a darab elleni fellépésével az ortodox klérust igyekezett aktivizálni, határozottabb kiállásra bírni. Eközben ő maga is produkált „irodalmi alkotásokat": mivel számtalan orgánum állt a rendelkezésére, ezeknek az ún. „közéleti poémáknak" a közlése nem jelentett gondot a számára. Bár mértékadó irodalomtörténeti értékelések nem készültek munkásságá-

[111] Recs, 1911. február 26-i szám.
[112] Russzkoje znamja, 1911. február 8-i szám.
[113] RFP. 36. l.
[114] *„Gyerzsaty presszu pod presszom."* Vö. PIR. 329. l.
[115] Uo.
[116] Uo. 330. l.
[117] RFP. 39. l.

nak ezen területéről, annyit mindenképpen elmondhatunk, hogy témáját a napi politikából merítő, politikai ellenfeleit vitriolosan kigúnyoló, a közéleti publicisztika és a vers határán álló alkotásokról volt szó. Legtöbbet idézett darabja ebből a körből az *Alkotmányosok*, amelyben a dumafrakciók tagjairól rajzolt karikaturisztikus portrékat. Mindazonáltal Puriskevics egyszerre volt a dumában hivatalos, a duma falain kívül pedig *önkéntes cenzor és politikai publicista.*

Közéleti tevékenységét a szélsőjobb az országos fórumok mellett a helyi törvényhatóságokra is igyekezett kiterjeszteni. Puriskevicsnek személy szerint a pétervári dumába (városi tanácsba) sikerült beválasztatnia magát, amelynek politikai pikantériája abban állt, hogy éppen annak a kerületnek – a Lityejnyijnek (Öntöde) – a polgárai választották meg, amelyben nem sokkal korábban elítélte a bíróság Filoszovszkaja asszonynak, a női felsőoktatásért küzdő polgárjogi aktivistának a megsértéséért, s Puriskevicsnek az összes befolyását és kapcsolatát latba kellett vetnie, hogy büntetését ne kelljen letöltenie.[118] A pétervári dumában egyébként ugyanazt a tevékenységet folytatta helyi szinten, amit az Állami Dumában országos méretekben. A fentiekből nyilvánvalónak tűnik, hogy a „közéleti" Puriskevics és társai teljes körűen kontroll és a szélsőjobb befolyása alá kívánták vonni az orosz társadalom minél szélesebb szeletét oly módon, hogy *mind a helyi, mind pedig a központi hatalomban a cenzori és a mecénási szerep váltogatásával, illetve egyidejű alkalmazásával függőséget hoznak létre,* s egyúttal erőteljes pressziót is gyakorolnak az abszolutizmus látható intézményei és láthatatlan pénzei segítségével a legfontosabb testületekre és területekre. Ezekkel az eszközökkel és módszerekkel egyrészről ideológiai értelemben homogenizálni akarta az orosz társadalmat, másrészről természetesen az abszolutizmus bázisának minél nagyobb mértékben történő kiszélesítését kívánta elérni, párhuzamosan az önkényuralom-ellenes erők forrásainak felszámolásával, befolyásuk gyengítésével.

„Jobboldali forradalmárok", az Iliodor-jelenség, a klérus extremista részének együttműködése, majd szembefordulása a feketeszázassággal és a hatalommal

Az egykori szélsőjobb mérsékelten alkotmányos, félparlamentáris monarchiába beilleszkedni képtelen része a tízes évek elejére nyíltan szembekerült a hatalommal. A feketeszázas szervezetek törésvonalai elmélyültek, a döntő kérdés most is az 1905-ben létrehozott népképviseleti intézmények léte és működése, az Állami Duma törvényhozó szerepköre volt. A dubrovinisták fokozatosan szembekerültek nemcsak saját

[118] RFP. 39. l.

egykori társaikkal és az ONSZ-ből kivált és önállósult szervezetekkel, hanem magával a kormányzati hatalommal is. A dubrovinista ONSZ sajtója, a *Russzkoje znamja* élesen bírálta a korabeli orosz valóság szinte minden elemét, szóhasználatában és programjaiban egyre markánsabban jelent meg az a szociális demagógia, amely a feketeszázas ideológiának 1905-ben legfeljebb egy halvány árnyalatát jelentette. Az extremisták – túl azokon a kérdéseken, amelyekben egyetértés volt az egykori szélsőjobb többi irányzatával (antiszemitizmus, birodalmi sovinizmus, orosz nacionalizmus) – szembefordultak a feketeszázassággal és a hatalommal szinte minden egyéb kérdésben. Az agrárkérdésben „az orosz parasztság mellé állva az idegen földesurakkal szemben" megfogalmazták annak a földosztásnak a gondolatát, amely miatt az I. Állami Dumát az uralkodó feloszlatta.[119] A munkásdemagógiában túlmentek az egykori rendőrszocializmus legmerészebb lépésein is. Bírálták az akadémista mozgalmat ugyanúgy, mint az egyetemi élet hagyományos szervezeteit, bírálták a dumát és a kormányzatot. Egyre ellenzékibbé váló viselkedésük miatt a kabinet megfosztotta őket az anyagi támogatástól, amely persze még élesebben oppozicionistábbá tette a mozgalmat. A kortársak nem kis malíciával *jobboldali forradalmároknak* nevezték el őket, akik a fennálló konszolidált társadalmi viszonyokat egy korlátlan abszolutizmus eszmei alapjáról bírálták, ám bírálatuk tárgya, metodikája, és az általuk javasolt megoldások sok esetben nem különböztek a baloldali pártok kritikájától. A küzdelemben az ortodox irányzat maga mellé tudta állítani a szociálisan rendkívül érzékeny *pocsajevi szerzetességet*, amelyben mind a jótékonykodásban, mind a földosztás gondolatában, mind a propagandában méltó partnerére talált. *Az 1905 őszén induló dubrovini ONSZ 1911–12-re megérkezett oda, ami ellen szervezetét egykoron létrehozta: a hatalom megalkuvást nem ismerő bírálóinak táborába.* A jobboldalon belüli szakadást elősegítette, hogy a *rendszerképes* jobboldal egyre inkább az oktobristák és a nacionalisták felé közeledett, a programokban és a frazeológiában egyre inkább mérséklődtek vagy teljesen eltűntek a különbségek, sőt, mint utaltunk rá korábban, egy közös parlamenti frakció terve is kibontakozott. 1911–12-re az 1905-ös szélsőjobb obnovlenista–markovista része a mérsékeltebb erőkkel való kiegyezés és egy belső átalakulási folyamat végén útban volt a *hivatalos kormánypárttá* válás felé, a dubrovini szárnya forradalom alatti elveihez a béke és a konszolidáció körülményei között ortodox módon ragaszkodó része pedig a fennálló politikai viszonyok egyik legélesebb ellenzékévé vált, és sok tekintetben már nem különbözött a rendszer megdöntését célul kitűző baloldali forradalmi mozgalmaktól. 1910 és 1912 között, amikor a szélsőjobb szétválási folyamata végbement (bár ne felejtsük el, hogy az már 1908-ban Puriskevics

[119] L. erről *A feketeszázasság és az agrárkérdés* című fejezetet.

kiválásával és a MASZ létrehozásával megkezdődött), még nem volt teljesen egyértelmű, hogy a dubrovini ortodox szárny hol fog véglegesen elhelyezkedni a politikai palettán. A valódi kenyértörés a fennálló hatalom és a dubrovini ONSZ között egy egykori pocsajevi szerzetes, a dubrovinistákhoz nagyon közel álló *Iliodor* ügye miatt következett be.

Iliodor – alias Szergej Mihajlovics *Trufanov* a klerikális fanatikus irracionalizmus képviselője volt a századelő Oroszországában. Templomszolga gyerekének született egy sokgyermekes családban, bigott egyházi nevelést kapott, a pétervári teológiai főiskolát végezte el 1903-ban, ekkor kapta egyházi nevét, az Iliodort. Szélsőséges kozák fanatizmusa már korán megmutatkozott, 1905-ben határozottan szóvá tette, hogy az egyház miért nem foglalt markánsabban állást a forradalom ellen, miért nem támogatta egyértelműen a szélsőjobbot. „Azt vártam – írja –, hogy ők (az egyház – *B. Gy.*) elsőként emelik fel szavukat a rabló-fosztogató forradalmárok ellen. És végül is mi történt? Felkészítőim, tanítóim elutasították a politikai harcot. A zsidó farizeusokhoz hasonlóan elhagyták a törvényt, azt mondván, hogy nem az egyház dolga politikával foglalkozni. Nem keltek fel az egyház és az állam védelmére."[120]

A tüzes fiatal papot Jaroszlavba helyezik a helyi szeminárium oktatójának, ott találkozik Kacaurovval, egy privát szemészeti klinika tulajdonosával, aki az első vidéki feketeszázas szervezet létrehozója, a szélsőjobb egyik kiemelkedő személye.[121] Iliodor csatlakozik a szervezetéhez, hatásos, ámbár rendkívül primitív szónoklatokat tart, amelyekre elsősorban „az aljanép a vevő". 1906 tavaszán Jaroszlavon is végigsöpört a pogromhullám, arra azonban még az egész feketeszázas mozgalom históriájában sincs példa, hogy a pogrom elérje a helyi líceumot is, mivel a jaroszlavi teológiai szeminárium hallgatói közismerten kormányellenes beállítottságúak voltak, s arra még kevésbé, hogy *pogromscsikok élén ott haladt az iskola egyik oktatója.* A példátlan botrány után sürgősen tovább helyezték, ekkor került a *pocsajevi kolostor* rendelkezési állományába. A nyugati területen fekvő szerzetesközösség önmagát az orosz vallás és kultúra bástyájának tartotta, vezetője, Vitalij archimandrita híres feketeszázas volt, éppen úgy, mint a terület érseke, Antonij. Az 1906 júliusában ideérkező

[120] PIR. 342. l.

[121] Kacaurov szemészorvos, a jaroszlavi városi duma tanácsosa, az egyik legelső feketeszázas vidéki szervezet megalapítója és haláláig elnöke, a feketeszázasság közismert és népszerű figurája. Ő volt Iliodor „felfedezője", az ő keze alatt vált a szerzetes közismert szónokká és szervezővé. A skizmák idején a Kacaurov által vezetett szervezet a dubrovinistákhoz csatlakozott, 1911–12 között tagja volt a dubrovini ONSZ elnökségének, a 10 vidéki alosztály számára fenntartott elnöki helyek egyikét töltötte be. 1912-ben konfliktusa támadt Dubrovinnal, ezért szervezetét „függetlennek" nyilvánította, majd a Puriskevics vezette MASZ-hoz kezdett közeledni. Nem sokkal az első világháború kitörése után halt meg. Vö. PPR. 247. l.

Iliodor Vitalij segítőtársává vált, elsősorban a *Pocsajevszkije izvesztyija* (Pocsajevi Hírek) nyomdai és szerkesztési munkálataiban. 1906 augusztusában hivatalosan is megnyitották az ONSZ pocsajevi részlegét. *Ez a helyi szervezet érte el a legnagyobb sikereket a feketeszázasság szervezésében.* Alig fél hónappal megalakulása után az Iliodor szerkesztette *Pocsajevi Hírek* már azt közölte, hogy 10 000 taggal rendelkeznek. Beszervezték természetesen Pocsajev szinte valamennyi lakosát, illetve a környező falvak és települések polgárainak többségét. A szervezési módszerekről szintén a pocsajevi újság alapján alkothatunk képet magunknak: Iliodor egy parasztember levelét közölte: „Kihirdették nekünk, hogy gyűljünk össze egy órára a tempom előtt, hogy megkössük a szövetséget. Összegyűltünk. Egy bátyuska kiszolgáltatta a szentségeket, majd a kereszttel megáldott bennünket, annak jeléül, hogy most már egy szövetségbe tartozunk, ahogy Krisztus keresztje is egy. Ezután a Megváltó Templomának ajtaja előtt mi egylélekkel megválasztottuk a szövetség elnökét, társelnökét és két helyettesét."[122] A mintegy 300 alszervezetben az elnöki posztot lelkészek foglalták el, a többiben „falusi testvérek" vezették a helyi közösségeket. 1906 novemberében a lap már 30 000, 1907 júniusában pedig 130 000 olyan tagról írt, akik „jegyet váltottak", vagyis tagsági díjat fizetnek. A következő évben a kormányzósági elöljáróság és a rendőrség pontosabb összeírásokat végzett, ezek alapján 104 289 tagot számlált 1115 vidéki alszervezet a volhíniai, a kijevi, a podóliai és a besszarábiai kormányzóságokban.[123] A fanatikus szerzetes brosúráival mozgósította a tömeget a cár atyuska védelmére, lényegét tekintve misztikus-patetikus formában fejtette ki a klasszikus szlavofil tanokat, röplapjain feltűnt a „dicsőséges szent fekete század" képe,[124] ám amikor a cár és a nép közé állt bürokráciáról esett szó, a *fennálló viszonyok bírálatában mindenki másnál messzebb ment,* s brosúráiban – bár nemegyszer folytatott rajtuk keresztül éles polémiát a szocdem röplapokkal – már megjelent a *hatalomellenes Iliodor* képe.

A konfliktusok a II. Duma-választások után tovább mélyültek, mert a kevés földű nyugati kormányzóságban a szerzetesség a paraszti földigények kielégítése mellett foglalt állást, ez pedig ellenkezett mind a szélsőjobb álláspontjával, mind a nemesség érdekeivel. Iliodor végleges szembefordulása a szélsőjobbal mint politikai párttal az 1907. április 26–május 1. között megtartott IV. Monarchista Kongresszuson következett be, ahol azzal a javaslattal állt elő, hogy küldjenek Carszkoje Szelóba egy különleges parasztküldöttséget, amely közvetlenül a cárt kéri meg arra, hogy nyomorúságos helyzetükön enyhítsen. Felvetése durva elutasításban ré-

[122] Pocsajevszkije izvesztyija, 1907. júniusi szám.
[123] Az adatok: Sztyepanov, Sz.: *Iliodor.* In: PIR. 344. l.
[124] Iliodor: *Pravda o Szojuze russzkogo naroda.* Pocsajev, é. n. 1–2. l.

szesült.[125] Ez annyira megnövelte hatalomellenes „ellenzéki" beállítottságát, hogy hazatérve a *Vecse* (Gyűlés) című lapban olyan éles hangvételű cikket publikált, hogy a moszkvai kormányzó-generális leállíttatta a kiadást és száműzte a szerkesztőt.[126] A volhíniai sajtóban még élesebb kirohanásokra ragadtatta magát, olyannyira, hogy a belügyminisztérium feljegyzéseiben arról volt szó, hogy „a Pocsajevi Szövetség szervezete és a *Pocsajevi Hírek* nyíltan felhívja a népet nemcsak az intelligenciával, hanem a kormányzattal szembeni fellépésre is".[127] Iliodor mint szerkesztő a kormányzat érdeklődésének homlokterébe került, és a belügy követelni kezdte a felsőbb egyházi vezetéstől, hogy „állítsák le". A Szent Szinódus határozata alapján a *Pocsajevi Híreke*t megszüntették, de az egyház Iliodort nem büntette meg, visszahívták a kolostorból, és áthelyezték a szaratovi püspökségbe. Hermogen püspök, a szaratovi egyházmegye gazdája nem volt kevésbé feketeszázas, mint a volhíniai püspök. Újdonsült védencét misszionárusi minőségben Caricinba küldte, itt vált a korabeli orosz belpolitika egyik legismertebb figurájává. Nézeteire nagy hatással volt Hermogen, akivel közösen megalapították a Pravoszláv Testvériség (Pravoszlavnoje bratsztvo) nevű szervezetet, amely a helyi ONSZ-részleggel párhuzamosan működött. A szervezet országosan nem tudott igazán elterjedni, mert a feketeszázas vezetőség ellenezte egy tisztán vallási szervezet létrehozását, és nem mondott le a jobboldal eredeti politikai céljairól. Iliodor és Hermogen megkísérelték az 1908. februári monarchista kongresszuson nézeteiket – népnevelés, erkölcsök erősítése, alkoholizmus elleni harc stb. elfogadtatni, de már az előterjesztés alatt az ülésteremben ülők felháborodott reakcióját váltották ki.[128]

Iliodor caricini éveit a savonarolai[129] hevület jellemezte. Erődrendszerré építtette át a székesegyházat, nem kímélve az egyház pénzét és a munkások erejét, belül nyomdát és elektromos világítást helyezett el, kívül a templom mellett katakombarendszert épített, hogy ott hívei őskeresztény módra tudjanak imádkozni. Keresztes hadjáratot vezetett a Volgához, hogy aktivizálja az egyházat a „hitetlenek" elleni küzdelemre. Templomától nem messze egy hatalmas madárijesztő állt, amely a „for-

[125] GARF. F. 116. Op. 2. D. 1. 94–108. l. Az Iliodort érintő földkérdés a 97–99. lapokon.
[126] PIR. 347. l.
[127] Uo.
[128] PPDM. 22. l.
[129] Savonarola: olasz dominikánus szerzetes, aki Bolognában, majd Firenzében rendkívüli erővel lépett fel saját korának romlottsága ellen. Ostorozta az egyházi vezetés vétkeit, de a világi fényűzést és a züllött erkölcsöket is. Firenze életében komoly politikai szerepet kapott, irányítása alatt a városi vezetés puritán törvényeket hozott. Iliodor későbbi sorsa szintén mutat párhuzamosságokat a megszállott itáliai pappal: VI. Sándor pápa egyházellenes támadásaiért kiközösítette, s az életét is alig sikerült megmentenie. Iliodor is kegyvesztetté vált, és el kellett menekülnie Oroszországból.

radalom vidráját" jelképezte. Istentisztelet után a szerzetes kivonult híveivel a kitömött alakzathoz, és mint egykoron Szent György a sárkányt, keresztüldöfte kopjájával, és levágta a fejét. Amikor szemére hányták, hogy tevékenysége legalább annyira nem hivatalos, mint az illegális pártoké, így válaszolt: „Ez igaz. Én forradalmár vagyok és lázadó, és az is kívánok lenni. Én Krisztus tanítványa vagyok. Utánozni kívánom őt."[130] Iliodor ideáljai az őskeresztények voltak, akik még szegényen és elnyomatásban éltek. A nemesi és vegyes rendű értelmiséget megvetette „kozmopolitizmusáért". „A mi baloldali fajankóink (osztolopi) – fogalmazta meg egy ízben – elfelejtették a nemzetiségüket, a hazafiságukat, nem szolgálnak a hadseregben, vállukat más népek felkapaszkodásához tartják oda."[131] A caricini kereskedőket, gazdagokat arra biztatta, hogy osszák szét a vagyonukat a szegények között. „Őskereszténysége" odáig ment, hogy nyíltan szembehelyezkedett az egyház világi vezetésével: „A mi pásztoraink és főpásztoraink – kiáltott fel egy ízben nagy létszámú hallgatóság előtt – elsőként változtak meg, csaltak és hazudtak. Elhatárolódtak a saját szavuktól, és átadták a népet a farkasoknak, hogy széttépjék."[132]

1908. augusztus 10-én Iliodor hívei első ízben csaptak össze a rendőrséggel.[133] A szerzetes ezt később úgy állította be, hogy a békés, vallásos tömeget szétverte a minden ok nélkül rátámadó brutális rendőrség. A szaratovi kormányzó, Tatisev gróf más véleményen volt, ő a szerzetest tette felelőssé a társadalmi nyugalom megbontásáért, az ő álláspontját osztotta Sztolipin miniszterelnök is, ezért a Szent Szinódust felszólították, hogy távolítsa el Iliodort Caricinból. A szerzetes nyíltan szembeszegült a szinódus határozatával, ezt tehette, mert rendkívül befolyásos erők álltak mögötte is. A II. és a III. Állami Dumában neve a feketeszázak számára egyfajta jelképpé vált, de a kléruson belül is Hermogen püspök, az udvari körökből Ignatyev gróf, valamint a volt miniszerelnök, Goremikin stb. mind az ő pártján álltak. Sztyepanov érdekes dokumentumot tárt fel a belügyminisztérium levéltárában: Sztolipin fél év elteltével figyelmeztette Izvolszkijt, a szinódus főügyészét, hogy Iliodort

[130] Idézi: PIR. 349. l.

[131] PIR. 350. l.

[132] PIR. 349. l.

[133] A helyi lapban egy nem túl terjedelmes írás jelent meg a szerzetes viselt dolgairól. Iliodor a szószékről heves kirohanásokkal reagált, és az újság megszüntetését követelte. A fanatikus hívők támogatták ebben, mert a „lap lejáratja hitünket és papunkat". A mise egyik résztvevője – tévesen – a helyi gimnázium egyik tanárában felismerni vélte az újság sokat kárhoztatott szerkesztőjét. A szerencsétlen pedagógust lefogták, és botokkal ütlegelni kezdték a fejét, és letépték az egyik fülét. A botrány hírére megérkezett a templomba egy rendfenntartó alakulat, akiket Iliodor az apátság területének elhagyására szólított fel. Erre a hívek megtámadták a rendőröket, akik ezután már határozottan felléptek a tömeggel szemben, a lovasrendőrök szétoszlatták a feldühödött hívőket, néhányat letartóztattak, néhány tucatnyian pedig megsebesültek. PIR. 350–351. l.

még mindig nem küldték el, mire az válaszában kijelentette, hogy sem neki, sem a metropolitáknak nincsen elegendő erejük a szerzetes eltávolításához.[134] Az udvar nem tudott mit kezdeni az Iliodor-üggyel, bár Kurlov belügyminiszter és Sztolipin többször megvitatták ezt a kérdést. Kurlov felkereste magát a papot is, és benyomásait így összegezte: „Ez az ember a népszerűség elérése érdekében semmiféle eszköztől nem riad vissza, bármiféle értelmes szó vele kapcsolatban haszontalannak látszik."[135] A rendőrséget azok az ügynökjelentések nyugtalanították, amely szerint az Iliodort eddig ellenségnek kezelő, vagy rajta ironikusan mosolygó baloldali és földalatti csoportok komoly érdeklődéssel fordulnak a „lázadás" óta személye felé, mert fantáziát látnak kormányellenes fellépéseiben. Úgy tűnt, hogy a *feketeszázas Iliodor az ellenzéki, kormányellenes csoportosulás fókuszává kezd válni.* 1911 elejére a belügyi jelentések végül is meggyőzték II. Miklóst, hogy Iliodor veszélyes személyiség, és a Szinódus abban a pillanatban elrendelte, hogy szolgálati helyét helyezze át a tulai püspökség novoszili monostorába. Hamarosan megszökött, visszatért Caricinba, ahol fanatizált hívei egy megtért szentnek kijáró lelkesedéssel fogadták. A hatalom „puhaságának" a szerzetessel szemben feltehetőleg az volt az oka, hogy bármennyire is középkorias és ironikus formában, de Iliodor tulajdonképpen mégis az önkényuralom alapvető érdekeit védte. Mint Sztolipin mondta Sztremouhov kormányzónak: „A szörnyű az, hogy Iliodornak a következtetéseiben valahol igaza van, a zsidók csinálják a forradalmat, az értelmiség a sajtóval együtt mint egy csorda megy utánuk..."[136] Ebben az idézetben jól megragadható a feketeszázasság sajátos kettős lelkülete.

A nyughatatlan szerzetes *bukását* paradox módon nem a belüggyel való ütközése, vagy egyházi feletteseivel való szembefordulása, hanem a cárné kegyencével, Raszputyinnal történő konfliktusa okozta. A tobolszki öreg, akit eredetileg a klérus protezsált be az udvarhoz, túl nagy befolyásra tett szert, kicsúszott patrónusainak ellenőrzése alól, ezért a jobboldali főpapok Iliodor segítségével megkísérelték eltávolítását, ami a sztarec ellenállása miatt fizikai tettlegességhez vezetett. Ezt követően Raszputyin bepanaszolta elleneit az udvarnál, és a kegyenccel szemben már semmiféle pártfogás nem segített, Iliodort ezúttal a florisevi pusztába száműzték, a Vlagyimiri Kormányzóság egy távoli csücskébe, ahol 24 versztányira nem volt egyetlen falu se. Szigorú rendőri megfigyelés alá helyezték, ha bárhová ment a remetelakból „10 lépés távolságnál nem messzebbről" rendőr követte, anyagi ellátmányát napi 12 kopekben állapították meg, fényképét a vasútállomások és postahivatalok ügyeletesei

[134] Uo.

[135] Uo. 352. l.

[136] PIR. 352. l.

között szétosztották. Mindezzel persze mártírt is csináltak belőle, hívők ezrei készülődtek zarándoklatra hozzá. *Az Iliodor-kérdés*, a hatalom fanatikus támogatójából a hatalom első számú közellenségévé váló rajongó fantaszta képzete *itt válik önmagán túlmutató fontosságúvá*, itt modellezi számunkra kristálytisztán, hogy *ha a szélsőjobb hosszabb távon komolyan veszi 1905-ös önmagát, akkor törvényszerűen szembe kell kerülnie az 1905-ös önmagát már nem vállaló hatalommal.*

Maga Iliodor először a cárhoz fordult kegyelemért, miután azonban választ nem kapott, taktikát változtatott, és fogságából eljuttatta azokat a Raszputyintól lopott leveleket, amelyek a cári családot kompromittálták. Ezeknek a hívei által több ezer példányban lemásolt dokumentumoknak nem örültek a monarchisták, mivel aláásták az uralkodóház tekintélyét, de Iliodor, sértettségében eljutván a teljes irracionalizmusig, magában már leszámolt a cárral és a cárnéval. Kidolgozta egy *népfelkelés tervét*, amelynek az lett volna a lényege, hogy ő titokban visszatér Caricinba, templomának katakombáiban előkészíti a felkelést, majd megjelenik istentiszteleten a tömegek előtt, és leleplezi a Romanovok bűneit, és a hozzá csatlakozó tömegekkel megindítja a felkelést. Egy rosszakarója kiszolgáltatta a zsandároknak a Sztyepanov megfogalmazása szerint inkább „május elsejei felvonulásra",[137] semmint népi forradalomra emlékeztető tervet, és a rendőrök az utolsó pillanatban megakadályozták szökését.

Ezután a kiszámíthatatlan pap váratlan lépésre ragadtatta magát: kérvényezte rendből történő kilépését, a reverenda levetésének engedélyezését. 1912. november 12-én a Szent Szinódushoz küldött levelében azt írta: „Én teljesen lemondok az önök istenéről. Lemondok az önök hitéről, lemondok az önök templomáról. Lemondok önökről, mint egyházi elöljárókról."[138] Iliodor bűnösnek találta az egyház pásztorait abban, hogy „elfelejtették Krisztust a csillagokért, a rendjelekért, az aranyfövegért, a briliánskeresztért".[139] A kivetkőzéssel együtt a kortársak számára döbbenetes módon teljesen megtagadta saját korábbi nézeteit. Elnézést kért az értelmiségtől, akiket annyi éven keresztül durván támadott, és elhatárolódott korábbi antiszemita megnyilvánulásaitól is: „Izrael népe! Világ fénye! Te különösen bocsáss meg nekem! A pogromok idején megölt ifjak hamvai gyötrik lelkiismeretemet. Bocsáss meg nekem valamennyi nép közül a legragyogóbb, a legtehetségesebb!"[140] A hírhedt nacionalista és antiszemita éles politikai fordulata általános megrökönyödést keltett, ilyen légkörben tárgyalta a Szent Szinódus 1912. december 17-én az ügyet,

[137] PIR. 359. l.
[138] Uo.
[139] Uo.
[140] Uo. 360. l.

és tekintettel arra, hogy Iliodor elfordult istenétől, engedélyezte számára a rendből történő kilépést, a korabeli civil-jogi terminológia szerint „visszatért eredeti polgári állapotába". Hogy mennyiben volt őszinte és mennyire botránykeltő, az egyházi elöljáróság lejáratását célzó ez a lépése, azt nehéz megmondani; ő maga önéletírásában ezzel kapcsolatban azt mondja, hogy az ő kozák lelkülete olyan, hogy vagy teljes odaadással hisz, vagy sehogy.[141]

Az újból Trufanovvá vált Iliodor számára a rendőrség a doni kerületben a marinszki pusztán jelölt ki egy tanyát tartózkodási helyéül. Az egykori szerzetes itt is aktív maradt, régi hitétől elfordulván új vallást hozott létre, az „örök igazságét", amelynek mintegy alapító prófétájaként hirdette saját igéjét. Visszatért a régi pogány hitvilághoz, a természet isteni erőihöz, megtagadva az egyház tanait és hierarchikus felépítését. Szakított a korábban kötelező papi nőtlenséggel is, és egy fiatal kozák lányt vett feleségül. Egy, a tartózkodási helyétől nem messze fekvő kurgánban létrehozta a titkos Új Galilea szervezetet. A Don vidékén akkoriban több szekta is működött,[142] amelyek a szerzetességet megtagadó, bátran „ellenálló" egykori papot hamar lelki testvérüknek tekintették, és mindezek következtében Trufanov néhány hónapon belül egy újabb vallási konfliktus központjába került – most már civilként. Az egyház a nézeteit tévtanításoknak bélyegezte, és hivatalosan „felolvasták" a templomban, ám a kiközösítési kísérlet visszafelé sült el: a hívők felháborodottan közbekiabáltak, amikor az Iliodort elítélő passzusok kerültek sorra. Különösen caricini híveinek erős meggyőződése volt, hogy a „szent életű" barát még visszatér közéjük. Ezzel párhuzamosan Trufanov nem hagyott fel *egyház- és államellenes tevékenységével* sem. Hozzá elzarándokló tanítványait maga köré gyűjtve mint hitoktató, a rendőrségi jelentések szerint megsértette a cárt, az uralkodóházat, megbontotta a társadalmi nyugalmat, és híveit terrorista cselekményekre bujtogatta.[143]

Ez volt az az időszak, amikor Dubrovin és Iliodor szakítása is lezajlott, „a kormányzat és a cári család elleni őrült támadásokkal" már a dubrovini ONSZ sem kívánt együtt tartani. Iliodor az egykori szélsőjobb extremista szárnyától is jobbra helyezkedett el. Későbbi életútja bár rendkívül

[141] Uo.
[142] Bár az ortodox vallás homogénebbnek tűnik, mint a katolikus, mégis jó néhány szekta termelődött ki belőle a történelem folyamán. A szekták legalizálása I. Sándor nevéhez fűződik, aki XIX. század eleji reformjaival mentesítette őket az üldözés alól, és megengedte számukra, hogy a birodalom távolabbi kormányzóságaiba települjenek, ahol hitüket szabadabban gyakorolhatták. Ekkor kerültek Trufanov kényszerlakhelyére is a szabad pusztába, kurgánokba egyes szekták. Két legjelentősebb csoportjuk a *hlisztek*, akik a flagellánsok (önkorbácsolók) oroszországi változatainak is tekinthetők és a *szkopcok*, a kasztráltak.
[143] PIR. 361. l.

érdekes, de jelen munkánk gondolatmenetén kívül esik, az még azonban feltétlen említést érdemel, hogy amikor a dolog már odáig fajult, hogy Trufanovnak menekülnie kellett és el kellett hagynia Oroszországot, akkor azokkal a szociáldemokrata vezetőkkel együtt, segítségüket igénybe véve távozott, akik ellen 1905–1907-ben oly heves harcot folytatott.[144]

Iliodor személye megosztotta nemcsak a szélsőjobbot, hanem a kor társadalmát is. Volt, aki szent prófétának kijáró tisztelettel követte, volt, aki a középkori fanatizmus újjáéledéséről beszélt. Iliodor a szélsőjobbos feketszázasságnak egészen különleges figurája volt. Fanatikus szerzetesként, a monarchia védelmezőjeként, a „szent századok" eredményes szervezőjeként, a feketeszázas sajtó szerkesztőjeként robbant be a politikai közéletbe, hogy aztán a középkori antiszemita miszticizmuson keresztül eljusson a cár és a trón megtagadásáig, államellenes összeesküvések és népfelkelések szervezéséig. Paradox módon bukását mégsem ez, hanem a cári család kegyencével történő konfliktusa okozta. Raszputyinról írt könyve 1917-ben még zajos sikert aratva jelent meg, de már az

[144] Száműzetésében Trufanov elsősorban főellenségével, Raszputyinnal kívánt leszámolni. Közismert volt, hogy a cárné kegyence csillapíthatatlan nemi étvággyal rendelkezett, ezért az egykori Iliodor maga köré gyűjtötte azokat a nőket, akiket a sztarec megbecstelenített, pontosabban esetükben az ördögűzés egy nagyon sajátos formáját választotta. Egy bizonyos Feonija Guszevát sikerült rávennie arra, hogy merényletet kövessen el Raszputyin ellen. Az illető asszony súlyosan megsebesítette a sztarecet saját házában, Pokrovszk faluban. Trufanov valódi hőstettnek minősítette a gyilkossági kísérletet, Guszevát pedig „lelki leányának" nevezte. A kor közvéleménye a merényletről értesülvén azonnal tisztában volt vele, hogy az összeesküvés szellemi atyja tulajdonképpen maga Trufanov és a Galilea testvériség. A kiugrott szerzetes tudta, hogy a nyomozás szálai el fognak jutni hozzá, ezért női ruhában elmenekült kijelölt tartózkodási helyéről, majd hajón, szintén hölgyutasok számára fenntartott kabinban Doni Rosztovig utazott. A sors fintora, hogy onnét a nemrég még sokat kárhoztatott liberális és szociáldemokrata újságírók segítségével sikerült északra szöknie, akik átcsempészték több más ismert személyiséggel, pl. Maxim Gorkijjal egyetemben Norvégiába. Ott egy „Szaratovhoz hasonló" kisvárosban, Christianinban húzta meg magát, és irodalmi munkásságot folytatott, például könyvet írt Raszputyinról a *Szent Ördög* címmel. Otthoni híveivel nem szakította meg a kapcsolatot, különösen a „sötét tömegek" várták nagyon a visszatérését, olyannyira, hogy az I. világháború kitörése környékén egy „Ál-Iliodor" is felbukkant Caricinóban, akit aztán a rendőrség hamar letartóztatott, miközben a valódi Trufanov továbbra is Norvégiában írogatott. A szélsőjobb sajnálta az egykori lánglelkű szónokot, aki „a gyűlölt Raszputyin miatt szenved". Utolsó politikai fellépése Hvosztov belügyminiszter felkéréséhez kapcsolódik, aki a szélsőjobb nyomására mint az ONSZ közismert tagja foglalta el ezt a posztot. A feketeszázas belügyminiszter komolyan fontolóra vette Raszputyin fizikai megsemmisítését, de hivatalosan ezt nem hajthatta végre, már csak pozíciójánál fogva sem. A száműzetésben élő barátjához fordult azzal a kéréssel, hogy gyűjtse össze néhány fanatikus hívét, akik hajlandók a sztarecet elintézni. Trufanov válasza lakonikus volt: „A testvérek beleegyeztek." A konspiráció azonban most is idő előtt kiderült, és Hvosztovnak a tárcájába került ez az akció, aminek leleplezõdése után az egykori Iliodor végképp eltűnt a politikai színtérről. Az első világháború után Svájcba költözött, majd orosz állampolgárságáról lemondva mint „svájci" New Yorkba települt, és ott hunyt el.

Ideiglenes Kormány az ő munkásságával demonstrálta a cári rendszer bűneit. A forradalom után személye kiváló célpontja lehetett az antiklerikális propagandának. A szélsőjobb tisztelte és példának tekintette, a konzervatívok már bírálták, amiért kormányellenes propagandája „semmiben sem különbözött a forradalmárokétól", a liberálisok felhívták a figyelmet, hogy a tömegekkel való felelőtlen játszadozásnak súlyos következményei lehetnek, a radikálisok azt emelték ki, hogy az ősi férfias feketeszázas demokrácia felelőtlen nacionalista és monarchista jelszavakba burkolódzik. Feltehetőleg valamennyi állításnak megvan a maga igazságtartalma, Iliodor alias Trufanov az elvakult klerikális feketeszázasságot valamennyi vonásával együtt személyesítette meg. A specifikus szélsőjobboldali életpályát befutó szerzetes a kor differenciált politikai palettáját gazdagította, árnyalta, *de nem határozta meg*, bár van olyan mai orosz szerző, aki frissen megjelent monográfiájában Lenin előfutárának tartja.[145]

Belpolitikai küzdelmek a tízes évek első felében

A pártpolitikai indulatok ismét egymásnak feszültek *a 2. miniszteri (kormány-) válság* idején, 1911 tavaszán. A konfliktus ugyanolyan jelentéktelen törvényjavaslatból robbant ki, mint az első válság idején. A törvényhozás napirendjén az orosz kormányzóságokban már korábban elfogadott zemsztvoreform hat nyugati kormányzóságban történő bevezetése szerepelt. A reform mindössze annyi engedményt adott volna a lengyel területek lakosságának, hogy a járási zemsztvoválasztások alkalmával egy meghatározott kvótát biztosított volna számukra. Az Államtanács jobboldali csoportja Durnovóval és Trepovval az élen támadást intézett a javaslat ellen, a beterjesztőket az orosz érdekek elárulásával vádolták. A vád teljesen megalapozatlan volt, a nyugati kormányzóságok még annyi autonómiát sem kaptak, mint a belső területek. Nyugtalanító volt azonban a szélsőjobb számára a vagyoni cenzus csökkentése, mert ez a zemsztvoválasztások alkalmával valóban megváltoztatta volna azok összetételét. A kulcskérdés ilyenkor mindig az volt, hogy II. Miklóst sikerül-e meggyőzni, avagy nem. A bonyolult udvari intrikák végeredményeképpen elsősorban Trepov közbenjárásának köszönhetően az uralkodó engedélyezte az Államtanácsban a szavazást, és ennek eredményeképpen a törvényjavaslatot 1906. március 4-én elutasították. Sztolipin másodszor szenvedett súlyos vereséget valamely kérdésben, és ismét benyújtotta nyugdíjazása iránti kérelmét. Az egyes politikai pártok a kormányhoz való viszonyuk szerint foglaltak állást a kérdésben. A legélesebben a dubrovinisták és a *Russzkoje znamja* támadták a kormányt és az államfőt, annál is inkább, mert kitűnő alkalmat láttak a kialakult hely-

[145] Buldakov, V.: *Krasznaja szmuta.* Moszkva, 1997. 42. l.

zetben régi sérelmeik rendezésére.[146] Az obnovlenisták tompítani kívánták a konfliktus élét, és azt hangoztatták, hogy ha voltak is baklövések a Sztolipini kormányzás idején, úgy nem szabad megfeledkezni annak pozitív oldaláról sem.[147] A miniszterelnökhöz legközelebb álló, kvázi kormánypártként működő nacionalisták kidolgozták Sztolipin megmentésének tervét. Kampányt indítottak sajtójukban Trepov és Durnovo ellen, kihasználva, hogy 1905-ből igen rossz emlékek kötődnek a nevükhöz: Durnovo belügyminiszter volt, Trepov pedig teljhatalommal felruházott, keménykezű rendteremtő. A nagyhercegek Sztolipin hívei voltak, és azzal hergelték a közvéleményt és gyakoroltak nyomást az uralkodóra, hogy Sztolipin után a pusztulás és a bukás jön, a rendhez és a békéhez szükséges a nyugalmazott miniszterelnök reaktiválása. Radikális jobboldaliak, akik valamikor nem voltak nagy véleménnyel Sztolipinről, mint Bogdanovics és Bobrinszkij, szintén az ő javára befolyásolták az uralkodót. Végül is a teljesen informális udvari kampány, a parlamenti pártok erőfeszítései és a sajtóban a nyilvánosság előtt folytatott hadjárat eredményt hozott, és március 12-én Sztolipin visszakapta hivatalát, sőt II. Miklósnak ezúttal el kellett fogadnia az újra kinevezett miniszterelnök feltételeit is. Durnovot és Trepovot külföldre „szabadságolták", végeredményben a dubrovini jobboldal látványos politikai vereséget szenvedett.

Sztolipin visszatérése után a jobboldal ismét színvallásra kényszerült, hiszen most már nyíltan felmerült a kormánypárttá válás lehetősége. A nacionalisták álláspontja egyértelmű volt, ők igyekeztek a kormányt és a visszatérő első minisztert lojalitásukról meggyőzni és a kormánypárti pozíciót a továbbiakban is fenntartani a maguk számára. A megújított Főtanács viszont ingadozott, nem zárult még le a dubrovinistákkal folytatott küzdelem sem, nem merték a kormányfő mellett egyértelműen elkötelezni magukat. A most már valódi és egyedüli szélsőjobbá váló dubrovinista irányzat álláspontja nem volt kétséges, heves bírálatözönt zúdítottak a visszatért kormányfőre. A frakció megint csak megosztott volt, néhányan egyértelműen Sztolipin és a kormányzati pozíció megszerzése mellett foglaltak állást, ilyen volt a frakció vezetője, Markov, aki egyúttal a Főtanácsnak is elnöke volt, ez segítette az obnovlenisták álláspontjának egyértelműsödését. A frakció másik vezetője, Puriskevics szembehelyezkedett Markovval, és a dubrovinisták véleményéhez közel álló álláspontot fogalmazott meg, az eseményeket az „önkényuralmi jogok megingathatatlansága bizonyítékának" látta, és köszönetet mondott ezért a cárnak.[148] Voltak a frakciónak olyan tagjai is, akik Puriskevicshez hasonlóan úgy gondolták, hogy a jobboldalnak továbbra is ellenzéki pozícióban kellene politizálni, és a viták oda vezettek, hogy a frakcióból hét képviselő – akik Sulginnal az élen eddig is Sztolipin biztos támaszainak számítottak – kilépett a frakcióból, és átült a nacionalistákhoz[149].

[146] Vö. Russzkoje znamja, 1911. március 11-i szám.
[147] In: Zemscsina, 1911. március 10-i szám.
[148] G. D. Sz. 4. Cs. 3. 763. l.

Végül is a szélsőjobb nem került kormánypárti pozícióba, ennek okai azonban már a Sztolipin visszatérése utáni politikájában keresendők. A nagyhatalmi politikát folytató, a birodalom presztízsére kifelé is ügyelő miniszterelnök az élet más területeihez hasonló átfogó reformokra készült a nemzetiségpolitikában, és ezzel ismét maga ellen fordította a teljes jobboldalt. A miniszterelnök ugyanis meg volt győződve, hogy az összes nemzetiségi korlátozást el kell törölni, és az „Oroszországot benépesítő összes polgárnak egyenjogú állampolgárnak kell lenni".[150] (Ez a törekvése meggyilkolásának motívumait is segít megérteni.) A válság után Sztolipin a saját feltételei szerint vehette át a kormányzást, harmadszori lemondatása már súlyos belpolitikai krízissel járt volna együtt. Elképzelései elemi módon sértették a nyugati kormányzóságok nemességét és hivatali elöljáróit, az udvari klikk bizonyos köreit stb. A reformer miniszterelnök kormányzásának gyanús körülmények között lezajlott merénylet vetett véget,[151] ám ezzel *párhuzamosan befejeződött az obnovlenista–dubrovinista szétválási folyamat is.* A dubrivini ONSZ, engedve az alulról jövő nyomásnak és a meglehetősen primitív demagógiának, a műveletlen tömegek középkorias színezetű propagandával átitatott szószólójává vált, gyakorlatilag töretlenül folytatta a szélsőjobb első orosz forradalom korában keletkezett tradícióit, gondolkodását még mindig a földesúri önkénnyel szemben védelmező cár atyuska képzete töltötte ki. 1912 után gyakorlatilag őket lehet már csak valóban szélsőjobbnak, ösztönösen, spontán, sötéten és mélyen feketeszázas erőnek nevezni. Az obnovlenista irányzat parlamenti jobboldallá szelídült, sőt mint utaltunk rá, többször kacérkodott a kormánypártiság gondolatával, fokozatosan eltüntette vagy eljelentéktelenítette azokat a különbségeket, amelyek a jobboldal többi erejétől, így az oktobristáktól és a nacionalistáktól elválasztották.

[149] Az Orosz Föderáció Állami Levéltárában fennmaradt egy levél, amelyben a frakciót váltó Sulgin és képviselőtársa, Balasov felajánlják az „átülést" más, a jobboldalban csalódott képviselőtársaik számára is. Voltak ezen honatyák között olyanok is – mint a dokumentumból kiderül –, mint pl. A. Sz. Vjazigin, aki pártváltás helyett inkább a politikától való teljes visszavonulást választotta. GARF. F. 102. Op. 265. 1912. D. 567. 110. l.
[150] Sztolipin, 361. l.
[151] Sztolipint a kijevi operában lőtte le a magát eszernek valló Bogrov, alig néhány méterre a cártól. Bogrov egyetlen ismert terrorszervezetnek sem volt tagja, s a későbbi kutatás beigazolta Sulgin sejtését: a gyilkos az Ohrana ügynöke volt, a rendőrszocializmus „kései terméke", s felhatalmazást nyilvánvalóan az udvartól kapott. L. erről: Font–Szvák–Niederhauser–Krausz: *Oroszország története.* Bp. 1997. 443–44. l., Heller, M.: *Az Orosz Birodalom története.* Bp. 1996. 602–603. l., illetve Krausz–Szilágyi–Sz. Bíró: Kron. Bp. 1992. 41. l.

1912 után a mozgalom gyors és irreverzíbilis *hanyatlásnak* indult. Az egymással folytatott küzdelem során a vidéki tagság nagy része elveszett, mások működése teljesen formálissá vált. A politizálás fő színterévé a gyakorlatban parlamentként funkcionáló Állami Duma vált. Az egyes szervezetek újjáélesztésére vagy önálló működésére tett kísérletek nagyrészt eredménytelenek maradtak. A tagságnak és a fővárosi vezetőségeknek továbbra is sok idejét, energiáját és pénzét vitte el az egymással folytatott küzdelem. Valódi aktivitást vidéken inkább csak a dubrovinisták fejtettek ki, ezzel azonban szembekerültek a törvényes államhatalommal, és az ő konfliktusaik többnyire már jobboldali ellenzék kontra kormányzat relációjában jelentkeztek. Az utolsó kísérlet a tömegbázis visszaszerzésére és a lakosság aktivizálására a *Bejlisz-ügy* volt.

A szakirodalomban már eléggé részletesen feldolgozott esemény tényszerű magját egy kijevi kisfiú, Andrej Juscsinszkij eltűnése, majd – mint kiderült – meggyilkolása jelentette, amelyre 1911. március 12-én derült fény. A nyomozás során a gyanú a helyi téglagyár zsidó származású művezetőjére, Mendem Bejliszre terelődött, akit július 22-én a hatóságok le is tartóztattak.[152] A hihetetlenül szövevényes ügy nyomozása során az igazi tét nem is a valódi gyilkos megtalálása volt, hanem a zsidó művezető bűnösségének a bebizonyítása. Ez ugyanis igazolta volna a feketeszázasság sokat hangoztatott vérvádelméletét,[153] mintegy kontinuitást jelentett volna a középkor hasonló ügyeivel, és így különösen alkalmas lett volna a jobboldal 1905–1907-es szerepének utólagos igazolására, egy újabb antiszemita hullám fellobbantására.[154] Éppen ezért a szélsőjobb extremista-dubrovinista szárnya szította a pert, Scseglovitov igazságügyminiszter pedig a bizonyítékhamisítástól kezdve a hamis tanúvallomásig minden eszközt bevetett, hogy Bejlisz bűnösségét bebizonyítsa.[155] Erre annál is nagyobb szükség lett volna, mert az első hírek hatására néhány Volga-vidéki városban pogromok törtek ki, először az első orosz forradalom óta, igaz, ehhez nagymértékben hozzájárult a fanatikus Iliodor szerzetes már említett „keresztes hadjárata" is.[156] Az ügyben a liberálisok és a balodaliak is aktivizálódtak, a sajtó és minden létező intézmény felhasználásával igyekeztek Bejlisz ártatlanságát bebizonyítani, a nyomozást a realitás keretei között tartani, a hatóságok visszaéléseiről a leplet lerántani. Az ügy a korlátozott sztolipini alkotmányosság, az 1907-et követő kikényszerített konszolidáció próbakövévé vált. Már 1911-től nem arról szólt a történet, hogy a téglagyári művezető elkövette-e, vagy egyáltalán elkövethette-e a neki felrótt cselekményt, hanem hogy a konszolidáció ötödik esztendejében el lehet-e ítélni szörnyű váddal, bizonyítékok nélkül egy embert pusztán azért, mert zsidó, avagy a bíróságoknak, a sajtónak és az alkotmányos intézményeknek sikerült olyan mértékben stabilizálódniuk, hogy egy nyilvánvalóan koncepciós per végkimenetelét képesek legyenek megakadályozni. Fordulópontot jelentett az ügyben, hogy a szélsőjobb egyes mérsékelt, a dubrovinista szárnytól már korábban elhatárolódó alakjai, akik a szélsőjobboldali parlamenti frakcióból is kiléptek, megelégelték az egyre kínosabb hatósági komédiát. Közülük elsősorban Sulgin a rendőrség nyilvánvaló elfogultságát és látványos visszaéléseit látva, valamint politikusként érzékelve a külföld felfokozott érdeklődését a per iránt, kemény hangú cikkben foglalt állást az ügy tisztességes és gyors befejezése mellett, valamint rámutatott a per valódi indítékaira is. „Mint ismeretes, a Bejlisz-ügy vádirata olyan dokumentum, amely az egész világ érdeklődését felkelti... ennek oka világos. *A vádirat a Bejlisz-ügyben nem ennek az embernek a vádirata, az egy egész nép, az egyik legtöbbet szenvedett nép vádirata; egy egész vallás vádirata, egyike a leggyalázatosabb babonáknak.* (Kiemelés tőlem – *B. Gy.*) Ilyen körülmények között a több millió ember figyelme által ellenőrzött igazságszolgáltatásnak a jövőben különösen óvatosnak kell lennie azoknak az erőknek a felhasználásában, amelyekkel bizonyítani kívánja, hogy a helyzet magaslatán áll... nem kell ahhoz jogásznak lenni, csupán józan gondolkodású embernek, hogy megértsük, ez a Bejlisz elleni vád csak fecsegés, amelyet bármely ügyvéd leleplez..."[157] Sulgin biztos volt benne, hogy az értelmes és erkölcsös fellépés hasznára lesz a monarchiának. Véleménye megosztotta a kor politizáló közvéleményét; szélsőjobboldali társai közül egyesek terjeszteni kezdték, hogy Sulgint megvásárolták a zsidók, felmerült, hogy frakcióvezetői posztjáról el kellene távolítani, mások azonban Zola Dreyfus kapitány melletti kiállásához hasonlították bátor fellépését.[158] Bejlisz mellett a kor progresszív értelmiségének képviselői közül megszólalt még A. Blok, V. Korolenko, M. Gorkij.[159] A tárgyalássorozat – nem utolsósorban a megváltozott közhangulatnak és az orosz értelmiség javának fellépése és a szélsőjobb időközbeni további térvesztése hatására – az utolsó fordulóban, 1913. szeptember 25. és október 8. között felmentő ítélettel zárult.[160] A verdikt az alkotmányos intézmények társadalmi meggyökeresedését bizonyította, a polgári és bal-

[152] Tager, A.: *Carszkaja Rosszija i gyelo Bejlisza.* Moszkva, 1934. Reprint: Moszkva, 1996.
[153] L. erről: Kende Tamás: *Vérvád.* Bp. 1995. 70–82. l. A kötettel és a szerző koncepciójával *A feketeszázas terror* című fejezet pogromokat tárgyaló részénél részletesebben is foglalkozunk.
[154] Roger, H.: *The Beilis case. Antisemitism and politics in the reign of Nicholas II.* Slavic Review, 1966. 4. sz.
[155] Tager, i. m. reprint kiadás, pl. 22. l.
[156] PIR. 355. l.

[157] Kijevljanyin, 1913. szeptember 27-i szám.
[158] Zaszlavszkij, i. m. 35. l.
[159] Vö. Kron. 45. l.
[160] L. erről: Roger, H.: i. m. 4. sz.

oldali progresszió erőinek győzelme pedig a társadalom lassú, fokozatos átalakulásának a jele volt, mindez a szélsőjobb szerepének egyre rohamosabb, immáron megállíthatatlan csökkenését is jelezte.

A feketeszázasság hanyatlása, a mozgalom helykeresése az első világháború alatt

A háború előtti években mély *szociális ellentmondás* jelentkezett a tagságon belül. A vidéki paraszti tagság erőteljesen kifejezte elégedetlenségét a vezetés egyoldalú nemesi orientációjával szemben. Ez odavezetett, hogy a paraszti kúriából választott jobboldali küldöttek *1911-ben elhagyták a jobboldali frakciót*, valamint a vidéki delegátusok a monarchista kongresszusokon állandóan a szegénységről, a kevésföldűségről beszéltek.[161] A mozgalom általános hanyatlásnak indult, az egyes szervezetek létszáma radikálisan csökkent, a szélsőjobb elveszítette társadalmi támogatottságát.

Az 1914 nyarán kirobbant *agrármozgalomért* kifejezetten a dubrovini ONSZ nyugati kormányzóságbeli paraszti alszervei voltak felelősek, akiknek agitátorai azt terjesztették, hogy aki belép a szövetségbe, az részesül majd a lengyel nemesurak szétosztandó földjeiből. A dubrovinisták az ellenőrzésük alatt álló vidéki területeken agrársztrájkokat szerveztek, és követelték a munkabér felemelését a lengyel birtokokon. A feketeszázas parasztok megtagadták az adófizetést, és nem engedelmeskedtek a helyi hatóságoknak, azt állítván, hogy fölöttük csak a cár rendelkezik, valamint az ONSZ elnöke.[162] Néhány településen összecsapásokra is sor került a rendőrség és a dubrovinisták között.[163] A mozgalom hatalommal való szembefordulásához hozzájárult a feketeszázasság elterjesztéséért egykor oly sokat tevő pocsajevi papság támogatása: némi hezitálás után a dubrovini, szociálisan az elveikhez közelebb álló irányzat támogatása mellett döntöttek.

Sztolipin meggyilkolása után a Vitte-kormány egykori pénzügyminisztere, *Kokovcov* következett a miniszterelnöki székben, az ő idejében az a minimális konszenzus is felborult, ami erőskezű elődje alatt úgy-ahogy egyensúlyban tartotta a belpolitikai életet. Az új első miniszter nem tartott igényt a kadetok és oktobristák támogatására, hanem egyértelműen a monarchistákra támaszkodva kívánt kormányozni, ami viszont a dumában vezetett feszült helyzet kialakulásához. Az új kormány támogatását maguk mögött érezvén, már a monarchisták sem érezték nagyon sürgetőnek az oktobristákkal kötendő szövetséget, és fokozatosan távolodni kezdtek korábbi politikai partnerüktől. 1912-ben már erőteljesen érződött a cári családot pszichés befolyása alatt tartó tobolszki sztarecnek, Raszputyinnak a hatása is, amikor azonban Kokovcov február 16-án arra kérte az uralkodót, hogy távolítsa el az udvarból, saját kegyvesztettségét alapozta meg.[164] Az 1912-ban összeülő IV. Állami Dumában a jobboldal együttesen erős többséggel rendelkezett, a kitörni készülő háború körülményei között a belpolitikai stabilitás azonban már nem a parlament belső erőviszonyain múlott. A lénai sortűz 1912-ben,[165] 1913. júliusában a balti flotta 52 matrózára kirótt halálos ítélet[166] és a nyomában kibontakozó tiltakozási mozgalom a Balkán-háborúk árnyékában a politikai destabilitás érzetét keltették, mintha valóra vált volna a nagyhercegek jóslata, amelyben arra figyelmeztették az uralkodót, hogy Sztolipin után a káosz következik.[167] 1913. október 18-án Maklakov belügyminiszter tanácsára a cár két biankó parancsot írt alá, amely életbe léptetése esetén a rendkívüli állapot bevezetéséről, illetve a duma feloszlatásáról rendelkezik. A kemény intézkedések hatását jelentős mértékben negligálta a Romanov-ház 300 éves fennállása alkalmából rendezett ünnepségsorozat, amelyen a cár amnesztiát hirdetett, és ezt a politikai elítéltekre is kiterjesztették. A monarchia számos ellensége, pl. Kamenyev élve a lehetőséggel hazatért, de természetesen forradalmi tevékenységüket tovább folytatták.

Az egykori szélsőjobb vezető személyiségeinek politikai pályája többfelé ágazott: Sulgin például fokozatosan távolodni kezdett, ha nem is a monarchiától, de a Raszputyinnal mind jobban összefonódó cári családtól, és egyre inkább közeledni kezdett Miljukov és Rodzjanko felé, több kérdésben együttműködött az 1912. november 11–13-án megalakított Progresszivista Párttal, és jó kapcsolatai alakultak ki Sztruvéval és Maklakovval is. Puriskevics a háború közeledtével szintén fokozatosan az egykori politikai ellenfelekhez való közeledés taktikáját választotta, először megkérte közös ismerőseiket, hogy mutassák be a kadetok vezérének, majd ezt követően történt híres teátrális kézfogása Miljukovval a

[161] Például az Orosz Nép Szövetsége IV. és az Orosz Emberek Szövetsége Egyesített Összorosz Kongresszusán 1912 májusának végén. In: Vesztnyik Szojuza Russzkogo Naroda. 1911. 113. sz. 5–6. l.

[162] GARF, F. 102. D. 1914. 136. l.

[163] Uo.

[164] *Isztorija Rosszii.* 1860–1917. Moszkva, 1996. 289. l.

[165] 1912. április 4-én a Lenzoto angol–orosz tulajdonú aranykitermelő társaság Kelet-Szibériában lévő nagyezsinszki telepén a sztrájkoló munkások közé lövettek. A sortűznek a hivatalos adatok szerint is 202 halott és 170 sebesült áldozata volt. Vö. Kron. 43. l.

[166] A haditengerészet katonai bírósága felkelés előkészítésében találta bűnösnek a balti flotta 52 matrózát, és ezért a főbenjáró bűnért halálra ítélte őket. A tömeges halálos ítélet ellen, amelyhez hasonlónak a kiszabására még az orosz joggyakorlatban is kevés példa akad, tiltakozási hullám bontakozott ki Moszkvában és az ország több más városában. Uo.

[167] Az uralkodónál lényegesen élesebb politikai látásmóddal rendelkező hercegek több ízben is felhívták a figyelmet II. Miklós intézkedéseinek az ország számára veszélyes voltára – mindhiába. Egy ilyen levél szövegét közli: Puriskevics: *Dnyevnyik.* Harkov, 1919., reprint 1990. Moszkva, 92–94. l. Magyarul: Bebesi, *Vál. szöv.* 179–180. l.

Duma lépcsőjén.[168] A dubrovinisták a IV. Duma idejére, mint utaltunk rá, teljes oppozícióba vonultak, 1913-ból már egyenesen olyan zemsztvoiratot is ismerünk, amelyben a kormányzósági vezetők a központi hatalomtól a helyi (dubrovini) feketeszázas szervezetek megfékezését kérik.[169]

A háború kitörése átmenetileg jelentéktelenné tette a korábbi ellentéteket és „eltüntette a szociáldemokratákat". Sulgin, Puriskevics és a szélsőjobb meghatározó vezetői valamennyien részt vettek az Állami Duma és az Államtanács egyesített ülésén 1914. július 26-án, ahol a képviselők lelkes közfelkiáltással szavazták meg a háborút.[170] A jobboldal vezetőinek többsége önkéntesnek állt és bevonult, Sulgin például Kijevben Alekszejev tábornok, a későbbi fehérgárdista generális parancsnoksága alá került. Hamar megsebesült, és visszatért Szentpétervárra, ahol egy polgári elsősegélynyújtó és hadtápalakulat parancsnokaként segítette a továbbiakban a fronton harcolókat.[171] 1915 augusztusában kilépett a monarchista frakcióból, és 300 képviselőtársával még ugyanezen hónap 22-én megalapították a *Progresszív Blokkot*, amelyen belül Sulgin vezette a Nacionalista Képviselők Progresszív Csoportját.[172] Programjuk egy, a háború kihívásainak megfelelni képes kormány felállítását, a zsidó–lengyel–finnkérdés kadetprogram alapján történő megoldását, valamint a vallási és politikai meggyőződésük miatt fogva tartottak szabadon bocsátását tartalmazta. Elképzeléseiket a Progresszív Párt alapítójának, a tőzsdetanács elnökének, Rjabusinszkijnak a lapja, a *Russzkoje Utro* (Orosz Reggel) közölte.[173] *A blokk küzdött a készülődő forradalom ellen, és ezzel egyidejűleg szembefordult a cári hatalommal az ország kormányozhatósága érdekében.* A progresszivistákhoz történő belépésével Sulgin kivívta egykori feketeszázas képviselőtársai haragját, Markov II „sárga blokknak" nevezte őket. Sulgin a dumában adta meg egykori harcostársának a választ: „Ha valamit a düh és a gyűlölet sárga szemüvegén keresztül néznek, akkor azt természetesen sárgának látják. Ha azonban levetik a gyűlölet sárga szemüvegét, akkor látni fogják, hogy ez a blokk nem egyszínű, hanem háromszínű. Persze az egyik piros, a másik kék, a harmadik meg fehér. A nemzeti harcnak ugyanis más színei nem lehetnek."[174]

[168] Az említett aktusra 1914. július 26-án került sor, amikor tömegtüntetés követelte a háborút a Téli Palota előtt, „amikor 100 000 ember borult térdre" – nos ekkor történt az elhíresült, korábban elképzelhetetlennek tartott kapcsolatfelvétel. Zaszlavszkij, i. m. 36. l.

[169] RFP. 19–20. l. A kötet idézi a kisinyovi kormányzóság 1913. évi zemsztvogyűlésének jegyzőkönyveit, amelyekben a feketeszázak „mint műveletlen káros elemek, a falvak alja, huligánok, betyárok, tolvajok, fosztogatók, gyújtogatók, sötét múltú elemek" kerültek megemlítésre, s a zemsztvo felirat felkéri a kormányzóságot a megfékezésükre.

[170] Zaszlavszkij, i. m. 36. l.

[171] Vö. Kron. 54. l.

[172] Zaszlavszkij, i. m. 38. l.

[173] Kron. 54. l.

[174] Az említett három szín az Orosz Birodalom hivatalos állami színeit jelentette. Sulgin 1915-ös parlamenti beszédét idézi: Zaszlavszkij, 1953. 40. l.

A hazáért való áldozatvállalás és harc útját választotta Puriskevics is. Mint Maklakov írja visszaemlékezéseiben: „A háború megváltoztatta (Puriskevics) alapvonásait. Neki most már nem az alkotmány gyűlölete, nem az alkotmányosság elleni harc, hanem a lángoló patriotizmus volt az alapeleme. Ő semmiképpen sem jött volna Hitlerrel Oroszország ellen.[175] 1914-ben a háború kezdetétől fogva megszakított mindennemű párttevékenységet, és úgy döntött, hogy kimegy gyakorlati munkát végezni a frontra."[176] 1914-től szükségtelennek ítélte a különböző kongresszusokat és gyűléseket, mert szerinte háborús időkben bármiféle gyűlésnek csak egyetlen témája lehet, mégpedig a hadsereg folyamatos ellátásának biztosítása. A duma képviselőjeként lelkesítő hatású beszédeket mondott a lövészárkokban a katonák előtt, különvonatával végiglátogatta a hadszíntereket, szerelvényében elsősegélynyújtó helyet rendezett be, élelmiszer- és hadfelszerelési kiegészítést, utánpótlást szállított.[177] Bár korábban úgy tartották, hogy politikai tevékenységével teljesen felhagyott, Sztyepanovnak adatok kerültek a birtokába, amelyek bizonyítják, hogy fronton történő „fellépéseit" feketeszázas propagandaanyag terjesztésére is felhasználta.[178] 1916-ban megválasztották az Orosz Térképtársaság elnökévé, amely célul tűzte ki a győztes háború utáni orosz birodalmi határok megállapítását és az orosz nép érdekeinek védelmét a háború lezárását követő békekonferencián.[179] Ám hiába igyekezett mindent megtenni Oroszország győzelméért, *éppen frontélményei értették meg vele, hogy a cári abszolutizmus képtelen az országot és a hadsereget hatékonyan működtetni.* Képtelen a katonák tisztességes felszerelésére és ellátására (átlagosan két katonára jutott egy puska), képtelen az ország érdekeit hatékonyan képviselni, és mindezekből számára is nyilvánvalóvá vált: az abszolutizmus csődben van, az abszolutizmus működésképtelen. Petrográdra[180] visszatérve mindig élesen bírálta a hátországi állapotokat, a kormányzat tehetetlenségét, sőt magát a cári udvart is. Mint 1916 elején a dumában mondotta: „Nálunk a hátország szétzüllesztése rendkívül erős és szilárd kezekkel történik. Ezt a módszert II. Vilmos alkotta meg, és elképesztően jól működik a hátországban ténykedő német ügy-

[175] PIR. 334. l. Néhány egykori feketeszázas emigráns, pl. A. Rosenberg, aki Hitler számára lefordította a jegyzőkönyveket, Max Ervin, aki a keleti területek minisztere kinevezést kapta Hitlertől, A. von Schikedanz, akit 1942-ben a Kaukázus helytartójává neveznek ki stb. ezt megtette a II. világháborúban, rájuk utal emlékirataiban Maklakov. L. erről: Szamuely T.: *A nemzetiszocializmus.* Bp. 1964. 72–73. l.

[176] Uo.

[177] RFP. 44–45. l.

[178] Kirjanov, Ju.: *Puriskevics, V. M.* In: PPR: 491. l.

[179] Uo.

[180] A háború kitörésekor megváltoztatták „Szankt-Petyerburg" németesen hangzó nevét az oroszosabb „Petrograd"-ra. Az elnevezés 10 évig volt érvényben, 1924-ben a város – főváros szerepének elvesztése mellett – a Leningrád nevet kapta. 1992-ben a Szentpétervár elnevezés eredeti németes változatát állították vissza.

nökök segítségével."[181] Az anglofil szélsőjobboldali politikust a Birodalomban élő németek helyzete már korábban is erősen foglalkoztatta. 1915 végén az Orosz Gyűlés Tanácsában felvetette az orosz–német kapcsolatok kérdését, és ezzel összefüggésben az oroszországi németek felügyeletének szükségességét. Felvetéseire érdemi reagálást nem kapott. Éles kormányzat- és udvarellenes fellépéseinek azonban az lett a következménye, hogy a Monarchista Szervezetek Főtanácsa az ONSZ több helyi szervezetének kezdeményezésére megvitatta a Puriskevics-kérdést és javasolta elnöki posztról történő eltávolítását.[182]

Az I. világháború egyúttal újabb válságelemet hozott a mozgalomba, hiszen a feketeszázak hagyományosan Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia felé orientálódtak. A háború kitörése után gyorsan át kellett rendezniük pozícióikat, pl. meg kellett változtatni az egyes szervezetek germánokat kivételezetten támogató alapszabályát.[183] A feketeszázasság két irányzata ellentétesen reagált a megváltozott belpolitikai helyzetre: az obnovlenisták csatlakoztak a Progressszív Blokkhoz, befejezték más pártok ellen folytatott kampányukat, társadalmi megbékélést hirdettek, és legfontosabbnak a front szükségletei kielégítését, a háború győztes megvívását tartották. Tyihanovics Szavickij, a szaratovi kormányzóság ONSZ szervezetének vezetője 1915. június 20-án kelt levelében azt javasolta Rodzevicsnek, hogy a kormányt és a háborút támogató jobboldali vezetőket hívják meg személyes levélben „egy fővároson kívüli városba", annak érdekében, hogy az ehhez a politikai körhöz tartozó monarchista szervezetek számára meghatározzák a követendő magatartást és taktikát. Szavickij nyomatékosította, hogy az ellenfél képviselőit nem kell meghívni (a dubrovinistákat – *B. Gy.*), „úgysem jönnének el".[184] Szavickij mintegy egy hónappal később Miljukovhoz írt levelében a kadetok számára ajánlotta föl a háborúpárti együttműködést.[185] Az év végén Sulgin feleségének írt levelében azon kesereg, hogy „bárcsak a monarchistáknak is annyi eszük lenne, mint a kadetoknak, és minden egyéb feladatot félretennének a győzelem kivívása érdekében."[186] Ezzel a mentalitással szemben a dubrovinisták, kihasználva azt a hely-

[181] In: PIR. 335. l.
[182] PPR. 491. l.
[183] Elsősorban Puriskevicsnek kellett megváltoztatnia a Mihály Arkangyal Szövetség Alapszabályzatát, amely eredetileg számos kiváltságelemet tartalmazott a birodalom német polgárai számára. Vö. *Programmi polityicseszkih partyij Rosszii konyec XIX–XX.* vv. Moszkva, 1995. 456. l. *„Programma Russzkogo narodnogo szojuza imenyi Mihaila Arhangela".*
[184] GARF. F. 102. 1915. D. 1025. 331. l.
[185] GARF. F. 579. Op. 1. D. 565. 1–2. l.
[186] GARF. F. 102. 1915. D. 1040. 2309. l. In: *Minuvsije. Isztoricseszkij almanah.* Szerk. Alloj, V. Moszkva–Szentpétervár, 1993. 176. l.

zetet, hogy a Kokovcovot 1914-ben felváltó, a „politikai naftalinból elővett" Goremikin – aki az első orosz forradalom idején már volt egy rövid ideig miniszterelnök – erőteljesen szélsőjobboldali beállítottságú volt, és élesen ellenezte a népképviselet bármely formáját, megpróbálták elérni, hogy a duma pusztán *törvény-előkészítő* szervvé váljon. Ezenkívül követelték valamennyi jobboldalon kívüli parlamenti erő betiltását, tekintettel a háborús körülményekre. Amikor ezt nem sikerült elérniük, a Progresszív Blokk legelkeseredettebb ellenségeivé váltak, és 1915 augusztusában Szaratovban megalapították a *Fekete Blokkot*.[187] Követelték a IV. Állami Duma feloszlatását, és létrehoztak egy alternatív szervezetet, a Monarchista Kongresszusok Tanácsát. Mindez azonban már nem volt képes ellensúlyozni a haladó erők tömörülését, amelyhez időközben a nacionalisták többsége is csatlakozott. *1916 során a Progresszív Blokk a hatalom fenntartásáért küzdő parlamenti képviselőtömörülésből egyre inkább a hatalom megszerzéséért küzdő szervezetté alakult,* mert a háború során még a legmeggyőződésesebb monarchistáknak is látniuk kellett, hogy az ország működésképtelen. A „született" monarchista Sulginnak is mindjobban meggyőződésévé vált, hogy az országot „semmirekellők" (nyikudisnyiki) irányítják, és az a katasztrófa felé rohan. A kadetokkal, elsősorban Miljukov, Singarjev politikai álláspontjával egyre inkább azonosuló Sulgin az év végén keserűen írja: „Akaratlanul a leghűségesebb monarchisták azok, akiknek megszűnik a trónnal szembeni áhítatuk és marad helyette a keserű méreg... eltűnik a szent érzés és marad helyette a hideg és racionális monarchizmus... kevés ez. Ha egy egész ország látja, hogy belökték egy értelmetlen háború szakadékának a mélységébe, akkor ehhez a katasztrófához a monarchistáknak még saját sértettségük és csalódottságuk érzése is kapcsolódik. Persze ez nemcsak a mi megérzésünk, hanem fájdalmas felelősség az egész nemzettel szemben. Vajon mindez csak Raszputyinhoz köthető?"[188] A feketeszázas vezérek közül Puriskevics azonban továbbra sem értette meg, hogy *maga a rendszer nem működik,* ő annak különböző elemeiben keletkezett zavaroknak – pl. a cárné németbarátságának, Raszputyin cári udvart befolyásoló, bomlasztó tevékenységének, a cári bürokrácia impotenciájának – tulajdonította a működési diszfunkciókat, a súlyos veszteségeket. 1916 novemberében újból visszatért időközben már legendássá váló vonatával Szentpétervárra, és 19-én elmondta híres parlamenti beszédét, amely képviselői pályafutása során először osztatlan sikert aratott, kivéve kevés számú egykori harcostársai, a szélsőjobb körében. Puriskevics összevetette a miniszterelnök által felvázolt optimista helyzetértékelést „Oroszország szomorú és nehéz való-

[187] PIR. 149. l.
[188] PIR. 149. l.

ságával", amelynek megismerése frontélményeiből táplálkozott.[189] Felismerte és megerősítette a duma kiemelkedő jelentőségét, mert, mint mondotta: a duma „az egyetlen szellőző, az egyetlen biztonsági szelep, ahol kiutat találhat a társadalmi közhangulat".[190] Mint hithű monarchista azzal áltatta magát, hogy az „uralkodó előtt valószínűleg nem ismeretes" Oroszország szörnyű helyzete, és ezek után jutott a cárizmus „rossz szellemének", Raszputyin meggyilkolásának gondolatára. Naplójában, amit Kijevben a „Bolsevizmus elleni aktív harc bizottsága" adott ki, *Raszputyin halála* alcímmel részletesen beszámol a gyilkosságról, a terv megszületésétől a nyomok eltüntetéséig.[191] Felkérte régi harcostársát Sulgint is, hogy működjön közre a sztarec likvidálásában, és a „fehér kesztyűs szürke kardinálisnak" arra a válaszára, hogy Raszputyin fizikai megsemmisítése semmit sem old meg, a következőket mondotta: „Akkor sem ülhetünk így. Teljesen mindegy. A végzetünkhöz közeledünk, rosszabb már nem lesz. Megölöm, mint a kutyát."[192] Az elhatározást tett követte, és lezajlott a történelem egyik leghíresebb, a feketeszázasságnak azonban utolsó politikai gyilkossága.[193] Sulgin, mint idézett beszédéből kitűnik, 1916 végén már világosan látta, hogy az ország katasztrofális helyzetéért nem tehető egyetlen – mégoly befolyással bíró – személy sem felelőssé. 1916. novemberi parlamenti beszédében kifejtette: „Nem tartozom azok közé, akiknek a hatalommal való harc a feladata lenne. Másrészről az a gondolat, hogy még a durva hatalom is jobb, mint a felfordulás, világnézetem alapját képezi. Nekünk (az Állami Dumának – *B. Gy.*) csak egy eszközünk van: *harcolni a hatalommal, míg el nem megy.* (Kiemelés tőlem – *B. Gy.*) Harcolni a hatalommal kell és szükséges, mert ez megállítja a forradalmi folyamatot Oroszországban."[194] Az egykori szélsőjobb tagjai között elkeseredett vita bontakozott ki a cárhoz való viszonyról és a mun-

[189] In: RFP. 46. l. Puriskevics emlékezetes beszédében a kormányt „alvó leánykához" hasonlította, aki nem akar felébredni és szembenézni az ország valódi helyzetével.

[190] Uo.

[191] Puriskevics, V.: *Kak ja ubil Raszputyina*. Harkov, 1919.

[192] PIR. 336. l.

[193] A dumában gyakran hisztérikusan viselkedő szélsőjobboldali vezér higgadtan és hihetetlen profizmussal tervezte meg és hajtotta végre Juszupov herceggel, Lazavert doktorral és más főrangú tettestársaival a merényletet. Naplójában érzékletes részletességgel írja le, hogyan vásároltak láncokat és kötelet a piacon, hogy tervelték ki az akciót. A végrehajtáshoz Raszputyin csillapíthatatlan nemi étvágyát használták ki: légyottra csalták Juszupov feleségének nevében, a szerzetes az ilyen típusú meghívásoknak nem tudott ellenállni. A *Dnyevnyik* érzékletesen naturalista módon beszámol magáról a gyilkosságról, arról, hogy a hatalmas vitalitással rendelkező szerzetes megölése alig sikerült nekik. Raszputyin végül is meghalt, de három hónap múlva bukott maga a rendszer is, vele buktak a gyilkosok is. L. erről: Puriskevics: *Kak ja ubil...* valamint Krausz: *A cártól a komisszárokig*. Bp. 1987. 7–17. l. valamint: Bebesi: *Vál. szöv.* 180–184. l.

[194] Sulgin parlament felszólalását idézi: Zaszlavszkij, 1953. 47. l.

káskérdésről, de Sulgin nem értett egyet a Singarjev és Miljukov által képviselt liberalizmussal sem. „Nekem úgy tűnik – mondta 1916 novemberében a parlamentben –, hogy a munkások sokkal nyugodtabban állnak majd a helyükön, tudván, hogy az Állami Duma betölti hivatását, és amikor banditák és huligánok felszólítják, hogy sztrájkoljon a kormányzattal szemben, akkor ők azt mondják: ugyan menjen már, maga vagy spicli, vagy provokátor; az Állami Duma küzd a kormánnyal, mégpedig egész Oroszországért küzd!"[195] Markov II kegyetlenül kihasználta replikájában Sulgin érvelésének logikai gyengeségét, és megmutatta, hogy az egykori jobboldal tagjai már visszavonhatatlanul más és más politikai úton járnak: „Sulgin igazsága szerint mi rendelkezünk a szóval, az erős szóval és verni fogjuk vele az ellenséget, a gyűlöletes kormányt, és ez a haza minden polgárának szent kötelessége! És amikor majd a munkások ugyanúgy hisznek saját szavuk erejében és fellázadnak, akkor mi majd azt árulásnak minősítjük! Jól tudjátok, hogy a nép és a munkásemberek hisznek a maguk igazában, és ezek a szavak most azt mondják, meg fogunk küzdeni az államhatalommal ezekben a szörnyű háborús időkben; jól értsétek meg, hogy mit jelent az, amikor a munkások fellázadnak, amikor felemelik a felkelés zászlaját – és akkor majd ne csodálkozzatok, mert a ti szavaitok vezettek a felkeléshez."[196] Markov, a hithű monarchista visszájára fordította Sulgin érvelését a parlamentben elmondott szó erejéről, egyúttal nyilvánvalóvá tette, hogy egy „igazi" monarchista számára az uralkodóház bármiféle támadása elfogadhatatlan. A két irányzat között vergődő Sulgin Singarjevvel is vitába keveredett, amikor 1917 februárjában nyilvánvalóvá vált az elkerülhetetlen bukás: „Nem tudják már megtartani a hatalmat. Oroszország már nem a cár uralma alatt áll, és nem ránk, hanem a baloldali szónokokra hallgat..."[197] – kesergett Singarjev. „De hogyan lehetséges ez – replikázott a lelke mélyén monarchista Sulgin –, ide kell hívni Kerenszkijt (az igazságügyminisztert – *B. Gy.*), és ki kell emelni a hangadókat, vezetőket a forradalmi tömegből..."[198]

1916 végén, érezve a közeledő véget, az ONSZ kongresszusa felszólította valamennyi helyi szervezetét, hogy nyújtson segítséget az önkényuralom megmentéséhez.[199] Az ONSZ más kétségbeesett lépésekkel is megpróbálkozott: megölték Raszputyint, a cári család tanácsadóját, akit a birodalom rossz szellemének tartottak,[200] levelet írtak a cárnak,

[195] Uo.

[196] Zaszlavszkij, 1953. 47–48. l.

[197] Uo. 44. l.

[189] Uo.

[199] Piszarenko, I.: *Polityicseszkije partyii v nacsale XX-go veka*. Kaluga, 1995. 6. l.

[200] Puriskevics, V.: *Kak ja ubil ...*

amelyben felpanaszolták, hogy a sajtó a zsidók kezén van[201] stb. Mindezek a próbálkozások azonban ekkor már hatástalanok maradtak, az általános hanyatlást és a szélsőjobb teljes politikai térvesztését nem tudták megállítani. *1916 végén a szélsőjobb gyakorlatilag kormányra került*, november 10-től B. Stürmer lemondatása után A. Trepov kapott miniszterelnöki megbízást, a posztógyáros, az 1905-ös pogromszervező Protapopov lett a belügyminiszter, december 28-tól pedig már egyenesen Golicin herceg, a szélsőjobb egyik vezéralakja került a kormányrúd mögé. Amikorra azonban a cár végső kétségbeesésében a szélsőjobbot hatalomra emelte, addigra a feketeszázak mögött már semmiféle szervezettség és tömegtámogatás nem állott.[202] 1917 februárjában annak ellenére, hogy az ultramonarchisták mindig hangsúlyozták, hogy ők a monarchia legbiztosabb támaszai, alig néhány tucatnyian voltak, akik felléphettek volna a trón védelméért. Jellemző módon II. Miklós lemondatása is két jobboldali politikus, az októbrista Gucskov és a feketeszázas Sulgin nevéhez fűződik. A szövetség az uralkodó lemondásával egyidejűleg beszüntette tevékenységét, a pétervári jobboldali lapokat a pétervári szovjet utasítása alapján betiltották, a vidéki szervezetek szétszéledtek. Az Ideiglenes Kormány Különleges Bizottsága megkezdte számonkérésüket politikai gyilkosságokért, a Bejlisz-ügy hamisítványaiért stb., de a bolsevik hatalomátvétel lezárta ezt a folyamatot.[203] Sokakat a feketeszázas vezetők közül bírósági eljárás nélkül kivégeztek, néhányan elfogadták a szovjethatalmat, példa lehet erre Szobolevszkij,[204] de a többség részt vett a fehérgárdista mozgalomban és a polgárháborúban, majd emigrált.

[201] Tyihanovics-Szavickij, az Asztrahányi Népi Monarchista Párt – amely az ONSZ vidéki részlegeként működött – elnöke 1916. december 16-án ezt írta az uralkodónak: „...a sajtó – különösen a vidéki – teljes egészében a zsidók kezén van". In: CSSZKSZ. 33. l.

[202] A feketeszázas személyek és szervezetek szoros kapcsolatot tartottak kormányzati pozícióba került társaikkal, üzenetváltásaik szinte egyetlen téma körül forogtak: hogyan lehetne a kedvezőtlen folyamatokat megállítani, a hatalmat megmenteni. Ilyen távirat volt a Patrióta Szövetség által 1907. február 8-án Protapopov belügyminiszternek küldött távirat, illetve Orlov telegramja február 10-én. GARF. F. 1467. Op. 1. D. 858. 70. l., illetve GARF. F. 102. 1915. D. 110. 309–312. l.

[203] *Monarhiszt i szovjeti. Piszma B. Nyikolszkogo B. Szadovszkomu.* 1913–1918. Közzétette: Sz. Sumihin. Moszkva–Szentpétervár, 1992. 359–360. l.

[204] Uo. 371. l.

Kitekintés

A monarchia bukása után

1917 februárjával a már háború alatt is csak vegetáló feketeszázas mozgalom története gyakorlatilag véget ért. Nem ért azonban véget egyes vezetőinek életpályája, mert többségüké a polgárháború és az emigráció körülményei között is folytatódott, az orosz szélsőjobbnak ez ma még egy terra incognitája, ki nem kutatott területe. A korszakhatárunkon kívül eső kérdéskört jelen záró fejezetben a teljesség igénye nélkül, pusztán kitekintés jelleggel vázoljuk; nyomon követjük a mozgalom, és azon belül néhány prominens vezető életpályájának alakulását halálukig, illetve külföldre távozásukig, az emigrációs tevékenység azonban már semmilyen formában sem tartozik jelen dolgozat vizsgálódásainak keretei közé.

1917. március 2-án elérkezett az igazság pillanata: a monarchistáknak már február végén dönteniük kellett, hogy csatlakoznak-e az általános politikai folyamathoz, vagy szembefordulnak vele. Ezt a döntési helyzetet jellemezte a pétervári francia diplomata, Paléologue, amikor ezt írta: a szélsőjobb „...ha kell, a cár ellenében is megvédi a cárizmust".[1] A monarchisták, ahogyan korábban sem alkottak monolit politikai tömböt, most is különféleképpen reagáltak: míg Markov II, Puriskevics és társaik elhagyták a dumát és illegalitásba vonultak, addig Sulgint beválasztották a Duma Ideiglenes Bizottságába, tulajdonképpen Rodzjanko és ő jelentették a forradalom első napjait. E tisztségében kapta híres megbízását az októbrista Gucskovval együtt, hogy mondassa le II. Miklóst Mihail Alekszandrovics nagyherceg javára. Mint emlékirataiban írja, rendkívül különös helyzet volt; mint politikus azért ment, hogy megfossza trónjától az uralkodó monarchát; mint egykori monarchista zavarban érezte magát, hogy borotválatlanul, kiskabátban, piszkosan járult a fényűző szalonkocsiban a cár elé.[2] A lemondatás után furcsa helyzet állt elő. Miljukov és az októbrista Gucskov kívánták a monarchia fennmaradását, mivel azonban rajtuk kívül Mihail nagyherceg a kabinetülésen támogatást senkitől nem kapott, így még aznap lemondott a trónról. A hogyan tovább kérdésében már nem lehetett az „utca erejét" kihagyni, bár-

[1] Paléologue: i. m. 367. l.

[2] Sulgin, V.: *Dnyi.* 516. l.

mennyire is erre épült még néhány hónappal korábban is a monarchisták koncepciója. Először a munkástanácsokkal kellett felvenni a kontaktust az államforma meghatározása érdekében, a tárgyalódelegációt Miljukov és Sulgin vezették. A tárgyalások során Sulgin késznek mutatkozott az alkotmányos monarchia elfogadására, érdekes módon a liberális Miljukov keményen ellenállt ennek.[3] Szuhanov így ír erről: „Sulgin beszélt a háborúról, a győzelemről, a hazafiságról. Monarchista létére engedékenyebbnek mutatkozott, mint Miljukov, túltéve magát saját korábbi nézetein."[4] 1917 tavaszán Sulgin világosan látta, hogy a forradalomért az Állami Dumának is viselnie kell a felelősséget, s mint politikus vagy szembefordul, vagy azonosul vele. Az egykori monarchista *ekkor* az utóbbit választotta. Április 27-én az Állami Duma küldöttgyűlésén ezt így indokolta: „Én nem mondom, hogy az Állami Duma kívánta a forradalmat, mert ez nem lenne igazságos. De ha nem kívánta, a forradalmat akkor is mi alkottuk. Nekünk erről a forradalomról már nem lehet lemondani, mi össze vagyunk kötve, össze vagyunk forrasztva vele, és ezért viseljük az erkölcsi felelősséget."[5] Miljukov felkérésére, hogy lépjen be a kormányba, nemet mondott, mert egyrészről politikailag meg kívánta őrizni függetlenségét, másrészről nem bízott a kormány erejében. Még a földmozgással is felérő változások közepette is meglepetést keltett, hogy a *Russzkaja szvoboda* (Orosz Szabadság) című lap 1917-ben Sulgin, Sztruve, Lvov és Maklakov közös szerkesztésében jelent meg.[6] Sztruvét és Sulgint a forradalmi demokrácia elleni gyűlölet kapcsolta össze, barátságukat tovább mélyítette, hogy Sulgin belépett a Sztruve által alapított Orosz Kultúra Ligájába is. A lapban publikált írásaiban a volhíniai földesúr nem rejtette véka alá, hogy mindenekelőtt erős hatalmat kíván, olyan hatalmat, amely képes a háború eredményes vezetésére, és képes valamennyi polgár – köztük a földbirtokosok – érdekeinek képviseletére. És ha a respublica megerősödik és képes lesz erre, akkor ő, Sulgin, szívesen felajánlja számára szolgáltatásait – a szocializmus ellen.

Eközben Puriskevics a hírhedt gyilkosság elkövetése után vonatával a déli frontra utazott, majd 1917 elején Pétervárra visszatérve létrehozta a Nemzeti Pártot – ami gyakorlatilag egy monarchista összeesküvő csoportot jelentett – annak érdekében, hogy „udvari fordulat kikényszerítésével" mentsék meg Oroszországot a forradalomtól. Bár a MASZ február 8-i ülésén még ő elnökölt, az ONSZ Pétervári Főtanácsa ugyanebben a hónapban határozatot hozott arról, hogy Puriskevicset kizárja tagjai sorából „mint forradalmárt"(!).[7] A fordulatot azonban nem sikerült

[3] Szuhanov: *Zapiszki o revoljucii.* 1. kötet, Leningrád, é. n. 209. l.
[4] Szuhanov: i. m. 209. l.
[5] Zaszlavszkij, i. m. 44. l.
[6] Uo. 56. l.
[7] GARF. F. 117. Op. 1. D. 282. 4–5. l.

elérnie, hiszen mint utaltunk rá, éppen egykori harcostársa, Sulgin és az októbrista Gucskov írták be a történelembe a nevüket 1917. március másodikán II. Miklós cár lemondatásával. Más feketeszázas szervezetekhez hasonlóan a MASZ-nak is be kellett szüntetnie tevékenységét az Ideiglenes Kormány megalakulásának pillanatában, Puriskevics azonban nem tűnt el a politikai színpadról. Az új hatalom támogatására hajlandónak mutatkozott még március 28-án vöröskeresztes vonatában írt levelében, amennyiben az gondoskodik a front szükségleteinek kielégítéséről.[8] Április 2-i dátummal már felhívást írt a bolsevikok ellen, az akkor még eszer-mensevik többségű petrográdi szovjethez.[9] Miután a pamflet publikálását megtagadták, mondván, hogy nem adják ki „feketeszázas hősök pogromagitációját",[10] az végül is Moszkvában került kinyomtatásra, majd nagy példányszámú országos terjesztésre, bár a hadügyminisztériumtól szinte azonnal követelni kezdték a terjesztés leállítását és a kibocsátott példányok elkobzását.[11] Ennek ellenére még májusban sikerült megjelentetnie egy időszaki kiadványt, a *Narodnij Tribunt* (Népképviselő), amelyet szeptember 5-től legális, rendszeres hetilappá tudott tenni.[12]

Sulgin is nehezen tűrte a kettős hatalom, vagy ahogy Krausz Tamás fogalmazott, a „kettős hatalomnélküliség"[13] körülményeit. 1917 májusában éles polémiába keveredett a szociáldemokratákkal: parlamenti felszólalásában ezt „üzente" a számukra: „Jobbnak tartanánk, ha koldusszegények lennénk, de koldusszegények a saját hazánkban. Ha önök képesek számunkra megőrizni, megmenteni ezt az országot, vetkőztessenek le bennünket, mi nem fogunk könnyeket hullatni."[14] Lenin válasza a *Pravdá*ban nem sokat váratott magára: „Ne ijedezzen, Sulgin úr! Amikor mi hatalmon leszünk, nemhogy levetkőztetni nem fogjuk önöket, hanem jó öltözetet és jó ételt fogunk biztosítani egy olyan munka feltételeként, amely teljesen szokványos és az önök erejének megfelelő lesz!"[15] Sulgin támogatta a Kerenszkij-offenzíva gondolatát, mert meggyőződése volt, hogy ha az orosz csapatok nem tanúsítanak aktivitást a fronton, akkor a szövetségesek, Anglia és Franciaország ki fognak egyezni Oroszország rovására. Az augusztus 4-ei Állami Gyűlésen felszólalt a halál-

[8] GARF. F. 1244. Op. 2. D. 42. 41. l.
[9] Izvesztyija Petrogradszkogo Szovjeta rabocsih i szoldatszkih deputatov, 1917. április 25-i szám.
[10] Juzsnaja Miszl. Odessza, 1917. május 5-i szám. In: *Nacionalnaja pravaja prezsgye i tyeper.* Szpb. 1992. 120. l.
[11] Izvesztyija Petrogradszkogo Szovjeta rabocsih i szoldatszkih deputatov, 1917. május 12-i szám.
[12] 94. GARF. F. 541. Op. 1. D. 141. 1. l.
[13] OT. 452. l.
[14] Zsukov, i. m. 5. l.
[15] Pravda, 1917. május 19-i szám.

büntetés eltörlése és a hadseregben létrehozott „választott bizottságok" ellen, valamint az állami egység és a központi hatalom megbontásaként értékelte Ukrajna autonómiáját. A gyűlés résztvevői között egyértelműen megmutatkozott a diktatúra utáni vágy: a baloldali szónokok ellenforradalomról, a jobboldaliak anarchiáról beszéltek. A kettős hatalom körülményei és a háborús események nagyon gyengének mutatták a demokráciát. Kornyilov katonai, az ekkor már bolsevik többségű szovjetek proletár*diktatúrában* gondolkodtak. A *Kijevljanyin* ekkoriban íródott cikkei dühödten támadták a forradalmat és a demokráciát, ezért Sulgint augusztus 30-án kijevi látogatása alatt egy rövid időre le is tartóztatta a városi forradalmi védelmi bizottság mint a *Kijevi Polgár* szerkesztőjét. Október elején ismét Kijevbe érkezett, és a helyi nemesség által alapított Orosz Nemzeti Szövetség (Russzkij nacionalnij szojuz) élére állt.[16]

Puriskevics is részt vett az 1917 augusztusában tartott Állami Gyűlésen, ahol hajlandónak mutatkozott Kerenszkij „bűnös forradalmi múltját" megbocsátani, amennyiben az Ideiglenes Kormány elnöke hajlott volna egy katonai diktatúra bevezetésére. 1917 szeptemberében, amikor a sikertelen Kornyilov-puccs miatt kiváló, kompromittálódott miniszterek távozásával összeomlott az Ideiglenes Kormány, és a helyébe lépő direktórium Kerenszkij vezetésével kikiáltotta a köztársaságot, akkor Puriskevics már nem látott maga előtt más utat, mint az aktív fegyveres ellenállást. Az egykori Mihály Arkangyal Szövetség romjain új szervezetet hozott létre, amely már földalatti illegális harcra rendezkedett be. Visszatért ahhoz a még 1916 novemberében publikált gondolatához, mely szerint valamennyi erőt egyesíteni kell, amely polgári diktatúrát akar. „Jelenleg a monarchia helyreállításáról nyíltan nem célszerű beszélni... ezért nem feladva ezt a célkitűzésünket, valamennyi olyan erőt egyesítenünk kell, amellyel az anarchia elleni harcban, mint célban egyetértünk."[17] *A monarchián ezúttal nem a Romanov-dinasztia uralmát értette*, mert más feketeszázas vezértársaihoz hasonlóan úgy látta, hogy a dinasztia eljátszotta becsületét. Az ő jelöltje Seremetyev herceg volt, az Egyesült Nemesség Tanácsának elnöke. A cél érdekében ezúttal szükségesnek tartotta a kadetokkal és a jobboldali eszerekkel kötendő együttműködést is, mert mint mondotta, Borisz Szavinkov és szervezetei nélkül a monarchisták semmit nem érhetnek.

Az októberi forradalom után lehulltak az álarcok, Sulgin ismét a régi monarchista volt, újból nyíltan antiszemita lehetett, és minden erejével a bolsevikok, a győztes forradalom ellen fordult. Megalapította Kijevben az Azbukát, egy titkos szervezetet a szocializmus elleni harcra. November elején Novocserkaszkba utazott, és részt vett az önkéntes (fehér)

[16] Zaszlavszkij, i. m. 62. l.

[17] Bobrisev-Puskin: *Vojna bez percsatok*. Leningrád, 1925. 74. l.

hadsereg szervezésében.[18] A breszti béke megkötése a jobboldal többi tagjához hasonlóan felháborította, 1918 márciusában azonban, amikor a németek bevonultak Kijevbe, ismét bátor kiállást tanúsított: a kollaborációt ajánló megszállóknak megtagadta az újság megjelentetését, a bevonulás napján az utolsó számban pedig többek között ezt írta: „...A németeket mi nem hívtuk és ezért nem is kívánjuk kihasználni a viszonylagos nyugalom jólétét és bizonyos politikai szabadságjogokat, amelyeket a németek hoztak nekünk. Erre nincs jogunk... Mi mindig igazságos és őszinte ellenségek voltunk, és saját elveinket nem adjuk fel. A városunkba bevonult németeknek nyíltan és egyenesen megmondjuk: mi a ti ellenségeitek vagyunk. Lehetünk a hadifoglyaitok, de a barátaitok nem leszünk, míg tart a háború. Szavunkat adtuk az angoloknak és a franciáknak, hogy míg az ő vérük ömlik az ellenetek folytatott háborúban nemcsak saját magukért, de miértünk is, addig mi csak ellenségek lehetünk és semmiképpen sem adjuk ki újságunkat a védnökségetek alatt."[19] Sulgin cikke világosan megmutatta, hogy szerzője a hazafias-nacionalista monarchistákhoz, nem pedig azokhoz tartozik, akik Vilmos császártól várják az orosz trón helyreállítását. Alekszejev generálishoz írt levelében olvasható: „Ki kell szakítani az uralkodóházat a németek fizikai uralma alól, és olyan helyzetbe hozni, hogy a támadó Japánra támaszkodva a trónra lépő uralkodó nevében szent háborút kell indítanunk a hazánkat megszálló Németország ellen."[20] Sulgin ekkor visszatér 1905-ös önmagához, és mint 1922-ben külföldön megjelent művében írja: „Van az iszonyatos tömeg és vannak a »szürke barmok« (a katonákat nevezi így – *B. Gy.*). Őket csak géppuska segítségével lehet és kell is irányítani. A jövendő fantasztikus Oroszországában az ellentmondókkal nem beszélgetni kell, hanem legéppuskázni őket."[21] Sulgin tekintélye ismét a csúcson volt. Tevékenységének súlypontját délre helyezte, és kidolgozta az ellenforradalom ideológiai programját. Valentyinov írja: „A hízelgés és kiszolgálás legtömörebb megszemélyesítése vitán felül a csebisevszko-sulgini Nagy-Oroszország, amely Vrangel különleges megelégedésére szolgált, és mind Vrangel, mind Gyenyikin alatt végzetes szerepet játszott a maga specifikus optimizmusával egészen az utolsó percig."[22] „A fehér, tiszta monarchia lovagjai", az új rendjel tagjai azt kapták a történelemtől feladatul, hogy tűzzel és vassal tisztítsák meg Oroszországot a forradalomtól. Sulgin a „fehér, szent eszme" gondolatát szegezte szembe a bolsevik röplapok, brosúrák propagandájával. Sulgin elméleti munkás-

[18] Uo.

[19] *Kijevljanyin*, 1918. március 10-i szám.

[20] GARF. F. 102. DP. 00. 1915. d. 207. l.

[21] Sulgin, V.: *Necsto fantasztyicsnoje...* Szófia, 1922. Idézi: Zaszlavszkij, 71. l.

[22] Valentyinov, V.: *Krimszkaja epopeja*. In: *Arhiv Krasznoj Revoljucii*, I. kötet, 31. l.

sága és a fehérgárdisták gyakorlata ismét éles kontrasztot mutatott, akár csak 1905-ben. Sulgin a monarchiát gyönyörű fehér hölgyként ábrázolta cikkeiben, akiért érdemes meghalni. A fehérek mohón olvasták sorait, aztán elmentek pogromokat rendezni, gyilkolni, rabolni. 1919 nyarán ismét Kijevben kerül sor iszonyatos pogromra, Sulgin erről írja *Kínzás félelemmel*[23] című cikkét. A szerzőt ismét az „eszme" lejáratása zavarja, szükségtelennek találja a rablást, fosztogatást, ez nem egyeztethető össze a „monarchia Grál-lovagjairól" az újságban kialakított képpel, annak ellenére, hogy mint írja, „a zsidók ezt megérdemelték".[24] *1920* című memoárjában így fogalmaz: „Majdnem szentként kezdtük el ezt a dolgot, de mi lett belőle? Édes istenem! Szentekkel kezdtük, aztán banditák kezébe került!"[25] A polgárháború alatt Gyenyikin seregében találjuk, ekkor a *Velikaja Rosszija* (Nagy Oroszország) című lap szerkesztője, majd a bukás után Vrangel seregében bukkan fel. Sulgin felismeri, hogy ő már nem más, mint a monarchia romjain vagdalkozó, szélmalomharcot vívó Don Quijote. Le is írja saját magáról: „donkihótéskodom".[26]

Puriskevics az októberi forradalmat olyan lehetőségnek tekintette, ami alkalmat ad az egyeduralom helyreállítására, meg volt ugyanis győződve, hogy a bolsevikok ellen valamennyi politikai erő egyesíthető. A haladéktalanul megszervezendő petrográdi felkelés híve volt, mert az volt a véleménye, hogy addig kell azt kirobbantani, amíg a bolsevikok meg nem erősödnek.[27] Szervezete Kalegyin atamántól vásárolt fegyvereket és merényletet készített elő Lenin és Trockij ellen.[28] „A Szmolnijjal kell kezdeni, aztán sorba menni a pétervári üzemeken, és katonasággal

[23] In: Zaszlavszkij, i. m. 67. l.
[24] Zaszlavszkij, i. m. 67. l.
[25] Sulgin, V.: *1920*. Moszkva, 1989. (reprint) 565. l.
[26] Zaszlavszkij, i. m. 69. l. A polgárháború utáni tevékenysége nem tartozik vizsgálódásunk körébe, ezért csak néhány mondatban érintjük: a húszas évektől emigrációban él, 1925–26-ban titokban hazalátogat, élményeiből írja az élesen Lenin-ellenes *Három főváros* című művét. Angliában, majd Franciországban tartózkodik, a 30-as évek végére felhagy a politikai tevékenységgel, megcsömörlik emigráns társai értelmetlen akcióitól. A II. világháborút 1944. októberig Jugoszláviában Szremszkije Karlovciban vészeli át. 1945 januárjában letartóztatják, a Szovjetunióba szállítják, és ott „30 éves antikommunista tevékenységért" (1907–1937) elítélik. Sulgin bízott a méltányos ítéletben, arra való tekintettel, hogy az aktív politizálással már közel egy évtizede felhagyott, de a szovjet bíróság másképp ítélte meg a helyzetet. A Gulágra került, 1956-ban Hruscsovnak köszönhetően szabadult, amiért egész hátralévő életében hálás volt neki. Megbarátkozott a szovjet rendszerrel, élete hátralévő részét Vlagyimirban, kijelölt lakóhelyén töltötte és irodalmi tevékenységgel foglalkozott. 1976-ban, két évvel 100. születésnapja előtt ér véglegesen véget hihetetlenül sokszínű életpályája. Vö. Zaszlavszkij, Zsukov idézett munkái, valamint Sulgin *Dnyi*, *Godi* és *1920* című memoárkötetei.
[27] Tobolin, I.: *Iz zapisznoj knyizski arhiviszta. Zagovor monarhicseszkoj organyizacii V. M. Puriskevicsa*. 179. l.
[28] Polukarpov, V.: *Voennaja kontrrevoljucija v Rosszii*. Moszkva, 1990. 374–376. l.

lövetni szét a munkástömegeket" – írta Puriskevics.[29] Saját állítása szerint 2000 földbirtokos és katonatiszt tartozott a szervezetéhez Péterváron és mintegy 7000 a frontokon. Összeesküvésének legismertebb résztvevője Vinberg kapitány volt, aki a bukás után jelentős szerepet játszott a nácizmus születésében, és aki *A kereszt útja* című művében megörökítette a szervezkedés történetét.[30] A szokásos feketeszázas túlzás mögött 2-3 tucat fegyveres állt, akiknek fogalmuk sem volt az illegális konspirációról, így alig egy hónappal a forradalom után, november 18-án a pétervári „cseka"[31] felfedte az összeesküvést, és letartóztatta résztvevőit. A Trubeckoj Bástyában, feljegyzések szerint, rá nem jellemző méltósággal viselte a börtönkörülményeket, propagandaverseket írt, amelyek *A legyőzhetetlen lélek dalai* címmel maradtak ránk,[32] és amelyekben ilyen felkiáltások olvashatók: „Ismét lesz cárja Oroszországnak".[33] Puriskevicsnek többszörösen is szerencséje volt: abban a rövid időszakban került sor perére, amikor még a konszolidáció volt az új hatalom legfőbb célja, és a polgárháború kíméletlensége még nem éreztette hatását. Az eljárás nyílt volt, Puriskevicset és társait egykori politikai ellenfeleik, pétervári sztárügyvédek, Tagancev és Gruzenberg (zsidó származású liberálisok, a kadet párt holdudvarából) védték. Ennek megfelelően enyhe volt az 1918. január 3-án hozott ítélet is: egy év „társadalmilag hasznos munkára" ítélték, amennyiben megígéri, hogy nem harcol az új hatalom ellen. Puriskevics ezt megtagadta, ezért négy év kényszermunkára ítélték, de ismét szerencséje volt, már április 17-én kiengedték a börtönből fia betegségére való tekintettel, miután becsületszavát adta, hogy nem vesz részt politikai tevékenységben eltávozása alatt.[34] 1918. május elsején közkegyelemmel szabadult, amit a Petrográdi Szovjet a munkásosztály nemzetközi ünnepe alkalmából hirdetett meg.

Puriskevics azonnal Kijevbe utazott, amely ekkor Szkoropadszkij hetman irányítása alatt állt. A feketeszázas politikus társaihoz hasonlóan ellenszenvvel viseltetett a független Ukrajna iránt, szükségük volt azonban a hetman bolsevizmusellenes támogatására. Részt vett az Állami Duma valamennyi meghívottjának és az Államtanácsnak az együttes ülésén, ahol Miljukovval együtt a koordinációs iroda tagjává választották. Decemberben, a hetman bukása után délre, az önkéntes hadsereg ellenőrzése alatt álló területre menekült. Immáron a nyílt, semmiféle tak-

[29] Uo.
[30] Vinberg, F.: *Kresztnij Puty*. München, 2. kiadás, 1922. 181. l.
[31] VCSK, Vszeszojuznij Csrezvicsajnyij Komityet, Összoroszországi Rendkívüli Bizottság, az új hatalom szervezete az ellenforradalom felszámolására.
[32] Puriskevics verseiből idéz: Ljubos: i. m. 56. l. Ezeket a „műveket" magyarul soha nem publikálták, a közölt verscím B. Turi Katalin fordítása.
[33] Uo.
[34] PIR. 339. l.

tikával nem leplezett bolsevizmus elleni harc híve volt. „A szocialistákkal és a kadetokkal való bárminemű kacérkodás teljes kárhozatra van ítélve. Mindez csak azt az elképesztő vértengert növeli tovább, amely a polgárháborúban hullott az egységes Oroszország eszméjéért."[35] Még ebben az évben Rosztovban megkísérelt egy *Összorosz Állami Néppártot* alapítani, amelyet mintegy átmenetként képzelt el az ONSZ és egy új típusú tömegpárt között.[36] A párt Főtanácsa Jaltában működött, részlegeket tudtak létrehozni Rosztovban, Odesszában, Kiszlovodszkban, lapot jelentettek meg *Blagoveszty* (Örömhír) címmel. Egykori feketeszázas harcostársai is délen gyűltek össze az októberi fordulat után, és gyorsan aktivizálódtak: pl. Vosztokov 1919-ben megalapította az Éltető Kereszt Testvériséget.[37] Újból megjelentek a feketeszázas lapok, némelyek közülük – pl. a *V Moszkve* (Moszkvában) – olyan szélsőséges hangot ütöttek meg, hogy még a fehérgárdista vezér Gyenyikin is pogromista újságnak nevezte őket. Történt kísérlet az elszórtan szerveződő feketeszázas csoportok összefogására is, ezt a célt szolgálta volna *Az Orosz Nemzeti Közösségek Szövetsége* elnevezésű szervezet, amelynek teljesen nyilvánvalóan a fehérek győzelme esetén egy *új típusú állami tömegpárt* funkcióját kellett volna betöltenie.[38] A fehérgárdista szervezetek közül több mint húszan – köztük a feketeszázasok – helyezkedtek arra az álláspontra, hogy ki kell kiáltani a helyreállított monarchiát. Puriskevics maga is közzétette téziseit az egyeduralomról. Ezt az elképzelést támasztja alá, hogy az újjászervezett feketeszázas csoportok programjai, így például az Orosz Gyűlésé is, amelyet Zamiszlavszkij, egy régi feketeszázas vezér keltett újból életre, nagyjában-egészében az ONSZ régi programját fogalmazták újjá vagy vették át, cár hiányában azonban a régi gondolatok szinte minden esetben kiegészültek a *korporáció* gondolatával. *A feketeszázas korporatív állam obscsinák szövetségéből állt volna,* valahogy úgy, ahogy azt már a múlt század narodnyikjai vagy éppen Bakunyin is elképzelték.[39] Közelebbit az új keletű obscsinafelfogásról vagy az állam új típusú értelmezéséről a programokból nemigen lehet megtudni, már korábban is láttuk, hogy az elmélet nem volt igazán a feketeszázak erős oldala. Kidolgozott teória helyett inkább jelszavakat, szlogeneket gyártottak, amelyek a mozgósítandó primitív tömegek számára kétségkívül sokkal közérthetőbbek voltak; így például: „üsd a zsidót, mentsd meg Oroszországot!"[40] Propagandájuk színvonalára jellemző, hogy a doni kozákokhoz intézett kiált-

[35] Uo.
[36] Laqueur, W.: *Russia and Germany. A century of contact*. Washington, 1965. 88. l.
[37] Laqueur: i. m. 124. l.
[38] Uo. 125. l.
[39] Bakunyin, M.: *Államiság és anarchia*. Bp. 1984. 270–274. l.
[40] Laqueur, W.: *Russia and Germany. A century of contact*. Washington, 1965. 25. l.

ványukban azt írták, „úgy harcoljanak, hogy ha Trockij győz, akkor megetetik őket a kínaiakkal".[41]

Puriskevics ennek a folyamatnak – bár szeretett volna – már nem tudott az élére állni, életművét nem tudta a megváltozott új körülmények között folytatni, mert súlyosan megbetegedett, a fehérgárdisták szibériai szétveréséről vagy Kolcsak vereségéről már csak betegágyán, fiától értesült. 1920 februárjában Novorosszijszkban kiütéses tífuszban hunyt el, ez egyike volt akkor azon nagyon kevés városoknak, amit még nem foglaltak el a vörösgárdisták.

A protofasisztoid jelenség és az előfutárok

A századelőtől a polgárháborúig ívelő orosz szélsőjobboldali mozgalom jellegének megítéléséről és minősítéséről komoly viták folytak és folynak elsősorban a külföldi szakirodalomban. Ennek a folyamatnak elvitathatatlanul első számú alakja Puriskevics, akinek életútjához és személyes kezdeményezéseihez kötődik a legtöbb és a legfontosabb történés a feketeszázas mozgalomban, kezdve a legjelentősebb feketeszázas szövetség megalakításától a polgárháború idején történő új típusú tömegpárt megszervezésének kísérletéig. Puriskevics nem volt fasiszta, és szervezetei sem lehettek azok, hiszen a fasizmus csak meghatározott gazdasági, társadalmi, politikai stb. körülmények együttes megléte esetén – és akkor sem problémamentesen – definiálható.[42] Ugyanakkor a feketeszázak ideológiájában – antiszemitizmusában, eszközeikben, módszereikben, cselekedeteikben, szervezeteikben, rohambrigádjaikban, sőt stílusukban is – nem lehet nem észrevenni azokat az elemeket, azokat a vonásokat, amelyek az első világháború után kialakuló fasisztoid rendszereknek is immanens módon sajátjai lettek. Az orosz cári önkényuralom idején ezek a módszerek nem vagy csak igen korlátozottan bontakozhattak ki, mert az abszolutizmusnak megvoltak a maga hagyományosan konzervatív eszközei és mechanizmusai – ám egyúttal korlátai is. A cári abszolutizmus keretei között a feketeszázak mozgalma csak önkéntes karhatalompótló szerepet játszhatott, az abszolutizmus fanatikus védőbástyájának pozícióját tűzhette csak zászlajára, a cárizmus fenntartására szerveződött meg egész mechanizmusuk és ideológiájuk. Így nyilvánvalóan a cárizmus körülményei között a hatalom sohasem kerülhetett volna a kezükbe, sőt az I. világháború alatt az abszolutizmus működésképtelenségét látva egyenesen szembefordultak azzal a hatalommal, amelynek a megvédésére eredetileg szerveződtek. Új helyzet állt elő azonban a polgárháborúval; amikor a cár nélküli cárizmusban

[41] Uo.
[42] Ennek legjelentősebb, máig mértékadó kísérlete: Ormos M.: *Nácizmus, fasizmus.* Bp. 1987.

megkísérelték saját elveik szerint újjászervezni magukat és a társadalmat, ám háborús vereségük következtében rövid életű korporatív és totális próbálkozásaik eleve kudarcra voltak ítélve.

Mindezen okok következtében a feketeszázak a maguk korának feltételrendszerében a fasizmus protojelenségeit produkálhatták csak, és sem Puriskevics, sem Sulgin nem voltak többek, mint a cári abszolutizmus fanatikus képviselői, akik eszközeikkel, módszereikkel – s talán stílusukkal is – túlmentek a kor szokásain és politikai gyakorlatán. Ugyanakkor azt sem szabad elfelednünk, hogy – Umberto Eco szavaival – ha valaki a parlamentáris rendszert elveti, és helyette az erős állam, erős párt, erős hatalom filozófiájával rukkol elő, akkor ott az „ősfasizmus" jelenségére gyanakodhatunk.[43]

Mindenesetre Vlagyimir Puriskevics és Vitalij Sulgin csupán előfutárai s nem első képviselői lehettek csak a későbbi valódi totális diktatúrák ordas eszméinek és prominens vezetőinek. Hogy az orosz szélsőjobboldali mozgalom milyen szerepet játszott a nácizmus és a valódi fasizmus megszületésében, arra vannak elszórt adataink, amelyek azonban egyelőre nem elégségesek ahhoz, hogy erről tudományosan megalapozott megállapítást tenni lehessen.[44] Hogy a feketeszázasság az emigrációbeli közvetlen érintkezés révén mennyiben produkált „pre" jelenségeket is a „proto" mellett, az a jelenlegi kutatás legizgalmasabb kérdései közé tartozik.

[43] Az ősfasizmus jelenségét kimerítően körülírja: Umberto Eco: *Az ősfasizmus.* Népszabadság, 1995. július 22-i szám.

[44] Információink vannak arról, hogy pl. Alfred Rosenberg, balti német báró személyesen vitte el a *Cion Bölcseinek Jegyzőkönyvei* orosz nyelvű kéziratát Hitlernek, és maga készítette el a német nyelvű fordítást Hitler számára. (Kétségtelen ugyanakkor, hogy a *Jegyzőkönyvek* ez idő tájt már nemcsak orosz, hanem számtalan más nyelven is hozzáférhetőek voltak.) A *Mein Kampf* és a *Cion Bölcsek* összevetéséből kitűnik, hogy Hitler több helyütt szinte szó szerint vett át a *Jegyzőkönyvek*ből. Vannak adatok arra, hogy néhány német származású birodalmi emigráns a húszas évek elején Hitler közvetlen környezetéhez tartozott, közülük Scheubner-Richter testével fedezte a nácik vezérét, és lelte halálát a sörpuccsban. Voltak, akik a nácik lapja, a *Völkischer Beobachter* megszületése körül bábáskodtak (Rosenberg), és voltak, akik anyagilag finanszírozták a mozgalmat – pl. Kirill főherceg, Gukaszov és Nobel orosz nagytőkések. Voltak, akik kormányzóként, helytartóként tértek vissza Oroszországba a II. világháború idején, Max Ervin a keleti területek miniszteri posztját töltötte be, Arno von Schikedanzot a kaukázusi területek helytartójává nevezték ki 1942-ben stb. Óvatosságra int azonban, hogy az oroszok 1923-tól, Hitler szlávellenességének nyilvánvalóvá válásától fogva eltűnnek környezetéből, és csak született németek maradnak tartósan a náci holdudvarban. Mindez azonban csak egy későbbi kutatás kiindulópontjait jelentheti legfeljebb. L. erről: Szamuely T.: *A nemzetiszocializmus.* Bp. 1964. „A fasizmus orosz gyökerei" 72–89. l. című tamulmányt, valamint Bebesi Gy.: *Egy különös dokumentum. A Cion Bölcseinek Jegyzőkönyveiről. IPF. Társadalomtudományi közleményei,* Szekszárd, 1995. 31–37. l., valamint: Skarenkov, L.: *Agonyija beloj emigracii.* Moszkva, 1981. pl. 231. l.

Függelék

RÖVIDÍTÉSEK FELOLDÁSA

Bebesi, Vál. szöv. – Bebesi Gy.: *A „pétervári Oroszország" története. Válogatott szövegek az újkori orosz történelem tanulmányozásához.* Pécs, 1997.
Bp. – Budapest
Cs – csaszty
CSSZKSZ – Osztrecov, V.: *Csornaja szotnya, krasznaja szotnya.* Moszkva, 1991.
CSSZVR – Sztyepanov, Sz.: *Csornaja szotnya v Rosszii.* (1905–1914) Moszkva, 1992.
Dok. mat – *Revoljucija 1905–1907 gg. v Rosszii. Dokumenti i matyeriali.* Moszkva, 1955.
EG – Berend–Ránki: *Európa gazdasága a XIX. században.* Bp. 1987.
FÖSZ – Földbirtokosok Összoroszországi Szövetsége
GARF – Goszudarsztvennij arhiv Rosszijszkoj Federacii.
GD – Goszudarsztvennaja Duma.
NTB – Kennedy, P.: *A nagyhatalmak tündöklése és bukása.* Bp. 1992.
M – Moszkva
MASZ – Mihály Arkangyal Orosz Népi Szövetsége
MRI – Magyar Ruszisztikai Intézet
MV – Moszkovszkije vedomosztyi
OBT – Heller, M.: *Az Orosz Birodalom története.* Bp. 1996.
OESZ – Orosz Emberek Szövetsége
OGy – Orosz Gyűlés
OMP – Orosz Monarchista Párt
ONSZ – Orosz Nép Szövetsége
OV – Menyhárt L.: *Az orosz vihar.* Bp. 1984.
OT – Font–Szvák–Krausz–Niederhauser: *Oroszország története.* Bp. 1997.
PIR – *Polityicseszkaja isztorija Rosszii v partyijah i licah.* I–II. kötet, Moszkva, 1993–1994. Szerk. Selohajev.
Po matyerialam… – *Szojuz russzkogo naroda. Po matyerialam csrezvicsajnoj szledsztvennoj komisszii Vremennogo pravityelsztva.* 1917g.. Moszkva–Leningrád, 1929.
PPDM – *Pravije partyii. Dokumenti i matyeriali.* Moszkva, 1998.
PPPR – *Programmi polityicseszkih partyij Rosszii, konyec XIX–XX vv.* Szerk. Selohajev. Moszkva, 1995.
PPR – *Polityicseszkije partyii Rosszii. Konyec XIX–pervaja trety XX veka.* Moszkva, 1996.
RFP – Ljubos, Sz.: *Russzkij fasiszt V. M. Puriskevics.* Leningrád, 1925.
RV – Russzkije vesztyi
SUGT – Ciepielewski: *A Szovjetunió gazdaságtörténete.* Bp. 1977.
Szpb. – Szankt-Petyerburg – Szentpétervár
Szpv. – Petrograd – Szentpétervár
ZSO – *Zsidók Oroszországban.* Ruszisztikai Könyvek I. Szerk: Krausz–Szilágyi. Bp. 1995.
T – tom

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

GARF. F. 16. D. 74.
GARF. F. 16. Op. 1. D. 309.
GARF. F. 102. 1914, D. 136.
GARF. F. 102. 1905/2 D. 2000. Cs. 16.
GARF. F. 102. D. 1914.
GARF. F. 102. 1908. D. 237.
GARF. F. 102. 1906. Op. 44. D. 963. Cs. 1.
GARF. F. 102. 1905. D. 999. Cs. 39. T .1.
GARF. F. 102. 1905/2 D. 2000. Cs. 6.
GARF. F. 102. 1908. D. 7.
GARF. F: 102. D. 999. CS. 39. T. 2.
GARF. F: 102. DP. 00. 1915. „d."
GARF. F. 116. Op. 1. D. 427.
GARF. F. 116. Op. 1. D. 291.
GARF. F. 116. Op. 1. D. 618.
GARF. F. 116. Op. 1. D. 1.
GARF. F. 116. Op. 2. D. 1.
GARF. F. 116. OP. 1 D. 77.
GARF. F. 116. Op. 2. D. 78.
GARF. F. 117. Op. 1. D. 282.
GARF. F. 124. Op. 65. D. 104.
GARF. F. 124. Op. 45. D. 1835–1926.
GARF. F. 124. Op. 65. D. 54–219.
GARF. F. 124. Op. 65. D. 147.
GARF. F. 124. Op. 65. D. 30.
GARF. F. 124. Op. 45. D. 1848.
GARF. F. 124. Op. 45. D. 1835–1926.
GARF. F. 124. Op. 65. D. 54.
GARF. F. 174. 13409. sz.
GARF. F. 541. Op. 1. D. 141.
GARF. F. 588. Op. 1. D. 122.
GARF. F. 588. Op. 1. D. 1265.
GARF. F. 588. Op. 1. D. 1243
GARF. F. 588. Op. 1. D. 95.
GARF. F. 601. Op. 1. D. 1061.
GARF. F. 601. Op. 2. D. 1.
GARF. F. 892. Op. 1. D. 55.
GARF. F. 1244. Op. 2. D. 42.

GARF. F. 1284. Op. 187. D. 237.
GARF. F. 1467. Op. 1. D. 1.
GARF. F. 1467. Op. 1. D. 598.
GARF. F. 1467. Op. 1. D. 862.
GARF. F. 1467. Op. 1. D. 858.
GARF. F. 1467. Op. 1. D. 852.
GARF. F. 1467. Op. 1. D. 599.
GARF. F. 1467. Op. 1. D. 863.
GARF. F. 1467. Op. 1. D. 851.
GARF. F. 1467. Op. 1. D. 853.
GARF. F. 1467. Op. 1. D. 862.
GARF. F. 1766. Op. 1. D. 1.
GARF. F. 1766. Op. 1. D. 4.

Sajtó

Izvesztyija Petrogradszkogo Szovjeta rabocsih i szoldatszkih deputatov, 1917. április 25-i szám.
Izvesztyija Petrogradszkogo Szovjeta rabocsih i szoldatszkih deputatov, 1917. május 12-i szám.
Izvesztyija Russzkogo szobranyija, 1906. 10. sz.
Kijevljanyin, 1905. október 19-i szám.
Kijevljanyin, 1905. októberi 31-i szám.
Kijevljanyin, 1913. szeptember 27-i szám.
Kijevljanyin, 1918. március 10-i szám.
Kolokol, Szpb. 1908. szeptember 24-i szám.
Kolokol, Szpb. 1908. szeptember 30-i szám.
Moszkovszkije vedomosztyi, Moszkva, 1905. február 5-i szám.
Moszkovszkije vedomosztyi, Moszkva, 1905. február 24-i szám.
Moszkovszkije vedomosztyi, Moszkva, 1905. március 2-i szám.
Moszkovszkije vedomosztyi, Moszkva, 1905. április 24-i szám.
Moszkovszkije vedomosztyi, Moszkva, 1906. július 9-i szám.
Moszkovszkije vedomosztyi, Moszkva, 1905. október 14-szám.
Moszkovszkije vedomosztyi, Moszkva, 1906. március 2-i szám.
Moszkovszkije vedomosztyi, Moszkva, 1906. október 15-i szám.
Moszkovszkije vedomosztyi, Moszkva, 1910. március 24-i szám.
Moszkovszkije vedomosztyi, Moszkva, 1917. július 19-i szám.
Pocsajevszkije izvesztyija, 1907. február 13-i szám.
Pocsajevszkije izvesztyija, 1907. február 16-i szám.
Pocsajevszkije izvesztyija, 1907. júniusi 15-i szám.
Pravda, 1902. május 5-i szám.
Pravda, 1912. május 19-i szám.

Pravda, 1912. május 24-i szám.
Pravda, 1912. május 29-i szám.
Recs, 1907. október 19-i szám.
Recs, 1907. október 22-i szám.
Recs, 1908. március 7-i szám.
Recs, 1910. február 1-jei szám.
Recs, 1911. február 26-i szám.
Recs, 1912. április 22-i szám.
Russzkoje bogatsztvo, 1881. március 10-i szám.
Russzkoje znamja, 1905. november 27. 1. évf. 1. sz.
Russzkoje znamja, 1907. február 4-i szám.
Russzkoje znamja, 1907. július 29-i szám.
Russzkoje znamja, 1909. március 15-i szám.
Russzkoje znamja, 1910. június 11-i szám.
Russzkoje znamja, 1911. február 8-i szám.
Russzkoje znamja, 1911. március 11-i szám.
Russzkoje znamja, 1913. augusztus 13-i szám.
Russzkoje znamja, 1913. augusztus 18-i szám.
Russzkoje znamja, 1914. január 24-i szám.
Szvet, 1908. november 14-i szám.
Szvet, 1911. március 10-i szám.
Vesztnyik Russzkogo szobranyija, 1906. 1. sz. január 27-i szám.
Vesztnyik Russzkogo szobranyija, 1906. 6. sz. március 3-i szám.
Vesztnyik Russzkogo szobranyija, 1906. 19. sz. szept. 22-i szám.
Vesztnyik Russzkogo szobranyija, 1906. 22. sz. november 3-i szám.
Vesztnyik Russzkogo szobranyija, 1907. 8. sz. március 17-i szám.
Vesztnyik Szojuza russzkogo naroda, 1906. június 4-i szám.
Vesztnyik Szojuza russzkogo naroda, 1910. augusztus 6-i szám.
Zemscsina, 1911. március 10-i szám.
Zemscsina, 1911. március 20-i szám.
Zemscsina, 1912. február 12-i szám.

Dokumentumok, dokumentumgyűjtemények, forrásközlemények

Agrarnije programmi raznih polityicseszkih partyij. In: *Voproszi mezsevanyija i zemleusztrojsztva.* 4. kötet. Moszkva, 1906.
A megváltó Oroszország. Válogatás szlavofil gondolkodók írásaiból. Szerk.: Kiss Ilona, Szergej Filippov és Sz. Bíró Zoltán kísérő jegyzeteivel. Bp. 1992.
Akszakov, K.: *Ob osznovnih nacsalah russzkoj isztorii.* In: *Polnoje szobranyije szocsinyenyij.* Moszkva, 1889.
Azef, E.: *Piszma Azefa.* 1839–1917. Moszkva, 1994.
Bebesi Gy.: *A „pétervári Oroszország" története. Válogatott szövegek az újkori orosz történelem tanulmányozásához.* Pécs, 1997.

Bjulletyeny Szojuza russzkih ljugyej. 1906. Harkov.
Brosjura Szojuza russzkih ljugyej. 1906. Szpv.
Butmi, G.: *Vragi roda cselovecseszkogo.* (Az Orosz Nép Szövetségének kiadása) Szpb. 1906.
Ford, H.: *A nemzetközi zsidó.* Stádium Kiadó, Bp. é. n.
Fritsch, T.: *Die zionistichen Protokole.* Leipzig, 1924.
Goszudarsztvennaja Duma, Sztyenograficseszkij otcsot. Szoziv 3. Szesszija 1. Cs. 1.
Goszudarsztvennaja Duma, Sztyenograficseszkij otcsot. Szoziv 3. Szesszija 1. Cs. 3.
Goszudarsztvennaja Duma, Sztyenograficseszkij otcsot. Szoziv 3. Szesszija 2. Cs. 1.
Goszudarsztvennaja Duma, Sztyenograficseszkij otcsot. Szoziv 3. Szesszija 2. Cs. 2.
Goszudarsztvennaja Duma, Sztyenograficseszkij otcsot. Szoziv 3. Szesszija 2. T. 2. Cs. 1.
Goszudarsztvennaja Duma, Sztyenograficseszkij otcsot. Szoziv 3. Szesszija 2. T. 1. Cs. 2.
Goszudarsztvennaja Duma, Sztyenograficseszkij otcsot. Szoziv 3. Szesszija 4. Cs. 3.
Gyejanyija pervih dvuh Vszerosszijszkih szjezdov Russzkih ljugyej. Szpb. 1906.
Gyelo o pogrome v gorogye Tomszke v 1905 g. Tomszk, 1909.
Isztoricseszkij ocserk Russzkogo szobranyija. Szpb. 1906.
Kandidov, V.: *Cerkov i 1905 g. Ocserki i matyeriali.* Moszkva, 1930.
Lisztovka Szojuza ruszkih ljugyej. 11 janvarja, 1906 g. Moszkva, 1906.
Lityeratura Partyii „Narodnaja Volja". Moszkva, 1930.
Matyeriali dlja haraktyerisztyiki kontrrevoljucii 1905. god. Biloje 1923. 21. sz.
Monarhiszt i szovjeti. Piszma B. Nyikolszkogo B. Szadovszkomu. 1913–1918. Közzétette: Sz. Sumihin. Moszkva–Szentpétervár, 1992.
„Moszkva, mily sokat mond e szó..." A „Pamjaty" egyesület 1985. október 4-i ülésének jegyzőkönyvéből. In: Szilágyi Ákos: *Tovább, tovább...!* Bp. 1988.
Nilus, Sz.: *Bliz jeszty, pri dverjah.* Szergijev poszad, 1917.
Nilus, Sz.: *Velikoje v malom.* Carszkoje Szelo, 1905.
Osman–Bej.: *Die Eroberung der Welt durch die Juden.* Wiesbaden, 1875.
Otkritij arhiv. Szpravocsnyik opublikovannih dokumentov po isztorii Rosszii XX-go veka. Moszkva, 1977.
Platforma Szojuza russzkogo naroda po viboram v I. Goszudarsztvennuju Dumu. SzpV. 1905.
Podanyije carszkogo rezsima. Sztyenograficseszkije otcsoti doproszov i pokazanyij dannih v 1917. g. v Csrezvicsajnoj szledsztvennoj komisszii Vremennogo pravityelsztva. Moszkva–Leningrád, 1927. 7. kötet.
Polityicseszkije partyii. Szbornyik programm szuscsesztvujuscsih v Rosszii polityicseszkih partyij. Moszkva, 1906.
Pravije partyii. Dokumenti i matyeriali. Moszkva, 1998.

Prazdnyik russzkogo szamoszoznanyija. Harkov, 1903.
Programma Pravovogo Porjadka. (1905 g.) Szpb. 1905.
Programma Russzkogo narodnogo szojuza imenyi Mihaila Arhangela. (1908. g.) Szpv. 1908.
Programma Russzkogo szobranyija izbiratyeljam v Goszudarsztvennuju dumu. In: *Rosszijszkije partyii, szojuzi i ligi. Szbornyik program.* Szosztavityel: Ivanovics, V.: Szpb. 1906.
Programmi polityicseszkih partyij Rosszii, konyec XIX–XX vv. Moszkva, 1995. Szerk.: Selohajev, Zsuravljev, Zeveljev.
Protocols of the Meetings of the Learned Elders of Zion. USA, Don-Lohbeck, 1948.
Revoljucionyeri szprava. Csernoszotyennije Szojuzi. In: *Isztorija Polityicseszkih Partyij Rosszii.* Moszkva, 1994. Szerk. Zseveljev.
Revoljucija 1905–1907 gg. v Rosszii. Dokumenti i matyeriali. Moszkva, 1955. 16. sz. dok. 398. sz. dok. 405. sz. dok. Cs. „3" II. rész, 820. sz. dok.
Rosszija, 1913 god. Sztatyisztiko-dokumentalnij szpravocsnyik. Szpb. 1993.
Rosszijszkije partyii, szojuzi i ligi. Szbornyik programm, usztavov i szpravocsnih szvegyenyij o rosszijszkih polityicseszkih partyijah, vszerosszijszkih i professzionalnih szojuzah i vszerosszijszkih ligah. Szpb. 1906.
Russzkaja monarhicseszkaja partyija. Moszkva, 1905.
Russzkij narodnij szojuz imenyi Mihaila Arhangela. Programma i usztav. Szpb. 1909.
Russzkije partyii, szojuzi i ligi. Szbornyik program. Szpb. 1906.
Segal, B.: *Die Protokolle der Weisen von Zion.* Berlin, 1924.
Szbornyik matyerialov k isztorii russzkoj revoljucii. Szpv. 1906.
Szionszkije protokoli. (Rogyionov kiadása) Novocserkaszk, 1918.
Szionszkije Protokoli. Moszkva, 1996.
Szojuz russzkogo naroda. Po matyerialam csrezvicsajnoj szledsztvennoj komisszii Vremennogo pravityelsztva. 1917 g. Moszkva–Leningrád, 1929.
Szpiszok cslenov Russzkogo szobranyija sz prilozsenyijem isztoricseszkogo ocserka szobranyija. Szpb. 1906.
Szuhanov: *Zapiszki o revoljucii.* 1. kötet, Leningrád, é. n.
Tronnaja recs Goszudarja Imperatora. Szpv. 1906.
Trudi pervogo szjezda upolnomocsennih dvorjanszkih obscsesztv. 2. kiadás, Szpb. 1910.
Usakov, A.: *Piszma Sulgina.* Kézirat, megjelenés előtt.
Usztav i osznovopolozsenyija Szojuza russzkogo naroda. Moszkva, 1906.
Usztav obscsesztva pod nazvanyijem „Russzkij monarhicseszkij szojuz". Moszkva, 1911.
Usztav obscsesztva pod nazvanyijem „Szojuza russzkogo naroda". Szpb. é. n.
Usztav Szojuza Zemlevlagyelcev. Projekt. Szpb. 1913.
Usztav Vszerosszijszkogo Szjezda zemelnih szobsztvennyikov. Moszkva, 1917.
Zapiszka Szovjeta objegyinyonnih dvorjanszkih obscsesztv. Szpb. 1907.

Memoárok, feketeszázas szerzők művei

Dnyevnyik Borisza Nyikolszkogo. Krasznij Arhiv, 1934. 2. kötet
Dnyevnyik Peretca. Moszkva–Leningrád, 1927.
Dnyevnyiki Imperatora Nyikolaja II. GARF. Moszkva, 1991. Sacillo szerkesztésében és előszavával.
Figner, V.: *Vihar Oroszország felett.* Visszaemlékezés. Bp. 1947.
Iliodor: *Pravda o Szojuze russzkogo naroda.* Pocsajev, é. n.
Jevlogij: *Puty mojej zsiznyi.* Szpv. é. n.
Kijevszkij i odesszkij pogromi v otcsotah szenatorov Turau i Kuzminszkogo. Szpb. 1907.
Markov, J.: *Vojna tyomnih szil.* Moszkva, 1993. Reprint.
Miljukov, P.: *Voszpominanyija.* New York, 1955. T. 1.
Puriskevics, V.: *Dnyevnyik.* Harkov, 1919.
Puriskevics, V.: *Kak ja ubil Raszputyina.* Harkov, 1919.
Puriskevics, V.: *Nakanunye.* Harkov, 1907.
Sulgin, V.: *„Sto nam v nyih ne nravitszja..."* Párizs, 1930.Változatlan reprint: Moszkva, 1992.
Sulgin, V.: *1920.* Moszkva, 1990.
Sulgin, V.: *Nyecsto fantasztyicsnoje...* Szófia, 1922.
Sulgin, V.: *„Praporsik Ivanov".* Moszkva, 1979.
Sulgin, V.: *Dnyi.* Szentpétervár, 1920. Reprint: Moszkva, 1989.
Sulgin, V: *Godi.* Moszkva, 1979, 1990. reprint.
Sztyepnoj, N.: *Tomszkij kosztjor. 1905. god. Voszpominanyija.* Moszkva–Lenigrád, 1925
Vinberg, F.: *Kresztnij Puty.* München, 2. kiadás, 1922.
Vitte, Sz.: *Egy kegyvesztett visszaemlékezései.* Bp. 1964.

Feldolgozások

Altschuler, M.: *Russian Publications on Jews and Judaism in Soviet Union. 1917–1967.* Jeruzsálem, 1970.
Avreh, A.: *Agrarnij voprosz v III. Goszudarsztvennoj dume.* Moszkva, 1958.
Avreh, A.: *Carizm i IV. Duma. 1912–1914.* Moszkva, 1981.
Avreh, A.: *Sztolipin i III. Duma.* Moszkva, 1968.
Az orosz történelem egyetemessége és különössége. ELTE Fejlődéstanulmányok, szerk. Krausz–Szvák. Bp. 1982.
Bakunyin, M.: *Államiság és anarchia.* Bp. 1984.
Baron, S.: *The Russian Jew under the Tsars and Soviets.* New York, é. n.
Baszmanov–Guszev–Poluskina: *Szotrudnyicsesztvo i borba.* Moszkva, 1988.
Bazsin, A.: *Borba partyii Bolsevikov protyiv csernoszotyennogo dvizsenyija v godi pervoj russzkoj revoljucii.* (1905–1907) Kandidátusi értekezés, Moszkva, 1989.

Bebesi Gy.: *A pétervári zsidók.* In: *Zsidók Oroszországban.* Ruszisztikai Könyvek I. Bp. 1995. Szerk. Krausz–Szilágyi.
Bebesi Gy.: *A rendőrszocializmus.* Új Dunatáj, 1998/3. szám
Bebesi, Gy.: *A szlavofilizmus. Az orosz politikai konzervativizmus a XIX. sz. derekán.* IPF. Tudományos közleményei, Szekszárd, 1997. II. kötet.
Bebesi Gy.: *Az orosz forradalom feketeszázas alternatívája.* In: *1917 és ami utána következett.* Ruszisztikai Könyvek III. Bp. 1998. 107–114. l.
Bebesi Gy.: *Az orosz munkásmozgalom rendőri manipulációja a századelőn.* In: *Nyelv, stílus, irodalom.* Bp., 1998. 55–62. l.
Bebesi Gy.: *Egy különös dokumentum: a Cion Bölcseinek Jegyzőkönyvei.* IPF. Tudományos közleményei. I. kötet, Szekszárd, 1995.
Bebesi Gy.: *Krajnye Pravije ragyikalnije partyii vo vremja pervoj i vo vtoroj russzkih revoljucijah.* Moszkva, 1998. május 22–23-i nemzetközi forradalom konferencián elhangzott előadás anyaga – megjelenés alatt.
Bebesi Gy.: *A feketeszázak. Az orosz szélsőjobb történelmi gyökerei.* Sétatér, Pécs, 1997/1. sz.
Bebesi Gy.: *A fasizmus előfutárai.* Új Dunatáj, 1997. március, II. évf. 1. szám.
Bebesi Gy.: *A feketeszázasság szervezeti előzményei*: A Szent Csapat. Sétatér, Pécs, 1997/2. szám.
Bebesi Gy.: *A feketeszázak és az agrárkérdés.* Agrártörténeti Szemle, 1998/2. szám.
Bebesi Gy.: *Vlagyimir Mitrofanovics Puriskevics, az orosz szélsőjobb vezére a századelőn.* Századok, 1999. évi megjelenésre „Tudományos közlemények" rovatba elfogadott tanulmány.
Bebesi Gy.: *Az orosz szélsőjobb kialakulása és története a századelőn.* Rubicon, 1999/2. szám.
Bebesi Gy.: *Vitalij Vasziljevics Sulgin, az orosz szélsőjobb vezére a századelőn.* In: *A feketeszázad lovagjai.* Szekszárd, 1999. 47–60. l.
Bebesi Gy.: *Agrárreformok és jobbágyfelszabadítás.* IPF. Tudományos Közleményei, 1998/1. Társadalomtudományok.
Beck, G. von: *Die Geheimnisse der Weisen von Zion.* Charlottenburg, 1919.
Berend–Ránki: *Európa gazdasága a XIX. században.* Bp. 1987.
Berki F.: *Az ortodox kereszténység.* Bp. 1984.
Bobrisev–Puskin: *Vojna bez percsatok.* Leningrád, 1925.
Bolsaja szovjetszkaja enciklopegyija. Moszkva, 1976. 24. kötet. 1. könyv.
Bovikin, V.: *Oroszország társadalmi gazdasági fejlődésének problémái.* Történelmi Szemle 1–2., 1973. 35. l.
Breskovszkaja, E.: *Csornaja szotnya.* Szpb. é. n.
Brjuszanyin, V.: *Csornaja szotnya na fabrikah i na zavodah Petyerburga v godi reakcii.* (Matyeriali po isztorii rabocsego dvizsenyija) Krasznaja letopisz. Moszkva–Leningrád, 1929.
Bruszjanyin, V.: Isztorija Putyilovszkogo zavoda. 1801–1917. Moszkva, 1933.

Buhbinder, N. A.: *Isztorija jevrejszkogo rabocsego dvizsenyija v Rosszii.* Leningrád, 1925.
Buldakov, V.: *„Krasznaja szmuta".* Moszkva, 1998.
Burcev, V.: *Protokolli szionszkih mudrecov. Dokazannij Podlog.* Párizs, 1938.
Burcev, V.: *V pogonye za provokatorami. Protokolli Szionszkih Mudrecov. Dokazannij podlog.* Moszkva, 1991.
Ciepielewski: *A Szovjetunió gazdaságtörténete.* Bp. 1977.
Cohn, N.: *Warrant for Genocide. The Myth of Jewish World-conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion.* New York, 1981. Orosz változata: Kon, N.: *Mif o vszemirnom zagavore jevrejev, i „Protokolah szionszkih mudrecov."* Moszkva, 1990.
Crispin, O.: *Russia 1860–1914.* 1967.
Cyon, E. de: *La Russie contemporaine.* Párizs, 1892.
Cshartasvili, P.: *Csernoszotyenci v 1917-m godu.* Voproszi isztorii, 1997/8. szám.
Davidovics: *Szamogyerzsavije v epohu imperializma.* Moszkva, 1975.
Dubnov, S.: *A zsidóság története.* Bp. 1991.
Dubrovszkij, Sz.: *Szelszkoje hozjajsztvo i kresztyjansztvo Rosszii v periogye imperializma.* Moszkva, 1973,
Eco, U.: *Az ősfasizmus.* Népszabadság, 1995. július 22-i szám.
Engels, F.: *A munkásosztály helyzete Angliában.* Bp. 1949.
Flugblat: *Die geheimen Ziele des Judesmus.* Drezda, é. n
Font–Szvák–Niederhauser–Krausz: *Oroszország története.* Bp. 1997.
Frolov, Sz.: *K agrarnomu voproszu.* Szpv. 1906.
Frumkin, B.: *„Zubatovscsina" i jevrejszkoje rabocseje dvizsenyije.* Szbornyik perezsitogo. Moszkva, é. n.
Gehan–Préval: *Anarchie et nihilisme.* Paris, 1892.
Gerschenkron, A.: *A gazdasági elmaradottság történelmi távlatból.* Tanulmányok. Bp. 1984.
Gesszen, Ju.: *Isztorija jevrejszkogo rabocsego dvizsenyija v Rosszii.* Leningrád, 1925.
Gilbert, M.: *Zsidó történelmi atlasz.* Bp. 1991.
Goremikin, M.: *Agrarnij Voprosz.* Szpv. 1906.
Gorkij, M.: *Az anya.* Bp. 1980.
Gurko, V.: *Otrivocsnije miszli po kresztjanszkomu voproszu.* Szpv. 1906
Guszev–Orenburgszkij, Sz.: *Knyiga o jevrejszkih pogromah na Ukrainye v 1919 g.* h. n. é. n.
Gyakin, V.: *Szamogyerzsavije, burzsuazija i dvorjansztvo v 1907–1912 g.* Leningrád, 1978.
Gyakin, V.: *Burzsuazija, dvorjansztvo i carizm v 1911–1914.* Leningrád, 1990.
Gyelenszkij, Ju.: *Protokoli szionszkih mudrecov.* Berlin, 1923.
Gyemin, V.: *Goszudarsztvennaja Duma Rosszii. (1906–1917) Mehanyizm, funkcionyirovanyija.* Moszkva, 1996.

Gyihtyar, G.: *Vnutrennyaja torgovlja dorevoljucionnoj Rosszii*. Moszkva, 1960.
Gyikij, A.: *Jevreji v Rosszii i v SZSZSZR. Isztoricseszkij ocserk*. Novoszibirszk, 1994.
Heller, M.: *Az Orosz Birodalom története*. Bp. 1996.
Horváth–Kolontári: *Zsidó pogromok*. Aetas, 1993/2.
Hosking–Manning: *What was the United Nobility. (The politics of rural Russia 1905–1914)* Bloomington, 1979.
Hromov, P.: *Ekonomicseszkoje razvityije Rosszii v XIX–XX. vv*. Moszkva, 1950.
Hromov, P.: *Ocserki ekonomiki Rosszii perioda monopolisztyicseszkogo kapitalizma*. Moszkva, 1960.
Individualnij terror v Rosszii. XIX–nacsalo XX. v. Matyeriali konferencii. Moszkva, 1996.
Isztoricseszkije zapiszki. Moszkva, 1965.
Isztorija polityicseszkih partyij Rosszii. Moszkva, 1992.
Isztorija polityicseszkih partyij Rosszii. Moszkva, 1994.
Isztorija Rosszii. 1861–1917. Moszkva, 1996.
Ivanov, L.: *Szamogyerzsavije i rabocsij klassz, nyekotorije voproszi polityiki carizma*. Voproszi Isztorii, 1968, 6. sz.
Jakovlev, A.: *Ekonomicseszkije kriziszi v Rosszii*. Moszkva, 1905.
Jelcin és a jelcinizmus, valamint *Jelcinscsina* (oroszul). Poszt-szovjet füzetek. Szerk. Krausz T. Bp. 1993.
Jermolov, Sz.: *Nas Zemelnij voprosz*. Szpv. 1906.
Jevgenyev, A.: *Carszkije Pogromscsiki*. Petrográd, 1919.
Jevrejszkaja Enciklopegyija. Szpb. 1912. 12. kötet. szerk. Katzenelson.
Jevrejszkaja Enciklopegyija. Szpb. 1913. 16. kötet, szerk. Katzenelson.
Juhnyova, N.: *Jevreji Petyerburga i gubernyij – etnograficseszkoje isszledovanyije*. Leningrád, 1989.
K. P. Pobedonoszcev, i jego korreszpongyenti. Moszkva–Leningrád, 1923, I. kötet első fele.
Kagan, I.: *Pogromi v dnyi szvobodi* (oktyabr 1905). Moszkva, 1925.
Kandidov, V.: *Kresztom i nagajkoj. Pocsajevszkaja lavra i csernoszotyennoje dvizsenyije*. Moszkva, 1918.
Karavajev, P.: *Október előtt*. Bp. 1953.
Kende T.: *Vérvád*. Bp. 1995.
Kennedy, P.: *A nagyhatalmak tündöklése és bukása*. Bp. 1992.
Kirjanov, Ju.: *Puriskevics, V. M*. Moszkva, 1996.
Kirjanov, Ju.: *Pravije i konsztyitucionnije monarhiszti v Rosszii v 1907–1908 gg*. Voproszi isztorii. 1997. 6–7.sz.
Kiszeljov–Korelin–Selohajev: *Polityicseszkije partyii v Rosszii v 1905–1907 gg. Razmescsenyije*. (kolicsesztvennij analiz) Isztorija SZSZSZR. 1990. 4. sz.
Kljucsevszkij, V.: *Russzkaja Isztorija. Polnij kursz lekcij v trjoh tomah*. Moszkva, 1995.
Komin, V.: *Isztorija pomesicsih, burzsuaznih i melkoburzsuaznih partyij v Rosszii*. Fakultatyivnij kursz lekcii dlja sztugyentov isztoricseszkogo fakultyeta Pedagogicseszkogo Insztyituta imenyi Kalinyina. Moszkva, 1970.

Korelin, P.: *Krah igyeologii policejszkogo szocializma v carszkoj Rosszii*. Moszkva, 1973.
Koroljeva, N.: *Pomescsicsje-monarhicseszkije organyizacii v 1905–1907 gg*. Obrazovanyije, sztruktura, taktyika. In: *Nyeproletarszkije partyii Rosszii v trjoh revoljucijah*. Moszkva, 1989.
Kosztomarov, G.: *Csornaja Szotnya pod flagom religii v 1905-m godu*. Moszkva, 1931.
Kosztyusko, I.: *Agrarnije reformi v Avsztrii, Prusszii i Rosszii*. (Szravnyityelnyij ocserk) Moszkva, 1994.
Kozbanyenko, V.: *Partyijnije frakcii v I i II Goszudarsztvennih Dumah Rosszii. 1906–1907*. Moszkva, 1996.
Kozlov, V.: *Isztorija tragegyii velikogo naroda*. Moszkva, 1996.
Kozsinov, V.: *Zagadocsnije sztranyici isztorii XX-go veka*. Moszkva, 1994.
Krausz T.: *1917 újraértelmezéséhez*. Múltunk, 1992. 2–3. sz.
Krausz T.: *A cártól a komisszárokig*. Bp. 1987.
Krausz T.: *Szovjet Thermidor. 1917–1928*. Bp. 1996.
Krausz–Sz. Bíró: *Oroszország és a Szovjetunió képes XX. századi kronológiája*. Bp. 1992.
Kszenofontov, I.: *Georgij Gapon: Vimiszel i pravda*. Moszkva, 1996.
Laqueur, W.: *A History of Zionism, from the French Revolution to the Eshtablishment of the State of Israel*. New York, 1972.
Laqueur, W.: *Black Hundred. The rise of the extreme right in Russia*. New York, 1993.
Laqueur, W.: *Nasztavnyiki Gitlera. Problemi Vosztocsnoj Jevropi*. Washington–Moszkva, 1991.
Laqueur, W.: *Russia and Germany. A century of contact*. Washington, 1965.
Lavricsev, V.: *Carizm i rabocsij voprosz v Rosszii 1861–1917*. Moszkva, 1972.
Lenin, V.: *Hadjárat Finnország ellen*. In: *A nacionalizmus elleni harcról*. Bp. 1978.
Lenin, V.I.: *Doklad o revoljucii 1905 goda. Polnoje szobranyije szocsinyenyij*. 30. kötet.
Levetszkij, F.: *K resenyiju agrarnogo voprosza*. In: *Agrarnij voprosz*. Moszkva, 1907. 2. kötet.
Levickij, V.: *Pravije Partyii*. Szpb. 1914.
Ljascsenko, P.: *Dokapitalisztyicseszkije formacii*. II. kötet, Moszkva, 1952.
Ljubos, Sz.: *Russzkij fasiszt Vlagyimir Puriskevics*. Leningrád, 1925.
Ljubos, Sz.: *Poszlednyije Romanovi*. Moszkva, 1924.
Lowe, H.: *Antisemitizmus und reakcionare Utopie russischer Konservativismus in Kampf den Wandel von Staat und Gessellschaft*. Hamburg, 1978.
Magyar Ruszisztikai Intézet Szovjet Füzetek című sorozatának *A peresztrojka vége, A Szovjetunió vége*, valamint a *Rendszerváltás a Szovjetunióban* című füzetei. Bp. 1991., ill. 1993. Sorozatszerkesztő: Krausz Tamás.

Majoros I.: *Franciaország Oroszország-politikája.* Kandidátusi disszertáció. Pécs, 1989.
Manifest an die Regierungen und Voeler der durch das Judentum gefahrdeten chritlichen Staaten laut Beschluss des Internationalen Kongresses zu Dresden. 1882–1883. Chemnitz, 1883.
Melberg, O.: *Rational Irrationality? Describing and explanning the extreme right in Russia.* Political culture, 1996.
Menyhárt Lajos: *Az orosz társadalmi politikai gondolkodás a századfordulón. 1895–1906.* Bp. 1983.
Menyhárt Lajos: *Az orosz vihar.* Bp. 1984.
Nase otyecsesztvo. Cs. 1. Moszkva, 1991.
Nase otyecsesztvo. Opit polityicseszkoj isztorii. Moszkva, 1994.
Noszov, N. szerk.: *A Szovjetunió története.* Bp.–Moszkva, 1980.
Novomirszkij, D. I.: *Anarhicseszkoje dvizsenyije v Odessze.* Moszkva, 1926.
Nyeproletarszkije Partyii v trjoh revoljucijah. Moszkva, 1989. Ebben: Koroljeva, N.: *Pomescsicsje-monarhicseszkije organyizacii v 1905–1907gg. Obrazovanyije, sztruktura, taktyika.* Ugyanitt: Sztyepanov, Sz.: *Programmi csernoszotyennih organyizacij.* (1905–1907).
Nyeproletarszkije partyii Rosszii. Urok isztorii. Moszkva, 1984.
Nyevszkij, V.–Buhbinder, A.: *Zubatovscsina.* In: *Krasznaja letopisz.* Moszkva, 1922.
Obrascsenyije Szojuza russzkih ljugyej k zavodszkim i fabricsnim rabocsim, po povodu predsztojascsih viborov v Goszudarsztvennuju dumu. (Gyekabr, 1905 g.) Moszkva, 1908.
Obscsesztvo dobrovolnoj tajnoj ohrani carja i blagogyejsztvija otyecsesztva. Katorga i sszilka. Moszkva, 1927.
Ocserki ekonomicseszkoj isztorii Rosszii i SZSZSZR. Moszkva, 1966.
Organi i vojszka MVD. Szerk. Voroncov, V. Moszkva, 1996.
Orlov–Zjagincev: *Tajnije szovjetnyiki imperii.* Moszkva, 1995.
Orlov–Zjagincev: *Pod szenyju Russzkogo orla.* Moszkva, 1996.
Orlova, N.: *Polityicseszkije partyii Rosszii. Sztranyici isztorii.* Moszkva, 1994.
Ormos M.: *Nácizmus, fasizmus.* Bp. 1987.
Ormos M.: *Történész szemmel.* Szakmai interjú Bebesi Györggyel. Pécs, Sétatér, 1997/3–4. sz.
Ormos–Ince: *Európai fasizmusok.* Bp. 1976.
Osztrecov, V.: *Csornaja szotnya i krasznaja szotnya.* Moszkva, 1991.
Paléologue, M.: *A cárok Oroszországa az első világháború alatt.* Bp. 1982. 367. l.
Pesztrzseckij, D.: *Opit agrarnoj programmi.* Szpv. 1906.
Piszarjenko, I.: *Monarhicseszkije partyii i organyizacii dorevoljucionnoj Rosszii.* In: *Po sztranyicam isztorii otyecsesztva.* Kaluga. 1995.
Plehanov, G.: *Ocserki po isztorii russzkoj obscsesztvennoj miszli XIX-go veka.* Petrograd, 1923.

Polityicseszkije partyii Rosszii v periogye revoljucii 1905–1907gg. Kolicsesztvennij analiz. Moszkva, 1987.
Polityicseszkije partyii Rosszii. (Pervaja csetverty XX.v.) Szpravocsnyik. Brjanszk, 1993.
Polityicseszkije partyii Rosszii. Konyec XIX – pervaja trety XX-vo veka. Enciklopegyija. Moszkva, 1996. Szerk: Selohajev, Volobujev.
Polityicseszkaja isztorija Rosszii v partyijah i licah. I–II. kötet, Moszkva, 1993–1994. Szerk.: Selohajev.
Polukarpov, V.: *Voennaja kontrrevoljucija v Rosszii.* Moszkva, 1990.
Pravije radikali v poiszkah utracsennogo vremenyi. In: *Vlaszty i oppozicija.* Moszkva, 1995. Szerk.: Zsuravlev.
Radzinszkij, E.: *Az utolsó cár, II. Miklós élete és halála.* Bp. 1996.
Rendszerváltás a Szovjetunióban. MRI. Szovjet Füzetek. IX. sz. Bp. 1993. Szerk. Krausz T.
Roger, H.: *The Beilis Case. Antisemitism and politics in the reign of Nicholas II.* Slavic Review, 1966. 4. sz.
Rogger, H.: *Jewish Policies and Right.* New York, 1986.
Rogyina. Moszkva, 1992. 2. sz.
Rosszijszkije konszervatori. Moszkva, 1997.
Rosszijszkije liberali: kadeti i oktyjabriszti. Moszkva, 1996.
Rosenthal, I.: *Provokator Roman Malinovszkij.* Moszkva, 1996.
Szaltikov, A.: *Golodnaja szmerty nad firmoj dopolnyityelnogo nagyela.* Szpv. 1906.
Szamuely T.: *A nemzetiszocializmus. A német fasizmus orosz gyökerei.* Bp. 1964.
Szazanov, D.: *Végzetes évek.* Bp. 1928.
Szifman, R.: *Dinamika csiszlennosztyi naszelenyija Rosszii za 1897–1914 gg.* In: *Bracsnoszty, rozsdaemoszty, szmertnoszty v Rosszii i v SZSZSZR.* Moszkva, 1977.
Szilágyi Á.: *Az elrabolt Oroszország.* Bp. 1998.
Szlovjanszkaja igyeja. Isztorija i szovremennoszty. Szerk. Gyakov, V. Moszkva, 1998.
Szokolovszkij, Sz.: *Revoljucionyeri i Csornaja szotnya.* Kazany, 1906.
Szolovjev, B.: *Szamogyerzsavije i dvorjansztvo v 1907–1914 gg.* Leningrád, 1990.
Szpirin, L.: *Krusenyije pomesicsih i burzsuaznih partyij v Rosszii.* (nacsalo XX v.–1920 g.) Moszkva, 1977.
Sztolipin, P.: *Zsizny i szmerty.* Szbornyik. Szaratov, 1997.
Sztrumlin, Sz.: *Ocserki ekonomicseszkoj isztorii Rosszii i SZSZSZR.* Moszkva, 1966.
Sztyepanov, Sz.: *Csiszlennoszty i szosztav csernoszotyennih szojuzov i organyizacij.* Moszkva, 1984.
Sztyepanov, Sz.: *Csornaja Szotnya v Rosszii.* Moszkva, 1992.
Sztyepnyak–Kravcsinszkij: *Oroszország a cárok uralma alatt.* Bp. 1978.
Tager, A.: *Carszkaja Rosszija i gyelo Bejlisza.* Moszkva, 1934.

Tobolin, I.: *Iz zapisznoj knyizski arhiviszta. Zagovor monarhicseszkoj organyizacii V. M. Puriskevicsa.*
Tolsztoj, L.: *Nem tudok hallgatni.* Bp, é. n.
Trockij, D.: *1905.* In: *Az orosz történelem egyetemessége és különössége.* Bp. 1982. Szerk. Krausz–Szvák.
Trojnyickij, A.: *Kreposztnoje naszelenyije Rosszii 10-j narodnoj perepiszi.* Szentpétervár, 1861.
Troyat, H.: *Raspoutine.* Párizs, 1997. Orosz változata: Truaja, A.: *Raszputyin.* Moszkva, 1997.
Ubijsztvo Sztolipina. New York, 1984.
Újvári P.: *Magyar zsidó lexikon.* Bp. 1929. *„A Cion Bölcseinek jegyzőkönyvei"* szócikk.
Valentyinov, V.: *Krimszkaja epopeja.* In: *Arhiv Krasznoj Revoljucii, I. kötet.* Leningrád, é. n.
Vlaszty i Oppozicija. Moszkva, 1995. Szerk: Zsuravlev, Volobujev, illetve *Isztorija nacionalnih polityicseszkih partyij Rosszii. Matyeriali mezsdunarodnoj konferencii.* Moszkva, 1996. május 21–22. Moszkva, 1997.
Viktorov, V.: *Vsztupityelnaja sztatyja. (Szojuz russzkogo naroda)* Po matyerialam csrezvicsajnoj szledsztvennoj komisszii Vremennogo pravityelsztva. 1917g. Moszkva–Leningrád, 1929.
Volubejev, O.: *K voproszu o klasszifikacii nacionalnih partyij.* In: *Isztorija nacionalnih partyij Rosszii.* Moszkva, 1997.
Vovcsik, A.: *Polityika carizma po rabocsemu voproszu v predrevoljucionnij period.* Lvov, 1964.
Weinberg, R.: *Workers, pogroms, and the 1905 revolution in Odessa.* Stanford, 1987.
Wolf, L.: *Diplomatic History of the Jewish Question.* London, 1919.
Zalezsszkij, V.: *Monarhiszti.* Harkov, 1929.
Zaszlavszkij, D.: *Ricar Csornoj Szotnyi V. V. Sulgin.* Leningrád, 1925.
Zaszlavszkij, D.: *Dragomanov.* (Iz isztorii ukrainszkogo nacionalizma) Moszkva, é. n.
Zavjagin, V.: *Ob isztorii protokolov Szionszkih mudrecov.* Moszkovszkije Novosztyi, 1987. augusztus 23-i szám 2. l.
Zemelnij voprosz. Szentpétervár, 1906.
Zenkovszkij, A.: *Pravda o Sztolipine.* New York, 1956.
Zsevahov, N.: *Szergej Alekszandrovics Nilus.* Novi Sad, 1936.
Zsidókérdés Kelet- és Közép-Európában. ELTE Fejlődéstanulmányok 3. kötet. Bp. 1985.
Zsidók Oroszországban. 1900–1929. Ruszisztikai Könyvek I. Bp. 1995.
Zsukov, D.: *Zsizny i knyigi V. V. Sulgina.* Moszkva, 1989.

MONARCHISTA JOBBOLDALI ÉS SZÉLSŐJOBBOLDALI PÁRTOK[1]

A párt neve	*Az alapítás helye és ideje*	*Fontosabb vezető személyiségei*	*Központi sajtóorgánuma*	*A párt taglétszáma 1905–1907-ben*	*Az állami dumákba bejuttatott képviselők száma 1. 2. 3. 4.*	*A szétesés időpontja*	*Megjegyzések*
Az Orosz Nép Szövetsége – 1911-től a Dubrovini Orosz Nép Szövetsége	1905. november 8. Szentpétervár	Dubrovin, Puriskevics, Markov II	Russzkoje znamja (1905–1907), Vesztnyik Szojuza russzkogo naroda (1908–1907). Mindkettő Szentpéterváron.	359 000[2]	– 9 50 65	1917. február	Az első Állami Dumába is bekerült 14 jobboldali képviselő, de ők mérsékelteknek vallották magukat.
Az Orosz Nép Szövetsége (markovisták vagy másképpen baszkovisták)[3]	1912. Szentpétervár	Markov II			A jobboldali frakció részeként	1917. február	
Mihály Arkangyal Orosz Népi Szövetsége	1907. november Szentpétervár	Puriskevics	Vesztnyik Russzkogo narodnogo szojuza imenyi Mihaila Arhangela (hetilap), Prjamoj puty (folyóirat) és „közel álló szellemiségű" a Novoje Vremja	kb. 20 000	A jobboldali frakció részeként	1917. február	Az Orosz Nép Szövetségéből Puriskevics irányítása alatt kivált szervezet

[1] Forrás: Szpirin, L.: *Krusenyije pomesicsih i burzsuaznih partyij v Rosszii. (Nacsalo XX. v.–1920g.)* Moszkva, 1977. 340–341. l.
[2] Szpirin könyve 1977-ben íródott, ő saját kora kutatási eredményeit összesítette, nála az eredeti táblázatban 100 000 fő szerepel. Szpirin még nem ismerhette Sztyepanovnak és Cshartasvilinek a feketeszázasság létszámára vonatkozó legújabb kutatásait, ezért adatát – ezen a ponton – korrigáltuk.
[3] Ez a párt az eredeti táblázatban nem szerepelt, pedig 1912-től megszűnéséig két, egymással párhuzamosan működő és egymással szemben ellenséges ONSZ működött.

A párt neve	*Az alapítás helye és ideje*	*Fontosabb vezető személyiségei*	*Központi sajtóorgánuma*	*A párt taglétszáma 1905–1907-ben*	*Az állami dumákba bejuttatott képviselők száma* 1. 2. 3. 4.	*A szétesés időpontja*	*Megjegyzések*
Orosz Monarchista Párt – 1911-től Orosz Monarchista Szövetség	1905. április 27. Moszkva	Gringmut, Dolgorukov, Rozen, Vosztorgov	Moszkovszkije vedomosztyi 1905–1907- Moszkva, Patriot, Korennyik– Moszkva	2000–5000	Nem vettek önállóan részt a választásokon, kivéve a IV. Állami Dumát, ekkor azonban nem sikerült a bekerülésük	1917, február	Saját közlésük szerint a párt 10–12 ezer tagot számlált.
Orosz Emberek Szövetsége	1905. március, Moszkva	A Seremetyev fivérek Pavel és Pjotr, Anasztázij érsek, Uruszov, Ilovajszkij	——	——	– – – –	1905. november	A korai megszűnés azt jelenti, hogy szervezetileg beolvadtak az Orosz Nép Szövetségébe.
Földbirtokosok Összorosz Szövetsége	1905. november, 1916 novemberében újjáalakult ugyanezen a néven	Csemodurov, Pavlov, Oznobisin, Balasov, Lvov	Vszerosszíszjkij szojuz zemelnih szobsztvennyikov	Kb. 50 000	– – – –	1918. tavasza	A közölt létszám az 1917-es állapotra vonatkozik
Nacionalisták Pártja – 1910 januárjától Összorosz Nacionalista Szövetség	1908 elején	Balasov, Bobrinszkij, Sulgin	Kijevljanyin 1908–1907 Kijev	——	– – 24, 33,	1917. február	

MONARCHISTA KONGRESSZUSOK[4]

1906.
1. Február 8–11. – Szentpétervár – Az Orosz Gyűlés I. Összorosz Kongresszusa.
2. Április 6–12. – Moszkva – Az Orosz Emberek II. Összorosz Kongresszusa.
3. Október 1–7. – Kijev – Az Orosz Emberek III. Összorosz Kongresszusa.

1907.
1. Április 26–május 1. – Az Orosz Emberek IV. Összorosz Kongresszusa.
2. Április 30. – Moszkva – Az orosz jobboldali sajtó képviselőinek első kongresszusa.
3. Július 15–19. – Moszkva – Az ONSZ és más monarchista szervezetek kormányzósági és helyi szervezetei képviselőinek kongresszusa.
4. Október – Jaroszlav – Az Orosz Nép Szövetsége és más jobboldali szervezetek képviselői első magánértekezlete

1908.
1. Február 10. – Szentpétervár – Az ONSZ alszervezetei elnökeinek és meghatalmazottainak kongresszusa.
2. Július 15. – Moszkva – Az ONSZ kormányzósági részlegei delegátusainak kongresszusa.

1909.
1. Március 8–11. Jaroszlav – Az ONSZ részlegei képviselőinek második (harmadik) magángyűlése.
2. Szeptember 27–október 4. – Moszkva – Az Orosz Emberek Kongresszusa.
3. Párhuzamosan az előző kongresszussal szintén Moszkvában zajlott az orosz jobboldali sajtó képviselőinek találkozója.

1910.
1. Szeptember 12–19. – Kijev – Az ONSZ vezető képviselőinek találkozója.
2. Az előzővel párhuzamosan zajlott a monarchista vasúti szervezetek vezetőinek kongresszusa.

1911.
1. November 24–december 1. – A dubrovini ONSZ Alapító Kongresszusa.

[4] Forrás: GARF. F. 102. Op. 119. D. 353. 1–4. l.

1912.
1. Március közepe táján – Szentpétervár – Az akadémista hallgatók kongresszusa.
2. Május – Szentpétervár – Az (obnovlenista) ONSZ IV. Kongresszusa, párhuzamosan ezzel az V. Összorosz Monarchista Kongresszus.

1913.
1. Február – Szentpétervár – Az Orosz Emberek VI. Összorosz Kongresszusa, amelyet a Romanov dinasztia uralkodásának 300 éves évfordulója alkalmából hívtak össze.
2. Május – Szentpétervár – Az obnovlenista ONSZ kongresszusa. (A párt programjával és vezetésével elégedetlen parasztküldöttek többsége otthagyta a kongresszust.)
3. Augusztus 5–8. – Nyizsnyij-Novgorod – A fogyasztói társaságok (szövetkezetek) kongresszusa. (Fő szervezője a permi szervezet vezetője, Rjabov.)

1914.
1. Nyár – Nyizsnyij-Novgorod – Monarchista Fogyasztói Társaságok újabb kongreszusa, tekintettel a háború kirobbanása következtében előállt helyzetre.

1915.
1. Június – Moszkva – A Hazafias Patrióta Társaságok Szövetségének Alapító Kongresszusa (Orlov szervezésében)
2. Augusztus 27–29. – Szaratov – A nemesi társaságok meghatalmazottainak értekezlete.
3. November 21–23. – Pétervár – Jobboldali politikusok értekezlete.
4. November 26–29. – Nyizsnyij-Novgorod – Monarchista szervezetek értekezlete.

1917.
1. Január–február – Pétervár – Az ONSZ kormányzósági részlegeinek összehívását előkészítő tanácskozás.

A FEKETESZÁZAK FINANSZÍROZÁSÁRÓL

Borisz Nyikolszkij titkos feljegyzései 1906-ból az illegális kormányzati támogatás elosztásáról[1]

Az Orosz Gyűlés számára: 800 rubel. Ebből: 350 működési költségre
250 nyomdaköltségre
200 kiadványterjesztésre

A szaratovi ONSZ-szervezet számára tárgyév augusztusában: 1000 rubel.
Az asztrahányi Népi Monarchista Párt számára 2000 rubel (hogy a párt a központ megelégedésére működjön).
Bogomov, a szaratovi szervezet vezetője 1906 augusztusában 25 rubelt vehetett át személyes célra.
Az Orosz Néppárt számára 750 rubel augusztusban.
A tambovi Orosz Emberek Szövetsége részleg számára 500 rubel.
Odesszába, a helyi monarchista szervezetek politikai szerepének erősítésére: 750 rubel, augusztus 4-én.
A kozlovi OESZ számára 1000 rubel tárgyév augusztus 12-én.
A volhíniai ONSZ számára 1500 rubel tárgyév augusztus 14-én.
A brjanszki Ipari és Kereskedelmi Párt számára 300 rubel tárgyév augusztus 16-án.
Az Orosz Gyűlés harkovi szervezete számára 1500 rubel, augusztus 18-án.
Az Orosz Gyűlés poltavai részlege számára 300 rubel, szintén augusztus 18-án.
Az Orosz Gyűlés kijevi alszervezete számára 750 rubel augusztus 22-én.
Az Orosz Emberek Szövetsége kijevi szervezete számára 1000 rubel augusztus 22-én.
A kijevi Orosz Testvériség Pártja részére 500 rubel augusztus 22-én.
A kijevi Monarchista Párt részére 750 rubel augusztus 22-én.
Az Orosz Monarchista Párt kijevi részlege számára 250 rubel augusztus 23-án.
A kijevi ONSZ-szervezet számára 250 rubel augusztus 23-án.
Jasznyevszkij számára postaköltség címén 200 rubel tárgyév szeptember 15-én.
Sugurok számára ugyanezen a napon 500 rubel személyes célra.
Az odesszai ONSZ- és OGy-szervezetek számára együttesen 250 rubel tárgyév szeptemberében.
Arenyij odesszai misszionáriusnak 250 rubel személyes célra szeptemberben.

[1] Forrás: GARF. F. 588. (1906) Op. 3. D. 25. A függelék a 136. oldal 72. számú lábjegyzetéhez készült.

Az Egyesült Orosz Körök számára 500 rubel szeptember 14-én.
A szentpétervári Egyesült Monarchista Párt számára 1500 rubel szeptember 15-én.
A kijevi ONSZ-szervezet számára 100 rubel szeptember 15-én.
A kijevi OESZ számára 100 rubel szeptember 22-én.
A Ljubenszki Monarchista Párt számára 200 rubel (kifejezetten a párt kérésére) szeptember 21-én.
Szentpétervári, közelebbről meg nem nevezett magánszemélyeknek 300 rubel, szeptember 22-én.
A pocsajevi ONSZ-részleg számra 300 rubel október 2-án.
Az odesszai OESZ számára 1000 rubel október 3-án.
Kijevi monarchista magánszemélyek számára 100 rubel, személyes célra, szeptember hónap folyamán. (A nyugtán elmosódott, olvashatatlan aláírások.)
A kijevi Orosz Őrzők számára 300 rubel, október 3-án.
Az orosz Monarchista Párt közelebbről meg nem jelölt szervezet számára 200 rubel október 30-án.
A szentpétervári Orosz Gyűlés helyi szekciója számára 300 rubel november 14-én.

Az összes elosztott pénz 20 000 rubel, 1906 augusztusában a belügyi dokumentum tanúsága szerint ennyit utaltak át az ún. „konspirációs fondból" az Orosz Gyűlés számára, amelynek elnöke és pénztárnoka, B. Nyikolszkij hevenyészett számlákon, titkos dossziéban rögzítette (hozzávetőleg), hogy melyik szervezet milyen céllal részesült a központi támogatásból.

A SZENT CSAPAT TITKOSÍRÁSA

Latin betűs rejtjelkód

A.	B.	C.	D.	E.	F.	G.	H.	I.	J.	K.	L.	M.	N.	O.	P.	Q.	R.	S.	T.	U.	V.	X.	Y.	Z.	A.
B.	C.	D.	E.	F.	G.	H.	I.	J.	K.	L.	M.	N.	O.	P.	Q.	R.	S.	T.	U.	V.	X.	Y.	Z.	A.	B.
C.	D.	E.	F.	G.	H.	I.	J.	K.	L.	M.	N.	O.	P.	Q.	R.	S.	T.	U.	V.	X.	Y.	Z.	A.	B.	C.
D.	E.	F.	G.	H.	I.	J.	K.	L.	M.	N.	O.	P.	Q.	R.	S.	T.	U.	V.	X.	Y.	Z.	A.	B.	C.	D.
E.	F.	G.	H.	I.	J.	K.	L.	M.	N.	O.	P.	Q.	R.	S.	T.	U.	V.	X.	Y.	Z.	A.	B.	C.	D.	E.
F.	G.	H.	I.	J.	K.	L.	M.	N.	O.	P.	Q.	R.	S.	T.	U.	V.	X.	Y.	Z.	A.	B.	C.	D.	E.	F.
G.	H.	I.	J.	K.	L.	M.	N.	O.	P.	Q.	R.	S.	T.	U.	V.	X.	Y.	Z.	A.	B.	C.	D.	E.	F.	G.
H.	I.	J.	K.	L.	M.	N.	O.	P.	Q.	R.	S.	T.	U.	V.	X.	Y.	Z.	A.	B.	C.	D.	E.	F.	G.	H.
I.	J.	K.	L.	M.	N.	O.	P.	Q.	R.	S.	T.	U.	V.	X.	Y.	Z.	A.	B.	C.	D.	E.	F.	G.	H.	I.
J.	K.	L.	M.	N.	O.	P.	Q.	R.	S.	T.	U.	V.	X.	Y.	Z.	A.	B.	C.	D.	E.	F.	G.	H.	I.	J.
K.	L.	M.	N.	O.	P.	Q.	R.	S.	T.	U.	V.	X.	Y.	Z.	A.	B.	C.	D.	E.	F.	G.	H.	I.	J.	K.
L.	M.	N.	O.	P.	Q.	R.	S.	T.	U.	V.	X.	Y.	Z.	A.	B.	C.	D.	E.	F.	G.	H.	I.	J.	K.	L.
M.	N.	O.	P.	Q.	R.	S.	T.	U.	V.	X.	Y.	Z.	A.	B.	C.	D.	E.	F.	G.	H.	I.	J.	K.	L.	M.
N.	O.	P.	Q.	R.	S.	T.	U.	V.	X.	Y.	Z.	A.	B.	C.	D.	E.	F.	G.	H.	I.	J.	K.	L.	M.	N.
O.	P.	Q.	R.	S.	T.	U.	V.	X.	Y.	Z.	A.	B.	C.	D.	E.	F.	G.	H.	I.	J.	K.	L.	M.	N.	O.
P.	Q.	R.	S.	T.	U.	V.	X.	Y.	Z.	A.	B.	C.	D.	E.	F.	G.	H.	I.	J.	K.	L.	M.	N.	O.	P.
Q.	R.	S.	T.	U.	V.	X.	Y.	Z.	A.	B.	C.	D.	E.	F.	G.	H.	I.	J.	K.	L.	M.	N.	O.	P.	Q.
R.	S.	T.	U.	V.	X.	Y.	Z.	A.	B.	C.	D.	E.	F.	G.	H.	I.	J.	K.	L.	M.	N.	O.	P.	Q.	R.
S.	T.	U.	V.	X.	Y.	Z.	A.	B.	C.	D.	E.	F.	G.	H.	I.	J.	K.	L.	M.	N.	O.	P.	Q.	R.	S.
T.	U.	V.	X.	Y.	Z.	A.	B.	C.	D.	E.	F.	G.	H.	I.	J.	K.	L.	M.	N.	O.	P.	Q.	R.	S.	T.
U.	V.	X.	Y.	Z.	A.	B.	C.	D.	E.	F.	G.	H.	I.	J.	K.	L.	M.	N.	O.	P.	Q.	R.	S.	T.	U.
V.	X.	Y.	Z.	A.	B.	C.	D.	E.	F.	G.	H.	I.	J.	K.	L.	M.	N.	O.	P.	Q.	R.	S.	T.	U.	V.
X.	Y.	Z.	A.	B.	C.	D.	E.	F.	G.	H.	I.	J.	K.	L.	M.	N.	O.	P.	Q.	R.	S.	T.	U.	V.	X.
Y.	Z.	A.	B.	C.	D.	E.	F.	G.	H.	I.	J.	K.	L.	M.	N.	O.	P.	Q.	R.	S.	T.	U.	V.	X.	Y.
Z.	A.	B.	C.	D.	E.	F.	G.	H.	I.	J.	K.	L.	M.	N.	O.	P.	Q.	R.	S.	T.	U.	V.	X.	Y.	Z.
A.	B.	C.	D.	E.	F.	G.	H.	I.	J.	K.	L.	M.	N.	O.	P.	Q.	R.	S.	T.	U.	V.	X.	Y.	Z.	A.

Cirill betűs rejtjelkód

А	Б	В	Г	Д	Е	Ж	З	И	К	Л	М	Н	О	П	Р	С	Т	У	Ф	Х	Ц	Ч	Ш	Щ	Ъ	Ы	Ь	Ю	Я	А
Б	В	Г	Д	Е	Ж	З	И	К	Л	М	Н	О	П	Р	С	Т	У	Ф	Х	Ц	Ч	Ш	Щ	Ъ	Ы	Ь	Ю	Я	А	Б
В	Г	Д	Е	Ж	З	И	К	Л	М	Н	О	П	Р	С	Т	У	Ф	Х	Ц	Ч	Ш	Щ	Ъ	Ы	Ь	Ю	Я	А	Б	В
Г	Д	Е	Ж	З	И	К	Л	М	Н	О	П	Р	С	Т	У	Ф	Х	Ц	Ч	Ш	Щ	Ъ	Ы	Ь	Ю	Я	А	Б	В	Г
Д	Е	Ж	З	И	К	Л	М	Н	О	П	Р	С	Т	У	Ф	Х	Ц	Ч	Ш	Щ	Ъ	Ы	Ь	Ю	Я	А	Б	В	Г	Д
Е	Ж	З	И	К	Л	М	Н	О	П	Р	С	Т	У	Ф	Х	Ц	Ч	Ш	Щ	Ъ	Ы	Ь	Ю	Я	А	Б	В	Г	Д	Е
Ж	З	И	К	Л	М	Н	О	П	Р	С	Т	У	Ф	Х	Ц	Ч	Ш	Щ	Ъ	Ы	Ь	Ю	Я	А	Б	В	Г	Д	Е	Ж
З	И	К	Л	М	Н	О	П	Р	С	Т	У	Ф	Х	Ц	Ч	Ш	Щ	Ъ	Ы	Ь	Ю	Я	А	Б	В	Г	Д	Е	Ж	З
И	К	Л	М	Н	О	П	Р	С	Т	У	Ф	Х	Ц	Ч	Ш	Щ	Ъ	Ы	Ь	Ю	Я	А	Б	В	Г	Д	Е	Ж	З	И
К	Л	М	Н	О	П	Р	С	Т	У	Ф	Х	Ц	Ч	Ш	Щ	Ъ	Ы	Ь	Ю	Я	А	Б	В	Г	Д	Е	Ж	З	И	К
Л	М	Н	О	П	Р	С	Т	У	Ф	Х	Ц	Ч	Ш	Щ	Ъ	Ы	Ь	Ю	Я	А	Б	В	Г	Д	Е	Ж	З	И	К	Л
М	Н	О	П	Р	С	Т	У	Ф	Х	Ц	Ч	Ш	Щ	Ъ	Ы	Ь	Ю	Я	А	Б	В	Г	Д	Е	Ж	З	И	К	Л	М
Н	О	П	Р	С	Т	У	Ф	Х	Ц	Ч	Ш	Щ	Ъ	Ы	Ь	Ю	Я	А	Б	В	Г	Д	Е	Ж	З	И	К	Л	М	Н
О	П	Р	С	Т	У	Ф	Х	Ц	Ч	Ш	Щ	Ъ	Ы	Ь	Ю	Я	А	Б	В	Г	Д	Е	Ж	З	И	К	Л	М	Н	О
П	Р	С	Т	У	Ф	Х	Ц	Ч	Ш	Щ	Ъ	Ы	Ь	Ю	Я	А	Б	В	Г	Д	Е	Ж	З	И	К	Л	М	Н	О	П
Р	С	Т	У	Ф	Х	Ц	Ч	Ш	Щ	Ъ	Ы	Ь	Ю	Я	А	Б	В	Г	Д	Е	Ж	З	И	К	Л	М	Н	О	П	Р
С	Т	У	Ф	Х	Ц	Ч	Ш	Щ	Ъ	Ы	Ь	Ю	Я	А	Б	В	Г	Д	Е	Ж	З	И	К	Л	М	Н	О	П	Р	С
Т	У	Ф	Х	Ц	Ч	Ш	Щ	Ъ	Ы	Ь	Ю	Я	А	Б	В	Г	Д	Е	Ж	З	И	К	Л	М	Н	О	П	Р	С	Т
У	Ф	Х	Ц	Ч	Ш	Щ	Ъ	Ы	Ь	Ю	Я	А	Б	В	Г	Д	Е	Ж	З	И	К	Л	М	Н	О	П	Р	С	Т	У
Ф	Х	Ц	Ч	Ш	Щ	Ъ	Ы	Ь	Ю	Я	А	Б	В	Г	Д	Е	Ж	З	И	К	Л	М	Н	О	П	Р	С	Т	У	Ф
Х	Ц	Ч	Ш	Щ	Ъ	Ы	Ь	Ю	Я	А	Б	В	Г	Д	Е	Ж	З	И	К	Л	М	Н	О	П	Р	С	Т	У	Ф	Х
Ц	Ч	Ш	Щ	Ъ	Ы	Ь	Ю	Я	А	Б	В	Г	Д	Е	Ж	З	И	К	Л	М	Н	О	П	Р	С	Т	У	Ф	Х	Ц
Ч	Ш	Щ	Ъ	Ы	Ь	Ю	Я	А	Б	В	Г	Д	Е	Ж	З	И	К	Л	М	Н	О	П	Р	С	Т	У	Ф	Х	Ц	Ч
Ш	Щ	Ъ	Ы	Ь	Ю	Я	А	Б	В	Г	Д	Е	Ж	З	И	К	Л	М	Н	О	П	Р	С	Т	У	Ф	Х	Ц	Ч	Ш
Щ	Ъ	Ы	Ь	Ю	Я	А	Б	В	Г	Д	Е	Ж	З	И	К	Л	М	Н	О	П	Р	С	Т	У	Ф	Х	Ц	Ч	Ш	Щ
Ъ	Ы	Ь	Ю	Я	А	Б	В	Г	Д	Е	Ж	З	И	К	Л	М	Н	О	П	Р	С	Т	У	Ф	Х	Ц	Ч	Ш	Щ	Ъ
Ы	Ь	Ю	Я	А	Б	В	Г	Д	Е	Ж	З	И	К	Л	М	Н	О	П	Р	С	Т	У	Ф	Х	Ц	Ч	Ш	Щ	Ъ	Ы
Ь	Ю	Я	А	Б	В	Г	Д	Е	Ж	З	И	К	Л	М	Н	О	П	Р	С	Т	У	Ф	Х	Ц	Ч	Ш	Щ	Ъ	Ы	Ь
Ю	Я	А	Б	В	Г	Д	Е	Ж	З	И	К	Л	М	Н	О	П	Р	С	Т	У	Ф	Х	Ц	Ч	Ш	Щ	Ъ	Ы	Ь	Ю
Я	А	Б	В	Г	Д	Е	Ж	З	И	К	Л	М	Н	О	П	Р	С	Т	У	Ф	Х	Ц	Ч	Ш	Щ	Ъ	Ы	Ь	Ю	Я
А	Б	В	Г	Д	Е	Ж	З	И	К	Л	М	Н	О	П	Р	С	Т	У	Ф	Х	Ц	Ч	Ш	Щ	Ъ	Ы	Ь	Ю	Я	А

Rejtjelkulcs

a	а	12
b	б	16
c	в	12
d	г	18
e	д	15
f	е	10
g	ж	21
h	з	25
i	и	13
j	к	23
k	л	26
l	м	24
m	н	27
n	о	22
o	п	29
p	р	34
q	с	38
r	т	31
s	у	28
t	ф	37
u	х	33
v	ц	39
w	ч	32
x	ш	40
y	щ	35
z	ы	36
X	ь	46
	ю	41
	я	48
	X	42

A MAGYAR RUSZISZTIKAI INTÉZET KIADVÁNYAI

Szovjet Füzetek

I. *A peresztrojka vége?* Kerekasztal-beszélgetés (1991)
II. Andrej Petrov: *Privatizálás a Szovjetunióban* (1991)
III. *A Szovjetunió vége?* Szakértői gyorsjelentés (1991)
IV. V. Zemszkov: *A GULAG tényekben, adatokban* (1991)
V. *Népirtás a Szovjetunióban* (Gulag, kuláktalanítás, náci genocídium az adatok tükrében) Tanulmányok (1992)
VI. *A jelcini gazdaságpolitika alternatívái.* Szakértői jelentés (1992)
VII. Varga Lajos: *Ukrajna.* Történeti áttekintés (1993)
VIII. 1917. *Orosz forradalom – szovjet történelem.* Tanulmányok (1993)
IX. *A rendszerváltás a Szovjetunióban a tények tükrében* (1989–1991) (1993)

Posztszovjet Füzetek

X. Ronald Suny: *Grúzok, örmények, azerbajdzsánok* (Az etnikai konfliktusok története a Kaukázuson túli köztársaságokban) (1993)
XI. *Jelcin és a jelcinizmus.* Szakértői jelentés (1993)
XII. Szemusin Dmitrij: *Belorusszia rövid története* (1996)
XIII. Katona Magda: *A Közép-ázsiai etnikai konfliktusok történetéhez* (1997)
XIV. *Jelcinscsina* (tanulmányok) (1993)
XV. *Konyec jelcinscsini* (tanulmányok) (1999)

Ruszisztikai Könyvek

I. *Zsidók Oroszországban.* Cikkek, dokumentumok (1995)
II. Krausz Tamás: *Szovjetszkij Tyermidor* (1997)
III. *1917 és ami utána következett.* Előadások és tanulmányok az orosz forradalom történetéből (1998)
IV. *Russzkaja lityeratura mezsdu Vosztokom i Zapadom* (tanulmányok) (1999)
V. *Meszto Rosszii v Jevrope. The Place of Russia in Europe.* Nemzetközi konferencia tanulmányai (1999)

Bebesi György PhD pécsi történész azt a címet is adhatta volna könyvének, hogy „az ismeretlen feketeszázak". Ő ugyanis az első kutató, aki magyar nyelven komoly tudományos felkészültséggel és hozzáértéssel bemutatja a 19–20. század fordulóján létrejött protofasiszta tömegmozgalmat, a modern szélsőjobboldal egyik legelső inkarnációját. A szervezet- és ideológiatörténeti szempontból is rendkívül gazdag munka folytatása annak a kutatói és szellemi hagyománynak, amelyet a Magyar Ruszisztikai Intézet és az ELTE Ruszisztikai Központ 1989-től ápol. A tárgyszerű, levéltári forrásokra épülő elfogulatlan kutatás sok új momentumot mutat meg a cárizmus önkéntes „védőszentjeinek" pogrom-kultúrájából, populista-romantikus szellemiségéből. A könyv egyik különösen érdekes – és sajnálatosan aktuális – fejezete a *Cion Bölcseinek Jegyzőkönyveit* elemzi. A szerző érthetővé teszi, hogy a feketeszázak miért és miképpen válhattak a szociáldemokrácia, a liberalizmus és egyáltalán mindenfajta demokrácia katonailag és politikailag is leginkább szervezett, legkövetkezetesebb ellenfelévé Oroszországban. A feketeszázak nélkül az oroszországi polgárháború fehérgárdista erői sem képzelhetők el, a mozgalom vezetői, képviselői mindenütt felbukkantak a későbbiekben is, ahol a szélsőjobboldalnak Oroszországban (és részben határain kívül) mondanivalója lehetett.

Ha különböző, nemzetileg sajátos formákban is, de eleven ez a szélsőjobboldali hagyomány szerte Európában, ezért történeti tanulmányozása és megértése fontos szempont napjaink szellemi életében is. A könyv tehát nemcsak a szakértők szűk köréhez szól, hanem a történelem iránt érdeklődő minden olvasóhoz.

Bebesi György A FEKETESZÁZAK

OR 1954/721
947
B43

RUSZISZTIKAI KÖNYVEK

VI

Bebesi György

A FEKETE-SZÁZAK

MAGYAR RUSZISZTIKAI INTÉZET